

નિવેદન

આપણા દેશી ભાષાના સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ કરવાના સદુદ્દેશથી પતિતપાવન છે. શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબ શ્રીસયાજીરાવ ગાયકવાડ ત્રીજા સેનાપ્તાસખેલ, સમશેર બહાદુર, જી. સી. એસ. આઈ., જી. સી. આઈ. ઇ., એલએલ. ડી., એઓશ્રીએ કૃપાવંત થઈને જે લાખ રૂપિયાની જે રકમ અનામત મૂકેલી છે તેના વ્યાજમાંથી “ શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળા ” રૂપે વિવિધ વિષયોને લગતાં પુસ્તકો તૈયાર કરાવવામાં આવે છે.

તદનુસાર આ “ શ્રીમંત મહારાજ પ્રતાપસિંહરાવ ગાયકવાડ રાજ્યાભિષેક મંથ ” એ નામનું પુસ્તક શ્રી. ગોવિન્દલાલ હરગોવિન્દ ભટ્ટ, એમ. એ. એમની પાસે તૈયાર કરાવવામાં આવેલું, તેને મહારાજ સયાજીરાવ વિશ્વવિદ્યાલય, વડોદરા, તરફથી ઉક્ત માળામાં ૧૧૨ માં પુષ્પરૂપે, આથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે.

ભાષાન્તર સાખા, પ્રાચ્ય (વદામંદિર વડોદરા. તા ૧૫-૮-૧૯૫૦	} ચા. જ. ત્રિપાઠી } ભાષાન્તરમદદનીશ	} હંસા મહેતા } ઉપકુલપતિ.
--	---------------------------------------	-----------------------------

પ્રસ્તાવના

ગુજરાધિપતિ શ્રીમંત મહારાજ સર પ્રતાપસિંહરાવ ગાય-
કવાડનો રાજ્યાભિષેક ઇ. સ. ૧૬૧૬ માં થયો. તે વખતે મારા
મિત્ર સ્વ. વિષ્ણુ પાણ્ડુરજ નેને, બી એ., શ્રીમંતના આસીસ્ટન્ટ
પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી તરીકે કામ કરતા હતા. તેમને શ્રીમંત સરકાર
તરફથી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના રાજ્યાભિષેકનો અન્ય લખવાનું
કામ સોંપવામાં આવ્યું. રા. નેનેએ રાજ્યાભિષેક અન્ય માટે
સાધનો એકઠાં કર્યાં અને અન્ય લખવાનો આરંભ કર્યો. “દેવયોગે
ઇ. સ. ૧૬૪૨ માં તેમનું અકાલ દુઃખદ અવસાન થયું. રેનેહીએને
એક સાત્ત્વિક મિત્રની ખોટ પડી.

રા. નેનેના સ્વર્ગવાસ પછી શ્રીમંત સરકારે નેનેનું દક્ષતર
તપાસી ગુજરાતીમાં રાજ્યાભિષેક અન્ય લખવાનું કામ અને
સોંપ્યું. દક્ષતર તપાસતાં માલમ પડ્યું કે રા. નેનેએ મીચે જણાવેલા
વિષયો મરાઠીમાં લખીને તેવાર રાખ્યા હતા ૧. આયોના રાજ,
૨. રામાયણ અને મહાભારતમાંથી રામચન્દ્ર, શુભીવ. વિશ્વીવશ્ય,
યુધિષ્ઠિર અને કૃષ્ણના રાજ્યાભિષેકનું વર્ણન, અને ૩ રાજ્યા

ભિષેક મહોત્સવના કેટલાક અસંગોનું વર્ણન:— આમોલોગપ્રદર્શન, રાજ્યાભિષેક જીમખાના કૈનચિલા સમારંભ, રાજ્યાભિષેકની અનુપમ શોભા, રાજ્યારોહણ, અભિનન્દનનો દરબાર, દેવદર્શનની સ્વારી, દુકાનશણુગારની હરીદાર્દ, વડોદરા શહેરનો શુંગારસાજ, અહેરનજરાણુનો દરબાર. અને ખાણું. તેમણે એકઠાં કરેલાં બીજાં સાધનો ઉપયોગી હતાં, અને તેથી તેટલાં સાધનો મેળવવાનો પ્રયાસ કરવાની અપેક્ષા રહી નહીં. બાકીનાં બીજાં બધાં સાધનો બિન્ન બિન્ન સ્થળેથી મેળવવામાં આવ્યાં, અને અન્ય લખવાનો આરંભ થયો.

રાજ્યાભિષેકઅન્યના જે ભાગ પાડવામાં આવ્યા છે. પ્રથમ ભાગમાં ૧. આર્યોનો રાજ, ૨. રાજ્યાભિષેકવિધિ, રાજ્યાભિષેક પ્રયોગના પરિશિષ્ટ સાથે ૩. ઐતિહાસિક કાલના રાજ્યએનો રાજ્યાભિષેક, ૪. ઐતિહાસિક કાલના રાજ્યએનો રાજ્યાભિષેક, અને ૫. બીજાં દેશોમાં રાજ્યાભિષેક એ પ્રમાણે પાંચ પ્રકરણો રાખવામાં આવ્યાં છે. બીજા ભાગમાં ૧. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનું જીવનચરિત, ૨. રાજ્યાભિષેકની તૈયારી, ૩.-૫ રાજ્યાભિષેક સમારંભ, અને ૬ ઉપસંહાર એ પ્રમાણે છ પ્રકરણો રાખવામાં આવ્યાં છે, અને સત્તર પરિશિષ્ટોમાં ઉપયોગી માહિતી આપવામાં આવી છે.

૨૬. નેતેએ જેટલો જામ મરાઠીમાં લખેલો હતો તે બધો જામ જાવાન્તરરૂપે આ ગ્રન્થમાં લેવામાં આવેલો છે. ફક્ત આર્યોના રાજ એ પ્રકરણમાં કેટલાક સુધારા વધારા કરવામાં આવ્યા છે. આ તૈયાર વસ્તુ આપવા માટે અને કેટલાંક ઉપયોગી સાધનોનો સંગ્રહ આપીને મારો શ્રમ બચાવવા માટે હું ૨૬. નેતેનો કૃત્તી છું, અને તેમનો આભાર માનું છું. રાજ્યાભિષેકની તૈયારી

અને સમારંભને માટે વડોદરા રાજ્ય તરફથી અંગ્રેજીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા કર્નલ કુમાર, શિવરાજસિંહના નિવેદનનો આધાર લીધો છે, અને બાકીના બીજા બંધા વિષયો માટે જે અન્યોનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલો છે તે અન્યો સંદર્ભ અન્યોની માદીમાં દર્શાવવામાં આવેલા છે.

રાજમાલિયેક જેવા અતિ મહત્વના વિષય ઉપર અન્ય લખવાનું કામ સોંપવા બદલ હું શ્રોમંત સરકારનો અન્તઃકરણ પૂર્વક આભાર માનું છું. જે મિત્રોએ આ કાર્યમાં મને મદદ કરી છે તેમનો હું આભારી છું.

શાકુન્તલ,
ખારીવાવ રોડ,
વડોદરા.
તા. ૨૨-૧૦-૪૬

ગોવિન્દલાલ હરગોવિન્દભટ્ટ

સંદર્ભ ગ્રંથો

અગ્નિપુરાણ

અત્રિસંહિતા

અથર્વવેદ

આકાશભૈરવકથા (અમુદ્રિત)

આચારદિનકર

આપણા નવા મહારાજા શ્રીમતાપસિંહ માયકવાડ. ચિ. મ. ડોક્ટર

અગ્નિવેદ

અતરેય બ્રાહ્મણ

ઠાકંબરી

ઠોટિસ્થઅર્થશાસ્ત્ર

ઠોશિકગૃહ્યસૂત્ર

ગુજરાતનો મધ્યકાલીન રાજપૂત ઇતિહાસ; ડૉ. કે. શાસ્ત્રી.

ગોપથબ્રાહ્મણ

છાન્દોગ્ય ઉપનિષદ

જાતકો

જ્યોતિષ રત્નમાલા

તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણ

તૈત્તિરીય સંહિતા

ત્રિપૃષ્ઠિસલાકાપુરુષચરિત્ર : હેમચન્દ્ર

દસક્રુમારચરિત

રૂપાગ્રય : હેમચન્દ્ર

નવગુજરાત રાજ્યાભિગેક અંક, તા. ૧-૫-૧૯૪૬

નીતિમયૂખ : નીલકંઠ

પૃથ્વીરાજરાસો : ચંદ્ર પરદાષ
 પ્રગન્ધચિન્તામણિ : મેરુગંગ
 બૃહત્કથામંજરી : હેમેન્દ્ર
 બૃહદેવતા
 બૃહત્સંહિતા : વરાહમિહિર
 બૃહદારણ્યક ઉપનિષદ
 બોધાયન શ્રોતસૂત્ર
 ભાગવત પુરાણ
 બાસના નાટકો ('અભિષેક, પ્રતિમા')^{૧૧} , ,
 મનરમૃતિ
 મહાભારત (ચિત્રસાળા ગ્રેસ)
 મહારાષ્ટ્રીય ગાનકોથ
 મહાવસ્તુ
 માનસાર
 મુદ્રારાક્ષસ
 મુદ્રત્ચિન્તામણિ
 મૃચ્છકટિક
 મૈત્રાયણી સંહિતા
 રઘુવંશ
 રાજધર્મકોસ્તુભઃ અનન્તદેવ (ગા. ઓ. સિરિઝ)
 રાજપૂતાનેકા ઇતિહાસઃ જગદીશ સંધ મહાલોટ
 " " મ. મ. ગૌ. હી. ઓઝા
 રામચરિતઃ અભિનન્દ (ગા. ઓ. સિરિઝ)
 વડોદરા રાજ્યનાં ઇતરો (અમુદ્રિત)
 વડોદરા રાજ્યનો ઇતિહાસઃ યુ. મ. દેસાઈ.

વાળસેનેપિ સંહિતા

વિક્રમચરિત્ર રામચન્દ્રસૂરિ

વિક્રમાદિત્યચરિત્ર બિશ્નુજી

વિષ્ણુપુરાણ

વીરભિત્રોદય મિત્રમિત્ર

સકલતાં શિવાજી રા. બ ગો. સ મરદેમાઈ

શતપથ બ્રાહ્મણ

શાખાયન શ્રીતસુત્ર

શુદ્ધનીતિસાર

શ્રીમત સયાજીરાવ ગાયકવાડ ચિ. મ. ડોલ્ટર

(શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળા નં ૭૮૭)

શ્રીમત સયાજીરાવ ગાયકવાડ ત્રિસરે, જીવનચરિત્ર દા ના આપડે

સત્યાપાદ શ્રીતસુત્ર

સયાજીવિજય રાજ્યાભિષેક ચક્ર, તા ૨૬-૪-૧૯૩૬

જન્મીન્દ્રમહાકાવ્ય નયચન્દ્રસૂરિ

હરિવંશ

હરિવંશ. મોરોપત

હર્ષચરિત

Asoka D R. Bhandarkar

Die Königsweihe den Rajasuya A Weber

(Berlin, 1893)

Early History of India Vincent Smith

Encyclopaedia Britannica, 14th edition

Encyclopaedia of Religion and Ethics

J Hastings

English translation of Abul Fazl's Akbar Nama

H. Beveridge

- English translation of Aitareya Brahmana,
Introduction : A. B. Keith¹ (H. O. S. 25)
- English translation of Taittiriya Samhita,
Introduction . A. B. Keith (H. O. S. 18, 19)
- Hindu Polity K. P. Jayaswal
- His Highness the Maharaja Sir Pratapsinh
Gaekwar : D. N. Narawane
- History of Aurangzeb Jadunath Sarkar
- History of Dharmasastra : P. V. Kane
- History of Jahangir : Beniprasad
- History of Kerala . K. P. Padmanabh Menon
- History of Mediaeval Hindu India : C. V. Vaidya
- History of Shah Jahan of Delhi : B. P. Saksena
- Mughal Empire in India : S. R. Sharma
- Oxford History of India : Vincent Smith
- Political History of Ancient India : Raychaudhuri
- Religion and Philosophy of the Veda :
A. B. Keith (H. O. S. 31, 32)
- Report of the Rajyakhana of H. H. Maharaja
Pratapsinh Gaekwar : Col. Kumar
Shiv Raj Singh, Government of Baroda, 1941
- Sanskrit Dictionary : Goldstuecker
- Shivaji and his times : Jadunath Sarkar
- Social and Political life in the Vijayanagar
Empire : B. A. Saletore
- The Atharvaveda and the Gopatha Brahmana :
M. Bloomfield

The Coronation Book of King George VI and
Queen Elizabeth (Odhams Press Ltd., London)

The Empire of the Great Mughal, English
translation of Latin : J. S. Hoyland

The King's Crowning : Rev. R. H. Murray

The Story of the Coronation 1937 :

Sir John Hammerton

Vedic Index of Names and Subjects :

Macdonell and Keith

અનુક્રમણિકા.

ભાગ ૧

અકરબજી

૫૦૪

૧ આર્યોના રાજ

૪-૨૮

રાજસત્તા — રાજસત્તાના અભાવનું પરિણામ —
વૈદિકકાલમાં રાજ — રાજ અને પ્રજાનો સંબંધ
— ગામ, પપાતિ, મુધિષ્ઠિર — રાજાની દિવ્યતા
— રાજાનું કર્તવ્ય — પ્રધાનોનું મહત્ત્વ —
રાજ્યવહીવટ — રાજાની ગોચરતા — રાજાની
દિનચર્યા — ભારતવર્ષના આદ્ય રાજાઓ —
દુષ્ટ રાજાઓ — રાજાનો દક્ષિણ આદ્ય —
રાજાના પ્રકારો — રાજપુત્રોની જવાબદારી —
યુવરાજાનું શિક્ષણ,

૨ રાજ્યાભિષેકવિધિ

૨૬-૧૫૧

વૈદિકકાલનો રાજ્યાભિષેક — અભિષેકના પ્રકારો
— આઠજાતનો રાજ્યાભિષેક :— (૧) ઐતરેય
આઠજાત : પુનરભિષેક, ઐન્દ્ર મહાભિષેક, રાજાઓનો
મહાભિષેક (૨) તૈત્તિરીય આઠજાત. (૩) શતપથ
આઠજાત. દૂતનું રહસ્ય, — પ્રજાની સંમતિ —
રામાયણ મહાભારત કાવ્ય — રમૂતિ અને પુરાણ-
કાવ્ય — અગ્નિપુરાણ, જૂદાસહિતા, માનસાર,

આકાશભૈરવકલ્પ, રમૃતિઓ અને નિમ્ન-ધો, નીતિ-
મયૂખ, આચારદિનકર — રાજ્યાભિષેક સમયે વય
— રાજ્યાભિષેકનું મુહૂર્ત — ક્ષત્રિયોનો અધિકાર
— ઉપસહાર.

પરિશિષ્ટ. નીતિમયૂખમાંથી રાજ્યાભિષેકપ્રયોગ
(મૂલ સંસ્કૃત અને ગુજરાતી ભાષાન્તર)

૩ પ્રાગૈતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક ૧૫૨-૧૮૪

પ્રાહ્મણ્યકાલના રાજાઓ — રામાયણ કાવ્ય —
રામચન્દ્ર, સુગ્રીવ, વિભીષણ, બાસનાં નાટકોમાં
અને રામચરિતમા રામચન્દ્રનો રાજ્યાભિષેક, રઘુ,
અતિથિ. — મહાભારતકાલ — યુધિષ્ઠિર, કૃષ્ણ-
હરિવંશ અને પુરાણો — પૃથુ, દેવો, ધ્રુવ —
ઋષભસ્વામી, ભગતચકવર્તી, વિમલવાહનનો પુત્ર,
સંબર, નરવાહનદત્ત

૪ ઐતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક ૧૮૫-૨૪૩

ઐતિહાસિક સાધનોનો અભાવ — ધારેશ્વર બોજ-
ગજ — હર્ષાણનો વિક્રમાદિત્ય ચાલુક્ય —
સિદ્ધરાજ જયસિંહ — કુમારપાળ — પૃથ્વીરાજ
ચૌહાણ — હમ્મીરદેવ ચૌહાણ — ચિત્રાજી મહા-
રાજ — અકબર — જહાંગીર — શહાજહાન —
ઓરંગઝેમ — વિજયનગરના રાજાઓ — ત્રાવ-
ણકોરના રાજાઓ — કોચીન — હાલીહટના
કામેરીન — વડોદરાના શ્રીમંત ગાયકવાડ મહા-
રાજાઓ :— શ્રીમંત આનંદરાવ, શ્રીમંત ગણપત-

રાવ, શ્રીમંત ખડેરાવ, શ્રીમંત મહારાવ, શ્રીમંત
મહારાજ સયાજીરાવ શ્રીમંત.

- ૫ ધીજી દેશોમાં રાજ્યાભિષેક ૨૪૪-૨૬૩
 ઇ.પ.ડમાં રાજ્યાભિષેક — તેનો ઇતિહાસ — તેનું
 સ્વરૂપ — રાજ્યાભિષેકવિધિ — ક્રાન્સ —
 રપેન — સ્વીડન — નોર્વે — રશીયા — ઓસ્ટ્રિયા
 — જાપાન.

ભાગ ૨

- ૧ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પ્રતાપસિંહરાવ
 ગાયકવાડજી જીવનચરિત ૨૬૭-૨૮૬
 શ્રીમંતનો જન્મ — પ્રજનો આનંદ — માતા-
 પિતાનો સ્વર્ગવાસ — શ્રીમંતનું શિક્ષણ —
 રાજ્યકારબારનો અનુભવ — કર્મસચિવ — વિદ્યા
 યતનો પ્રવાસ — જાહેર કાર્યોમાં ભાગ — હન
 — રમતગમતોનો સ્નાય — વિસિષ્ટ લક્ષણો —
 સાલવાર જીવનનોધ.

- ૨ રાજ્યાભિષેકની તૈયારી ૨૮૭ ૨૪૩
 શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજનું મુળપ્રમાં અવસાન
 — શ્રીમંતનું માઠી ઉપર બેસવું — તે સમયે ઢંઢેરો
 — પ્રજને સંદેશો — ખરીતા દરબાર —
 શ્રીમંતની વળતી મુલાકાત — રાજ્યાભિષેકના
 દિવસનો નિર્ણય — તા. ૨૬-૪-૭૬ — શ્રીમંત
 મહારાજી સાહેબે રાજ્યાભિષેક વિધિમાં ભાગ લેવો

એવો નિર્ણય — મુખ્ય સમિતિ અને પેટા સમિ-
તિઓની નીમણુંક — સમિતિઓની બેઠકો —
નિમંત્રણ — હિતારાની વ્યવસ્થા — સ્વાગત —
કેશહાપુરના છત્રપતિ મહારાજ અને મહારાણીનું
આગમન — સાવંતવાડીનાં રાણીસાહેબનું આગમન
— શ્રીચંકરાચાર્યનું આગમન — રાજ્યાભિષે-
કસમારંભનો કાર્યક્રમ, તેર દિવસનો.

૩ રાજ્યાભિષેકસમારંભ દિવસ ૧-૪ ૪૪૪-૪૪૨

પ્રથમ દિવસ તા. ૨૩-૪-૩૬ અને રવિવાર :
મંગલસ્નાન, પુણ્યાહવાચન ઇત્યાદિ
વિધિઓ.

બીજો દિવસ : વિનાયકશાન્તિ ઇત્યાદિ — શ્રીમં-
તનો અભિષેક.

ત્રીજો દિવસ : ઐન્દ્રીશાન્તિ — અભિષેક —
મામોલોગપ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન —
રાજ્યાભિષેકશ્રમખાનાનો કેનશિલ્પ
સમારંભ.

ચોથો દિવસ : રાજ્યાભિષેકવિધિનો તૈયારી —
શ્રીમંત રાજદંપતીનું મંગલસ્નાન —
ગાદી હોલ અને દરબાર હોલની શોભા
— ભદ્રાસન — દરબારી મંડળી —
શ્રીમંત રાજદંપતીની પધરામણી —
— અહેરસમર્પણ — જરી પટકા
ઇત્યાદિનું પૂજન — રાજદંપતીનો

અભિષેક — રાજ્યાભિષેકનું રહસ્ય —
 રાજ્યારોહણ — અહેર અને નજરાણા,
 સમર્પણ — ક્રેદીઓની મુક્તિ — દાન
 અને બોજન — અભિનન્દનનો દરબાર
 — દેવદર્શનની સ્વારી — દારુખાનું
 — કુશાનચણુમારનો હરીદાર્ધ —
 વડોદરા શહેરનો સુંમારસાજ.

૪ રાજ્યાભિષેક સમારંભ દિવસ ૫-૯ ૪૭૩-૫૨૮

પ્રથમો દિવસ : પટેલ મતાદારોને પોશાક આપ-
 વાનો દરબાર — નજરાણાની માફી
 — અહેર નજરાણાનો દરબાર —
 દેવદર્શનની સ્વારી — ઉપવન સંમેલન
 — દારુખાનું — જાહેરમેળો અને
 રંજન કાર્યક્રમ.

છઠ્ઠો દિવસ : રાજ્યના લશ્કરનું નિરીક્ષણ —
 પશ્ચિમોનો સત્કાર — પરતપોશાક
 દરબાર — અમડના ખેલો — ખાણ —
 લશ્કરી ખેલો —

સાતમો દિવસ : બાલસંમેલન — અભિનન્દન-
 પત્રોના દરબારો — દીસારામ બંગલો
 બોજન અને ઉપવનસંમેલન.

આઠમો દિવસ : સ્ટેડિઅમની કોનસિલનો સમારંભ
 — સન્માનચિહ્નદરબાર — વડોદરા
 રાજ્ય સીમડળનું માનપત્ર — સરદાર-
 મંડળનું માનપત્ર —

નવમો દિવસ : બ્રાહ્મચરિત્ર રોશનની કોનશિલાનો
 સમારંભ — અમત ગોકરોની કદરનો
 દરબાર — શ્રીમંત રાજકુમાર રણજિ-
 તસિંહનો બારસા વિધિ — મહાબળ-
 મંડળનું માનપત્ર — શ્રીમંત સરદાર
 ઘોરપડેને બંગલો બોજન.

૫ રાજ્યાભિષેક સમારંભ દિવસ ૧૦-૧૨ ૫૨૬-૫૭૨

દસમો દિવસ : રકાઉટ રેલી — અન્યોન્ય સહ-
 કારી મંડળીનું માનપત્ર — ધારાસ-
 બાનું માનપત્ર.

અમીઆરમો દિવસ : ઠાકોર મંડળનું માનપત્ર —
 વડોદરા શહેર સુધરાઇનું માનપત્ર.

બારમો દિવસ : મુસ્લીમ સંસ્થાઓનું માનપત્ર —
 જ્ઞાપરોપણ — એલેમ્બિક કેમિકલ
 વર્ક્સનું માનપત્ર — લક્ષ્મી
 અમલદારો સાથે બોજન.

તેરમો દિવસ : શેઠ રતનલાલ હરિભક્તિની હવેલીએ
 બોજન — સયાજી મરાઠા વસતિગૃહમાં
 ઉપવનસ્ત્રમેલન — સયાજી વિહાર
 કલ્પમાં બોજન.

રાજ્યમાં રાજ્યાભિષેકસમારંભ — શ્રીયુત દીનદા
 ઢાણની ભેટ — શ્રીમંતની બાદશાહી સખાવતો —
 શ્રીમંતે આપેલી એક કરોડ રૂપિયાની રકમ —
 બેડુતોને રાહત — સરદારો, વતનદારો વગેરે
 રાહત, — પોચાક.

૬ ઉપસંહાર

૫૭૩-૫૭૬

ચૌસઠ વર્ષમાં એ રાજ્યાભિષેક — રાજ્યપ્રજ્ઞાનું
અદ્વૈત — પ્રજાની અભિલાષાઓ — રાજ્યાભિષેક-
સાક્ષિત્વ — આયકવાકવશની વિશિષ્ટતા — ઉપસંહાર.

પરિશિષ્ટો

૫૭૭-૭૫૫

૧. મહારાજાઓ, રાજાઓ, ગ્રીહ અને જાગીરદારો
જેમને ચોરટદારા આમંત્રણ મોકલાયા હતા
તેમનાં નામોની યાદી ૫૭૯-૫૮૨
૨. મહારાજાઓ, રાજાઓ, ઠાકોરો વગેરેને આમંત્રણ
મોકલ્યું તેના નમુનો. ૫૮૨
૩. ને. ના. દિવાનસાહેબની સહીથી મોકલેલા આમંત્ર-
ણનો નમુનો. ૫૮૨-૫૮૩
૪. ને. ના. દિવાનસાહેબ તરફથી જેમને આમંત્રણ
આપવામાં આવ્યું હતું એ પ્રખ્યાત માણુ-
સોની યાદી. ૫૮૩-૫૮૮
૫. રાજ્યાભિષેકસમિતિના પ્રમુખની સહીથી મોકલેલા
આમંત્રણનો નમુનો. ૫૮૯
૬. રાજ્યાભિષેકસમિતિના પ્રમુખ તરફથી જેમને આમં-
ત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું એ માણુસોની યાદી. ૫૯-૬૦૨

૧૭. મહેમાનોના આગમન, પ્રસ્થાન તથા રોકાણની હકીકત. ૬૦૩-૬૦૫
૮. વડોદરામાં જેમણે પોતાની જાતે રહેવાની તથા જમવાની વ્યવસ્થા કરી એવા મહેમાનોની યાદી. ૬૩૬-૬૩૭
૯. જેમને રહેવાનો તથા જમવાનો ખર્ચ રોકડ આપવામાં આવ્યો હતો એવા મહેમાનોની યાદી. ૬૩૮-૬૪૯
૧૦. રાજ્યોના પ્રતિનિધિમંડળ તરફથી આવેલા પોશાકની વિગતવાર યાદી. ૬૪૦-૬૪૨
૧૧. રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે જે વિદ્વાનો સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો એમની યાદી. ૬૪૩-૬૪૭
૧૨. જુદા જુદા રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓને પરત પોશાક આપ્યો તેની વિગતવાર યાદી. ૬૪૭-૬૫૦
૧૩. મુખ્ય માનપત્રોનો મહત્વનો ભાગ. ૬૫૧-૬૬૬
૧૪. રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે જેમને બેટા વગેરે આપવામાં આવી હતી એમની યાદી. ૬૬૭-૭૦૧
૧૫. દરબાર દોષ અથવા માદી દોષમાં તા. ૨૬. ૪. ૭૬ ને દિવસે શીર્ષત મહારાજ સાહેબને જેમણે પોશાક બેટ આપ્યો એમની યાદી. ૭૦૨-૭૧૭

૧૬. પરિશિષ્ટ ૧૫ માં જણાવ્યા સિવાયના બીજા જે
 માણસોએ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને પોષાક
 બેટ આપ્યો હતો એમની યાદી. ૭૧૮-૭૨૫
૧૭. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના રાજ્યાભિષેક સમા-
 રંભમાં થયેલા ખર્ચની વિગત. ૭૨૬-૭૫૫
-

-ચિત્રોની સૂચિ

૧. શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજ	૨૬૭
૨. શ્રીમંત સૌ. મહારાણી સાન્તાદેવી બાઈસાહેબ	૨૮૦
૩. શ્રીમંત યુવરાજ દેવેસિંહ	૨૮૪
૪. લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેશ	૪૩૨
૫. સતમિછ્ર સુવર્ણકલશ	૩૬૮
૬. સોનાની બાંધ	૮૪૯
૭. મોતીની કલમી	૩૮૯
૮. હીરાનો હાર	૩૯૪
૯. મોચેલની નેરી	૩૯૧

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

ભાગ ૧

પ્રકરણ મહેલું

આચેનો રાજા

પ્રાચીન સમયમાં હિંદુસ્થાનમાં વિવિધ પ્રકારની રાજપદ્ધતિઓ અસ્તિત્વમાં હતી. પરંતુ સમય જતાં તે બધી નષ્ટ થઈને ફક્ત રાજસત્તા જ અસ્તિત્વમાં રહી. આ રાજસત્તાને જ આગળ

રાજસત્તા

‘ઉપર નિયામક શક્તિનું’ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું. આ રાજસત્તાનાં તે સમયે સાત અંગો હતાં. (૧) સ્વામી (૨) અમાત્ય (૩) જનપદ (૪) કુર્જ (૫) કોશ (૬) કંડ અને (૭) મિત્ર. આ સાત અંગોમાં રાજાં એ મુખ્ય અંગ ગણાતો હતો. મહાભારતમાં એવો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે કે પ્રજાએ રાજાને સ્થાપીતે રાજ્યને શ્રવંત રાખવું, કારણ રાષ્ટ્રનો નિષંતા જો કાષ્ટ નહિ હોય તો, એટલે તે અરાજક સ્થિતિમાં હોય તો, અગ્નિ આકૃતિનો સ્વીકાર નહિ કરે. રાજસત્તાનાં અભાવમાં રાષ્ટ્ર કેવાં કેવાં સંકટો પ્રાપ્ત કરે છે તેનું વર્ણન કરતાં મહાભારતકાર કહે છે કે—

“ જોવી રીતે ચંદ્ર કે સૂર્યનો ઉદય ન હોય ત્યારે સર્વ

પ્રાણીઓ ગાદ અંધકારમાં ભીન થઈને

રાજસત્તાના અભાવ- પરસ્પરને જોષ શક્તા નથી તેવી રીતે રાજા પનું પરિણામ વગર પ્રજા નાશ પામશે, અને ગોવાળાઓ

વગરના પશુઓની માફક દુઃખરૂપી ગાદ

અંધકારમાં મગ્ન થઈ જશે. રાજા જો પાલન ન કરે તો બલવાન ક્રોધ નિર્ગલ લોકોના દ્રવ્યાદિને હરી લેશે, અને કદાચ તેઓ તેમને

રાજ્યાભિષેક અન્ય

સામનો કરે તો તેમનો નાશ કરશે. તેજ પ્રમાણે અમુક વસ્તુ ખારી છે એવું પણ દોષ કહી શકે નહિ. રાજા જે પાલન ન કરે તો ઓ, પુત્ર, દ્રવ્ય અને પરિવાર આ સર્વ વસ્તુઓનો નાશ થશે અને અપમ્તનો હિંસ થશે, બલિચાર એ દોષ નહિ ગણાય, ખેતી અને વેપારનો નાશ થશે, વેદવ્યોનું અધ્યાપન બિ. નહિ થશે, ધણી 'હક્ષિણા જેમાં' અપાય છે એવા યજ્ઞો વિધિપૂર્વક કરવામાં નહિ આવે, વિવાહ અમર સમાજનો પણ નાશ થશે. બધા મનુષ્યોના અંતઃકરણો સંત્રસ્ત અને હર્ષિત થઈ તેમને કાંઈ સુઝશે નહિ. સર્વત્ર હાહાકાર થશે. અને સર્વનો એક ક્ષણમાં નાશ થઈ જશે. અન્યાયોનું સામ્રાજ્ય સ્થપાશે, વંદ્યોમાં સાકમ થશે, અને જે રાજા પાલન નહિ કરે તો રાષ્ટ્રમાં દુર્ભિક્ષનો પ્રવેશ થશે.^૧

આ જ કારણથી મહાભારતમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે,
નારાજકેપુ રાષ્ટ્રેપુ વસ્તવ્યમિતિ રોચયે

(સાન્તિ, ૧૭-૫),

રાજા વિનાનો રાજ્યમાં રહેવું નહિ.

૨. વૈદિક સમયમાં ધણખરૂં પ્રજા જ રાજાની પસંદગી કરતી હતી.^૨ જેનામાં ચોર, ધેર, વિ, વૈદિકકાલમાં રાજા ગ્રણો વિશેષ પ્રમાણમાં હોય અથવા જે વિશેષ બળવાને અને કાર્યક્રમજન હોય તેવાની

૧ મહાભારત, સાન્તિપર્વ, અ. ૬૮ (ચિત્રશાલા-આવૃત્તિ)

સરખાવો:— રામાયણ, અયોધ્યાકાન્ડ, સર્ગ ૧૭

મહાભારત, સાન્તિપર્વ, અ. ૬૭. ૧૭-૨૭

હોબ્સ (Hobbes) નો સિદ્ધાન્ત

૨ જુલો: કાશીપ્રસાદ જયસ્વાલનું 'પુસ્તક-વિન્દુ' ગ્રાંથની પ્રકરણ ૨૨

જ રાજ તરીકે પસંદગી થતી. રાજ આ શબ્દ આ જ અર્થમાં સૌથી ઓછો બને છે.

ઋગ્વેદના દસમા મંડળમાં નીચે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે—

“ તારી હવે પસંદગી કરવામાં આવી છે. તું હવે રાષ્ટ્રમાં સ્વસ્થ રહે. તારાં પ્રજાજનો તને ચાહે. તારું રાજ્ય સદૈવ તારી પાસે રહે. ઈંદ્રની કૃપાથી તારી પ્રજા તારામાં શ્રદ્ધાવાળી નિવડે.”

(ઋગ્વેદ ૧૦-૧૭૩-૧)

અથર્વવેદમાં પણ કેટલાક મન્ત્રો (૧-૬-૮૭-૮૮) ઉપસુકતા વચનને પુષ્ટિ આપે છે.

દેવાએ પોતાનાં રાજની કેરેલી પસંદગી સંબંધમાં ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં એક કથા આપણને મળે છે. તે કથાનો સાર આ પ્રમાણે છે—

પૂર્વે દેવ અને અસુરોના સંગ્રામમાં અસુરોનો જય થવા લાગ્યો. પોતાના ‘પરાજયનું’ કારણ શોધતાં રાજની પસંદગી દેવોને માલમ પડ્યું કે આપણામાં કોઈ રાજ ન હોવાથી આપણે પરાજય થાય છે. તેથી તેમણે રાજ પસંદ કરવાનો દરાર કરીને ‘એકમતે રાજ નીમ્યો’ અને યુદ્ધમાં જય મેળવ્યો.^૩

જેવી રીતે રાજને નીમવાનો અધિકાર પ્રજાને હતો તેવી રીતે તેને પદશ્રદ્ધ કરવાનો પણ પ્રજાનો પ્રજાની સત્તા અધિકાર હતો.

૩ ઐતરેય બ્રાહ્મણ ૧. ૧૪

રાજ્યાભિષેક અન્ય

રાજસત્તાના સામંતપણાને તે વખતે ભરોસો નહોતો. સંસ્થાનમાંથી રાજને હાંકી કાઢવાના અને પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવવાના પ્રયત્ન કર્યાનાં પુષ્કળ ઉદાહરણો મળે છે.

(વેદિક ઇન્ડોલ્સ, ભાગ ૨, પૃ. ૨૧૩)

સમય જતાં આ પદ્ધતિનો લોપ થયો. અને રાજ પછી તેના જ્યેષ્ઠ પુત્રને ગાદી ઉપર બેસાડવાને રાજ પછી ગાદીએ રિવાજ પ્રચારમાં આવ્યો. પરંતુ લોક-જ્યેષ્ઠ પુત્ર નિયુક્ત રાજની કલ્પના સંપૂર્ણ રીતે નષ્ટ થઈ નહોતી. પંચગુરુ જાતકમાં બોધિસત્વને લોકો રાજપદ આખ્યાની કથા પ્રસિદ્ધ જ છે.

બુદ્ધચરિત્રમાં રાજનિર્મિતિ સંબંધમાં નીચે પ્રમાણે હકિકત બુદ્ધચરિત્રમાં રાજ- મળે છે—
ની ભાવના

(જાતક સિરીઝ પુસ્તક ૧, પૃ. ૩૨)

એક દિવસ એક માણસે બીજા માણસના ચોખ્ખા તેની રાજ સિંવાય લીધા. ત્યારે લોકો કહેવા લાગ્યા. આવા પ્રસંગોનું નિવારણ કરવા માટે આપણે એકત્ર થઈને આપણામાંથી સુંદર, બળવ્ય અને શક્તિમાન માણસને પસંદ કરી તેને આપણા નેતા તરીકે નીમવો. તે અપરાધીઓનું શાસન કરશે. કુષ્ટોને નાશ કરશે. અને સત્પુરુષોને આનંદ આપશે. તેના ભરણપોષણ માટે આપણે આપણી જમીનના ઉત્પન્નમાંથી કેટલોક ભાગ તેને આપીશું. આમ વિચાર કરીને તેઓએ એક મોટી સભા બરી અને તેમાં ઐશ્વર્ય યુજીવાળા પુરુષને પોતાના નેતા તરીકે નીમ્યો. આ નેતા તેમનાં ખેતર (ક્ષેત્ર) નું રક્ષણ કરતો હોવાથી લોકો તેને

“દ્વિત્રિય” કહેવા-લાગ્યા. તેનું શાસન સર્વસંગત થવાથી તે મહાસામંત તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. અને તે ડાહ્યો, ન્યાયી અને નીતિવાળો હોવાથી લોકો તેને “રાજ” એ નામથી સંબોધવા લાગ્યા.

રાજસિંહાસન વંશધરપરાનું ચતુર્થ ત્યારે પણ લાંબા ઠાળ સુધી સિંહાસન પ્રાપ્ત કરવામાં પ્રજાની પ્રજાની સંમતિ સંમતિ અવશ્ય જોઈતી હતી. લોકસંમતિ આવશ્યક વગર રાજાનો પુત્ર પોતાના પિતાની ગાદી મેળવી શકતો નહિ. કોઈ એક જ્યેષ્ઠ રાજપુત રાજ્ય કરવાને લાયક નથી એમ પ્રજાને લાગે તો પ્રજા તેને બદલે બીજા રાજપુતને ગાદી પર બેસાડતી. જ્યેષ્ઠ પુત્ર શરીરે પંચ હોય, રાજ્યકારભાર સંભાળવાની તેનામાં કુનેહ ન હોય, તો ગાદી પર તેનો હક નષ્ટ થતો. ચંદ્રવંશના નવમું રાજાને કુલ ૭ સંતાન હતાં. પણ તેમાં જ્યેષ્ઠ પુત્ર પતિએ યોગ સ્વીકારવાથી તેનો નાનો ભાઈ જે યજ્ઞાતિ તેને રાજ્ય મળ્યું એ વાત પ્રસિદ્ધ જ છે. દુતરાષ્ટ્ર અંધ હોવાથી તેના નાના ભાઈ પાંકુને રાજ્યગાદી પ્રાપ્ત થઈ એ વાત મહાભારતના વાચકોને વિદિત જ છે.

ઉપર્યુક્ત નિયમ પ્રમાણે દરમ્યાં રાજાએ રામને સુવરાજ કરવાનું દરાવ્યું હતું; અને મંત્રીઓ તેમજ રામનો સુવરાજ પ્રજાએ તે કાર્યમાં તેને સંમતિ પણ આપી તરીકે અભિષેક. હતી.^૪ રામને વનમાં કાઢી જરતને યૌવ-રાજ્યાભિષેક કરો એ પ્રકારની દેવેયની માંગણી આ નિયમની વિરુદ્ધ હતી, અને તેથી તેને માત્ર અપવાદ-રૂપ જ સમજવી જોઈએ. લક્ષ્મણની માફક રામે જો આ માંગણીનો

^૪ રામાયણ, અયોધ્યાકાંડ, સર્ગ ૧૪ અને ૫૮.

રાજ્યાભિષેક અન્ય

પ્રતિકાર કર્યો હોત તો કાંઈ જુદું જ પરિણામ આવ્યું હોત. પરંતુ રામે આગાપાલક હોવાથી પોતાના પિતાના વચનને ખોટું ન પડવા દેવી તેણે યુવરાજપદને તિલાંજલિ આપી. રામનું આ કૃત્ય પ્રારંભમાં પ્રજાજનોને બિઘકુલ પસંદ ન પડ્યું. તેમને તો રામની જ, યુવરાજ તરીકે નિમણુંક કરવી હતી. અને તેથી જ જો રામે કૈકેયીની આજ્ઞાનો સહેજ, પણ વિરોધ કર્યો હોત તો અયોધ્યાની પ્રજાએ રામને માટે બંડ કરવામાં બાકી યપાતિ અને મનરાજ્ય હોત. ચિષ્ટ સંપ્રદાયનું ઉલ્લંઘન જાનો વિરોધ. તે સમયે કાંઈને પણ ક્ષતિ નહિ. યપાતિએ યદુને બદલે પૂરુ નામના પોતાના નાના પુત્રને યુવરાજ કરવાનું હરાવતાં જરાજર જ તેની પ્રજાએ આ કામનો કેવો નિષેધ કર્યો તેનું, વર્ણન મહાભારતમાં (આદિ ૮૫) નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવેલું છે —

“ જ્યેષ્ઠનું ઉલ્લંઘન કરીને કેનિષ્ઠ ભાઈ કેવી રીતે રાજ્યને લાંબકે હોઈ શકે ? આ પ્રમાણે અમે તને ઉપદેશ આપીએ છીએ. તારું ધર્મનું પાલન કરવું જોઈએ. ”

આ પ્રમાણે યપાતિના પ્રજાજનોએ તે સમયે ઉદ્ગાર કાઢ્યા હતા. આનો યપાતિએ લાંબો ઉત્તર આપ્યો. તે કહેવા લાગ્યો— હે બ્રાહ્મણપ્રમુખ સર્વે વર્યો ! તમે બધા મારું વચન સાંભળો. જ્યેષ્ઠ પુત્રને રાજ્ય કાંઈ પ્રજા રીતે મારે, આપવું નથી. મારા જ્યેષ્ઠ પુત્ર યદુએ મારી આજ્ઞાનું પાલન કર્યું નથી. અને વિદ્વાન પુરુષોની દષ્ટિએ પિતાને જે પુત્ર પ્રતિકૂળ હોય તે પુત્ર જ નથી. જે માતા-પિતાના વચનને માનનાર હોય, તેમનું હિત કરનાર હોય તથા જે પિતા અને માતા માથે પુત્ર પ્રમાણે આવરણ કરે તેજ પુત્ર

ઠહેવાય છે. યદુએ માઈ અપમાન કયું છે. તેજ પ્રમાણે દુર્વસુ, દુહ્યુ અને અનુએ પણ વારંવાર માઈ અપમાન કયું છે. પરંતુ પૂરુએ તો માઈ કહ્યું માન્યું અને વિશેષમાં માન્ય કયું; તેથી મારી વૃદ્ધાવસ્થાને ધારણ કરનાર મારો કનિષ્ઠ પુત્ર મારો વારસ છે. મિત્ર૩પમાં રહેલા પૂરુએ મારો ઈચ્છા પૂર્ણ કરી છે. અને શુક્રાચાર્યે જાતે મને વરદાન આપ્યું છે કે જે પુત્ર તારી આગાનું પાલન કરે તે પૃથ્વીપતિ રાજા થશે. તેથી આપને બધાને વિનંતિ કરું છું કે પૂરુનો રાજ્યાભિષેક કરો. "

આ પ્રમાણે યયાતિનું વચન સાંભળી પ્રજાજનો ઠહેવા લાગ્યા કે— " જે પુત્ર શુભસંપન્ન હોય અને માતાપિતાને હિત-કારક હોય તે કનિષ્ઠ હોય તો પણ શ્રેષ્ઠ હોવાથી સર્વ પ્રકારના દૃષ્ટાણને યોગ્ય છે. તાઈ પ્રિય કરનાર જે પુત્ર પૂરુ તે રાજ્યને માટે લાયક છે. વળી શુક્રાચાર્યનું વરદાન હોવાથી અમે બધા ઉત્તર આપવા શક્તિમાન નથી. "

આ ઉપરથી એક વાત તો ચોક્કસ રીતે જણાય છે કે વારસના સંબંધમાં રાજા પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે કાંઈ પણ કરી શકતો નહિ; તેના દરેક કૃત્યમાં પ્રજાની સંમતિ આવશ્યક હતી.

લોકમતથી વિરુદ્ધ વર્તન કરવાથી કેવું પરિણામ આવે તે દેવાપિ અને શંતનુની કથા ઉપરથી સમજાશે.

પ્રજાના વિરોધનું કુરુ વંશમાં પ્રતીપ નામનો એક રાજા યદુ પરિણામ : દેવાપિ ગયો. તેને દેવાપિ, બાહલીક અને શંતનુ અને શંતનુની કથા આ નામના ત્રણ પુત્રો હતા. તેમાં દેવાપિ જ્યેષ્ઠ હતો અને સર્વ પ્રજાજન તેનામાં અનુરક્ત હતા. પરંતુ તેને ત્વડોય હોવાથી નિયમ પ્રમાણે રાજ્ય

મેળવવા'તે 'નાસાયક હતો. છતાં પણ પ્રતીપે તેને જ રાજ્યગાદી પર બેસાડવાનું નક્કી કર્યું. લોકોને જ્યારે રાજાની આવી ઇચ્છાની ગંધ આવી 'કે તરત તેમણે એક જ વિરોધ કર્યો અને તે વિરોધ આગળ રાજાને નમવું પડ્યું અને ચંતનુને સુવરાજપદ આપવું પડ્યું. દેવાપિ પોતે વનમાં ગયો અને પ્રતીપના મરણ પછી બાહ-લીકની અનુમતિથી ચંતનુનો રાજ્યાભિષેક થયો.^૫

સંકટ સમયે ખીકણ રાજપુત્રને બદલે યર અને હિંમતવાન પુરુષની રાજ્ય ઉપર નિમણૂક કરવાની પ્રજાસંમતિથી 'પદ્ધતિ પણ હતી. ગાદીસંબંધે તકરાર યુધિષ્ઠિરની પસંદગી ઉત્પન્ન થતાં તેનો નિકાલ પ્રજાની સંમતિ પ્રમાણે જ કરવામાં આવતો. યુધિષ્ઠિર અને દુર્યોધન એ બેમાં હસ્તિનાપુરના રાજ્યસંબંધે વાદ ઉત્પન્ન થતાં પ્રજાએ રાજ્યાભિષેકને માટે યુધિષ્ઠિરને પસંદ કર્યાનું પ્રસિદ્ધ જ છે.

(મહાભારત, આરણ્ય, ૧૪૧. ૨૪-૨૮)

કોઈ કોઈ વાર પોતાની પછી અમુક જથ્થા ગાદી ઉપર આવે એમ મરતા પહેલાં રાજા નક્કી કરતા હતા. રાજાની પસંદગી- સમુદ્રગુપ્ત સમયમાં અને યર છે એમ માં બીજા પ્રકારે જોઈને સંસ્કૃત્તે પોતાની પછી તેને ગાદી પર બેસાડવો એવું સખી રાખ્યું હતું. તે પ્રમાણે સંસ્કૃત્તની પાછળ સમુદ્રગુપ્ત ગાદી ઉપર આવ્યો. રાજાની પસંદગી કોઈ વખત પ્રધાને કર્યાનાં હિદાયરણે પણ આપણને મળે છે. પુરૂ રાજ્યવર્ધનનું ખૂન કર્યા પછી મંત્રીમંડળની અને

^૫ મહાભારત, હૃદયપર્વ, અધ્યાય ૧૪૬. સરખાવો બૃહદેવતા, ૭ ૧૪૮ ઇત્યાદિ.

પ્રજાની અનુમતિથી અમાલ્ય ભંડીએ હર્ષવર્ધનને ગાદી ઉપર બેસાડ્યો એમ ઇતિહાસ કહે છે.

અધા પ્રસંગોમાં ઉપર કહ્યા પ્રમાણે જ રાજની પસંદગી થતી હતી એમ પણ નથી. “ માતૃય ન્યાય ” અથવા “ બળીયાના બે ભાગ ” આ ન્યાય તે વખતે જ સત્ય હતો. ગાદી ઉપર પોતાનો હક ન હોય તો પણ તે બળાવી પાલવાનાં પણ ઉદાહરણો છે. પણ તે ઘણાં થોડાં છે. ગાદીસંબંધે તકરાર ચતાં યુદ્ધ દૂર કરવા માટે ઘણું ખર્ચ રાજ્યના ભાગ પાડીને તકરારના મૂળને દૂર કરવામાં આવતું. ધૃતરાષ્ટ્રે આ માર્ગ પ્રયત્ન મહણ કરીને કૌરવ પાંડવોમાં રાજ્ય વેકંચી દીધું હતું. આ પ્રકારની વહેંચણી અર્વાચીન કાળમાં નેપાળમાં થયાનું ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ જ છે.

રાજની પછી ગાદી ઉપર તેની પુરુષ સંતતિ જ આવતી.

ઔરસ - સંતતિના અભાવમાં તેના મોઢ

ગાદીના વારસો સંબંધીને રાજ્યાધિકાર પ્રાપ્ત થતો. પુરુષ

સંતતિના અભાવમાં મૃત રાજની સ્ત્રી

સંતતિને રાજ્ય મળ્યાનાં હિંદુસ્થાનના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં ફક્ત

બેજ ઉદાહરણો મળે છે, અને તે સિંહલદ્વીપની રાણી લીલાવતી

અને કાર્મીરની દિદા તે સમયની વિચિત્ર પરિસ્થિતિને લીધે આ

સ્ત્રીઓને રાજ્યાધિકાર મળ્યો હોય એમ લાગે છે.

સાધારણ રીતે તે સમયના રાજ્યો ક્ષત્રિય હતા. પણ ઇતર

વર્ણને પણ રાજપદનો લાભ મળ્યાનાં

રાજ્યો ક્ષત્રિય ઉદાહરણો ઇતિહાસમાં મળે છે. નંદવંશને

અને શૂદ્ર સરયાપટ મહાપદ્માનંદ એશિદુનાગ રાજ્યને

એક ચક્રીયા ઉત્પન્ન થયેલો પુત્ર હતો.

રાજ્યાભિષેક અન્ય

સમ્રાટ ચંદ્રગુપ્ત જન્મથી જ શદ્ર હતો. સુગ અને ઠાસવ એ બ્રાહ્મણ વશના હતા. ગાંધાર દેશના રાજા પણ બ્રાહ્મણ હોવાનો ઉલ્લેખ મળે છે. મતિપુરની રાજવંશી એક શદ્રના તાબામાં હતી. એમ લુએન્સંગ કહે છે. મગધ દેશનો શુપ્ત વંશ વર્ણુથી વૈશ્ય હતો એમ ડૉ. ફ્લીટનો મત છે, પણ તે નિરાધાર લાગે છે.

રાજસિંહાસન વંશપરંપરાનું કથા પાઠી “ રાજા એ કમ્પરી અંશ છે” એવી માન્યતા અસ્તિત્વમાં આવી.

રાજાની દિવ્યતા, આ માન્યતા કોઈ વૈદિક મથમાં મહુ જોવામાં આવતી નથી. પરંતુ મનુસ્મૃતિ જેવા સ્મૃતિ ગ્રંથમાં અને પુરાણોમાં જોવામાં આવે છે.^૧

મનુસ્મૃતિમાં (૭-૩) ભગવાન મનુ રાજોત્પત્તિનું વર્ણન કરતાં કહે છે કે —

“ લોકોમાં જ્યારે અરાજક સ્થિતિ હતી અને જ્યારે સર્વત્ર ભયને લીધે હોડાહોડી થતી હતી ત્યારે આ સમસ્ત જગતનું રક્ષણ કરવા માટે ભગવાને રાજાને સંભવો ”

“ ઇંદ્ર, વાયુ, યમ, સૂર્ય, અગ્નિ, વરુણ, ચંદ્ર અને વિત્તેશ આ દેવોના સરજૂત અંશી. લઈને તેની

સર્વદેવમય રાજાનું મદદથી પ્રભુએ રાજાને બનાવ્યો છે, તેથી મહત્ત્વ. રાજા ઉગ્મરમાં નહોતો હોય તો પણ તેનું કદાપિ અપમાન કરવું નહિ, કારણ

તે એક મનુષ્યનું સ્વરૂપ ધારણ કરનાર દેવતા છે.” (મનુ. ૭-૮) રાજા સમયોચિત આવા પાંચ પ્રકારનાં સ્વરૂપો ધારણ કરે છે.

૧ જયમ્વાલ, રાજનીતિ, પ્રકરણ ૨૬ અ

વિષ્ણુપુરાણ ૧-૨૨

કારણ તે અગ્નિ, સૂર્ય, મૃત્યુ, કુબેર અને ઈંદ્રનાં સ્વરૂપોને ધારણ કરનારો છે. આવી રીતે રાજા વિશ્વસ્વરૂપો હોવાથી સર્વ લોકો તેની આજ્ઞા પાળે છે એમ મહાભારતકારનો અભિપ્રાય છે.

આવી રીતે આર્થોએ જ્યારે રાજાને ઈશ્વરી અંશ માન્યો.

તો પણ તેમ કરવાથી તેમને પસ્તાવાનો

રાજાનું કર્તવ્ય સમય કદાપિ આવ્યો નહિ. કારણ બહુખર

બધા પ્રાચીન રાજાઓએ રાજા સિંહાસનને

ઉપભોગના સાધન તરિકે કદાપિ મળ્યું નહોતું. પોતાની પ્રજા પોતાને

દેવસમાન માને છે એમ સમજી આ પદવીને છાજે એવું પોતાનું

વર્તન રહેવું જોઈએ એમ તેઓ જાણતા. “રાજા પ્રકૃતિ-

રક્ષમાત્ર” (રણવંશ ૪૨) અથવા પ્રજાનું રાજન એ

પોતાનો ધર્મ છે અને તે પોતે પાળવાથી જ પોતાનું રાજ્ય

થિરસ્થાયી સધને લોકો પોતાની આજ્ઞા પાળશે એમ તેઓ જાણતા.

રુદ્રાદેવ રાજા પ્રમાણે તેઓએ આ બાબતમાં આજ્ઞા આડા કાન

કદાપિ કપી નહિ, અથવા તેને સ્મરણ બહાર જવા દીધી નહિ. સર્વ

મનુષ્યોમાં પોતે મહાભાગ્યશાળી અને પરમેશ્વરના હાડકા હોવાથી

સર્વોપભોગના સાધનરૂપ એવું રાજ્ય પરમેશ્વરે પોતાને આપ્યું

એવી વિપરીત કલ્પના તેમણે કદાપિ કરી નહિ. પોતે ઈશ્વરી

અંશ હોવાથી પોતાનો પ્રત્યેક શબ્દ પ્રજાએ ઝીલવો જોઈએ,

પ્રજાજનોએ પોતે “ જો રાત કહે તો રાત અને દિવસ કહે તો

દિવસ ” આનું સમજવું જોઈએ આવો દુષ્ટ આગ્રહ કદાપિ

તેમણે ધારણ કર્યો નહિ. તેથી રુદ્રાદેવ રાજાની, માફક તેમની

કારકીર્દિ કદાપિ અવશસ્વી નિવડી નહિ. “ રાજા એ ઈશ્વરી અંશ

છે, ” આ કલ્પના યુરોપ ખંડ પ્રમાણે ભરતખંડમાં પ્રચલિત હતી,

તો પણ એ વચ્ચેનો ઉપર જણાવેલો ભેદ યાદ રાખવા જેવો છે.

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

આર્ય રાજાઓ પોતાને, પ્રજાના સેવક સમજતા અને પ્રજાના કલ્યાણ માટે પોતાના હેઠળે પણ નીચેથી નાખવા પાછી પાની કરતા નહિ. ઉત્તરરામચરિત, નાટકમાં “ જનરંજન કરતો મને રોહ, દયા, સૌખ્ય આ અધિક નથી. કિંબહુના ? જનકીને ! પણ ત્યાગ કરવામાં મને બિલકુલ દુઃખ નથી. ” આ પ્રભાણેના હિંગાર પ્રજા શ્રીરામચંદ્રે કાઢ્યા હતા તે પ્રસિદ્ધ જ છે.

રાજા અને પ્રજા એ બન્ને એક જ છે, અને તેમાં પણ પ્રજા પણ મુખ્ય છે. એ ભાવના કૌટિલ્યના રાજા અને પ્રજા. અર્થશાસ્ત્રમાં અને મહાભારતાદિ ગ્રન્થોમાં અનેક વાર જોવામાં આવે છે. કૌટિલ્ય (અર્થશાસ્ત્ર, ૧. ૧૯. ૧૬) કહે છે કે—

પ્રજાસુખે સુખં રાજાઃ પ્રજાનાં ચ હિતે હિતમ્ ।

નાત્મપ્રિયં હિત રાજા પ્રજાનાં તુ પ્રિયં હિતમ્ ॥

અર્થાત્ પ્રજાનાં સુખમાં જ રાજાનું સુખ, પ્રજાનાં હિતમાં જ રાજાનું હિત; રાજાને પોતાને પ્રિય હોય તે હિત નથી, પણ પ્રજાને પ્રિય હોય તે હિત છે. મહાભારત (શાન્તિપર્વ, અ. ૬૮ શ્લોક ૫૮ ની ૫છી કેટલીક પોથીઓમાં) કહે છે કે—

રાજા પ્રજાનાં પ્રયમ શરીર

પ્રજાશ્ચ રાજોઽપ્રતિમં શરીરમ્ ।

રાજા વિહીના ન ધવન્તિ દેશ

દેશેર્વિહીના ન નૃપા ધવન્તિ ॥

શુક્રતીતિસાર (૫-૧૨) કહે છે કે.

રાજ્યવૃક્ષસ્ય નૃપતિર્મૂલં સ્કન્ધાશ્ચ મન્ત્રિણઃ ।

શાસ્ત્રા સેનાધિપાઃ સેના પલ્લવાઃ કુસુમાનિ ચ ।

પ્રજાઃ ફલાનિ મૂમાગા વીજં મૂમિઃ પ્રકલ્પિતા ॥

બૌદ્ધ જાતકોમાં (ગ્રન્થ ૧, પૃ. ૩૯૮) એક કથા છે કે એક રાજાની મનોહર બીએ પ્રજા ઉપર સંપૂર્ણ સત્તા ભોગવવાની જ્યારે નજીક દર્શાવી ત્યારે તે રાજાએ તેને કહ્યું કે 'હે બહે ! સકલ રાજ્યમાં વસનારી પ્રજા મારે માટે નથી; હું તેમનો સ્વામી નથી (અર્થાત્ પ્રજા પોતે સ્વતંત્ર છે); પરંતુ રાજાના કાપદાનો જે લોકો ભંજ કરે છે અને અન્યાયી કર્મ કરે છે તેમનો જ હું સ્વામી છું. આ કારણથી આખા રાજ્ય ઉપર તને હું સત્તા અને સ્વામિત્વ આપી શકતો નથી.' એટલું જ નહિ પણ રાજાને માટે શાસનમાં જણાવેલા પ્રસિદ્ધ પંચ મહાપયો નહિ, પણ વિસિષ્ટ પ્રકારના પંચ પયો દર્શાવવામાં આવેલા છે. આ વિષયમાં અનિસંહિતા (શ્લોક ૨૮, ધર્મશાસ્ત્ર ગ્રન્થ, ભાગ ૧, ૧૯૦૮) કહે છે કે—

દુષ્ટસ્ય દગ્ધઃ સુજનસ્ય પૂજા

ન્યાયેન કોપસ્ય ચ સપ્રવૃદ્ધિઃ ।

અપક્ષપાતોઽર્ષિષુ રાષ્ટ્રેસ્તા.

પદ્ધેવ યજ્ઞાઃ કથિતા નૃપાણામ્ ॥

મહાભારતમાં 'રાજા' અને 'દ્વિત્રિય' એ બે શબ્દોની વ્યુત્પત્તિ આપી અર્થ સ્પષ્ટ કરવામાં આવ્યો છે. મહાભારત (સાન્તિ. ૫૯. ૧૨૫-૧૨૬) કહે છે કે—

રજ્જિતાશ્ચ પ્રજા. સર્વાસ્તેન રાજેતિ શબ્દને ।

બ્રાહ્મણાના ક્ષત્રાણાત્તત. ક્ષત્રિય ઉચ્ચતે ॥

વૈદિક સમયમા રાજાને માટે ગોષ્ઠા જનસ્ય મનુષ્યેભ્યુ રક્ષણ કરનાર એ પ્રભાણે વર્ણુન લેવામા આવે છે. આથી જનસમાજની પ્રગતિ અને અધોમતિનો આધાર રાજા ઉપર છે આ વિષયમા મહાભારત (ઉલોમપર્વ ૧૩૨-૧૫-૧૬) કહે છે કે રાજા કાલસ્ય કારણમ્, અર્થાત્ રાજા સમયનુ કારણ છે, રાજા ઉપર બધો આધાર છે.

ભારતીય સાહિત્યમાથી આર્થ રાજાની ઉદાત્ત ભાવના, વિશેષ જાણવાનું મળે છે રાજા પ્રજાનો આર્થ રાજાનું નામ હોવા છતાં વાસ્તવિક રીતે પ્રજાનો શુદ્ધ જીવન સેવક છે, અને તેથી જ રાજાને માટે પ્રજાએ ધણો આદર રાખવો જોઈએ એમ અનેક સ્થળે કહેવામા આવેલું છે. વૈદિક સાહિત્ય, ધર્મસૂત્રો, સ્મૃતિગ્રન્થો, રામાયણ, મહાભારત, બૌદ્ધ અને જૈન સાહિત્ય-આ સર્વ વાઙ્મય આ બાબતમા એકમત્વ દર્શાવે છે, અને પ્રાચીન ભારતીય સંસ્કૃતિને માટે દરેક તટસ્થ વિચારકના મનમા મોઢ ઉત્પન્ન કરે છે આર્થ રાજાનું જીવન એટલું બધું શુદ્ધ હોય કે તે કોઈ દિવસ ખરાબ કૃત્ય કરી શકે જ નહિ, અને આજ કારણથી ચતુષ્પથ શાસ્ત્ર (પ. ૪ ૪૭) કહે છે કે રાજા અદ્યદ્ય છે (સરખાવો Act of State, 'a king commits no wrong-રાજા ખરાબ ક્રીમ કરતો નથી./)

આ પ્રકારની સેવકસેવાનો બદલો 'રાજાને આપવા' આયોર્જ

વ્યવસ્થા કરી હતી આ સેવા માટે રાજ્યએ લોકો પાસેથી જમીનની
 હિતપત્રનો પંચાયત લેવો એમ બધાયને કહ્યું
 રાજના અને પ્ર- છે. યાજ્ઞિક અને શુક્રનીતિકારે પણ
 જના અધિકારો આવો જ અભિપ્રાય આપ્યો છે. રાજ જે
 પોતાનો ધર્મ છોડે, પોતાના કર્તવ્યો પ્રત્યે
 બેદરકાર રહે, તો પ્રજાજનોએ પોતાના ધર્મો છોડવા એમાં કોઈ પણ
 જાતની હરકત નથી એમ સામ્રાજ્યોનું વચન છે. આવા પ્રસંગોએ
 પુરોહિતે પ્રજાની સમતિથી રાજને પદમ્બ કારીને તેના કુટુંબમાંથી
 લાયક માણસને ગાદી ઉપર બેસાડવો એમ શુક્રનીતિમાં કહેવાય છે.

રાજ્યાચ્છ થતા પહેલાં “ હું પ્રજાજનોને નિષ્કારણુ દમ્બુ તો
 મારા પુણ્યનો દાય થાવ, મને સહગતિ
 રાજની પ્રતિજ્ઞા પ્રાપ્ત ન થાવ, મારા પ્રાણુ અને ગળ્ય
 હરાઈ જાવ ” આવી રાજ્યે પ્રતિજ્ઞા
 કરવી પડે છે એમ ઐતરેય બ્રાહ્મણ ઉપરથી જણાય છે “ભૂમિતણ
 ઉપર રહેનારા બ્રાહ્મણુ એટલે વેદમાહાણુનું અને પ્રજાનું હું
 સંરક્ષણુ કરીશ. હું કદાપિ સ્વતંત્રપણે ન વર્તતા રાજનીતિમાં જે
 ધર્મ નિત્ય તરીકે કહેવામાં આવ્યા છે તેનું નિશ્ચયપણે આચરણુ
 કરીશ ” આ પ્રકારના સોગવ રાજ્યે લેવા જોઈએ એમ
 મહાભારતમાં કહેવાય છે બગવાન મનું કહે કે “ રાજ્યે રાષ્ટ્રના
 રક્ષણને માટે નિયમો પાળવા જોઈએ, કારણુ જે પોતાના રાષ્ટ્રનું
 રક્ષણ કરે છે તેની સતત વૃદ્ધિ થાય છે ”

સામ્રાજ્યમાં કહેના નિયમો પ્રમાણે રાજ્યો પ્રજાપાનન કરતા
 અને તે કાર્યમાં વિદ્વાનોની સાહાય્ય લેતા.
 પ્રધાનોનું મહત્ત્વ રાજ્યે પ્રધાનની સલાહ સિવાય કશું પણ ન

રાજ્યાભિષેક અન્ય

કરવું નહિ એમ નીતિવાક્યામૃતકારનું કહેવું છે. શુકનીતિમાં આ મતનો જ અનુવાદ કરીને જ પ્રધાનની સલાહ વિરુદ્ધ વર્તનારા રાજાને પ્રજાનું ધન હુંટનારો ચોર કહ્યો છે. આ મત દીર્ઘ સમય સુધી પ્રચલિત હતો. પણ આગળ ઉપર તત્કાલીન પરિસ્થિતિને લીધે રાજાના હાથમાં વિશેષ મત્તા જવાથી લોકોને તેનું વિરમરણ થયું.

પ્રજાનુરંજન એ રાજાનું આદ્ય કર્તવ્ય છે એ ઉપર કહેવું છે.

રામાયણ, મહાભારત. પુરાણો અને સ્મૃતિ-

રાજાનો ધર્મ અંગેમાં આ કર્તવ્યોને અમરધાન આપ્યું છે. મહાભારતમાં છ રાજકર્તવ્યો ગણાવ્યાં

છે. તે આ પ્રમાણે—(૧) પ્રજાનુરંજન (૨) પ્રજાસંરક્ષણ (૩) પ્રજાકલ્યાણવૃદ્ધિ (૪) પ્રજાની પાસે નિયત કર્મો કરાવવાં (૫) અપરાધીઓનું શાસન કરવું અને (૬) ઇન્દ્રિયદમન, રુદ્ધતા, સુહૃદ્ભાવ, વિનય, વગેરે ગુણો કેળવવા. શુદ્ધકાળમાં પણ આજ સુખ્ય રાજકર્તવ્યો માનવામાં આવતાં એમ મિસિન્ડપત્ર નામના ગ્રંથ ઉપરથી જણાય છે.

ઉપર જે પૂર્વિધ રાજકર્તવ્યો જણાવ્યાં તેનો કારોબારી

(Executive) ન્યાય (Judicial)

રાજ્યવહીવટ અને સરકાર (Military) આ અર્વાચીન

વિભાગમાં અંતર્ભાવ થાય છે. રાજ્યમાં

સર્વથી મોટો અમલદાર એટલે રાજા, અને સર્વ રાજસત્તા તેના હાથમાં રહેતી હોવાથી શાંતિ અને સુખ્યવસ્થા રાખવાની તેના પર એકબી જવાબદારી હતી. તેના હાથ નીચેના અમલદારો તેને આ કાર્યમાં મદદ કરતા અને ગુન્હેગારોને ન્યાયમંદિરમાં ખેંચીને કાયદાની પ્રતિષ્ઠા વધારતા. રાજ્યમાં સર્વ અમલદારની નીમણુંક,

ચગારની વૃદ્ધિ, વિ. સર્વ કાર્ય રાજના હાથમાં હોવાથી પોતપોતાનાં કૃત્યો માટે આ લોકોને રાજને જવાબ દેવો પડતો. હાલ પ્રમાણે તે સમયે પણ રાજને ન્યાયનું મૂલ (Fountain Head of Justice) કહેતા હતા. અને ન્યાય આપવાનું કામ રાજએ જાતે જોવું પડતું. ન્યાયાધીશોએ આપેલા ફેસલાનો અમલ કરાવવો અને વિશેષ પ્રસંગોએ અપરાધીઓને શાસન ન કરતાં માફી આપવી વિ. કામો પણ રાજએ જ કરવાં પડતાં. કાયદા કરવાનું પ્રત્યક્ષ કામ તે વખતે રાજના હાથમાં નહોતું, છતાં તેના સબ્બને કાયદા જોટલું જ, બધે એનાથી પણ વધારે, માન મળતું હતું. મેનામ્પક્ષનું કામ રાજ જાતે જ જોતા અને શત્રુપક્ષવિરુદ્ધ રણાંગણ ઉપર સૈન્યની હિલચાલ તેના જ નેતૃત્વ નીચે ચલી. રણાંગણ ઉપરથી શત્રુને પીઠ જતાવીને પાછું જાગવું એ હાલ પ્રમાણે જ હલકટ ગણાતું અને રણાંગણમાં દેહ છોડવામાં જ પોતાના દેહનું સાર્થક છે એમ રાજએ માનતા. સ્વપરાક્રમનું શત્રુની સામે પ્રદર્શન કરવાનો પ્રત્યેક પ્રસંગ તે સમયે કોઈ પણ વ્યર્થ જવા દેતો નહિ અને બહિષ્ક થવા માટે સર્વ રાજાઓમાં ‘અહમહમિકા’ ચાલુ હતી. આ શિવાય સગીરની મીલકતનો વહિવટ અને સંરક્ષણ તેમ જ દીન અનાથોનું ભરણપોષણ આ બે કામો રાજએ જ કરવાં પડતાં. સમાજનિયતાનું કામ પણ તે સમયે રાજને જ કરવું પડતું.

આ અનેકવિધ કામો કરવામાં રાજને વિશિષ્ટ પ્રકારની લાખકાત મેળવવી પડતી. તેનું વર્ણન આજીકયે રાજાની ચોખ્ખતા પોતાના અર્થશાસ્ત્રમાં (૬૦૧) કરેલું છે. દૌરિલ્લ્યનો અભિ- તેમાં કહેવા રાજ્યુલો નીચે મુજબ છે. પ્રાય “ઉત્તમ કુળમાં જન્મ, અમેદ, બુદ્ધિ;

રાન્યાલિપેક ગ્રન્થ

બેદક દષ્ટિ, સહગ્રુણ, ત્રેમ, સત્યતા, સરળતા, સ્થૂલલક્ષ, કૃતગતા, ઉત્સાહ, દર્પાભાવ, મનનું ગાંભીર્ય, સમયસૂચકતા, વિનય, વિલંબ ન કરનારો અને ચિસ્ત પાળનારો ધત્વાદિ.

રાજાએ કેવા પ્રકારે વર્તવું એનું વર્ણન મહાભારતકારે કરેલું છે. 'રાજાએ નીચે જણાવેના મહાભારતનો 'કર્ક' નિયમોનું પાલન કરવું એમ અભિપ્રાય રહેલું છે.—

“ રાજાએ રાગ દેખેનો ત્યાગ કરીને ધર્માચરણ કરવું, કૌરવનું અવલંબન કરતાં દ્રવ્યસંપાદન કરવું, ઔદત્યનો સ્વીકાર ન કરીને વિપવસુખનો ઉપભોગ કરવો, દૈન્ય ન દર્શાવતાં પ્રિય બાપણ કરવું, શૌર્ય રાખવું પણ આતમલાધા ન કરવી, દાનચરાત્ર હોવું જોઈએ પણ અપાત્રમાં દ્રવ્યનો વ્યય ન કરવો, પ્રગલ્ભપણું રાખવું પણ નિષ્કુરતા નહિ, નીચ લોકોના સંપર્કમાં આવવું નહિ, બાંધવો સાથે વેર કરવું નહિ, જેની આપણા તરફ પૂજ્ય હુદ્દિ ન હોય તેવા જામુસને રાખવો નહિ, ખીજને કલેશ ન થાય એ રીતે કામ કરવું, અસજ્જનોને પોતાનો ઉદ્દેશ જણાવવો નહિ, પોતાના શુભોનો કદાપિ ઉચ્ચાર કરવો નહિ, સત્પુરુષો પાસેથી કશું પણ લેવું નહિ, બધી બાજુનો વિચાર કર્યા શિવાય દંડ કરવો નહિ, અસંગોનો જોડે સંગ કરવો નહિ, પોતાના ગુપ્ત મંત્રો પ્રસિદ્ધ કરવા નહિ, હુબ્ધ મનુષ્યોને દાન આપવું નહિ, અપકાર કરનાર ઉપર વિશ્વાસ રાખવો નહિ, અને ઈર્ષ્યા કર્યા વગર સ્ત્રીઓનું સંરક્ષણ કરવું. રાજાએ શુચિ રહેવું, ધૂણા ઉત્પન્ન થાય એવું વર્તન કરવું નહિ, સ્ત્રીસેવન અતિશય કરવું નહિ, ગર્વથી તણાઈ ન જઈને સન્માનનીયોનું માન રાખવું, નિઃકપટ પછે ગુરુજનોના સેવા કરવી, દામિકપણાનું અવલંબન

ન કરતાં દેવોનું પૂજન કરવું, સંપત્તિની ઇચ્છા કરવી પણ તે બધું, નિંદ્રા ન હોવું જોઈએ, સંપત્તિનો ઉપભોગ કરવો પણ તેના ઉપર પ્રેમ ન રાખવો, દક્ષ હોવું પણ કાલજ્ઞાનગ્રન્થ ન હોવું, આત્મા-સન આપવું નહિ, અનુગ્રહ કરતી વખતે કોઈની નિંદા કરવી નહિ, શત્રુ અને તેના અપરાધ જાણ્યા વગર શસ્ત્રપ્રહાર ન કરવો, શત્રુનો વધ ક્યો પછી તેના સંબંધી શોક કરવો નહિ, કારણ વગર કોપાવિષ્ટ થવું નહિ, અને અપકાર કરનાર પ્રત્યે કદા દર્શાવવી નહિ. ”

દરરોજ પ્રાતઃકાલે ઉઠી શુચિ થઈને રાજાએ દરબારમાં જઈ

પ્રજાજનોની મુલાકાત લેવી અને તેમની

રાજાની દિનચર્યા: ફરીપાઠ સાંભળી યોગ્ય નિકાલ આપવો
કૌટિલ્યનો અભિ- એવો તે સમયે નિયમ હતો. રાજાએ
પ્રાય હમેશાં ઉઘોગી રહેવું, તેણે પોતાનો દિનક્રમ

કરાવીને તે પ્રમાણે વર્તન રાખવું જોઈએ.

આ પદ્ધતિનો શાસ્ત્રકારોએ તે સમયે પ્રચાર કર્યો હતો. ચાલુક્યે
પોતાના ગ્રંથમાં રાજાની દિનચર્યા કેવી હોવી જોઈએ આ વિષયમાં
સુંદર નિયમો રજૂ કર્યા છે. તે નીચે પ્રમાણે છે:—

“ દિવસ અને રાત્રી એના આઠ આઠ ભાગ કરવા. દિવસના
પહેલા ભાગમાં રાજ્યના બદોખતનો હેવાલ અને જમા ખર્ચ
રાજાએ સાંભળવા. બીજા ભાગમાં પૌરજનપદોની તકરારો
સાંભળવી. ત્રીજા ભાગમાં સ્નાન અને ભોજન કરવું અને ગ્રંથનું
પઠન કરવું. ચોથા ભાગમાં મહેસુલનો સ્વીકાર કરીને જુદા જુદા
ખાતાના પરિષ્ઠ અધિકારીઓને મળવું. પાંચમાં ભાગમાં પત્રવ્યવહારનું
કામ કરવું, મંત્રી પરિષદ વિ. સાથે વિચારવિનિયમ કરવો અને

એકાંતમાં ગુપ્ત જમુસેની બાતબીઓ સંભળવી. છઠ્ઠા ભાગમાં સ્વચ્છંદ વિહાર કરવો. સાતમાં હાથી, ઘેડા, રથ અને ચોદાઓને તપાસવા, અને આઠમા ભાગમાં સેનાપતિ સાથે યુદ્ધ ચર્ચા કરવી. સંધ્યાકાળ ચતા બરખર સંધ્યાવંદન કરવું. રાત્રિના પહેલા ભાગમાં ગુપ્ત જમુસેને મળવું. બીજા ભાગમાં સ્નાન ભોજન અને પ્રંથપરિચીકન કરવું. ત્રીજા ભાગમાં અંતઃપુરમાં પ્રવેશ કરીને ત્યાં ગાયનવાદનનો આનંદ પ્રાપ્ત કરવો. ચોથા અને પાંચમાં ભાગમાં નિદ્રાધીન થવું. છઠ્ઠા ભાગમાં ગીત વાદના મંજુત ધ્વનિથી અને મધુર આધાપથી જાગૃત થઈને શાસ્ત્ર અને ઇતિહાસવ્યતાનું ચિંતન કરવું. સાતમા ભાગમાં મસલત કરવી અને જમુસેને મોટલવા, અને આઠમા ભાગમાં ત્રિવિદ્ય, આચાર્ય અને પુરોહિત પાસેથી સ્વસ્તિવાચન કરાવવું. "૭

આ કાર્યક્રમ પ્રમાણે જ પૂર્વના રાજાનો દિનચર્યા હતી એમ કોઈ પણ ખાતરીથી કહી શકે નહિ. પરંતુ એટલું તો નિશ્ચિત કે દરેક જણ પોતાની દિનચર્યા નક્કી કરી રાખતો. હર્ષવર્ધનનો દિનક્રમ હુએનસંગે પોતાના પ્રવાસવર્ણનમાં વર્ણવ્યો છે. તે આ વિધાનને પુષ્ટિદાયક છે. દરૂડી પોતાના દશક્રમારચરિતમાં આવે જ કાર્યક્રમ આપે છે. એકાદ પ્રસંગે અનપેક્ષિત રીતે મહત્વનું કામ ઉદભવવાથી ધત્તર કામો બાજુએ રાખીને અને પ્રસંગોપાત નિશ્ચિત દિનક્રમ બાજુએ કરીને રાજાને તે મહત્વના કામ તરફ ભક્ષ આપવું પડતું. ચાલુક્ય કહે છે કે—

“ સર્વ જરૂરનાં કાર્યો એકદમ જોવા. એમાં વિલંબ કરવો નહિ. કાર્યો લબાવવાથી તે કાર્યો પછોથી દુર્ઘટ અથવા અસાધ્ય થઈ જાય છે. ”

(કો. અર્થશાસ્ત્ર ૧૧૯)

ઉત્તમ રાજની આ કસોટી થઈ. આનંદની અને અભિ-
 માનની વાત એ કે ભારતવર્ષમાં ધણુ ખર્ચ
 આદર્શ પ્રમાણે પ્રાચીન રાજઓ આ કસોટીમા પાર
 થયેલા ભારત- ઉત્તરમાં હતા આદર્શ નૃપતિ તરિકે રામ
 વર્ષના રાજઓ અને યુધિષ્ઠિરનો દાખલો જગતના અત
 સુધી ટકનાર હોવાથી પોતાની કીર્તિ-
 પરિભવથી આ મહાન નૃપતિઓએ સર્વ ભરતખડને મોહિત કર્યો
 છે આ બે રાજ સિવાય હિંદુસ્થાનમા પૂર્વે અનેક સદ્ગુણી રાજઓ
 થઈ ગયા છે અને તેમના યગોગાન જુદા જુદા કવિઓએ પોતાના
 કાવ્યમા કરેલા છે. કવિકુવચુરે કાવિદાસે પોતાના રઘુવ નામના
 મહાકાવ્યમા પહેલા સર્ગમા દિગ્વીપ રાજાનુ વર્ણન કરેલું છે. તે
 વાચીને પ્રત્યેકના મનમા આદરના ભાવના ઉત્પન્ન થયા વિના નહિ
 રહે આ વર્ણનનો નીચે આપેલો શ્લોક આપણુ લક્ષ બે એ
 એવો છે —

પ્રજાના વિનયાધાનાદ્રક્ષણાદ્રરણાદપિ ।

સ પિતા પિતરસ્તાસા કેવલં જન્મહેતવઃ ॥

રઘુ-શ. ૧૨૪

સમ્રાટ્ અશો-ને પણ તેની પ્રજા પિતા પ્રમાણે માનતી હતી
 એમ તેના શિવાનેષો પરથી જણાય છે. પ્રજાનુરજનના કાર્યમા
 તે સદા તત્પર હતો અને તેથી તે ખાવુ પીવુ અને એશઆરામનો
 ત્યાગ કરતો હતો હર્ષ વર્ષનની પણ તેવીજ ખર્વાત છે પોતાના
 સાત્રાજ્યની પ્રત્યેક નાની મોટી બાબત તે જોતો હતો અને પોતાની
 પ્રજા પોતાની ફરિયાદો રાજ આગળ રજુ કરી રાકે એ હેતુથી

રાજ્યાસિધેક અન્ય

તે' હમ્મેશાં રાજ્યમાં તપાસ કરાવતો હતો. આ કારણથી
'રાજન્યવતીમાહુરનેન મુમિમ્' (રઘુ. ૬૨૨) એ કાલિદાસનું
વ્યવન તેની પ્રાપ્તમાં ખરું હતું.

અપવાદરૂપ એવા, પ્રજાને છેતરનારા રાજાઓ પણ તે
વખતે ઘણા હતા. તારાપીડ, શંકરવર્મા
દુષ્ટ રાજાઓ હર્ષ ઇત્યાદિ રાજતરંગિણીમાં ઉલ્લેખાયેલા
રાજાઓ આનાં ઉદાહરણ છે. આ અને
આવા જ બીજા રાજાઓની પરદ્રવ્ય ઉપર અને પરનારી ઉપર
નફા દષ્ટિ હતી, અને તે હસ્તગત કરવા માટે કાંઈ તે નિન્દ્ય માર્ગનો
તેઓ સ્વીકાર કરતા હતા. નીતિની તેમને પરવા ન હતી; ધર્મની
બીતિ ન હતી, અને લાજ કેવી હોય તેની ખબર ન હતી એશ-
આરામ સિવાય તેમને બીજું કંઈ સુઝતું નહિ, અને બીજા
તેમની કર્તવ્યશુદ્ધિ જાગૃત કરવાનો પ્રયત્ન કરે તો તે તેમને
હાવતું ન હતું. સદાચાર તેમને અરુચિકર હોવાથી અને તેમનું
મિત્રમંડળ પણ વ્યસનાસક્ત હોવાથી તેમના હાથે શૂદ્રેયુક્ત
સત્કૃત્ય થતાં નહિ. તેમની પ્રજા તેમના ત્રાસથી ઠંટાળી ઠાંધ ઠાંધ
વાર દેશત્યાગ કરતી અને તેમનાં પાપોની પરમાર્પિય થયે રાજ્ય-
કાંતિ થઈ જતી.

રાજધર્મ પ્રમાણે જ રાજ્ય કરવું ઘણું કુઃખદાયક છે એમ,
હાલમાં છે તે પ્રમાણે તે સમયે પણ,
રાજાનો દુઠિન બનાવું અને તેથીજ મુદ્રારાક્ષસ નાટકમાં
આદર્શ ચન્દ્રગુપ્ત નીચે પ્રમાણે કહે છે.—

“ રાજા જો બીજાઓનો — પ્રજાનો — સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવામાં
તત્પર રહે તો તેણે પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરવો પડે છે; અને

જે રાજ પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરે છે તે ખરેખરા અર્થમાં પૃથ્વીનો પતિ નથી. જે રાજ ખીજઓના સ્વાર્થને પોતાના સ્વાર્થ કરતાં વધારે મહત્વનો માને તો, અરે!, તે પરતંત્ર - નોકર - થઈ જાય છે; અને મનુષ્ય જ્યારે પરાધીન થાય છે ત્યારે તે પ્રીતિનો રસ શી રીતે ભોગવી શકે ? ”

(મુદ્રારાસ, ૩. ૪)

આગળ રાજલક્ષ્મીની બાબતમાં ચન્દ્રશેખર કહે છે કે:—

“ જીતેન્દ્રિય રાજ્યોને પણ રાજલક્ષ્મીને પ્રસન્ન કરવાનું કામ કઠિન છે; કારણ કે

ઉચ્ચસ્વભાવવાળા મનુષ્યથી તે કંટાળે છે; નરમ માણસની પાસે અપમાનના ભયથી તે રહેતી નથી; મૂર્ખોનો તે દ્વેષ કરે છે, અને અત્યંત વિદ્વાનોની સાથે પણ તે રનેડ બાધતી નથી; શર પુરુષોથી તે અધિક જાય પામે છે, અને જે હુમ્મેના બીકણ છે તેમનો તે ઉપહાસ કરે છે. આહો ! પોતાના નાવક ઉપર પ્રભુત્વ ભોગવનાર વેસ્થાની માફક રાજલક્ષ્મીને પ્રસન્ન કરવાનું કામ અતિ કઠિન છે. ”

(મુદ્રારાસ, ૩. ૫)

આ પ્રકારના જ કંઈ ત્રાસના અને નિરાશાના ઉદ્ગાર શેકસપ્તમીએ “ પાંચમે હેત્રી ” નામના

રાજાનું જીવન પોતાના નાટકમાં નાચકના મુખમાં મૂક્યા છે.

“ Uneasy lies the head that wears a crown ” (રાજાને માથે સંતાપ) આ અંગ્રેજી કહેવત એ જ બતાવે છે. રાજ્યધુરાના ભારને લીધે રાજાને સ્વસ્થતા કેવી હોય તેની ખબર ન હતી. રાજ્યસુરક્ષિતતાની કાળજી સાથે

રાજ્યાભિષેક અન્થ

તેને સ્વપ્રાણીની પણ ચિંતા કરવી પડતી. રાજાને હંમેશાં શત્રુઓ ધણા, અને તે ક્યારે દગો કરશે તેનો નિયમ નહિ, તેથી રાજપ્રાસાદમાં હંમેશાં કડક બંદોબસ્ત રાખવામાં આવતો. રાજપ્રાસાદના લાગમાં દિવસે દારરક્ષકો અજળયા માણસને આવવા દેતા નહિ, પણ રાત્રે ઓળખીતા માણસને પણ અલિંગનનો શબ્દ અને મુદ્રા અથવા નિશાની આપ્યા સિવાય દારની અંદર આવવા દેતા નહિ. રાજાના જીવનનો સુરક્ષિતતાની દૃષ્ટિએ આવો કડક બંદોબસ્ત રાખવો અગત્યનો છે. પણ આવા કડક બંદોબસ્તથી પણ કેટલાક રાજાઓનું સમાધાન નહોતું થતું. તેમને આ બંદોબસ્ત અપૂર્ણ લાગતો અને તે સ્વપ્રાણીના રક્ષણ માટે જાતે જ કંઈ ને કંઈ જુદા જુદા ઉપાયો કરતા. દિવસનો બંદોબસ્ત સાધારણ સર્વત્રજ ઉત્તમ રહેતો. રાત્રીની જ બીતિ હતી, અને તેના નિવારણાર્થે બીકણ રાજાઓ દરરોજ નિદ્રારથાનો બદલતા. આજે આરસમહેલમાં તો કાલે હરિતમહેલમાં, તો પરમ દિવસે ગણપતિમહેલમાં; આ પ્રમાણે દરરોજ રથાક્ષાંતર કરીને રાજાઓ રાત્રીના આઠ પ્રહર જેમ તેમ કાઢતા હતા.

બધા રાજાઓના દરજ્જા સરખા ન હતા. રાજ્યવિસ્તાર અને સારીરિક બળના ઉપર તેનું અવલંબન રાજાના પ્રકારો હતું. શુક્રનીતિમા રાજાના જૂદા જૂદા દરજ્જાઓ કરેલા છે અને તે પ્રમાણે તેમને જૂદાં જૂદાં નામો પણ આપવામાં આવ્યાં છે. જેમનું ઉત્પત્તિ એકથી ત્રણ લાખ કર્ણની (નાણું) અંદર હોય તે સામંત, ત્રણ લાખથી વધારે પણ ૧૦ લાખથી ઓછું હોય તેને માંડલિક, ૧૦ લાખ હોય તેને રાજ, ૫૦ લાખ પર્યંત હોય તેને મહારાજ, ઠાટિ સુધી હોય તેને સ્વરાટ્ અને ૫૦ ઠાટિ ઉત્પત્તિ હોય તેને

સમ્રાટ, અને સર્વ પૃથ્વી ઉપર રાજ્ય કરનારને સાર્વભૌમ કહેવાનો તે સમયે રીવાજ હતો.

રાજ્ય પ્રમાણેજ તેના પુત્રો પર મોટી જવાબદારી હતી અને તે સારી રીતે પાડી થકે તેટલા માટે તેમને રાજપુત્રોની જવાબદારી સારી વિદ્યાઓ શીખવાડવામાં આવતી રાજ્યનું પ્રધાન કર્મ એટલે પ્રજાપાનન અને દુરિતનિવારણ આ બે તેને ઉત્કૃષ્ટ રીતે કરતા આવડે એટલા માટે તેને નાનપણમાં રાજનીતિશાસ્ત્ર શીખવાડવામાં આવતું. આ શાસના અભ્યાસથી તેની છુદ્ધ ત્રીન ચક્રને તે વ્યવહારકુશળ અને રાજ્યકારભારધુરધર થતો હતો રાજકુમાર કરતા યુવરાજને આ શાસ્ત્રનું વિશેષ ડાળછથી અધ્યયન કરવું પડતું હતું, અને ઉત્તમ મંત્રિની અગર પડિતોની દેખરેખ નીચે તેને શિક્ષણ મળતું.

ચદ્રાપીડના શિક્ષણનું વર્ણન બાણભટ્ટે કાઢ્યો. આ યુગે છે તે ઉપરથી યુવરાજના શિક્ષણ સંબંધે પૂર્વે યુવરાજનું શિક્ષણ કેટલી કાળજી લેવાતી હતી એ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે રાજનીતિશાસ્ત્રના અધ્યયનની સાથે રાજ્યકારભારનું પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ પણ તેને આપવામાં આવતું અને રાજ્યમાં તેને કામો બેતા આવડે માટે કોઈક ખાતાનો કારભાર પણ તેને સોંપવામાં આવતો. પ્રધાન, મંત્રી, મેનાપતિ, પ્રાન્તની સુબેદારો વિ જોવી મોગી જગ્યા ઉપર પણ તેની નિમણૂક થતી યુવરાજ છતાં અસીક બે વાર સુબેદાર હતો સમુદ્રગુપ્તે પેતાના વડિલના અસ્તિત્વમાં જ સમશેર બહાદુરની પદવી પ્રાપ્ત કરી હતી પ્રભાકરવર્ધનને રાજ્યવર્ધનને તે યુવરાજ છતાં જ

સેનાધ્યક્ષ નીમીને હુણોનો પરાજય કરવા પાડ્યો હતો. આવી જવાબદારીનાં કામો કરીને યુવરાજે પોતાની યોગ્યતા સિદ્ધ કરી બતાવે એટલે રાજાએ તેમને ઉપરાજ તરીકે સંબોધતા અને રાજ્યસૂત્રો તેને અર્પણ કરીને સર્વસાધારણ દેખરેખથી કામ જાતે જોતા. ગાદીનો કંટાળો આવે, અથવા ઉંમર થાય એટલે રાજાએ યુવરાજને રાજસિંહાસન ઉપર બેસાડીને પોતે વાનપ્રસ્થાશ્રમનો સ્વીકાર કરતા. ધર્મરાજાએ પરીક્ષિતને આવી સ્થિતિમાં જ ગાદી અર્પણ કરી હતી એમ મહાભારત ઉપરથી જણાય છે.

।

પ્રકરણ બીજું

રાજ્યાભિષેક વિધિ

(પ્રયોગના પરિશિષ્ટ સાથે)

ગયા પ્રકરણમાં આપણે જોયું કે વૈદિકકાળમાં સમિતિના સભ્યો રાજાને એકમતે પસંદ કરીને ગાદી પૈદિકદાસનો ઉપર બેસાડતા હતા. (ઋગ્વેદ ૧૦ ૧૭૮. રાજ્યાભિષેક અથર્વવેદ ૬-૮૭-૮૮), લોકો પાસેથી કર લેવાની અને સર્વજન રક્ષણ કરવાની સત્તા રાજાને આપવામાં આવતી હતી, અને આ સર્વોપરિ સત્તાના સૂચન તરીકે રાજાને ઉચ્ચ આસન ઉપર બેસાડવામાં આવતા હતા. રાજા પણ લોકોની અભિનાયાઓ સ્વીકારતા હતા, અને પ્રજાની સાથે એકમત થઈને જ રાજ્ય કરતા હતા. કાઠી મૂકેના રાજાને પણ લોકો કરીથી પસંદ કરતા હતા (અથર્વવેદ ૩-૪-૨, ૩-૩-૫) રાજાને ગાદી ઉપર બેસાડતી વખતે જ લોકો મહત્વનો ભાગ લેતા હતા તેમને ‘ રાજકર્તા ’ અથવા ‘ રાજકૃત ’ કહેવામાં આવતા હતા. શતપથ બ્રાહ્મણ (૩-૪-૧-૭) પ્રમાણે સૂત અને મામણીને રાજકર્તા કહેવામાં આવતા હતા; ઐતરેય બ્રાહ્મણના (૮-૧૭-૫) ટીકાકારના મતે રાજાના પિતા, બાપ વગેરે સખ-ધીઓ રાજકર્તા કહેવામાં આવતા હતા, જ્યારે બીજા બ્રાહ્મણ મન્થોમાં અમાત્ય, મેનાપતિ જેવા મુખ્ય અધિકારીઓને રાજકૃતો કહેવામાં આવ્યા છે. ગાદી ઉપર બેસા પડી રાજાને તે વખતે એકલા થએલા પુત્રો અને રાજકૃતો પનાસટક્ષતુ બનેલું ‘ મણિ ’

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

નામનું હાથે પહેરવાનું આશુપણુ આપતા હતા. રાજકૃતો એક પ્રકારે જનસમાજના પ્રતિનિધિઓ ગણાતા હતા. આજ રાજકૃતોને પછીના ગ્રન્થોમાં ' રતિન ' તરીકે ઓળખાવવામાં આવ્યા છે, કારણ કે તેમણે જ રાજને રાજસત્તાના ચિહ્ન તરીકે ' રત્ન ' અથવા ' મણિ ' આપેલું છે. આ ' મણિ ' અથવા ' પર્ણ ' નો સ્વીકાર કરતી વખતે રાજ સર્વને-શુદ્ધિમાન રથકારોને, કર્મકારોને, સમીપરથ લોકોને, ' પર્ણ ' અથવા ' મણિ ' ને, રાજ્યોને, રાજ-કૃતોને, સૂતોને અને ગ્રામણીઓને-પોતાને મદદ કરવા પ્રાર્થના કરતા હતા. (અથર્વવેદ ૩.૫.૬-૭). જનસમાજના સર્વ વર્ગની સંમતિથી રાજ સર્વોપરિ સત્તા સ્વીકારતા અને જીવનપર્યંત તે સ્થાન ભોગવતા (અથર્વવેદ ૩.૪.૭). રાજને જ્યારે પસંદ કરવામાં આવતા ત્યારે તે જે ગાદી ઉપર બેસતા તે ગાદી ઉપર સિંહ અથવા વાઘ અથવા ચિત્તાનું ચર્મ પાથરવામાં આવતું હતું. આ ચર્મ પાથરવાથી સર્વોત્તમ સત્તા અને શક્તિનું સ્વયં થતું હતું (અથર્વવેદ ૪.૮.૪). ગાદી ઉપર બેઠા પછી રાજનો જલથી અભિષેક કરવામાં આવતો હતો. (અથર્વવેદ ૪.૮.૫-૬). રાજ જનસમાજનું ઐહિક કલ્યાણ કરવા બંધાયેલા હતા (અથર્વવેદ ૩.૪.૪); અને અથર્વવેદમાં એક રથજે (૨૦.૧૨૭.૭-૧૦) પ્રજાની ઐહિક સુખસંપત્તિનું વર્ણન પણ કરવામાં આવેલું છે.

આ પ્રમાણે વૈદિક કાલમાં રાજ્યાભિષેકનો વિધિ બહુ સરસ અને સંક્ષિપ્ત હતો. પણ બ્રાહ્મણ કાલમાં

વૈદિક પ્રકારો આ વિધિ બહુ સર્વિસ્તર બનેલો છે.

' અભિષેક ' શબ્દ ઋગ્વેદ અને સામવેદમાં ઉપરોક્તો જોવામાં આવતો નથી, પણ અથર્વવેદમાં અનેકવાર તેનો

પ્રયોગ થએલો છે. ‘અભિષેચનીય’ શબ્દનો પ્રયોગ શુક્લ યજુર્વેદ, કૃષ્ણ યજુર્વેદની ત્રણ સંહિતાઓ, બ્રાહ્મણમંથો અને શ્રૌત સૂત્રોમાં થએલો છે. અભિષેકનું સવિસ્તર વર્ણન ઐતરેય બ્રાહ્મણની આઠમી પાંચિકામાં કરવામાં આવેલું છે. અભિષેકના પ્રકારો અનેક છે. ઐતરેય બ્રાહ્મણ (૮.૫) પ્રમાણે જ્યોતિષ્ટોમ વ્રતને અંતે એક ‘પુનરભિષેક’ નામનો વિધિ કરવામાં આવતો હતો; દેવાએ ઇન્દ્રને પોતાના રાજ તરીકે સ્વીકારીને તેમનો અભિષેક કરેલો હતો, અને તે પ્રસંગે જો વિધિ કરવામાં આવેલો હતો તેને ‘ઐન્દ્ર મહાભિષેક’ કહેવામાં આવતો હતો. ક્ષત્રિય રાજાને માટે જો અભિષેકવિધિ સ્વીકારવામાં આવેતો છે તે આ ઐન્દ્ર મહાભિષેકનેજ અનુસરતો છે. રાજસૂય યજ્ઞમાં જો ઐગભૂત કર્મો છે તેમાં બીજું કર્મ ‘અભિષેચનીય’ કહેવાય છે, અને તે રાજસૂયના આરંભકાલથી તેરમા માસમાં કરવામાં આવે છે. વાજપેય અને સર્વમેધ જેવા યજ્ઞોમાં પણ એક પ્રકારનો અભિષેકવિધિ જેવામાં આવે છે. બ્રાહ્મણ કાલમાં સામાન્ય રીતે અભિષેકવિધિ મોટા રાજાઓ માટે કરવામાં આવતો હતો; જો કે નાના રાજાઓએ અભિષેકવિધિ ન જ કરેલો એવા પ્રકારનો રપષ્ટ નિષેધ જેવામાં આવતો નથી. અથર્વવેદમાં (૪.૮) તો રાજ્યાભિષેકનું એક સૂક્ત પણ છે. અથર્વવેદના કૌશિકસૂત્રમાં અભિષેકના બે પ્રકાર આપેલા છે. એક પ્રકાર નાના રાજા (એકરાજ) માટે, અને બીજો પ્રકાર ઉચ્ચ કોટિના રાજા (વર્ષાપસુ) માટે. રામાયણ જેવા ઇતિહાસગ્રંથમાં આપણે જોઈએ છીએ કે પિતા પોતાના પુત્રનો ‘સુવરાજ’ તરીકે અભિષેક કરતા હતા. બાણ કવિના હર્ષચરિત ઉપરથી રપષ્ટ જણાય છે કે રાજ્યના અમાત્યોનો પણ અભિષેક કરવામાં આવતો હતો. (મૂર્ધાભિષિક્ત અમાત્ય ઇત્યાદિ). પુરોહિતનો પણ અભિષેક કરવામાં આવતો હતો, અને તે વિધિ ‘બૃહસ્પતિસવ’ તરીકે ઓળખાતો

રાજ્યાભિષેક અન્થ

હતો. સેનાપતિઓનો પણ અભિષેક થતો હતો. દેવોની મૂર્તિઓની જ્યારે પ્રતિષ્ઠા કરવામાં આવતી હતી ત્યારે તે મૂર્તિઓનો અભિષેક કરવામાં આવતો હતો. અને જ્યેષ્ઠ શુક્લ પૂર્ણિમા-સ્નાનયાત્રા ને દિવસે અને ખીજ મહોત્સવોના દિવસે પણ મૂર્તિઓનો અભિષેક થતો હતો, અને દરરોજ પણ એક પ્રકારનો અભિષેક કરવામાં આવતો હતો. આચાર્ય પોતાના પીઠ ઉપર જ્યારે બેસતા હતા ત્યારે તેમનો અભિષેક થતો હતો. કોઈ પણ સમ્પ્રદાયનો દીક્ષા લેતી વખતે પણ દીક્ષા લેનાર વ્યક્તિનો અભિષેક કરવામાં આવતો હતો. વન્ધ્યા સ્ત્રીઓનો પણ અમુક પ્રસંગે અભિષેક થતો હતો. અને જ્યારે લોકો તીર્થયાત્રાએ જતા હતા ત્યારે ગંગા જેવી પવિત્ર નદીઓમાં સ્નાન કરીને એક પ્રકારના અભિષેકનો લાભ લેતા હતા. નેપાળના બૌદ્ધોમાં પણ આજે અભિષેકનો વિધિ જોવામાં આવે છે. બૌદ્ધલોકો દશમી ભૂમિકા અને સમ્પગવસ્થા માટે ' અભિષેકભૂમિ ' એ સજ્જનો પ્રયોગ કરે છે. (મહાવસ્તુ ૧-૧૨૪-૨૦). આ પ્રકારે પ્રાચીનકાલથી તે વર્તમાનકાલ સુધી અભિષેકના અનેક પ્રકારો પ્રચરિત થએલા જોવામાં આવે છે.

આઠાણુકાલ: ઐતરેય આઠાણુ

પ્રથમ ઐતરેય આઠાણુને અનુસરીને પુનરભિષેકનો આપણે વિચાર કરીએ, ઠારણુ કે આ આઠાણુ ખીજા પુનરભિષેક આઠાણુ કરતાં પ્રાચીન છે, અને ખીજા અભિષેક પુનરભિષેકવિધિને થોડે ઘણે અંશે અનુસરતા છે. ' પુનરભિષેક ' એ નામ ઉપરથી સ્પષ્ટ સમજાય છે કે એક વખત જેમનો અભિષેક થઈ ગયેલો છે તેમને માટે આ

ખીજો, યજ્ઞને અન્તે, અભિષેક કરવામાં આવે છે, અને તેથી જ આ વિધિને 'પુનરભિષેક' કહેવામાં આવે છે. સાપથાચાર્ય (ઐતરેય બ્રાહ્મણ ૮.૫) કહે છે કે રાજાઃ પૂર્વમભિષિક્તત્વાદયં પુનરભિષેકો ભવતિ । ફતરસ્યાપિ ક્ષત્રિયસ્ય માહેન્દ્રગ્રદાય પ્રસ્નુતે સામ્નિ અભિષેકસ્ય બ્રાહ્મચર્યવસ્ય શિષ્યમાનત્વાદયં પુનરભિષેકો ભવતિ । જે ક્ષત્રિય જ્યોતિષ્ટોમ યજ્ઞની દીક્ષા લે છે તેનું ક્ષત્ર - સર્વ પ્રાણીઓનું ક્ષતથી રક્ષણ - પ્રવર્તે છે, અને તેથી તે ક્ષત્રિય કહેવાય છે. જ્યોતિષ્ટોમ યજ્ઞ પૂર્ણ થયા પછી ઋત્વિજે ક્ષત્રિય રાજાનો અભિષેક કરે છે. આ અભિષેકનાં સાધનો નીચે પ્રમાણે તૈયાર રાખવામાં આવે છે:—

(૧) ઉદુમ્બર વૃક્ષની બનેથી આસન્તી-બેડક-; ૨) તેના ચાર પાયાઓની જિંચાઈ પાદેશ (— અંગુડો અને પહેલી આંગળીની તચ્ચેનું વધારેમાં વધારે અંતર —) નેટલી; (૩) આ પાયાઓ ઉપરની આડી અને ઉભી ઇસનું માપ એક અરત્ન (= બે પ્રાદેશ); (૪) મુંજની દોરો; (૫) આ પ્રકારનો બેડક ઉપર બપાઈચર્મનું આસ્તરણ; (૬) દધિ વચ્ચે રાખવાને માટે એક મોટું ઉદુમ્બર કાઢનું બનાવેલું ચમસ પાત્ર; ૭) એક ઉદુમ્બર વૃક્ષની નાની શાખા; (૮) ચમસ પાત્રમાં નીચેની આઠ વસ્તુઓ રાખવાની:—દધિ, મધુ, સર્પિ, તડકામાં પડતા વરસાદનું પાણી, રયામ તૃણ, અંકુરો, સુરા અને દુર્વા.

પહેલાં રક્ષ - લાકડાનું તરવારના આકારના પાત્ર — વડે દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર એ ત્રણે દિશાઓમાં રેખાઓ કરીને વેદિનું પરિમહલ કરવામાં આવે છે. તેમાં વેદિની દક્ષિણ દિશાએ જે રેખા કરવામાં આવે છે તે રેખા ઉપર ઉપર વર્ણવેલી

આસન્દીને તેનો અગ્રભાગ પૂર્વ તરફ રહે એ પ્રકારે ગોઠવવામાં આવે છે. તે આસન્દીના ઉત્તર દિશા તરફના એ પાયાઓ વેદિ ઉપર, અને દક્ષિણ દિશા તરફના એ પાયાઓ વેદિની બહાર રાખવાના હોય છે. આ ભૂમિ શ્રો - સંપત્તિ રૂપ જ છે. આ ભૂમિનો જે ભાગ વેદિની અંદર રહેલો છે તે પરિમિત - અપ - છે; જ્યારે વેદિની બહાર રહેલો જે ભાગ છે, તે બદુત, અપરિમિત, છે. આ પ્રમાણે આસન્દીના એ પાયાઓ વેદિની અંદર, અને એ પાયાઓ વેદિની બહાર રહેલા છે, અને તે એમ સૂચવે છે કે વેદિની અંદર અને વેદિની બહાર જે કામના સિદ્ધ થાય છે તે કામનાઓ આ બધી આસન્દી ઉપર બેસનાર રાજા સિદ્ધ કરશે.

આ પ્રમાણે ગોઠવેલી આસન્દી ઉપર વ્યાધ્યયર્મ પાથરવામાં આવે છે. ઉપર વાળ દેખાય અને વ્યાધ્યની ઝાંઝા પૂર્વ દિશામાં રહે એ પ્રમાણે વ્યાધ્યયર્મ પાથરવાનું હોય છે. વ્યાધ્ય એ અરણ્યમાં પશુઓનું ક્ષત્ર છે, પશુઓમાં ક્ષત્રિયની માફક ચર છે. જ્યોતિષ્ટોમ યજ્ઞ કરનાર યજ્ઞમાન પશુ ક્ષત્રિય જાતિની માફક ચર છે. તેથી આસન્દી ઉપર વ્યાધ્યયર્મ પાથરીને વ્યાધ્યયર્મરૂપી ક્ષત્રથી યજ્ઞમાનરૂપ ક્ષત્રને સમૃદ્ધ કરવામાં આવે છે. આસન્દીની પશ્ચિમ દિશામાં યજ્ઞમાન પૂર્વાભિમુખ થઈને બેસે છે. પત્નીથી તે પોતાના જમણા ધુટણને વાળી ઢાળા ધુટણને ઉભો રાખીને બંને હાથથી આસન્દીનો સ્પર્શ કરીને નીચેના મંત્ર વડે તેનું અભિમંત્રણ કરે છે :—

અગ્નિષ્ઠા ગાયત્ર્યા સયુક્તચન્દસા આરોહતુ, સવિતા
ઉષ્ણિહા, સોમોઽનુદુષ્ઠા, બૃહસ્પતિર્વૃહત્યા, મિત્રાવરુણૌ પદક્તયા,

इन्द्रस्त्रिष्टुमा, विश्वे देवा जगत्या; तानहमनु रान्याय साम्राज्याय
भौज्याय स्वाराज्याय वैराज्याय पारमेष्ठ्याय रान्याय माहा-
रान्याय आधिपत्याय स्वावश्याय आतिष्ठाय आरोहामि ।

(અર્થ :- હે આસન્દિ ! અગ્નિ ગાયત્રી છન્દ સાથે તારા ઉપર બેસે; સવિતા ઉષ્ણિહ્ છન્દ સાથે, સોમ અનુષ્ટુભ્ છન્દ સાથે, બૃહસ્પતિ બૃહતી છન્દ સાથે, મિત્ર અને વરુણ પંકિત છન્દ સાથે, ઇન્દ્ર ત્રિષ્ટુભ્ છન્દ સાથે. વિશ્વે દેવો જગતી છન્દ સાથે તારા ઉપર બેસે. તેમની પછી રાજ્ય, સામ્રાજ્ય, ભોજ્ય, સ્વારાજ્ય, વૈરાજ્ય, પારમેષ્ઠ્ય, રાજ્ય, માહારાજ્ય, આધિપત્ય, સ્વાવશ્ય અને અિરઠાણ સ્થિતિને માટે હું તારા ઉપર બેસું છું.)

આ મંત્ર બોલીને ક્ષત્રિય વળમાન આસન્દી ઉપર બેસે છે. પ્રથમ જમણા ધુંટણથી આસન્દી ઉપર ચઢે છે, અને પછીથી ડાબા ધુંટણથી ચઢે છે. સર્વ લોકો આ આરોહણનો આદરથી સ્વીકાર કરે છે. જે મંત્ર બોલીને વળમાન આસન્દી ઉપર બેસે છે તે મંત્રનું તાત્પર્ય આ પ્રમાણે છે. અગ્નિ વગેરે દેવો ગાયત્રી વગેરે છન્દો સાથે આ ઐશ્વર્યપ આસન્દી ઉપર બેસા; (અને આજે પણ તે દેવો તે આસન્દી ઉપર વિરાજેલા છે એવી ભાવના ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં વ્યક્ત કરવામાં આવેલી છે.) દેવ અને છન્દનું એ બે પરસ્પર જોડાએલા છે એવી માન્યતા ઋગ્વેદમાં (૧૦-૧૩૦-૪) જોવામાં આવે છે. જે ક્ષત્રિય આ બધા દેવોનું અનુકરણ કરીને આ આસન્દી ઉપર બેસે છે તે ક્ષત્રિયનું યોગસેગ સિદ્ધ થાય છે, તેની સંપત્તિ ઉત્તરોત્તર વધે છે, અને તે સર્વ પ્રજાનો નિયામક થઈને આધિપત્ય ભોગવે છે.

‘રાજ્યાલિપેક’ અર્થ

આ પ્રમાણે ક્ષત્રિય આસન્દી ઉપર બેસે છે. ત્યાર પછી અભિષેક કરનાર પુરુષ તેની પામે નીચેનો શાન્તિમન્ત્ર બોલાવે છે :—

શિવેન મા ચક્ષુષા પશ્યત આપઃ,

શિવયા તન્વા ઉપસ્ટૃશત ત્વચં મે ।

સર્વાં અગ્નૌરપ્સુપદો હુવે ધૌ,

મયિ ધર્વો ચલમોજો નિવત્ત ॥

(હે જલદેવ ! અનુગ્રહયુક્ત શાન્ત , ચક્ષુથી મને જુવો; શાન્ત તનુથી મારી ત્વચાને સ્પર્શ કરો; તમારે માટે જલમાં રહેનારા ઔર્વ ઇલાદિ સર્વ અગ્નિઓનું, હું આહવાન કરું છું તમે પણ મને શાન્તિ, શરીરબલ અને તેનું દારણ્યભૂત ઓજસ આપો.) આ શાન્તિપાઠને ક્ષીણે જલદેવ તે ક્ષત્રિયના વીર્યનો નાશ કરતા નથી

ત્યાર પછી નીચે પ્રમાણે તે ક્ષત્રિયનો અભિષેક કરવામાં આવે છે :—

પુરોહિત તે ક્ષત્રિયના માથા ઉપર ઉદ્દુમ્બર કાષ્ઠની શાખા રાખીને ચમસ પાત્રમાં રાખેલા દધિ વગેરે પદાર્થોથી અભિષેક કરે છે, અને નીચે પ્રમાણે ત્રણ ઋચાઓ, એક યજુસ અને વ્યાહતિઓ બોલે છે .—

(૧) इमा आपः शिवतमा, इमाः सर्वस्य भेषजीः ।

इमा राष्ट्रस्य वर्धनीः, इमा राष्ट्रमृतोऽमृता ॥

(૨) યામિરિન્દ્રમધ્યપિચ્છત્પ્રજાપતિ. સોમ રાજાને વરુણં યમ મનુમ્ ।
તામિરદ્ધિર્ગમિપિચ્ચામિ ત્વાંમહં રાજ્ઞા ત્વમધિગજો મવેહ ॥

(૩) મહાન્ત ત્વા મહીના સમ્રાજ ચર્પણોનામ્ ।
દેવી જનિત્ર્યજીનનદ્ધ્રા જનિત્ર્યજીનનત્ ॥

[(૧) આ દૃષ્ટાદિ સહિત જન્મ અતિથય ગાન્ત છે, આ જન રાષ્ટ્રની અભિવૃદ્ધિ કરનાર છે, અને આ જન રાષ્ટ્રને ધાગણુ કરનાર છે, અને અમૃત-વિનાગરહિત-છે. (૨) હે ક્ષત્રિય ' પડેલા પ્રજાપતિએ જે દૃષ્ટાદિસહિત જતથી ઇન્દ્ર વગેરે દેવોનો અભિષેક કરેનો હતો તે જ જતથી હું તમારો અભિષેક કરું છું, અને તમે આ લોખા મારું રાજાઓથી અધિક થાવ (૩) તમારી માતૃરૂપ દેવીએ તમને મહાપુરુષોમા પણ મહાત્મા, અને મર્વ મનુષ્યોના સમાદા તરીકે જન્મ આપ્યો છે. તેથી તમારી માતાએ પોતે પુણ્યાત્મા થઈને તમને જન્મ આપ્યો છે.]

(૧) દેવસ્ય ત્વા સવિતુઃ પ્રસવે, અશ્વિનોર્વાહુધ્યામ્,
પૂર્ણો હસ્તામ્યામ્, અગ્નેસ્તેનસા, સૂર્યસ્ય વર્ચસા, ઇન્દ્રમ્ય ઇન્દ્રિયેણ
અમિપિચ્ચામિ ઘલાય શ્રિયે યશસે અજાઘાય ।

(હે ક્ષત્રિય ' સવિતા દેવની પ્રેરણાથી, અશ્વિનોના બાહુઓથી,
પૂર્ણના હસ્તોથી, અગ્નિના તેજથી, સૂર્યના વર્ચસથી, અને ઇન્દ્રના
મામર્ધ્યથી, —જન, મંપત્તિ, યશ અને અજમમૃદિને મારે—હું
તમારો અભિષેક કરું છું.)

(૧) મૂ. મુચ્ચ. અને સ્વ એ ત્રણ વ્યાહતિઓનો પ્રયોગ,
જેવી ઇચ્છા હોય તે પ્રમાણે, કરવામાં આવે છે. જે અભિષેકના

એમ ઇચ્છે કે 'આ ક્ષત્રિય અન્ન ખાય' તો તેમણે મૃઃ એ વ્યાહતિનો પ્રયોગ કરીને અલિપેક કરવો; ને અભિપેક્તા એમ ઇચ્છે કે 'આ ક્ષત્રિય પુત્ર અને પૌત્ર સાથે અન્ન ખાય' તો તેમણે મૃઃ અને મુષઃ એ બે વ્યાહતિઓનો પ્રયોગ કરીને અભિ-
પેક કરવો; ને અલિપેક્તા એમ ઇચ્છે કે 'આ ક્ષત્રિય પુત્ર, પૌત્ર અને પપૌત્ર સાથે અન્ન ખાય' અથવા તો 'આ ક્ષત્રિયને અપ્રતિમ બનાવું' તો તેમણે મૃઃ, મુષઃ અને સ્વઃ એ ત્રણ વ્યાહતિઓનો પ્રયોગ કરીને અભિપેક કરવો. આ પ્રમાણે કામ્ય પ્રયોગમાં વ્યાહતિઓનો નિક્ષેપ છે. નિત્ય પ્રયોગમાં તો બધીય વ્યાહતિઓ સાથે મન્ત્રનો વિનિયોગ કરવાનો હોય છે.

અભિપેક કયાં પછી હોમ કરવામાં આવે છે. યાગ કરનાર ક્ષત્રિયમાંથી નીચેના પદાર્થો જતા રહેલા છે:—બ્રહ્મ અને ક્ષત્ર, ક્ષીરાદિ રસ, ઓદનાદિ અન્ન, બ્રહ્મવર્ગસ્ અથવા શ્રુતાધ્યયનસંપત્તિ, અન્નસમૃદ્ધિ, પુત્રોત્પાદન. આ સર્વ ક્ષત્રિયનું સ્વરૂપ છે, અને જે આ બધી વસ્તુઓ ક્ષત્રિયમાંથી જતી રહે તો તે ક્ષત્રિયના સ્વરૂપની હાનિ થાય છે. ક્ષત્રિય એ અન્ન અને ઔષધિઓનો આશ્રય છે. આ બધી જતી રહેલી વસ્તુઓ યજ્ઞકર્તા ક્ષત્રિયમાં લાવવાને માટે બ્રહ્મ પ્રપચે સ્વાહા, ક્ષત્રં પ્રપચે સ્વાહા એ પ્રમાણે બે આહુ-
તિઓ આપીને હોમ કરવાનો હોય છે.

કર્મકાણ્ડમાં ભાવનાત્રાદ (Symbolism) પ્રધાન હોય છે. અભિપેકત્રિધિમાં જે સાધનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે તેના વિષે અમુક ભાવના સ્વીકારવામાં આવેલી છે. આ સાધનોમાં ઉદુમ્બર કાષ્ઠની આસન્દી, ઉદુમ્બર કાષ્ઠનું ચમસપાત્ર અને ઉદુ-
મ્બર વૃક્ષની શાખા હોય છે. ઉદુમ્બર વૃક્ષ એ શક્તિ અને અન્નનું

પ્રતિતિષ્ઠામિ દ્યાવાપૃથિવ્યોઃ, પ્રતિતિષ્ઠામિ પ્રાણાપાનયોઃ,
પ્રતિતિષ્ઠામિ અહોરાત્રયોઃ, પ્રતિતિષ્ઠામિ અન્નપાનયો, પ્રતિ ત્વન્
પ્રતિ ક્ષત્રે પ્રતિ એષુ ત્રિપુ લોકેષુ તિષ્ઠામિ ।

(તે. યા ૧૪૨૨, વાજ સં. ૧૬૭, ગત યા ૧૨૭૩૧૪)

(આકાશ અને પૃથ્વી મારે આધાર છે, પ્રાણ અને અપાન
મારે આધાર છે, દિવસ અને રાત્રી મારે આધાર છે, અન્ન
અને પાન મારે આધાર છે, ધ્વજ, ક્ષત્ર અને આ ત્રણ લોક
મારે આધાર છે) જે અભિવિક્ત ક્ષત્રિય આ પ્રમાણે મન બોલીને
આસન્દી ઉપરથી નીચે ઉતરે છે તેને પોતાના સર્વ આત્માને
અને અન્ય મન પદાર્થોને આધાર મળે છે અને ઉત્તરોત્તર વધતી
સ પત્તિ પ્રગતિ અર્થ અને આધિપત્ય પ્રાપ્ત કરે છે

આસન્દી ઉપરથી નીચે ઉતરીને જૂમિ ઉપર એક આસન
બનારીને તે ક્ષત્રિય પૂર્વાભિમુખ બેસે છે, અતઃ નમો ઘ્રજ્જળે,
નમો ઘ્રજ્જળે, નમો ઘ્રજ્જળે એ પ્રમાણે ત્રણ વાર નમસ્કારમન
મેળે છે. પછી તે જર દદામિ જિત્યે નમિજિત્યે મિજિત્યે
સજિત્યે એ પ્રમાણે બોલીને બ્રાહ્મણને ગાય આપે છે. બ્રાહ્મણને
ત્રણ વાર નમસ્કાર કરવાથી ક્ષત્રિય જાતિ બ્રાહ્મણને વશ થાય છે,
અને જે રાષ્ટ્રના ક્ષત્રિય બ્રાહ્મણને વશ હોય છે તે રાષ્ટ્ર મમૃદ્ધ
અને વીરપુરુષોના થાય છે, અને રાષ્ટ્રના ક્ષત્રિય રાજાને ત્યા
વીર પુરુષો જન્મે છે.

પછીથી તે આસન ઉપરથી ઉઠીને નીચેના મન બોળીને
આશ્વત્થીય અગ્નિમા સમિધુ હોમે છે —સમિદસિ સમ્યેદુશય
દગ્નિદ્રયેણ ધીયણ સ્વાદ્યા (તું સમિધુ છે, મામર્થ અને

રાત્યાભિષેક ગ્રંથ

માટે તને તૈયાર દરવામાં આવેલો છે.) પછીથી નીચેના મંત્ર બ્રહ્માને પુરોહિત ક્ષત્રિય પાસે શાન્તિપાઠ કરાવે છે —

નાના હિ વાં દેવહિતં સદસ્કૃતં,
મા સંમૃશાયાં પરમે વ્યોમનિ ।
સુરા ત્વમસિ શુષ્મિણી સોમ એવ રાજા,
મેનં હિંતિષ્ટં સ્વાં યોનિમાવિશન્તૌ ॥

(તૈત્તિરીય બ્રા. ૧૪.૨૨, વાજ. સંહિતા ૧૬૭, રાતપથ બ્રા ૧૨.૭.૩ ૧૪ ઇત્યાદિ)

(કે સુરા અને સોમ? દેવોએ તમારા બન્નેને માટે શુદ્ધાં શુદ્ધ ગયાનો તૈયાર કર્યો છે, પરમ આકાશમાં—ઉદરમાં—તમે બન્ને એક ખીજ સાથે મળી જાઓ નહિ. કે સુરા! તુ બળવાન છું; અને આ સોમ રાજા છે તમે બન્ને આ ક્ષત્રિયના ઉદરમાં પોત પોતાને રચાને પ્રવેશ કરતી વખતે, તમારું પાન કરનાર આ ક્ષત્રિયને ધન કરશે નહિ.)

હાસાના પાત્રમાંથી સુરાનું પાન કરીને અભિષિક્ત દુક્ષત્રિયે પોરે જોને ઉદર મિત્ર માનતો હોય તેને અવશિષ્ટ સુરા આપવી, કારણ કે એક પાત્રમાં રહેના પદાર્થનું પાન કરવું એ મિત્રનું લક્ષણ છે આ પ્રમાણે દરવાથી તે ક્ષત્રિય એક મિત્ર મેળવીને રિયર—પ્રતિષ્ઠિત—ધાર છે સુરાપાન કર્યો પછી તે ક્ષત્રિય જૂમિ ઉપર ઉડુપર સાખા મૂકે છે અને તેના તરફ લક્ષ રાખીને આસન્દી ઉપરથી તે નીચે ઉતરે છે. આસન્દી ઉપરથી નીચે ઉતરવાનો પ્રકાર એવો છે કે અભિષિક્ત ક્ષત્રિય આસન્દી ઉપર ખેસીને જ જૂમિ ઉપર પોતામાં બે પગ મૂકે છે અને નીચેના મંત્ર બ્રહ્માને નીચે ઉતરે છે:—

(હે ગાયો ! અહીં મારા રાજ્યમાં તમે બહુ પ્રમાણુમાં ઉત્પન્ન થાવ; હે અગ્નિ ! હે પુરુષો ! તમે મારા રાજ્યમાં પુષ્કળ પ્રમાણુમાં ઉત્પન્ન થાવ; આ રાજ્યમાં જ સહસ્ર સંખ્યામાં દક્ષિણા આપનાર, રક્ષણ કરનાર, વીર પુરુષ તમે !) આ આશીર્વાન્તનો પાઠ કરવાથી અભિષેક ક્ષત્રિયને બહુ પ્રજા અને પશુ મળે છે.

આ પ્રમાણે ' પુનરભિષેક ' નો વિધિ છે. ઐન્દ્ર મહાભિષેકનું વર્ણન ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં (૮.૧૨-૧૪) ઐન્દ્ર મહાભિષેક કરવામાં આવેલું છે. દેવોએ વિચાર્યું કે ઇન્દ્ર બહુ બલવાન અને સમર્થ છે. તેથી તેમનો આપણે અભિષેક કરીએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેમણે નીચે પ્રમાણે ઇન્દ્રના અભિષેકની તૈયારી કરી :—

(૧) ' ઋક્ ' નામની ઋગ્વેદરૂપી આસન્દી, (૨) ' બૃહત્ ' અને ' રથંતર ' રૂપી બે પૂર્વ પાયાઓ, (૩) ' વૈરૂપ ' અને ' વૈરાજ ' રૂપી બે અન્ય પૂર્વ પાયાઓ, (૪) ' શાકવર ' અને ' રૈવત ' રૂપી માથા અને પગ આગળનો ભાગ, (૫) ' નૌધસ ' અને ' કાલેય ' રૂપી આશ્વાશ્વનો ભાગ; (૬) ઋગ્વેદ મંત્રો રૂપી પૂર્વ પશ્ચિમ તંતુઓ, (૭) ' સામ ' રૂપી આડી દોરીઓ; (૮) ' યજુર્મ્ ' રૂપી દોરી માંના વચનાં તિરો; (૯) ' યજુસ્ ' રૂપી આસન્દી ઉપર પાયરવાનું વસ્ત્ર; (૧૦) ' ઘી ' રૂપી ઊસીકું.

આ આસન્દીના આઠ અવયવોને દેવોએ નીચે પ્રમાણે ધારણ કર્યા :— (૧) સવિતા અને બૃહસ્પતિએ પૂર્વ પાયાઓ ધારણ કર્યા, (૨) વાયુ અને પૂષા બીજા પાયાઓ ધારણ કર્યા;

વીર્યની સાથે તારો સંયોગ થાવ; સ્વાહા). આ પ્રમાણે સમિદાધાન કરવાથી અભિષિક્ત ક્ષત્રિય પોતાના આત્માને વીર્ય અને સામર્થ્યથી સમૃદ્ધ બનાવે છે. સમિદાધાન પછી નીચેનો મંત્ર બોલીને ઇશાન દિશામાં તે ક્ષત્રિય ત્રણ પગલાં ચાલે છે :—

ક્ષતિરસિ દિશાં મયિ દેવેભ્યઃ કલ્પત ।

કલ્પનાં મે યોગક્ષેમોઽમયં મેઽસ્તુ ॥

(હે પદોત્કમણ્ ! તું દિશાઓને સ્વાધીન કરનાર છું; દેવોની પૂજાને માટે તું મને સામર્થ્ય આપ; મારું યોગક્ષેમ તું કર; મને અભય રહે.) આ પ્રમાણે પોતાનો વિજય હૃદયમાં રહે એટલા માટે તે ક્ષત્રિય ઇશાન દિશાનું પૂજન કરે છે. આ દિશાના પૂજન પછી તે ક્ષત્રિય ઘેર જતા શત્રુઓને દૂર કરવાને માટે મંત્ર (ઋગ્વેદ ૧-૧૩૧-૧) બોલે છે:—અપ યાચ દૃષ્ટ યિશ્વાં અયિન્નાન્ (હે ઇન્દ્ર ! મારા બધા શત્રુઓને પૂર્વ દિશામાં કાઢી મૂક.) આ પ્રમાણે કરવાથી તે ક્ષત્રિયના સર્વ શત્રુઓનો નાશ થાય છે, અને તેને અભય, ઉત્તરોત્તરસમૃદ્ધિ, પ્રજાનું આશ્વસન અને આધિપત્ય મળે છે. ઘેર ગયા પછી તે ક્ષત્રિય ગૃહ અગ્નિની પાછળ બેસે છે. તેને, તેના ઋત્વિજ્ઞ રપથ કરીને ત્રણ મંત્રો (ઋગ્વેદ ૬-૧૧૦-૧-૩) ‘ પ્રપદ ’ પદ્ધતિથી બણીને ઇન્દ્ર દેવતાને ત્રણ આનવાહુતિઓ આપે છે; અને તેથી વ્યાધિની ખીડા, શત્રુથી હિંસા અને દ્રવ્યહાનિ થતી નથી.

હોમ દર્શા પછી અભિષેક પ્રયોગને અંતે નીચેનો મંત્ર (અથર્વવેદ ૨-૧૨૫-૧૨) બણીને તે ક્ષત્રિય પ્રાર્થના કરે છે :—

इह गावः प्रजायध्वम्, इह अश्वानः, इह पूरुषाः ।

इहो सहस्रदक्षिणो वीरस्त्राता निषीदतु ॥

(હે ગાયો ! અહીં મારા રાજ્યમાં તમે બહુ પ્રમાણમાં
ઉત્પન્ન થાવ; હે અગ્નિ ! હે પુરુષો ! તમે મારા રાજ્યમાં પુષ્કળ
પ્રમાણમાં ઉત્પન્ન થાવ; આ રાજ્યમાં જ સહસ્ર સંખ્યામાં દક્ષિણા
આપનાર, રક્ષણ કરનાર, વીર પુરુષ વસો !) આ આશીર્વાદનો
પાઠ કરવાથી અભિષિક્ત ક્ષત્રિયને બહુ પ્રજા અને પશુ મળે છે.

આ પ્રમાણે ‘ પુનરભિષેક ’ નો વિધિ છે. ઐન્દ્ર મહાભિષેકનું
વર્ણન ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં (૮.૧૨-૧૪)
ઐન્દ્ર મહાભિષેક કરવામાં આવેલું છે. દેવાએ વિચાર્યું કે
ઈન્દ્ર બહુ બલવાન અને સમર્થ છે. તેથી
તેમનો આપણે અભિષેક કરીએ. આ પ્રમાણે વિચાર કરીને તેમણે
નીચે પ્રમાણે ઈન્દ્રના અભિષેકની તૈયારી કરી :—

(૧) ‘ ઋક્ ’ નામની ઋગ્વેદરૂપી આસન્દી; (૨)
‘ બૃહત્ ’ અને ‘ રથંતર ’ રૂપી બે પૂર્વ પાયાઓ; (૩)
‘ વૈષ્ણવ ’ અને ‘ વૈરાજ ’ રૂપી બે અન્ય પૂર્વ પાયાઓ; (૪)
‘ શાકવર ’ અને ‘ દૈવત ’ રૂપી માથા અને પગ આગળનો
ભાગ; (૫) ‘ નૌધસ ’ અને ‘ કાસ્યેય ’ રૂપી આગુબાગુનો
ભાગ; (૬) ઋગ્વેદ મંત્રો રૂપી પૂર્વ પશ્ચિમ તંત્રો; (૭)
‘ સામ ’ રૂપી આદી દોરીઓ; (૮) ‘ યજુસ્ ’ રૂપી દોરી
માંનાં વચ્ચમાં જિદ્રો; (૯) ‘ યજુસ્ ’ રૂપી આસન્દી ઉપર
પાયરવાતું વચ્ચે; (૧૦) ‘ ધ્રી ’ રૂપી ઉસીકું.

આ આસન્દીના આઠ અવલોકને દેવાએ નીચે પ્રમાણે ધારણ
કર્તા :— (૧) સવિતા અને બૃહસ્પતિએ પૂર્વ પાયાઓ ધારણ
કર્તા; (૨) વાયુ અને પૃથ્વી બીજા પાયાઓ ધારણ કર્તા;

(ઐ. ધા. ૮-૭), દેવસ્ય તથા ધર્માદિ એક યજુર્મંત્ર (વાગ. સં. ૧-૧૦; ઐત. ધા. ૮-૧) અને ત્રણ વ્યાહતિઓ બોલ્યા.

પ્રગ્નપતિએ ઇન્દ્રનો અભિષેક કર્યા પછો જુદા જુદા દેવોએ જુદી જુદી દિશાઓમાં એજ મંત્રો વડે ઇન્દ્રનો અભિષેક કર્યો. વસુઓએ પૂર્વ દિશામાં એકત્રીસ દિવસ સુધી ઇન્દ્રને 'સામ્રાજ્ય' મળે એ હેતુથી અભિષેક કર્યો; રુદ્રોએ 'ભૌત્ય' ને માટે દક્ષિણ દિશામાં અભિષેક કર્યો; આદિત્યોએ 'સ્વારાજ્ય' ને માટે પશ્ચિમ દિશામાં અભિષેક કર્યો; વિશ્વેદેવોએ 'વૈરાજ્ય' ને માટે ઉત્તર દિશામાં અભિષેક કર્યો; સાધ્યોએ અને આપ્યોએ દિશાઓના મધ્યભાગમાં 'રાજ્ય' ને માટે અભિષેક કર્યો; મરુતોએ અને અંગિરસોએ 'પરમેષ્ઠ્ય', 'માહારાજ્ય', 'આધિપત્ય', 'સ્વાવસ્થ' અને 'આંતિક' ને માટે અભિષેક કર્યો.

આ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક અભિષેક થયાથી ઇન્દ્રે સર્વ લોકો જીત્યા, અને અનેક પ્રકારની સત્તા ભોગવીને સ્વર્ગ લોકમાં સર્વ કામનાઓ તુલ્ય કરીને મુક્ત થયા.

જેમ દેવોએ ઇન્દ્રનો અભિષેક કર્યો તે પ્રમાણે મનુષ્યોએ ક્ષત્રિયનો અભિષેક કર્યો. તેનું વર્ણન ઐતરેય

રાજ્યઓનો વ્યાહત્યમાં (૮.૧૫-૨૦) કરવામાં આવેલું મહાભિષેક છે. ઐન્દ્ર મહાભિષેકનો વિધિ સારી રીતે જાણનાર આચાર્ય એમ ઇચ્છે કે આ ક્ષત્રિય

સર્વ પ્રકારનો જય મેળવે, સર્વ લોકો પ્રાપ્ત કરે, સર્વ રાજ્યઓમાં શ્રેષ્ઠ બને, સામ્રાજ્યાદિ ભોગવે, સાર્વભૌમ થાય, અને પૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવીને સમુદ્રપર્યન્ત પૃથ્વીનું રાજ્ય કરે અને એકરાટ બને. આ ઇચ્છા પૂર્ણ કરવાને માટે તે આચાર્યે તે ક્ષત્રિયની પાસે શપથ લેવડાવીને ઐન્દ્ર મહાભિષેક વિધિથી અભિષેક કરવો. આચાર્ય

ક્ષત્રિયને કહે છે કે હે ક્ષત્રિય ! જો તું ક્રોધ કરીશ તો તારા આખા જીવનમાં શ્રીત અને સમાર્ત કર્મો, બીજું સકૃત, દીર્ઘ આયુષ અને પ્રજા તારી પાસેથી હું લઈ લઈશ. ' આચાર્યના આ વાક્યનો ક્ષત્રિય સ્વીકાર કરે છે, અને ત્યાર પછીજ આચાર્ય તેનો અભિષેક કરે છે.

આ અભિષેકમાં નીચેનાં સાધનોની અપેક્ષા હોય છે;-(૧) ન્યગ્રોધ, ઉદુમ્બર, અમ્બા અને પદ્મ, એ ચાર વૃક્ષનાં ફળો; આ ચાર વૃક્ષો તે ક્ષત્રિયને અનુક્રમે ક્ષત્ર, બૌદ્ધ, સામ્રાજ્ય અને સ્વારાજ્ય આપનારાં છે. (૨) વ્રીહિ, મહાવ્રીહિ, પ્રિયંગુ અને યવ એ ચારના અંકુરો; આ અંકુરો તે ક્ષત્રિયને અનુક્રમે ક્ષત્ર, સૌંદ્રાજ્ય, બૌદ્ધ અને અગ્રપદ આપનારાં છે. (૩) ઉદુમ્બર કાષ્ઠની આસન્દી તેનું માપ 'પુનરભિષેક' ના વર્ણનમાં આપવામાં આવેલું છે. (૪) ઉદુમ્બર કાષ્ઠનું ચમસપાત્ર અથવા પાત્ર; અને (૫) ઉદુમ્બર વૃક્ષની શાખા.

વનરપતિ અને ઓપધિવ્યોતે ઉદુમ્બરકાષ્ઠના ચમસપાત્રમાં અથવા પાત્રીમાં મૂકવા, અને દધિ, મધુ, ધૂત અને સૂપના તડકામાં પડતા વરસાદનું જલ એ ચારથી તેનું મિશ્રન કરવું અને ચમસને જમીન ઉપર મુકવું. પછીથી આસન્દીને ઉદેશીને ઐન્દ્ર મહાભિષેકમાં જે મંત્ર (ઐ. શા. ૮. ૧૨) બોલવામાં આવે છે તેના જેવોજ મંત્ર બોલવાનો હોય છે. પછી આચાર્ય ક્ષત્રિયને આસન્દી ઉપર બેસવાની આજ્ઞા કરે છે. ઐન્દ્ર મહાભિષેકમાં આસન્દી ઉપર બેસતી વખતે જે મંત્ર બોલવામાં આવે છે તેના જેવોજ મંત્ર આ પ્રસંગે પણ બોલવામાં આવે છે કેર માત્ર એટલો કે ઐન્દ્ર મહાભિષેકમાં આસન્દી ઉપર બેસવાની ઇન્દ્રને કે:ઇ આજ્ઞા કરતું નથી, પણ ઇન્દ્ર પોતે જ કહે છે કે 'દેવોની પછી હું આસન્દી ઉપર બેસું છું', જ્યારે રાજાના મહાભિષેકમાં પ્રથમ

આચાર્ય' ક્ષત્રિયને આસન્દી ઉપર 'બેસવાની આજ્ઞા કરે છે, અને તદનુસાર તે ક્ષત્રિય આસન્દી ઉપર બેસે છે. પછી ઐન્દ્ર મહાભિષેકમાં થાય છે તે પ્રમાણે રાજકર્તાઓ—તે ક્ષત્રિયના પિતા, ભાઈઓ ત્રગેજ—અને અન્ય લોકો તે ક્ષત્રિયના ગુણોનું વર્ણન કરીને ઘોષણા કરે છે કે 'આહાણુ' રક્ષણ કરનાર આ રાજા જન્મે, ધર્મનું રક્ષણ કરનાર આ રાજા જન્મે. ઇત્યાદી-પછીથી ઐન્દ્ર મહાભિષેકમાં થાય છે તે પ્રમાણે આચાર્ય નિવસાદ ધૃતવ્રતઃ ઇત્યાદિ મંત્ર (ઋગ્વેદ ૧-૨૫-૧૦) બોલે છે અને તે ક્ષત્રિયને અભિષેક કરે છે; વસ્તુ ત્રગેજ દેવો પણ જુદી જુદી દિશાઓમાં તેના અભિષેક કરે છે; અને અભિષિક્ત રાજા, ઇન્દ્રના માફક અનેક પ્રદારનો વૈભવ અને સત્તા બોગવે છે. અભિષેક થઈ ગયા પછી રાજા અભિષેક કરનાર આચાર્યને એક હાનર સુવર્ણની મહોર, જમીન અને ગાયો દક્ષિણમાં 'આપે છે; અથવા તેા ખીજા અભિપ્રાય પ્રમાણે તે રાજા અપરિમિત દક્ષિણા આપે છે, કારણકે ક્ષત્રિય અપરિમિત છે, અને અપરિમિત પદાર્થનું દાન કરવાથી અપરિમિત દક્ષ મળે છે. પછી આચાર્ય મંત્ર (ઋગ્વેદ ૫-૧-૧) બણીને રાજાના હાથમાં મુરપૂર્ણ કાંસાનું પાત્ર મૂકે છે. રાજા નીચેના બે મંત્રો બણીને મુરપાન કરે છે :—

(૧) યદગ્ર શિષ્ટં રસિનં સુતસ્ય યદિન્દ્રો અપિવચ્છત્રીભિઃ ।

इदं तदग्न्य मनसा शिवेन सोम राजानमिह भक्षयामि ॥

(મેત્રાવણી સંહિતા, ૨૩૮; ૩૧૧.૭)

(રમરાજા આ સોમદ્રવ્યનો આ પાત્રમાં જાકી રહેલો ભાગ—જે દન્ડે ખૂળ પીધો છે—તે આ ભાગનું-સોમ રાજાનું—આ અભિષેકકર્મમાં પાન કરું છું.)

(૨) અમિ ત્વા વૃષમા સુતે સુત સ્ત્રામિ પીતયે । ”

તૃપ્પા વ્યશ્નુહી મદમ્ ॥

(ઋગ્વેદ ૮.૪૫.૨૨)

(હે વૃષભ સોમનો રસ કાઢ્યા પછી તમારે માટે આ સોમરસ અર્પણ કરું છું; તેનાથી તું મને મત્ત થાવ.)

સોમપાન કર્યા પછી તે રાજા બે મન્ત્રો (ઋગ્વેદ ૮.૪૮.૩-૪) બોલે છે. આ વિધિ કરવાથી તે રાજા જીવનપર્યન્ત સુખી થાય છે.

આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણકાશના આરંભમાં રાજાઓનો અભિષેક થતો હતો. તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણમાં (૧૦૭; તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણ ૨૦૬, ૭) પણ લગભગ આ પ્રમાણેનો વિધિ આપવામાં આવેલો છે. અતરેય બ્રાહ્મણમાં નહિ વર્ણવેલાં કેટલાંક નવીન અંગો તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણમાં જોવામાં આવે છે, અને તેનો સ્વીકાર શતપથ બ્રાહ્મણમાં કરવામાં આવેલો છે.

શતપથ બ્રાહ્મણમાં (૧૩૦૭-૧) સર્વભેદનુ વર્ણન છે. જે સમ્રાટ રાજાઓનો અભિષેક થઈ ગયેલો શતપથ બ્રાહ્મણ છે તેમને માટે ‘ સર્વભેદ ’ નો અસાધારણ વિધિ કરવામાં આવતો હતો. રાજસૂય થઈ રાજાએ જ કરવાનો હતો, દારણ કે રાજસૂય થઈ કરે તો જ તે ‘ રાજા ’ થઈ શકતો હતો. (શતપથ બ્રાહ્મણ ૫.૧-૧.૧૨ રાક્ષ ષય રાજસૂયમ્ । રાજા યૌ રાજસૂયેનેષ્ટવા મધતિ ।) રાજસૂય કરતા પહેલાં તે ક્ષત્રિય એક સામાન્ય નાગરિક જેવો જ હતો. રાજસૂયના અંગભૂત ‘ અભિષેચનીય ’ કર્મની પહેલાં અગ્નિ-

આર મુખ્ય પુરુષો જેમને ' રત્નિન ' કહેવામાં આવતા હતા તેમને ઘેર જઈને અગીઆર ' રત્નહવિષ '—આકૃતિઓ આપવામાં આવતી હતી; અને બારમી આકૃતિ રાજ પોતાને આપતો હતો. (શતપથ બ્રા. ૫.૩.૧; તૈત્તિરીય બ્રા. ૧.૭.૩; તૈત્તિરીય સંહિતા ૧.૮.૬). આ રત્નિનો નીચે પ્રમાણે હતા :—

(૧) સેનાની—સેનાધિપતિ.

(૨) પુરોહિત. (બ્રાહ્મણ—તૈત્તિરીય સંહિતા પ્રમાણે.)

(૩) જે ક્ષત્રિયનો રાજ તરીકે અભિષેક થવાનો છે તે, ક્ષત્રના પ્રતિનિધિ તરીકે. (રાજન્ય—તૈ. સં. પ્રમાણે.)

(૪) મહિષી—રાણી. રાજ્યનાં કેટલાંક કાર્યોમાં રાણી રાજની સાથે ગાદી ઉપર બેસતી હતી. વાજપેય યજ્ઞમાં રાણી રાજની સાથે જ ગાદી ઉપર બેસે છે. (શતપથ બ્રા. ૫.૨.૧.૧૦.) યજ્ઞવેદમાં આપેલા રાજસૂય વિધિમાં રાણી વિધેનો નિર્દેશ નથી. રામાયણ (કુદકાણ્ડ, ૧૨૮.૫૬) અને મહાભારત (શાન્તિપર્વ, ૪૦.૧૪) ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. કે રાજ અને રાણી એ બન્નેનો સાથે જ અભિષેક કરવામાં આવતો હતો. (સરખાવો શતપથ બ્રા. ૧૩.૫.૨.) યજ્ઞવેદની કેટલીક શાખાઓ પ્રમાણે (તૈત્તિરીય સંહિતા, ૧.૮.૬) રાજને પોતાની અસવર્ણ રાણીઓ ('વાવાતા' અને ' પરિવૃક્ષિત ', તું પણ પૂજન કરવું' યજ્ઞ હવું. અશ્વમેધ યજ્ઞમાં તો શ્વ જાતિની રાણી (' પાશ્વાર્ગલી ') પણ ભાગ લેતી હતી. (શતપથ બ્રા. ૧૩.૫.૨.૮; રામાયણ, બાલકાણ્ડ, ૧૪.૭૫, અને તેના ઉપરની ટીકાઓ.)

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

પણ અંતર્ભાવ, કરવામાં આવેલો છે એ વાત પ્રાચીન આર્ય-સંસ્કૃતિની વિશિષ્ટતા છે. ક્ષત્રિયનો રાજા તરીકે માદી ઉપર અભિષેક થતો તેની પહેલાં જ મંત્રીઓ વગેરે રાજકૃતો અને રત્નિઓની સત્તા ધણી જામી ગએલી હતી. તેથી નવા રાજાને તેમનો સહકાર અને સંમતિ સાધવાને માટે તેમને ત્યાં જઈ આહુતિઓ આપવાની આવશ્યકતા હતી. આ પ્રમાણે કરવાથી રાજા અને પ્રજાનો સંબંધ હિમ્મેશાં મધુર રહેતો હતો. એટલું જ નહિ પણ અભિષેક પહેલાં રાજા પૃથ્વીની પણ અનુમતિ લેતો હતો. (ચતુર્થ અ. ૫૨-૩૦૪) ત્યાર પછી રાજા સોમ અને રુદ્ર એ બે દેવાને આહુતિ આપતો હતો. ‘ રત્નિ ’ એને—મનુષ્યોને—આહુતિ આપ્યા પછી દેવાને આહુતિ આપવાની વાત આપણું ધ્યાન ખેંચે એવી છે. આ ક્રમનું તાત્પર્ય એ છે કે ક્ષત્રિય રાજા એ માત્ર મનુષ્ય છે, તે દેવ અથવા દેવનો અંશ નથી. ‘ રાજા દેવી છે ’ (Divine right of kings) એ સિદ્ધાન્ત સ્મૃતિકાલનો છે, વૈદિક અને બ્રાહ્મણ કાલનો નથી.

આ પ્રમાણેની પૂર્વજૂમિકા પછી અભિષેચનીય વિધિ થતો હતો. રાજામાં રાજ્ય કરવાના વિશિષ્ટ ગુણો આવે એ હેતુથી પ્રથમ અમુક દેવાને ઉદ્દેશીને આહુતિઓ આપવામાં આવતી હતી:—ઉત્સાહને માટે સવિતાને, કુલના ગુણોને માટે ગૃહ અગ્નિને, વનનું રક્ષણ કરવાની શક્તિ માટે સોમને, વક્તૃત્વને માટે બૃહસ્પતિને, રાજ્ય કરવાની શક્તિ માટે ઇન્દ્રને, પશુનું રક્ષણ કરવાની શક્તિ માટે રુદ્રને, સત્યને માટે મિત્રને, અને ધર્મના—કાયદાના—પાલનને માટે વરુણને. (ચતુર્થ બ્રાહ્મણ ૫-૩-૨). વરુણ તે ક્ષત્રિય રાજાને ધર્મના—કાયદાના—પતિ બનાવે છે, અને કાયદાનું પાલન એ જ રાજાનો મુખ્ય ધર્મ બને છે. પછીથી સમુદ્ર અને સરસ્વતી જેવી

બીજી મહાનદીઓમાંથી ' આ રાજને તું રાષ્ટ્ર આપ ' એ પ્રમાણે
 બોલીને જલ લાવવામાં આવતું હતું. (ચત. ધા. ૫-૩૦-૪૬, ૨૧).
 એટલુંજ નહિ પણ તે રાજના રાજ્યના તળાવતું જલ પણ આ
 પ્રમાણે મંત્ર બોલીને લાવવામાં આવતું હતું. લોકોના ઉપર રાજ્ય
 (' જનરાજ્ય ') કરવાને માટે દેવોને પ્રાર્થના કરવામાં આવતી
 હતી (તૈ. ધા. ૧-૭-૬-૭), જ્યારે ' રાજત્વ ' ને માટે નદીઓના
 જલનો ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો. મોટી નદીથી માંડીને તે
 રાજ્યના એક નાના તળાવ સુધીના જલનો ઉપયોગ કરવામાં
 આવતો હતો. મિત્ર અને વરુણના સ્થાનની આગળ
 એક વ્યાગ્રચર્મ પાથરવામાં આવતું હતું, અને જે ક્ષત્રિયનો
 રાજ તરીકે અભિષેક કરવાનો હતો તે ક્ષત્રિય તે વ્યાગ્રચર્મ ઉપર
 બેસતો હતો. પછી બ્રાહ્મણ, રાજનો એક સગો, રાજ્ય અને
 વૈશ્ય એ ચાર માણસો એક પછી એક રાજનો જલથી અભિષેક
 કરતા હતા. (ચત. ધા. ૫-૩-૫.૧૧-૧૪). આમાં શદ્ જોવામાં
 આવતો નથી. તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણ (૧-૭-૮) પ્રમાણે પુરોહિત,
 રાજ્ય, વૈશ્ય અને જન્ય (શદ્ને બદલે) રાજનો અભિષેક કરતા હતા.
 પછીના સમયમાં રાજના અભિષેકમાં શદ્ હમ્મેશાં બાગ લેતો હતો.
 અભિષેક થયા પછી રાજ રેશમી વસ્ત્રો અને ફેટા
 (' ઉશ્ણીય ') અથવા કિરીટ પહેરતા હતા. ચતપથ બ્રાહ્મણ
 (૫-૩-૫-૨૫) તો કહે છે કે રાજએ અભિષેક પછી નર્તક વસ્ત્રો
 મહેરવાની જરૂર જ નથી, કારણ કે રાજનાં અવયવો જ તેમનાં
 કંઠરતી વસ્ત્રો છે. ઓક લોકો પણ આ પ્રમાણે માનતા હતા. પછી
 પુરોહિત રાજને એક મજબૂત ધનુષ્ય અને ત્રણ ગાણો આપીને
 કહેતા કે ' તારી આગળ જે છે તેનું તું રક્ષણ કર.' આ પ્રમાણે
 અભિષેક અને પદસ્થાપન થયા પછી રાજ વ્યાગ્રચર્મ ઉપર ઉભો

રાજ્યાભિષેક અન્ય

રહેતો, અને તે વખતે નીચે પ્રમાણે એક ઘોષણા કરવામાં આવતી હતી :—

આવિર્મયાં આવિતો અગ્નિર્ગૃહપતિરાવિત્ત ઇન્દ્રો વૃદ્ધશ્રવા
આવિતૌ મિત્રાવરુણૌ ધૃતવ્રતાવાવિત્તઃ પૃથા વિશ્વવેદા આવિતે
ધાવાપૃથિવી વિશ્વશસ્ત્રુવાવાવિત્તાદિતિરુશમાં ।

(વાજ. સંહિતા ૧૦.૬)

(હે મનુષ્યો ! તમારા આગળ આ રાજા પ્રકટ; મૃદુપતિ અગ્નિને જણાવવામાં આવે છે; બૃહદ્ગીર્તિવાળા ઇન્દ્રને જણાવવામાં આવે છે; મતનું પાલન કરનાર મિત્ર અને વરુણને, જણાવવામાં આવે છે, વિશ્વ ધનના અધિપતિ પૂષ્પાને જણાવવામાં આવે છે; સર્વ કલ્યાણકારક રવર્ગ અને પૃથ્વીને જણાવવામાં આવે છે, મહા આશ્રયવાળી અદિતિને જણાવવામાં આવે છે.) આ ઘોષણા કરીને રાજાનો અભિષેક અને રાજ્યાદોહણ સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવતો હતો. આ વિષયમાં શતપથ બ્રાહ્મણ (૫.૩.૫.૭૧-૭૭) પ્રકાશ નાખે છે કે અગ્નિ એ બ્રાહ્મણ છે; ઇન્દ્ર એ ક્ષત્રિય છે; અને પૂષ્પ એ પશુ વંશોરની સાથે સંબંધવાળો વૈશ્ય છે, ઇત્યાદિ. આ પ્રમાણે સર્વની સંમતિથી રાજાનો અભિષેક થતો હતો. (તૈરનુમત્. સ્વયંતે, શત. બ્રા.)

આવિત્-ઘોષણા-મંત્રનો પાક ક્યાં પછી રાજાનો ઐન્દ્ર મહાઅભિષેક કરવામાં આવતો હતો. ગાદી ઉપર બેસતા પહેલાં પણ તે ક્ષત્રિય ' ધૃતવ્રત '—વ્રત ધારણ કરનાર—હતા એમ સર્વાનુમતે સ્વીકારવામાં આવતું હતું. (વાજ. સં. ૧૦-૨૭; તૈ. સં. ૧.૮.૧૬; તૈ. બ્રા. ૧.૭.૧૦-૨ એતરેય બ્રા. ૮.૧૮). તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણમાં (૧.૭.૧૦-૧-૬) આ વ્રતને ઉદ્દેશીને રાજાને માટે ' સત્યસવ ' ' સત્યધર્મા ', ' સત્યાનૃતે વરુણઃ ', ' સત્યરાજ ' ઇત્યાદિ શબ્દોનો

પ્રયોગ કરવામાં આવેલો છે. ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં (૮-૨૫) આપેલો ઐન્દ્ર મહાભિષેકનો વિધિ સર્વત્ર સ્વીકારવામાં આવતો હતો, અને તેથી જ પછીના બ્રાહ્મણ ગ્રંથમાં તે વિધિનું સવિસ્તર વર્ણન આપવાને બદલે ફક્ત તેના નામનો નિર્દેશ કરવામાં આવેલો છે. રાજા જે આ મત અથવા પ્રતિજ્ઞા લેતો હતો તે ઉપરથી ૨૫૪ જણાય છે કે રાજાની દિવ્યતા (Divinity) નો સિદ્ધાન્ત બ્રાહ્મણકાલમાં ન હતો. રાજા ૨૫૪ કહેતો હતો કે ' જો હું દ્રોહ કરું તો મારું સર્વ નાશ પામે. ' આ પ્રતિજ્ઞા લીધા પછી વ્યાધ્યમથી આત્મહતિ લોકડાની એક-આસન્દી-ઉપર રાજા બેસતો હતો, અને ' રાષ્ટ્રના બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર એ ચાર વિભાગો રાજાનું રક્ષણ કરે ' એવા અર્થના મંત્રો બોલવામાં આવતા હતા. રાજાએ અને રાષ્ટ્ર એક ખીમનું રક્ષણ કરવું એ સનાતન ધર્મ છે એમ મહાભારત (શાન્તિપર્વ ૧૩-૩૧-૩૧) પણ કહે છે. પછી રાજા દિશાઓમાં આરોહણ કરતો હતો, અને એ રીતે તેનો આરોહણવિધિ સંપૂર્ણ ગણાતો હતો. દિશાઓના આરોહણપ્રસંગે શત હિરોવાળા અથવા નવ હિરોવાળા પાત્ર દ્વારા પુરોહિત રાજાના મસ્તક ઉપર નીચેના મંત્ર બોલીને જણથી અભિષેક કરતો હતો. —

સોમસ્ય ત્વા દ્યુમ્નેનાપિપિચ્ચામિ, અગ્નેર્બ્રાજસા સૂર્યસ્ય
વર્ચસા, ઇન્દ્રસ્યેન્દ્રિયેણ । ક્ષત્રાણાં ક્ષત્રપતિરેધ્યતિ દિદ્યૂન્ પાહિ ॥

(વાજ. સં. ૧૦.૧૭)

इम देवा असत्तनं सुवर्चं महते क्षत्राय महते ज्यैष्ठ्याय
महते जानराज्याय इन्द्रस्येन्द्रियाय । इमममुष्य पुत्रममुष्यै

રાન્યાભિષેક અન્થ

પુત્રમસ્યૈ વિશ ણ્ણ વોઝ્મી રાજા સોમોઽસ્માકં બ્રાહ્મણાનાં
રાજા ॥

(વાન. સં. ૧૦.૧૮)

(પોમની કીર્તિથી તારો અભિષેક કરે' છું; અગ્નિના
પ્રકાશથી, સૂર્યના વર્ચસથી અને ઇન્દ્રની શક્તિથી હું
તારો અભિષેક કરે' છું. તું ક્ષત્રીનો ક્ષત્રપતિ થા; અને બાણોમાંથી
રક્ષણ કર. ૧૭- હે દેવો ! મહાન્ ક્ષત્ર માટે, મહાન્ જ્યેષ્ઠતા માટે,
મહાન્ જનરાજ્ય માટે અને ઇન્દ્રની શક્તિ માટે આને-અમુક
પુરુષના પુત્રને, અમુક સ્ત્રીના પુત્રને અને અમુક પ્રજાના નેતાને-તમે
શત્રુરહિત બનાવો. હે પ્રજાજનો ! આ તમારો રાજા છે, અને
સોમ અમારો-બ્રાહ્મણોનો-રાજા છે. ૧૮) શતપથ બ્રાહ્મણમાં
'બ્રાહ્મણોનો રાજા સોમ છે' એ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલું છે, પરંતુ
સામાન્ય રીતે રાજા સર્વ પ્રજાનો રાજા છે અને બ્રાહ્મણોનો પણ
રાજા છે એ ભાવના અંતરેય બ્રાહ્મણમાં (૭-૨૬, ૮-૧૨)
અને જાતકોમાં જોવામાં આવે છે. તૈત્તિરીય શાખાવાળા પણ આ
જ ભાવના સ્વીકારે છે, (તૈ. સં. બદ્ધ ભારકર બાબ્બ, ભાગ ૩,
પૃષ્ઠ ૧૫૭-૧૫૮, મૈસુર આદિત્તિ), અને વાજસનેયિ બ્રાહ્મણો-
પનિષદ્ (૪. ૨) તો કહે છે કે

તસ્માત્ ક્ષત્રાત્ પર નાસ્તિ, તસ્માત્ બ્રાહ્મણઃ ક્ષત્રિયમવસ્તા-
દુપાસ્તે ગામસૂયે ।

પત્રી ત્રય પગના ચાનીને રાજા આસન્દી ઉપર ચઢતો હતો,
અને વાજપેયમાં ચતુ હાથે તે પ્રમાણે પુરોહિત રાજાને નીચે
પ્રમાણે કહેતો હતો:—

इयं ते, राट् यन्तासि यमनो ध्रुवोऽसि धरुणः । कृष्यै त्वा
क्षेमाय त्वा रंध्यै त्वा पोषाय त्वा ॥

(વાજ. સં. ૬.૨૩; શત. બ્રા. ૫.૨.૧.૨૫)

(આ રાજ્ય તારું છે; તું સંચાલક અને નિયમન કરનાર
છું; ખેતી, કૃષ્યાણુ, સમૃદ્ધિ અને પોષણને માટે આ રાજ્ય તને
આપવામાં આવ્યું છે.)

પુરોહિત આ પ્રમાણે કહે ત્યાર પછીજ રાજા આસન્દી
ઉપર બેસતો હતો, અને રાજસત્તા પ્રાપ્ત કરતો હતો. અભિષેક-
વિધિમાં આ બાબત બહુ મહત્વની છે. પ્રજા રાજાને રાજ્ય એક
નિધિ (trust) તરીકે સોંપે છે, અને રાજા તે પ્રમાણે રત્વીકારે
છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે પ્રાચીનકાલમાં વારસાઈ
હકથી અથવા ખીજા કોઈ હકથી કોઈપણ માણસ રાજા થઈ શકતો
ન હતો; રાજ્ય એ બક્ષીસ તરીકે આપવામાં આવતું ન હતું, પણ
દક્ષ પ્રજાના કૃષ્યાણુ માટે નિધિ (trust) તરીકે આ પવિત્ર
વિધિ દ્વારા સોંપવામાં આવતું હતું. રાજ્યાભિષેકમાં વપરાતા મંત્રા
વાજસનેયિ સંહિતાના નવમા અને દસમા અધ્યાયમાંથી લેવામાં
આવેલા છે; અને આ બધા મંત્રોનું તાત્પર્ય પણ ઉપરના
વિધાનને-રાજ્ય એક નિધિ છે, બક્ષીસ નથી, તથા રાજાની મિશ્કત
નથી એ વિધાનને-દ્વારામાં સારું સમર્થન આપે છે.

આ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક રાજ્યનો હવાનો લીધા પછી રાજા
આસન્દી ઉપરથી નીચે ઉતરતો હતો અને હુક્કરના ચામડાના
તેડા પહેરતો હતો (શત.બ્રા.૫.૪.૩-૧૬), અને ચાર
પોડાવાળા રથમાં બેસીને થોડું જતો હતો (શત. બ્રા. ૫. ૪.
૪- ૨૩ ઇત્યાદિ). પ્રાચીનકાલના આ લઘુ કાર્યક્રમમાંથી જ પછીના

રાજ્યાભિષેક અન્ય

કાલમાં રાજની સ્વારીશ્પી એક મહાન કાર્યક્રમ વિશિષ્ટ યજ્ઞો છે, અને આને પણ રાજ્યાભિષેક થયા પછી રાજ પોતાની રાજધાનીમાં પૂર્ણ બપોર સાથે સ્વારીએ કરે છે. થોડું ફરી આવ્યા પછી રાજ તરતજ ગાદી પામે આવતો હતો અને તેના ઉપર ઉભો રહેતો હતો. તે સમયે પુરોહિત રાજને આસન્દી ઉપર બેસવાનું કહેતો હતો (રાત્રી-આ. ૫-૪-૪ . પછી પુરોહિત પોતાના હાથમાં એક દણ લેતો હતો, અને મૌન રખીને રાજના બરડાને તે દણથી અર્પણ કરતો હતો. આ દણ એ ન્યાયનું પ્રતીક હતું, અને આ પ્રમાણે રાજને દણથી સ્પર્શ કરીને પુરોહિત જગતને દર્શાવતો હતો કે રાજને પણ કાયદો લાગુ પડે છે. (રાત્રી-આ. ૫-૪-૪; સરખાવો મનુસ્મૃતિ ૭-૨૭-૨૮). રાત્રીપથ આહ્વાણ (૫-૪-૪૭) ના દીકાકાર આ વિધિનું સ્પષ્ટ જુદું આપે છે. તે કહે છે કે પુરોહિત રાજને દણથી જે સ્પર્શ કરે છે તે એમ દર્શાવે છે કે રાજને કાયદો લાગુ પડતો નથી; પણ આ વ્યાખ્યાન ખીજા સખળ પ્રમાણોની વિરુદ્ધ છે અને તેથી સ્વીકાર્ય નથી.

રાજ ગાદી ઉપર બેસતો અને ગાદીની નીચે રત્નઓ, આહ્વાણો, પુરોહિત, ક્ષત્રિયો, આમણી અને બીજા લોકો બેસતા હતા. પ્રથમ આહ્વાણો અને પુરોહિત રાજને વંદન કરતા હતા. રાજ પ્રથમ પૃથ્વીને વંદન કરતાં કહેતો કે પૃથ્વી માતૃમા મા દિસોઃ, મા અર્હં ત્વામ્ (હે પૃથ્વી માતા, તું મને મારીય નહિ; તને હું નહિ મારું.) (રાત્રી-આ. ૫-૪-૨૦) આ પ્રમાણે રાજ પૃથ્વી સાથે પુત્ર-માતાનો સંબંધ બાંધીને રાષ્ટ્રનું હિત સાચવવા પ્રયત્ન કરતો હતો. પછી રાજ આહ્વાણોને વંદન કરવા માટે તેમને ઉદ્દેશીને કહેતો કે ‘ હે આહ્વાણો ! ’, અને રાજ આગળ

બોલે તે પહેલાંજ બ્રાહ્મણો રાજને કહેતા કે ‘ તું બ્રાહ્મણ છે, તું વરણ છે; સર્વ પ્રજાના બળથી તું બળવાન બ્રાહ્મણ છે (વાજ. સં. ૧૦-૨૮; તૈ. બ્રા. ૧-૭-૧૦). આનું તાત્પર્ય એ કે બ્રાહ્મણોએ પોતાનું શ્રેષ્ઠતા રાજને અર્પી દીધું છે, સર્વ પ્રજાએ પોતાનું વચસ્વ રાજને અર્પી દીધું છે, એટલે રાજ્યે તે પ્રસંગે બ્રાહ્મણોને ‘ બ્રાહ્મણ ’ એ માનવાચક શબ્દથી બોલાવવાની જરૂર નથી. આ પ્રમાણે સર્વ પ્રજાની સંમતિ અને બળથી રાજમાં સંપૂર્ણ સત્તા આવતી હતી. પછી બ્રાહ્મણ, રાજને ‘ રક્ષ ’ નામનું તક્ષવારના જેવું યજુપાત્ર આપતો હતો (શત. બ્રા. ૫-૪-૪ ૧૪-૧૫). રાજ તે તક્ષવાર, રાજસત્તાના પ્રતીક તરીકે, પોતાના અધિકારીઓને અને ગ્રામણીઓને આપતો હતો; અને તેમની પાસે સંપૂર્ણ સહકારની માગણી કરતો હતો (શત. બ્રા. ૫-૪-૪-૧૫-૧૬). બ્રાહ્મણકાલમાં રાજને ખીજ લોકો વન્દન અને અભિનન્દન કરતી વખતે એટ આપતા ન હતા, તેમજ રાજ તેમને બક્ષીસ પણ આપતા ન હતા; પણ પછીના સમયમાં આ પદ્ધતિ શરૂ થઈ, અને આજે પણ તે પ્રચલિત છે. ગોપથ બ્રાહ્મણમાં પણ અલિપેકનો સંક્ષિપ્ત વિધિ આપવામાં આવેલો છે.

રાજ્યતંત્ર રાજ જેવો એક માણસ ચલાવી શકે નહિ, પણ

પ્રજાજનેના સહકારથી જ સરકતાથી

હૂતનું રહસ્ય ચલાવી શકે એ બોધપાઠ આપવાને માટે

રાજ રત્નિઓ સાથે હૂત રચવા બેસતો હતો.

હૂત પણ એક માણસ રમી શકતો નથી, પણ તેમાં વધારે માણસોની જરૂર પડે છે; તે પ્રમાણે રાજ્યતંત્રમાં પણ સર્વના સહકારની અપેક્ષા હોય છે. એક સાધારણ માણસ એક ગાય લાવતો હતો અને તે ગાયને હૂતમાં સરતમાં મૂકવામાં આવતી હતી.

(સત. શ્રા ૪૪. ૨૦-૨૫) છૂતરૂપી રાજ્યતંત્રની રમતમાં રાજા અને તેના મંત્રીઓ રમતા હતા. અને સરતમાં ગાય જેવી પવિત્ર વસ્તુ મૂકવામાં આવતી હતી. અને આ ગાય પણ પ્રજામાંના એક સાધારણ માણસે ઘણા આનંદથી આપેલી હતી. આ પ્રમાણે છૂતની રમતદ્વારા રાજ્યતંત્રના ઉત્તમ આદર્શને વધારે સ્પષ્ટ કરવામાં આવતો હતો.

બ્રાહ્મણ કાષ્ઠમાં રાજાનો મુખ્ય ધર્મ પ્રજાનું ઐહિક - ભૌતિક - કલ્યાણ કરવાનો હતો; પણ ઉપનિષદકાષ્ઠમાં પ્રજાની સમંતિથી આધ્યાત્મિક કલ્યાણનો પણ સમાવેશ રાજ્યપ્રાપ્તિ કરવામાં આવ્યો હતો (જાનંદોગ્ય ઉપનિષદ ૫.૧૧.૭); અને આ ભાવનામાંથીજ મહાભારતકાષ્ઠમાં એક ખીજ ભાવના ઉદ્ભવી કે પ્રજાના મુખ્ય અને દુઃખને માટે રાજા પોતે જ જવાનહાર છે. (રાજા કાલકલ્પ કારણમ્, મહાભારત, શાન્તિપર્વ, ૬૬.૭૬,૬૮). બ્રાહ્મણ કાષ્ઠમાં વંશપરંપરાથી રાજ્યગાદી મળતી ન હતી. દરેક રાજાને રાજ્યાભિષેક કરવો પડતો હતો; અને બ્રાહ્મણ કાષ્ઠના આખા રાજ્યાભિષેક વિધિમાં રાજાના કુલના પૂર્વ રાજાઓનાં નામે આવતાં નથી. આનું કારણ એ કે વૈદિક કાષ્ઠમાં રાજા સમસ્ત પ્રજાની સંમતિથી ચૂંટાતો હતો, અને તે ભાવનાનો વિકાસ બ્રાહ્મણ કાષ્ઠમાં થયેલો હતો. આનો એક અપવાદ ઐતરેય બ્રાહ્મણમાં (-૮.૭) જેવામાં આવે છે. ત્યાં રાજ્યાભિષેકને અંગ્રે એવું કહેવામાં આવેલું છે કે ' આ રાજા એક જ પેઢી રાજ્ય કરે ' એવી ઇચ્છા હોય તો મૂ. નો ઉચ્ચાર કરવો, ' બે પેઢી રાજ્ય કરે ' એવી ઇચ્છા હોય તો મૂ.: મુષ.:, ' ત્રણ પેઢી રાજ્ય કરે ' એવી ઇચ્છા

હોય તો મૂન, મુજ, સ્વઃ, એ ત્રણ વ્યાહતિઓનો ઉચ્ચાર કરવો. આ એક પક્ષ છે. પણ તે ઉપરથી એટલું તો સ્પષ્ટ થાય છે કે રાજાનું વધારે પેઢી સુધી રાજ્યસંભવી શકે. કાલક્રમે આ ભાવના વધારે બળવાન બની (જુવો ખારવેલનો શિક્ષાલેખ), તે એટલે સુધી કે આજે પણ તેનો સ્વીકાર કરવામાં આવે છે. વાજસતેયિ સંહિતાના ૧૬ થી ૨૧ એ ત્રણ અધ્યાયોમાં સૌત્રામણિ યાગના મંત્રો આપવામાં આવેલા છે; અને પદ્મજટ રાજને આ સૌત્રામણિ યાગ કરવો પડતો હતો (સરખાવો તૈ. બ્રા. ૧.૪.૨). વૈદિક કાલમાં જે પદ્મજટતાની પદ્ધતિ હતી તે બ્રાહ્મણ કાલમાં પણ ચાલુ હતી; અને પછીના કાલમાં પણ તે પ્રચલિત હતી. વર્તમાન કાલમાં પણ પદ્મજટતાનાં ઉદાહરણો જોવામાં આવે છે.

બ્રાહ્મણકાલમાં રાજ્યાભિષેકનું જે વર્ણન કરવામાં આવેલું છે તેનું જ સવિસ્તર વ્યાખ્યાન કૌશિકસૂત્ર

રામાયણ મહા- (૨.૧૭), બીધાયત શ્રૌતસૂત્ર (૧.૨૩) ભારત કાલે જેવા સૂત્રગ્રન્થોમાં જોવામાં આવે છે.

કૌશિકસૂત્રમાં તો લઘુરાજ્યાભિષેક અને મહા-

રાજ્યાભિષેક એમ બે પ્રકારના અભિષેકનું વર્ણન છે. ત્યાર પછીના ક્ષત્રિહાસકાલમાં-મહાભારત અને રામાયણના કાલમાં-રાજ્યાભિષેકનો વિધિ જોવામાં આવે છે. મહાભારતમાં યુધિષ્ઠિરના ધૌરારાજ્યાભિષેક (આદિ, ૧૩૬), અર્ધરાજ્યાભિષેક (આદિ, ૨૦૭), રાજસૂય (સભા, ૩૫), પટ્ટાભિષેક (સન્તિ, ૪૦), અને અન્વમેધ (આશ્વ, ૮૮) ઇત્યાદિ પ્રસંગોનું વર્ણન કરવામાં આવેલું છે; અને તેમાં રાજસૂય અને પટ્ટાભિષેકને અંગે આભિષેકવિધિનું વર્ણન મળી આવે છે. આ વિધિ લગભગ બ્રાહ્મણકાલના વિધિના જેવા છે. અને તેમાં સમયને અનુસરીને કેટલાક ફેરફારો કરવામાં આવ્યા

છે. રામાયણમાં પણ રામચન્દ્ર, મુગ્ધોવ, વિભીષણ વગેરેના રાત્ન્યાભિષેકોનું સરસ વર્ણન આપવામાં આવેલું છે, (અયોધ્યા કાણ્ડ, સર્ગ ૨, ૫, ૬, ૧૫; મુદ્ધકાણ્ડ, ૧૨૮; કિષ્કિન્ધાકાણ્ડ, ૨૬; મુદ્ધકાણ્ડ, ૧૧૨ ઇત્યાદિ), 'અને તે પણ સમગ્ર બ્રાહ્મણકાલના વિધિને અનુસરતું છે. ' ૧ ૧ ૧)

મહાભારતમાં (સભા, ૧૩૦૪, ૨૬, ૨૬) યુધિષ્ઠિર અભિષેક પહેલાં મંત્રીઓનું પૂજન કરે છે. બ્રાહ્મણકાલના રત્ન-ઓને રથાને આ અભિષેકમાં મંત્રીઓ આમ્યા છે. રામના યુવરાજ અભિષેકમાં (રામાયણ, ૨૦૧૪-૫૨) ગ્રામણી અને સગતોને બહાર જાનપદ અને પૌરો હાજર રહેવા છે, રથકાર અને કર્મકારોને બહાર બેસીઓ અને બહેપારીઓ હાજર રહેવા છે. યુધિષ્ઠિરના અભિષેક પસંજે (સભા, ૩૩૦૪૧) બ્રાહ્મણો, રાજાઓ, વૈશ્યો અને માન્ય શુદ્રો હાજર રહેવા છે. રામાયણમાં (મુદ્ધકાણ્ડ, ૧૨૮-૬૨) બ્રાહ્મણો, મંત્રીઓ, દાસિયો, કન્યાઓ, અને દરેક વર્ણના બહેપારીઓ સમુદ્ર અને નદીઓના જલથી રામચન્દ્રનો અભિષેક કરે છે. આમાં ઓઓનું પ્રતિનિધિત્વ આપણું ધ્યાન ખેંચે છે. મહાભારતમાં (શાન્તિ, ૪૦) પ્રજાના બધા પ્રતિનિધિઓ યુધિષ્ઠિરનો અભિષેક કરે છે. આ પ્રમાણે બ્રાહ્મણ કાલના રાત્ન્યાભિષેક વિધિમાં કાલક્રમે પ્રતિનિધિત્વના સિદ્ધાન્તનો મહત્ત્વનો ઉમેરો થયેલો છે; અને આ સિદ્ધાન્ત રામાયણ મહાભારત પછીના સમયમાં વધારે જળવાન જાન્યો છે. ધર્મપાલના સમયમાં ઇ. સ. ના આઠમાં શતકમાં, કાન્યકુબ્જનો નવા રાજાનો અભિષેક પાંચાન દેશના અગ્રણીઓએ દરેલો હતો. કાલિદાસના રઘુવંશમાં (સર્ગ ૧૭) અતિથિના રાત્ન્યાભિષેકનું વર્ણન છે, અને તે રામાયણ મહાભારત કાલની પદ્ધતિને અનુસરે છે.

બ્રાહ્મણ કાલમાં અભિષેક થયા પછી રાજા ને પ્રતિજ્ઞા લેતો હતો તેવીજ પ્રતિજ્ઞા પછીના કાલમાં પણ લેવામાં આવતી હતી. આ પ્રતિજ્ઞાને મહાભારતમાં ' ઋતિ ' કહેવામાં આવી છે. રાજા પ્રતિજ્ઞા લે છે કે ' હું આ દેશને બ્રહ્મ માનીને તેની સમૃદ્ધિ કરીશ, નીતિશાસ્ત્રના નિયમોનું પાલન કરીશ, અને કોઈ દિવસ હું સ્વતંત્રતાથી નહિ વર્તુ' ' (શાન્તિ, પૃ. ૧૦૬, ૧૦૭). રાજાની આ પ્રતિજ્ઞાને પ્રજાજનો વધાવી લેતા હતા. રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે રાજા પ્રજાને વિષય તરીકે જાણતો હતો. રાજાની આ પ્રતિજ્ઞામાં ને ઉદાત્ત ભાવના રહેલી છે તેનું રહસ્ય શીષ્યે મુદ્ધિષ્ઠિને સારી રીતે સમજાવ્યું છે. (મહાભારત, શાન્તિ, પૃ. ૧૦૬). વર્તમાન કાલમાં પણ હિન્દુ રાજાઓ આ પ્રમાણે પ્રતિજ્ઞા લે છે એ જ આ પ્રતિજ્ઞાનું ગૌરવ દર્શાવવાને માટે પર્ચાઈત છે.

અગ્નિપુરાણમાં (અધ્યાય ૨૧૮-૨૧૯, આનન્દાશ્રમ આવૃત્તિ)

રાજ્યાભિષેકનું સવિસ્તર વર્ણન આપવામાં

સમૃત્તિ અને પુરા- આવેલું છે. રામચન્દ્રે પુષ્કરને રાજધર્મ

ણ કાલ : અગ્નિ વિષે પ્રશ્ન કર્યો અને પુષ્કરે તેમને ઉત્તર

પુરાણ આપતા રાજ્યાભિષેકનું ને વર્ણન કર્યું

હતું તે અગ્નિએ વસિષ્ઠને નીચે પ્રમાણે

કહી સંબળાવ્યું :- -

રાજા શત્રુનો હણનારો, પ્રજાનું પાલન કરનારો અને દુષ્ટ નીતિને સારી રીતે અનુસરનારો હોવો જોઈએ ' પોતપોતાના ધર્મનું પાલન કરનારે સર્વનું હું રક્ષણ કરીશ ' આ પ્રમાણે સર્વને અભયવચન આપીને રાજાએ એ પ્રમાણે મત પાળવું, અને એક જોડી અને બ્રાહ્મણ પુરોહિતની પસંદગી કરવી. સર્વ પ્રકારે આત્માનું

રાજ્યાભિષેક અન્ય

ગાન ધરાવનારા મંત્રીઓની અને ધર્મિષ્ઠ મહિષીની - પદરાણીની - રાજ્યે યોજના કરવી. બધી તૈયારી કરીને યોગ્ય સમયે રાજાનો અભિષેક કરવો. જો કોઈ રાજા મરણ પામ્યો હોય તો તેનો ઔરસ પુત્ર તેની પછી ગાદીએ આવે છે, અને આનો રાજ્યાભિષેક કરવાને માટે સમયની રાહ જોવાની જરૂર નથી.

રાજ્યાભિષેકવિધિમાં પ્રથમ જોધી અને પુરોહિતોએ રાજાના શરીરને તક્ષવાળી પીળી લગાડીને સ્નાન કરાવવું. પછી રાજા ગદા-સન ઉપર બેમે કે તરતજ પુરોહિતોએ રાજાના જયની ઘોષણા કરવી. સર્વને અભય આપનારી રાજાના દહેરા પીટાવવો અને કેદીઓને બંધનમાંથી મુક્ત કરવો. રાજ્યાભિષેકની પહેલાં પુરોહિતે ઐન્દ્ર શાન્તિ કરવી. તે દિવસે પુરોહિતે ઉપવાસ કરવો, અને બીજે દિવસે અભિષેકને દિવસે-અભિષેકાગમૂત હોમ કરવાને માટે વેદિ ઉપર અગ્નિનું સ્થાપન કરવું. તેમાં વિષ્ણુ, ઇન્દ્ર, સવિતા, વિષ્ણેદેવો અને સોમ દેવતાના મંત્રોથી, કલ્યાણપ્રદ અને 'શમ' સિંગવાળા મંત્રોથી, આયુષ્ય અને અલય આપનારા અને અપરાજિત મંત્રોથી હોમ કરવો. ઇશાન દિશામાં અગ્નિની જંમણી બાજુએ એક સુવર્ણનો કમલ-જેને સપાત કમલ કહેવામાં આવે છે તે-મૂકવો અને ગધપુષ્પથી તેનું પૂજન કરવું. અગ્નિની જવાબ પ્રદક્ષિણાકાર ચાપાતેની પ્રમા તપ્ત સુવર્ણના જેવી ચાપ, તેનો અવાજ રથના અને મેઘના ગડગડાટ જેવો ચાપ, અને અંર્ગિ ધૂમ્રરહિત, અનુલોમ, સુગન્ધ. સ્વસ્તિકારક, પ્રસન્ન અને મોટી જવાંધાવાળો અને રક્તિંગુરહિત હોય તો તે હિતકારક ચાપ છે.

અગ્નિ અને રાજાની વચ્ચે કોઈએ જવું નહિ, તેમજ માગર, જનાવર અથવા પંક્તીને વચમાંથી જવા દેવું નહિ. પછી

નીચે લગાવેલા શુદ્ધે શુદ્ધે રથગેથી આણેની માટીથી રાજ્યએ પોતાના શરીરના શુદ્ધા શુદ્ધા ભાગોને ચોળવા —

માટીના રથળતું નામ

રાજ્યના શરીરનું અંગ

(૧) પવંતનું ચિખર	મરતક
(૨) રાદડાની રોચ	બે કર્ણ
(૩) દેશવનું મંદિર	વદન
(૪) ધન્ડનું મંદિર	ગ્રોવા
(૫) રાજ્યમહેશનું આંગણું	દ્વદવ
(૬) લાથીના કાનથી ઉખડેલી માટી	જમણો લાથ
(૭) બળના માંગડાથી ઉખડેલી માટી	લાંબો લાથ
(૮) મંનનર	પીં
(૯) મગમ	જુદ્ગ
(૧૦) નીના બે નટો	બન્ને બાજુએ (પાસાં)
(૧૧) વેશ્વાનું કાર	હટિ
(૧૨) વગ્ગધાન	બન્ને સાથેના
(૧૩) ગોરધાન	બન્ને ધુલજો
(૧૪) મેનરધાન	બન્ને પગ
(૧૫) રથમઠ	બન્ને ચરણ

પછી પુગલિને મહામન ઉપર ભેડેલા રાજ્યના મસ્તાક ઉપર પંચમળ્યથી અભિષેક કરવો. પછીથી રાજ્ય અમાન્યોએ પોતાના પાસાંઓમાં રાજેલા પદાર્થોથી રાજ્યનો અનુક્રમે અભિષેક કરવો. (૧) રાજ્યની પૂર્વ બાજુએ દેના રહીને જાલિજી અમા પે મુરખાંના પુત્રપુત્રે કાપડેથી રાજ્યનો અભિષેક કરવો; (૨) રાજ્યની દક્ષિણ બાજુએ દેના રહીને દક્ષિણ અમાએ માટીના મુખપૂર્ણે રથવધી

રાજ્યાભિષેક અંશ

રાજાનો અભિષેક કરવો; (૩) રાજાની પાંચમ બાજુએ ઉભા રહીને વૈશ્ય અમાત્યે તાંબાના દધિપૂર્ણ કલશથી અભિષેક કરવો; અને (૪) રાજાની ઉત્તર બાજુએ ઉભા રહીને શૂદ્ર અમાત્યે માટીના જલપૂર્ણ ઘડાથી રાજાનો અભિષેક કરવો. પછી ઋગ્વેદી બ્રાહ્મણે મધથી રાજાનો અભિષેક કરવો; સામવેદી બ્રાહ્મણે દર્બોદકથી રાજાનો અભિષેક કરવો. પછી પુરોહિતે સંપાતકલશ લેવો અને રાજાની પાસે આવવું, હવનચાળામાં બેઠેલા માણસોને અગ્નિનું સંરક્ષણ કરવાની સૂચના આપવી, અને રાજસૂયાભિષેકમાં કહેલા મંત્રો વડે, બ્રાહ્મણોના મંત્રધોષ સાથે, સંપાત કલશમાંના ઘીથી રાજાનો અભિષેક કરવો. પછી પુરોહિતે વેદિની પાસે જઈને શત-ચિહ્ન—સો છિદ્રોવાળા—મુવર્ણના કલશમાંના જલથી રાજાનો અભિષેક કરવો. પછીથી ચા ઓષધીઃ એ મંત્ર બોલીને સર્વોષધિવાળા જલથી અભિષેક કરે છે, રથે તિષ્ઠ એ યજુર્વેદના મંત્રથી ગન્ધાદકથી અભિષેક કરે છે, પુષ્પવતી એ અથર્વવેદના મંત્રથી પુષ્પોદકથી અભિષેક કરે છે, અને દ્વાદશજ એ યજુર્વેદના મંત્રથી ખીજોદકથી અભિષેક કરે છે, આનુઃ શિશ્નાનઃ એ સૂક્તથી રત્નોદકથી અભિષેક કરે છે, અને યે દેવાઃ એ મંત્રથી કુશોદકથી અભિષેક કરે છે.

પછી યજુર્વેદી અને અથર્વવેદી બ્રાહ્મણે ગન્ધદ્વારા એ મંત્રથી રાજાના મસ્તક અને કપડાંને ગોરાચના લગાડવી, અને સર્વતીથીદકથી રાજાનો અભિષેક કરવો. ગીત, વાઘ વગરનો અવાજ આસતો હોય અને રાજાના ઉપર ચમરીઓ અને પંખાઓ ફરતા હોય તે વખતે વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ સર્વોષધિથી ભરેલો કુંભ રાજાની આગળ ધરવો. રાજાએ તે ઘડામાં જોવું, દર્પણમાં પોતાનું મુખ જોવું, ધૂતમાં જોવું અને ખીજા મંગલ પદાર્થો જોવા. પછી વિષ્ણુ, બ્રહ્મા, ઇન્દ્રાદિ દેવો અને મહેાનું તેણે પૂજન કરવું; રાજાએ

અધ્યક્ષની આદરવાળી શય્યા ઉપર બેસવું; અને તે વખતે પુરો-
હિતે રાજાને મધુપર્ક વગેરે આપવું. અને તેને પદ પહેરાવવો.
પછી બળદ, હરણ, હાથી, સિંહ અને વાઘનાં ચર્મ એક ઉપર
એક મૂકીને તેના ઉપર રાજાને બેસાડવો અને પુરોહિતે રાજાના
માથા ઉપર મુકુટ મૂકવો. પ્રતીહારીએ અમાત્ય, સચિવ વગેરેને
રાજા આગળ લાવવા. પછી રાજાએ જોયો અને પુરોહિતનું પૂજન
કરીને તેમને ગાય ઘેટાં, બકરી, ધર વગેરેનું દાન કરવું અને તેજ
પ્રમાણે ખીજા પ્રાણીઓનું પૂજન કરીને તેમને જમીન, ગાય, અન્ન
છત્યાદિનું દાન કરવું. પછી રાજાએ અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરવી,
ગુરુને નમસ્કાર કરવા, બળદને પાછળથી સ્પર્શ કરવો, વાહરડાવાળી
ગાયની પૂજા કરવી, અને મંત્ર બોલીને અથ ઉપર બેસી હાથીની
પૂજા કરવી. પછી રાજાએ હાથી ઉપર બેસીને પોતાની સેના સાથે
રાજમાર્ગે પ્રદક્ષિણાકારે ફરવું અને નગરમાં પ્રવેશ કરી, દાન વગે-
રેથી સર્વનો સત્કાર કરીને પોતપોતાને ઘેર જવાની રજા આપવી.
આ પ્રમાણે વિધિપૂર્વક રાજ્યાભિષેક કરવો. પછીના અધ્યાયમાં
(૨૧૯) અભિષેક મંત્રો આપવામાં આવેલા છે. આ મંત્રો
વૈદિક મંત્રોથી ભિન્ન છે. તેમાં દેવો, રાક્ષસો, રાજાઓ, સાધુ
પુરોહો, પવિત્રા નદીઓ, મન્યો વગેરેનું, રાજાના ઉપર અભિષેક કરવા,
તેને વિજય આપવા અને તેનું રક્ષણ કરવા, આવાહન કરવામાં આવે
છે. બ્રહ્માણ્ડપુરાણમાં પણ આવા પ્રકારનો જ વિધિ જોવામાં આવે છે.

વરાહમિહિરની જૂહત્સંહિતામાં (લગભગ ઈ. સ. ૫૦૦)

જૂહત્સંહિતામાં અડતાલીસમા અધ્યાયમાં પુષ્પરનાનનો વિધિ
આપવામાં આવેલો છે. આ વિધિ અને
પુષ્પ રનાન રાજ્યાભિષેક વિધિ વચ્ચે કેટલુંક સામ્ય છે.
રાજા એ પ્રગટ્ટી વશનું મૂલ છે, અને

આ મૂલને કાઢી પૈથુ જાતનો ઉપધાત થાય તો જગતમાં અશુભ પરિણામ આવે છે, અને મૂલનો સંસ્કાર કરવામાં આવે તો શુભ પરિણામ આવે છે. તેથી રાજા વિષેનો વિચાર અતિ મહત્વનો છે. અનેક પ્રકારના ઉત્પાતોનો નાશ કરવાને માટે રાજાએ પુષ્પસ્નાન કરવાની આવશ્યકતા છે.

દૈવચંદ્ર અને પુરોહિતની મદદથી રાજા પુષ્પસ્નાન કરે છે. દૈવચંદ્ર, અમાત્ય અને યાજ્ઞકો રાત્રીએ નગરની બહાર જાય છે, અને પૂર્વ, ઈશાન અથવા ઉત્તર દિશામાં જાણ કરે છે, અને પુરોહિત લાગ, અક્ષત, દધિ અને પુષ્પથી મંત્રોચ્ચાર કરીને દેવો વચ્ચેનું આવાહન કરી તેમનું પૂજન કરીને રાત્રી ત્યાં જાય છે. બીજે દિવસે સવારે બીજી બધી તૈયારી કરીને બધા દેવોનું સ્થાપન કરી પૂજન કરે છે. બગદ, વૃષ, સિંહ અને વ્યાઘ્ર એ ચાર પ્રાણીનાં ચર્મ વેદિ ઉપર પાચરવાં અને શુભ મુહૂર્તમાં પુષ્પ નક્ષત્રવાળો ચંદ્ર હોય ત્યારે સુવર્ણ, રજત, તામ્ર અથવા ક્ષીરતરુ એ ચારમાંથી ગમે તે એકમાંથી બનાવેલા બદાસનને ચર્મ ઉપર મૂકવું. તેના ઉપર સુવર્ણ મૂકીને રાજાએ પ્રસન્નતાથી બેસવું, અને અન્નબાજીએ સચિવો, આમત્રી, પુરોહિત, દૈવચંદ્ર, નાગરિકો અને કલ્યાણનામવાળા મનુષ્યોએ ઊભા રહેવું. તે વખતે બન્દિજનો રાજાની સ્તુતિ ગાય છે બ્રાહ્મણો વેદમંત્રોનો ઘોષ કરે છે, અનેક પ્રકારનાં વાજાંત્રો વાગે છે. પુરોહિત, પોતાના નવા રેશમી વસ્ત્રને કામળાથી ઢાંકી દધિ ધૂતપૂર્ણ કલશોથી રાજાનો અભિષેક કરે છે. કલશોની સંખ્યા ૮, ૨૮ અથવા ૧૦૮ હોય છે; અને જેટલી સંખ્યા વધારે તેટલું સારું એમ માનવામાં આવે છે. પછી કામળો કાઢી નાખીને પુરોહિત ક્ષત્ર અને પુષ્પવાળા પુષ્પસ્નાન જલથી રાજાનો સુરાસ્થામમિવિચ્છન્તુ ધ્યાદિ મંત્રો બોલીને,

અભિષેક કરે છે સનાન કર્યા પછી રાજ્ય સુતગણિ વસ્ત્ર પહેરે છે. તે સમયે પુષ્પાહવાચન અને શબ્દનાદ થાય છે પછી રાજ્ય દેવ, ગુરુ, બ્રાહ્મણો, જન, ધ્વજ, અને આયુધોનું પૂજન કરીને પોતાની પૂજન કરે છે, નવા અનઢારો ધારણ કરે છે, અને ખીજી વેદિ આગળ જઈને એક ઉપર એક એમ પાથરેના—મળદ, ખીનાડી, દુરુ હરણ, પૃથત હરણ, સિહ અને વ્યાઘ્ર એ પ્રાણીઓના—ચર્મ ઉપર એસ છે પુરોહિત નિનયન, ઇન્દ્ર, મૃહરૂપતિ વગેરેના મનોથી મુખ્ય સ્થાનમાં સમિધ, તિન, ટૂન વગેરેનો હોમ કરે છે, અને દૈત્ય ઇન્દ્રધનુજમાં કહેવામાં આવેના અગ્નિનિમિત્તો ઢે છે

મન ઈર્ગ સમાપ્ત કરીને પુરોહિત અન્નવિપૂર્ણ દેવાને પ્રાર્થના કરીને તેમનું વિસર્જન કરે છે પછી રાજ્ય મહા ધન આપીને દૈત્ય અને પુરોહિતનો સત્કાર કરે છે, ખીજા બ્રાહ્મણોને પણ તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે દક્ષિણા આપે છે, પ્રજાને અભયવચન આપે છે, મહદમાં આવેના પશુઓને મુક્ત કરે છે, અને અભયતર દોષ દરનારા કેવી સિવાયના ખીજા બધા પ્રેદીઓને છોડી મૂકે છે આ પ્રમાણે ત્રે વરો પુષ્પસ્નાન કરવાથી પણ અને વૃદ્ધિ થાય છે રાષ્ટ્રમાં ઉત્પાત અથવા ગેમ થાય, રાહ અને કેતુનું દર્શન થાય, અને ગ્રહો પીડાકારક હોય, તો રાગ્યએ આ પ્રમાણે પુષ્પસ્નાન કરવું. પુષ્પસ્નાનના જેનું ખીજું મગન પણ નથી. રાગ્યને રાજ્ય વધારવાની ઇચ્છા હોય, તો પણ તણે પુષ્પસ્નાન કરવું. આ જ વિધિથી જો હસી અને અશ્વને સનાન કરાવવામાં આવે તો તે બધા રાજોથી મુક્ત થઈ પણ મિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરે છે આ પ્રમાણે આચરણ પરિશિષ્ટમાં પણ પુષ્પાભિષેકનું વર્ણન છે

‘માનસાર’ એ ગિદ્યશાસ્ત્રનો મહત્વનો ગ્રંથ છે, છતાં પણ

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

૧. આદ્યશબ્દેર્વ કલ્પ' નામનો અમુદિત તાન્ત્રિક ગ્રન્થ રાજ્યાભિષેકના વિષયમાં સારો પ્રકાશ નાખે છે. આદ્યશબ્દેર્વકલ્પમાં આ ગ્રન્થની હસ્તલિખિત પ્રતિ પૂનાના રાજાનો અભિષેક બાળકારકર ઓરિએન્ટલ રિસર્ચ ઈન્સ્ટિટ્યુટમાં છે. (પોથી નં-૪૩, ૧૯૨૫-૨૬).

તેના ૮૫-૧૦૪ પટલોની અંદર રાજ્યાભિષેક વિષેની સવિસ્તર માહિતી આપવામાં આવેલી છે. તેનો સંક્ષિપ્ત સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

પાર્વતી મહાદેવને વિનંતી કરે છે કે મને રાજાના અભિષેકનો વિધિ કહો. મહાદેવ કહે છે કે:—

પુરોહિતે પ્રતિવર્ષ રાજાના જન્મદિવસે, નગરમાં અથવા રાષ્ટ્રમાં કાંઈ ખરાબ નિશિત ઉત્પન્ન થાય ત્યારે, મહામારીનો રોગ આવે ત્યારે, શત્રુ પ્રગળે પીડતો હોય ત્યારે, ખરાબ વરસાદ હોય ત્યારે, રાજાને રોગની પીડા થાય ત્યારે, અપમૃત્યુનો ભય થાય ત્યારે અને ખરાબ સ્વપ્નનું દર્શન થાય ત્યારે રાજાનો અભિષેક કરવો. અભિષેકને માટે સોળ સ્તંભ અને ચાર દ્વારવાળો ચોરસ મંડપ કરવો, પતાકા અને તોરણોથી શણગારવો. તેના મધ્ય ભાગમાં વેદિકા કરવી અને તેના પશ્ચિમ ભાગે હોમ માટે કુપડ કરવો.

જે દિવસે અભિષેક થવાનો હોય તેને આગલે દિવસે રાજાએ નદી અથવા તળાવમાં સ્નાન કરી, વસ્ત્ર પહેરી, જીર્વપુષ્પ કરી તે વખતે કરવાની ક્રિયા કરવી; અને પછી પાલખીમાં બેસીને પોતાના મહેલમાં જવું. ત્યાં પુરોહિતને બોલાવીને અભિષેક માટે રાજાએ તેમની સંમતિ લેવી. રાજાએ પોને નાન્દીગ્રાહ કરીને આચાર્યની અને બ્રાહ્મણોની પસંદગી કરવી, વજ્ર, બૂધણ વગેરે આપીને તેમને પ્રસન્ન કરવા, તેમને પાલખીમાં બેસાડીને અને પોતે તેમની પાછળ

હાથી ઉપર બેસીને વાજતે ગાજતે મણ્ડપમા ન્હાવું. રાજાએ
આહારોનું પૂજન કરવું. પગે આહારો ઠરાવ્યાપન, દિક્ષાનપૂજા
હોમ વગેરે કરે છે.

ખીજે દિવસે-અભિષેકને દિવસે-લાગતું બનાવેતું ભદ્રપીઠ
મંડપમા મન્વામા આવે છે તેના ઉપર હરણ અને વ્યવસ્થા રમ, ધીરા પૂર્વ દિશામા રહે અને વાજરાળો ભાગ ઉપર રહે એવી રીતે,
પાયરવામા આવે છે ઉદુમ્બર વૃક્ષની ગાખા, ત્રિક્ષિણાગર્ત શખ,
દૂર્ગા ગોત્રાયન, સુરથુના ગોમુખ પાત્ર, ઘોત રસ્ત્રની જોડી, ગન્ધ,
પુષ્પ, દધિ, લીર, ધૂત વગેરે વસ્તુઓ ત્યાં રાખવામા આવે છે
આ પ્રમાણે બધી તૈયારી કરીને પુરોહિત રાજાના અવવાની રાહ
જીવે છે રાજા અનુરૂપ નગન નક્કો કરે છે, અને તે સમયની
પહેલાં સુરથુના ઠરાવથી રનાન કરી, વૌત રસ્ત્રો ધરણ કરી, પર્વ
પુગ્ડ કરી, માત્રાન્યવક્ષમીને નમન કરી, કુલદેવતાનું વન્દન કરી,
વાજતે ગાજતે જયગોશ્ણાઓ સાથે મહેનતી મહારતી થોડે છે, અને
હાથી ઉપર બેસીને મ પે જાય છે.

શુભ નગ્નમા રાજા પુરોહિતને વન્દન કરીત પૂર્વાભિમુખ
બેસે છે, અને સન્નિવસીને વૈદિક, તાન્ત્રિક અને પુરાણોક્ત
મનોથી દેવોનું પૂજન કરે છે પુરોહિત અને આહારો ભદ્રપીઠ
ઉપર રાજાને બેસાડે છે અને અને પ્રયોજનો માટે તેના અભિષેક
કરવાનો સન્નિવસી કરે છે પ્રથમ શખથી દૂધ અને દહીં વડે
રાજાના મસ્તક ઉપર મત્ર બોલીને અભિષેક કરવામા આવે છે.
પછી સુરથુના ગોમુખ પાત્રથી મધુ અને ધૂત વડે અભિષેક
થાય છે પછી સન્નિવસી ઉદુમ્બર શાખા, દૂર્ગા, આત્રશાખા
વગેરેથી મનોચારપૂર્વક અભિષેક થાય છે આ વખતે શખ,

રાજ્યાભિષેક ગ્રંથ

કુંકુમિ વગેરેનો નાદ-ચપા કરે છે, બન્દિજનો જપથોણ કપા કરે છે, બ્રાહ્મણો વેદમંત્રોનો ઘોણ કપા કરે છે, અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ મંગલગીતો ગાયા કરે છે. આ પ્રમાણે અભિષેક થયા પછી પુરોહિત રાજાને બે નવાં વસ્ત્રો અને સુવર્ણનું ઉપવીત આપે છે. રાજા અનેક પ્રકારનાં આભૂષણો પહેરી બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપે છે. પછી આઠ કન્યાઓ છત્ર, ચામર ઇત્યાદિ રાજચિહ્નો ધારણ કરીને રાજાની આગ્રુબાગ્રુ ઉભી રહે છે. મંત્ર બોલીને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ પાસે સુવર્ણના પાત્રમાં કપૂરના દીપ કરીને રાજાની આરતી ઉતારવામાં આવે છે. પુરોહિત મન્ત્રોચ્ચારણપૂર્વક રાજાને આશીર્વાદ આપે છે; અને બંધુઓ, બ્રાહ્મણો, મંત્રીઓ, કવિઓ, અનેક પ્રકારના વિદ્વાનો, સામન્તો અને રાજપુત્રો રાજાના મસ્તક ઉપર અક્ષત ફેંકે છે. આ ઉત્સવમાં રાજાનાં દર્શન કરવા માટે આવેલા બોતેર અધિકારીઓનું ગંધ, તાંબૂલ, વસ્ત્ર ઇત્યાદિથી સત્કાર કરીને પુરોહિત રાજાને આશીર્વાદ આપે છે.

પછી રાજા બદાસન ઉપરથી નીચે ઉતરી મંડપની બહાર જાય છે, અને હાથી ઉપર બેસીને સ્વારીના આકારે નગરમાં ફરે છે. સ્વારીમાં અનેક પ્રકારના રથ, છત્ર, ધ્વજ, પદ્મવ અને તોરણ હોય છે. આ પ્રસંગે રાજમાર્ગોને સારી રીતે અક્ષત કરવામાં આવે છે. પ્રજાજનો રાજાનાં દર્શન કરવા અતિ ઉત્સુક હોય છે. રાખ અને ભેરીના નાદ થાય છે, બધે જય જયકાર થઈ રહે છે. રથનો ચક્રનો અવાજ, હાથીઓનો અવાજ, ઘોડાઓનો અવાજ અને પાવનનો અવાજ — આ પ્રમાણે ચાર પ્રકારની અવાજથી દિશાઓમાં પ્રતિધ્વનિ થઈ રહે છે. નગરમાં ફરીને રાજા અન્તઃપુરમાં પ્રવેશ કરે છે. ત્યાં સુવર્ણના આસન ઉપર તે બેસે છે, અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ સુવર્ણના પાત્રમાં કપૂર

દીપ પ્રજ્વલિત કરી રાજાની આરતી ઉનારે છે. રાજા હાથે બ્રાહ્મણોને આદરપૂર્વક અન્ન અપાવે છે, અને પછી સક્રુદું બોજન કરી સુખેથી રહે છે. (પટલ ૮૫-૬૧)

ફરીથી પાર્વતી મહાદેવને વિનંતી કરે છે કે મને રાજાના પદાભિષેકનો વિધિ કહો. મહાદેવે આ આકાશર્ચિત્ર વર્ણન કરેલું છે તેના સંક્ષિપ્ત રૂપમાં રાજાનો સાર નીચે પ્રમાણે છે.—

પદ્માભિષેક

વિદ્યા, વિનય અને ચારિત્ર્યવાળા રાજાએ પુરોહિતદ્વારા પિતૃપૈતામહ સ્થાનમાં પોતાનો અભિષેક કરાવવો. પુરોહિતે મંત્રીઓની સલાહ લઈને શુભ મુહૂર્ત નક્કી કરી વિષ્ણુના મંદિરમાં રમ્ય મંડપ તૈયાર કરાવવો અને એની સારી રીતે શોભા કરવી. તેના મધ્ય ભાગમાં વેદિ કરવી અને તેની ચારે બાજુએ ચાર કુણ્ડો તૈયાર કરાવવા. પુરોહિતે અભિષેકને માટે જે જે વસ્તુઓની અપેક્ષા હોય તે સર્વ વસ્તુઓ તૈયાર રાખવી, અને રાજાને ગુરુ વગેરેની પસંદગી કરવા કહેવું.

અભિષેકને આગલે દિવસે રાજાએ નાન્દીશ્રાદ્ધ કરવું, આચાર્ય વગેરેનું વરણ કરીને તેમને પાવખીમાં બેસાડીને મંડપમાં લઈ જવા, અને તેમનો સત્કાર કરી પોતાનો અભિષેક કરવાની પ્રાર્થના કરવી. પુરોહિત અને બીજા બ્રાહ્મણોએ કલ્પચર્યાપન કરીને, લક્ષ્મીનારાયણ, દિશ્પતિ વગેરેની પ્રતિમાઓ યોગ્ય સ્થળે સ્થાપવી, પહેલાં અભિષેકના પ્રસંગે વલુવેલી ગદી વસ્તુઓ તૈયાર કરવી, અને હોમ કરવો.

અભિષેકને દિવસે, પહેલાં જણાવવામાં આવ્યું છે તે પ્રમાણે,

રાજ્યાલિપેક ગ્રંથ

રાજ્યે રાજાન વગેરે કરીને હાથી ઉપર બેસીને રસાલા સાથે મંડપમાં જવું, બાહ્યભોજને નમસ્કાર કરવા અને સંકલ્પ કરવો કે અનિવૃત્તિ, ઇષ્ટપ્રાપ્તિ, સામાજ્યની લક્ષ્મીની સ્થિરતા, સર્વ પ્રગતિનું પાલન અને યોગ્યતાસિદ્ધિ — આ સર્વ પ્રયોજનોને માટે મારે અભિષેક કરવો છે. આ પ્રમુખે સંકલ્પ કર્યા પછી રાજ્યે દેવપૂજા કરવી,

પછી પુરોહિતે ઔદુમ્બર પીઠ ઉપર વ્યાધ્રયર્મ પાથરીને તેના ઉપર અભિષેક માટે રાજાને બેસાડવો. આ સમયે વૃત્ત, ગીત, વાદ્ય વગેરે ચાલે છે. પ્રથમ રાજાને બદ્રપીઠ ઉપર પૂર્વાભિમુખે બેસાડે છે, અને દેશિક દધિપૂર્ણ ઘટ લઈને અને પુરોહિત દક્ષિણાવર્ત રાખ લઈને મંત્રોચ્ચારપૂર્વક રાજાના મસ્તક ઉપર અભિષેક કરે છે. પછી બદ્રપીઠને દક્ષિણ દિશામાં મૂકીને તેના ઉપર રાજાને દક્ષિણાભિમુખે બેસાડે છે, અને જુવલના શીંગડામાં મધ ભરીને મન બણી રાજાની હાતી ઉપર દેશિક અભિષેક કરે છે. પછી બદ્રપીઠને પશ્ચિમ દિશામાં મૂકીને તેના ઉપર રાજાને પશ્ચિમાભિમુખે બેસાડે છે, અને ગોમુખી પાત્રીથી ધૂત લઈને મંત્ર બોલીને રાજાના હૃદય ઉપર અભિષેક કરે છે. પછી બદ્રપીઠને ઉત્તર દિશામાં મૂકીને તેના ઉપર રાજાને ઉત્તરાભિમુખે બેસાડે છે, અને ઉદુમ્બર — શાખાથી મંત્રોચ્ચારણપૂર્વક રાજાના શરીર ઉપર જલનો સારી રીતે અભિષેક કરે છે. પછી તે બદ્રપીઠને વેદિકાના મધ્યભાગમાં મૂકવામાં આવે છે; રાજાને વસ્ત્ર વગેરે પહેરાવીને તેના ઉપર બેસાડે છે અને યુરુ તેના કપાળ ઉપર સુવર્ણનો પદ મંત્ર બોલીને બાંધે છે.

આ પદ ઉપર રાજાના આદર્શ ગુણોનું વર્ણન કરનારા પાંચ

શ્લોક લખેલા હોય છે. રાજાના કપાળ ઉપર પદ બાંધતી વખતે પુરોહિત પદ ઉપર લખેલા પાંચ શ્લોકો રાજાને વાંચી સંભળાવે છે. પદ બાંધતી વખતે દુંદુભિઓ વાગે છે. પછી પુરોહિત, ગુરુ, આચાર્ય, ઋત્વિજ અને બીજા બ્રાહ્મણો સુવર્ણના કલશમાં પુષ્પતીથોતું જલ ભરીને ઉદ્દમ્યારની કુમળી શાખાઓ વડે, મંત્રો બોલતે, એક સામટા રાજાના ઉપર અભિષેક કરે છે. પછી રાજા દિવ્ય વસ્ત્ર, ગન્ધ, માથા વગેરે ધારણ કરે છે. પુરોહિત રાજાના અગ્નિના જેવા તેજવાળો, રત્નજટિત સુવર્ણનો મુકુટ મંત્ર બોલીને મૂકે છે. એક કન્યા રાજાના મસ્તક ઉપર છત્ર ધારણ કરીને ઉભી રહે છે; બે કન્યાઓ બે ચમરી લઈને રાજાની બે બાજુએ ઉભી રહે છે. એક કન્યા રાતકરણ લઈને ઉભી રહે છે. એક કન્યા વેત્ર અને ખડ્ગ લઈને ઉભી રહે છે; એક કન્યા મણિરૂપણ લઈને ઉભી રહે છે; એક કન્યા જલકુરિડકા લઈને ઉભી રહે છે; અને એક કન્યા કલાચી—પ્રસાધન અને પૂજનાં સાધનો—લઈને ઉભી રહે છે.

પછી રાજા અનેક પ્રકારનાં દાન કરે છે. પુરોહિત, ગુરુ, આચાર્ય, ઋત્વિજ અને અન્ય વિદ્વાન્ બ્રાહ્મણોને રાજા અસાધારણ ઉદારતાથી દક્ષિણા આપે છે, અને દીન, અધ, કૃપણ વગેરેને સારી રીતે સંતોષે છે. રથ, અધ, અને હસ્તીની મંત્રપૂર્વક પૂજા કર્યા પછી રાજા હાથી ઉપર બેસીને વાજતે ગાજતે નગરની પ્રદક્ષિણા કરે છે અને અંતઃપુરમાં જાય છે. ત્યાં રત્નમય પીઠ ઉપર રાજા અભિષેક મહિષીની સાથે બેસે છે, અને સ્ત્રીઓ તેમની આરતી ઉતારે છે. પછી રાજા દર્શન કરવાને માટે આવેલા મામન્ટો, રાજપુત્રો, મંત્રીઓ, પુરોહિતો, કવિઓ, પદ્ધિતો, સંગીત વિદ્યારથો, નટો, નર્તકો વગેરેનો બહુમાન, વસ્ત્ર દાવાદિ આપીને સત્કાર કરે છે અને જવાની રજા આપે છે તથા હમર

રાન્યાભિષેક ગ્રંથ

આઠણોને મિષ્ટાન્ન જમાડીને રાજ્ય પોતાના કુટુંબી જનો લાથે ભોજન કરે છે અને સુખેથી રહે છે. રાજ્યએ નય, વિનય ઔદાર્ય અને શૌર્ય રાખી સર્વ પ્રજાનું પાત્રન કરવું (પટલ ૬૧-૬૮).

પછી મહાદેવ અભિષિક્ત^૧ રાજ્યોનું વર્ણન કરે છે (પટલ ૧૦૦), રાજ્યોએ કરવાની જપ, હોમ ઇયાદિ ક્રિયામાં વપરાતા મંત્રો આપે છે (પટલ ૧૦૧), સિંહાસનનું લક્ષણ આપે છે (પટલ ૧૦૨), સિંહાસનની પ્રતિષ્ઠાનો પ્રકાર દર્શાવે છે (પટલ ૧૦૩), અને રાજ્યએ સિંહાસન ઉપર કેવી રીતે બેસવું અને કેવી રીતે નીચે ઉતરવું એનું વર્ણન કરે છે. (પટલ ૧૦૪). મહાનિર્વાણતંત્રમાં પણ રાન્યાભિષેક નિધિ આપવામાં આવેલો છે, પણ તેમાં બહુ મહત્વનો ફેરફાર નથી.

મનુસ્મૃતિ ઇયાદિ સ્મૃતિ ગ્રંથોમાં રાન્યાભિષેકનું સર્વિતર વર્ણન જોવામાં આવતું નથી, પણ પછીના સ્મૃતિઓ અને નિઘન્ટુકારોના ગ્રંથોમાં આ વિષયનું નિઘંધો નિરૂપણ કરવામાં આવેલું છે. તેમાં વિશેષતઃ ઈ. સ. ના પારમા શતકથી સત્તરમા શતક સુધીમાં થઈ ગયેલા લક્ષ્મીધર રઘુનાથ ભટ્ટ, દિનકર ભટ્ટ, કમલાકર ભટ્ટ, નીલકણ્ઠ ભટ્ટ, મિત્રમિત્ર, અનન્તદેવ જેવા પણ્ડિતોના ગ્રંથો આ વિષય ઉપર સારો પ્રકાશ નાખે છે. લક્ષ્મીધરના કૃત્ય-કલ્પતરુમાં રાજધર્મ, રાજ્ય ટોડરમુલની ગ્રેરણાથી નીલકણ્ઠે લખેલા 'ટોડરાનન્દ' નામના ગ્રંથમાં આવેલો 'રાન્યાભિષેક', રઘુનાથનો રાન્યાભિષેક - પ્રયોગ, દિનકરના 'દિનકરોદ્દ્યોત' માં આપેલી 'રાન્યાભિષેકપદ્ધતિ', કમલાકરનો 'રાન્યાભિષેકપ્રયોગ', શિવની 'રાન્યાભિષેકપદ્ધતિ', નીલકણ્ઠ ભટ્ટનો 'નીતિમયૂષ', મિત્રમિત્રનો

‘વીરમિત્રોદય’ (રાજનીતિપ્રકાશ), અને અનન્તદેવનો ‘રાજધર્મ કૌસ્તુભ’ એ ગ્રન્થો રાજ્યાભિષેકવિધિના પ્રમાણુભૂત ગ્રન્થો ગણાય છે. આ ગ્રન્થોમાં પુરાણોનાં અસંખ્ય વાક્યો પ્રમાણુ તરીકે આપવામાં આવેલાં છે, અને તેમાં પણ વિષ્ણુધર્મોત્તરમાંથી અનેકવાર શ્લોકોનો સંગ્રહ કરવામાં આવ્યો છે. આ બધા ગ્રન્થોમાં જે વિધિ આપવામાં આવેલી છે તે લગભગ સરખો છે, અને સામાન્ય રીતે અગ્નિપુરાણમાં આપેલા રાજ્યાભિષેક વિધિને અનુસરતો છે. વર્તમાન કાલમાં આ વિધિ પ્રમાણુ જ રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવે છે. હાલમાં દાયદાની બાબતમાં સુબા ઇલાકામાં નીલકણ્ઠ ભટ્ટ, કાશી તરફ મિત્રમિત્ર, બંગાળમાં જીમૂત વાહન પ્રમાણુભૂત મનાય છે. નીલકણ્ઠને સ્મૃતિકારોના અને નિબંધકારોના પ્રતિનિધિ તરીકે સ્વીકારીને તેના ‘નીતિમૂખ’ નામના ગ્રન્થમાંથી અહીં રાજ્યાભિષેક વિધિ સંક્ષેપમાં આપવામાં આવ્યો છે, અને બધો રાજ્યાભિષેકપ્રયોગ આ પ્રકરણને અંતે પરિશિષ્ટરૂપે આપવામાં આવેલો છે.

નીલકણ્ઠ ભટ્ટ નીતિમૂખમાં વિષ્ણુધર્મોત્તરના શ્લોકોને નીતિમૂખમાં આધારે રાજ્યાભિષેકવિધિનું વર્ણન નીચે રાજ્યાભિષેક વિધિ પ્રમાણુ કરે છે:—

પૂર્વ રાજના મરણ પછી નવા પુરુષનો ન્યારે અભિષેક કરવામાં આવે છે ત્યારે તે પુરુષે તિલ અને સર્પપથી સ્નાન કરીને જોડી અને પુરોહિત દ્વારા પોતાની જગથોપણા કરાવવી, પ્રગ્નને અભયદાન આપનારો ઢંઢેરો ફેરવીને રાજગ્રામીયો બિન્ન આસન ઉપર બેસવું, ટેડીઓને મુક્ત કરવા, પ્રગ્નને સાંતવન આપીને તેનું પાતલ કરવું અને રાજ્યાભિષેકના મુહૂર્તની રાહ જોવી; અને ન્યારે મુહૂર્ત આવે

રાજ્યાભિષેક ઓથ

ત્યારે તેણે પોતાનો વિધિપૂર્વક રાજ્યાભિષેક કરવો. પણ જો પૂર્વ રાજા જીવતો હોય અને કોઈ કારણથી બીજા પુરુષનો અભિષેક કરવાનો હોય તો રાજ્યાભિષેકના સાચાવિહિત સમયની રાહ જોયા વિના જ તે જ વખતે રાજ્યાભિષેક કરવો.

રાજાના પુરોહિતે રાજ્યાભિષેકની બધી તૈયારી કરીને પ્રથમ ઐન્દ્રી શાન્તિ કરવી. અભિષેકને દિવસે પુરોહિતે ઉપવાસ કરવો, ધનપુષ્પની માના ધારણુ કરવી અને આભરણોથી પોતાના દેહને અલકૃત કરવો. પ્રથમ મંત્રો વેદિ તૈયાર કરવી, (૧) શર્મ વર્મ, (૨) રવરત્યયન, (૩) આયુષ્ય, (૪) અભય, અને (૫) અપરાજિત એ પાંચ પ્રકારના મંત્રો બધીને હોમ કરવો, અને સુવર્ણનો ચ પાત્રમંથ શૂકવા. જોધીએ અગ્નિની દક્ષિણ બાજુએ આસન ઉપર બેસીને અગ્નિમાથી જણાતા બધા નિમિત્તો જોવા, અને બધાને કહેવા હોમ કરવાના સમયે પુરોહિતે રાજાને મંત્રો બોલીને રનાન નાવવું. પ્રથમ રાજાએ નીચે જણાવેલા બિન્ન બિન્ન સ્થળેથી આણેની માગી પોતાના બિન્ન બિન્ન અંગોને લગાડીને પોતાના દેહની શુદ્ધિ કરવી —

માગીનું સ્થળ

રાજાનું અંગ

૧ પર્વતનું શિખર

મસ્તક

૨ રાક્ષાની ટોચ

બે બાજુ

૩ વિષ્ણુનું મંદિર

વદન

૪ ઈન્દ્રનું મંદિર

ગ્રોવ

૫ રાજમહેનનું આગણુ

હૃદય

૬ હાથીના દાંતથી ઉખડેલી માગી

જમણો હાથ

૭ સરોવર

પીર

૮ સંગમ	ઉદર
૯ નદીના તટો	બે પાસાં
૧૦ વેસ્થાનું દ્વાર	કટિ
૧૧ ગજસ્થાન	બે સાયબો
૧૨ ગોસ્થાન	બે ઘુંટણો
૧૩ અશ્વસ્થાન	બે પગ
૧૪ રથચક્રથી ઉખડેલી માટી	બે ચરણ

આમાં ડાબા હાથની વાત રહી ગઈ છે અગ્નિપુરાણમાં ડાબા હાથની શુદ્ધિ બળના શી ગડાર્યા ઉખડેલી માટીથી કરવી એમ લખેલું છે. અગ્નિપુરાણના વસસ્થાનને (નં. ૧૦) બદલે અહીં ગજસ્થાન (નં. ૧૧) છે, ખીચુ ગધુ વર્ણન સરખું છે.

પછી પચગવ્ય અને જનચો આન કરીને રાજાએ બદાસન ઉપર બેસવું, અને ચાર મુખ્ય અમાત્યોએ રાજાને યથાવિધિ અભિષેક કરવો : પૂર્વ દિશા તરફથી જ્ઞાત્રણ અમાત્યે સુવર્ણના ધૂતપૂર્ણું કુંભથી દક્ષિણ દિશા તરફથી ર્દાન્ય અમાત્યે ચાદીના ક્ષીરપૂર્ણું કુંભથી, પશ્ચિમ દિશા તરફથી વૈશ્ય અમાત્યે તામાના દધિપૂર્ણું કુંભથી, અને ઉત્તર દિશા તરફથી સદ્ર અમાત્યે માટીના જનપૂર્ણું કુંભથી રાજાને અભિષેક કરવા.

પછી ઋગ્વેદી જ્ઞાત્રણે ઉત્તર દિશામાં મધુથી રાજાને અભિષેક કરવો અને સામવેદી જ્ઞાત્રણે કુશોદકથી કરવો. પુરોહિતે મ પાતકવશ લેવો અને મહાપમા હાજર રહેના જ્ઞાત્રણોને અગ્નિનું રક્ષણ કરવાનું કહીને ગાન્ધાર્યાભિષેકમાં જે મંત્રો આપેલા છે તે મંત્રો વડે, જ્ઞાત્રણના સ્વર સાથે, સુવર્ણના સ પાતકવશથી રાજાને અભિષેક કરવો. પછી તેણે વેદિની પાસે

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

જવું, અને ખીજા વેદવિશારદ ધર્મશાસ્ત્રી બ્રાહ્મણે મંત્રો બોલીને સુવર્ણના ચતુર્વિધ પાત્રથી રાજાનો અભિષેક કરવો. ખીજા કોઈ ઋગ્વેદી બ્રાહ્મણે મંત્ર બોલીને રાજાના મસ્તકે અને દેડે ગોરાચનાનો લેપ કરવો. પછી બ્રાહ્મણો, ક્ષત્રિયો, વૈશ્યો, શૂદ્રો, અને ખીજાઓએ તીર્થોમાથી આવેલા જલ વડે રાજાનો અભિષેક કરવો. આ સમયે અમાત્યોએ હત્ર, ચામર, વેત્ર વગેરે રાજચિહ્નો હાથમાં લઈને રાજાની પાસે ઉભા રહેવું. શંખનાદ અને ડુંડુબીઓના અવાજ, બદિજનોની પ્રશસ્તિ, ગીત અને વાદ્યોનો ઘોષ, અને બ્રાહ્મણોનો કોવાહલ આવતો હોય તે વખતે બધા માણસોએ એકઠા મળીને રાજાનો અભિષેક કરવો. પછી જોષીએ સુવર્ણના નવો કલશ લઈને મંત્રપૂર્વક રાજાનો અભિષેક કરવો. રાજાએ પોતાનું સુખ દર્પણમાં અથવા ધૂનમાં જોવું. માથે પામડી મૂકી શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરી રાજાએ મંગલ પદાર્થોનો સ્પર્શ કરવો, વિષ્ણુ અને 'બ્રહ્માનું' પૂજન કરવું, અને જોષી અને પુરોહિતની પૂજા કરવી. પછી જોષીએ રાજાને કપાળે સોનાનો પટ્ટબંધ બાંધવો. પટ્ટબંધ આઠથી છત્રીસ આંગળ લાંબો રાખવો; અથવા તો ૮, ૧૫, ૨૨, ૨૬ અને ૩૬ આંગળ લાંબો રાખવો; વચમાં લંબાઈથી અડધો ભાગ, અને બન્ને છેડે લંબાઈથી ચોથો ભાગ પહોળાઈ રાખવી. તેના ઉપર ત્રણ કમલ, શ્રીવત્સધારી વિષ્ણુ, શિવ, મહાવતવાળો હાથી, ગાય, સ્વસ્તિક, લક્ષ્મી, વિનાયક, બિલ્વ, કાર્તિકેય વગેરે ચીતરવાં. રાજાના પટ્ટબંધમાં પાંચ શિખાઓ, યુવરાજ અને પટરાણીના પટ્ટબંધમાં ત્રણ શિખાઓ, મેનાપતિના પટ્ટબંધમાં એક શિખા, અને કોઈના ઉપર પ્રસન્ન ચાંદને પટ્ટબંધ અપવામાં આવે તો શિખા વિના-આ પ્રમાણે વિધિ છે. પટ્ટબંધ બાંધ્યા પછી જોષીએ રાજાના મસ્તક ઉપર મુકુંદ મૂકવો.

પુરોહિતે આસન ઉપર બળદ, માનર, વ્યાઘ્ર અને સિંહનું ચર્મ પાથરી તેના ઉપર કીમતી ચાદરો પાથરવી, અને મંત્ર બોલીને રાજાને તેના ઉપર બેસાડવો. પછી દ્વારપાત્રે અમાત્યો, નગરિકો, બેપારીઓ અને પ્રજાજનોને વારાફરતી રાજાની પામે તાવી પરિચય કરાવવો. રાજાએ દેવજ-ભેષી-અને પુરોહિતને જમીન, વસ્ત્ર, હાથી, અશ્વ, સુવર્ણ, ગાય, ઘેટા, બકરા અને ઘર આપીને સત્કાર કરવો, અને પછી બ્રાહ્મણોનું ભોજન કરાવી દક્ષિણા આપી પૂજન કરવું. મગન પદાર્થોનો સ્પર્શ કરીને રાજાએ હાથમા ધનુષ્ય અને બાણ લેવા, અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરવી, વૃદ્ધજનોને પ્રણામ કરવા, વૃષભ અને સવત્સા ગાયનો સ્પર્શ કરવો, અને મંત્ર બોલીને હાથી અને ઘોડાનું પૂજન કરવું. પછી હાથી ઉપર બેસીને રાજાએ નગરમા રાજમાર્ગે સ્વારીએ કરવું. સ્વારીમા મુખ્ય અમાત્યો, સામ તો, ભેષી અને પુરોહિત એ મધ્યએ હાથી ઉપર બેસવું. રાજાએ સ્વારી સાથે દેવતાઓના દર્શન કરવા અને નગરમા પાછા આવીને અન્ત પુરમા જવું. પછી પ્રજાજનોને દાન, માન ઇત્યાદિથી સત્કાર કરવો અને તેમને ઘેર જવાની રજા આપવી. પછી રાજાએ આનન્દથી રાજ્ય કરવું.

જૈન સાહિત્યના ઇતિહાસમા વર્ધમાનસૂરિનું નામ અતિ પ્રસિદ્ધ છે. તેમણે વિ સવત્ ૧૪૬૮ મા વર્ધમાનસૂરિનો ‘આચાર દિનકર’ નામનો ગ્રંથ રચેલો. ‘આચાર દિનકર’ છે તેમા રાજ્યાભિષેક વિષે વિશિષ્ટ પ્રકારની માહિતી આપવામા આવેલી છે. આ ગ્રંથના ‘પદારોપવિધિ’ નામના પ્રકરણમા આ વિધિને ‘પદારોપવિધિ’ એ નામ આપવામા આવેલું છે. પદારોપવિધિના આઠ પ્રકાર છે — (૧) નૃપત્વ, (૨) સામન્તત્વ, (૩) મહાસેનત્વ, (૪) દેશ-

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

મંડલાધિપત્ય, (૫) ગ્રામ્યાધિપત્ય, (૬) મંત્રિત્વ, (૭) સેના-
પતિત્વ, અને (૮) કર્માધિકારત્વ. તેમાં નૃપત્વપદવિધિને અંગે
રાજાનાં લક્ષણો, અભિષેકનું મુહૂર્ત, અભિષેકમંત્રો, છત્રાદિ રાજ-
ચિહ્નોની પૂજા, રાજાને ઉપદેશ, રાજીપદારોપ ઇત્યાદિ બાબતોનું
વર્ણન જોવામાં આવે છે; અને મંત્રો સિવાય બીજી બધી બાબતો
બ્રાહ્મણકાલ અને સ્મૃતિકાલના અભિષેકવિધિને મળતી છે. કલિકાલ-
સર્વજ્ઞ હેમચંદ્રાચાર્યે પોતાના ‘ત્રિપટિશલાકાપુરુષચરિત’ અને
‘દ્વાયાત્રય’ નામના ગ્રન્થોમાં ઋષભસ્વામી, બરત ચક્રવર્તી, જયસિંહ,
કુમારપાલ ઇત્યાદિના અભિષેકોનું વર્ણન કરેલું છે, અને તે સ્મૃતિ-
કાવની પદ્ધતિને અનુસરે છે.

ક્ષત્રિયનો રાજ્યાભિષેક કેટલામે વર્ષે કરવો એ એક મહત્વનો

પ્રશ્ન હતો. ખારવેલના લેખ ઉપરથી જણાય

રાજ્યાભિષેક છે કે ચૌવીસ વર્ષ પૂરાં થયા પછી જ

સમયે વય રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવતો હતો જો

સાહિત્ય પ્રમાણે વિક્રમનો પચીસમે વર્ષ

રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો હતો. ઉપનિષદકાલમાં સ્વેતકેતુના ઉદાહ-

રણ ઉપરથી જણાય છે કે ચૌવીસ વર્ષની ઉંમર થાય એટલામાં અભ્યાસ

પૂર્ણ કરવામાં આવતો હતો, એટલે સ્વાભાવિક રીતે રાજ્યાભિષેકનો

સમય ચૌવીસ વર્ષ પછી જ રાખવામાં આવતો હતો. બૃહસ્પતિ

(મૂળ ૧૦૮૮) પણ કહે છે કે પચીસ વર્ષ પછી અર્થાગર્ભ કરવું.

રાજ્યાભિષેકને માટે સુખ મુહૂર્તની અપેક્ષા રહેતી હતી.

રામચન્દ્રનો રાજ્યાભિષેક અભિજિત મુહૂર્ત,

રાજ્યાભિષેકનું અને પુણ્યયોગમાં કરવામાં આવેલો હતો

મુહૂર્ત (યુદ્ધકાવ્ય). અગ્નિપુરાણ કહે છે કે રાત્રીએ

રાજ્યાભિષેક કરવો નહિ. અગ્નિપુરાણમાં આ વિધેની વધારે માહિતી આપવામાં આવી નથી. 'જ્યોતિષ રત્નમાલા' નામનો ગ્રંથ કહે છે, કે નીચેના ક્રાંતિપણ નક્ષત્રોમાંથી એક નક્ષત્રમાં ચન્દ્ર હોય ત્યારે રાજ્યાભિષેક થઈ શકે: અંતુરાધા, જ્યેષ્ઠા, હરેત, પુષ્ય, રોહિણી, મૃગશિર, ઉત્તે-૧ કાર્ત્તિકી, ઉત્તરાષાઢા ઉત્તરા ભાદ્રપદા, રેવતી, મૃગશીર્ષ અને અશ્વિની. 'ગૃહર્ત્યિન્તામણિ' નામના ગ્રંથમાં નીચે પ્રમાણે સંચિતરે હકીકત આપવામાં આવેલી છે:—રાજ્યાભિષેક કરવાને માટે આ સમય સારો છે. ઉત્તરાયણ; ગુરુ, ચન્દ્ર અને શુક્રનો ઉદય; અને મંગલ સૂર્ય, લગ્નેશ દશેશ અને જન્મેશ બસવાન; પણ ચૈત્ર માસ, ચતુર્થી, નવમી અને ચતુર્દશી એ ત્રણ તિથિઓ; મંગળવાર, રાત્રી અને અધિક માસ રાજ્યાભિષેકને માટે વર્જ્ય છે. રાજ્યાભિષેક માટે સોમવાર, બુધવાર, ગુરુવાર અને શુક્રવાર મારા ગણાય છે. વૃષભ, વૃશ્ચિક, સિંહ, અને કુંભ એ ચારમાંનું ગમે તે એક લગ્ન હોય; મિથુન; સિંહ, કુંભ, તુલા, વૃશ્ચિક અને કન્યા એમાંની ગમે તે એક રાશિ ઉપચયમાં (૭, ૬, ૧૦ અને ૧૨મા સ્થાનમાં) હોય, પાપગ્રહો ત્રીજા, છઠ્ઠા અને અગ્રીઆરમાં સ્થાનમાં અને શુભ ગ્રહો છઠ્ઠા, અગ્રીઆરમાં અને બારમાં સ્થાન વિનાના બીજા સ્થાનોમાં હોય; એવે સમયે રાજ્યાભિષેક કરવો રાજ્યાભિષેકને માટે નીચેનાં કરણો વર્જ્ય છે નામ, ચતુષ્પદ, વિષ્ટિ, દિસ્તુદન અને શકુનિ (રાજધર્મકૌસ્તુભ, પૃષ્ઠ ૨૩૭-૨૩૮). હિન્દુસ્થાનમાં જે રાજ્યાભિષેકો થએલા છે તે બધામાં આ પ્રમાણે શુભ સુદર્ત નક્કી કરવામાં આવતું હતું.

રાજ્યાભિષેકને અંગે વપરાતો રાજાનુ શબ્દ (દા. ત. રાજાનુ-મમિપિચ્છેત્) ક્ષત્રિયવાચક છે એમ જૈમિનિએ (પૂર્વમીમાંસાસુત્ર ૨.૩.૩) સિદ્ધ કરેલું છે. સામાન્ય રીતે ક્ષત્રિયનો અભિષેક ઉપર

રાજ્યાભિષેક અન્થ

જાણાવેલા શુભ મુહૂર્તમાં ઠરવામાં આવતો હતો. રાજાના મરણ પછી નવો રાજા તરતજ ગાદી ઉપર ધારણ કરીને રાજ્યાભિષેક કરાવતો, અને શુભ, મુહૂર્ત નક્કી કરીને તેનો વિધિપૂર્વક રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવતો. પણ જ્યારે રાજા પોતાના જીવન કાળમાં જ, એક કારણથી કે બીજા કારણથી બીજા માણસને ગાદી ઉપર બેસાડતો ત્યારે તે જ વખતે તેનો અભિષેક કરવામાં આવતો હતો. (નીતિમયૂખ પૃષ્ઠ ૧-૨)

આ પ્રમાણે પાશ્ચીન સાહિત્ય ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે 'અભિષેક' એ ધારણને માટે નિત્ય-દરજવાત-વિધિ હોતો, જ્યારે 'રાજમૂય' એ ઐત્તિહિક વિધિ હોતો. વેમર, હિલ્ફમાન્ડ જેવા પાશ્ચાત્ય

વિદ્વાનો દહે છે કે 'રાજમૂય'ની માફક 'રાજમૂય' પણ આરબકાનમાં ફક્ત એક સાદો લોકપ્રિય લૌકિક વિધિ હોતો, અને કાનકમે તે શ્રૌત કર્મમાં ત્રિસત રૂપમાં પ્રવિષ્ટ થઈ ગયો. 'અશ્વમેધ' પણ રાજ-સત્તાને ઉપકારક હતો. આ રીતે રાજ્યાભિષેકવિધિ રાજાનું મહત્ત્વ દર્શાવતો દર્શાવતો બિન બિન જીમિકાઓમાથી પસાર થયો છે.

❧

પ્રકરણ પીળનું પરિશિષ્ટ

રાજ્યાભિષેકપ્રયોગ

નીલકંઠ ભટ્ટના (ઇ. સ. ના સત્તારમા શતકનો પૂર્વાર્ધ)

‘ નીતિમયૂખ ’ નામના ગ્રન્થમાં આપેલો

રાજ્યાભિષેકનો પ્રયોગ

તપ્ત ઘટા પૂર્વરાજનિ સૃતેડન્યોડભિષિચ્યતે તદા સાંવત્સર-
પુરોહિતૌ તં નિત્યસ્નાનપ્રકારેણ તિલસર્પપેઃ સંસ્નાપ્ય રાષ્ટ્રેડયં રાજેતિ
તસ્ય જવમુદ્ધોપ્ય પૂર્વરાજાસનાદાસનાન્તર ઉપવેશ્ય મન્ત્ર્યાદિકં
નગરજનોશ્ચ દર્શયેતામ્ ॥

રાજગાદી ઉપર બેઠેલા પહેલા રાજાનું જ્યારે અવસાન થઇ
ગયું હોય અને તેના સ્થાને બીજા (યુવરાજ વગેરે) નો અભિષેક
કરવો હોય ત્યારે રાજા જ્યોતિષીએ અને રાજપુરોહિતે (બેગા થઇ)
ગાદી ઉપર બેસવાને અધિકારી એવા (યુવરાજ વગેરે) ને
નિત્ય સ્નાન પદ્ધતિને અનુમરતાં, શરૂઆતમાં તલ અને સરસવ
વડે (અથવા તો તેમના તેલ વડે) અને પછી શુદ્ધ જળ વડે
ઠંડવડાવવા. સુન્દર વસ્ત્ર અલંકાર વગેરે ધારણ કરાવવાં; નગર-
જનોની વચ્ચે આવી તે બાવી રાજાનો જન્મકાર પોકારવો અને
બહેર દરબુ કે ‘ આજથી આપણા અમુક રાજા છે; પછી
યુવરાજને પરાપૂર્વથી આલતી આવેલી રાજગાદી ઉપર બેસાડી
તિલક દરબુ; અને તરતજ બીજા મંત્ર ઉપર બેસાડી તેને; આવેલા

રાજ્યાભિષેક અન્ય

વાચન પ્રયોગ કરવો જોઈએ પછી માતૃકાપૂજન, વૈશ્વદેવસ કલ્પ અને આયુધ્યમન્ત્રનો ધ્યાનથી દ્વારા જપ કરી યજમાન રાજ-પુરોહિતે નન્દી શ્રાદ્ધ કરવું જોઈએ

[(જો કે માતૃકાપૂજનથી ચારબીને નાન્દીશ્રાદ્ધાન્ત પ્રયોગ કરવા માટે નીતિમયુખકાર નીનકઠ બડ ખાસ આગ્રહ કરતા નથી. છતાં રાજધર્મકૌસ્તુભકાર અનન્નદેવે નાન્દીશ્રાદ્ધાન્ત પ્રયોગ કરવા આદેશ કરેલો છે તેઓ નખે છે કે-
 જ્ઞાનાદિનિત્યક્રિયાન્તે દેશશાલૌ સર્વોત્થ ઓપરમેશ્વર-
 ઓન્વર્થ કરિષ્યમાણરાજ્યાભિષેકાદ્ગત્વન પેન્દ્રી મહાશાન્તિ
 કરિષ્યત્ત્વમ્ સંકલ્પ્ય ગણેશપૂજન-સ્વસ્તિવાચન માતૃકા-
 પૂજન-વસોર્ધારો-નાન્દીશ્રાદ્ધામિ કૃત્વા આચાર્યાદિવરણ
 કુર્યાત્ ॥ ') ' સકલ્પ કરી અથુપતિપૂજન, સ્વાસ્તવાચન
 માતૃકાપૂજન અને નાન્દીશ્રાદ્ધ કરી ધ્યાનથી વગ્ધ કરવું ' ઇત્યાદિ]

પછી ધ્યાન, હોના વગેરે ધ્યાનથી વરણ કરવું. આ વરણરિધિ વખતે દરેક ધ્યાનથી ૩૩૧ - અગૂણી - વસ્ત્ર વગેરે મધુપર્કમા આપના, અને તેમનું ઉત્તમ રીતે પૂજન કરવું જોઈએ

અથ વેદીનિર્માણવિધિ

(જ્યૈન્દ્રીશાન્તિ માટે જે દિવસ નક્કો કર્યો હોય તેજ દિવસે ધ્યાનથી વરણ સુનીતો પ્રયોગ સમાપ્ત કરી જો વેદીનું નિર્માણ કરવામા આવે તો તેમા કર્મવૈમુક્તિ યવાનો મલો સભવ છે માટે મહાપ અને વેદીનું નિર્માણ તો પહેલાથીજ ગણ ગયેલું હોયું તે શાન્તિના દિવસે તો ધ્યાનથી વરણ થઈ ગયા પછી માત્ર મન્ત્રો વડે તે વેદીનું અભિમન્ત્રણ કરવું યોગ્ય છે આ રથજો

વેદાનિર્માણ વખતે પણ પ્રયોગ કરી લેવો જોઈએ. તે મન્ત્રો અને તે વિધિ આ છે —)

તતઃ *ૐ અઘ્યસશ્ચ વ્યવસશ્ચ વિલંબિવ્યામિ માયયા ।
તામ્યામુદૃત્ય વેદમથ કર્માણિ કુર્મહે ॥ 'પ્રયચ્છ પરશું ત્વરયા
'હરૌધર્મહિપત્ત્વમ્' इति दात्रं गृह्णाति ॥ 'ઓપધાદાતુપર્વમિતિ
મૂલાદુપરિ વર્હિર્લનાતિ ॥

* ૪. સ. ૧૬૨૧ માં ગુજરાતી પ્રેસમાં છપાયેલ ની તમચખના પ્રકરણમાં ધણાખરા મન્ત્રો જાહુલુખોદી રીતે છપાઈ ગયા છે. રાજધર્મ-કૌશલમની પણ તે જ દશા છે. આમાં કાંઈ પ્રકાશક, સંપાદક કે સંશોધકનો જ વાક નથી. અંયક્તાએએ પણ મન્ત્રોનું ઉદ્ધરણ કરતી વખતે જોઈએ તેટલી કાળજી રાખી નથી. એની ખાત્રો ચાલીયાં જ થઈ રાકે છે. અઘ્યસશ્ચ આ મન્ત્ર વેદમાં નીચે પ્રમાણે મળે છે.

૧ " ૐ અઘ્યસશ્ચ વ્યવસશ્ચ વિલંબિવ્યામિ માયયા ।

તામ્યામુદૃત્ય વેદમથ કર્માણિ કુર્મહે ॥

આ મન્ત્રમાં ઉદ્ધરણક્રિયાનો ઉલ્લેખ ૭. માટે આ મન્ત્ર લક્ષ્મીને હાથમાં ફાલ લેવા જોઈએ. પણ અંયમાં તે વિધિનો ઉલ્લેખ જ નથી.

'પ્રયચ્છ પરશું' આ મન્ત્રનો પૂર્ણ ઉલ્લેખ જ અંયકારે કર્યો નથી. અને જેટલા પ્રતીકરૂપ ઉદ્ધરણ કર્યું છે તેમાં પણ ભૂલ છે. મૂળ મન્ત્ર નીચે પ્રમાણે છે—

૨ " ૐ પ્રયચ્છ પરશું ત્વરયા હરૌધર્મહિસન્ત્ત ઓપધીદાન્ત્તુ પર્વન્ ।

યાસાં સોમઃ પરિરાજ્યં વમ્રુષામન્યુતા નો ચોરધો મઘન્તુ ॥

અર્ચ. ૧૨. ૩ ૨૧.

૩ 'ઓપધાદાતુ પર્વમ્' આ મન્ત્ર ક્ષણિક છે એ શોધવાની જરૂર છે.

શાંત્યાભિષેક અન્ય

વેદાનિર્માણથી આરંભીને શાન્તિના અન્તિમ કાણુ મુધી દર્ભ (દામ) ની ધણી જરૂર હોય છે. માટે વેદાનિર્માણ પ્રહેલાં દર્ભઅહણની ધણી જરૂર છે. તે વિધિ આ છે.

‘ૐ અવ્યસન્ન વ્યવસન્ન૦’ આ મંત્ર બણી એક હાથમાં સમૂળ દર્ભની જુડી લેવી ‘ૐ પ્રયજ્ઞ પશુત્વરયા૦’ આ મંત્ર બણી જમણા હાથમાં દાતરડું લેવું અને “ ૐ ઔષધાદ્ દાત્ત પર્વમ૦ ” આ મંત્ર બણી દર્ભને મૂળથી કાપી નાંખી (મૂળ વગરના દામની જુડીને પાસે સાચવી રાખવી.)

‘ૐ પ્રોઘમસ્તે ભૂમે વર્ષાણિ શરદ્દેમન્તઃ શિશિરો વસન્તઃ ।

ઋતવસ્ત વિહિતા હાયનીરહોરાત્રે પૃથિવી નો દુહાનમ્ ॥

इति भुवमुपस्थाय,

‘ૐ વિમિષ્વ પયસ્વર્તી યૃતાર્ચી દેવાન્યં ધેનુરપસ્પૃગેષા ।

इन्द्र सोमे पितुरक्षेमो अग्निः प्रस्तौतु विमृषो नुदस्व ॥

इति द्वादशागुला शमीसमिधम् अनुमन्त्रयते ॥

૧ ૐ પ્રોઘમસ્તે ભૂમે વર્ષાણિ શરદ્દેમન્તઃ શિશિરો વસન્તઃ ।

ઋતવસ્તે વિહિતા હાયનોરહોરાત્રે પૃથિવિ નો દુહાતામ્ ॥

અર્ચવ. ૧૨. ૧. ૨૬.

૨ ૐ વિ મિમીષ્વ પયસ્વર્તી યૃતાર્ચી દેવાનાં

ધેનુરપસ્પૃગેષા ।

સોમં પિષતું ક્ષેમો અસ્તઽગ્નિઃ પ્ર સ્તૌતુ વિ

મૃષો નુદસ્વ ॥

અર્ચવ. ૧૩. ૧. ૨૭.

ૐ ઘ્રીષ્મસ્તે મૃમેઃ આ મન્ત્ર બાણી પૃથ્વીની પૂજા-પ્રાર્થના અને ઉપરધાન કરવાં. ૐ વિમિષ્ય પયસ્વર્તીઃ આ મન્ત્ર બાણી બાર અંગુલની (વેંતબરની) એક શમીની સમિધને અભિગન્તિત કરવી. (અને પછી સમિધવડે ઉત્તરવેદીનું માપ લેવું.)

અથ વેદી

સા ચ પદ્મસિદાયતા પૂર્વપશ્ચિમયોઃ । પશ્ચિમદિશિ ચતુઃ સમિદ્વિસ્તારા । પૂર્વપશ્ચિમયોઃ પ્રત્યેકં સમિદ્યં ત્યક્ત્વા મધ્યભાગે દક્ષિણોત્તરયોઃ પ્રત્યેકમર્ધસમિત્યાગેન સમિત્રયવિસ્તારા, અગ્રે સન્નમનક્રમેણ સાર્ધસમિત્રયવિસ્તારા । તન્મધ્યે પશ્ચિમતઃ મિત્રય, પૂર્વતઃ સમિન્માર્ગં ત્યક્ત્વા સમિદ્વિચતુરસ્ત્રા ઉત્તરવેદિઃ ॥

સા ચ કુણ્ડાત્મિકા સ્થળિહલાત્મિકા વા । ઉત્તરવેદિત પ્રાચ્યા^૧ દક્ષિણોત્તરયોઃચ વેદિતોઽર્ધસમિન્મિતૈવ મૂમિસ્તિષ્ઠતિ ॥

જમીની સમિધ વડે ૭ સમિધો જેટલી (અર્થાત્ લગભગ ત્રણ હાથ જેટલી) જમીન માપવી. ત્યાં ઉત્તરવેદીનું નિર્માણ કરવું આ વેદી પૂર્વ-પશ્ચિમ દિશામાં લગભગ ૭ સમિધો જેટલી કે ત્રણ હાથ જેટલી લાંબી હોવી જોઈએ. પશ્ચિમ દિશા તરફથી તે લગભગ ચાર સમિધ (અર્થાત્ બે હાથ) જેટલી ધોળાઈ હોવી જોઈએ. પૂર્વ દિશા તરફથી —ને પશ્ચિમ દિશા તરફથી તે એટલીના લગભગ

૧ 'પ્રાચ્યા સમિન્માર્ગા' એ પ્રમ જિને. ૫૬૬ શુદ્ધ ૩

એ-એ સમિધ જેટલો (અર્થાત્ અડધા હાથ જેટલો) ભાગ છોડી દેવો. (એટલે વચ્ચે એ સમિધ જેટલોજ સાંખો ભાગ બાકી રહેશે.) આ વચ્ચેના ભાગની બન્ને (જમણી અને ડાબી) બાજુથી અડધી અડધી સમિધ જેટલો ભાગ તથા દેવો. એટલે ઓટલીનો વચ્ચે ત્રણ સમિધ જેટલો ભાગ પોળો રહેશે. આ ત્રણ સમિધો જેટલા પોળા વચ્ચેના વેદીના ભાગથી પૂર્વ તરફનો એ સમિધો જેટલો લાખો જે ભાગ રહેલો છે તેને સાડાત્રણ સમિધ જેટલો પોળો રાખવો. બન્ને બાજુએથી તે ભાગ ઢળતો હોવો જોઈએ. પછી પશ્ચિમદિશા તરફથી ત્રણ સમિધો જેટલો ભાગ તથા દેવો અને પૂર્વ દિશા તરફથી એક સમિધ જેટલો ભાગ તથા દેવો. વચ્ચે એ સમિધો જેટલી સમચતુરસ જે ઓટલી રહે ત્યાં કુંડ કે રથડિલ કરવું આ એ સમિધો જેટલી કે એક હાથ જેટલા કુંડને કે રથડિલને લોકો ઉત્તરવેદી કહે છે. એની પૂર્વદિશામાં એક સમિધ જેટલો ભાગ અને દક્ષિણોત્તર દિશાઓમાં અડધી અડધી સમિધ જેટલો ભાગ બાકી રહે છે.

तत ईशानकोणात् प्रदक्षिणक्रमेण वालुक्या तूर्णो
महावेदिसामरेखां (?) कुर्यात् । ततः

ॐ बृहस्पते परिग्रहाण वेदिं सुगावो देवाः सदनानि सन्तु ।
अस्या बर्हि प्रयतां साध्वन्तर हिस्त्राणः पृथिवी देवी देव्यस्तु ॥
इति रेखां त्रिरनुमन्त्रयेत् ॥

પછી ઈશાન કોણથી આરંભીને પ્રદક્ષિણાના ક્રમથી ચૂપચાપ
(અમન્ત્રક) મહાવેદીની ચારે બાજુ રેતીવડે એક રેખા કરવી.

અને તે રેખાને “ ૐ બ્રહ્મસ્તે પરિ૦ ” આ મન્ત્ર બણી તથા
પાર અભિમન્ત્રિત કરવી

તત પ્રથમ મહાવટિમંત્ર્યે

૧૧ ૐ શ્રીધાસ્તે ભૂમે વર્ષાણિ શરદ્દેમન્ત શિશિરો વસન્ત ।
ઋતવસ્તે વિહાયનીરહોરાત્રે પૃથિવિ નો દુહાના ॥

૧ૐ યત્તે ભૂમે વિશ્વનામિ ક્ષિપ્ર તદપિ રોહન્તુ ।
મા તે મર્મ વિમૃગ્વરિ મા તે હૃદયમર્ષિપમ્ ॥

इति भूमिस्वननम् ॥

૩૧ ૐ યત્ત ઊન તત્ત આપરયાતિ પ્રજાપતિ પ્રથમજા ઋતસ્ય ॥
इति खनितपूरणम् ॥ તત

૨ ૐ શ્રીધમસ્તે ભૂમે વર્ષાણિ શરદ્દેમન્ત શિશિરો વસન્ત ।
ઋતવસ્તે વિહિત. હાયનીરહોરાત્રે પૃથિવિ નો દુહાતામ્ ॥
અર્થ ૧૦ ૧. ૩૬

૨ ૐ યત્તેભૂમે વિશ્વનામિ ક્ષિપ્રતદપિ રોહન્તુ ।
મા તે મર્મ વિમૃગ્વરિ મા તે હૃદયમર્ષિપમ્ ॥

અર્થ ૧૨ ૧ ૩૫

૩ ૐ ત્વમસ્થાવપની જનાનામદિતિ કામદુધા પપયાના ।
યત્ત ઊન તત્ત આપૂરયાતિ પ્રજાપતિ પ્રથમજા ઋતસ્ય ॥
અર્થ ૧૨. ૧ ૩૫

“ૐ ત્વમસ્યા વપની જનાનામદિતિઃ કામદુષ્ટા પપ્રથાના ॥”
 इति वालुकाभिर्महावेदिं पूरयति ॥

છોધાસ્તે મૂમે૦ આ મન્ત્ર બણી મહાવેદીના મધ્ય ભાગમાં પૃથ્વી દેવતાનું ધ્યાન ધરવું અને પૂજન કરવું. (જે કે નીલકંઠ અહીંયાં આ મન્ત્ર વડે પૃથ્વી દેવતાની પ્રાર્થના કરવાનો ઉદ્દેશ્ય કર્યો નથી, છતાં આ મન્ત્રોનો પૃથ્વીપ્રાર્થના માટે પહેલાં પણ વિનિયોગ થયેલો છે અને આ સ્થળે (મહાવેદિનિર્માણ વખતે) પણ ભૂમિપ્રાર્થના માટેજ આ મન્ત્ર ઉચિત લાગે છે. ભૂમિખનન માટે તો ખીજો મન્ત્રજ યોગ્યજ છે.),

પછી “ ૐ યત્તે મૂમે૦ ” આ મન્ત્ર બણી મહાવેદી બનાવવાના ભાગની ભૂમિનું ખનન કરવું. (અર્થાત્ જમીન ખોદવી.)

પછી “ ૐ યત્ત ક્ષન૦ ” આ મન્ત્ર બણી ખાડો પૂરવો. અને “ ૐ ત્વમસ્યા વપનો૦ ” આ મન્ત્ર બણી રેતી વડે મહાવેદીનો ખાડો પૂરવો. (ખરી રીતે ‘ યત્ત ક્ષન૦ આ જે મન્ત્રનો ઉત્તરાર્ધ છે તેજ મન્ત્રનો “ ત્વમસ્યા વપનો૦ ” આ પૂર્વાર્ધ છે. આ આખા મન્ત્રનો, ખાડો પૂરવા માટેજ, અહીંયાં વિનિયોગ કરવામા આવેલો હોય તેમ લાગે છે. પહેલાં ઉત્તરાર્ધ બણીને જે મહાવેદીનો ખાડો પૂરવાનું નીલકંઠ બદ્ધ કરે છે તેથી મહાવેદીનો ખાડો પૂરવા માટે પૂર્વાર્ધનો પણ વિનિયોગ થએલો છે. તો પછી અહીંયાં પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધના પાયાં ફેરફાર કેમ કરવામા આવ્યો છે તે સમજાવું નથી તેમજ ચ્વનનપૂરણ અને મહાવેદિપૂરણ માં શુ ખાસ અન્તર છે તે પણ સમજાવું નથી.)

પુનઃ કુણ્ડાત્મિકાં સ્થણ્ડિલાત્મિકાં વૉત્તરવેદિ પરિમાય
પૂર્વવદ્રેલાં કૃત્વા ‘ વૃહસ્પતે પરિગૃહાણ૦ ’ ઇતિ મન્ત્રેણ ત્રીન્
ચારાન્ સંસ્પૃશ્ય પૂર્વવદ્નુમન્ત્રયેત્ ॥ તતઃ

‘ૐ અસ્રવાધં વધ્યતો માનવાના યસ્યા ઉદ્ધતઃ પ્રવંત
સમં વહુ નાનાવીર્યા ઓષધીર્યા વિમર્તિ પૃથિવી નઃ પ્રયતા
રાગ્યતાં નઃ ॥ ઇત્યુત્તરવેદ્યાં વાલુકાં વિસ્તારયતિ ॥

૫૪ી કુંડરૂપે અથવા સ્થણ્ડિરૂપે તૈયાર કરવામા આવેલી
ઉત્તરવેદીનું માપ લઈને ઉત્તરવેદી અને મહાવેદી બન્નેની ગારે
બાહ્ય પ્રલક્ષિણાના કેમથી મન્ત્રોચ્ચારણુ વગરજ (ચૂપચાપ) રેતી
વડે એક રેખા કરવી. તે રેખાને “ૐ વૃહસ્પતે પરિગૃહાણ” આ
મન્ત્ર બણી ત્રણુવાર અભિમન્ત્રિત કરવી. ૫૪ી “અસ્રવાધં વધ્યતો”
આ મન્ત્રનું ઉચ્ચારણુ કરતા ઉત્તરવેદી ઉપર રેતીનો ઢગલો
કરવો.

૧ શુદ્ધ મન્ત્ર નીચે પ્રમાણે છે —

ૐ અસ્રવાધ વધ્યતો માનવાનાં યસ્યા ઉદ્ધત. પ્રયત.
સમ વહુ ।

નાનાવીર્યા ઓષધીર્યા વિમર્તિ પૃથિવી ન પ્રયતાં
રાગ્યતાં નઃ ॥

અર્થ. ૧૨. ૧. ૨.

ततः “ ॐ यस्याश्चतस्रः प्रदिशः पृथिव्यां यस्यामन्त्रं कृष्टयः
सबभूवुः ।

या विभर्ति बहुधा प्राणदेनत् सा नो भूमिर्गोष्ठेऽप्यन्धे दधातु ॥”
इति बालुकाभिषेदो चतुस्त्रां करोति ॥

पृथी “ॐ यस्याश्चतस्रः०” आ मन्त्रं लक्ष्मीने उत्तरवेदी
उपर पडेक्षा रेतीना द्गक्षाने त्थां सरभे सभयतुरन्त्र (धेजो) करवो.

ततः “ ॐ देवस्य त्वा सवितुः प्रमवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां ।
भूष्णो हस्ताभ्यां प्रसूतः प्रशिखा परिगृह्णामि ॥ ”
इत्यनेन लेखनीं गृह्णाति । ततः

“ ॐ इन्द्रः सीतां निगृह्णातु तां पूषाऽभिरक्षतु ।
सा नः पयस्वतीदुहामुत्तरा^३ समाम् ॥ ”

इत्युत्तग्वेद्यामाग्नेयकोणादारभ्य वामावर्तेन चतुर्दिक्षु लेखाः
कृत्वा पुनरप्याग्नेयकोणादारभ्य ईशानकोणपयन्तं पूर्वत उल्लिख्य
तन्मन्ध्येऽपि पूर्वाग्रास्तिस्रो लेखाः करोति ॥

१ पृथिव्या इति शुद्धः पाठः

(अथर्व. १२. १. ४)

२ “ प्रशिखा परिगृह्णामि ” इत्यस्य स्थाने “ आरभे ”
इति पाठो मूले दृश्यते.

(अथर्व. ११. ५१. २)

३ ‘ उत्तरामुत्तरां ’ इति संहितायां पाठः

(अथर्व. ३. १७. ४)

પછી “ૐ દેવસ્ય ત્યાં” આ મન્ત્ર બણી રેખા કરવા માટે દર્બ, સુપ કે સમિધ હાથમાં ઝાલવી. પછી “ૐ ઇન્દ્રઃ સોતાં” આ મન્ત્ર બણી ઉત્તરવેદીના આગ્નેય કોણથી આરબીને ડાબી પરિ-ક્રમાના ક્રમથી ઉત્તરવેદીની આરે બાજુ એક લીટા કરવો. અને પછી ઉત્તરવેદીથી પૂર્વમાં આગ્નેય કોણથી ઈશાન કોણ સુધીનો એક ખીજો લીટો કરી તે લીટામાં પૂર્વ તરફ જતા ખીજા ત્રણ લીટા કરવા. (તેમાં એક લીટો આગ્નેયકોણના બિન્દુથી, બીજો પૂર્વઆગ્નેય અને ઈશાનની વચ્ચેના મધ્યબિન્દુથી અને ત્રીજો ઈશાન કોણના બિન્દુથી પૂર્વ તરફ તાણીને લઈ જવો.)

अथ तस्यां ग्रीहियवौ तूर्णौ विकीर्य,

“ ૐ વેપેળ ભૂમિઃ પૃથિવી વૃતાવૃતા સા નો દધાતુ મદ્રયા શ્રિયે ધામનિ ॥ ” इत्यनेन सप्रोक्ष्य,

“ ૐ યસ્યામંત્રં ગ્રીહિયવૌ યસ્યા ઇમાઃ પદ્મકૃષ્ટય. ।

ભૂમ્યૈ પજૈન્યપત્ન્યૈ નમોઽસ્તુ! વર્ષમેષસે ॥ ” इति भुवं नत्वा,

(૧) = यस्यस्यां कृष्णमरुणं च संहिते अहोरात्रे बिद्धिते
भूम्यामधि ।

વેપેળ ભૂમિઃ પૃથિવી વૃતાવૃતા, સાનો દધાતુ
મદ્રયા, શ્રિયે ધામનિ ધામનિ ॥

અર્થ. ૧૨. ૧. ૫૨

(૨) ‘ વર્ષમે દસે ’ इति पाठान्तरं संहितायाम् ॥
(૧૨ કાં. ૧ સુ. ૪૨ મ.)

શાંત્યાભિષેકે અન્થ

“ ૐ ત્વામગ્ને મૃગવો નિપત્તામાદ્ધિરસઃ સદનશ્રેય એવ હિ ।
વિશ્વકર્મા પુરં એતુ પ્રજાનં ધિષ્ણ્યં પન્થ્યાનમનુતેતિદિશાસ્તે ॥
મદ્ર પન્થ્યા મનુતે દિશામઃ શ્રેય પન્થ્યા મનુતે દિશામઃ
સ્વસ્તિ પન્થ્યા મનુતે દિશામઃ ॥ ” ઇત્યગ્નિસંનિવાપનમ્ ॥

આગ્નેયકોણથી મુશાનકોણ સુધીના લીટાના બાગમાં ચૂપચાપ
ડાંગેર અને જવ વેરેલાં. પછી ૐ ચૈવેણ મૂમિઃ૦ આમન્ત્ર બણી
તેના ઉપર પાણી છાટવું, “ૐ યસ્યામગ્ન૦” આમન્ત્ર બણી
ત્યાં ભૂમિદેવતાને વંદન કરવાં અને પછી “ૐ ત્યામગ્ને૦” વગેરે
મન્ત્ર બણી અગ્નિરથાપન માટે અગ્નિમંગાવી પોતાની પામે મૂકવો.

તતઃ “ ૐ મદ્રા ભવ શ્રેયો ભવ સ્વસ્ત્યા ભવ ” ઇતિ
ગ્રીહિયવૌ કાસ્યાદિપાત્રસ્થ એવાગ્નો પ્રક્ષિપ્ય

“ ૐ વિશ્વમ્ભરા વસુધીની પ્રતિષ્ઠાહિરવક્ષા જગતો નિવેશની ।
વૈશ્વાનર વિભ્રતીભૂમિરગ્નિમિન્દ્ર ઋષમાદ્રવિણે નો દધાતુ ॥ ”
ઇત્યુત્તરવેદ્યામગ્નિ સ્થાપયતિ ।

“ ૐ મમાગ્ને વર્ષો વિહવેષ્વસ્તુ વયં ત્વેન્ધાનાસ્તન્વ પુપેમ ।
મહ્ય નમન્તાં પ્રદિશશ્વતસ્ત્વયાઽધ્યક્ષેણ પૃતના જયેમ ॥ ”
ઇતિ સમિત્ત્રયં ઝુહુયાત્ ॥

પછી કાંસા વગેરેના જે પાત્રમાં અગ્નિ - દાવવામાં આવ્યેલ
હોય તે જ પાત્રમાં તેને રહેવા દઈ તેમાંજ “ ૐ મદ્રા ભવ ”

આ મન્ત્ર બણી ડાંગેર અતે જવની એક આહુતિ હોમવી “ ઓં
 વિશ્વસ્મરાં ” આ મન્ત્ર બણતા ઉત્તરવેદીમા તે અગ્નિનું
 સ્થાપન કરવું. અગ્નિનું સ્થાપન કર્યા બાદ તેને પ્રીપ્ત કરવા
 મારે “ ઓં મમાગ્ને વચોં ” આ મન્ત્ર બણી ત્રણ મમિધા
 એક સામગી અગ્નિમા હોમવી.

एव नतग्रहणान्तं कृत्वा “ तेन त्वा ऋतपते० ” इत्येका
 ममिध स्वाहाकारवर्जं हुत्वा, अग्नेरीशानभागे ‘सौवर्णं रौप्यं ताम्र
 वा जलपूर्णं, गन्धं सर्वौषधि-दूर्वा-पञ्चपल्लव-पञ्चत्वक्-पञ्चाग्न्य-
 पञ्चामृत-सप्तमृत्तिका-पुष्प-फल-पञ्चरत्न-सुवर्णशकल-वासोयुतं
 कलशमक्षतेषु संस्थाप्य, तदुपरि, अग्नेः पुरस्ताद् गोचर्ममात्रं
 गोमयेनोपलिप्य तदहतेनोदग्दશેन वाससा संઢાચ તદુપર્યદ્દલં
 પદ્યમશ્લિસ્ય તત્ર વાહ્નપલ-તદર્ધ-તદર્ધસુવર્ણનિર્મિતમિન્દ્ર સંસ્થાપ્ય
 રાજોપચારે પૂજયેત્ ॥

ત્ર “ ઇમો આપઃ ” ઇતિ સ્નાનમ્ । મધુપર્ક-કુણ્ડલાઙ્ગુલી-
 ચક્રાદ્યાભરણ કઠવ-ચામર-ધ્વજ-પતાકાદીન્યર્પયેન્ । ઝાતાર-
 મિન્દ્રમિતિપુષ્પાઙ્ગુલિ ॥

આવી રીતે સ્વશાખાને અનુમરી નતગ્રહણ સુધીનો વિધિ
 પરિપૂર્ણ કરી, “ તેન ત્વા ઋતપતેં ” આ મન્ત્ર બણી,
 સ્વાદા ૫૬ ઉચ્ચાર્યા વગરજ એ સમિધ વધાડે અગ્નિમા હોમવી.
 આટલો વિધિ થઈ ગયા પછી ઉત્તર વેદીથી ઈજાન ત્રણમા અક્ષત
 યુગ (ચોખાની દગવી) કરવી ત્યાં શામોન્ત પદ્ધતિ મારણે

કળશસ્થાપન કરવું. તે કળશ, સોનાનો, ચાંદીનો કે પછી તાંબાનો હોવો જોઈએ. તેમાં, પાણી, ચન્દન, સર્વોષધી, દરો, પંચપલ્લવ, પાંચછાત્રો, પંચગવ્ય, પંચામૃત, સપ્તમૃત્તિકા, કુલ, ફળ, પંચરત્ન અને ગોનાનો દુકડો આટલી વસ્તુઓ વેદમન્ત્રોચ્ચારણ સાથે નાખવીજ જોઈએ. કળશને એક (કીમતી) વસ્ત્ર અર્પણ કરવું જોઈએ. તેના ઉપર પૂર્ણપાત્ર ચૂકી, તે ઉપર અષ્ટદશ કમળ લખી ત્યાં તોલાબર સુવર્ણની કે અડધા તોલાબર સુવર્ણની કે પા તોલાબર સુવર્ણની તૈયાર કરાવેલી એક ઇન્દ્રની પ્રતિમાનું સ્થાપન કરવું જોઈએ. (જો ઇશાન દોણમાં ફાવે તેમ ના હોય તો)

અગ્નિથી પૂર્વદિશામાં ગાયત્રી જોટલી જમીનને ગાયના છાણથી લીપી લેવી. તેના ઉપર એક કોશ (ફાટેજી ના હોય તેવું), ઉત્તર દિશા તરફ વળેલી કોરવાળું વસ્ત્ર પાથરવું. તે ઉપર અષ્ટદશ કમળ કરવું. અને તે ઉપર તોલાબરની, અડધા તોલાબરની કે પા તોલાબરની ઇન્દ્રની એક પ્રતિમાનું સ્થાપન કરવું. રાજોપચારથી ઇન્દ્રદેવનું પૂજન કરવું. ‘ૐ હ્રિમા આયઃ૦’ આ મન્ત્ર બહુ ઇન્દ્ર મહારાજને સ્નાન કરાવવાં વિધિસર મધુપકં કુંડળ-અંગૂઠી વગેરે દાગીના. હત્ર, ચામર, ધ્વજ, પતાકા વગેરે અર્પણ કરવાં. અને ઉવટે ‘‘ૐ જ્ઞાતારમિન્દ્રમ્૦’’ આ મન્ત્ર ઉચ્ચારીને પ્રભુને પુષ્પાંજલિ અર્પણ કરવી.

તતસ્તૃષ્ણોં પવિત્રે કૃત્વા ॥ ૐ વિષ્ણોર્મનસા પૂતે સ્થઃ ॥
 ૧૦૨
 ૧૦૩
 ૧૦૪
 ૧૦૫
 ૧૦૬
 ૧૦૭
 ૧૦૮
 ૧૦૯
 ૧૧૦
 ૧૧૧
 ૧૧૨
 ૧૧૩
 ૧૧૪
 ૧૧૫
 ૧૧૬
 ૧૧૭
 ૧૧૮
 ૧૧૯
 ૧૨૦
 ૧૨૧
 ૧૨૨
 ૧૨૩
 ૧૨૪
 ૧૨૫
 ૧૨૬
 ૧૨૭
 ૧૨૮
 ૧૨૯
 ૧૩૦
 ૧૩૧
 ૧૩૨
 ૧૩૩
 ૧૩૪
 ૧૩૫
 ૧૩૬
 ૧૩૭
 ૧૩૮
 ૧૩૯
 ૧૪૦
 ૧૪૧
 ૧૪૨
 ૧૪૩
 ૧૪૪
 ૧૪૫
 ૧૪૬
 ૧૪૭
 ૧૪૮
 ૧૪૯
 ૧૫૦
 ૧૫૧
 ૧૫૨
 ૧૫૩
 ૧૫૪
 ૧૫૫
 ૧૫૬
 ૧૫૭
 ૧૫૮
 ૧૫૯
 ૧૬૦
 ૧૬૧
 ૧૬૨
 ૧૬૩
 ૧૬૪
 ૧૬૫
 ૧૬૬
 ૧૬૭
 ૧૬૮
 ૧૬૯
 ૧૭૦
 ૧૭૧
 ૧૭૨
 ૧૭૩
 ૧૭૪
 ૧૭૫
 ૧૭૬
 ૧૭૭
 ૧૭૮
 ૧૭૯
 ૧૮૦
 ૧૮૧
 ૧૮૨
 ૧૮૩
 ૧૮૪
 ૧૮૫
 ૧૮૬
 ૧૮૭
 ૧૮૮
 ૧૮૯
 ૧૯૦
 ૧૯૧
 ૧૯૨
 ૧૯૩
 ૧૯૪
 ૧૯૫
 ૧૯૬
 ૧૯૭
 ૧૯૮
 ૧૯૯
 ૨૦૦
 ૨૦૧
 ૨૦૨
 ૨૦૩
 ૨૦૪
 ૨૦૫
 ૨૦૬
 ૨૦૭
 ૨૦૮
 ૨૦૯
 ૨૧૦
 ૨૧૧
 ૨૧૨
 ૨૧૩
 ૨૧૪
 ૨૧૫
 ૨૧૬
 ૨૧૭
 ૨૧૮
 ૨૧૯
 ૨૨૦
 ૨૨૧
 ૨૨૨
 ૨૨૩
 ૨૨૪
 ૨૨૫
 ૨૨૬
 ૨૨૭
 ૨૨૮
 ૨૨૯
 ૨૩૦
 ૨૩૧
 ૨૩૨
 ૨૩૩
 ૨૩૪
 ૨૩૫
 ૨૩૬
 ૨૩૭
 ૨૩૮
 ૨૩૯
 ૨૪૦
 ૨૪૧
 ૨૪૨
 ૨૪૩
 ૨૪૪
 ૨૪૫
 ૨૪૬
 ૨૪૭
 ૨૪૮
 ૨૪૯
 ૨૫૦
 ૨૫૧
 ૨૫૨
 ૨૫૩
 ૨૫૪
 ૨૫૫
 ૨૫૬
 ૨૫૭
 ૨૫૮
 ૨૫૯
 ૨૬૦
 ૨૬૧
 ૨૬૨
 ૨૬૩
 ૨૬૪
 ૨૬૫
 ૨૬૬
 ૨૬૭
 ૨૬૮
 ૨૬૯
 ૨૭૦
 ૨૭૧
 ૨૭૨
 ૨૭૩
 ૨૭૪
 ૨૭૫
 ૨૭૬
 ૨૭૭
 ૨૭૮
 ૨૭૯
 ૨૮૦
 ૨૮૧
 ૨૮૨
 ૨૮૩
 ૨૮૪
 ૨૮૫
 ૨૮૬
 ૨૮૭
 ૨૮૮
 ૨૮૯
 ૨૯૦
 ૨૯૧
 ૨૯૨
 ૨૯૩
 ૨૯૪
 ૨૯૫
 ૨૯૬
 ૨૯૭
 ૨૯૮
 ૨૯૯
 ૩૦૦
 ૩૦૧
 ૩૦૨
 ૩૦૩
 ૩૦૪
 ૩૦૫
 ૩૦૬
 ૩૦૭
 ૩૦૮
 ૩૦૯
 ૩૧૦
 ૩૧૧
 ૩૧૨
 ૩૧૩
 ૩૧૪
 ૩૧૫
 ૩૧૬
 ૩૧૭
 ૩૧૮
 ૩૧૯
 ૩૨૦
 ૩૨૧
 ૩૨૨
 ૩૨૩
 ૩૨૪
 ૩૨૫
 ૩૨૬
 ૩૨૭
 ૩૨૮
 ૩૨૯
 ૩૩૦
 ૩૩૧
 ૩૩૨
 ૩૩૩
 ૩૩૪
 ૩૩૫
 ૩૩૬
 ૩૩૭
 ૩૩૮
 ૩૩૯
 ૩૪૦
 ૩૪૧
 ૩૪૨
 ૩૪૩
 ૩૪૪
 ૩૪૫
 ૩૪૬
 ૩૪૭
 ૩૪૮
 ૩૪૯
 ૩૫૦
 ૩૫૧
 ૩૫૨
 ૩૫૩
 ૩૫૪
 ૩૫૫
 ૩૫૬
 ૩૫૭
 ૩૫૮
 ૩૫૯
 ૩૬૦
 ૩૬૧
 ૩૬૨
 ૩૬૩
 ૩૬૪
 ૩૬૫
 ૩૬૬
 ૩૬૭
 ૩૬૮
 ૩૬૯
 ૩૭૦
 ૩૭૧
 ૩૭૨
 ૩૭૩
 ૩૭૪
 ૩૭૫
 ૩૭૬
 ૩૭૭
 ૩૭૮
 ૩૭૯
 ૩૮૦
 ૩૮૧
 ૩૮૨
 ૩૮૩
 ૩૮૪
 ૩૮૫
 ૩૮૬
 ૩૮૭
 ૩૮૮
 ૩૮૯
 ૩૯૦
 ૩૯૧
 ૩૯૨
 ૩૯૩
 ૩૯૪
 ૩૯૫
 ૩૯૬
 ૩૯૭
 ૩૯૮
 ૩૯૯
 ૪૦૦
 ૪૦૧
 ૪૦૨
 ૪૦૩
 ૪૦૪
 ૪૦૫
 ૪૦૬
 ૪૦૭
 ૪૦૮
 ૪૦૯
 ૪૧૦
 ૪૧૧
 ૪૧૨
 ૪૧૩
 ૪૧૪
 ૪૧૫
 ૪૧૬
 ૪૧૭
 ૪૧૮
 ૪૧૯
 ૪૨૦
 ૪૨૧
 ૪૨૨
 ૪૨૩
 ૪૨૪
 ૪૨૫
 ૪૨૬
 ૪૨૭
 ૪૨૮
 ૪૨૯
 ૪૩૦
 ૪૩૧
 ૪૩૨
 ૪૩૩
 ૪૩૪
 ૪૩૫
 ૪૩૬
 ૪૩૭
 ૪૩૮
 ૪૩૯
 ૪૪૦
 ૪૪૧
 ૪૪૨
 ૪૪૩
 ૪૪૪
 ૪૪૫
 ૪૪૬
 ૪૪૭
 ૪૪૮
 ૪૪૯
 ૪૫૦
 ૪૫૧
 ૪૫૨
 ૪૫૩
 ૪૫૪
 ૪૫૫
 ૪૫૬
 ૪૫૭
 ૪૫૮
 ૪૫૯
 ૪૬૦
 ૪૬૧
 ૪૬૨
 ૪૬૩
 ૪૬૪
 ૪૬૫
 ૪૬૬
 ૪૬૭
 ૪૬૮
 ૪૬૯
 ૪૭૦
 ૪૭૧
 ૪૭૨
 ૪૭૩
 ૪૭૪
 ૪૭૫
 ૪૭૬
 ૪૭૭
 ૪૭૮
 ૪૭૯
 ૪૮૦
 ૪૮૧
 ૪૮૨
 ૪૮૩
 ૪૮૪
 ૪૮૫
 ૪૮૬
 ૪૮૭
 ૪૮૮
 ૪૮૯
 ૪૯૦
 ૪૯૧
 ૪૯૨
 ૪૯૩
 ૪૯૪
 ૪૯૫
 ૪૯૬
 ૪૯૭
 ૪૯૮
 ૪૯૯
 ૫૦૦
 ૫૦૧
 ૫૦૨
 ૫૦૩
 ૫૦૪
 ૫૦૫
 ૫૦૬
 ૫૦૭
 ૫૦૮
 ૫૦૯
 ૫૧૦
 ૫૧૧
 ૫૧૨
 ૫૧૩
 ૫૧૪
 ૫૧૫
 ૫૧૬
 ૫૧૭
 ૫૧૮
 ૫૧૯
 ૫૨૦
 ૫૨૧
 ૫૨૨
 ૫૨૩
 ૫૨૪
 ૫૨૫
 ૫૨૬
 ૫૨૭
 ૫૨૮
 ૫૨૯
 ૫૩૦
 ૫૩૧
 ૫૩૨
 ૫૩૩
 ૫૩૪
 ૫૩૫
 ૫૩૬
 ૫૩૭
 ૫૩૮
 ૫૩૯
 ૫૪૦
 ૫૪૧
 ૫૪૨
 ૫૪૩
 ૫૪૪
 ૫૪૫
 ૫૪૬
 ૫૪૭
 ૫૪૮
 ૫૪૯
 ૫૫૦
 ૫૫૧
 ૫૫૨
 ૫૫૩
 ૫૫૪
 ૫૫૫
 ૫૫૬
 ૫૫૭
 ૫૫૮
 ૫૫૯
 ૫૬૦
 ૫૬૧
 ૫૬૨
 ૫૬૩
 ૫૬૪
 ૫૬૫
 ૫૬૬
 ૫૬૭
 ૫૬૮
 ૫૬૯
 ૫૭૦
 ૫૭૧
 ૫૭૨
 ૫૭૩
 ૫૭૪
 ૫૭૫
 ૫૭૬
 ૫૭૭
 ૫૭૮
 ૫૭૯
 ૫૮૦
 ૫૮૧
 ૫૮૨
 ૫૮૩
 ૫૮૪
 ૫૮૫
 ૫૮૬
 ૫૮૭
 ૫૮૮
 ૫૮૯
 ૫૯૦
 ૫૯૧
 ૫૯૨
 ૫૯૩
 ૫૯૪
 ૫૯૫
 ૫૯૬
 ૫૯૭
 ૫૯૮
 ૫૯૯
 ૬૦૦
 ૬૦૧
 ૬૦૨
 ૬૦૩
 ૬૦૪
 ૬૦૫
 ૬૦૬
 ૬૦૭
 ૬૦૮
 ૬૦૯
 ૬૧૦
 ૬૧૧
 ૬૧૨
 ૬૧૩
 ૬૧૪
 ૬૧૫
 ૬૧૬
 ૬૧૭
 ૬૧૮
 ૬૧૯
 ૬૨૦
 ૬૨૧
 ૬૨૨
 ૬૨૩
 ૬૨૪
 ૬૨૫
 ૬૨૬
 ૬૨૭
 ૬૨૮
 ૬૨૯
 ૬૩૦
 ૬૩૧
 ૬૩૨
 ૬૩૩
 ૬૩૪
 ૬૩૫
 ૬૩૬
 ૬૩૭
 ૬૩૮
 ૬૩૯
 ૬૪૦
 ૬૪૧
 ૬૪૨
 ૬૪૩
 ૬૪૪
 ૬૪૫
 ૬૪૬
 ૬૪૭
 ૬૪૮
 ૬૪૯
 ૬૫૦
 ૬૫૧
 ૬૫૨
 ૬૫૩
 ૬૫૪
 ૬૫૫
 ૬૫૬
 ૬૫૭
 ૬૫૮
 ૬૫૯
 ૬૬૦
 ૬૬૧
 ૬૬૨
 ૬૬૩
 ૬૬૪
 ૬૬૫
 ૬૬૬
 ૬૬૭
 ૬૬૮
 ૬૬૯
 ૬૭૦
 ૬૭૧
 ૬૭૨
 ૬૭૩
 ૬૭૪
 ૬૭૫
 ૬૭૬
 ૬૭૭
 ૬૭૮
 ૬૭૯
 ૬૮૦
 ૬૮૧
 ૬૮૨
 ૬૮૩
 ૬૮૪
 ૬૮૫
 ૬૮૬
 ૬૮૭
 ૬૮૮
 ૬૮૯
 ૬૯૦
 ૬૯૧
 ૬૯૨
 ૬૯૩
 ૬૯૪
 ૬૯૫
 ૬૯૬
 ૬૯૭
 ૬૯૮
 ૬૯૯
 ૭૦૦
 ૭૦૧
 ૭૦૨
 ૭૦૩
 ૭૦૪
 ૭૦૫
 ૭૦૬
 ૭૦૭
 ૭૦૮
 ૭૦૯
 ૭૧૦
 ૭૧૧
 ૭૧૨
 ૭૧૩
 ૭૧૪
 ૭૧૫
 ૭૧૬
 ૭૧૭
 ૭૧૮
 ૭૧૯
 ૭૨૦
 ૭૨૧
 ૭૨૨
 ૭૨૩
 ૭૨૪
 ૭૨૫
 ૭૨૬
 ૭૨૭
 ૭૨૮
 ૭૨૯
 ૭૩૦
 ૭૩૧
 ૭૩૨
 ૭૩૩
 ૭૩૪
 ૭૩૫
 ૭૩૬
 ૭૩૭
 ૭૩૮
 ૭૩૯
 ૭૪૦
 ૭૪૧
 ૭૪૨
 ૭૪૩
 ૭૪૪
 ૭૪૫
 ૭૪૬
 ૭૪૭
 ૭૪૮
 ૭૪૯
 ૭૫૦
 ૭૫૧
 ૭૫૨
 ૭૫૩
 ૭૫૪
 ૭૫૫
 ૭૫૬
 ૭૫૭
 ૭૫૮
 ૭૫૯
 ૭૬૦
 ૭૬૧
 ૭૬૨
 ૭૬૩
 ૭૬૪
 ૭૬૫
 ૭૬૬
 ૭૬૭
 ૭૬૮
 ૭૬૯
 ૭૭૦
 ૭૭૧
 ૭૭૨
 ૭૭૩
 ૭૭૪
 ૭૭૫
 ૭૭૬
 ૭૭૭
 ૭૭૮
 ૭૭૯
 ૭૮૦
 ૭૮૧
 ૭૮૨
 ૭૮૩
 ૭૮૪
 ૭૮૫
 ૭૮૬
 ૭૮૭
 ૭૮૮
 ૭૮૯
 ૭૯૦
 ૭૯૧
 ૭૯૨
 ૭૯૩
 ૭૯૪
 ૭૯૫
 ૭૯૬
 ૭૯૭
 ૭૯૮
 ૭૯૯
 ૮૦૦
 ૮૦૧
 ૮૦૨
 ૮૦૩
 ૮૦૪
 ૮૦૫
 ૮૦૬
 ૮૦૭
 ૮૦૮
 ૮૦૯
 ૮૧૦
 ૮૧૧
 ૮૧૨
 ૮૧૩
 ૮૧૪
 ૮૧૫
 ૮૧૬
 ૮૧૭
 ૮૧૮
 ૮૧૯
 ૮૨૦
 ૮૨૧
 ૮૨૨
 ૮૨૩
 ૮૨૪
 ૮૨૫
 ૮૨૬
 ૮૨૭
 ૮૨૮
 ૮૨૯
 ૮૩૦
 ૮૩૧
 ૮૩૨
 ૮૩૩
 ૮૩૪
 ૮૩૫
 ૮૩૬
 ૮૩૭
 ૮૩૮
 ૮૩૯
 ૮૪૦
 ૮૪૧
 ૮૪૨
 ૮૪૩
 ૮૪૪
 ૮૪૫
 ૮૪૬
 ૮૪૭
 ૮૪૮
 ૮૪૯
 ૮૫૦
 ૮૫૧
 ૮૫૨
 ૮૫૩
 ૮૫૪
 ૮૫૫
 ૮૫૬
 ૮૫૭
 ૮૫૮
 ૮૫૯
 ૮૬૦
 ૮૬૧
 ૮૬૨
 ૮૬૩
 ૮૬૪
 ૮૬૫
 ૮૬૬
 ૮૬૭
 ૮૬૮
 ૮૬૯
 ૮૭૦
 ૮૭૧
 ૮૭૨
 ૮૭૩
 ૮૭૪
 ૮૭૫
 ૮૭૬
 ૮૭૭
 ૮૭૮
 ૮૭૯
 ૮૮૦
 ૮૮૧
 ૮૮૨
 ૮૮૩
 ૮૮૪
 ૮૮૫
 ૮૮૬
 ૮૮૭
 ૮૮૮
 ૮૮૯
 ૮૯૦
 ૮૯૧
 ૮૯૨
 ૮૯૩
 ૮૯૪
 ૮૯૫
 ૮૯૬
 ૮૯૭
 ૮૯૮
 ૮૯૯
 ૯૦૦
 ૯૦૧
 ૯૦૨
 ૯૦૩
 ૯૦૪
 ૯૦૫
 ૯૦૬
 ૯૦૭
 ૯૦૮
 ૯૦૯
 ૯૧૦
 ૯૧૧
 ૯૧૨
 ૯૧૩
 ૯૧૪
 ૯૧૫
 ૯૧૬
 ૯૧૭
 ૯૧૮
 ૯૧૯
 ૯૨૦
 ૯૨૧
 ૯૨૨
 ૯૨૩
 ૯૨૪
 ૯૨૫
 ૯૨૬
 ૯૨૭
 ૯૨૮
 ૯૨૯
 ૯૩૦
 ૯૩૧
 ૯૩૨
 ૯૩૩
 ૯૩૪
 ૯૩૫
 ૯૩૬
 ૯૩૭
 ૯૩૮
 ૯૩૯
 ૯૪૦
 ૯૪૧
 ૯૪૨
 ૯૪૩
 ૯૪૪
 ૯૪૫
 ૯૪૬
 ૯૪૭
 ૯૪૮
 ૯૪૯
 ૯૫૦
 ૯૫૧
 ૯૫૨
 ૯૫૩
 ૯૫૪
 ૯૫૫
 ૯૫૬
 ૯૫૭
 ૯૫૮
 ૯૫૯
 ૯૬૦
 ૯૬૧
 ૯૬૨
 ૯૬૩
 ૯૬૪
 ૯૬૫
 ૯૬૬
 ૯૬૭
 ૯૬૮
 ૯૬૯
 ૯૭૦
 ૯૭૧
 ૯૭૨
 ૯૭૩
 ૯૭૪
 ૯૭૫
 ૯૭૬
 ૯૭૭
 ૯૭૮
 ૯૭૯
 ૯૮૦
 ૯૮૧
 ૯૮૨
 ૯૮૩
 ૯૮૪
 ૯૮૫
 ૯૮૬
 ૯૮૭
 ૯૮૮
 ૯૮૯
 ૯૯૦
 ૯૯૧
 ૯૯૨
 ૯૯૩
 ૯૯૪
 ૯૯૫
 ૯૯૬
 ૯૯૭
 ૯૯૮
 ૯૯૯
 ૧૦૦૦

તૃણીમ । “ૐ અગ્નયે ત્વા જુષ્ટં પ્રોક્ષામિ૦” इत्यनेनेध्म-
सन्निधापनम् ॥

પછી મન્ત્ર બણ્યા વગર બે પવિત્રો કરવાં. પછી સમિધો
પાસે લેવી. “ૐ ધિષ્ણોર્મનસા પુત્રમસિ” આ મન્ત્ર બણી
પવિત્રો વડે બીજી સમિધનું પ્રોક્ષણ કરવું. “ૐ દેવસ્ત્વા૦”
આ મન્ત્ર બણી ત્રીજી સમિધનું પ્રોક્ષણ કરવું. અને ચોથી સમિધનું
સુપચાપ પ્રોક્ષણ કરવું. “ૐ અગ્નયે ત્વા જુષ્ટં” આ મન્ત્ર
બણી પાંચે સમિધોને હોમના પોતાની પાસે (ડાબા હાથમાં) લેવી.

અર્ધધ્મમાદાય, “ૐ અગ્નિર્મૃમ્યામોપવીષ્વગ્નિમાપો વિભ્રવગ્નિરશ્મસુ ।

અગ્નિરન્નઃપુરુષેષુ ગોષ્વશ્વેષ્વરનઃ ॥ ૧ ॥

ૐ અગ્નિર્દિવ્ય આપતત્યગ્ને દેવસ્તોર્વન્તરિક્ષમ્ ।

અગ્નિમર્તાસિ દન્ધતે દ્વિધ્વાહ વૃતપ્રિયમ્ ॥ ૨ ॥

ૐ અગ્નિવાસાઃ પૃથિવ્યસિ તજ્જૈતૌશ્તિવપીમન્ત સશિતમાકૃણોતુ ।

મૃમ્યા દેવેભ્યો દદાતિ યજ્ઞે હવ્યમરક્તમ્ ।

મૃમ્યાં મૃગ્યા જીર્વન્તિ સ્વયયાત્રેન મર્યાં ।

સા નૌભૂમિઃ પ્રાણમાયુર્દધાતુ નરદદિષ્ટિ પૃથિવીમાકૃણોતુ ॥ ૩ ॥

ૐ એતમિધાં સમાહિતં જુષાણો અગ્ને પ્રતિહર્ય હોમૈઃ ।

તસ્મિન્ વિધેમ સુમન્તિ રવસ્તિ પ્રનાં ચક્ષુઃ પશૂન્ સમિદ્ધે

નાતવેદસિ વ્રહ્મણઃ ॥ ૪ ॥

ૐ અસ્મૈ ક્ષત્રાણિ ધારયન્તમગ્નં યુનઞ્મિ ત્વા વ્રહ્મણત્વા દૈવ્યેન ।
દીદિહ્યમ્મમ્યં દ્રવિણેહ મદ્ર પ્રેમ વોચો હવિર્દ્વા દેવતાસુ ॥ ૧ ॥
અમિઃ પદ્મભિર્મન્ત્રૈર્જુહોતિ ॥

કેટલાક, ઉપર બતાવેલા પાંચે મન્ત્રો બણીને એક સામટી પાંચે સમિધો, અગ્નિમાં હોમી દે છે. અને કેટલાક એક એક મન્ત્ર બણીને એક એક સમિધ અગ્નિમાં હોમે છે.

તતઃ “ ત્વં ભૂમિમન્વંષ્યોનસા ત્વં વેદ્યાં સીદસિ ચારુરધ્વરે ।
ત્વાં પવિત્રમૃપયો ભરતસ્ત્વ પુનીહિ દુરિતાન્યસ્મિન્ ॥ ”

इति बर्हिःप्रोक्षणम् । ततः

“ ૐ ઋષોળાં પ્રસ્તરોડસિ, નમોડસ્તુ દૈવાય પ્રસ્તરાય ”

इति दक्षिणतो ब्रह्मासनं निदधाति । ततः “ अस्मिन्
કર્મેણિ ત્વં ભૂપતે ભુવનપતે ભુવાંપતે મહતો ભૂતસ્ય પતે વ્રહ્માણં
ત્વાં ઘૃણીમહે ” इति वरणमन्त्रं ब्रह्माणमुद्दिश्य कर्ता पठति । ततः

“ ૐ અહં ભૂપતિરહં ભુવનપતિરહં ભુવાંપતિરહં મહતો
ભૂતસ્ય પતિસ્તદહ મનસે વ્રત્વીમિ, મનો વાચે, વાગ્ગાયત્ર્યૈ, ગાયત્ર્યુ-
ળિહે, ઉલ્લિંગાનુષ્ટુમે અનુષ્ટુચ્ચૂહત્યૈ, ચૂહતી પદ્મયે, પદ્મિલ્લિપુમે,
ત્રિપુજ્જગત્યૈ, જગતી પ્રજાપતયે, પ્રજાપતિર્વિશ્વેભ્યો દેવેભ્યઃ,
ૐ ગૃર્મુવઃસ્વર્જનર્ગે ” इति ब्रह्मा जपति ॥

પછી “ ૐ ત્વં ભૂમિમૃં આ મન્ત્ર બણી દાલ (દર્શ)

तुं प्रोक्षय्य करवुं. " ॐ ऋषीणां प्रस्तरः० आ मन्त्र भण्णी
वेदीनी दक्षिण दिशाभां अक्षाने भाटे आसन गोडववुं. "अस्मिन्
कर्मणि०" आ मन्त्र भण्णी विद्वान् आक्षय्यतुं अक्षा तरीके वरय्य
करवुं. पक्षी ७ आक्षय्यतुं अक्षा तरीके वरय्य करवाभां आवतुं
क्षीय तेष्टे ॐ अह भूपतिः० " आ मन्त्रनी गप करवे।
(उच्चारय्य करवुं.)

ततः " ॐ अहेदैधिषण्योदतस्तिष्ठान्यस्य सदनं सीदयो-
स्मत्पाकतर " इति ब्रह्मा स्वासनमीक्षते ॥

" ॐ निस्तः परा वसु सह पाप्मना, निरस्तः सोऽस्तु
योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः " इति ब्रह्माऽऽसनादक्षिणे तृणं
निरस्यति ॥ अथासनमालम्भ्य जपति

" ॐ इदमहमर्वावसोः सदनं सीदामि, ऋनम्य सदनं
सीदामि, सत्यस्य सदनं सीदामीष्टस्य सदनं सीदामि, पुत्रस्य
सदनं सीदामि, मामृषदेवर्हिःस्वासस्थं त्वाध्यामदेयं तूणं-
मृदमनभिदोक्तम् ॥

ॐ विमृग्वरीं पृथिवीमावदामि क्षमां भूमि ब्रह्मणा वायु-
धानाम् । ऊर्जं पुष्टिं चित्रतीमन्नभागं धृतं त्वामिनिषोदेवभूमे ॥ "

अयोपविश्यासने ब्रह्मा जपति—

" ॐ बृहस्पतिर्ब्रह्मा ब्रह्मसदन आशिष्यते बृहस्पते यज्ञं

ગોપાય । ” તતઃ * “ ય ઉદ્ધત ઉત્રોવતઃ શકેયં યાતર્મ
ધાવાપૃથિવીધાન ઇતિ ધાવાપૃથિવી સમીક્ષતમ્ ॥ ”

પછી “ ઓં મહે દૈધિવળ્યાઃ ” આ મન્ત્ર બણી બ્રહ્માએ
પોતાના આસન તરફ નજર નાંખવી. ‘ ઓં નિરસ્તઃ પરા ઘસુઃ ”
આ મન્ત્ર બણી આસનની દક્ષિણ બાજુએ પોતાનું આસન
ખંખેરવું અને કથરો ફેંકી દેવો. “ ઓં હ્રદમઠર્વાઃ ” આ
મન્ત્ર બણી આસનનો રપરો કરવો અને તેને અભિમન્ત્રિત કરવું.
અને પછી તરનજ આસન ઉપર બેસી જઈને બ્રહ્માએ “ ઓં
વૃહસ્પતિર્ગ્રજાઃ ” આ મન્ત્રનો જપ કે પાઠ કરવો.

અયં હોતા વર્હિર્મુષ્ટિમાદાય સ્તુનાતિ ત્રીન્ વારાનામેયે,
ત્રીન્ દક્ષિણતઃ, ત્રીન્ પશ્ચિમતઃ, સઠ્ઠાંશ્ચીન્ વાયવ્યે; પૂર્વતો
મૂલ્લાનિ ઋગદયંસ્ત્રીનુત્તરતસ્ત્રીનીશાને, ‘ યત્ર સમાગચ્છતિ
તદ્દક્ષિણાત્તર કરોતિ ’ ઇતિ માલ્યમ્ । વ્રઢ્યા ચોપરિ “ દેવસ્ય
ત્વા સચિત્તુઃ પ્રસવેઽશ્વિનોર્વાહુમ્બ્યાં પૂષ્ણો હસ્તામ્બ્યાં પ્રસૂતઃ

●--નીતિમધ્યના સંયોગક મહાદેવ બાકે સાંજોએ અને વ્યંહરે
રામચન્દ્ર હેલે ગાંજોએ મન્ત્રમત મન્ત્રની શુદ્ધિ માટે બહુજ બોધું ધ્યાન
આપ્યું છે “ યતદ્વાત્રિગ્વર્ણઃ ” આ મન્ત્રની રાશઆતર્મા “ યતદ્વાતઃ ઓં કે
“ યતદ્વાતઃ ” ઓં આ એક મે.ટો, સન્દેહ છે, કારણ કે આગળ આ મન્ત્રનું
ઉદ્ધરણ કરતાં “ યતદ્વાતઃ ” લખવામાં આવ્યું છે. ‘ ઇતિ ધાવાપૃથિવી
સમીક્ષતમ્ ” આ મન્ત્રનો છેલ્લો અંશ નથી પણ આ લખાણની જગ્યાએ
મૂલમન્ત્રમા “ ઇતિ ધાવાપૃથિવી સમીક્ષતે ” એવો પાઠ દોષ એમ
લાગે છે

પ્રશિષા પરિસ્તૃણામિ ” ઇતિ પઠિત્વા આગ્નેયકોણાદીશાનપર્યન્તં
પઙ્ક્તિત્રયં પૂર્વાગ્રાન્ દર્માન્ આસ્તૃણાતિ ॥ એવં પ્રથમાસ્તૃતદર્મા-
ગ્રાજ્ઞાદિતમૂલાનુત્તરતો દર્માનાસ્તીર્યં, નિર્ઋતિકોણાદારમ્ય પૂર્વવત્
પઙ્ક્તિત્રયેણ પ્રાગગ્રાનાગ્નેયપર્યન્તમ્ । તથૈવ નિર્ઋતિકોણાદારમ્ય
વાયવ્યપર્યન્તં, તથૈવ વાયવ્યકોણાદારમ્ય પ્રાગૈશાનપર્યન્તં પરિસ્તીર્યં
ચરમમીશાનપરિસ્તીર્ણદર્માગ્રાન્ પ્રથમત્ ઈશાનપરિસ્તૃતદર્મા-
ગ્રાણામધઃ સ્યાપચેત્ ॥ તતઃ “ ઐં હવિષા ત્વા જુષ્ટં પ્રોક્ષામિ ”
ઇત્યનેનાસ્તીર્ણદર્મામ્યુક્ષણમ્ ॥

જે બ્રાહ્મણનું હોતા તરીકે વરણ થયેલું હોય તેણે હાથમા
દાબની જુડી લેવી અને પહેલાં તેણે દર્મપરિસ્તરણુ વિધિ કરવો.
પહેલાં ત્રણ દર્મ, છુટાં, આગ્નેય દિશામાં; ત્રણ દક્ષિણ
દિશામાં; ત્રણ પશ્ચિમ દિશામાં. ત્રણ વાયવ્ય દિશામાં, ત્રણ ઉત્તર
દિશામાં, અને ત્રણ ઈશાન કોણમાં મૂકવા જોઈએ. આ દર્મ આખા
સમૂળ હોવા જોઈએ. (અહીંયાં “યત્ર સમાગચ્છતિ તદ્દક્ષિણાત
કરોતિ ” આ કથા સૂત્રનું કથાનું બાબત છે તે જાણવાની
જરૂર છે.) પછી બ્રહ્માએ “ઐં દેવસ્ય ત્યાઁ” આ મન્ત્ર બોલી
દર્મપરિસ્તરણુ કરવું. હોતાએ જે કમથી દર્મ ગણવેલા તે જ કમથી
તે દર્મો ઉપર બ્રહ્માએ દર્મ મૂકવા, હોતાએ પશ્ચિમમાં (પૂર્વમૂળ)
દર્મ મૂકવા જોઈએ અને બ્રહ્માએ પૂર્વમાં (પશ્ચિમ મૂળ) દર્મ
ગણવવા જોઈએ. (આગ્નેય કોણ, દક્ષિણદિશા, પશ્ચિમદિશા, વાયવ્ય-
કોણ, ઉત્તરદિશા અને ઈશાનકોણ આ કમથી જ હોતાએ ત્રણ ત્રણ
દર્મ મૂકવા જોઈએ અને તેજ કમથી બ્રહ્માએ.) આવી રીતે હોતાએ

પાયરેલા પશ્ચિમાગ્ર દર્ભો ઉપર પૂર્વાગ્ર દર્ભ પાયરીને બ્રહ્માએ ફરીથી ખીટું દર્ભાસ્તરણ કરવું. તેણે પહેલાં નૈઋત્યકોણથી આરંભીને આગ્નેયકોણ સુધી અને તેજ પ્રમાણે નૈઋત્યકોણથી આરંભીને વાયવ્યકોણ સુધી અને તેજ પ્રમાણે અને પછી વાયવ્યકોણથી આરંભીને ઈશાનકોણ સુધી દર્ભ પાયરવા. ઈશાનકોણમાં પહેલાં પાયરેલા દર્ભનાં મૂળની નીચે આ ખીટું વખત પાયરેલા દર્ભના અગ્રભાગને દબાવી દેવો. અને પછી “ૐ હવિષા ત્વા જુષ્ટ પ્રોક્ષામિ” આ મન્ત્ર બાણી બ્રહ્માએ પાયરેલા દાબ ઉપર પાણી છાંટવું.

(ઇતિ દર્ભાસ્તરણ, પરિસ્તરણવિધિર્વા)

(અથ દોત્રાડસનગ્રહણમ્)

અથ હોતા આપ્તીર્ણદર્ભમઘ્યે* ક શ્વિદર્ભાનાદાય તાનુ સ્વાસને સમાસ્તોર્ય “ૐ અહેદૈધિષવ્યઃ” ઇત્યનેન સ્વાસન-મન્વીક્ષતે । “ૐ નિરસ્તઃ” ઇત્યાદિના તૃણં નિરસ્યતિ । આસનમાલમ્ય “ૐ હૃદમહમ્” ઇત્યાદિ જપતિ । ઉપવિશ્ય “ૐ બૃહસ્પતિર્ઘૃક્ષા” ઇત્યાદિ જપતિ । ૐ પરિત્વાગ્ને પુરં વયં સહસ્ય ધીમહિ । ધૃપદ્વર્ગ દિવે દિવે હન્તારં મહુરાવતઃ ” ઇતિ, “ઉપદ્વતઃ” ઇત્યાદિના ચાવાપૃથિવ્યૌ સમીક્ષતે ॥

હોતાએ પાયરેલા દાબમાંથી થોડાક દાબ લઈ પોતાના આસન ઉપર પાયરવા; “ૐ અહેદૈધિષવ્યઃ” આ મન્ત્ર બાણી પોતાના આસન ઉપર નજર નાંખવી; “ૐ નિરસ્તઃ” આ મન્ત્ર બાણી આસન ઉપરના કચરાને તેની પાછળ ખંખેરી નાંખવો; ‘ૐ

* મઘ્યાદિતિપાઠઃ સાધુર્માતિ ।

ઈદમહમ્" આ મન્ત્ર ભણી બેસવા માટે આસનનો સ્પર્શ કરવો, અને પછી બેસી જઈ, "ૐ બૃહસ્પતિર્ઘ્ણાઠ આ મન્ત્રનો ૧/૫ અથવા પાઠ કરવો. પછી "ૐ પરિત્વા અને "હપદ્વત્." આ બે મન્ત્ર ભણી (અનુક્રમે) આકાશ અને પૃથ્વી તરફ નજર કરવી. (અર્થાત્ આકાશ અને પૃથ્વીની પ્રાર્થના કરવી.)

(અથ અપાં પ્રણયનમ્)

" ૐ યયાગ્રે વ્રહ્મણસ્પતિઃ સત્યધર્મા અદીવરદ્ ।

દેવસ્ય સવિતુઃ સયે ॥ ઇત્યુદપાત્રમગ્નેરુત્તરતઃ સ્થાપયતિ ।

તત્ર ચ પવિત્રે નિશ્ચિપ્ય

" ૐ ઇહેતદેવધીરમૃતં વસાના હિરણ્યવર્ણા આનવચન્દ્રયા ।

આપઃ સમુદ્રો વરુણશ્ચ રાજા સંપાતમાગાન્ હવિષોઽપુનતામ્ ॥

ઇન્દ્ર પ્રશિષ્ટા વરુણપ્રસૂતા આપઃ સમુદ્રા દિવમૃદ્ધહન્તુ ।

ઇન્દ્ર પ્રશિષ્ટા વરુણપ્રસૂતા દિવસ્પૃથિવ્યાઃ શ્રિયમાવહન્તુ " ॥

✽અનેન મન્ત્રેણોદપાત્રે ઉદક સિપતિ ॥

" ૐ યયાગ્રે. " આ મન્ત્ર ભણી (હોતાએ) પ્રણીતા-પાત્ર (ઉદપાત્ર) અગ્નિથી ઉત્તર દિશા તરફ ગોડવડું; તેમાં બે પવિત્ર નાંખવાં; અને પછી " ૐ ઇહેતદેવધી. " આ મન્ત્ર તે ઉદપાત્રમાં (પ્રણીતા પાત્રમાં) પાણી રેડવું.

• ' આમ્ય' મન્ત્રમ્ ' ઇતિ પાઠ ધરાન્.

(અથ-આજ્યાધિશ્રયણાદિસુવ્રતપનાન્તમ્)

વિલીનપૂતમાજ્યમગ્નાવધિશ્રિત્ય

“ ઐ પરિત્વાગ્ને પુર વયં વિપ્ર સહસ્યધીમહિ ।

ધૃપદ્વર્ણ દિવે દિપે હન્તારં મહુરાવતઃ ॥ इति त्रिः पर्यग्नि
कृत्वा, उदगुद्वाप्त्य, पश्चादग्नेरासाद्य पवित्राम्यामुत्पुनाति ॥
ततो दर्भत्रयेण सुवसम्मार्जनम् । ततः ॐ निष्टप्त रक्षो निष्टप्ता
अरातयः ” इति सुवप्रतपनम् । अथ

‘ ॐ विष्णोर्हस्तोऽसि दक्षिणः पूष्णो दत्तं बृहस्पते ।

त त्वाहં સુવમાદદે દેવાનાં હવ્યવાહનમ્ ॥

અથ સુવ્રો નિદધાતિ હોમાચ્છનાઙ્ગરચ્છન્દસા જાગતેન ।

સર્વયજ્ઞસ્ય સમનક્તિ વિષ્ટા વાર્હસ્પત્યેન શર્મણા દૈવ્યેન ॥ ”

इति सुवाभिमन्त्रणम् ॥

એક વાર ગરમ કરેલા પવિત્ર ધીને (વિધિની પૂર્તિ માટે)
સ્થાપિત અગ્નિ ઉપર ફરીથી ગરમ કરવું. “ ૐ પરિત્વાગ્ને ”
આ મન્ત્ર બણી ત્રણ વાર તેને અગ્નિની ચારે બાજુ ફેરવવું. પછી
તેને પહેલાં ઉત્તર દિશા તરફ મૂકી પશ્ચિમ દિશા તરફ (અર્થાત્
અગ્નિ અને હોતાની વચ્ચે) લાવવું. સાં તે ધૃતપાત્રને નીચે મૂકી
એ પવિત્ર વડે ધીનું ઉત્પવન કરી તેમાં પડેલા કચરો બહાર કાઢવો.
પછી ત્રણ દર્ભ લઈ સુવને સાફ કરવો. “ ૐ નિષ્ટપ્તં રક્ષા ”

मन्त्रं लघुतां सुवने अग्निभां तपावो. “ ॐ विष्णो-
दस्तोऽमि० ” आ मन्त्रो लघु सुवने अभिभन्त्रित इति.

(आधाराऽऽज्यभागदोमः)

ततः संस्कृतमेव धृतं स्ववामभागेऽग्नेः पश्चात् स्यापिताऽऽ-
ज्यघानीनामकपात्रान्तरे लुपेण कुर्यात् ।

“ ॐ भू शं भूत्यै त्वा गृहे भूतये. ” इति प्रथमं गृह्णाति ।

“ ॐ भुव शं पुष्ट्यै त्वा गृहे पुष्टये. ” इति द्वितीयम् ।

“ ॐ स्यः शं त्वा गृहे सहस्रपोषाय. ” इति तृतीयम् ।

“ ॐ जन शं त्वा गृहे परिमितपोषाय. ” इति चतुर्थम् ।

ततः लुपेण तद् धृतं जुहुयात् ।

ॐ अग्नावग्निश्चरति प्रविष्ट ऋषीणा पुत्रो अभिशन्ति पाउ ।

नमस्कारेण नमसा ते जुहोमि मा देवाना मिथुषा कर्मभाग स्वाहा ॥

ॐ हृदा पूतं मनसा जातवेदो विश्वानि देव वयुनानि विद्वान् ।

सप्तास्यानि तपनातवेदस्तेभ्यो जुहोमि म जुषम्ब हव्यं स्वाहा ॥

ॐ पुरस्ताद्युक्तो वह जातवेदोऽग्ने विद्धि क्रियमाणं यद्येदम् ।

त्वं मिपग् भेषजस्यासि कन। त्वया गामश्च पुष्प चनेम स्वाहा ॥

ॐ यज्ञस्य चक्षुः प्रतिमुखं च वाचा श्रोत्रेण मनसा जुहोति ।

इमं यज्ञवितते विश्वकर्मणा देवा यन्तु समनस्यमाना स्वाहा ॥

રાજ્યાભિષેક ઐથ

ઇતિ હુત્વા

“ૐ વૃષ્ણે વૃહતે સ્વર્વિદે અગ્નયે શુક્લં હરામિ ત્વિષોમતે
સ ન સ્થિત્વ ન્નલવત કુગોતુ જ્યોત્સ્વરો જોવાનવેત્ય
દદાત્વમગ્નયે સ્વાહા ॥”

ઇત્યુત્તરપૂર્વાર્ધે । અય દક્ષિણપૂર્વાર્ધે —

“ ૐ ત્વ સોમદિવ્યો નૃચક્ષા સુગમસ્મભ્યં પથો અનુક્ત ।
અભિનો ગોત્રવિદુષ્વ ઇન્દ્ર નેશોઽઞ્જાનો વાચમુશતી જિગાય સોમાય
સ્વાહા ” ઇત્યાજ્યાભાગૌ હુત્વા અભ્યાતાનહોમં કુર્યાત્ ॥

પોતાના ડાબી બાજુએ અગ્નિથી પશ્ચિમ દિશામાં, અર્ધાસાદન કરતો વખતે, આજ્યધાની નામનું એક પાત્ર ઓઠવવામાં આવે છે. ઉપર કૃષ્ણા પ્રમાણે તપાવેના અને સરકાર પામેના ધીને તે આજ્યધાનીમાં રેડી લેવું પડેના ચાર વખત સેવથી જ તે ધી રેડવાનું હોય છે “ ૐ મ્ શ ” “ ૐ મુષ્ શ્વ ” “ ૐ સ્વ શ્વ ” અને “ ૐ જમ્ શ્વ ” આ ચાર મન્ત્રો બધીને અનુક્રમે ચાર વખત સેવથી તે ધી આજ્યધાનીમાં રેડવું (પછી વધારે નેપતુ ધી તેમાં રેડી લેવું) (પછી ધી હોમવાની રીત આત કરવી આજ્યધાનીમાંથી સુત્ર વડે ધી બધને જ હોમ કરવો) “ ૐ મગ્નાયગ્નિશ્વરતિ ” આ મન્ત્ર બધીને પડે ૧ આદુતિ આપવી “ ૐ દદાપૂત ” આ મન્ત્ર બધીને બીજી આદુતિ આપવી. “ ૐ પુરસ્તાદ યુક્ત ” આ મન્ત્ર બધીને ત્રીજી આદુતિ આપવી અને “ ૐ યજ્ઞસ્ય ચક્ષુ ” આ મન્ત્ર બધીને ચોથી આગ્નિ હોમવી પછી “ ૐ વૃષ્ણે વૃહતે ” આ મન્ત્ર બધી

અગ્નિના ઉત્તરાર્ધમાં એક આહુતિ હોમવી, અને “ ઓં ત્વં સોમ ” આ મન્ત્ર મધ્યી અગ્નિના દક્ષિણાર્ધમાં એક આહુતિ હોમવી. (ઉત્તરાર્ધમાં હોમાતી આહુતિ અગ્નિ માટે હોય છે અને દક્ષિણાર્ધમાં હોમાતી આહુતિ મોમ માટે હોય છે.) આ બે આહુતિઓને આજ્યભાગહોમ કહે છે. આવી રીતે આધારહોમ અને આજ્યભાગહોમ કરીને અભ્યાતાન હોમનો રાશ્યાત કરવી.

(અથ અભ્યાતાનહોમઃ)

તથા—

અભ્યાતાન હોમનો પ્રકાર આ છેઃ—

“ ઓં સવિતા પ્રસવાનામધિપતિઃ, સ માઽવતુ, અસ્મિન્ વ્રાહ્મ-
ણ્યસ્મિન્ કર્મણ્યસ્યાં પુરાધાયામસ્યા પ્રતિષ્ઠાયામસ્યાં ^૧વિતત્યામસ્યા-
મૌહૃત્યામાશિષ્ટૈચસ્યાં દેવહૃત્યાં સ્વાહા ॥ ૧ ॥ (રૂદ્ર) સવિત્રે
પ્રસવાનામધિપતયે (ન મમ) ॥

ઓં અગ્નિર્વનસ્પતોનામધિપતિઃ, ઇત્યાદિ પૂર્વવત્ ॥

એવં સર્વત્રાપ્યમે ॥

ઓં દ્યાવાપૃથિવી દાતૃણામધિપૈર્નો ॥

ઓં વરુણોઽપામધિપતિઃ ॥

૧ વિશ્વયામિત્યુદઃ પાઠઃ. વિશ્વામિતિ યુદઃ । ૨ આદ્યામ્
રૂદ્રયુદ પાઠઃ, “ આકૂટમ્ ” ઇતિ યુદઃ । ૩ ‘ આશિષ્ટિ ’
રૂદ્રયુદમ્, “ અશ્યામાશિષિ ” ઇતિ યુદમ્ । ૪ ‘ અધિરત્નો ’ રૂદ્રસ્ય
સ્થાને “ અધિરત્નો ” ઇતિ યુદમ્ ॥

- ૐ મિત્રાવરુણૌ વૃષ્ટ્યા અધિપતી૦ ॥
 ૐ મરુતઃ પર્વતાનામધિપતયસ્તે માઽવન્તુ૦ ॥
 ૐ સોમો વીરુવામધિપતિઃ૦ ॥
 ૐ વાયુરન્તરિક્ષસ્યાધિપતિઃ૦ ॥
 ૐ સૂર્યશ્ચક્ષુપામધિપતિઃ૦ ॥
 ૐ ચન્દ્રમા નક્ષત્રાણામધિપતિઃ૦ ॥
 ૐ ઇન્દ્રો દિવોઽધિપતિઃ૦ ॥
 ૐ 'મરુતાપિઠા પશૂનામધિપતિઃ૦ ॥
 ૐ મૃત્યુઃ પ્રજાનામધિપતિઃ૦ ॥
 ૐ યમઃ પિતૃણામધિપતિઃ૦ ॥
 ૐ તતા 'અવતરેતેમાવન્તિષતિ પૂર્વવત્' ॥
 ૐ તતસ્તતામહાસ્તે માઽવન્તિષતિ પૂર્વવત્ ॥

અથર્વ વેદમાં ઉપર બતાવેલા * સત્તર (૧૭) મન્ત્રોને
 ઉલ્લેખ છે. દરેક મન્ત્રને અન્તે ' સ્વાહા ' ૫૬ ઉચ્ચારી અગ્નિમાં

* નો કે મૂળ સંહિતામાં સત્તર મન્ત્રોનોજ ઉલ્લેખ છે.
 " તત્ર પૂર્વવત્ સત્તરગ્રાહુત્તમ્મમ્મ્યાતાવદોમ કુરવા૦ "
 એમ લખી શ્રીનીલકંઠ બદ્ધે પણ સત્તર આહુતિઓનોજ અભ્યાસ
 હોમ માનેશે. ■ પણ અહીં એક આખો મન્ત્રજ સુમ થઈ ગયો છે.
 તે મન્ત્ર " ૐ પિતરઃ પરે ત માઽવન્તુ૦ " કહ્યાકિ છે.

૧ 'મરુતાપિઠા' इत्यस्य स्थाने "मरुतां पिता"
 इति पाठः शुद्धः । २ तता अचरे ते० इति शुद्धः पाठः ।

ધીની સત્તર આહુતિઓ હોમવાથી અમ્યાતાન હોમ પૂર્ણ થાય છે.

અયોત્તરાજ્ઞાનિ.

હવે અમ્યાતાન હોમની પૂર્તિ થયા પછી ઉત્તરજ્ઞ હોમ વિધિનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે. તેમાં ઘણા હોમોનો સમાવેશ થાય છે. તે નીચે પ્રમાણે છે.

તત્ર પૂર્વયત્ સસદશાહુત્યાત્મકમમ્યાતાનહોમં કૃત્વા
શુક્લપક્ષશ્વેત્

“ૐ પૂર્ણાં પશ્વાદુત પૂર્ણાં પુરસ્તાદુન્યચ્યતઃ પૌર્ણમાસી જિગાય ।
તસ્યા દેવૌ સંવસતો મહિત્વા નાકસ્ય પૃથે સમિષા મદેમ ॥
સ્વાહા ॥”

इति जुहोति ॥ कृष्णपक्षश्चेत्—

“ૐ યત્તે દેવા અકૃષ્ણવન્ ભાગધેયમમાવાસ્યે સંવસતો મહિત્વા ।
તેના નો યજ્ઞં પિપૃહિ વિશ્વવારે રયિ નો ધેહિ સુમગે સુવીર ॥
સ્વાહા ॥”

અન્દ્રી યાન્તિનો દિવસ શુક્રમ પક્ષમાનો હોય તો “ ૐ
પૂર્ણાં પશ્વાદુ ” વગેરે એક મન્ત્ર બણી અગ્નિમાં ધીની એક
આહુતિ હોમવી; જો તે દિવસ કૃષ્ણ પક્ષમાનો હોય તો “ ૐ
યત્તે દેવાઃ ” વગેરે આ મન્ત્ર બણી ધીની એક આહુતિ
અગ્નિમાં હોમવી.

(અથ સમૃદ્ધિદોષઃ)

અથ “ ૐ આહુત્યે સ્વાહા. ૐ કામાય ત્વા સ્વાહા.

ૐ સમૃધે ત્વા સ્વાહા. ૐ આહુત્યૈ ત્વા, કામાય ત્વા, સમૃધે ત્વા સ્વાહા । ૐ ઋચા સ્તોમં સમર્ધય, ગાયત્રેણ રચન્તરં, બૃહદ્રાયત્રવર્તનિ સ્વાહા ॥ ” ઇત્યાહુતિપચ્ચક્રં યુહુયાત્ ॥
 इति समृद्धिहोमः ॥

ઉપર બતાવેલા પાંચ મન્ત્રોથી અનુક્રમે ધીની પાંચ આહુતિઓ હોમવાથી સમૃદ્ધિહોમ પરિપૂર્ણ થાય છે.

(અથ સન્નતિહોમઃ),

તત. “ ૐ પૃથિવ્યામગ્નયે સમનમન્ત્યૈ આઘ્નોત્ । યથા પૃથિવ્યામગ્નયે સમનમન્ત્રેવામહ્ય સનમઃ સંનમર્તુ । તતઃ પૃથિવી ધેનુસ્તસ્યા અગ્નિર્વત્સઃ સમેઽગ્નિના વત્સેમૂર્જ કામં દુહા, આયુઃ પ્રથમં પ્રજા પોષ રયિ સ્વાહા ॥ ૧ ॥

ૐ અન્તરિક્ષે વાયવે સમનમન્ત્સ આઘ્નોત્ । યથાઽન્તરિક્ષે વાયવે સમનમન્ત્રેવા મહ્ય સન્નમઃ સન્નમન્તુ । અન્તરિક્ષં ધેનુસ્તસ્યા વાયુર્વત્સ. સા મે વાયુના વત્સેનેષમૂર્જ કામં દુહામ્ । આયુઃ પ્રથમં પ્રજાપોષ રયિ સ્વાહા ॥ ૨ ॥

અથ શુદ્ધાઃ પાઠા

(૧) ‘ સમનમન્ત્સ આઘ્નોત્ ’ ઇતિ । (૨) પૃથિવ્યામગ્નયે । (૩) સમનમન્ત્રેવા મહ્યમ્ । (૪) સન્નમન્તુ । (૫) વત્સેનેષમૂર્જ । (૬) અન્તરિક્ષ ધેનુઃ ।

ૐ દિઘ્યાદિત્યાય સમનમન્ત્સ આઘ્નોત્ । યથા દિઘ્યા-
દિત્યાય સમનમન્ત્રેવા મહા સન્નમઃ સન્નમન્તુ । ઘૌર્ધેતુસ્તસ્યા
આદિત્યો વત્સ, સા મ આદિત્યેન વત્સેનેપમૂર્જ કામં દુહામ્ ।
આયુઃ પ્રથમં પ્રજાપોષં રથિ સ્વાહા ॥ ૩ ॥

ૐ દિક્ષુ ચન્દ્રાય સમનમન્ત્સ આઘ્નોત્ । યથા દિક્ષુ
ચન્દ્રાય સમનમન્ત્રેવા મહાં સન્નમઃ સન્નમન્તુ । દિશો ઘેનુવત્સાં સ્ત્રા
ચન્દ્રો વત્સ, તા મે ચન્દ્રેણ વત્સેનેપમૂર્જ કામં દુહામાયુઃ પ્રથમં
પ્રજાપોષ રથિ સ્વાહા ॥ ” ઇત્યાદુતિત્તુષ્ટય સનતિહોમ ॥

અંકારથી આરંભીને ક્ષ્માહા સુધીના ચાર મન્ત્રોનો ઉપર
ઉલ્લેખ કરેલો છે. તે ચાર મન્ત્રોથી (પ્રત્યેક મન્ત્રને અન્તે એક
એક આદુતિ આપતાં) ચાર આદુતિઓ આપવાથી સંનિહોમ
પૂર્ણ થાય છે.

(અથોપતીર્થહોમઃ)

“ૐ પ્રજાપતે ન ત્વદેતાન્ધન્યો વિશ્વારૂપાણિ પરિભૂજંજાન ।
યત્કામાસ્તે નુદુમસ્તન્નો અસ્તુ વયં સ્થામ પતયો રયોણામ્ ॥
સ્વાહા ॥ ”

ઇત્યુપસ્તીર્થહોમઃ ॥

“ૐ પ્રજાપતેઃ” આ મન્ત્ર બણીને ઘીની આદુતિ હોમવાથી
ઉપસ્તીર્થ હોમ પૂર્ણ થાય છે.

(૧) દિશો ઘનુસ્તાસા મિતિ શુદ્ધઃ પાદઃ ।

(અથ સ્વિષ્ટકૃદોપઃ)

“ૐ આ દેવાનામપિ પન્થામગન્મ યચ્છમ્નવામ તદ્વનુ પ્રવોદુમ્ ।
અગ્નિર્વિદ્વાન્ સ યજાત્સ દદ્ધોના સોઽધ્વરાન્સ ઋતુન્
કલ્પયાતિ ॥ ”

“ અગ્નયે સ્વિષ્ટકૃતે સ્વાહા ॥ ” ઇતિ મન્ત્રેણ જુહુયાત્ ॥
इति स्विष्टकृत् ॥

પછી “ૐ આ દેવાનામપિ” આ મન્ત્ર બધી અગ્નિના
ધર્શાન યજુર્માં એક ધીની આદુતિ આપવી. આ આદુતિને
સ્વિષ્ટકૃદ હોમ દહેવામાં આવે છે.

(અથ પ્રાયશ્ચિત્તહોમઃ)

અર્થકાદશ પ્રાયશ્ચિત્તાહુતીઃ સ્વાહા ‘ ૐ રૂપેમ્યઃ સ્વાહા ।
ૐ વપર્ણિષ્ટેજ્યઃ સ્વાહા ૐ મેપર્જં રિવષ્ટયૈ સ્વાહા । ૐ નિષ્કૃ-
તિર્દુરિષ્ટયૈ સ્વાહા । ૐ દૈવીમ્યસ્તનૃભ્યઃ સ્વાહા । ૐ અયાશ્વગ્ને-
ઽસ્યનમિશમ્નીશ્ચ સત્યમિત્ત્વમયા અસિ । અયાસા મનસા
કૃતાંઽયાતન્ રુદ્રમૂર્હિપઃ સ્વાહા । ૐ સ્વાહા । ૐ ભૂઃ સ્વાહા ।
ૐ ભુવઃ સ્વાહા । ૐ સ્વઃ સ્વાહા । ૐ મૂર્ધુવઃ સ્વઃ સ્વાહા ॥ ”
इति प्रतिप्रायश्चित्तहोमः ॥

ૐકારથી શરૂ થતા અને “સ્વાહા” પદ ઉપર પૂર્ણ થતા
એવા અગીયાર મન્ત્રોથી અગીયાર આદુતિઓ હોમવાથી પ્રાયશ્ચિત્ત
હોમ પૂર્ણ થાય છે.

(अथ स्कन्नहोमः)

“ ॐ यन्मे स्कन्नमनसो जातवेदो यद्वा स्कन्दद्विषो यत्र यत्र । उत्पुरुषो विप्रुषः सज्जुहोमि सत्याः सन्तु यजमानस्य कामाः ॥ स्वाहा ॥ ” इति स्कन्नहोमः ॥

“ॐ यन्मे०” आ मन्त्र भक्षी स्कन्नहोमनी ओङ्क आहुति आपवी

(अथास्मृति होमः)

“ ॐ यदस्मृति चकृम किञ्चिदग्र उपारिम चरणे जातवेदः । ततः माहित्व ततः प्रचेतः सुमे सस्मिभ्यो य अमृतत्वमस्तुतः ॥ स्वाहा ॥ ” इति स्मृतिहोमः ॥

“ॐ यदस्मृति०” आ मन्त्र भक्षी अस्मृतिहोमनी ओङ्क आहुति आपवी

(अथ संस्थितिहोमः)

ततः ॥ ॐ यद्वद्य त्वा प्रयति यज्ञे अस्मिन् होतश्चिकित्वन्न
 वृणीमहीहा ।
 ध्रुवमपो ध्रुवं हुताशविष्ठ प्रतान् यज्ञमुपयाहि सोमं स्वाहा ॥१॥
 ॐ समिन्द्रणो मनसानेष गोभिः संसूरिभिर्हरिवत्सं स्वस्त्या ।
 संग्रहणा देवहितं यदस्ति सदेवाना सुमतौ यज्ञियानां स्वाहा ॥२॥

२१-त्यासिपेक्ष अथ

ॐ यानाह उशतो देव देवाँस्तान् प्रेरयस्वे अग्ने सघस्थे ।
यसिवाप्त पपिवासो मृग्यस्म घत्त वसवो वस्वनि स्वाहा ॥३॥
ॐ सुगावो देवा सटना अरुमय आनग्य सवने मा जुपाण ।
वहमाणा भरमाणा स्वावसृनि वसु धर्म दिवमा रोहानु स्वाहा ॥४॥
ॐ यज्ञ यज्ञ गच्छ यज्ञपति गच्छ स्वा योनि गच्छ स्वाहा ।
एष ते यज्ञो यज्ञते सह सूक्तगक सुवीर्य स्वाहा ॥५॥
ॐ वषट्द्रुतेभ्यो वषट्द्रुतेभ्य । ६॥
ॐ देवा गातु विद्रो गातु वित्त्वा गातुमित स्वाहा ” ॥७॥
इत्याहुतिसप्तकं सस्थितिहोम ॥

ॐ १२थी शउ यता सात मन्त्रोथी स स्थितिहोमनी सात
आहुतिओ। आपनी

(अथ समानहोम)

तत ॥ ॐ समनस्पति इम नो दिवि देवेषु यज्ञ स्वाहा ॥१॥
ॐ दिवि स्वाहा ॥ २ ॥ ॐ पृथिव्या स्वाहा ॥ ३ ॥ ॐ
अन्तरिक्षे स्वाहा ॥ ४ ॥ ॐ वातेषा स्वाहा ॥ ॥ इत्याहुतिपञ्चक
हुत्वा आन्यस्यालीकृतमुत्तम चतुवार सुवेण गृहीत्वा आन्यधान्या
सम्याप्य सुवर्णेनवार तृष्णा जुहुयात् ॥ इति समानहोम ॥

ॐ ५० यतावेवा पाय मन्त्रोथी, पदेवा धीनी पाय आहुतिओ।

હોમવી. પછી આજ્ઞપરચાલીમાંથી (તપાવેલા ચોખ્ખા ઘીના વાસણમાંથી) સુવ વડે ચાર વાર ઘી લઈને આજ્ઞધાનીમાં નાંખવું. અને તેમાંથી સુવ વડે એક આહુતિ ચુપચાપ (મૌન ધારણ કરીને) અગ્નિમાં હોમવી. (કેટલાક આ રથને પ્રજાપતિનું ધ્યાન ધરે છે) આ હોમ સમાપ્તહોમ કહેવાય છે.

(અથ વર્હિર્હોમઃ)

અથ સ્તરણક્રમેણ વર્હિસ્ત્યાપ્ય ત્રિગુણીકૃત્યાઽઽન્યધાન્યા ધૃતેનાઽભ્યનક્તિ । “ ૐ પૃથિવ્યૈ ત્વાં ” ઇતિ મન્ત્ર પ્રથમં મૂલે યુનક્તિ । “ ૐ અન્તરિક્ષાય ત્વાં ” ઇતિ મધ્ય યુનક્તિ ।

“ ૐ દિવે ત્વાં ” ઇત્યગ્રં યુનક્તિ ॥ एवं ત્રિ. કૃત્વા

“ ૐ સંવર્હિરક્તં હવિષા ધૃતેન સમિન્દ્રેણ વસુના સમ્પરદ્ધિઃ ।

સંદેવૈર્વિશ્વદેવેભિરક્તમન્દ્રં ગચ્છતુ વર્હિઃ સ્વાહ ”

ઇત્યનેન વર્હિર્જુહોતિ ॥

પછી જે કમથી પહેલા દર્ભોસ્તરણ વિધિ કરવામાં આવેલો તેજ કમથી હોતાએ દર્ભો ભેગા કરી લેવા જોઈએ. (પાથરતી વખતે પહેલા હોતાએ અને પછી ધ્વજાએ દર્ભ પાથરેલાં. પણ ભેગાં કરતી વખતે પહેલા ધ્વજાએ પાથરેલા અને પછી પોતે પાથરેલાં દર્ભ ભેગા કરવા યોગ્ય છે.) તે દર્ભોની ત્રણ ગડીઓ વાળી (ત્રણવાર વાળી) આજ્ઞધાનીમાંના વીમા બેળવા. “ ૐ પૃથિવ્યૈ ત્વાં ” વગેરે મન્ત્ર બણી પહેલા દર્ભના મૂળને અભિ-મન્ત્રિત કરી ઘીમાં બેળવાં, “ ૐ અન્તરિક્ષાય ” વગેરે મન્ત્ર બણી દર્ભોના મધ્ય ભાગને અભિમન્ત્રિત કરી ઘીમાં બેળવો, અને

“ૐ દિવે” વગેરે મન્ત્ર બણી દર્બોના અગ્રભાગને ધીમાં બેળવેા. આવી રીતે ત્રણવાર દર્બોને અભિમન્ત્રિત કરી અને ધીમાં બેળા હોતાએ તે આસ્તૃત-દર્બ “ૐ સંચહિરક્ત” આ મન્ત્ર બણી અગ્નિમાં હોમી દેવા. આને બર્હિર્જોમ કહેવામાં આવે છે.

(અથ સસ્રાવભાગહોમઃ)

અથ “ૐ સસ્રાવભાગાસ્તવિષા વૃહન્તઃ પ્રસ્તરેષા વર્હિપદશ્ચ દેવા । इमे यज्ञमभि विश्वे गृणन्तः (સ્વાહા ।) દેવા અમૃતા માદયન્તા સ્વાહા ॥ ” ઇતિ સસ્રાવભાગહોમઃ ॥

“ ૐ સંસ્રાવભાગાસ્તવિષા ” આ મન્ત્ર બણી સંસ્રાવ ભાગની એક આહુતિ અગ્નિમાં હોમવી.

(અથોત્તરપૂજનમ્)

સ્તુવોઽસીતિ સ્તુવં પ્રાગ્દણ્ડં નિદધાતિ । સ્તુવપ્રતિષ્ઠાપનાન્તે
इन्द्र चन्दनपुष्पधूपदीपनैवेद्यनाम्बूल दक्षिणाभिः पूजयेत् ॥
ગ્રાતારમિન્દેતિ પુષ્પાન્જલિ દયાત્ ॥

“ ૐ સ્તુવોઽસીતિ ” વિગેરે મન્ત્ર બણી, ઢાંડો પૂર્વ દિશા તરફ રહે તેવી રીતે, સ્તુવને નીચે મુકી દેવા. અને પછી ઇન્દ્ર મહારાજનું મન્થ-અક્ષત-પુષ્પ-ધૂપ-દીપ-નૈવેદ્ય-પાન-સોપારી-દક્ષિણા વિગેરે ઉપચારોથી ઉત્તર પૂજન કરવું. “ ૐ ગ્રાતાર મિન્દ્રમ ” આ મન્ત્ર બણી ઇન્દ્ર મહારાજને પુષ્પાન્જલિ અર્પણ કરવેા.

(અથ ચલિદાનમ્)

તતોઽગ્ન્યાયતનસ્ય સમન્તાદ્ દિક્ષુ વિદિક્ષુ ચ માપમક્તવલીન્
સદીપાન્ દિક્ષપાલેભ્યો દદ્યાત્ । ॥ ઓં ત્રાતારમિન્દ્રમ્ ॥ ” ઇતિ
“ ઇન્દ્રાય સાઙ્ગાય સપરિવારાય સાયુધાય સશક્તિકાય એપ
માપવલિર્નમઃ ॥ ” “ ભો ઇન્દ્ર, દિશં રક્ષ, વલિં મક્ષ;
યજમાનસ્યાયુઃકર્તા, ક્ષેમકર્તા શુભકર્તા શાન્તિકર્તા ભવ ॥ ”
ઇતિ પ્રાર્થયેત્ ॥ એવ સર્વત્ર ॥ “ ઓં અગ્નેર્મન્વે ॥ ” ॥ ૧૧ ॥ ઇત્યાગ્નેયે ।
‘યમમન્ત્રેણ યામ્યે । “ ઓં નમોઽસ્તુ તૈ નિર્ઋતે ॥ ” ઇતિ
નૈર્ઋત્યે । “ ઓં યે વશ્વાદિતિ ” વશ્વિમે ॥ “ ઓં વાયો
સવિતુરિતિ વાયવ્યે । “ ઓં ॥ ૧૨ ॥ ઉતસ્તરન્તઃ ॥ ” ઇત્યુત્તરે ।
“ ઓં ઈશાના ત્વા ॥ ” ॥ ૧૩ ॥ ઇતીશાને ॥ ઇતિ દિક્ષપાલેભ્યો વલિ
દદ્યાત્ ।

પછી મહાપત્ની ચારે બાજુ (અથવા તે પછી દેવજા વેદીની
ચારે બાજુ) અડદ અને ભાતનો બલિ અર્પણ કરવો. આઠ
દિશાઓમાં આ બલિ ગોઠવવા. (અહીંયા બ્રહ્મા અને
અનન્તને માટે બલિદાનનો ઉદ્દેશ્ય કર્યો નથી.) દરેક
બલિપાત્રમાં અડદ, ભાત, અને પ્રગટાવેલી દીવેટ હોવી જોઈએ.
દરેક દિક્ષપાલનો મન્ત્ર બણી તેનું ગન્ધ-પુષ્પ વગેરે પંચોપચારથી

૧. યેન યમપૂજન તૈનૈવ યમમન્ત્રેણ યમાય ઘલિદદ્યા
દિત્યર્થઃ ॥ સત્ત્વ “યમાય ત્વા” ઇત્યાદિઃ ॥

(૨) અગ્નેતિષદ્ મૂલગ્રન્થે નાસ્તિ ।

રાજ્યાલિષેક ગ્રંથ

પૂજન કરવું અને તેને બલિ અર્પણ કરવો. બલિ અર્પણ કરતી વખતે " ઐંદ્રાચ ૦ " વગેરે ચતુર્થ્યન્ત પદોનો પ્રયોગ કરવો. પછી " ધોઃ ઇન્દ્ર ૦ " વગેરે સંશુદ્ધ્યન્ત પદ વાપરીને ઇન્દ્ર વગેરે આઠ દેવોને પ્રાર્થના કરવી અને આશીર્વાદ લેવો.

(ઇન્દ્ર, અગ્નિ, યમ, વરુણ, નિર્ઋતિ, પવન, સોમ, (કુબેર), ઇશાન, આ આઠ દિશ્પાલો કહેવાય છે. એમનેજ બલિ અર્પણ કરવાનો હોય છે.) એમના મંત્રોનું પ્રતીક મૂળમાં આપેલું છે.

(અથ મહાવલિઃ)

(ક્ષેત્રપાલવલિઃ)

તતો મહાવલિ કુક્કુમાદિરક્તં રક્તપુષ્પાદિયુતં સદીપ
સદક્ષિણ ક્ષેત્રપાલાય દદાત્ । ”

“ ઐંદ્રાચ ૦ ” ક્ષેત્રિયાત્ત્વા ક્ષેત્રસ્ય પતિમાક્ષેત્રપાલાય મૃતપ્રેત-
પિશાચ-રાક્ષસ-શાકિની-ઢાકિની-વેતાલાદિપરિવારયુતાય ૦ ”
ઇત્યાદિ ॥ ઇમ વલિ શૂદ્રેણ દુર્બ્રાહ્મણેન વા ચતુર્ણ્યેઽન્યથ વા
નાયયેત્ ॥

પછી ક્ષેત્રપાલે બલિ (મહાબલિ) નું એક પાત્ર તૈયાર કરવું. તેમાં પથ્થ કંકુથી લાલ કરેલા અડધા-ભાત મૂકવા. લાલ પુષ્પોથી પૂજન કરવું; દીવો સળગાવે, સારી દક્ષિણા મૂકવી.

“ક્ષેત્રિયાત્ત્વા ૦”, “ક્ષેત્રસ્ય પતિમા ૦” ઇતિ મન્ત્રો પૃથક્
સ્યાતામ્ । ” ક્ષેત્રપાલાય ૦ ”, “ ઇત્યતઃચતુર્થ્યન્તં યાચ્યં
ધેદનોયમ્ ॥

અને પછી મૂળમાં બતાવેલા ક્ષેત્રપાલના મન્ત્રો બણી પૂજન-પૂર્વક તે બધા બૂત-ગ્રેત-પિશાચોથી ઘેરાયલા ક્ષેત્રપાલને અર્પણ કરવો. આ બધા કાંઈ ચ્હ પાસે અથવા તો પછી કાંઈ દુર્ગાદેવતા પાસે ઉત્તરકાંઠે ચોરાયા (ચતુષ્પથ ઉપર જઈને મૂકાવી દેવો.

(અથ પૂર્ણાહુતિઃ)

તતઃ પ્રક્ષાલિતપાણિપાદ આચાન્તો દેશકાલૈ સ્મૃત્વા,
' કૃતાયા એન્દ્રયાઃ શાન્તેઃ પૂર્ણતાસિદ્ધયર્થ પૂર્ણાહુતિં હોષ્યામિ, '
इति संकल्प्य लुचि द्वादशगृहीतं चतुर्गृहीतं वाऽऽज्यं कृत्वा
वस्त्रयुतनालिकેरादिफलं चन्दनादियुतं तदुपरि निधाय पूर्णाहुति
“ ॐ अग्निभूर्यज्ञ० ” इत्येतैस्त्रिभिः सूक्तै राज्ञाऽन्वारज्ज्वो हुत्वा
कर्मशेषं समापयेदाचार्यः ॥

ક્ષેત્રપાલ-બધા અર્પણ કર્યા પછી યજમાને (આચાર્ય) હાથ પગ ઘોષ નાંખવા; પોતાનાં આસન ઉપર બેસી, આચમન કરી, હાથમાં પાણી ઝાલીને દેશ કાલનું સ્મરણ કરતાં સંકલ્પમાં કહેવું જોઈએ કે—“કૃતાયાઃ” એન્દ્રી શાન્તિની પૂર્ણતા માટે હું પૂર્ણાહુતિ હોમ કરીશ.” પછી યજમાને આજ્યપર્યાલીમાંથી સુવ વડે સુગ્રીમાં (સુગ્રાં) બાર વખત કે ચાર વખત ઘી ભરવું; તેના ઉપર એક વસ્ત્રથી વીંટળાયેલું નારીયળ વગેરે કંઈકે ફળ મૂકવું; ગન્ધ-પુષ્પથી તે પૂર્ણાહુતિદ્રવ્યનું પૂજન કરવું; પછી ઉભા થઈ જવું; અને “ૐ અગ્નિભૂર્યજ્ઞ” વગેરે ત્રણ સૂક્તો બણી પૂર્ણાહુતિ હોમવી. ઉભા થયા પછી મન્ત્ર બણતા પહેલાંજ રાજ્યએ (આચાર્ય) ના જમણા પગા કે સુગ્રીને એક ર્ભની સળીથી અડકી રાખતાં

રાજ્યાભિષેક ગ્રંથ

પ્રયતેતઃ પાપિલક્ષ્મીતિ ચતસ્રઃ । હિરણ્યવર્ણાઃ । એવમભિષેકાનન્તરં
સર્વોપધીભિરનુલિપ્ય શુદ્ધોદકેન સ્નાત્વા પરિઘત્તે વાસસી પરિધાવ
શુક્લમાલ્યામ્બરાનુલેપનઃ સપત્નીકો યજમાન આચાર્યાદીન્
સમ્પૂજ્ય તેમ્યસે દક્ષિણાં દદ્યાત્ ॥

(અથ દક્ષિણા)

“ બ્રાહ્મણો દશ ગા દદ્યાદનડૂવાહ તતોઽધિકંમ્ ।
સીરાધિકં તતો વૈશ્યસ્તથા પ્રાદેશિકો હયમ્ ।
રાજા દદ્યાદ્ધરં ગ્રામં સમૂહો રાજવત્તથા ॥
યથોક્તાં દક્ષિણા દદ્યાત્ સકલં ફલમશ્નુતે ॥ ”

અથેત્યાદિ સમયમુદ્યાર્ય “ કૃતસ્ય એન્દ્રશાન્ત્યાશ્વકર્મણઃ
પ્રતિષ્ઠાસિદ્ધચર્યમ્ એકાદશ ઘેનૂ રુદ્રદૈવત્યાઃ અમુકગોત્રાય
બ્રાહ્મણાય હુમ્યમહ સમ્પ્રવદે । એવમનડુદ્ગ્રામભૂમિહસ્ત્યશ્વરથ
રત્નાદિ દદ્યાત્ ॥

૫૭૧ એન્દ્રકળશમાંથી તેમજ શાન્તિકળશમાંથી (વારુધુ
કળશમાંથી) અભિગમ્નિત પાણી સહ, બ્રાહ્મણોએ (ખાસ કરીને
આચાર્ય અને ઋત્વિજોએ) હાથમાં દુર્વા અને પંચ પદ્મ લેવાં
૭૮૨ દિશા તરફ મોઢું કરીને તેઓએ ઉભા રહેવું. યજમાને
ભાવી રાજાને, તેની પત્નીને, અને તેના પરિવારને પૂર્વ દિશા
તરફ મોઢું કરીને બેસાડવા.

યજ્ઞમાનપત્નીને ખાસ કરીને અભિષેક વખતે યજ્ઞમાનની ડાબી બાજુએ બેસાડવી યાજ્ઞલોએ રાજા ઉપર અભિષેક કરવો. “ૐ પવિત્રધાર ” “ ૐ શતધાર ” “ ૐ પ્રયતેત ” “ ૐ પાપિલધમી ” અને “ૐ દિરણ્યવર્ણા” આ ઋચાઓ ભણી અભિષેક કરવો. પત્ની રાજાએ શરીરમાં સર્વોપધી વગેરે મુગન્ધિત પદાર્થોથી પીઠી ચોળીને રત્નાન કરવું અને મુન્દર વસ્ત્રો ધારણ કરવા સર્વ પ્રકારના શુભાર ધારણ કરી, અતર ચદન વગેરેનો લેપ કરી પોતાની પત્ની સાથે યજ્ઞશાળામાં આવી, આસન ઉપર બેસી આત્માર્પ, અહ્યા વગેરે બ્રાહ્મણોનું ગન્ધ-અક્ષત પુષ્પમાળા વગેરેથી પૂજન કરી તેમને દક્ષિણા આપવી.

બ્રાહ્મણ યજ્ઞમાને (ઐન્દ્ર ગાન્તિની પરિપૂર્ણતા માટે) દસ ગાયોનું દાન કરવું (ક્ષત્રિય યજ્ઞમાને) એક બળદ વધારે દાનમાં આપવો. વૈશ્યે એક હળથી ખેડી શકાય એટલી જમીન વધાર દાનમાં આપવી એક જગીરદારે કે માડનિદ સાથમાં એક ઘોડા પશુ વધાર દાનમાં આપવો જોઈએ. રાજાએ એક ગામ દાનમાં આપવું જોઈએ, અને જ્યારે એક મહાળી આખી જ યજ્ઞમાન તરીકે હોય ત્યારે તેણે પશુ રાજાની માફ જ ગામકું દાનમાં આપવું જોઈએ. યજ્ઞમાન પોતાના અધિકાર પ્રમાણે ઉપર્યુક્ત દક્ષિણા આપે છે તેને જ કર્મનું સંપૂર્ણ ફળ મળે છે.

દાન આપતી વખતે હાથમાં પાણી લઈ સદૃશ્ય કરવો. જામ્રાએ દેશ-દાણનું સ્મરણ કરી મહેનું જોઈએ કે “ કરવામાં આવેલી ઐન્દ્ર ગાન્તિની પૂર્ણ સિદ્ધિ અને પ્રતિષ્ઠાની પ્રાપ્તિ માટે મહેવતાવાળી અગ્નિ ગાયોનું, હું, અમુક ગોત્રવાળા અમુક માણસોને, દાન આપુ હું ” આવો સદૃશ્ય કરી તેમાં જે વસ્તુ

પણ માનસોપચારથી પૂજન કરી “ૐ ગચ્છ ગચ્છ” વગેરે શ્લોકોથી વિસર્જન કરવું; બાહ્યોને શક્તિને અનુસરી જમાડવા; અને છેવટે “ૐ, ચતુર્ભિશ્ચ ચતુર્ભિશ્ચ” આ શ્લોક બણી વિષ્ણુનું રમરણ કરી આસન ઉપરથી ઉભા થઈ જવું.

(બીજો દિવસે પ્રધાન રાજાભિષેક-કર્મ કરવાનું હોય તો આ વિસર્જનવિધિ કરવાનો હોતો નથી, કારણકે બીજો દિવસે કર્મની પૂર્તિ પછી જ આ વિધિ કરવો શાસ્ત્રસમ્મત છે.)

ધર્મિ ઐન્દ્રશાન્તિપ્રયોગ

(અથાભિષેકદિનકૃત્યમ)

અભિષેકદિને ચ કૃતનિત્યક્રિયો દર્શપાણી રાજા પ્રાદ્સુલ્ભ આસન ઉપવિદ્યેષ્ટદેવતા ધ્યાત્વા નમસ્કૃત્ય માસપક્ષાદ્યુલ્લિખ્ય “સકલરાષ્ટ્રવશ્યતાકામોઽહં સાંવત્સરપુરોહિતામ્પામાત્માનમભિષે-
ચયિષ્યે,” इति संकल्प्य, ગણેશપૂજા-સ્વસ્તિવાચન-માતૃકા-
પૂજન-વસોર્ધારાપૂજાઽઽભ્યુદયિકશ્રાદ્ધાનિ કૃત્વા સાંવત્સરપુરો-
હિતૌ, ત્રીન્ ઋગ્યજુર્વિદો, વિપ્રસન્નિયવૈશ્યાનમાત્યાન્ સામગં
૧૬૧ ત્રિપ્રમમાત્યમન્યંચૈકમન્યતમયેદવિદં યૃત્વા, મધુપર્ક
કુણ્ડલ-કેયૂર-કટક-કણ્ઠાભરણાદ્ધુલીયકવસ્ત્રાદિભિસ્તાન્ સમ્પૂ-
જ્ય ચતુર્દર્શનમુલ્ક્યાનુપવેશયેત્ ॥

અભિષેકને દિવસે સવારે બાપી રાગભે રનાન-અન્ધોપાસન વગેરે પોતાનું નિષ્કર્મ કરી યજ્ઞશાળામાં આવવું. આસન ઉપર બેસી આચમન, પ્રાણાયામ, દર્શનહથ (પવિત્રધારણ), શાન્તિપાઠ,

દેવબ્રાહ્મણ નમસ્કાર કરવા; પોતાનાં, ઇષ્ટદેવનું ધ્યાન ધરવું, અને પછી હાથમાં સાક્ષત પ્રાણી લઈને સંકલ્પ કરવો. સંકલ્પમાં દેશ અને કાલનું ઉચ્ચારણ કરી સંસ્કૃતમાંજ કહેવું જોઈએ કે—‘આખા રાષ્ટ્રને વશ કરવાની ઇચ્છાથી આજે હું જોષી અને પુરોહિત વગેરે બ્રાહ્મણો દ્વારા મારો અભિષેક કરાવીશ.’ આવો સંકલ્પ કર્યા પછી ભૂમિપૂજન, દ્વિવક્ષણ, કલશાર્ચન, ‘શંખ-ધંટાદિ પૂજન કરી રાજાએ ગણપતિ મહારાજનું પૂજન કરવું જોઈએ. પછી બ્રાહ્મણોનું વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરી તેમની પાસે સ્વસ્તિ-પુષ્પાહ વાચન કરાવી, માનુષાપૂજન, વસોધારાપૂજન, વૈશ્વદેવસંકલ્પ, આયુષ્યમન્ત્ર જપ, નાન્દીબ્રાધ્ધ વગેરે કર્મ કરી રાજાભિષેક માટે બ્રાહ્મણોનું વરણ કરવું. બ્રાહ્મણવરણમાં ખાસ કરીને જોષી અને રાજગોર તો હોયજ. પણ તેમની સાથે ચાર વેદને, ગણનારા ચાર બ્રાહ્મણોનું અને ચાર વર્ણના ચાર અમાત્યોનું પણ વરણ થવું જ જોઈએ. (હોતા-અત્વિગ વગેરે ખીજા બ્રાહ્મણોનાં વરણ પણ જરૂર તો છે જ.) જોઓનું વરણ કરવામાં આવ્યું છે તેઓને મધુપકમાં વિષ્ટરંપાદ્ય-અર્ધ્ય-મધુપક-આચમનીયની સાથે મુવર્ણનાં કુંડળ-માનુષ-કંઠી વગેરે અવકાર પણ આપવા જોઈએ. પછી તેમનું ગન્ધ-અક્ષત-પુષ્પમાળા વગેરેથી પૂજન કરી તેમને યજ્ઞશાળામાં બેસવાની મુખ્યવસ્થા કરી આપવી જોઈએ.

(અભિષેકશાલાયાં કલશસ્થાપનમ્)

અથ પૂર્વદિને કૃતોપવાસઃ પુરોહિત સિતમાલ્ય-ચન્દન-વાસાઃ સોળ્ળીપો હોમદેશ પરિકલ્પ્ય તસ્માદુત્તરતસ્તોરણકદ-લીસ્તમ્મમણ્ડિતાયાં સ્નાનશાલાયાં ત્રીહિપુ યવેષુ વા સૌર્વર્ગ

નવકલશં યથાવિધિ સંસ્થાપ્ય યથાસમ્ભવમનેકનીર્થજલેના
પૂર્ય સર્વૈષિધિ-સર્વગન્ધ સર્વરત્ન-સર્વવીજ -ફલ - ક્ષીરિવૃક્ષ-
ક્ષીરિલતા-પલ્લવાન્ સિપ્ત્વા વદ્ધુભિઃ સિતવસ્ત્રેર્માલામિશ્રાવેષ્ટચ
તત્સમીપમેકં પદ્મગવ્યધુતજલપૂર્ણં મૃગ્મયં, ઘૃતેન પૂર્ણં હમં કુમ્ભં,
દુગ્ધેન રાજતં, દધ્ના તામ્રં, મધુના માત્તકં, કુશોદકેન ચ માર્તિકં,
શતઞ્છિદ્ર ચ સૌવર્ણમ્, અન્યૌશ્ચ યથાલાભં નદી-સરઃ-કૂપ-ચતુ -
સમુદ્રોદકપૂર્ણાન્ માર્તિકાન્ સ્થાપયેત્ । સર્વેભ્યાં ચ કલશાનામુચ્ચતા
પોઢશાઙ્ગુલા । વૈપુલ્યં દ્વિપચ્ચાશદ્ઙ્ગુલસૂત્રવેષ્ટનયોગ્યમ્ ॥

રાજ્યાભિષેકવિધિમાં આગળ પડતો બામ લેનારા રાજગોરે
પહેલા દિવસે ઉપવાસ કરવો કે રૂનાહાર કરવું. બીજો દિવસે
સુન્દર ઘોળાં વગેરે, પાઘડી વગેરે પહેરી, મન્દ-તલક-પુષ્પમાળા
અથવા શેથી સુસજ્જીત ચર્મ પદ્મમંડપમાં આવવું. ત્યાં હોમશળા-
ની ઉત્તર દિશામાં એક રત્નાનશાળા કે અભિષેક-શાળા કંપેશી જ
હોય છે. તે તોરણ-કેળના સ્તંભ વગેરેથી શણગારવામાં આવેલી
હોય છે. ત્યાં રાજગોરે જવું. ત્યાં શાખોદત વિધિ પ્રમાણે અભિષેકાર્ય
કળશોનું સ્થાપન કરવું. પ્રત્યેક કળશનું ડાંગર ઉપર કે જવ ઉપર
સ્થાપન કરવું. પ્રથમ કળસ સુવર્ણનો નવો હોવો જોઈએ શક્તિ
પ્રમાણે નેટલાં તીર્થોનાં જળ મળ્યાં હોય તે, તેમાં નાંખવાં જોઈએ.
તેમાં રવશાખોદત મન્ત્રો ઉચ્ચારીને સર્વૈષિધિ, સર્વગન્ધ, સર્વરત્ન,
સર્વ પ્રદારનાં બીજ અને ફળ, ક્ષીરિવૃક્ષો અને ક્ષીરી - વેનાઓનાં
પાંદડાં નાંખવાં જોઈએ. સુન્દર ઘોળાં વગેરેથી અને પુષ્પમાળાઓથી
તે સુવર્ણકળસને શણગારવો જોઈએ. તે સુવર્ણકળસનો પાસે
બીજો માટીડોનો ઘડો સ્થાપવો જોઈએ. તેમાં પંચગવ્યચાતુ પાણી -

ભરવું જોઈએ. તેની પાસે ત્રીજો હેમકુંભ સ્થાપવો; તેને ઘીથી ભરવો. ચોથો રજત (ચાંદીનો) કુંભ સ્થાપવો; તેમાં દૂધ ભરવું. પાંચમો તાંબાનો ઘડો ચૂકવો; તેમાં દહીં હોવું જોઈએ. છઠો માટીનો ઘડો, તે મધનો હોવો જોઈએ. સાતમો પણ માટીનો જ હોવો જોઈએ; તેમાં કુશોદક ભરવું જોઈએ. આઠમો ઘડો મુવણનો હોવો જોઈએ; તેમાં સો બાકાં (છિદ્ર) પાડેલાં હોવાં જોઈએ. બીજા પણ ઘડા ગોઠવી શકાય છે, અને તેમાં જુદી જુદી નદીઓનાં, તળાવોનાં, કુવાઓનાં અને ચાર સમુદ્રોનાં પાણી જુદાં જુદાં ભરી શકાય છે.

દરેક કળશ સોળ આંગળ જેટલો હોવો અને બાવન આંગળ જેટલું ચતર જેને વીંટી શકાય તેટલો પહેલો હોવો જોઈએ.

તતઃ પુરોહિતો હોમદેશે આથર્વણગૃહ્યોક્તેન, “અન્યસથ્વે-
ત્યેન્દ્રશાન્તિપ્રયોગલિખિતેન પ્રકારેનાગ્નિસ્થાપનાદિસપ્તદશાદ્યુત્યા-
ત્મકાઽપ્યાતાનહોમાન્તાનિ પૂર્વાઙ્કાનિ કૃત્વા શર્મવર્મ ૧,
સ્વસ્ત્યયન ૨, આયુષ્ય ૩, અમય ૪, અપરાનિત ૫ આરુઘ્યૈઃ
પદ્મભિર્ગૈરેરાથર્વણપરિશિષ્ટોક્તેરાન્યં જુહુયાત્ ॥ તે ચ ગણા
યક્ષ્યન્તે । હોમદેશસ્થાપિતહૈમન્ત્લશે ચ સંપાતાન્ ક્ષિપેત્ ।
રાજા ચ સિત ચન્દનપુષ્પવાસઃસર્વાલંકારયુતોઽગ્નેર્દક્ષિણત
ઉપવિશ્ય માંવત્સરમ્મૃતિમિદૈવજૈઃ સઘસ્યમુલ્લૈઃ । પુરોહિતૈશ્ચ
દ્યમાનાગ્નેર્નિમિત્તાનિ પશ્યેત્ । તાનિ ચ નિમિત્તાનિ પ્રમાણનિર્ણયે
દક્ષિણાવર્તશિલ્બ દ્વિત્યાદિનોક્તાનિ ॥

૧ પુરોહિતમુલ્લૈઃ સઘસ્યૈરિતિ પાઠ પ્રચલતઃ ।

અભિષેક માટે કળશોનું રચાપન કર્યા પછી આચાર્યે (રાજગોરે) યતમંડપમાં આવવું. ત્યાં દર્ભોદ્ધરણુ-દાણપ્રહણથી આરંભીને અગ્નિ-રચાપન અને પછીથી અભ્યાતાન હોમ સુધીનું બધુંએ પૂર્વાંગ કર્મ (સંક્ષેપમાં) કરવું બોધ્યે. (દર્ભોદ્ધરણુથી આરંભીને અભ્યાતાન હોમ સુધીનું સાંગ કર્મ ઐન્દ્રશાન્તિપ્રયોગમાં બતાવવામાં આવેલું જ છે.) પછી તે અગ્નિમાં પ્રધાન હોમની શરૂઆત કરવી. પ્રથમ શર્મ-વર્મ સૂક્તો વડે, પછી સ્વસ્તવન સૂક્ત વડે, પછી આયુષ્ય સૂક્ત વડે, પછી અબય સૂક્ત વડે અને પછી અપરાજીત સૂક્ત વડે, આવી રીતે આયવણુપરિચિદ્ધમાં બતાવેલાં આ પાંચ સૂક્તોથી (પ્રતિમન્ત્રાન્તે) ઘીની આહુતિ હોમવી. આ પાંચે સૂક્તોનો આગળના પ્રકરણમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવશે. અગ્નિથી ઉત્તર દિશામાં સુવર્ણનું જે પ્રણીતાયાત્ર (ઉદકુંભ) ગોઠવવામાં આવેલું હોય તેમ દુતશેષ-સંપાત (આહુતિનો અવશેષ) નાંખવો. જે વખતે હોમ ચાલતા હોય તે વખતે રાત્રએ સુન્દર ઘોળાં વગ્રો, પુષ્પમાળા, મુગન્ધિન અત્તર-અન્દન વગેરે ધારણુ કરી અગ્નિથી દક્ષિણ દિશામાં (બહાનાં પાછળ) બેસવું. બોધીઓ, સદરયો અને બ્રાહ્મણો સહિત તે રાત્રએ હોમાના અગ્નિનાં શુભાશુભ ચિહ્નોનું નિરીક્ષણ કરવું. પ્રમાણુનિર્ણયનામના પ્રથમા અગ્નિના શુભાશુભ ચિહ્નોનું વર્ણન કરવામાં આવેલું છે.

अथ मनानभिधि । तत्रार्थो मृत्तिहासनम् ।

एव पुरोहितः प्रवानहोमं समाप्यैन्द्रशान्त्युक्तेनैव प्रकारेण सप्तदशाहुत्वात्मकाम्यातानहोमादिवहोत्थापननमस्कारान्तान्यु-
त्तराह्नि कृत्वा सुगन्धैलादिना स्वेच्छया कृतस्नानं

સ્નાનશાળાયામાનીયોત્તન ઉપવેશ્ય મૃદ્ધિઃ સ્નાપયેત્ । તત્ર
સહસ્રશીર્ષેતિ પર્વતાગ્રમૃદા શિરઃ । અક્ષિમ્બ્યાં તે इति वल्मीकान्त-
મૃદા 'કર્ણો' । તેનૈવ વિશ્વાલયમૃદા મુખમ્ । ગ્રીવામ્બ્યસ્ત્ इतीन्द्र-
ધ્વજસ્થાનમૃદા ગ્રીવામ્ । આન્ત્રેમ્બ્ય इति राजाङ्गणमृदा हृदयम् ।
યસ્ય વિશ્વાનિ હસ્તયોરિતિ ગજદન્તોદૃતમૃદા દક્ષિણવામભુજૌ ।
વહ્નીનાં પિત્તેતિ સરોમૃદા પાન્થમ્ । નામાનામિન इति संगममृदोदरम् ।
આ તે સિચ્ચામીતિ નદીકૂલદ્વયમૃદા પાર્શ્વૌ । સોમાનં સ્વરણમિતિ
વેશ્યાદ્વારમૃદા કટિમ્ । ઊરુમ્બ્યાંત इति गजस्थानमृदोसूतम् । મેહના-
દ્વલમિતિ ગોષ્ઠમૃદા જાતુની । તેનૈવાશ્વસ્થાનમૃદા જઙ્ઘે । એતાવાન-
સ્યેતિ રથચક્રોદૃતમૃદા પાદૌ । અઙ્ગાદઙ્ગાદિતિ सर्वमृद्विः
સર્વાઙ્ગાનિ ॥

આવી રીતે પુરોહિત આચાર્યે અભ્યાતાન હોમથી આરંભીને
બ્રહ્મોત્થાપન અને નમસ્કાર સુધીનું સંપૂર્ણ પૂર્વાંગોત્તરાંગ કરીને
અભિષેક-શાળામાં આવવું. રાજાએ પણ ત્યાંથી ઉડી પોતાના
સ્થાનમાં જઈ પોતાના મરજી પ્રમાણે સુગન્ધિત-તેલ અત્તર વડે
પીડી ચોળાવી સામાન્ય સ્નાન કરી અભિષેક-શાળામાં આવવું
જોઈએ. ત્યાં રાજાને એક સુન્દર આસન ઉપર બેસાડી પહેલાં
મૃત્તિકા સ્નાન કરાવવું જોઈએ. (મૃત્તિકાભિમંત્રણનો વિધિ અહીંયાં
આપેલો નથી. તે ગાખાન્તરથી સમજી લેવો. ચોદ પ્રકારની મૃત્તિકા
ચોદ મન્ત્રો વડે ચોદ અંગેમાં ચોપડવાની હોય છે. અને તે
પુરોહિતે જાતે ચોપડવી જોઈએ.)

“ ઓં સદસશોર્ષાં ” આ મન્ત્ર બણી પર્વતના શિખર ઉપરની માટોડી રાજના મસ્તકમા ચોપડવી જોઇએ. “ ઓં અશ્વિ-
મ્યાં તે ” આ મન્ત્ર બણી રાક્ષાની માટોડી એ
એ કાનોમાં ચોપડવી. તેજ મન્ત્ર વડે બીલાનાંઝાડ નીચેના માટોડી
રાજના મોઢામા ચોપડવી. “ ઓં ઘ્રોષામ્યસ્તે ” આ મન્ત્ર બણી
ઇન્દ્રધ્વજ નીચેની માટોડી રાજના ગળામાં ચોપડવી (ઇન્દ્રધ્વજ
= રાજનો વિજયધ્વજ). “ ઓં આન્ત્રેમ્ય ” આ મન્ત્રથી રાજના
આંગણુની માટોડી રાજના હૃદયમા ચોપડવી. “ ઓં વસ્ય
વિશ્વાનિ હસ્તયોઃ ” આ મન્ત્ર બણી હાથીના હાંત વડે ઉખા-
ડવામાં આવેલી માટોડી રાજના બન્ને જાહુઓમા ચોપડવી. “ ઓં
ઘઘ્નિનાં પિતાં ” આ મન્ત્ર બણી તળાવની માટોડી રાજની
પીઠમા ચોપડવી. “ ઓં નામાનાર્મિં ” આ મન્ત્ર બણી એ
નદીઓના સગમની માટોડી રાજના પેટપર ચોપડવી. “ ઓં આ
તે સિદ્ધામિ ” આ મન્ત્ર બણી નદીના બે ને કાઠાની માટોડી
રાજની બન્ને કુખોમા ચોપડવી. “ ઓં સોમાનં સ્વરજં ” આ
મન્ત્ર બણી વેશ્યાના દરવાજાની માટોડી રાજની ડમરમા ચોપડવી.
“ ઓં ઠ્રુઠ્રમ્યાં તે ” આ મન્ત્ર બણી હાથીઓના રહેણાણુની
માટોડી રાજની બન્ને બિરુમા (જાધમા) ચોપડવી. “ ઓં મેઘના-
ઠ્ઠમ્ ” આ મન્ત્ર બણી મેશાજાની માટોડી બન્ને ઢીચણુમા
ચોપડવી. તેજ મન્ત્ર વડે હસ્તિજન (અશ્વજાજા)ના માટોડી રાજની
બન્ને પાદિઓમા ચોપડવી. “ ઓં ણ્તાવાનસ્ય ” આ મન્ત્ર
બણી રથના પૈડાવડે ઉખડેલી માટોડી રાજના બે ને પગોમા
ચોપડવી. “ ઓં અદ્ભાદ્ભાદ્ ” આ મન્ત્ર બણી ચૌદે ચૌદ
અડારની માટોડી ભેગી દરી રાજના આખા શરીરમાં
ચોપડવી.

(અથ સ્નાનમ્)

તતઃ પૂર્વસ્થાપિતેન પદ્મગવ્યયુતેન જલકુમ્ભેન સ્નપયેત્ ।
મન્ત્રાસ્તુ ગન્ધદ્વારાં ૦ આપ્યાયસ્વં ૦ દધિક્ષ્ણાઃ ૦ તેજોસિશુકમ્ ૦
આપોહિ ૦ ઇત્યાદ્યાશ્ચ ॥

૫ઠી અભિષેકવેદીની પૂર્વ દિશા તરફ, પાંચગવ્યવાળો
માટોડીનો જે ખીન્ને કળશ ગોડવવામાં આવ્યો છે તે લઈ પુરોહિતે
રાજાને સમન્વિત સ્નાન કરાવવું સ્નાન કરાવતી વખતે
“ૐ ગન્ધદ્વારામ્” “ૐ આપ્યાયસ્વ” “ૐ દધિક્ષ્ણાઃ”
“ૐ તેજોસિશુકમ્” “ૐ આપો હિ વટા” વગેરે મન્ત્રો
બોલવા જોઈએ

તદા રાજા તદાસનં ત્યક્ત્વા ભદ્રાસન ઉપવિશેત્ । ભદ્રાસન
તુ હૈમ રાજત તામ્ર સ્તીરિદારુજ વા માળ્ડલિકસ્ય હસ્તૈનોચમાયત
ત્ર । અનન્તરજિતઃ સપાદહસ્તેન । મહારાજસ્ય સાર્ધહસ્તેન ।

પાંચગવ્યથી સ્નાન થયા પછી રાજાએ તે સ્નાનાસનનો ત્યાગ
કરી ભદ્રાસન ઉપર આવીને બેસવું જોઈએ. ભદ્રાસન સુવર્ણનું,
ચાંદીનું, તાંબાનું કે દ્રુધવાળા કોઈપણ ઉત્તમ વૃક્ષનું હોવું જોઈએ.
માડલિક (હાઠાર)નું ભદ્રાસન એક હાથ જોડ્યું અને પોણું હોવું
જોઈએ આગૂળાગૂળા દુરુમનો ઉપરજ વિજય મેળવનારા (રાણા)નું
આસન રાત્રી હાથ જોડ્યું અને પોણું હોવું જોઈએ અને દૂર દેશના
દુરુમનો ઉપર પણ વિજય મેળવનારા મહારાજાનું ભદ્રાસન દોઢ
હાથ જોડ્યું અને પોણું હોવું જોઈએ

ततो विप्रामात्यस्तेजोसीति पूर्वस्थापितेन घृतपूर्णहैमकुम्भेन प्राच्यां स्थित्वाऽभिषिञ्चेत् । क्षत्रियामात्य आप्यायस्वेति दुग्ध-
पूर्णं रौप्यकुम्भेन दक्षिणतः स्थित्वा । वैश्यामात्यो दधिक्राव्णेति
दधिपूर्णं ताम्रकुम्भेन पश्चिमतः स्थित्वा । छन्दोगामात्यो मनु-
वाता इति श्रूचेन मधुपूर्णं मृत्कुम्भेनोत्तरतः स्थित्वा । स एव
देवस्य त्वेति कुशोदकपूर्णं मृत्कुम्भेन तत्रैव स्थित्वा । देवस्य
त्वेत्यस्यान्ते 'अभिषिञ्चामि' इति वाक्यशेषः ॥ ततः पुरोहितो
ऽग्निं रक्षध्वमिति सदस्यान् प्रेष्य संपातयुतेन हैमकुम्भेन राज-
सूयाभिषेकमन्त्रैरभिषिञ्चेत् ॥ ते च याजुषास्तावत् । (यथा)
“ ॐ सोमस्य त्वा द्युम्नेनाभिषिञ्चाम्यग्नेभ्राजसा सूर्यस्य वर्चसे-
न्द्रस्येन्द्रियेण, क्षत्राणा क्षत्रपतिरेध्यति दियून् पाहि ॥ ” “ इम
देवा असपत्नं सुवध्व महते क्षत्राय, महते ज्यैष्ठ्याय, महते
जानराज्यायेन्द्रस्येन्द्रियाय । इमममुष्य पुत्रममुष्यै पुत्रमस्यै विश एष
वोमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणाना राजा ” ॥ “ इति ॥ इममित्यस्य
स्थाने द्वितीयान्तं राज्ञो नाम, अमुष्येत्यत्र षष्ठ्यन्तं तत्पितुः,
अमुष्या इत्यत्र षष्ठ्यन्तं तन्मातुः । “ इमा आप शिवतमाः ० ”
इति तृच आग्नेदिक । “ देवस्य त्वा सवितुः प्रमवेऽधिनो-
र्बाहुभ्या पूष्णा हस्नाभ्यामग्नेस्तेजसा वर्चस्य सूर्यस्य वर्चस्य
वर्चसेन्द्रस्येन्द्रियेणाभिषिञ्चामी ” तियजुः ॥ मूर्धुवः स्वरिति व्याहृ-
तयश्च ॥ एवमन्येऽपि तत्तच्छास्त्रीया बोध्याः ॥ ततः पुरोहितो
बहिसमीप गच्छेत् ॥

બદ્રાસન ઉપર વિરાજમાન થયેલા રાજની ચારે બાજુ ચાર અમાત્યોએ ઉભા રહેવું. પૂર્વ દિશામાં બ્રાહ્મણ અમાત્યે સુવર્ણનો મૃતકુંભ લઈ ઉભા રહેવું; અને “ ઓં તેજોઽસિઃ ” આ મન્ત્ર બાણી રાજનો મુનાભિષેક કરવો. દક્ષિણ દિશામાં ક્ષત્રિય અમાત્યે ચાંદીનો દુગ્ધકુંભ લઈ ઉભા રહેવું; અને “ ઓં આપ્યાયસ્વઃ ” આ મન્ત્ર બાણી દૂધથી રાજનો અભિષેક કરવો. પશ્ચિમ દિશામાં વૈશ્ય અમાત્યે ઉભા રહેવું; હાથમાં તાંબાનો દધિકુંભ લેવો; અને “ ઓં દધિકાઘ્નઃ ” આ મન્ત્ર બાણી રાજ ઉપર દહીનો અભિષેક કરવો. ઉત્તર દિશામાં સામગ અમાત્યે ઉભા રહેવું “ ઓં મધુવાતાઃ ” વગેરે ત્રણ મન્ત્ર બાણી મધ વડે રાજનો અભિષેક કરવો. તે છન્દોગા સામગ અમાત્યે જ પાસમાં આવેલા કુશોદકના માટાડીના કુંબને લઈ “ ઓં દેવસ્ય ત્વાઃ ” આ મન્ત્ર બાણી અને અભિષેક કરવો. આ મન્ત્રને અન્તે સામગ અમાત્યે “ ઓં અભિષિજ્ઞામિ ” ક્રિપાપદનો જરૂર પ્રયોગ કરવો જોઈએ. મન્ત્રપાઠ કરતી વખતે બેગા થયેલા હોતા અને સદસ્યવૃન્દમાંના ઢેટલાકે અગ્નિનું રક્ષણ કરવા માટે યજ્ઞશાળામાં જવું જોઈએ. અને પુરોહિતે તેની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. અને પુરોહિત જાતે અગ્નિ પાસેથી જે સુવર્ણનો સંપાતકુંભ લાવેલો હોય તેના તે સંપાત જલ વડે તેણે ચાગુપ મન્ત્રોનું ઉચ્ચારણ કરી રાજનો અભિષેક કરવો જોઈએ. ચગુર્વેદમાં જે મન્ત્રો રાજસૂયાભિષેક પદરણમાં વિનિયુક્ત છે તે મન્ત્રોથી જ આ અભિષેક થવો જોઈએ. “ ઓં સોમસ્ય ત્વાઃ ” “ ઓં હિમ દેવાઃ ” “ ઓં દેવસ્ય ત્વાઃ ” આ ચાગુપ મન્ત્રો બાણીને, ઓં મૂર્મુષઃ ” આ મહાબ્યાહતિઓ બાણીને તેમજ “ ઓં હિમા આપઃ શિવતમાઃ ” આ ઋગ્વેદીય ત્રણ ઋચાઓ બાણીને પણ પુરોહિતે રાજ ઉપર સંપાતજલાભિષેક કરવો જોઈએ.

(“ ઓં હમં દેવા : ” આ મન્ત્રમાં જ્યાં ‘ હમમ્ ’ પદ આવેલું હોય ત્યાં દ્વિતીયાવિભકત્યન્ત રાગ્નનું નામ ઉચ્ચારવું; “ અમુષ્ય ” પદની જગ્યાએ પશ્ચીવિભકત્યન્ત, રાગ્નના પિતાનું નામ ઉચ્ચારવું; “ અમુષ્યાઃ ” પદની જગ્યાએ પશ્ચન્ત રાગ્નની માતાનું નામ ઉચ્ચારવું.) તે સિવાય જુદી જુદી શાખાઓના જુદા જુદા મન્ત્રો ભણીને પણ આ અભિષેક કરવો. અને પછી સંપાતકુંભને પોતાની જગ્યાએ મૂકવા માટે પુરાહિતે ભતે અગ્નિશાળામાં જવું જોઈએ.

તતો વેદશાસ્ત્રાભિજ્ઞોઽન્યો વિપ્રો મદ્રાસનગતમેવ રાજાન શતચ્છિદ્રસૌવર્ણકુન્ભેનાભિષિષ્વેત્ । તતઃ “ ઓં યા ઓષધીરિ ” તિ સર્વોષધીનામુદકં સિપેત્ । “ ઓં રયે તિષ્ઠે ” તિ યજુનુપા સૂક્તેન ગન્ધસ્યોદકમ્ । “ ઓં આત્રણન્ બ્રાહ્મણઃ ” ઇતિ યજુપા ધીજાનામ્ । “ ઓં પુષ્પવતી, ” ઇત્યાયર્વમન્ત્રેણ પુષ્પાણામ્ । તેનૈવ મન્ત્રોણાનેકફલાનામ્ । “ ઓં આશુ શિશાનઃ ” ઇતિ સૂક્તેન રત્નાનામ્ । “ ઓં યે દેવાઃ પુરસદ ” ઇતિ કુશાનામુદકેન । કેચિત્તુ કુશદૂર્વાપ્લવૈરનેન મન્ત્રેણ રાજાદ્વાનિ માર્જયેદિત્યાહુઃ ॥ તતોઽન્ય ઋગ્વેદી વિપ્રો ગોરાત્નયા “ ઓં ગન્ધદ્વારામ્ ” ઇતિ મન્ત્રેણ રાજઃ શિરઃ કળ્થં ચ લિપ્તેત્ ॥

પછી વેદ-શાસ્ત્ર-સમ્પન્ન એવા કેઇ એક ભણુકાર વિદ્વાન બ્રાહ્મણે સુવર્ણનો શતચ્છિદ્ર કળશ લઈ તેમાંથી પડતા પાણી વડે રાગ્નને અભિષેક કરવો. (તે કળશમાં) પહેલા સર્વોષધીનું જળ રડી “ ઓં યા ઓષધી- ” આ મન્ત્ર ભણી રાગ્ન ઉપર અભિ-

રાજ્યાભિષેક મન્ત્ર

પ્રેક કરવો; પછી " ઓ રથે તિષ્ઠન્ " આ યાજુષ સૂક્ટ કે અનુવાકે બણી ગન્ધોદકથી અભિષેક કરવો; પછી " ઓ આ દ્યક્ષન્ " આ મન્ત્ર બણી બીજોદકથી અભિષેક કરવો; પછી " ઓ પુષ્પયતો " આ આયર્વણ મન્ત્રથી પુષ્પોદકનો અભિષેક કરવો; તેજ મન્ત્રથી ફોદકનો પણ અભિષેક કરવો. " ઓ આશુઃ શિશાનન્ " આ સૂક્ટ બણીને રાજા ઉપર રત્નોદક વડે અભિષેક કરવો; અને " ઓ યે દેવાઃ પુરઃમદઃ " આ મન્ત્ર વડે કુશોદકનો અભિષેક કરવો.

કેટલાક આચાર્યોના મત પ્રમાણે " ઓ યે દેવાઃ પુર મદઃ " આ યાજુષ મન્ત્ર બણીને રાજાનું શરીર યોજાને તેને કુશોદક-ફુવોદક-અને પલ્લવોદક વડે ન્હવડાવવાનું હોય છે. (ઉપર બતાવેલા પદાર્થોના કળશ જુદા સ્થાપવા માટે ઉપર ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો નથી. માટે જે પ્રથમ સુવર્ણકળશમાં સર્વોપધી-સર્વગન્ધ વગેરે નાખવામાં આવ્યાં છે તે કળશના જલ વડે જ અહીંયાં રાજાનો અભિષેક કરવો જોઈએ.)

આટલો અભિષેક થઈ ગયા પછી કોઈ એક ઋગ્વેદી બ્રાહ્મણે " ઓ મન્ધદ્વાગ્ " આ મન્ત્ર બણી રાજાના મસ્તક ઉપર અને કંઠમાં ગોઠાવનાનો લેપ કરવો જોઈએ.

તતઃ સમીચીના વિપ્રાઃ ક્ષત્રિયાઃ વૈશ્યાઃ શૂદ્રા અનુલોમાશ્ચ
યથાલાભ ગઙ્ગા-યમુનાઽધનેકનદીસરઃકૃષ્ણચતુઃસમુદ્રનિર્ધરપૂર્ણઃ
પૂર્વસાદિતૈરનેકૈઃ કલ્પશૈઃ સ્વસ્વશાસ્ત્રોયૈર્મન્ત્રૈઃ શૂદ્રાઽનુલોમાદયશ્ચ
તૂષ્ણીમેવાભિષિજ્ઞેયુઃ । એતસ્મિન્નેવ કાલે અમાત્યમુરવ્યાશ્ચ ચ્છત્ર-

ચામરવેવાન્ ધારયેયુઃ । વાદકાઃ શહુમેયાદીનિ વાદયેયુઃ ।
વિપ્રા મન્ત્રપાઠં, વન્દિનશ્ચ સ્તુતિ કુર્યુઃ ॥

પછી દેટલાક ઉત્તમ ક્ષેત્રીના બ્રાહ્મણોએ, ક્ષત્રિયોએ, વૈશ્યોએ, શૂદ્રોએ અને અનુલોમ સાંકર્યાળાઓમાંથી દેટલાકે રાજની ચારે બાજુ મંડળમાં ઉભા થઈ જવું. એકે ગંગોદક, યમુનોદક વગેરે તીર્થજળ લેવાં, બીજાએ તળાવનું જળ લેવું, ત્રીજાએ ડુંપોદક લેવું, ચોથાએ ચતુઃસમુદ્રોદક લેવાં અને પાંચમાએ નિઝરોદક લેવું. આ બધા તીર્થોદક-કુંભ પહેલાંથી જ પૂર્વ દિશામાં ઘટસ્થાપન વખતે અનુક્રમે ગોઠવાયલા હોય છે. પછીથી પ્રત્યેકે પોતપોતાની શાખાને અનુસરી અભિષેક-મન્ત્રો બણી રાજનો અભિષેક કરવો. શૂદ્રોએ અને અનુલોમ વર્ણસંહર આગેવાનોએ અમન્ત્રક (મૌન ધારણ કરીને જ) અભિષેક કરવો. આ અભિષેક વખતે પૂર્વોક્ત ચાર અમાત્યોએ રાજની ચારે બાજુ ઉભા રહેવું જોઈએ. પૂર્વ દિશા તરફના બ્રાહ્મણ અમાત્યે દંડ, પશ્ચિમ દિશા તરફના વૈશ્ય અમાત્યે છત્ર અને આજુબાજુના ક્ષત્રિય તથા જન્દોગ અમાત્યોએ ચામર લઈ ઉભા રહેવું જોઈએ,

આ અવસર ઉપર વાઘ વગાડનારાઓએ વાળ વગાડવાં જોઈએ, બ્રાહ્મણોએ મન્ત્રપાઠ કરવો જોઈએ; બાદચારણોએ રાજની સ્તુતિ કરવી જોઈએ.

તતઃ સાંવત્સરઃ સર્વકુમ્ભ મધ્યમ આસાદિતહૈમ કુમ્ભોદકં કુશૈર્ગૃહીત્વા વક્ષ્યમાણઃ " સુરાસ્ત્વામભિનિષિઞ્ચન્તુઃ " इत्यादि-

રૂપાડન-ફલ હેમ-સુપુષ્પ-મૃમ્યાદીનિ નેમ્યો દત્ત્વા, ચન્દન-
કેમરાદિભિરલઙ્કૃતો દાંધિદૂર્વાદીનિ મઙ્ગલદ્રવ્યાણ્યાલમ્પ સશ-
ચાપહસ્તોઽગ્નિ પ્રદક્ષિણીકૃત્ય, ગુર્વોદીક્ત્વા, મહાવૃષ ગા ચ
સવત્સા ધૃષ્ટદેશે સ્થરોત્ ।

૧ પછી રાજ્યયોતિષીએ રાજાના લક્ષાટમા મુવર્ણપટ ખાંધેલાં
મુવર્ણપટનું વિશેષ વિવરણ પહેલાં (નીતિમધ્યમાંજ દેવી
પુરાણનાં વચનોનાં ઉદ્ધરણ સાથે) કરેલું છે. પછી માથામાં મુકુટ
પહેરાવેલા. (જે કે શાસ્ત્રકારો મુવર્ણપટન-અને મુકુટન-અ
વિધિ, સિંહાસન ઉપર બેસાડતાં પહેલાં ઉત્તેજેલો છે, છતાં સિંહા-
સન ઉપર બેસાડ્યા પછી તરતજ જે આ વિધિ કરવામાં આવે તો
તે મુક્તિયુક્ત લાભ છે.) પછી પુરોહિતે (દરબાર મંડપમાં) શુભ
લક્ષમાં અને શુભમુહૂર્તમાં રાજ્યસિંહાસન ઉપર બેસાડેલા. આ
સિંહાસન ઉપર પહેલાં આખલાનું, પછી માળાંરનું, દોપડનું, પછી
સિંહનું અને તે ઉપર વાઘનું ચામડું પાથરવું જોઈએ; તેના
ઉપર બહુમૂલ્ય, જરીનું કે ખીજનું આસન પાથરવું જોઈએ. (રાજ
ન્યારે આ સિંહાસન ઉપર વિરાજમાન થાય ત્યારે દરબારમાં
આવેલા દરેક દરબારીએ રાજાને વંદન કરવા આવવું જોઈએ.
અને) દારપાસે દરેકનો પરિચય કરાવવો જોઈએ; પહેલાં મન્ત્રી-
ઓનો અને અધિકારીઓનો પરિચય કરાવી, પછી આવેલા નામ-
રિકા અને વેપારીઓનો પણ પરિચય કરાવવો જોઈએ. રાજાએ
રાજ્યયોતિષીને, રાજગોરને, ઋત્વિજોને અને જાળ આવેલા
આજ્ઞાઓને તેમની યોગ્યતાને અનુસરી પોતાના વૈભવ પ્રમાણે,
ગામ-વસ્ત્ર-હાંડી-ચોડા-મુવર્ણ-ગાય-અકરી-ચેટાં-ધર વગેરે જીવનનાં
સાધનો દક્ષિણમાં અને ધનામમાં આપવાં જોઈએ. (આ દરબારને)

દિવસ કહેવાય.) આ દિવસે પણ પોતાના પૈતૃક પ્રમાણે બીજા ઘણા આહારોને સુંદર પકવાનોથી જમાડવા; તેમને ગાય-વસ્ત્ર-તલ-ચાંદી-સુવર્ણ-અનાજ-ફળ-પુષ્પ-શ્રુતિ વગેરે અર્પણ કરી સતકાર કરવો, અને પછી રાજધાનીમાં સવારી કાઢી કરવા નિકળવાની તૈયારી કરવી. (આ નગરબ્રમણવિધિ દરબારના દિવસે કે બીજા દિવસે રાખવો.) ત્યારે પણ ચન્દન-કેસર વગેરે દ્રવ્યનું તિલક કરી, સુંદર વસ્ત્ર-અલંકાર ધારણ કરી, હાથમાં ધનુષ-બાણ લઈ, અગ્નિમંડપમાં જઈ અગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરી, પોતાના વન્દનીય શુરુજનોને અને વડીલોને વન્દન કરવાં, પછી ઠહી-દૂધ વગેરે માંગલિક દ્રવ્યોનો સ્પર્શ કરી, આખાનો અને વાહરડાવાળી ગાયનો પણ સ્પર્શ કરવો અને તેમની પાંદ ઉપર હાથ ફેરવવો. અને ત્યાર પછી નગરબ્રમણની (સવારીની) તૈયારી કરવી.

ततः पुरोधाः सलक्षणं जात्यश्वं महागजं च तत्राऽऽनाय्य
तौ सर्वौषधिकलशेन “ ॐ या ओषधीः ” इति संस्नाप्य
वस्त्रपर्याणसुवर्ण-रूप्यालङ्कारादिमिरलङ्कृत्याऽथ राज्ञः पुरतः
आनीयाभिमन्त्रयेत् ॥ ते च मन्त्रा अश्वशान्तौ—

“ जयाश्च त्वं मया राजस्तु रक्षाद्यः प्रतिष्ठितः ।

स्मराऽद्य लक्ष्म्याः पुत्रस्त्व गन्धर्व त्व तथा स्मर ॥

यथा नृणामयं राजा तथा त्वं भव वाजिनाम् ।

यथा भवन्तं नृપतिर्નિત્યમેवारुरुहति ।

तथा त्वं रक्ष राजानं सर्वावस्थागतं ह्य ॥

દર્શયાશ્ચ તથા સ્વપ્ને દૈવદ્રોષમુપાગતમ્ ।
 તુરગાન્ સકલાન્ રક્ષ ત્વયિ મારોઽયમર્પિતઃ ॥
 અયપ્રમૃતિ રાજા ત્વામગ્રેણાઽમ્યેતિ મક્તિતઃ ।
 અમ્યર્ચયિષ્યતિ સદા ગન્ધમાલ્યાનુલેપનૈઃ ॥
 આશીર્મિશ્ચ દ્વિનાતીનાં તથા ચ સ્વસ્તિવાચનૈઃ ।
 રક્ષતુ ત્વાં મહેન્દ્રસ્તુ પૂર્વેણ ત્રિદશાધિપઃ ॥
 દક્ષિણેન યમો દેવઃ પશ્ચિમેન જલાધિપઃ ।
 ઉદગૃધૈશ્રવણો દેવઃ સર્વે રક્ષન્તુ સર્વતઃ ॥ " ઇતિ ॥

(રાજાનાં સર્વપ્રકારનાં સવારીનાં સાધનો ઉપર પહેલાંથી જ રાજગોરે સર્વોપધીથી ભરેલા મુવણું કુંભમાંથી જલ લઈ દર્ભવડે માર્જન અને અભિષેક તો કરવો જ જોઈએ. પણ ખાસ કરીને જ્યારે પહેલ જોડાં રાજા માટે તે વાહનો લાવવામાં આવે ત્યારે પણ ખાસ કરીને ઘોડાનું અને મહાગજનું અભિમન્ત્રણ તો રાજગોરે કરવું જ જોઈએ.) રાજાની સવારીનો ઘોડો બધાં શુભ લક્ષણોથી યુક્ત હોય જાતવાળો હોવો જોઈએ. હાથી પણ તેવો જ હોવો જોઈએ. રાજગોરે પહેલાંથી જ ઘોડા ઉપર સર્વોપધી જળનો " ઓં વા ઓપધીઃ " અભિષેક કરેલો હોવો જોઈએ. તેને નહવડાવી જીન-જરી-લગામ વગેરેથી તેને શયુગારી અને તૈયાર કરી ઘોડાઓના રખેવાળે તે ઘોડા સવારી વખતે રાજાની સામે લાવવો. અને પછી રાજગોરે અશ્વસાન્તિમાં આવેલા મન્ત્રો ભણી તે ઘોડાનું અભિમન્ત્રણ કરવું જોઈએ. તે મન્ત્રોમાંના કેટલાક મન્ત્રો મૂળમાં આપેલા છે. (અભિમન્ત્રિત બીજા વાહનોની માફક

આ ઘોડાનેા પણ રાજ્યે સ્પર્શ કરી સવારીની હરોળમાં સામીલ કરી લેવો. પછી હાથી ઉપર સવાર થવું. તેના વિધિ આગળ બતાવવામાં આવે છે.)

(અથ ગજારોહણમ્)

તતો ગજમપિ દક્ષિણે કર્ણે દૈવવિદા મન્ત્રિતં રાજાઽરોહેત ।

તન્મન્ત્રાસ્તુ ગજશાન્ત્યુક્તાઃ—

- “ શ્રોગજસ્ત્વ કૃતો રાજા ભવ તસ્ય ગજાગ્રણીઃ ।
 ગન્ધમાલ્યાઽન્નમસ્થૈસ્ત્વાં પૂજયિષ્યતિ પાર્થિવઃ ॥
 લોકઃ સદા ભયં પૂજાં કરિષ્યતિ યથા તવ ।
 પાશુનીયસ્ત્વયા રાજા યુદ્ધેઽલ્બનિ તથા ગૃહે ॥
 તિર્યંભાવ સમુત્સૃજ્ય દ્વિયમાવમનુસ્મર ।
 દેવા સુરે પુરાયુદ્ધે શ્રીગજચ્છિદૃશૈઃ કૃતઃ ॥
 ઐરાવણસુતઃ શ્રીમાન્ અરિષ્ઠો નામ વારણઃ ।
 શ્રોગજાનાં તુ યત્તેજઃ સર્વમેવોપતિષ્ઠતુ ॥
 તત્તેજસ્તવ નાગેન્દ્ર દિવ્યભાવસમન્વિતમ્ ।
 ઉપતિષ્ઠતુ મદ્ર તે રક્ષ રામાનમાહ્વે ॥ ” ઇતિ ॥

રાજ્યશાંતિપ્રયોગે ગજરાજના કાનમાં પણ મૂળમાં આપેલા ગજશાન્તિપ્રયોગના ઉદ્દેશા મન્ત્રો બધી ગજરાજને અભિમંત્રિત કરવો. પછી રાજ્યે તેના ઉપર વિરાજમાન થવું. ગજશાન્તિપ્રયોગના દેટલાક મન્ત્રો મૂળમાં આપેલા છે.

(અથ પુરપરિભ્રમણમ્)

અથ રાજા તે ગજમારુદ્ધ ગજારૂઢૈરેવ મુખ્યામાત્યસામન્ત-
સાંવત્સર-પુરોહિતાદિભિઃ સહ મહાપયેન સ્વપુરં પરિભ્રમ્ય
દેવતાયતનાનિ ગત્વા યથાવિભવં દેવતાઃ સમ્પૂજ્ય ગજારૂઢો
ગજારૂઢૈરેવ તૈઃ સહ ગૃહમાગત્ય ગજાદેવતીર્ય ગજાવતીર્ણેરમાત્યાદિભિઃ
સહાન્તર્ગૃહં પ્રવિશ્ય તાન્ સર્વાનન્યોશ્ચ લોકાન્ યથાવિભવં દાન-
માન-સત્કાર-પ્રિયવચોભિઃ સત્કૃત્ય, કોટિલક્ષાયુતાઽન્ય-
તમસન્યયા વિપ્રાન્ સમ્બોજ્ય, દીનાઽનાથેભ્યો મૃયસીં દક્ષિણાં
દત્ત્વા સ્વસ્તિવાચનં કારયિત્વા, સર્વાન્ વિસૃજ્ય, સુહૃદાદિયુતોઽતિ-
હૃદમના ભુજીત ॥ इति राजाभिपेक्षप्रयोगः ॥

રાજા જાતે હાથી ઉપર સવાર થાય તે પહેલાં રાજાના
મન્ત્રીઓએ, અમલદારોએ, તાજે રહેનારા ઠાકોરોએ, રાજ-
ન્યોતિપીએ અને રાજગૌર વગેરે રાજાના માનીતા માણસોએ
પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે હાથીઓ અને ઘોડાઓ ઉપર સવાર
થઈ જવું; જેવટે રાજાએ પોતાના શ્રીગજરાજ ઉપર વિરાજમાન
થવું; અને રાજમાર્ગ થઈ નગરના પરિભ્રમણ માટે તેમજ દેવ-
સ્થાનોના દર્શન માટે પ્રયાન કરવું. માર્ગમા આવતાં દેવસ્થાનોનાં
દર્શન કરી, પોતાના વૈભવ પ્રમાણે ત્યાં દેવદક્ષિણા અર્પણ કરી
શહેરમાં પરિભ્રમણ કરી, પોતાના મન્ત્રીમંડળ અને અમલદારવર્ગ
સાથે હાથી ઉપર વિરાજમાન થઈને જ પાછા પોતાના મહેલમાં
જવું. પછી (તેજ દિવસે અથવા તે જીજી દિવસે) દરબાર
ની પોતાના મન્ત્રીમંડળ વગેરે આજ્ઞા વગરના તેમજ શહેરના

પ્રાગૈતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

૮	અવિશિષ્ટપુત્ર મરુત	અંગિરસપુત્ર સંવર્ત
૯	અંગ	અત્રિપુત્ર ઉદમય
૧૦	દુષ્યંતપુત્ર ભરત	મમતાપુત્ર દીર્ઘતમા

આમાંના ઘણા ખરા રાજાઓએ અશ્વમેધ કર્યો હતો એમ શતપથ બ્રાહ્મણ (૧૭-૫-૪) અને શાંખાયન શ્રોતસુત્ર (૧૬-૬) ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પડે છે.

આ અભિષેકવિધિના પ્રભાવથી આ દશેષ નૃપથેડોએ સમુદ્રવલ્લખિત પૃથ્વી હસ્તગત કરી અને અશ્વમેધયાગ કર્યો એમ આ અધ્યામાં દહેવામાં આવ્યું છે. વિશ્વકર્મા, મરુત, અંગ અને ભરત આ નૃપવરોએ અશ્વમેધ પ્રસંગે દેટલાં દાનો કર્યાં એની માહિતી પણ તેમાં આપેલી હોવાથી તેના સંબંધી દેટલીક આખ્યાયિકાઓ પણ તેમાં મિથિત કરવામાં આવી છે. સત્રાટ ભરતે એકસો તેત્રીસ વાર ગંગાપશુનાના તટ ઉપર અશ્વમેધયાગ કર્યો અને સાચીગુણ નામક પ્રદેશમાં અગ્નિચયન નામનો કલ્પ કરીને મોટોડ ગાયો બ્રાહ્મણોને આપી. તેથી આ નૃપતિને સ્વકીય અને પરકીય શત્રુઓના કપરોને નિવારવામાં તાસ ન થયો. “ ભરતને હાથે જેવું આ અદ્ભુત અને મહત્ કાર્ય થયું તેવું તેના કોઈ પણ પૂર્વજના હસ્તે થયું ન હતું અને ભવિષ્યમાં તેના પુત્રપૌત્રાદિકના હસ્તે પણ થયું નહિ. સ્વર્ગલોકને પોતાના હસ્તથી સ્પર્શ કરેના એ જેમ કોઈ મનુષ્યને માટે અશક્ય છે તેમ ભરતે દેવતા મહાકૃત્યનું અનુકરણ કરવું એ નિષાદાદિ પાંચે વર્ણના મનુષ્યોમાં સદાય અશક્ય છે ” (ઐનરેય થાન્નણ ૮-૪-૬). ભરત રાજાને ઐન્દ્રમહાભિષેકને લીધે જ આ મહિમા પામ થયો.

આ અભિષેકવિધિના કેવળ જ્ઞાનથી દેટલાક મનુષ્યોને રાજ્ય-પ્રાપ્તિ થઈ એવી દયા ઉપરના અધ્યાયમાં આપી છે. બૃહદ્વક્ય

પ્રકરણ ત્રીજું

પ્રાગૈતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

ગત પ્રકરણમાં રાજ્યાભિષેક વિધિનું અનેક ગ્રંથોના આધારે વર્ણન આપીને આ વિધિમાં કાલ્પમાન પ્રમાણે કેવો કેવો ફેરફાર થતો ગયો એ બતાવ્યું. હવે એ વિધિનુસાર કયા કયા રાજાઓનો અભિષેક કરવામાં આવ્યો એ જોઈએ.

આ સંબંધી સર્વથી પ્રાચીન માહિતિ અંતરેય બ્રાહ્મણમાં મળે છે. આ ગ્રંથની આઠમી પંચિકાના બ્રાહ્મણ કાલના ચોથા અધ્યાયમાં ઐંદ્રમહાભિષેક વિધિથી રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો અને તેથી તે સર્વને કેવો કેવો ફાયદો થયો એની મનોરંજક હકિકત આપી છે. વિસ્તારભયથી તે સમગ્ર અહિં ન આપતાં અભિપ્રિકત રાજાની અને તેનો અભિષેક કરનાર પુરોહિતનાં નામો જ ફક્ત આપવામાં આવે છે.

ક્રમાંક	રાજાનું નામ	પુરોહિતનું નામ
૧	પરીક્ષિતપુત્ર જનમેજય	કવધપુત્ર તુર
૨	મનુવંશીય શાર્વાત	ભયુપુત્ર ય્યવન
૩	સત્રાજિતપુત્ર શતાનીક	વાજરત્નનો પૌત્ર સોમશુભા
૪	આંબાદ્ય	પર્વત અને નારદ
૫	ઉગ્રમેનપુત્ર યુધાંશ્રૌષ્ઠિ	પર્વત અને નારદ
૬	ભુવનપુત્ર વિશ્વકર્મા	કશ્યપ
૭	પિન્નવનપુત્ર સુદાસ	વસિષ્ઠ

પ્રાગૈતિહાસિક કાલના રાજ્યોનો રાજ્યાભિષેક

૮	અવિદિતપુત્ર મરુત	અગિરસપુત્ર સંવત
૯	અગ	અત્રિપુત્ર ઉદમય
૧૦	દુષ્યંતપુત્ર ભરત	મમતાપુત્ર દીર્ઘતમા

આમાના વણા ખરા રાઓઓએ અશ્વમેધ કરેલો હતો એમ શતપથ બ્રાહ્મણ (૧૩.૫.૪) અને શામ્ભાવન શ્રૌતસૂત્ર (૧૬.૬) ઉપરથી સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે.

આ અભિષેકવિધિના પ્રભાવથી આ દેશીય નૃપશ્રેષ્ઠોએ સમુદ્રવલ્લભાદિત પૃથ્વી હસ્તગત કરી અને અશ્વમેધયાગ કર્યો એમ આ અધ્યામા દહેવામા આવ્યું છે વિશ્વમર્મા, મરુત, અગ અને ભરત આ નૃપવરોએ અશ્વમેધ પ્રસંગે દેટયા દાનો કર્યાં એની માહિતી પણ તેમા આપેલી હોવાથી તેના મળધી દેટલીક આખ્યાયિકાઓ પણ તેમા પ્રચિત કરવામા આવી છે સમ્રાટ ભરતે એવસો તેત્રીસ વાર ગંગાચમુનાના તટ ઉપર અશ્વમેધયાગ કર્યો અને સાચીગુણ નામક પ્રદેશમા અમિત્યયન નમનો કાણુ કરીને મો કરોડ ગાયો બ્રાહ્મણોને આપી. તેથી આ નૃપતિને સ્વકીય અને પરમીય શત્રુઓના ઢપોને નિવારવામા ત્રાસ ન થયો “ ભરતને હાથે જેનું આ અદ્ભુત અને મહત્ કાર્ય થયું તેનું તેના કોઇ પણ પૂર્વજના હસ્તે થયું ન હતું અને ભવિષ્યમા તેના પુત્રપૌનાદિકના હસ્તે પણ થયું નહિ. સ્વર્ગલોકને પોતાના હસ્તથી સ્પર્શ કરેના એ જેમ કોઇ મનુષ્યને ઘાટે અસકપ છે તેમ ભરતે કરેના મહાકૃત્યનું અનુકરણ કરવું એ નિષાદાદિ પાત્રે ય વર્ણના મનુષ્યોમા સદાય અસકપ છે ” (ઐતરેય બ્રાહ્મણ ૮.૪.૬) ભરત રાજને ઐન્દ્રમહાભિષેકને લીધે જ આ મહિમા પામ થયો.

આ અભિષેકવિધિના કેવળ જ્ઞાનથી દેટલાક મનુષ્યોને ગભ્ય-પ્રાપ્તિ થઇ એવી કથા ઉપરના અધ્યાયમા આપી છે. નૃસિંહકથ

નામના ઋષિએ દુર્મુખને અને વસિષ્ઠગોત્રોત્પન્ન સાત્યહવ્ય ઋષિએ જનંતપુત્ર અત્યરાતિ નામના બ્રાહ્મણને આ વિધિ દેહી, અને તેના જ્ઞાનથી ચારે દિશામાં સંચાર કરીને સમુદ્રવલયાકિત પૃથ્વીનું રાજ્ય કરી શક્યો.

આ રાજ્યએ ક્યારે યજ્ઞ ગયા એ નિશ્ચયપૂર્વક કહી શકાતું નથી. તેમજ તેમના સંબંધમાં કહેલી ઉપર્યુક્ત કથાએ કેટલા અંશે ખરી છે એ પણ કહેવું કઠણ છે, છતાં પણ એમાં ઐતિહાસિક તત્ત્વ નહિ જ હોય એમ કહી શકાય નહિ.

વેદિક વાર્ધ્વ પછી પૌરાણિક વાર્ધ્વ તરફ વળતાં આપણુ લક્ષ પ્રથમ વાલ્મીકિ રામાયણ પ્રત્યે જે ચાંચ રામાયણ દાલ છે. રામાયણમાં યૌવરાજ્યાભિષેક અને રામચંદ્રનો રાજ્યાભિષેક આ સંબંધી બે ચાર ટેકાણે લિખેલ વાલ્મીકિ ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવ્યો છે. અયોધ્યામાં રામાયણ પ્રમાણે ત્રીજા સર્ગમાં માંડલિક રાજ્યે અને પ્રજાજનની સંમતિથી દશરથે રામનો રાજ્યાભિષેક કરવાનો નિશ્ચય કર્યાની કથા આપવામાં આવી છે. આગળ પાંચમા સર્ગમાં અભિષેકના પૂર્વ દિવસે મહર્ષિ વસિષ્ઠે સીતાસહિત રામચંદ્ર પાસે સમંત્રક ઉપવાસ કરાવ્યાનું વર્ણન છે. છઠ્ઠા સર્ગમાં અભિષેકના દિવસે રામે બ્રાહ્મણદ્વારા પુણ્યાહવચન કરાવ્યાનો કથા-ભાગ આપીને સૂર્યોદય થયે “ પુષ્યનક્ષત્ર વખતે અને રામના જન્મકાળે વર્તમાન કર્ક લગ્નનો એકદમ પ્રારંભ થતાં ” બ્રાહ્મણોએ અભિષેક માટે કેવી કેવી તૈયારી કરી હતી એનું પંદરમા સર્ગમાં વર્ણન આપ્યું છે. તે નીચે પ્રમાણે છે:—

સુવર્ણના કુંભો જળથી ભરીને રથાપ્પા, સિંહાસન અલંકૃત કર્યું, રથો ઉપર સુશોભિત વ્યાધ્યવર્મ લગાડ્યો,

પ્રાગૈતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

પવિત્ર ગંગાપ્રમુખાસંગમમાંથી ઉદ્ભવેલા આર્ય, અને પૂર્વ-
તરફ વહેનારી, પર્વત વચ્ચેના પ્રતિબંધ આવેલા શિવ અને
વાંકડી વહેનારી, પુષ્કળ પાણીથી ભરેલી એવી જે નદીઓ
છે, તે નદીઓમાંથી અને સર્વ સમુદ્રમાંથી જળ લાવવામાં આવ્યું.
મધ, દહિં, ઘી, અક્ષત, દર્ભ, કુશ અને દૂધ વિ. પદાર્થો પણ આવ્યા.
આઠ રૂપવતી દન્યાઓ અને મહાન્મત હાથીઓ આવ્યા, પાણીથી
ભરેલા અને જે વૃક્ષોને શુદ્ધ આવે છે એવા વૃક્ષના પાંચવથી
આવછાદેલા એવા સોનાના અને રૂપાના ઘટ, અને સૂર્યવિકાસી
અને ચંદ્રવિકાસી કમળોથી સુકત, નિર્મળ ઉદકથી ભરેલા અને,
શોભાયમાન એવા ધડાઓ ગોઠવ્યા. ચંદ્રના કિરણો જેવી શુભ્ર
અને રત્નીથી અસંકૃત કરેલી ચામર રામને પવન નાખવા તૈયાર
કરી અને ચંદ્રબિંબ જેમ શોભનારાં શ્વેત છત્રો પણ તૈયાર કર્યાં.
આ પ્રમાણે રામનો અભિષેક કરવામાં ઉપયોગી મુખ્ય મુખ્ય
સાહિત્ય તૈયાર કર્યું. તે ઉપરાંત શ્વેત બળદ અને શ્વેત અશ્વ પણ
તૈયાર રાખ્યા. સર્વ પ્રકારનાં વાઘો તૈયાર રાખ્યાં, અને ભાટ
ચારણો ઉભા કર્યાં. ઈશ્વારકુલોત્પન્ન પુરુષોને રાજ્યાભિષેક કરતી
વખતે જે જે સાહિત્ય જોઈએ તે તે સર્વ સાહિત્ય રામના અભિ-
ષેક માટે તૈયાર કર્યું "

મંથરાની શિખવણીથી ટૂંકીએ રામનો રાજ્યાભિષેક
થવા દીધો નહીં અને રામચરિતમાં ઉદાત્ત પ્રસંગ ઉત્પન્ન કર્યો
એ પ્રસિદ્ધ જ છે.

કિષ્કિંધા દાંડના હબીસમા સર્ગમાં અંગદના પૌવરાજ્યા-
ભિષેકનો ઉલ્લેખ છે. રામના પૌવરાજ્યા-
અંગદનો સુવરાજ્ય ભિષેક સંબંધી ઉપરની માહિતિ પ્રમાણે
બરીકે અભિષેક ત્યાં સવિસ્તર વર્ણન આપ્યું નથી.

આજ સર્ગના આરંભમાં રામાનુજાથી થએલા સુગ્રીવના
 'અભિષેકનું' વર્ણન આપ્યું છે. તે નીચે
 સુગ્રીવનો^૧ । પ્રમાણે છે:- “હે વિનયસંપન્ન હનુમાન!
 રાજ્યાભિષેક . ચૌદ'વર્ષ પૂરાં થતા સુધી હું નગરમાં
 પ્રવેશ કરવાનો નથી. કારણ હું પિતાની
 આજ્ઞાને પાર પાડવા માણું છું. તેથી આ વાનરશ્રેષ્ઠ સુગ્રીવે
 અત્યંત સમૃદ્ધ એવી દિવ્ય ગુફામાં પ્રવેશ કરવો. અને એનેજ સત્વર
 યથાવિધિ રાજ્યાભિષેક થવો જોઈએ. અંગદને પણ યૌવરાજ્યનો
 અભિષેક થશે....”

આ પ્રમાણે રામે આજ્ઞા આપવાથી વાનરશ્રેષ્ઠ સુગ્રીવે વાસિએ
 રક્ષણ કરેલી રમણીય કિષ્કિન્ધા નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. તે વખતે
 હનુરો વાનરો તે વાનરરાજની પાછળ પાછળ ગયા; અને સર્વ
 તેની આજ્ઞામાણુ ઉભા રહ્યા. પછી સર્વ મંત્રીઓએ વાનર-
 ગણાધિપતિ સુગ્રીવે અવલોકન કરતાં જરૌબર મસ્તક વડે પ્રણામ
 કરીને તેને સાદાંગ નમસ્કાર કર્યો. તે સમયે સ્વસ્થ અંતઃકરણથી
 યુક્ત એવા તે મંત્રીઓને ઉદાડીને અને તેઓની સાથે સંભાષણ
 કરીને તે વીર્ણવાન અને મહાગલાઠ્ય સુગ્રીવે બાહ્યના શાંત અંતઃ-
 પુરમાં પ્રવેશ કર્યો. અને બધાંકર પરાક્રમ કરનાર વાનરશ્રેષ્ઠ સુગ્રીવે
 પ્રવેશ કર્યો ત્યારે, હંદ્રને અભિષેક કરનારા દેવાની માફક
 -સુહદોએ તેનો અભિષેક કર્યો.... જેના ઉપર સુવર્ણનું ભરતકામ
 કર્યું હતું એવું શ્વેત છત્ર વાનરોએ તેની પાસે આપ્યું. અને
 તેજ પ્રમાણે સુવર્ણ-દંડથી યુક્ત અને યજ્ઞસ્કારક એવી શુભ ચામરો,
 સર્વ પ્રકારનાં ખીજો, ઔષધિ અને ગુંદરવાળા વૃક્ષનાં પાંદડાં,
 પુષ્પો, શુભ્રવસ્ત્રો, શ્વેતવર્ણનાં અનુલેપનો, સુગંધી પુષ્પો, રમણ-
 કમળો, દિવ્ય ચંદન. નાના પ્રકારનાં પુષ્કળ સુગંધી દ્રવ્યો,
 અક્ષત, સુવર્ણ, મધ, ઘી, દહિં, વ્યાધિચર્મ, અને ઉત્કૃષ્ટ

પ્રાગૈતિહાસિક કાલના રાજ્યોનો રાજ્યાભિષેક

પાદુકાઓ-આ સામાન પણ તે લઈ આવ્યા. અને ગોદાયન અને મનશીળ આ અનુલેપનદ્રવ્ય સાથે લઈને આનંતિ થયેલી 'મેળ એક કન્વાઓ પણ' ત્યાં આવી, તદનંતર તેણે વાનરેષ્ટ સુગ્રીવનો યથાવિધિ અભિષેક કરવા માટે જુદા જુદા પ્રકારનાં વસ્ત્રો વડે અને ભક્ષ્ય પદાર્થો વડે દ્વિજત્રેષ્ઠ પ્રાણીઓને સંતુષ્ટ કર્યાં. હર્ભશા પરિસ્તૃત અને પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં મંત્રવેતાઓએ ધૂતનો સમંત્રક હોમ કર્યો. રાજ્યમહેશમાં હેમપ્રતિષ્ઠાન નામના રથ, ઉત્કૃષ્ટ આરતરણવાળા અને ચિત્રવિચિત્ર પુષ્પોથી સુશોભિત કરેલા ધાત્રા ઉપર એક શ્રેષ્ઠ આસન બીઠાવીને તેના ઉપર સુગ્રીવને મંત્રસહિત યથાવિધિ પ્રાક્રમુખ બેસાડ્યો, નદી અને નદ અને તીર્થોમાંથી ઉઠેક આણીને, તેજ પ્રમાણે સર્વ સમુદ્રોમાંથી પણ નિર્મળ જળ આણીને, વાનરએટોએ સુવર્ણકુંબોમાં રથાખ્યાં, અને અષ્ટવમુઓએ જેમ સહસ્રનયન ઇંદ્રનો અભિષેક કર્યો હતો તેમ બળદના પવિત્ર શૃંગો અને સુવર્ણ કળશમાં તે નિર્મળ અને મુગંધિ ઉઠેક પૂરીને મહાબંધોના કલા મુજળ શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિથી ગજ, ગવાક્ષ, ગવય, શરભ, ગંધ, માદન, મૈન્દ દ્વિવિધ, હનુમાન અને જાંબવાન વિ. એ સુગ્રીવનો અભિષેક કર્યો."

આ પછી યુદ્ધકાંડના એકમો બારમા સર્ગમાં લંકામાં વિભી-
પણના રાજ્યાભિષેકનો ઉલ્લેખ છે રામાચારી
વિભીપણનો લક્ષ્મણે ચારે સમુદ્રનું વાનરો પાસેથી પાણી
રાજ્યાભિષેક મંગાવીને, વિભીપણને સિદ્ધાસન ઉપર
બેસાડીને, સુવર્ણ કળશથી અભિષેક કર્યો
એટલુંજ તેમાં વર્ણન છે.

યુદ્ધકાંડના એકમો અઠાવીસમા સર્ગમાં રામરાજ્યાભિષેકનું

-સુંદર વર્ણન વાંચવા મળે છે. રાવણુવધ પછી રામ સર્વપરિવાર સહ અયોધ્યામાં પાછા આવ્યા ત્યારે યુદ્ધ પછી રામચં- ભરતે ચાપણુ તરીકે સાયવેલું અયોધ્યાનું દ્રવેા રાજ્યાભિષેક રાજ્ય રામને સુપ્રત કયું. પછી રામે મોટા સમારંભથી અયોધ્યા નગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. અને રાજમહેલમાં પ્રવેશ કર્યા પછી તેના અભિષેકની તૈયારી કરી. તેનું વર્ણન આ પ્રમાણે છે: -

રામાનુજ મહાતેજસ્વી ભરતે સુગ્રીવને કહ્યું—“હે પ્રભો ! રામના અભિષેક માટે હૈતેને આજ્ઞા કરો.” ત્યારે મુખ્ય મુખ્ય ચાર વાનરોને સર્વ રત્નોથી વિભૂષિત એવા ચાર સુવર્ણમય ઘટ સુગ્રીવે સત્વર આપ્યા અને તે આપતી વખતે તે બોલ્યા “હે વાનરો ! પ્રભાતમાં ચાર સમુદ્રના ઉદકથી ભરેલા ઘટ સાથે તમારે અમારી વાટ જોઈને બેસવું પડે એવી વ્યવસ્થા કરો.” આ પ્રમાણે તે જનતુલ્ય મહાત્મા સુગ્રીવે વાનરોને કહ્યું. અને તરતજ તેમણે શીઘ્રગામી ગરુડો પ્રમાણે સત્વર આકાશમાં ઉડ્યન કર્યું. પછી જાંબવાન, હનુમાન, વેગદર્શી અને ઋષભ એ વાનરો ઉદકથી ભરેલા કસશો લઈને આવ્યા. તેજ પ્રમાણે ઇતર વાનરો પાંચસો નદીનું ઉદક કસશમાં લઈને આવ્યા. ધૈર્યવાન મુપેણ સર્વ રત્નોથી વિભૂષિત અને જલથી પરિપૂર્ણ એવો કસશ પૂર્વસમુદ્ર પામેથી લઈને આવ્યો. ઋષભ નામનો વાનર દક્ષિણસમુદ્રમાંથી સત્વર જલ લઈને આવ્યો. તે સુવર્ણમય ઘટ લાવ્યો હતો. અને રક્તાચંદન અને કપૂરથી તે ઘટ વ્યાપ્ત હતો. પછી જેની વાયુ જેવી ગતિ છે એવો ગવય મોટા રતનજડિત કુંભમાં પશ્ચિમમહાસાગર-માંથી શીતલ ઉદક લઈ આવ્યો. સર્વગુણસંપન્ન, ગતિમાં ગરુડ અને વાયુની સાથે હરિદાષ કરનારો, અને ધર્મોત્તમા વાયુપુત્ર હનુમાન

ઉત્તરમમુદ્રમાથી મત્તર ઉદ્ધ વધ આ-યો આ પ્રમાણે શ્રેષ્ઠ વાતરાએ આણેતુ તે ઉદ્ધ અવલોકયા પછી સચિવસહિત વર્તમાન સત્રુપ રામનો અભિષેક કરવા માટે શ્રષ્ઠ પુરોહિતોને અને સુહેદોને કહ્યું.

“ ત્યાર પછી બ્રાહ્મણસહ વર્તમાન તે પ્રવત્તશીવ વૃદ્ધ વર્મિ મુનિએ રત્નમય સિંહાસન ઉપર ગીતામહિત રામને બેસાડયા. પછી અષ્ટ વસુઓએ જેમ સહસ્રનયન ધ્વન્તો અભિરેક કર્યો હતો તેમ વસિષ્ઠ વિજય, ભખાસિ, કસ્થપ, દાત્યાયન, ગૌતમ અને વામદેવ વિ. એ નિર્મળ અને મુગધી જળથી પુરુષશ્રેષ્ઠ રામનો અભિષેક કર્યો. પ્રથમ ઋત્વિજ, બ્રાહ્મણ, ધન્યા અને મત્રો પામે અભિષેક કરાવીને પ્રકૃતિસહ વર્તમાન આનંદિત થએના યોદ્ધાઓ પાસે પણ તેનો અભિષેક કરાવ્યો તેજ પ્રમાણે આકાશમા ગ્હેલા દેવતાઓ, ચાર લોકપાલો પાસે અને એકત્ર મળેલા સર્વ દેવો પાસે સર્વ પ્રકારના ઔષધિરસથી વસિષ્ઠ પ્રભૃતિએ રામનો અભિષેક કરાવ્યો જે મુગટ મસ્તક ઉપર રાખીને પૂર્વે મનુને અભિષેક થયો હતો તે દેદીપ્યમાન, તેજથી યુક્ત, સ્પર્શદેવે પૂર્વે બનાવેલો અને રત્નોથી શયુગારેલો મુગટ વમિષ્ઠે હાથમાં લીધો. તે મનુના વશમાં અનુક્રમે જે રાજાઓ થઈ ગયા તેમણે તેજ મુગટ રાખીને અભિષેક કરાવ્યો હતો સુચર્મમ, મૂલ્યવાન વસ્તુઓથી સુશોભિત અને નાના પ્રકારના ઉત્કૃષ્ટ રત્નોથી ભૂષિત એવા સભારચાનમા અનેક રત્નમય સિંહાસનો ઉપર વસિષ્ઠે દેદીપ્યમાન તેજથી યુક્ત રામને યથાવિધિ બેસાડયા. પછી મહાત્મા વસિષ્ઠ મુનિએ રાઘવના મસ્તકે મુકટ ચઢાવ્યો અને ઋત્વિજોએ તેને અવંકાર પહેરાવ્યા. ચત્રુધ્ને રામ ઉપર શુભવર્ણ અને શુભ-છત્ર ધર્મ, વાનરાધિપતિ સુગ્રીવ શ્વેતવર્ણની ચામર વીઝવા લાગ્યો અને રાક્ષસરાજ વિળીપણુ ગંદસ્ત્રમાન ખીજુ ચામર વીઝી રહ્યો.

સો દમનોથી યુક્ત અને કાલિથી ઝળહળતી સુવર્ણમય માળા ઈંદની આગ્રા
થયે વાજુએ રામને અર્પણ કરી અને સર્વ રત્નોથી યુક્ત અને
હારાઓથી સુશોભિત એવો એક મોતીનો હાર પણ તેણે રામ
રામને આપ્યો. રામનો અભિષેક થતા દેવગધર્વ ગાયન ગાવા
લાગ્યા, અપ્સરાઓનો સમુદાય નૃત્ય કરવા લાગ્યો, ભૂમિ ધાન્ય
યુક્ત થઈ, વૃક્ષ ફળોથી લચી પડ્યા, અને તે રામાભિષેકોત્સવ
સમયે પુષ્પો પણ સુગંધિત થયા વાજો ઘોડા, દ્વજણી ગાયો અને
સેકડો વૃથાનો પુરુષશ્રેષ્ઠ રામે પહેના દિગ્ગેને આપ્યા. નથુ કરોડ
મહોગે રામે બ્રાહ્મણોને અર્પણ કરી અને નાના પ્રકારના મૂલ્ય-
વાન ભૂષણો અને વસ્ત્રો પણ તેમણે તેમને આપ્યા. પ્રજાધિપતિ રામે
સુગ્રીવને એ- દિવ્ય માળા આપી તેની કાલિ સૂર્યદેવિરણુ સમાન
હતી અને તે રત્નમય માળા સુવર્ણથી શુદ્ધિત હતી. રૈદ્યમય
મતાહર અને ચંદ્રદેવિરણુ સમાન અદ્ભુતદેવકારક બાહુભૂષણો વાલિપુત્ર
અગદને આપ્યા. ઉત્કૃષ્ટ રત્નો જેમા ગુરુયા છે, અને નંદ્રદેવિરણુ
જેવી જેની પ્રભા છે એવો મોતીનો અનુપમ હાર રામે સીતાને
આપ્યા અને નિર્મળ અને દિવ્ય એવા બે વસ્ત્રો અને શુભ ભૂષણો
પણ તેમણે તેને અર્પણ કર્યાં. વાયુપુત્ર હનુમાને કરેના ઉપકારોનું
મનમા રમરણ કરીને જનનકન્યા સીતાએ તે હાર પોતાના કંઠમાંથી
કાઢ્યા અને તેને આપ્યો. પરંતુ તે આપતા પહેલાં સર્વ વાનરો
તરફ અને મત્સ્યો તરફ જોવા લાગી ત્યારે ઇંગિતરૂ રામ જનકી
સામે જોઈ કહેવા લાગ્યા, ‘હે સુમત્રે! હે સુદરી! જેના ઉપર
હું સંતુષ્ટ થઈ હોય તેને તું હાર અપણુ કરે’ પત્ની કૃષ્ણનેનો
વાગી ત સીતાએ તે હાર વાયુપુત્ર હનુમાનને અર્પણ કર્યો.

બાસ કનિએ ‘પ્રતિમા’ નાટકના પ્રથમ અક્ટમા રામચન્દ્રના
રાજ્યાભિષેકનું સંક્ષિપ્ત પણ મનોવેધક વર્ણન આપ્યું છે પોતાના

વાર્ધક્યનો વિચાર કરીને અને રામચન્દ્રની યોગ્યતા જોઈને દશરથે રામનો રાજ્યાભિષેક કરવાનો વિચાર કર્યો, અને રામના રાજ્યાભિષેક પછી વનમાં જવાનો પણ નિશ્ચય લાસનાં નાટકોમાં કર્યો. દશરથે રામના રાજ્યાભિષેકની તૈયારી રામનો રાજ્યાભિષેક કરવાની આજ્ઞા કરી. રાજ્યાભિષેક માટે બધી વસ્તુઓ આણવામાં આવી, અને રાજ્યાભિષેકના પ્રસંગને અનુકૂળ એક નાટક જન્યવાની પણ સંગીતશાળામાં તૈયારીઓ થઈ રહી. છત્ર અને ચમરીઓ તૈયાર રાખવામાં આવી. કુંદુભીઓ અને ભદ્રાસન પણ તૈયાર રાખવામાં આવ્યાં. સુવર્ણના ઘડાઓમાં તીર્થમાંથી આણેલું જલ રેડીને દર્ભા અને પુષ્પો નાખવામાં આવ્યાં અને અભિષેકને માટે આ ઘડાઓ તૈયાર રાખવામાં આવ્યા. પુષ્પરથને બરોબર સજ્જ કરીને આણવાનાં આવ્યો. મંત્રીઓ અને નગરજનો રાજમહેલમાં આવ્યા. આ બધાના મંગલરૂપ જગવાન વસિષ્ઠ પણ વેદી આગળ આવીને ઉભા. પુરોહિત પણ નિમંત્રણને માન આપીને સત્વર ઉપરિથત થઈ ગયા. રામનો રાજ્યાભિષેક કરીને સમસ્ત પ્રજાને કૃતાર્થ કરવાનો દશરથનો મનોરથ પૂર્ણ થવાનો સમય આવી પહોંચ્યો.

દશરથે રામને બોલાવ્યા અને ઉપાધ્યાય, અમાત્ય અને નગરજનોની હાજરીમાં પોતાના બેજામાં બેસાડીને સ્નેહથી કહ્યું કે 'રામ ! આ કોસલરાજ્ય તું મહણુ કર.' આ શબ્દો સાંભળીને રામને ધ્રોણ આઘાત થયો, અને પિતાને ઉત્તર ન આપતાં દીર્ઘ નિઃશ્વાસ કરીને તેમના ચરણમાં તે પડી ગયા. દશરથ અને રામનાં અશ્રુઓમાંથી અશ્રુઓની ધારા એકજ વખતે વહેવા લાગી. રામનાં અશ્રુઓથી દશરથના પગ બીના થયા, અને દશરથનાં અશ્રુઓથી

રામનું મરતક બીનું થયું. રામે દશરથને કાંઈપણ ઉત્તર નું આપ્યો તેમની આજ્ઞા સ્વીકારી નહિ. દશરથે ગમને પોતાના પ્રાણના મોગન આપ્યા એટલે રામ લાચાર બની ગયા, અને તેમને રાજ્યાભિષેક પ્રાપ્ત થયો.

રાજ્યાભિષેક માટે રામે વિશિષ્ટ વેષ ધારણ કર્યો. દુહીઓનો નાહ થવા લાગ્યો, વૃદ્ધજનો રામની પાસે આવીને ઉભા ગયા. રામ બદ્રાસન ઉપર બેઠો. બધા સુધી ઘડાઓ ગિંચા લઈને રામના ઉપર જઈને અભિષેક થવા લાગ્યો. સત્તુલ્લ અને લલમણે પણ ઘડાઓ લઈને રામનો અભિષેક કરવા લાગ્યા. દશરથે પોતે અશુ-
'પૂર્ણ' નેત્રે રામના મરતક ઉપર છત્ર ધારણ કર્યું. આ પ્રમાણે રામનો રાજ્યાભિષેક પૂર્ણ થવા આવે છે એટલામાં જ મંથરા અંબમથી દશરથની પાસે આવી અને કાનમાં કાંઈ કહ્યું, અને તરતજ દશરથે રામને કહ્યું કે 'તું રાજ નથી' રામ અશુભ રહ્યા, અને તેમનું ધૈર્ય જોઈને લોકો વિરમમ પામ્યા.

ભાસના 'અભિષેક' નાટકના છેલ્લા-છઠ્ઠા-અંકમાં પણ રામ અને સીતાના રાજ્યાભિષેકનું વર્ણન છે. રાવણનો વધ કર્યા પછી રામ વિભીષણને લંકાધિપતિ બનાવે છે. વિભીષણ સીતાને લઈને રામ પાસે આવે છે અને તેમનો સ્વીકાર કરવા વિનંતી કરે છે. રામ સીતાનો અંગીકાર કરતા નથી. તે બાણી સીતા અગ્નિમાં શ્રવેશ કરે છે, અને સીતાને નિર્વિકાર જોઈને બધા આશ્ચર્ય પામે છે. એટલામાં અગ્નિ સીતાને લઈને બધાની પાસે આવે છે. બધા અગ્નિને નમસ્કાર કરે છે. અગ્નિ રામને સીતાનો સ્વીકાર કરવાનું કહે છે. દેવો, દેવર્ષિઓ, સિદ્ધો, વિદ્યાધરો, ગન્ધર્વો અને આસરાઓ રામને અભિનન્દન આપે છે. અગ્નિ રામને અભિષેક માટે લઈ આવે છે. રામ અને સીતાનો દેવોને હાથે અભિષેક થાય છે.

પ્રાગૈતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

અધે જ્યાં જ્યાંકાર થઈ રહે છે. યમ, વરુણ, કુબેર, ઇન્દ્ર વગેરે દેવો રામની આજુબાજુ ઉભા રહ્યા છે. મહેન્દ્રની આજ્ઞાથી ખરત અને શત્રુઘ્નની આજેવાની નીચે ગધા પ્રજાજનો રામની પાસે રાજાનિષ્ઠા દર્શાવવા આવે છે. મહેન્દ્ર વગેરે દેવો રામને અભિનન્દન આપે છે. અને રામ ઇચ્છે છે કે સમગ્ર પૃથ્વી સુખ ભોગવે.

ઈ. સ. ના નવમા શતકમાં થઈ ગયેલા અભિનન્દ કવિએ

‘ રામચરિત ’ નામનું મહાકાવ્ય રચેલું

અભિનન્દના રામ- છે. (ગાયકવાડ ઓ. સિરિઝ, નં. ૪૬,

ચરિતમાં રામનો ઇ. સ. ૧૯૬૦). તેમાં રાવણનો વધ

રાજ્યાભિષેક કરીને જ્યારે રામચન્દ્ર પોતાની નગરીમાં

પાછા આવે છે ત્યારે જે રાજ્યાભિષેક

કરવામાં આવ્યો હતો તેનું વર્ણન છે (પૃષ્ઠ ૮૯૦). સુંદર દિવસે

વસિષ્ઠ વગેરે મુનિવરો આવ્યા, સુગ્રીવ વગેરે વાનરોએ હર્ષથી

તીર્થજલ આપ્યું, કુંડુબીઓનો નાદ થવા લાગ્યો, મનોહારિ ગાયન

ચાલવા લાગ્યું, અને તથા જીવનને આનન્દ અપનાવે રામચન્દ્રની

રાજ્યાભિષેક થયો.

રઘુવંશના ત્રીજા સર્ગમાં કાલિદાસ રઘુના રાજ્યાભિષેકનો

નિર્દેશ કરે છે. રઘુનો અભ્યાસ પૂર્ણ થયા

કાલિદાસના

પછી તેનું લગ્ન કરવામાં આવ્યું, અને ત્યાર

રઘુવંશમાં રઘુનો

પછી ‘ યુવરાજ ’ તરીકે અભિષેક કરવામાં

રાજ્યાભિષેક

આવ્યો. દિલીપે ૬૯ અશ્વમેધ યજ્ઞ પૂર્ણ

કરીને પોતાના પુત્ર રઘુને સાત્ત્વમાં જણાવ-

વ્યા પ્રમાણે વિધિપૂર્વક રાજ્યાભિષેક કર્યો, અને છત્ર, ચામર વગેરે

પદાર્થો રાજચિહ્ન તરીકે આપ્યાં. પછા ઇક્ષ્વાકુ કુલની પરંપરા

અમાણે પોતાની ઓ, સુદક્ષિણા, સાથે તે વનમાં ગયો અને વાન-

રાન્યાભિષેક અન્ય

પ્રથામનુ જીવન ગાળવા લાગ્યો. પ્રાચીન કાળમાં ઇજ્ઞાતમાં પણ રાજા સીત્તેર વર્ષનો થાય ત્યારે રાજ્યકારભારમાંથી નિવૃત્ત થતો, અને તેનો પુત્ર ગાદીએ આવતો હતો.

રઘુવંશના સત્તરમા સર્ગમાં કુશના પુત્ર અતિથિના રાજ્યાભિષેકનું વર્ણન જોવામાં આવે છે. જ્યારે અતિથિનો કુશ અને તેની સ્ત્રી કુમુદતી ઈંદ્રને યુદ્ધમાં મદદ કરવાને માટે પોતાના રાજ્યની બહાર જાય છે ત્યારે કુશે પોતાના વૃદ્ધ મંત્રીઓને સૂચના કરી કે હું યુદ્ધ કરવા જાઉં છું. તેથી મારા પુત્ર અતિથિને રાજ્યાભિષેક કરજો. મંત્રીઓએ અતિથિને રાજ્યગાદી ઉપર બેસાડ્યો, અને તેના અભિષેક માટે કારીગરો પાસે બધી તૈયારી કરાવી ચાર સ્તંભવાળો અને ઉચ્ચ વેદિકાવાળો એક મોટો મંડપ તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો. આ મંડપમાં અતિથિ બદાસન ઉપર બેઠો, અને મંત્રીઓ સુવર્ણના કલશોમાં તીર્થજલ ભરીને રાજાની પાસે ઉભા અનેક પ્રકારના દુંદુભિઓ વામવા લાગ્યાં અને રાજાના અવિહિન્ન કક્ષાણુનું સૂચન કરવામાં આવ્યું. રાજાએ રીતિવૃદ્ધ પુરંચો પાસેથી દૂર્વા, ચવાકુર, પ્લક્ષની છાલ, અને લાલ પ્લક્ષવો જેમાં મુખ્ય છે એવી નીરાંજન વિધિનો સ્વીકાર કર્યો. પ્રથમ પુરોહિત જેમાં મુખ્ય છે એવા આલ્લણાએ અથર્વવેદના મંત્રો વડે રાજાનો અભિષેક કરવા માડ્યો; અને રાજાના મસ્તક ઉપર પડતો અને મોટો અવાજ કરતો જલનો મહાપ્રવાહ મહાદેવના મસ્તક ઉપર પડતા ગંગાના પ્રવાહ જેવો જણાતો હતો. ચાતક પક્ષીઓ જેમ પર્ણ-ધને અભિનંદન આપે છે તેમ આ વખતે બહિર્જનો અને ચારણો રાજાની સ્તુતિ કરીને અભિનંદન આપતા હતા. સન્મંત્રોના ઉચ્ચારથી પવિત્ર થએલા જલ વડે જ્યારે રાજા રત્ના

કરતો હતો ત્યારે, વરસાદથી જેમ વીજળી વધારે દીપે છે તેમ. સોભવા લાગ્યો. આ પ્રમાણે અભિષેક થયા પછી રાજાએ ઘડ કરવાને માટે જેટલું ધન જોઈએ તેટલું ધન બ્રાહ્મણોને દક્ષિણામાં આપ્યું, અને બ્રાહ્મણોએ રાજાને આશીર્વાદ આપ્યા પૂર્વજન્મના પુણ્યથી રાજાને માત્ર બધ મળેલું હતું, એટલે બ્રાહ્મણોના આશીર્વાદને અવકાશ જ ન હતો. જે લોકો કેદમાં હતા તેમને છોડી મૂકવાની, જે લોકો વધ કરવા યોગ્ય હતા તેમને મુક્ત કરાવવાની, બળદોને છૂટા કરવાની, અને વાછરડાંને દૂધ મળે એટલા માટે ગાયોને ન દોહવાની રાજાએ આજ્ઞા કરી. કહાને માટે પાંચરામાં રાખવામાં આવેલાં પોપટ જેવાં પંખાઓને રાજાએ છોડી મૂક્યાં. પછી રાજા પ્રસાધન કરવાને માટે મહેલના અંદરના ભાગમાં ગયો અને આદરવાળા હાથોદાંતના નિર્મળ પીઠ ઉપર બેઠો. રાજાને અલંકાર કરનારા માથુસોએ-પ્રસાધકોએ જલથી પોતાના હાથ ઘોઘ નાખીને ગન્ધ માદ્ય વગેરે નેષ્ઠ્ય સાધનોથી રાજાને શ્રુષિત કર્યો. ગન્ધદ્રવ્ય ધૂપથી રાજાના વાળ રાતા જણાતા હતા. રાજાના મસ્તક ઉપર મોતાના હારવાળા માથા હતા, અને તેમાં પ્રસાધ-કોએ માણેક લગાડ્યું. દરેતુરોની વાસવાળા ચન્દનથી રાજાના શરીરને વિશેષન કરવામાં આવ્યું, અને પછીથી ગોરોચનાથી જુદી જુદી મનોહર આકૃતિઓ દોરવામાં આવી. આ પ્રમાણે આજરણો ધારણ કરીને, માલાઓ પહેરીને, હંસોની છાપવાળુ રેશમી વસ્ત્ર ધારણ કરીને રાજા રાજ્યશ્રીરૂપી નવી સ્ત્રીના વર તરીકે અતિશય રમણીય દેખાતા જાયો.

પછી રાજા સુવર્ણના દર્પણમાં પોતાનો વેષ જોવા લાગ્યો; અને સૂર્યોદય વખતે મેઘપર્વતના કંપતળની છાયાની માફક રાજાનું પ્રતિબિંબ જોખવા લાગ્યું. જન, આમર વગેરે ગજગિહનો ધરણ્ય

કરીને ઉભા રહેલા માણુપોએ રાજાનો જય જયકાર બોલાવ્યો, અને રાજા દેવસલાના જેવી સભામાં ગયો. આ સભામાં વિતાન-છત-વાળું અને રાજાઓના ચૂડામણિએ જેનો સ્પર્શ કર્યો છે એવા પાદપીકવાળું પિતાનું જે સિંહાસન હતું તેના ઉપર રાજા બેઠો. જેમ કૌસ્તુભમણિથી ભગવાન કેશવનું વક્ષઃસ્થલ શોભે છે તેમ તે રાજાથી સભા શોભવા લાગી. અતિથિએ પહેલાં યૌવરાજ્ય ભોગવ્યું હતું; અને હવે મહારાજ્ય પ્રાપ્ત થતાં તે, પૂર્ણિમાના ચન્દ્રની માફક, શોભવા લાગ્યો. રાજાની મુખકાન્તિ પ્રસન્ન હતી અને વાણી રિમત-પૂર્વક હતી; તેથી સેવકો તેને મૂર્તિમાન વિશ્વાસ માનવા લાગ્યા. કદપદ્મના જેવી ધ્વજાઓ જેમાં ફરકતી હતી એવી પોતાની અયોધ્યાપુરીમાં ઐરાવત જેવા હાથી ઉપર બેસીને રાજા દગવા લાગ્યો, અને અયોધ્યા નગરીને સ્વર્ગના જેવી બનાવી દીધી. એકલા રાજાના મસ્તક ઉપર ઉજ્જવલ છત્ર રાખવામાં આવેલું હતું; અને આછત્રથી આખા જગતને પૂર્વરાજાના-કુશાના-વિશાગથી થયેલો સંતાપ દૂર થઈ ગયો. જેમ શરદ્ ઋતુમાં રાત્રીઓ ઉજ્જવલ નક્ષત્રો દ્વારા ધ્રુવની પાછળ જાય છે તેમ અયોધ્યા નગરીની ક્ષીઓ હર્ષથી પ્રસન્ન થયેલા નેત્રો વડે તે રાજાની પાછળ ગઈ. સુંદર મંદિરોમાં રહેલા અયોધ્યાનગરીના દેવોએ પ્રતિમાદ્વારા રાજા ઉપર અનુમદ કર્યો. જ્યાં સુધી અભિષેક જસથી સિકત થયેલી અભિષેકવેદિ સુકાર્ષ નયો એટલામાં જ આ રાજાનો દુઃસહ પ્રતાપ સમુદ્ર પર્યન્ત પહોંચી ગયો. વસિષ્ઠ જેવા ગુરુના મંત્રો અને અતિથિ જેવા ધન્વીનાં બાણો જ્યાં એકઠાં મળ્યાં ત્યાં પછો શું અસાધ્ય રહે ?

રાજ્યાભિષેક પછી અતિથિ પોતે સખ્યોની હાજરીમાં પ્રાન્તે ન્યાય આપતો હતો, અને પોતાના નોકરો પ્રતિ પ્રસન્નતા દર્શાવીને

તેમને ધન વગેરે આપીને સંતુષ્ટ કરતો હતો. દાન અને રક્ષણ કરવામાં રાજા પોતાનું વ્યવન પાળતો હતો, અને રાજ્યોને હરાવીને તેમને ચોગ્ય સ્થાને બેસાડતો હતો. વય, ઋષ અને વિભૂતિ એ, ત્રણમાંથી એક એક વસ્તુ પણ મદદ ઉત્પન્ન કરનારી છે, છતાં પણ આ ત્રણેય વસ્તુઓમાંથી રાજાને મદદ થયો ન હતો. આ પ્રમાણે રાજા રાજા પ્રગ્નનો પ્રેમ મેળવતો હતો, અને તેથી જો કે તે રાજા તરીકે નવો હતો છતાં પણ દંડમૂલક વૃક્ષની માફક અક્ષોબ્ય હતો. બહારના રાજ્યો અનિત્ય છે. અને દૂર છે; તેથી રાજાએ પ્રથમ કામ, ક્રોધ ઇત્યાદિ છ આન્તર રાજ્યોને છતી લીધા. કાનઈ અને શૌર્ય એ બેનો સમન્વય સાધીને તેણે વિજય મેળવવા પ્રયત્ન કર્યો. તેણે પોતાના રાજ્યમાં બધે ચારસોક-ગુપ્ત જામુસો-મૂકી દીધા હતા, અને તેથી રાજ્યની બધી હકીકતો તેમની દ્વારા તેને મળતી હતી. તે પોતાની દિનચર્યા વ્યવસ્થિત પ્રકારે ચલાવતો હતો. રાજા મંત્રીઓની સાથે તે રાજ્ય વિશે ચર્ચા કરતો હતો. રાજ્યોની અને પોતાના મંત્રી વગેરે અધિકારીઓની ચર્ચા જોવા માટે તેણે જુદા જુદા ગુપ્ત માણસો મૂક્યા હતા. ધર્મ, અર્થ અને કામ એ ત્રણ તરફ રાજાએ સમવૃત્તિ ધારણ કરી હતી. આ પ્રમાણે તે રાજાએ સામ, દાન ઇત્યાદિ ચતુર્વિધ રાજનીતિ સ્વીકારી હતી. તેણે અશ્વમેધ કર્યો અને ઋત્વિજોને હિદારતાથી દક્ષિણ આપી 'કુબેર'ની પદવી મેળવી. તેના રાજ્યમાં પ્રજા સર્વ રીતે સુખી થઈ; અને ઇન્દ્ર, યમ, વરુણ અને કુબેર એ લોકપાલો આ રાજાને અધીન રહ્યા.

ભારતીય યુદ્ધ સમાપ્ત થયા પછી પાંડવોએ હસ્તિનાપુરમાં મહાભારતકાલઃ— ધામધૂમ સાથે પ્રવેશ કર્યો અને ભગવાન યુધિષ્ઠરનો રાજ્યા- શ્રીકૃષ્ણની આગ્રાથી તેમણે યુધિષ્ઠરના ભિષેક. રાજ્યાભિષેકની તૈયારી કરી. યુધિષ્ઠરના

પિતા પાણ્ડુનો પણ રાજ્યાભિષેક થયો હતો. (આદિ' ૧ ૯. ૨૫.). પહેલાં યુધિષ્ઠિરનો યૌવરાજ્યાભિષેક થયો હતો. (આદિ' ૧૩૯. ૧) અને અર્ધરાજ્યાભિષેક પણ થયો હતો. (આદિ' ૨૦૭ ૨૬-૨૭) યુધિષ્ઠિરે કરેલા રાજસૂયયજ્ઞનું વર્ણન સભાપર્વમાં (અધ્યાય ૩૫) જોવામાં આવે છે. અને તે પ્રસંગે દ્રૌપદીનો પણ યુધિષ્ઠિરની સાથે અભિષેક કરવામાં આવ્યો હતો. (સભા ૬૭. ૩૦) યુધિષ્ઠિરે અશ્વમેધ પણ કર્યો હતો (અશ્વ ૮૮). આ અભિષેકસમારંભની શરૂઆત પુણ્યાહવાચનથી થઈ એમ મહાભારતના શાંતિપર્વના આશ્વીસભા અધ્યાય ઉપરથી જણાય છે. સમારંભ સમયે કુંતિપુત્ર રાજા યુધિષ્ઠિર આનંદિત થઈને ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારના આસન ઉપર પૂર્વાભિમુખ બેઠો. ત્યારે શત્રુનાશક સાત્યકિ અને શ્રોકૃષ્ણ એ બંને બાજુથી તેના જ તરફ મુખ કરીને દેહોપમાન એવા સુવર્ણમય આસન ઉપર બેઠા અને રાજા યુધિષ્ઠિર વચ્ચે આવે એવી રીતે તેની પાછળ ભીમસેન અને અર્જુન એ બંને બાજુએ રતનમય આસનો ઉપર બેઠા. નકુલ અને સહદેવ સહિત કુંતી પણ સુવર્ણવિભૂષિત હાથીદાંતના શુભ્ર સિંહાસન ઉપર બેઠી. સુધર્મા, વિદુર, ધૌમ્ય અને કુરુકુલોત્પન્ન ધૃતરાષ્ટ્ર જ્યાં બેઠો હતો ત્યાંજ યુયુત્સુ, સંજય અને યશસ્વિની ગાંધારી વિ. બેઠાં હતાં. આ પ્રમાણે ત્યાં બેઠા પછી ધર્માત્મા યુધિષ્ઠિરે શુભવર્ણ પુષ્પ, સર્વ-તોભદ્ર વિ. કાદેલા દેવતાગીઠો, અક્ષત, જૂમિ, સુવર્ણ, રૌપ્ય અને રત્નો વિ. નો સ્પર્શ કર્યો. પછી પુરોહિત ધૌમ્ય દ્વારા સર્વ ધર્મગ્રંથો અનેક મંગલકારક પદાર્થ લઈ જઈને ધર્મરાજનાં દર્શન કર્યાં. તે સમયે ત્યાં જૂમિ, સુવર્ણ, નાના પ્રકારનાં રત્નો, સર્વ પ્રકારના સાહિત્યથી પૂર્ણ અભિષેક પાત્રો, સુવર્ણ, તામ્ર, રૌપ્ય અને મૃત્તિકાથી બનાવેલા જલપૂર્ણ કુંબો, દર્બ, ગોરસ, ટંબી,

વિ. વૃક્ષોની સમિધો, મધ, ઘી, ઉમેડાના વૃક્ષના કાકળી સવા અને સુવર્ણથી મુશોભિત કરેલો શંખ એ સર્વ વસ્તુઓ હતી. પછી શ્રીકૃષ્ણની આગ્રા થતાં જ પુરોહિત જ્ઞાનસંપન્ન ધૌમ્ય મુનિએ ઇશાનમાં ભગ્ન થએલી વેદિકા ઉપર સુભ શુકન જોઇને રેખાઓ દાઢી અને અગ્નિ પ્રમાણે તેજસ્વી મંજુષુત પાવાના અને ઉપર વ્યાઘ્રચર્મ પાથરેલા સર્વતોભદ્રાકાર, શુભ્રવર્ણ આસનો ઉપર મહાત્મા યુધિષ્ઠિર અને દુષ્ટરાજક-વા બનેને બેસાડીને મંત્રોચ્ચાર-પૂર્વક યથાવિધ હવન કરવા લાગ્યા. પછી શ્રીકૃષ્ણે ઉડીને ઉત્કૃષ્ટ પ્રકારનો શંખ લઇને જૃઘ્વીપતિ કુંતીપુત્ર યુધિષ્ઠિરનો અભિષેક કર્યો. પછી રાજર્ષિ દ્વતરાષ્ટ્ર અને સર્વ આમત્ય વિ. એ તેનો અભિષેક કર્યો. આ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણે પાંચજન્ય નામના શંખથી અભિષેક કરીને અનુગ્રા આપ્યા પછી જાંઘુ સહ વર્તમાન પાંડુપુત્ર યુધિષ્ઠિરનું સુખ કેવળ અમૃતમય હોય એમ આહવાદશરક દેખાવા લાગ્યા. સારપછો પણવ, આનક, કુંદુમિ વિ. વાગોને ઘોષ થવા લાગ્યો. ધર્મરાજએ પણ ધર્મના અનુરોધથી તે સર્વ ઉપચારનો સ્વીકાર કરીને શ્રીકૃષ્ણાદિકની યથાવિધ પૂજા કરી અને પછી વિપુલ દક્ષિણા આપનાર તે યુધિષ્ઠિરે ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કરનાર અને સદાચારી એવા વેદાધ્યયનસંપન્ન બ્રાહ્મણ પાસે સ્વસ્તિવાચન કરાવીને તેને સહસ્ર નિષ્ક દક્ષિણા આપી. એટલે તે બ્રાહ્મણ સંતુષ્ટ થઇને યુધિષ્ઠિરને “ તારું કલ્યાણ થાવ અને તારો જન થાવ ” એમ કહેવા લાગ્યો અને હંસ જેવા મંજુત શબ્દથી યુધિષ્ઠિરનો પ્રશંસા કરવા લાગ્યો.

મહાભારત તરફ વળતાં તેમાં શ્રીકૃષ્ણ અને યુધિષ્ઠિરના કૃષ્ણનો રાજ્યા-અભિષેકની હકિકત વિસ્તારથી આપેલી લિપેક છે. રક્ષિમણીસ્વયંવરના સમયે “ શ્રીકૃષ્ણ

રાગ્ન નથી ' એવો નરેન્દ્રમંડળે ' આરોપ ઠરવાથી કથકૌશિકે પોતાની ગાદી શ્રોકૃષ્ણને આપી દીધી અને તેનો શ્રોકૃષ્ણે સ્વીકાર કરતાં તેણે તેનો ત્રિધિપૂર્વક અભિપેક્ષ કર્યો. આ કથા હરિવંશમાં (વિષ્ણુપર્વ, અધ્યાય ૫૦) આવેલી છે. અને સુપ્રસિદ્ધ મહા-રાષ્ટ્રીય કવિ મોગે પંતે પણ તેનું નીચે પ્રમાણે મનોહર વર્ણન કરેલું છે —

વસુનિ વિમાનોં, ગગનોં ભરલે ગધર્વ, અપ્સરા, અમર;
કમલ ચિદર્ભપુર ગમે, મધુ મધુમૂદન, સુધીનન ધ્રમર. ૭૨

સુરદુદુભિ મહુ ગર્જત હોતે, તૈસે ચિ સુરકરી ધનસે,
સુકુસુમવૃષ્ટિપતાકા મ્હનતી ઉષ્ણાસિ, 'ઉરક, રીઘ નસે,' ૭૩

તૌ, વૈમોનિ વિમાનોં, ગગનોં સહલોકપાલ યે શક,
બા ! જ્યાપુઢેં ન ઉરલે જંમ, નમુચિ, પાક, વૃત્ર, જે વક્ત. ૭૪

મોટા વિસ્મય જ્ઞાલા, મ્હનતિ મનોં મોઘ્મકાદિ તે રાય,
' હા યદુવરામિપેકાસ્તવ આજિ સ્વર્ગ ઉતરલા કાય ? ' ૭૫

કૌશક ચેવૂનિ પુઢેં, યેવુનિ, ગેલા પ્રરાંત, તે રાજે,
વસવી સમ્બંત, ઘાલિત હોતે મધુરાપુરીસ ઘેરા જે. ૭૬

પ્રમુતેં, ' આલા સુરપતિ, રાજસમાજ હિ. ' અસેં નિવેદૂન,
આણિતિ સમ્બંત તે કચકૈશિક, જ્યાચ્યા યસેં નિવેદૂન. ૭૭

શ્રોમૃતિતેં વિલોકુનિ, ' જય ! જય ! ' મ્હનતો અરોપ હર્ષાનેં.
' અમિપેક કરિતિ ત્રિધિનેં સુર, નર, ધન જૈવિ તોયવર્ષાને. ૭૮.

- निधि संभव अष्ट कलश धरुनि करी, लो+पाळ ते अष्ट
प्रभुवरि अभिषेक करिति, साधूंचे सर्व नाशले कष्ट ७९
- प्रभुच्या अभिषेकोत्सवसमयीं जन सर्व ही नृपा । धन्य;
अद्यापि धन्य गाते, आयिकते, ते अधन्य जे अन्य ८०
- मुकुटादि विभूषाहीं मग सर्वस्व जनकुळकळंगारी
होय अलंकृत भगवान्, त्रिभुवन जो निजयशें अलंकारी. ८१
- पूजुनि भूदेवांतें, नरदेवांतें सुरत्नजनकाहों,
भूषवि, जरि हि न वरिती भक्ति विना मुक्ति साधुजन कांहीं. ८२
- त्यांची आज्ञा घेवुनि, वैसे मद्रासनीं कमळपाणी.
' राजेन्द्रः श्रीकृष्णो जयति, ' असी वदति देवनरवाणी ८३
- प्रभुच्या दक्षिण पार्श्वीं गरुड, सकळ वृष्णिजत्र वसे वामीं
साधुजन म्हणे, ' सोडिन या पायांची वर्षीं न सेवा मीं ' ८४
- बालव्यजनच्छत्रालंकृत सिंहासनस्थ राज्याचा
इंद्र विराजे; त्याच्या सर्व हि पुरुषार्थ, नाथ हा ज्यांचा. ८५

ब्रह्माग्ने वेनना पुत्र पृथुने राज्याभिषेक करीने सोम, वरुण
धत्यादि पांत्रीस व्यक्तिओने। नक्षत्र, ग्रह,
हरिवंशमां अने लक्ष वज्रेरे शुद्ध शुद्ध पदार्थीना राज
पुराणोमां पृथु अने तरीके अभिषेक करी। (हरिवंश, हरिवंश-
देवोने। पर्व, अध्याय ४). हरिवंशमां आज्ञा उपर
राज्याभिषेक आना जेवुं पीण्डु वधुन पक्ष गोवाभां

ચકાર કરી હાથી પર બેસીને સર્વ પરિવારથી વિંટળાએના તે રાજા
નગર બહાર તે દિવ્ય મંડપમાં જવા સાથે નિકળ્યો. રાજ્યભીઓ
અને હજારો નાયનારીઓ સાથે બરતે તે ઉન્નત અભિષેકમંડપમાં
પ્રવેશ કર્યો પછી ત્યાંના સિંહાસનની અને રત્નજડીત સ્નાનપીઠની,
મૂર્ધ્ન મેરુપર્વતની પ્રદક્ષિણા કરે છે તે પ્રમાણે, તેણે ગોળ પ્રદક્ષિણા
કરી. હાથી પર્વત પર ચઢ્યો તે પ્રમાણે પૂર્વ દિશાનાં પગથીયાં
ચઢી તે જ્યાં સ્નાનપીઠ ઉપર રાજાએ આરોહણ કર્યું. પૂર્વ દિશા
તરફ પ્રીતિયો મોંઢું કરી બેસનાર ઇંદ્ર પ્રમાણે તે ભરતેશ્વર તે
સિંહાસનપર બેઠા. તે પછી ત્યાં આવેલા બે ત્રણ હજાર રાજાઓએ
તે પીઠના ઉપરના પગથીયા પર સુબેથી આરોહણ કર્યું.

તે ચક્રવર્તી રાજાથી બહુ દૂર નહિં એટલા અંતર પર
આવેન એક બદાસન પર તે રાજા બેઠો, ને હાથ જોડી દેવની
સ્તુતિ કરના હોય તે પ્રમાણે ભરતની સ્તુતિ કરવા લાગ્યો. સેનાપતિ,
ગૃહપતિ પુરોહિત, શેઠ, શાહુકાર વગેરેએ તે પગથીયાના જેવી બેઠકો
પર આરોહણ કર્યું.

પોત પોતાને યોગ્ય સ્થાને બેઠા પછી સર્વેએ હાથ જોડી
ભરતને વિશ્વસિ કરવા માંડી. ત્યાર પછી આદિ દેવનેા અભિષેક
કરનાર દેવોની માફક તેઓ ભરતને અભિષેક કરવા આગળ આવ્યા.

પાણીથી બળેલા વાદળમાંથી જે પ્રમાણે સહજ રીતે પાણી
નીચે આવે છે, અથવા તો આકાશમાં વિચરનારાં પક્ષી જે સહ-
જતાથી ચાંચમાં રાખેલાં કમળો નીચે નાખે છે, તેજ પ્રમાણે
સહજ રીતે અભિષેકનો આરંભ થયો. પડતા પાણીના અવાજથી

ચતુર્થ ભાગમાંથી પ્રતિધ્વનિ નીકળતો હોય એમ રત્નકળશથી
રાજાનો અભિષેક કર્યો.

પ્રાગૈતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

આ શુભ મુદ્દતે ત્યાં હાજર રહેલા બે ત્રણ હજાર રાજાઓએ કુંભમાં પાણી હાલતું હોય એવી રીતે ઘણા હર્ષથી પોતાનાં ચમુઓથી જ-હર્ષાશ્રુઓથી જ અભિષેક કર્યો. કમળ ગર્ભના પરાગ સમ ભાસતી અંબલી ડોહ પર લઈ તેમણે તે ચક્રવર્તીરાજને 'તું જય છે, વિજયી છે' એવો જય જયકાર કર્યો. સેનાપતિ વગેરેએ અને શ્રેણીઓએ ભરત ચક્રવર્તીનો જલથી અભિષેક કર્યો ને મનોહર વાક્યોથી તેની સ્તુતિ કરી.

શુભ ને સુગંધિત રક્તવશ્રોથી. રાજાનું શરીર, માણેકની માફક વેષીત કરવામાં આવ્યું.

સુવર્ણની કાંતિ વધારવા સાર જેમ રક્તગેરનો લેપ લગાવવામાં આવે ■ તેમ ગોશીર્ષઅંદનરસથી રાજાના શરીરે લેપ લગાડવામાં આવ્યો.

ત્યાર પછી ઇંદ્રે આપેલો ઋષભસ્વામીનો મુકુટ દેવોએ મૂર્ધાભિષિક્ત રાજાના અગ્રેસર જેવા તે રાજાના મસ્તક ઉપર મૂક્યો.

અંદ્રની આગળ અને પાછળ જે પ્રમાણે ચિત્રા ને સ્વાતિ નક્ષત્ર હોય છે તે પ્રમાણે રાજાના કાનમાં રત્નકુંડલ તેણે ધાવ્યાં.

શુભ મોતીનો હાર, જે અતિસૂક્ષ્મ દોરાથી જૂંધ્યો હતો, તે તેણે રાજાના 'મળામાં' પહેરાવ્યો. તે હાર તેણે રાજાના ગળામાં નાખવાથી રાજા પોતે અલંકૃત થયો ને હારની પણ શોભા તેથી વધી.

હૃષ્યક્રમ પોતાના સ્થાનને શોભા આપે છે તે પ્રમાણે મૂલ્યવાન વસ્ત્રોને અલંકારથી વિભૂષિત એવા રાજાએ અંડપને શોભાવમાન કરી દીધો.

તે સર્વ પુરુષગણોએ ચોપદાર મારફત બધાને બોલાવીને આદેશ કરવાનો આરંભ કર્યો:—

“ હે લોકો ! હાથી પર આરુઢ થઈ આ વિનીત નગરમાં તમે સમારંભમાં પ્રવેશ કરો.

બાર વર્ષ સુધી તમે આવો મહોત્સવ કરો. આ સમય દરમ્યાન કર લેવામાં આવશે નહિ, શિક્ષા ચમે નહિ, ને અન્યાયી શિક્ષાનો બધ મનમાં રાખશે નહિ.

તે પ્રમાણે તે ક્ષણે જ અધિકારીઓએ પંદર રતનોડપી પંદર આગાઓ તે ચક્રવર્તી રાજનો હેતુ પાર પાડવા માટે કરી.

તે પછી રાજ રત્નસિંહાસન પરથી ઉઠતાં જ તેની સાથે પ્રતિજિબ માફક ઇતર સર્વ લોકો ઉભા થયા. તે સ્નાનપીઠ પરથી, પર્વત પરથી ઉતરે તેમજે માર્ગે ચડ્યા હતા તે માર્ગે જ નીચે રાજ ઉતર્યા, ને તેજ પ્રમાણે બીજા લોકો ઉતર્યા. પછીથી અત્તેડ એવા ઉત્તમ હાથો પર આરુઢ થઈ ને આનંદિત થયેલ રાજ પોતાના મહેલમાં ગયો. મહેલમાં સ્નાનગૃહમાં જઈને નિર્મળ જલથી સ્નાન કરી તે રાજાએ અષ્ટમ ભક્તમાં પારણું કયું. બાર વર્ષ ચાલેના તે અભિષેક મહોત્સવમાં રાજા સ્નાન કરી કર્મ અને પ્રાયશ્ચિત્ત કરતો હતો. નગર બહાર જઈ સ્વરક્ષણ કરનારા ૧૬ હજાર દેવતાની પૂજા કરી પછી રાજાએ તેમનું વિસર્જન કયું પછી વિમાનમાં રહેનારા ઈદ્ર પ્રમાણે પોતાના બળ્ય પ્રાસાદમાં રહીને રાજ વૈશવિક સુખો ભોગવતો રહ્યો.

x

x

x

પ્રાગૈતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

ખીજી તીર્થંકર અન્વિતનાથ પૂર્વજન્મમાં વતસદેશમાં સુમીમા નામની નગરીમાં વિમલવાહન નામના રાજા વિમલવાહને કરેલો હતો. તેમને જ્યારે દીક્ષા લેવાનો વિચાર પોતાના પુત્રનો થયો ત્યારે તેમણે પોતાના પુત્રનો રાજ્યાભિષેક કરવાની ઇચ્છા પ્રદર્શિત કરી. પુત્રે પ્રથમ ના પાડી, પણ પિતાના આપાત્રહને વશ થઈને રાજાની ઇચ્છાને માન આપ્યું. રાજા પ્રસન્ન થયો અને પુત્રને પોતાની જોડે લઈને તેને સિંહાસન ઉપર પોતાના હાથથી જ બેસાડ્યો. રાજાના હુકમથી મેઘ જેવા અધિકારીઓએ જીવંત તીર્થોમાંથી અભિષેકને માટે જલ આપ્યું હતું. રાજાએ પોતે જ પુત્રના મસ્તક ઉપર તીર્થજલથી અભિષેક કર્યો અને અંગલ વાઘી વાગવા લાગ્યાં. ખીજી રાજાએ એક પછી એક નવા રાજાની ખાસે આવ્યા, તેના ઉપર તેમણે અભિષેક કર્યો અને ભક્તિભાવથી તેને પ્રણામ કર્યો. પિતાની આજ્ઞાથી નવા રાજાએ ધૈર્ય જાળવી રાજાના શરીરને લેપ કર્યો. નવા રાજાએ મોતીનાં આભૂષણો પહેર્યાં. જીના રાજાએ—વિમલવાહને—નવા રાજાના મસ્તક ઉપર અક્યક્તિ માણેકવાળો મુકુટ મૂક્યો. અને હાથમાં ધરણ છત લઈને તેના મસ્તક ઉપર ધસ્યું. રાજાની બન્ને બાજુએ નામિકાઓ ચમરી ફેરવતી હતી. જીના રાજાએ નવા રાજાના કપાળ ઉપર ચંદનનું તિલક કર્યું.

આ પ્રમાણે વિમલવાહને પોતાના પુત્રને પોતાની ગાદી ઉપર બેસાડીને રાજ્યાભિષેક કર્યો. પછી તેને ત્રીજે પ્રમાણે ઉપદેશ આપ્યો:—

“હે પુત્ર ! તું પૃથ્વીનો આધાર છું; તારો કોઈ આધાર નથી. પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને તારે તારી નવા રાજાને ઉપદેશ જાતનું રક્ષણ કરવું. મૂળ આધાર જો નબળો હોય તો તેના ઉપર રહેલું બધું નાશ પામે છે. તેથી વિષયોના અતિસેવનથી ઉત્પન્ન થતી દુર્ગતતાથી તું સાવધાન રહેજે. યૌવન, સામર્થ્ય, સૌન્દર્ય અને હવેથી આવતું સાર્વભૌમત્વ પ્રમાદનાં કારણ છે; અને પ્રમાદને લીધે શુદ્ધિપૂર્વક કાર્ય થઈ શકતું નથી. વારસામાં આવેલી આ લક્ષ્મી ખટપટ ઉત્પન્ન કરે છે, અને તેને પ્રસન્ન કરવું બહુ કઠિન છે; રાક્ષસીની માફક તે પ્રમાદી માણસને છેતરે છે. તેનામાં દીર્ઘ કાલના સહવાસથી ઉત્પન્ન થતી સ્થિરતા નથી, પણ પ્રસંગ મળતાં વિના વિલંબે બીજો સ્થળે જતી રહે છે. નિન્દાનો બધે રાખ્યા વિના પ્રમાદી માણસનો તે ત્યાગ કરે છે. તેનામાં ખરેખર સૌન્દર્ય નથી, અને વાંદરાની માફક એક સ્થળેથી બીજો સ્થળે તે ફેરે છે. નિર્ધનજતા, અસ્થિરતા, નિષ્કુરતા અને બોળ દોષો તેનામાં સ્વાભાવિક રીતે રહેલા છે.

“લક્ષ્મી દોષોથી ભરેલી છે, છતાં પણ દરેક માણસ લક્ષ્મીથી આગળ વધે છે. શકે પણ લક્ષ્મીમાં આસક્ત છે, તો પછી મનુષ્યોનું શું કહેવું ? લક્ષ્મી તારે ત્યાં સદા રહે એવો પ્રયત્ન લક્ષ્મીના ચોકીઆત તરીકે, હાપણ અને સક્રિયો તું કરજે. લક્ષ્મીની ઇચ્છા હોય છતાં પણ લોભ રાખ્યા વિના તું પૃથ્વીનું પાલન કરજે, કારણકે, સુંદર પુરુષની પાછળ જેમ કન્યા દોડે છે તેમ, લોભરહિત માણસની પાછળ લક્ષ્મી દોડે છે. તું અતિશય નિર્ધન સ્વધર્મ નહિ, તેમ અસહ કર નાખીને પૃથ્વીને પીડીશ નહિ. તારા માણસોએ એક વખત પણ જો મુનો કયો હોય તો તું તેમનો

ત્યાગ કરજે, કારણ કે યેજ્ઞ ધરમાં જો આગ લાગે તો માણસો તેનો ત્યાગ કરે છે. શિકાર, છૂત અને મહાપાન એ ત્રણને સંપૂર્ણ રીતે તુ બંધ કરજે. તપસ્વીઓની તપશ્ચર્યામાં રાજાનો જોવા ભાગ છે તેવાજ ભાગ મઘ વગેરે દોષોના અનિષ્ટ પરિણામમાં છે. કામ, ક્રોધ ઇત્યાદિ અંદરના શત્રુઓને તું છૂતજે, કારણ કે તેમને છૂપા વિના બહારના શત્રુઓ છૂતાએલા હશે તો પણ બરખરી રીતે છૂતાએલા નથી. જેમ દક્ષિણ નાયક પોતાની બધી ઓંચોની સાથે સમભાવથી રહે છે તેમ તું ધર્મ, અર્થ અને કામનો, પરસ્પર નિષાત ઠપાં વિના, આમય લેજે. આ ત્રણપુરુષાર્થોનું તું એવી રીતે સેવન કરજે કે યોગ્ય લભમે મોક્ષરૂપી અત્યુચ પુરુષાર્થને માટે તને સ્વાભાવિક રીતે ઉત્સાહ થાય."

(હેમચન્દ્ર: ત્રિપથિશલાકાપુરુષચરિત્ર ૨૧)

વિનીતા નગરીમાં જિતશત્રુ નામનો રાજા હતો. તેનો નાનો ભાઈ સુમિત્રવિજય યુવરાજ હતો. જિત-
સગરનો શત્રુને અજિતનાથ નામનો પુત્ર હતો, ન્યારે
રાજ્યાભિષેક સુમિત્રવિજયને સગર નામનો પુત્ર હતો.
અજિતનાથનો રાજ્યાભિષેક કરીને જિત-
શત્રુએ અને સુમિત્રવિજયે દીક્ષા લીધી. કાલક્રમે અજિતનાથને દીક્ષા સેવાની પ્રેરણા થઈ. તે વખતે તેમણે સગરને ગાદી ઉપર બેસાડીને રાજ્યાભિષેક કરવાની તૈયારી કરી. રાજ્યાભિષેક વિશે રાજાએ-
અજિતનાથે-પોતાના પ્રધાનોને સૂચનાઓ આપી. અભિષેકને માટે તીર્થોમાંથી જલ લાવી ધડાઓમાં ભરી ઉપર કમળો, દાંડી દીધાં. બીજાં બધાં આવશ્યક સાધનો પણ તૈયાર થઈ ગયાં.

સગરના રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે પ્રશુત્વની મૂર્તિસમા રાજાઓ,

રાંત્યાભિષેક અથ

અને બૃહસ્પતિના કરતાં પણ વધારે બુદ્ધિશાળી અમાત્યો આપ્યા હતા; દિક્ષાલેની માફક સેનાપતિઓ આગ્રાથી હાજર થઈ ગયા હતા; સગાં સંબંધિઓ હર્ષધેલાં થઈને એકઠાં થયાં હતાં; અને હાથીખાના, ઘોડાખાના અને લશ્કરના અધિકારીઓ એક જ વખતે હાજર થયા હતા. આ શુભ પ્રસંગે પર્વતો ઉપરથી પડતા ધોધના અવાજની માફક શંખોનો નાદ થતો હતો; મેઘમર્જનાની માફક ડુંદુભિઓનો અવાજ થતો હતા; આચાર્યોના મંત્રધોવની માફક ડંકાઓનો ધ્વનિ ચારેય દિશામાં પ્રસરતો હતો; સમુદ્રના તરંગોની માફક કરતાં. પરસ્પર અથડાને અવાજ કરતી હતી; ચારે બાજુએ ઝાલરો વાગતી હતી; ખીજાં અનેક પ્રકારનાં વાજિંત્રો વાગતાં હતા, ગવૈયાઓ મધુર કણ્ઠે મંગલ ગીતો ગાતા હતા; અને બ્રાહ્મણો, ચારણો વગેરે આશીર્વાદો બોલતા હતા. આવા મનોહર વાતાવરણમાં અનિતસ્વામીની આગ્રાથી મુખ્ય પુરોહિતોએ સગરનો રાંત્યાભિષેક કર્યો.

રાજાએ, સરદારો અને પ્રધાનોએ, લોકો સૂર્યને પ્રણામ કરે છે તેવી રીતે, નીચા નખીને પ્રણામ કર્યો; મુખ્ય નાગરિકોએ રાજાને કિમતી વસ્તુઓનું નજરાણું કરી આનન્દ અને ભક્તિ ભાવથી મુજરો કર્યો. અનિતનાથે એક વર્ષ સુધી દાન આપ્યા હયું, વાસવની આગ્રાથી કુબેરે તિર્થંગુભક્ત નામના દેવેને રાજાની પાસે મોકલ્યા, જે ધન બોવાઈ ગયું હતું અથવા તે નાશ પામ્યું હતું, જેના માલીકો મરી ગયા હતા, જેનો માલીકો સિદ્ધ કરવાનું સાધન ન હતું, જેના માલીકો નારી ગયા હતા, જે પર્વતોની ગુફાઓમાં પડ્યું હતું, જે રમણનોમાં દાદી રાખવામાં આવ્યું હતું, અને જે ધરોની અંદર ગુપ્ત રાખવામાં આવ્યું હતું—આ બધું ધન કુબેરનાં નોકરોએ—ગુપ્તકર્તાએ—આણ્યું, અને રસ્તાઓના

મુખ્ય મુખ્ય ભાગમાં તેના ઢગલા કર્યા. રાજાએ ઢંઢેરા પીટાવ્યો કે જેને જેટલું ધન જેટલું હોય તે આ ઢગલામાંથી લઈ જાય. રાજા આખો દિવસ પોતાના સ્થાનમાં બેસીને દરેકને જેટલું સુવર્ણ જેટલું હોય તેટલું આપવા લાગ્યો. પ્રજાને એટલે બધો સંતોષ થયો કે તેમનો લોભવૃત્તિને અવકાશ ન રહ્યો.

(હેમચન્દ્ર: ત્રિપટિ ૨૩)

સગરે દિગ્વિજય કર્યા પછી પોતાની સત્તા સારી રીતે જમાવી. હવે તેનો ‘ ચક્રવર્તી ’ તરીકે સગરનો ચક્રવર્તી અભિષેક કરવાનો પ્રસંગ આવ્યો. દેવો તરીકે રાજ્યા એક દિવસે સગરની પાસે આવ્યા અને કહ્યું: “ તમે ભારતક્ષેત્ર વધ કર્યું છે તેથી અમે તમારો ‘ ચક્રવર્તી ’ તરીકે અભિષેક કરીશું. ” રાજાએ હર્ષથી સંમતિ આપી. ચક્રવર્તીના અભિષેકની તૈયારી થવા લાગી. આભિયોગિક દેવોએ નગરની ધંશાન દિશામાં એક મુશોભિત મંડપ તૈયાર કર્યો. તેમણે સમુદ્ર, તીર્થો, નદીઓ અને તળાવોમાંથી જલ, અને પર્વતો ઉપરથી દિવ્ય વનસ્પતિઓ આણી. ચક્રધર સગર પોતાના ઝંનાના સાથે મંડપમાં આવ્યો. સિંહાસનની પ્રવેશિણી કરી, પૂર્વ તરફના પગથીઆં ઉપર ચઢીને તે પોતાની ઓઝા સાથે સિંહાસન ઉપર પૂર્વાભિમુખ બેઠો. બન્નીસ હજાર રાજાઓ ઉત્તર દિશામાંથી પ્રવેશ કરીને પોત પોતાના સ્થાને નમ્રતાથી બેઠા અને રાજા સામું જોવા લાગ્યા. સેનાપતિ, કારભારી પુરોહિત, સુધાર, બેપારીઓ, વજુકારાઓના નેતાઓ અને બીજા ગાણુસો દક્ષિણ દિશાએથી સ્નાનવેદિકા ઉપર આવ્યા અને પોતાના સ્થાને બેઠા. શુભ મુહૂર્તે દેવોએ સુવર્ણ, રત્નવ અને રતનના કમલ-

રાજ્યાભિષેક અર્થ

મુખી કલશોથી રાજાનો અભિષેક કર્યો. તેમણે દેવદૂધ વસ્ત્રથી રાજાનું શરીર યોજ્યું, તેના ઉપર મુગધિ દ્રવ્યો છાટ્યાં, અને તેના મસ્તક ઉપર દિવ્ય મુગધિ પુષ્પોની માળા મૂકી. રાજાએ દેવોએ આણેલા દેવદૂધ વસ્ત્ર અને રતના અલંકારો ધારણ કર્યા.

પછી અકધર સંગે પોતેજ નગરાધ્યક્ષને હુકમ કર્યો 'શહેરમાં દંડ, જકાત અને કરો માફ કરો, સૈનિકનો પ્રવેશ બંધ કરો, અને બાર વર્ષ સુધી મહોત્સવ ઉજવો.' નગરાધ્યક્ષે રાજાના આ હુકમનો હંદરો પીટાવ્યો, અને લોકોએ બાર વર્ષ સુધી ધણા આડબરથી મહોત્સવ ઉજવ્યો, અને અલકાપુરીનો આનંદ લીધો.

(હેમચન્દ્ર : ત્રિપદિ ૦ ૨.૪)

સંસ્કૃત, બૌદ્ધ અને જૈન સાહિત્યમાં વત્સરાજ ઉદયનની અનેક પ્રકારની હકીકતો મળે છે. ગુણાદયે નરવાહનદત્તનો પૈશાચી બાપામાં લખેલી બૃહત્કથામાં પણ રાજ્યાભિષેક ઉદયન વિષે હકીકત હોવી જોઈએ એમ અનુમાન થઈ શકે છે. બૃહત્કથામીના 'બૃહત્કથા'નોકસંગ્રહ'માં, 'દેમેન્દ્રની' 'બૃહત્કથામંજરી'માં અને સોમદેવના 'કથાસરિત્સાગર'માં ઉદયનની વૈભવની વૈભવની આવી છે. ઉદયન ગૌતમ બૌદ્ધનો સંમકાવીન હતો એમ સાધારણ રીતે માનવામાં આવે છે. 'દેમેન્દ્રની' 'બૃહત્કથામંજરી' પ્રમાણે પાંચવેમાં કુનમાં ઉત્પન્ન થઈને ઉદયને પોતિની પ્રયેમ રાણી વર્મવર્દત્તાથી નરવાહનદત્ત નામનો પુત્ર થયો હતો, અને નારદની ભવિષ્યવાણી પ્રમાણે આ નરવાહન કુવે વિદ્યાધરાનો રામ બન્યો હતો. ઉદયને નરવાહનના પ્રિયમ શબ્દ મુદેત્તમો વૈવરોચિય બિષેક કર્યો, અને કર્મગતિ મંત્રોચુત્રો નરવાહનની મેવંદા થવા

પ્રાગૈતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજયાભિષેક

આગ્રા આપી અને તેમને વંશપરંપરાના અધિકારો આપ્યા.
(લઘુક ૧૦૧)

કેટલાંક વર્ષો પછી એક દિવસે વામદેવ મુનિ તરફથી 'અમૃત-
પ્રજ' નામનો એક વિદ્યાધર નરવાહનને મળવા આવ્યો. તેણે
પોતાનો પરિચય કરાવીને કહ્યું કે, "હે દેવ ! મને વામદેવ મુનિએ
તમારી પાસે મોકલ્યો છે, અને તેમણે કહેવડાવ્યું છે કે 'મારી
આગ્રાથી અહીં આવીને ચક્રવર્તિપદ પ્રાપ્ત કરવા માટે રત્નો સત્તર
લઘુ જાવ.' " વિદ્યાધરનું આ વચન સાંભળીને નરવાહન આકાશ-
માર્ગે વામદેવના આશ્રમમાં ગયો અને મુનિને પ્રણામ કર્યો. મુનિએ
રાજયાભિષેકને માટે નરવાહનને ધ્વજ, ધ્વજ છત્ર, ખડ્ગો, રથ
અને હાથીઓ, દણ્ડ અને રત્ન આપ્યાં. આ બધું લઈને નરવાહન
પોતાના નગરમાં પાછો આવ્યો. પછી શુભ મુહૂર્તે સચિવો અને
પ્રિયાઓ સાથે વિમાનમાં બેસીને તે જયયાત્રા-દિગ્વિજય-કરવા
નિકળ્યો. વિદ્યાધરધિપતિ-મન્દરદેવનો જીતવાને માટે પ્રથમ શિવ-
ગિરિના તટે ગયો. તેની સેનાએ ગંગા, નદીના તીરે વિશ્રાન્તિ
લીધી. મહાદેવનાં દર્શન કરીને ગુહારન્ધ્રથી તે આગળ
ચાલ્યો. મહાદેવે ધારણ કરેલી કાલરાત્રીનાં દર્શન કર્યાં અને મન્દર-
દેવના નગર તરફ તે ગયો. બન્ને વિદ્યાર નૃપોનું યુદ્ધ થયું; અને
જે ક્ષણે નરવાહનદંત તત્તવાર ખેંચીને મન્દરદેવને પકડ્યો તે જ
ક્ષણે મન્દરદેવનો ભગિની મન્દરદેવીએ નરવાહનદંતને પોતાના બાઇનું
જીવન બચાવવા પ્રાર્થના કરી; અને નરવાહનદંત મન્દરદેવને છોડી
દીધો. મન્દરદેવ લગ્ન પામીને તપોવનમાં મુનિનું જીવન ગાળતા
પિતાના આશ્રમમાં ચાલ્યો ગયો. નરવાહનદંતના વિજયનો ડિડિંગ-
નાદ થયો; અને તેણે નારદની સલાહથી હિન્દો પરાજય કરવાનો
નિયાર માંડી વાળ્યો. મન્દરદેવીનું તેના પિતાએ નરવાહનની સાથે

લક્ષ્મ કરાવ્યું. ઓકણનાં દર્શન કરીને અભિષેક માટે નરવાહન વગેરે ઋષભગિરિના શિખર ઉપર ગયા.

શિખર ઉપર એક સુંદર રત્નપ્રાકારતોરણવાળી રાજધાની ઉભી કરવામાં આવી. અપ્સરાઓ રત્નના કુમ્ભોમાં સમુદ્રનું જલ લઈને આવીઓ. તે સમયે નિમંત્રણને માન આપીને વત્સરાજ હિંદવન પોતાની બન્ને રાણીઓ અને બધા અમાત્યો સાથે પોતાના પુત્રના અભિષેકસમારંભમાં ભાગ લેવા માટે આવી પહોંચ્યા. નરવાહન રત્નના સિંહાસન ઉપર બેઠો હતો. શુભ મુહૂર્તમાં મંગલોદ્કથી અભિષેકનો આરંભ થયો. આ અભિષેક પ્રસંગે નરવાહનની પત્ની દેવી મહાનમંચુકા રાજની સાથે જ સિંહાસન ઉપર બેઠેલી હતી. પછી લાલ રંગના દેંટાવાળા, કુંડલ ધારણ કરનારા, ઘર વિઘાઘરોના રાજાઓ સભામાં દાખલ થયા અને નરવાહનને પ્રથમ કપા. પુત્રનો આ રાજ્યાભિષેક જોઈને વત્સરાજ અને વાસવદત્તના આનંદનો પાર ન રહ્યો. આ મહોત્સવમાં સર્વજન અપૂર્વ આનંદ પ્રસરી રહ્યો હતો. બધી પુત્રની રજા લઈને વત્સરાજ પોતાની રાણીઓ, અમાત્યો અને રસાલા સાથે કૌશામ્બી ગયા. (લઘ્વક ૧૭).

પદ્મ રણ ચૌથું

ઐતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

ગૌતમબુદ્ધ પછી ભારત વર્ષમાં ચન્દ્રગુપ્ત મૌર્ય, અશોક, સમુદ્રગુપ્ત, બીજો ચન્દ્રગુપ્ત, હર્ષવર્ધન જેવા ઐતિહાસિક સાધ- અનેક ચક્રવર્તી રાજાઓ થઈ ગયા છે. જોનો અભાવ તેમનો રાજ્યાભિષેક થયેલો હોવો જોઈએ એમ ઉઠીશું લેખો અને ઐતિહાસિક ગ્રંથો ઉપરથી જણાય છે. પણ ખેદની વાત એ છે કે એમના ગાંધારાભિષેકનું સવિરતર વર્ણન મળી શકતું નથી અશોક પોતાના શિલાલેખમાં અને શાસનોમાં પોતાના રાજ્યાભિષેકનો નિર્દેશ કરીને વર્ષોની ગણતરી કરે છે. સિંહલી પરંપરા પ્રમાણે (ઇ. સ. પૂર્વે ૨૭૩ માં) ગાદી ઉપર બેઠા પછી ચોથે વર્ષે (ઇ. સ. પૂર્વે ૨૬૬ માં) અશોકનો રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવ્યો. પણ ડૉ. દેવદત્ત ભાંડારકર (અશોક, પૃષ્ઠ ૬-૧૦) એમ માને છે કે ગાદી ઉપર બેઠા પછી રાજ્યાભિષેક માટે ત્રણ વર્ષ જોડેલો લાંબો સમય વ્યતીત થયો એ સંભવિત લાગતું નથી, કારણ કે સિંહલી પરંપરા સર્વથા પ્રમાણ્યુત નથી દર વર્ષે અશોક પોતાના રાજ્યાભિષેકનો મહોત્સવ ઉજવતો હતો અને તે દિવસે ઠેઠીઓને મુક્ત કરતો હતો, અશોકના મૃત્યુકદ્દિષ્ટ (અંક ૧૦) ઉપરથી જણાય છે કે પાલકને હરાવ્યા પછી આર્ષકનો રાજ્યાભિષેક થયો હતો.

સમુદ્રગુપ્તે સમગ્રમ અગ્રાસ વર્ષ (આશરે ઇ. સ. ૪૨૬-૪૭૫) રાજ્ય કર્યું; અને સાર્વભૌમ સત્તાના પ્રદર્શનરૂપે સમગ્રમ

૬" સ. ૩૭૦ માં અશ્વમેધ યજ્ઞ થયો એમ સીકાઓ ઉપરથી માન્ય પડે છે (અશ્વમેધવરાક્રમઃ). સમુદ્રગુપ્ત વિશેના શિક્ષા-લેખો, મીકાઓ અને તામ્રપત્ર ઉપરથી સમુદ્રગુપ્તના સામ્રાજ્યનો અને તેની અપૂર્વ શક્તિનો સારો ખ્યાલ આવી શકે છે, પણ તેના રાજ્યાભિષેક વિષે દાંષ્ટ પથ્થુ જાણવા મળતુ નથી. ૬" (ઇ. સ. ૬૦૬-૬૪૭) વિષે બાણ કવિએ હર્ષચરિતમાં સવિસ્તર હકીકત આપી છે, પણ રાજ્યાભિષેક વિષે તેણે પ્રદાશ નાખ્યો નથી. ચીની મુસાફરોએ આપેલો હેવાય અને હર્ષના સમયના શિક્ષાલેખો પણ આ બાબતમાં કશું કહેતા નથી. હર્ષે માદીએ આવ્યા પછી ૭ વર્ષ સુધી રાજ્યોને હરાવીને વિજય મેળવ્યો અને પછીથી જ તેનો રાજ્યાભિષેક થયો એટલું જ કહી શકાય એમ છે.

આ પ્રમાણે યુજરાત, રજપુતાના, મહારાષ્ટ્ર, કર્ણાટક, કેરળ, મગધ, અગ, બગ વગેરે દેશોના રાજ્યોના રાજ્યાભિષેક વિષે સવિસ્તર હકીકત આપનારા સાધનો આપણને મળતા નથી. બધાય રાજ્યોનો રાજ્યાભિષેક થતો હતો એ બાબત વિષે જે મત છે જ નહિ. અને આ રાજ્યાભિષેક ધર્મશાસ્ત્રમાં જણાવેલા ત્રિવિધ પ્રમાણે જ થતો હતો એમ અનુમાન કરવામાં જરૂર પણ પાડી નથી. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત અને અન્ય સાહિત્યમાંથી રાજ્યોના રાજ્યાભિષેકની જેટલી સવિસ્તર હકીકત ડમળી આવી છે તેટલી હકીકત આ પ્રકરણમાં આપનારા આવેલી છે, રજપુતાનાના ઇતિહાસનું સાહિત્ય, સહબાગ્યે વિપુલરૂપે, અને તેમાં રાજ્યોના રાજ્યાભિષેક થયાની વાતનો ઉલ્લેખ જોવામાં આવે છે. પણ રાજ્યાભિષેક સમારંભનું સવિસ્તર વર્ણન જોવામાં આવતું નથી, એટલે આ વિષયમાં આપણી જિજ્ઞાસા અત્યંત રહે છે. હજુ ૧૮, સુધીના બારતરખના બધા પુસ્તક, બહારની અને સરકારી અને અનગ્રીવ્હસ્તિમાંથી શોધ પૂરી થઈ

ઐતિહાસિક કાલના રાજ્યોનો રાજ્યાભિષેક

નથી, અને તે અધા ભંડારોમાં રહેલાં હસ્તલિખિત પુસ્તકોની અને દફતરોના વિષયોની વીગતવાર યાદી હજી તૈયાર થવાની છે. જ્યારે આ બધું કાર્ય સંપૂર્ણ થશે ત્યારે આપણને આ વિષય ઉપર પ્રકાશ નાખનારું વધારે સાહિત્ય મળશે એવી આશા અસ્થાને નથી. સામાન્ય રીતે રાજ્યોના આશ્રિત કવિઓ પોતાના આશ્રય-દાતા રાજ્યોનાં જીવનચરિત લખે છે, અને તેમાં રાજ્યાભિષેક સમારંભની સર્વિસ્તર હકીકત આપે છે. રાજ્યનાં દફતરોમાં પણ મહત્વની હકીકત હોય છે. ભારત સરકાર અને દેશી રાજ્યો પુસ્તકભંડારોના અને દફતરોના શોધકાર્યને વધારે બળ આપે તો થોડાજ સમયમાં ભારતીય સંસ્કૃતિનાં જીવંત જીવંત અંગો સારી રીતે સમજવાને માટે વિપુલ સાહિત્ય પ્રાપ્ત થાય.

પરમાર વંશનો બોજરાજ માલવામાં 'ધાર' નામની

રાજધાનીમાં લગભગ ઇ. સ. ૧૦૧૮ થી

બોજનો રાજ્યા- ૧૦૬૦ સુધી રાજ્ય કરતો હતો. તે બહુ
ભિષેક વિદ્વાન અને ઉદાર હતો, અને તેના રાજ્યમા

જ્યાં બહુ સુખી હતી. કવિઓએ બોજ

રાજનો સંબંધમાં અનેક ગ્રન્થો રચેલા છે. જેન કવિ શ્રી રામચન્દ્ર-

ચરિત્રે લગભગ ઇ. સ. ૧૪૩૩ ની સાક્ષમાં 'વિક્રમચરિત્ર' નામનો

ગ્રન્થ સંસ્કૃત પદ્યમાં રચેલો છે. તેમાં ધારેશ્વર બોજરાજને દિવ્ય,

સર્વતોમદે અને જગ્યામરાદિ યુક્ત સિંહાસન પ્રાપ્ત થતાં તે ઉપર

જેસંપનો વિચાર થાય છે; અને રાજ્યાભિષેક અને રાજ્ય મેદલની

બંધી તૈયારીઓ કરીને જેવા તે સિંહાસન ઉપર જેસંપ નાં છે

૧. શ્રી રામચન્દ્રચરિત્ર વિક્રમચરિત્ર, ગુર્જરાવી બેળા-તર, પ્રા.
મેસિલાસ નજીમાંથી દિવેદીએ કરેલું, અને વડે દર્શાવેલું રાજ્ય તરેયી ઇ. સ.
૧૮૬૪માં પ્રસિદ્ધ થયેલું છે.

તેટલામાંજ તે સિંહાસન ઉપર રહેલી બત્રીસ પુતળીઓ તેને અટકાવે છે અને કહે છે કે વિક્રમાદિત્યના જેવા ગુણો તારામાં હોય તો તું સિંહાસન ઉપર બેસ'. આ પ્રમાણે કહીને બત્રીસ પુતળીઓ ભોળને બત્રીસ વાનો કહે છે. પહેલી વાનમાં વિક્રમાદિત્યની થોડી હકીકત પણ આપવામાં આવેલી છે.

રાન્યાભિષેકનો તૈયારીનું જે વર્ણન કરવામાં આયું છે તે ઉપરથી ભોળરાજાના રાન્યાભિષેકનો કંઈક ખ્યાલ આપણને મળી શકે છે. એ વર્ણનનો માર આ પ્રમાણે છે: ભોળરાજાએ સિંહાસનને એક હજાર રતંબવાળા મંડપમાં સ્થિરાંસમાં સ્થિર લાંબે પૂર્વાભિમુખ મૂકાવ્યું અને જોધીઓને રાજયોગનું શુભ લગ્ન પૂછ્યું. જોધીઓએ કહ્યું કે પૂર્ણિમા અને રવિવારે પુણ્ય નક્ષત્રમાં મીન લગ્ન બહુ ઉત્તમ છે. મૂર્ત નક્ષી કરીને રાજાએ નીચે પ્રમાણે સામગ્રી તૈયાર કરાવી અને સર્વ તીર્થનાં પવિત્રાદિક મંગાવ્યાં:—

૧૦૮ બાર સર્વ પ્રસિદ્ધ ઔષધિઓ મંગાવી, દૂધા, ગોરાચન, દહીં, સર્પપંચરત્ન, હરિદ્રા, કુંકુમ, સૂત્ર, સુવર્ણ અને રત્નમય ૩૬૦ કલશ મંગાવ્યા. પંચામૃત, પંચરાત્ન, પંચહવ્ય ઇત્યાદિ ઉપરકર; સદાશ્વ, ક્ષીરવૃક્ષશ્વ એવાં વિવિધ શ્વ; ખડ્ગ, ચામર, છત્ર, ઉત્તમ વસ્ત્ર, અને રાજયોગ્ય એવાં અસંખ્ય નવીન આભરણ તૈયાર કરાવ્યાં. પુત્રવતી અને ત્રણ પક્ષપત્રી પૂર્ણ એવી ૧૦૮ સર્વાંગ સુંદર ગાયને લાવીને તેમની વચમાં માંગલ્યપ્રદ એવી સત્તરીપ્રવસ્ત્ર મતીને વ્યાધ્યર્મ ઉપર ઝાળખીને મૂકી. છ દર્શન, છ વર્ણ છત્રીસ રાજકુલ, સામંત, માંડલિક, મંત્રી, ખંડીઆ, દેશાધિપ એ સર્વ લોકો ઈષ્ટકથા બોલી નમન કરી બેમા ચપા; અને એજ પ્રમાણે સિદ્ધ, વિદ્યાધર, મન્ધર્વ ઇત્યાદિ સર્વ લોકો આવ્યા.

પછી બોજરાજાએ સ્નાન કરી સર્વાંગે સુંદર આભરણો પહેધાં અને સારી કીનારીવાળાં ઉત્તમ વસ્ત્રો ધારણ કર્યાં. તેમણે પદ્મપંથ બાંધ્યો, કાશ્મીર કુંકુમનો લેપ કરાવ્યો અને છત્ર, ચામર આદિ રાજચિહ્નો ધારણ કર્યાં. પંચ દિવ્ય વાદિત્ર વાગ્યાં અને મંગલધ્વનિ થયા. ભાટ ચારણોએ બિરદ ઉચ્ચારવા માંડ્યા કે 'હે બોજ રાજા! ચિરંજીવ, ચિરમુખ પામ, પૃથ્વીનં ચિર સ્થમ્ય સુધી રક્ષ, અને આશ્રિત લોકના મનોરથ ચિરંતન પૂર્ણ કર : હે ધરાધીશ ! ધાગધીશ ! ધર્મિષ્ઠ ! કુબેર ! ધારામાં ધર્મનું સામ્રાજ્ય તારાથી થશે, અને ત્રં જ સર્વની આપત્તિ હણશે.'

આ પ્રમાણે કોટિ મનુષ્યો રાજાને આશીર્વાદ આપે છે એવામાં સોનાનો ચાખડીએ ચઢીને બોજરાજા લગ્ન સમયે સિંહાસન પાસે આવ્યો, અને જેવો સિંહાસન ઉપર પગ મૂકે છે તેવી જ એક પુતળી બેઠી કે 'હે રાજા ! તમે ગુણુ છો તે ગુણુવાનમાં મુખ્ય છો. જે યોગ્ય હોય તે આ સિંહાસન ઉપર બેસી રહે; અયોગ્ય પુરુષ જે બેઠે તો હાંસીપાત્ર થાય.' રાજા સિંહાસન ઉપરથી નીચે ઉતર્યો અને પુતળીએ વિક્રમ રાજાનું ચરિત્ર સંભળાવીને રાજાના રાજ્યાભિષેક માટે આવશ્યક ગુણો દર્શાવ્યા. આ પ્રમાણે બોજરાજા રાજ્યાભિષેકનો બત્રીસવાર તૈયારી કરી અને બત્રીસ પુતળીઓએ એને સિંહાસન ઉપરથી ન ચે ઉતરવાનું કહી દાન, 'સૌર્ય', સાહસ, પરાક્રમ, પરાપકાર ઇત્યાદિ વિક્રમના દિવ્ય ગુણોનું વર્ણન કર્યું, અને કહ્યું કે 'આવા ગુણો તમારામાં હોય તો તમારે સિંહાસન ઉપર બેસવું, નહિ તો ન બેસવું.' અને બત્રીસ પુતળીએ પોતાના મૂળ સ્વરૂપમાં દેવાગણના સ્વરૂપમાં પ્રગટ થઈ; અને બોજરાજાને પ્રસન્ન થઈને આશીર્વાદ આપી કહ્યું કે 'વિક્રમાદિત્ય થઈ ગયા, અને હાલ તમે ખરા ગુણુ છો, અને

તમારા ઉપર પ્રસન્ન છીએ; માટે જે ઇચ્છા હોય તે માગો.' રાજાએ ઉત્તર આપ્યો કે 'હું કોઈની વાચના કરતો નથી; મારે કોઈનું પ્રયોજન નથી' આ સાંભળીને દેવતાઓએ કહ્યું કે 'તમારી કીર્તિ વિક્રમથી પણ વધિક થાવ એ અમારો આશીર્વાદ છે: કલિ-યુગમાં તમારી એવી કીર્તિ થશે કે તે ચન્દ્ર સૂર્ય તથા ત્યાં સુધી પૃથ્વી ઉપર રહેશે.' આ પ્રમાણે કહીને તેઓ સ્વર્ગમાં ગઈ, ઇન્દ્રનું સિંહાસન પણ સ્વર્ગમાં ગયું, અને દેવલોકોએ હર્ષ પામી બોજરાજ ઉપર વૃદ્ધિ કરી.

આયુષ્ય વંશના વિક્રમાદિત્ય ત્રિભુવનમસ્યે કલ્યાણમાં સગભગ પચાસ વર્ષ સુધી (ઇ. સ. ૧૦૭૬-૧૧૨૬) કલ્યાણના આયુષ્ય રાજ્ય કરેલું છે. આ રાજાના અશ્રિત 'વિક્રમાદિત્યનો કવિ કાશ્મીરી બિલ્હણો ' વિક્રમાંકદેવ-રાજ્યાભિષેક ચરિત ' નામનું અરાદ સર્ગનું મહાકાવ્ય રચીને પોતાના આશ્રયદાતા રાજા વિક્રમાદિત્યનો અને તેના કુટુંબનો સવિસ્તર ઇતિહાસ આપેલો છે, અને તેથી ઇતિહાસ ઉપર સારો પ્રકાશ પડે છે. વિક્રમાદિત્યનો પિતા ઇ. સ. ૧૦૬૯ માં મરણ પામ્યો. ત્યાર પછી વિક્રમાદિત્યનો મોટો ભાઈ ગાદીએ આવ્યો; તેને હરાવીને વિક્રમાદિત્ય ઇ. સ. ૧૦૭૬ માં ગાદીએ બેઠો. બિલ્હણકવિ વિક્રમાંકદેવચરિતના છઠ્ઠા સર્ગમાં (શ્લોકો ૬૦-૬૯) આ રાજાના રાજ્યાભિષેક વિષે નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરે છે :—

દ્રવિડ દેશનો રાજા અને સોમદેવ એ બન્ને રાજાઓને હરાવીને વિક્રમદેવ ઇંગભદ્રા નદીને તીરે ગયો. પોતાના મોટાભાઈને રાજ્ય પાછું આપી દેવાની તેને ઇચ્છા થઈ. તે જ વખતે મહાદેવે અશરીરિણી પાણીપીએ તેમ કરવા નાં કહ્યું, અને રાજ્યગાદી

ઉપર બેસવા આજુ કરી તેજ સમયે કમલો પોતાની પાસે આવેલા રાજાસોદારા શંખોનો નાદ કરવા લાગ્યા; જલમાં પડતા સૂર્યના પ્રતિબિમ્બ દ્વારા નદી જાણે ધટકાથી લગ્નનું મુહૂર્ત તપાસવા લાગી; પવન અતિ સિથિર હોવાથી જાણે કુસનદીઓનું જલ લાવવા લાગ્યો; પવનથી આવેલી જલની છાંટ દ્વારા જાણે આકાશ ગંગાજલ રેડવા લાગ્યું; દિશાઓનાં મુખો અતિ ઉજ્જવલ હોવાથી કેતક પુષ્પ દ્વારા રિમત દર્શાવવા લાગ્યાં, અખિલ વિશ્વનું માનસ હર્ષને લીધે અતિ ઉત્સુક બનવા લાગ્યું; શ્રેષ્ઠ હાથોઓ પોતાની ગર્જના દ્વારા જાણે ગંભીર કુંકુમીનો નાદ કરવા લાગ્યા; બધી દિશાઓમાં ઘોડાઓ હર્ષથી શંખનાદ જેવો હેવારવ કરવા લાગ્યા. આ સમયે વિક્રમાદિત્યદેવનો અભિષેક થયો, સ્વર્ગ સુધી દિવ્ય ભેરીઓનો અવાજ પહોંચ્યો, પોતાનો સ્વામી મળવાથી પૃથ્વીનો પરિતાપ દૂર થયો, અને ચાલુક્યોની લક્ષ્મીનો શ્રમ નાશ પામ્યો. તેજ દિવસે, રાજાએ દયા લાવીને પોતાના નાનાભાઈને મોટા અધિકારી બનાવ્યો; અને વિક્રમથી પ્રાપ્ત થયેલી આ રાજ્યલક્ષ્મી તેના મહેલમાં દાસીની માફક રહેવા લાગી.

હેમચન્દ્રાચાર્ય પોતાના દ્વાયાશ્રય કાવ્ય (સર્ગ ૧૧, લોક, ૧૦૩-૧૦૬) માં સિદ્ધરાજ જયસિંહના

સિદ્ધરાજ જયસિં- રાજ્યાભિષેક વિષે નીચેની હકીકત આપે છે. તે કહ્યું રાજાએ અશ્વતથામા જેવો બળવાન ને વીર્યવાન, આ લોક તેમજ પરલોકમાં હિત ત્રિપથમાં જાગૃત રહેનાર ને પૃથ્વીપરના સજ્જન મંડળમાં અગ્રેસર એવા પોતાના જયસિંહ નામના પુત્રને હાથ આપી સિંહાસન પર બેસાડ્યો.

અત્યંત હર્ષથી ને દિવ્યવસ્ત્રો ધારણ કરેલ દેવની માફક બાસતા પુત્રનો રાજ્યાભિષેક કરવા ઇચ્છતો તે રાજ્ય મોપાળનું ૩૫ ધારણ કરનાર વિષ્ણુના હાથમાં મંગળ હેમકુંભ લઈ અભિષેક કરતા ઈંદ્રની માફક દેખાવા લાગ્યો.

વિદ્વાનોએ અભિવાદન કરી તે અદ્રોહી કર્ણ પૂર્ણ વિચાર કરી સેનાનાયકને તેમજ અશ્વનાયકને પોતાના મુત્રને સમ્રાટ તરીકે જાહેર કરવાનો છે એવો નિર્ણય કર્યો.

રાજ્યાભિષેક પછી ઋત્વિજોમાંના શ્રેષ્ઠ એવા પુરોહિતે મંત્રથી પવિત્ર થયેલ અક્ષતાદિથી મંગળ ક્રિયા કરી. તેણે ઉચ્ચોદ્ધક, શ ખોદક ને મત્રોદ્ધક તેના અંગ પર રેડ્યું.

મેરુતુંગ પ્રમુખચિન્તામણિમાં રાજ્યાભિષેકનું મુદ્દત્ નીચે પ્રમાણે આપે છે.

સંવત્ ૧૧૫૦, પોષ વદી ૩, સનિવાર, વૃષભ લગ્ન, શ્રવણ નક્ષત્ર.

વળી, મેરુતુંગ કહે છે કે સિદ્ધરાજ ત્રણ વર્ષનો હતો ત્યારે રમતમાં સિંહાસન ઉપર ચઢી ગયો; અને જોષીઓની સલાહથી તે જ સમયે કર્ણ રાજ્યએ તેનો રાજ્યાભિષેક કર્યો. પરંતુ હેમચન્દ્રાચાર્યના દ્વાયાથયકાવ્ય પ્રમાણે જયસિંહ જુવાનીમાં આવ્યો ત્યારે કર્ણ તેને રાજ્ય સંભાળવા કહ્યું. આ અભિપ્રાય વધારે યોગ્ય જણાય છે.

કુમારપાલ વિશે જન સાહિત્યમાં ઘણી હકીકત મળી આવે છે. હેમચન્દ્ર દ્વાયાથય કાવ્યમાં (સર્ગ ૧૬, શ્લોક ૧-૨) કુમારપાલના રાજ્યાભિષેક વિશે આ પ્રમાણે કહે છે.

ઐતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

વેદવિત્ ગૌતમ ઋષિએ, વેદધોષ કરનારા બ્રાહ્મણોએ અને અમાત્યાદિએ શસ્ત્રવિધિથી જેનો અભિષેક કરેલો છે એના કુમારપાલે પોતાના પિતામહનું રાજ્ય અનકૂત કર્યું.

પોત પોતાના નમરમાયો શુભવચ્ચાદિત એવા રથમાં આરુઢ થઇને આવેલા બ્રાહ્મણોએ કૌચ, વામદેવ, શુક વગેરે ઋષિઓએ કરેલા મંત્ર બોલી, મંત્રથી પવિત્ર થયેન અક્ષતાદિ રાજાના મસ્તકપર નાખી રાજાનું મગળ કયું.

મેરુતુ ગ પ્રમન્ધચિન્તામણિમાં કહે છે કે કુમારપા ના રાજ્યાભિષેક પહેલાં તેના બંનેવી દાન્ડડેવે ‘રાજ્યાભિષેકને કાણુ થોગ્ય છે’ એની પગીલા કરવા માઢી પ્રયત્ન એક કુમારને રાજ સિંહાસન ઉપર બેસાડયો તેણે ઉપર બોઢેલુ ડપકુ પથ્થુ સરખુ ન બોઢયુ તેથી ખીગ કુમારને સિંહાસન ઉપર બેસાડયો તેણે હાથ જોડી રાખ્યા પછી દાન્ડડેવની અનુમતિથી કુમારપાન ઉપર બેઠા, અને કપડા સંકની નઇ, ગરબો ગ્વાસ નઇ, હાથમાની તરવાર ફેરવવા માઢી આ જોઇ જવાને હર્ષ થયો, અને તરત જ પુરોહિતે મગનાચાર કર્યો આ રીતે પચાસ વર્ષનો કુમારપાન ગારી ઉપર બેઠો કે તરત જ મગન વાગ્ય વાગવા લાગ્યા અને દાન્ડડેવે જમીનને પાચે નચો અડાડીને નમસ્કાર કર્યો આ રાજ્યાભિષેક સંવત્ ૧૧૯૬, કાર્તિક વદિ ૨, રત્રિવાર અને હસ્ત નક્ષત્રમાં કરવામાં આવ્યો હતો. પથ્થુ મેરુતુ મ ‘નિવારચેણી’ માં કહે છે કે કુમારપાનનો રાજ્યાભિષેક માર્ગશીર્ષ સુદિ ૪ ને દિવસે કરવામાં આવ્યો હતો.

ઈ સ ના બારમાં ચતકમાં ઉત્તર હિંદુસ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા પૃથ્વીરાજ ચૌહાણના રાજ્યાભિષેકનું વર્ણન સમકાલીન

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

રાજકવિ ચંદ બરદાસએ 'પૃથ્વીરાજ રામો' એ નામના કાવ્યમાં
આપેલું છે. (પૃથ્વીરાજ રાસો, ભાગ ૨.

પૃથ્વીરાજ
ચૌહાણનો
રાજ્યાભિષેક

સમય ૧૮, પૃષ્ઠ ૫૮૬ ઇત્યાદિ). રાજના
રાજ્યાભિષેકનું શુભ મુદ્દત નક્કી કરવામાં
આવ્યું. વિદ્વાન વૈદિક બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ
આપવામાં આવ્યું. સુવર્ણનું સિંહાસન તૈયાર
કરવામાં આવ્યું અને કલશ, છત્ર, ચામર વગેરે સાધનો આણવામાં
આવ્યાં. અનેક પ્રકારનાં વાજાંત્રી વાગવા લાગ્યાં, વૃત્ત થવા લાગ્યું,
અને પ્રજાજનો ગાંડપમાં એકઠાં થયાં. હાથીઓને શણગારવામાં
આવ્યા અને સ્ત્રીઓ પોતાના ગોખમાંથી બધી શોભા નીહાળવા
લાગી. પૃથ્વીરાજે અનેક પ્રકારનાં. આભૂષણ પહેવાં હતાં અને
તેમની શોભા અવર્ણનીય હતી. અનંગપાસે પૃથ્વીરાજને પાટ ઉપર
એસાડીને પોતાના હાથથી રાજ્યતિલક કર્યું. દિલ્લીના બધા સરદારો
ત્યાં આવ્યા અને પૃથ્વીરાજને જીલ્લાર કયાં. પૃથ્વીરાજની પૂર
બપટાથી મોટી સ્વારી નીકળી. લોકો પૃથ્વીરાજના દીર્ઘ આયુષ્ય
અને સુખ વૈભવ માટે પરમાત્માને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા. સ્વારી
પૂરી થયા પછી પૃથ્વીરાજ પોતાના અન્તઃપુરમાં આવ્યા અને
સર્વ રાણીઓએ મંગલાચાર કર્યો.

રણથંભોરનો રાજ હમ્મીરદેવ ચૌહાણ ઇ. સ. ૧૨૮૩ ની
સાક્ષમાં બાદીએ બેઠો. ઇ. સ. ના પંદરમા
હમ્મીરદેવનો
રાજ્યાભિષેક

શતકમાં નયચન્દ્રસૂરિએ 'હમ્મીરમહાકાવ્ય'
નામનું સંસ્કૃત કાવ્ય રચેલું છે, અને તેમાં
હમ્મીરદેવ વિષે સવિસ્તર હકીકત આપેલી
છે. 'હમ્મીરમહાકાવ્ય'ના આઠમા સર્ગમાં હમ્મીરદેવના રાજ્યા-
ભિષેકનું નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરવામાં આવેલું છે:—

ઐતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

ઐતિહાસિક લોકોએ નક્કો કરેના શુભ મુહૂર્તમાં હમ્મીરદેવનો અભિષેક કરવામાં આવ્યો. પ્રથમ પુરોહિતે હમ્મીરનો ગાળાભિષેક કર્યો, પછી ગાળાએ-હમ્મીરના પિતા જૈતસિંહે-ગોં, પછી અન્ય રાજાઓએ કર્યો, પછી પ્રધાનોએ કર્યો, પછી મોટા શેરિયાઓએ અને જોડેપારીઓએ કર્યો, અને પછી પ્રજાએ કર્યો. પટવાક પુરોહિત હમ્મીરદેવના મંત્રક ઉપર ધન્ય છત્ર ધારણ કરી ઉભા રહ્યા હતા, અને આ પ્રમાણે તથા જગતની ઝાપાઝાપે હમ્મીરદેવ શોભતો હતો, અને એવું સૂચન થતું હતું કે બધા રાજાઓ આ ગાળના પગ આગળ અનેકવાર પ્રણામપૂર્વક પડશે રાજાના મસ્તક ઉપર ચમકીતો ફેરવવામાં આવતો હતો અને તેથી શોભામાં વધારો થતો હતો. તે સમયે બહિષ્ણનો સ્તુતિઓ કરતા હતા, મગન વાણી વાગતા હતા, નૃત્ય કરનારાઓ નૃત્ય કરતા હતા, ગવૈયાઓ ગાન કરતા હતા. દરેક સ્થળે વહનમાલિકાઓની માવાઓ શોભતી હતી, અને ઘરોમાં આંખોની ભૂલતાઓના વિનાસ શોભી રહ્યા હતા. રાજમાર્ગ ઉપર ચારે બાજુએ વિકસિત પુષ્પો પુષ્પજ પ્રમથ્ણમાં ચેરવામાં આવ્યા હતા, અને તેથી એમ લાગતું હતું કે ભૂમિદેવી નવા પતિને જોઈ હાસ્ય કરતી હતી નવા રાજાને જોઈને લોકોને ધણો હાસ્ય થયો હતો. દરેક ઘર ઉપર કુવણની મજાક અને કસુ-બાના રંગની ખજાણાઓ ઉડતી હતી અને તેથી હમ્મીરદેવની નવા ગાળને પ્રાપ્ત કરીને જાણે આખું શહેર રાગ-પ્રેમથી-રમાઈ ન ગયું હોય એમ જણાતું હતું. હમ્મીરદેવને સામ્રાજ્યની પ્રાપ્તિ થઈ એ જાણીને શેવને ધણો આનંદ થયો, છતાં પણ જૂન ગરીબ આશંકા કરીને તેણે કૃષ્ણ મસ્તક હલાવ્યું. યજ્ઞોની લક્ષ્મીનું હરણ કરીને તે રાજાએ તે લક્ષ્મી મિત્રોને આપી, અને રાજાનો પૃથ્વીમાં સર્વત્ર ઉદય થયો, તેનાથી કેને વિસ્મય નહિ થયો હોય ?

હમ્મીરદેવ દાનમાં કથુર્ના જેવો, નીતિમાં રામના જેવો, શૌર્યમાં ધનંજય જેવો હતો. હમ્મીરના રાજ્યાભિષેક વખતે ધર્મે ગર્જના કરી, દરિદ્રના નાશ પાત્રી અને લક્ષ્મી પ્રકટ થઈ; નીતિશાસ્ત્રરૂપી ઋક્ષ ઉક્ત્તાસ પામ્યું અને વૃત્ત કરવા લાગ્યું. હમ્મીરદેવને મળીને લોકોનું ચિત્ત રામ, ભરત, જનક વગેરેમાં ચોટતું ન હતું. લોકો ધણા આનંદમાં દિવસો બ્યતીત કરતા હતા. હમ્મીરદેવના પિતા જૈત્રસિંહે વિચાર્યું કે મારું અવસાન હવે પાસે આવ્યું છે; તેથી તેમણે રત્નેહથી પોતાના પુત્ર હમ્મીરદેવને રાજ્ય કેવી રીતે કરવું એ વિશે ધણો સુદર ઉપદેશ આપ્યો. આ ઉપદેશ ચોત્રીસ શ્લોકમાં (૭૩-૧૦૬) આપવામાં આવેલો છે, અને નીતિશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ ધણો મહત્વનો છે.

શિવાજી મહારાજ પોતાના પરાક્રમથી હિન્દુસ્થાનમાં પ્રસિદ્ધ થયા હતા, અને તેમનાં તેજ અને બળને

શિવાજી મહારાજને જોઈને કેટલાક તેજોદેવી લોકો તેમની ઈર્ષ્યા રાજનો રાજ્યાભિષેક પશુ કરતા હતા. પશુ સામાન્ય રીતે લોકો શિવાજી મહારાજ રાષ્ટ્રોદ્ધારક વૃત્તિની મુક્તકણ્ઠે પ્રચરિત કરતા હતા. પોતાના પ્રભાવની પ્રસિદ્ધિને માટે અને ગૌરવ વધારવાને માટે શિવાજી મહારાજને અને તેમના રત્નેહીઓ, પ્રથાંસકો અને સેવકોને રાજ્યાભિષેક કરીને અભિષેક કરવાની સ્વાભાવિક રીતે ઇચ્છા થઈ.

શિવાજી મહારાજ રાજ્યાભિષેક કરીને અભિષિક્ત રાજ થાય તો જ તેમની સર્વોપરિ સત્તા આસી શકે એમ હતું. આવાં અનેક કારણોથી શિવાજીનો રાજ્યાભિષેક કરવાનો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો. પણ તેમાં એક અડચણ હતી અને તે એ કે શિવાજીને આઠણ લોકો ક્ષત્રિય તરીકે સ્વીકારતા ન હતા અને તેથી તેમના રાજ્યાભિષેક

ભિષેકનો વિધિ કરવા કાંઈ પણ તૈયાર થતું ન હતું. શિવાજીએ પોતાના ચિટણીસ બાળાજી આવજીને ઉત્તર હિન્દુસ્થાનમાં ઉદેપુર વખેરે રથબાંધે મોકલ્યા, અને માળાજીએ રાજ્યાભિષેકસમારંભનો વિધિ જાણ્યો. અને શિવાજીનું મોંસલે કુદ્ધ ઉદેપુરના લીસોડીઆ કુસની સાથે સંબંધ ધરાવે છે એ દર્શાવતું વંશરક્ષ પ્રાપ્ત થયું. કાશીના પવિત્ર કૃષ્ણ મૃસિંહ શેખે ‘શ્રાવ્યા શિવોમણિ’ નામનો અન્ય લખીને એમ સિદ્ધ થયું કે કમ્બુગમાં કાનિયો છે જ નહિ. આ અન્ય શિવાજીના રાજ્યાભિષેકને બાધ કરનારો હતો, તેથી શિવાજીએ ગોવિન્દ બદ્દ ખેડકર વગેરે મંડળીને મોકલીને કાશીથી પવિત્ર ત્રિશ્વેશ્વર ઉદે ગામખટ જેવા અદ્વિતીય વિદ્વાનને બોલાવ્યા. ગામખટે શિવાજીના વિરોધી પવિત્રોનું ખણન કરીને સપ્રમાણ સિદ્ધ થયું કે શિવાજીને વેદાન્ત સંસ્કાર કરવાનો અધિકાર છે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રાર્થ થયા પછી શિવાજીના રાજ્યાભિષેકની તૈયારીઓ કરવામાં આવી.

બાળાજીની સાથે સોમનાથ બદ્દ કાવે, કેશવ પવિત્ર, બાલચન્દ્ર બદ્દ પુરોહિત વગેરે દેવલોક યાત્રણો ઉત્તર હિન્દુસ્થાનમાં ગયા હતા. આ બાળુ શિવાજીએ રામદાસ સ્વામી અને અન્ય મંડળીને સલાહ લીધી. અનેક શિષ્ટ પુરુષોને પાસખી વગેરે મોકલીને શિવાજીએ રામગઢ બોલાવ્યા. આપ્તજનો, વિદ્વાનો, નાના મોટા સરદારો અને સેવકો નિમંત્રણને માન આપીને રામગઢ આવ્યા. તેમને રહેવાને અને જમવાને માટે સુંદર વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી હતી. રાજ્યાભિષેકને માટે વિવિધ સામગ્રી તૈયાર કરવામાં આવી: મહાનદીઓનું પવિત્ર જલ, વસુશ્રવણા હાથીઓ અને ઘોડાઓ. ‘રાધ્યર્થ’ અને મૃગયર્થ, હવ ચામર વગેરે રાજ્ય ચિહ્નો, મુવર્ગ દલદે, સિંહાસન દરવાદિ. આ પ્રમાણે અપૂર્વ રાષ્ટ્રીય મનોહરને

શેઠે એવી રીતે શિવાજીના રાજ્યાભિષેકની તૈયારી કરવામાં આવી હતી.

૬. સ. ૧૬૭૪ ના મે માસમાં શિવાજી ચિખલુજી જઈ લક્ષ્મીની મુલાકાત લઈને પરશુરામના મંદિરમાં પૂજન કરીને તા. ૧૧ મી મેએ રાયગઢ આવ્યા. ત્યાં તેમણે હાથીરાવ મોહિતેને સરનોખત-મેનાપતિ બનાવ્યા. પછી શિવાજી પ્રતાપગઢ ગયા, તુળજા બવાનીના દર્શન કર્યાં. અને દેવીને ૫૬૦૦૦ રૂપિયાની કિંમતનું સુવર્ણચત્ર ભેટ કર્યું. શિવાજી રાયગઢ પાછા આવ્યા અને ૨૬ મી મે (જ્યેષ્ઠ શુક્લ ચતુર્થી) તેમનો ઉપનયન સંસ્કાર કરવામાં આવ્યો. બે દિવસ પછી સમંત્રક વિવાહસંસ્કાર કરવામાં આવ્યો. શિવાજીના કુલમાં જે વૈદિક સંસ્કારો લુપ્ત થયેલા હતા તેના પ્રાચિત્તમાં, પુણ્યાહવાચન, હોમ, શાન્ત વગેરે કરવામાં આવ્યા. બ્રાહ્મણોને રોજ બહુ ઉદારતાથી ભોજન કરાવવામાં આવ્યું. “ તા. ૫-૬-૧૬૭૪, શકે ૧૫૯૬ આનર્દ સંવત્સર જ્યેષ્ઠ શુક્લ ૧૨ ને રવિવારના રોજ, ત્રણ ઘડી રાત્રી બાકી હતી તે વખતે શિવાજી સિંહાસન ઉપર બેઠા ” એ પ્રમાણેનો ઉલ્લેખ મળી આવે છે. કુલગુરુ પ્રભાકરપુત્ર બાળંભટ્ટ ગૃહકાવ્યની દેખરેખ રાખતા હતા. શિવાજીને સુવર્ણ અને ખીજ પદાર્થોથી તોળાને તેનું દાન કરવામાં આવ્યું. શિવાજીનું વજન લગભગ ૧૪૦ શેર થયું હતું.

જ્યેષ્ઠ શુક્લ ૧૨ ને દિવસે મંત્રક જ્ઞાન કરીને શુભ મુહૂર્તે શિવાજી સિંહાસન ઉપર બેઠા. તેમની આજુ બાજુ તેમના આઠ પ્રધાનો પોત પોતાના રાજ્યિહનો ધારણ કરીને આઠ દિશાઓમાં બેઠા. સિંહાસનની ડાબી બાજુએ નીચેના ચાર પ્રધાનો બેઠા હતા:

(૧) હંપીરરાવ મોહિને, સરનોખત સેનાપતિ, (૨) રામચંદ્ર ત્રિખંક, ડખીર-મુખંત, (૩) રાવજી નિરાજી ન્યાયાધીશ, (૪) રઘુનાથ પંડિતરાવ. સિંહાસનની જમણી બાજુએ નીચેના ચાર પ્રધાનો બેઠા હતા: (૧) મોરોપંત પિંગળે, પેશવા-મુખ્ય પ્રધાન, (૨) રામચંદ્ર નીલકંઠે, મુળમુદાર-અમાત્ય, (૩) અણ્ણાજી દત્તો. સુરનીસ-સચિવ, (૪) દત્તાજી ત્રિખંક વાકનીસ-મંત્રી. એમની પામે ઠોરાપક્ષ, મિત્રમંડળી, માંડલિક, સેનાધિકારી વગેરે પોતપોતાને નક્કો કરેલે રથાને બેઠા. શિવાજી મહારાજ સિંહાસન ઉપર વિરાજમાન થયા કે તરતજ તેમના ઉપર બ્રાહ્મણોએ મંત્રાક્ષતની વૃષ્ટિ કરી અને અન્ન મંડળીએ સુવર્ણરોધનાં પુષ્પોની વૃષ્ટિ કરી. આખા રાજ્યમાં તોપો ફટવા લાગી. બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપવામાં આવી. ગામા-ભદ્રને શિવાજી મહારાજે એક લાખ રૂપીઆ દક્ષિણા અને બહુ મૂલ્યવાન વસ્ત્રો આપ્યા. શિવાજી મહારાજે બ્રાહ્મણોને રોકડ રકમ ધણી આપી, પણ કોઇને ધનામ જમીન વગેરે આપ્યું નહિ. દરેક ઋત્વિજને પાંચ પાંચ હજાર રૂપીઆ અને પુરોહિતને ચોવીસ હજાર રૂપીઆ દક્ષિણા આપી. અન્વ બ્રાહ્મણોને યોગ્યતા પ્રમાણે એક હજાર, પાચસો, બસો અને ઝોઝામાં ઝોઝા પચ્ચીસ રૂપીઆ દક્ષિણા તરીકે આપવામાં આવ્યા તે જ પ્રમાણે ગોસાંધઝો, બાવાઝો, તાપમાંઝા અને મરીમ ગરબાંને પણ યોગ્ય રીતે આપવામાં આવ્યું.

સિંહાસન ઉપર બેઠા પછી સવારના લગભગ આઠ વાગે શિવાજીએ અંગ્રેજ વડીલ હેન્રી ઝાંકરઝંડનને પોતાની પાસે બોલાવીને તેમની ભેટ સ્વીકારી. તે જ વખતે શિવાજીની પાસે નારાયણ શેલ્યત્રી હતા. અંગ્રેજ વડીલે આ પ્રસંગે એક વીડી, એક સુંદર વિભાવતી ખુરશી, એક હીરાજડિત શિરપેચ, બે હીરાજડિત કડાં

અને ત્રણ મોતી એમ શિવાજી મહારાજને ભેટ કરી; અને બીજા-
ઓને પણ કાંઈ કાંઈ ભેટ કરી: એ પ્રમાણે તે અંગ્રેજો લગભગ
ત્રણ હજાર રૂપીઆની કિંમતનું નગરાણું ક્યું. શિવાજી મહારાજે
તે અંગ્રેજને પોપાક આપ્યો. દરબાર ખલાસ થયા પછી શિવાજી
મહારાજની સ્વારી પૂર બપટાથી હાથી ઉપર બહાર નીકળી, અને
દેવદર્શન કરીને પાછી આવી. સિંહાસન સાથે રાજ્યારોહણ સમા-
રંભનો ખર્ચ લગભગ પાંચ કરોડ રૂપીઆ નેટલો થયો. એ પ્રમાણે
લેખ મળી આવે છે, પણ મર જહુનાથ સરકાર કહે કે પચાસ
લાખ રૂપીઆથી વધારે ખર્ચ થયો નહીં હોય. પુત્રનું આ મહા-
ભાગ્ય જોઈને માતૃશ્રી જીજ્ઞાસાને પરમ હર્ષ થયો; અને પોતાના
જીવનનું સાકશ્ય થયું હોય એમ જાણી બાર દિવસ પછી તેઓ
સ્વર્ગગ્ધ થયા.

રાજ્યાભિષેક થયા પછી શિવાજી મહારાજે કેટલાંક વિશિષ્ટ
ગણચિહ્નો પ્રચારમાં આણ્યાં. જરીપટકા, કંઠા ઇત્યાદિ રાજ્ય-
ચિહ્નોના પ્રાચીન સમયમાં ઉપયોગ થતો હતો, તે વિશે શાસ્ત્રનું
પ્રમાણ કાઢીને શિવાજી મહારાજે રાજ્યાભિષેકના સમયે તે ચિહ્નો
તૈયાર કરાવ્યાં. જગવો ઝડો પહેલાં ચોદાઓના ઉપયોગમાં આવતો
હતો. શિવાજી મહારાજે ‘રાજ્યાભિષેકશક’ નામની સ્વતંત્ર
કાશગણના શરૂ કરી; અને આ શક ૧૦૪ વર્ષ ચાલ્યો. તેમણે
“ક્ષત્રિય કુલાવતસ સિંહાસનાધીશ્વર મહારાજ છત્રપતિ” એ
પ્રમાણે ઉપપદ્ધ ધારણ કરી પોતાના રાજ્યની સંપૂર્ણતા જાહેર કરી.
રામવમાની રાજ્ય દરમ્યાન દરમારી બાપા તરીકે ફારસી અને
ઉર્દૂનો પ્રચાર હતો. તે બંધ કરીને પ્રાચીન ભારતીય સ્મૃતિ વડે
ગ્રન્થોમાં આપેલા રીવાજ અને બાપાનો ઉપયોગ કરવાનો તેમણે
દૃઢમ કર્યો, અને રાજ્યબંધાર ચલાવવાને માટે ધારાધોરણ નક્કી

ઐતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

કર્પા. પ્રગ્લને ધણો આનન્દ થયો અને હિન્દુધર્મના રક્ષક શિવાજી મહારાજનો સર્વત્ર જય જયકાર થઈ રહ્યો..

(ગો. સ. સરદેસાઈ: મરાઠી રિવાસત, ભાગ ૨, શક કર્તા શિવાજી, પૃષ્ઠ ૧૫૬-૧૬૫; સર જહુનાય સરકાર: ગિવાજી અને તેમનો સમય, પૃષ્ઠ ૨૦૮-૨૨૫)

મોગલ સમ્રાટ્ અકબરશાહના રાજ્યાભિષેકનું મનોહર વર્ણન અબુલ ફઝલના અકબરનામાના પહેલા અકબરનો પ્રકરણમાં આપવામાં આવેલું છે. અને રાજ્યાભિષેક સંસ્કૃત સાહિત્યમાં આવતા આવા વર્ણનો માથે સરખાવવા જેવું છે. ઇ. સ. ૧૫૫૬ના ફેબ્રુઆરીની પંદરમી તારીખ અને શુક્રવારના રોજ જપોરે અકબર-શાહનો રાજ્યાભિષેક થયો હતો. તે વખતે બાદશાહ પીળો જાળો પહેરી, માથે કરતુરીયો તાજ મુકી સમ્રાટની ચતુષ્કોણ ગાદી ઉપર બેઠો હતો. જગતની બધી બાબુએથી બાદશાહને અભિનન્દન આપનારા મોટા અવાજે આવતા હતા. બાદશાની મુક્તા કંઈકે પ્રશંસા થતી હતી. મૌલવી કહેતા હતા કે 'અલ્લા અત્યાર સુધી રવર્ગના શિખર ઉપર મૂકેલો બાર હવે જગતના આ બાદશાહ ઉપર મૂકે છે; આ બાદશાહની શક્તિ એટલી બધી છે કે બન્ને જગતનો બાર તેમની ઉપર મુકી શકાય એમ છે; જ્યારે જગતનો બાર. જ્યારે જગતનો બાર જગતના રાજાની પાસે જાય છે ત્યારે તે બાદશાહ આબારની લાગણીથી પોતાના માથા ઉપર તે બાર લઈ લે છે'.

અ: પ્રમાણે મૌલવી જ્યારે બાદશાહની સ્તુતિ કરતા હતા ત્યારે ચારેય બાબુથી માનવાચક અને નત્રતાદર્શક શબ્દો નિહળતા હતા. બાદશાહના માણસોએ મૌલવીના ખમા ઉપર જરીતો જબ્બો

મૂકયો, અને ખીલાફતી ખજાનચીઓએ જમાવી અને ડાબી બાજુએ
 મોના અને રત્નોનો વરસાદ વરસાવી દીધો તેજ દિવસે અકબરશાહને
 મમ્મા ગઢેનગાહને, ઇનદાબ આપવામાં આવ્યો, અને તેમની સહીવાળું
 બહેરનમ્મુ જગતમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું નવા બાદશાહના નામના
 મીઠાઓ પાડવામાં આવ્યા અને મરદારા, અમીર ઉમરાવો
 અને ખીજા લોકો બાદશાહને નજરાણું કરવા લાગ્યા જગતમાં
 ઘણા આનન્દ થયો બધે શાન્ત પ્રસરી ગઈ, અને તેને પરિણામે સર્વ
 હથીઆગેને પણ રાન્તિ મળી બધા ઉમરાવોએ અને સરદારોએ
 બાદશાહ તરફની પોતાની ભક્તિ પ્રદર્શિત કરી બહેરામખાન ઉપર
 બાદશાહ મહેરમાની બતાવી અને તેને રાજ્યનો વકીલ બનાવ્યો,
 અને ખીલાફતી અને વરઠરી ખાતા તેને મોખ્યા બાદશાહે ખીજા
 બધા અધિકારીઓનો પણ તેમના દગલ અને લાયકાત પ્રમાણે
 સત્કાર આપ્યો.

જે દિવસે અકબરશાહ ગાદીએ બેસવાનો હતો તે દિનમે સૂર્ય,
 ચન્દ્ર, નાદગ મર્વ વૃક્ષો, લતાઓ, પુષ્પો, પશુઓ, અને પખીઓ
 બાદશાહને હર્ષથી આનંદાર આપી અભિનન્દન આપતા હતા
 અસખ્ય માણુમાં રાજ્યાભિષેકના સમારંભમાં ભાગ લેવા એટલા
 થયા હતા મહેરમાની સામે એક સુદર ગલીએ પાથરવામાં આવ્યો
 હતો, અને ખાણના ખડની ચારે બાજુએ અલદારોથી શોભતા
 પડદાઓ ટાંગવામાં આવ્યા હતા જમીન ઉપર બધે રેશમી શેઝ
 પાથરવામાં આવી હતી છત ઉપર સોનાની જરીના તારો લગાવ
 વામાં આનંદા હતા રાજવરૂપી કન્યાને બાદશાહરૂપી યોગ્ય પતિ
 મળ્યો એમ માનીને અમીર ઉમરાવોએ બાદશાહની ગાદીને પણ
 સુશાભિત કરી હતી આ પ્રમાણે સર્વ રીતે રાજ્યાભિષેક
 સમારંભ એક અપૂર્વ પ્રસંગે બન્યો હતો.

ઐતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાલિપેક

અકબર બાદશાહના મરણ સમયે સલીમની ઉંમર છત્રીસ,

અને ફેલાકના અભિપ્રાયે આઠત્રીસ, વર્ષની

જહાંગીરની

હતી. સલીમની આકૃતિ મનોહર હતી. ઊંચું

વિશિષ્ટતા

શરીર, ગરુડના જેવી તીક્ષ્ણ આંખો, ગુચ્છા-

વાળી પાંપણો, હવામાં ઉડતા થોભીઆ,

વિશાળ છાતી, અને લાંબા હાથ : આ બધાથી તેની બબ્બતામાં

વધારો થતો હતો. મળતાવડો સ્વભાવ, રસમય અને સબ્યતાવાળી

રીતભાત, રસિક વાક્યાતુર્ય, આનંદી અને નિષ્કપટી મનોવૃત્તિ,

પૂરૂંસ ભોજન અને ભવ્ય વેષનો શોખ, સાહિત્ય અને કલામાં

આસક્તિ, સંગીત અને જલ્દસાઓની અભિરુચિ, આવેશ અને

ઔદાર્ય, દય. અને સંબંધીઓ પ્રતિ પ્રેમ, હિન્દુ અને મુસ્લીમ

તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ, દુરાચરનો અભાવ, અને અસાધારણ

વ્યાવહારિક બુદ્ધિ આ બધાં લક્ષણોથી સલીમ એક વિશિષ્ટ પુરુષ

બન્યો હતો.

અકબરના અવસાનનિમિત્તે એક અકવાડીયુ શોક પાળીને

સલીમ ગુરુવાર, તા. ૨૪-૧૦-૧૬૦૫

જહાંગીરનો

(વડીઆતી જહાંગીરી પ્રમાણે ગુરુવાર,

રાજ્યાલિપેક

તા. ૧૨-૧૦-૧૬૦૫)ને દિવસે આઘાના

કીત્લામાં ગાદી ઉપર બેઠો, અને તેના ઉપર

સોના અને ચાંદીનો વરસાદ વરસી રહ્યો. મુસ્લીમ રાજ્યાલિપેકમાં

અભિષેક, પ્રતિષ્ઠા અને ઉપદેશ જેવો વિધિ હોતો નથી. તેથી સલીમે

પોતાના હાથે પોતાના માથા ઉપર તાજ મૂક્યાં. તેણે

પોતાના નામથી જાહેર પ્રાર્થના કરવાનો હુકમ કર્યો અને

નવું નામ-નુરુદ્દીન અહમ્મદ જહાંગીર બાદશાહ ગાઝી-ધારણ

કયું. તેણે જુદા નવા સીકાઓ પડાવ્યા. લોકોને સહેલાઈથી

પાય મળે એટલા, માટે તેણે સોનાનો 'ન્યાયની સાંકળ' પોતાના મહેલે બાંધી એક છેડે. આગ્રાના કીલ્લાના શુરજે બાંધ્યો અને બીજો છેડો યમુનાતટ ઉપર પત્થરના ચાંબલે બાંધ્યો. આ મોનાની સાંકળ ૩૦ ગજ લાંબી હતી, તેને સાઠ ઘંટડીઓ બાંધી હતી, અને તેનું વજન પાકા ચાર મણુ (=૩૨૦ પાઉન્ડ) હતું. બાદશાહે નીચે જણાવેલા આર ઢુકમો કાઢીને પોતાની રાજ્યનીતિ રચી કરી:—

(૧) જકાતની માફી, (૨) ચોરી અને હુલ્લુટ બંધ કરવાના નિયમો, (૩) વારસાઈ હકનો નિયમ, (૪) દાસ્તખાંધી, (૫) શુનેગ રોને રાહત આપનારા નિયમો, (૬) રૈયતની જમીન બળજબરીથી પડાવી લેવાનાં ૦ મીનહારોની પદ્ધતિ બંધ કરી, (૭) દવાખાનાં બધાવવાં અને દરગીઓને મદદ કરવા હાકતગેની નિમણુક, (૮) અમુક દિવસોએ પશુઓની હિંસા ન કરવી, (૯) રવિવારને માન આપતું (૧૦) જુના મનસબ અને જાગીરો કાયમ રાખવી, (૧૧) પ્રાર્થનાને માટે આપેલી જમીનો કાયમ રાખવી, અને (૧૨) કેળાઓને છૂટા કરવા.

આ પ્રમાણે પ્રજાને રાહત આપનારા ઢુકમો કર્યા પછી જહાંગીરે અમીર ઉમરાવો, સરદારો અને સત્કાર અધિકારીઓને બદલી અને બક્ષીસો આપીને સત્કાર કર્યો. તેણે કુતુબુદ્દીનખાનને 'બંગા-

ળનો મુખો. અને સરીફખાનને વડો વઝીર અને અમીર ઉલ્લુહરાવ બનાવ્યો, અને મોરખા જન બેગ અને મોરખા ધિયાસ બેગ (નૂરજહાંનના બાપ જે આમળ ઉપર ઇતિમદ ઉદ્દેશી તરીકે ઓળખાતા હતા) એ બેને દીવાનગીરી મેંપી રાજ્યના નોકરોના

ઐતિહાસિક ડાલના રાજ્યોનો રાજ્યાભિષેક

પગારમા વીસ ટકા અને ફેટલાક નોકરોની બાબતમા ૩૦-૪૦૦ ટકા વધારો કરવામા આવ્યો. ગરીબ અને પીડિત જનોને સારા પ્રમાણમા રકમો આપવામા આવી બાદશાહના રાજ્યાભિષેક નિમિત્તે ધરાન, તાતરી ગોવ-નકોડા, વીળપુર, દક્ષિણ અને આજુ બાજુના દેશોમાથી એલચીઓ આવ્યા હતા, અને તેમણે બાદશાહને દીમતી ભેટો આપીને દીર્ઘાયુષ્ય અને સુખસુખતિ ઇચ્છી હતી. આખા આગ્રા શહેરમા જહાંગીરના રાજ્યાભિષેકનો મહોત્સવ ધણી આનન્દથી ઉજવવામા આવ્યો. પ્રજાજનોમા બાદશાહના નવા હુકમોથી ધણો સતોષ થયો. આગ્રા શહેરનો તે વખતનો ભપકો અવર્ણનીય હતો. ૪ સ ૧૬૬૧ના માર્ચ મહિનામા જહાંગીરે આગ્રામા પોતાના રાજ્યનો પ્રથમ વસન્તોત્સવ પૂરા દમામથી ઉજવ્યો.

(ખા. બેનીપ્રગાઢ જહાંગીરનો ઇતિહાસ, ૧૨૭ ૧૩૭ પ્રો એસ એર શર્મા હિન્દુસ્તાનમા મુન્દા સામ્રાજ્ય ૩૬૨ ૩૬૨ ને એસ ડોમલેડ મહાન મુખલ સામ્રાજ્ય ૧૭૨)

જહાંગીરના મરણ સમયે શાહજહાન દક્ષિણમા હતો. ત્યાંથી તે ઉત્તર તરફ આયો, અને ગાંધી મેળવવા શાહજહાનનો માર્ગ નિર્દોષ માણસોને મરાવી નાખ્યા. રાજ્યાભિષેક ગુરવાર તા ૨૮ ૧ ૧૬૨૮ ને દિવસે તે આગ્રા પાસે આવી પહોંચ્યો, અને દિલ્હીમા બાદશાહ તરીકે પ્રવેશ કરવાના શુભ મુહૂર્તની રાહ જોઈને દહારા બાગમા રહી રાજ્યના જ્યોતિષીઓએ સોમવાર તા ૪-૨-૧૬૨૮નો દિવસ રાજ્યાભિષેક માટે નક્કી કર્યો હતો. અને તેજ દિવસે શાહજહાનનો રાજ્યાભિષેક થયો, જેનું સવિસ્તર વર્ણન મિરજા

રાજ્યાભિષેક ગ્રંથ

-અમીનાઇ કઝવીનોએ અને અબ્દુલ હમીદ લાહાઉરીએ પોતપોતાના
 'બાદશાહનામા' નામના ગ્રંથમાં આપેલું છે શાહજહાનના નામને
 દંદેરે વાંચવામાં, આવ્યો, અને શાહજહાને નવું નામ-અબ્દુલ
 મુમ્તઝર શિહાબુદ્દીન મહમદ સાહીબ કીરાની સાનો- ધારણ કર્યું.
 રાજ્યાભિષેકની ખબર આપવા સારૂ દૂરના પ્રાંતોમાં સવારો
 મોકલવામાં આવ્યા. બાદશાહે રોષેા અને સંધદોને, કવિઓ અને
 જ્યોતિષીઓને, પંડિતો અને સંતોને ઘણી ઉદારતાથી દાન આપ્યું.
 હકીમ રૂકનાઇ કાશી, સૈદાઈ ગિલાની અને મીર સાદીહે બાદશાહને
 અભિનંદન આપનારાં કાવ્યો રચ્યાં, અને બાદશાહે તેમને સારી
 બક્ષીસો આપી દેદર કરી.

પછી બાદશાહ દિવાની આલમમાંથી જનાનામાં ગયો, અનેત્યાં
 અબ્દુલ્ મંદ યાનુ બેગમ (ઉર્ફે મુમતાઝીમહાલ),
 જહાન આરા અને બીજી સ્ત્રીઓએ
 બાદશાહને અભિનંદન આપ્યાં. તેમણે

બક્ષીસો

બાદશાહની ઉપર સોના અને ચાંદીનો વરસાદ વરસાવ્યો,
 અને પુષ્કળ દાન કર્યું. આ પ્રકારનો પ્રેમ જોઈને
 બાદશાહને ઘણો આનંદ થયો, અને તેણે તે બધી સ્ત્રીઓને કિમતી
 -બક્ષીસો આપી. કુંવરો અને કુંવરીઓને પણ સારા પ્રમાણમાં
 બક્ષીસો આપવામાં આવી. બાદશાહે અસફખાન, મહાબતખાન
 વિગેરે અધિકારીઓને વિશિષ્ટ બદલી આપીને સત્કાર કર્યો. જે
 લોકોએ વફાદારીથી બાદશાહની સેવા કરી હતી તેમને રાજ્યની
 નોકરોમાં કાયમ કરવામાં આવ્યા, અને જે લોકો તોફાની અને
 ખટપટી હતા તેમને દૂર કરવામાં આવ્યા. રાજ્યાભિષેકનો મહો-
 તસવ અસફખાનના આવતા સુધી ચાલુ રહ્યો. અસફખાન તા.
 ૨૬-૨-૧૬૨૮ ને દિવસે આત્રા આવ્યો; બાદશાહે મોટા આડંબરથી

ઐતિહાસિક કાલના રાજ્યોનો રાજ્યાભિષેક

રવાગત ક્યુ” અને તેને વક્રીકૃત બનાવ્યો. પછી બાદશાહે અસહ્યાનને મદદ કરનારા માણસોને બક્ષીસો આપી વખાણ કર્યાં અને એક મહાન મુશ્કેલી બાદશાહના રાજ્યાભિષેકનો મહોત્સવ સમાપ્ત થયો.

(ડૉ. બી. પી. સાકસેના: દિલ્હીના શાહજહાનનો ઇતિહાસ, પૃષ્ઠ ૬૭-૬૫; પ્રો. એસ. આર. ગર્મા: હિન્દુસ્તાનમાં મુશ્કેલી સામ્રાજ્ય, ૪૨૭)

બધા મુસલમાન રાજ્યોમાં ઔરંગઝેબનો રાજ્યાભિષેક અતિ ભવ્ય હતો. તેનું સવિરત્તર વર્ણન મિરજા ઔરંગઝેબનો ભવ્ય મહમદ દાઝીએ ‘આલમગિરનામા’ માં ‘રાજ્યાભિષેક’ આખેલું છે, અને તેને આધારે સર જહાનાથ સરકારે પોતાના ‘ઔરંગઝેબનો ઇતિહાસ’

.(ભાગ ૨, પ્રકરણ ૨૫, પૃષ્ઠ ૨૮૬-૩૦૦) નામના ગ્રંથમાં હકીકત આપી છે. તેનો સાર નીચે પ્રમાણે છે:—

રાજ્યાભિષેક પહેલાં ઔરંગઝેબે પોતાના શત્રુઓને હરાવી ઘણી જીતો મેળવી હતી, અને તેથી તેની કીર્તિ બધે પ્રસરી હતી. શાહજહાને તૈયાર કરાવેલું મથરાસન, તેણે પ્રાપ્ત કરેલો કાઢીનુર હીરો, તેણે બંધાવેલી તાજમહેલ જેવી સુંદર આરસપાણીની ભવ્ય ધમારતો; આ બધી અસાધારણ વસ્તુઓ ઔરંગઝેબના રાજ્યાભિષેક સમયે વિદ્યમાન હતી, અને તેથી સ્વાભાવિક રીતે તેનો રાજ્યાભિષેક ખૂબ ભવ્ય બન્યો હતો.

મુસલમાન બાદશાહોના રાજ્યાભિષેકવિધિનું મુખ્ય તત્ત્વ એ કે રાજ્યએ પોતાના મસ્તક ઉપર પાઘડી બુસ્તીમાં રાજ્યાભિષેકવિધિ બાંધી બરદરબારી વેશ પહેરી ગાદી પર બેસવું. માથા ઉપરની પાઘડીમાં હીરાઓ

રાજ્યાભિષેક અથ

અને રત્નો વ્યવસ્થિત રૂપે ગોઠવવામા આવે છે, અને મોતીનો લટકતી સેરોવાળી ઢલગી લગાડવામા આવે છે યુગેપમા ઘણા કાળથી રાજ્યાભિષેકમા જે પ્રકારનો તાજ વપરાય છે તેવો તાજ હિન્દુસ્તાનના મુસલમાન રાજાઓ વાપરતા નથી. ઇરાનના રાજાઓ એક પ્રકારનો તાજ વાપરે છે. યાહૂદી લોકોમા રાજ્યાભિષેક વખતે ધર્મગુરુ રાજાના કપાળ ઉપર પવિત્ર તેન લગાડે છે હિન્દુ લોકોમા ચન્દન લગાડે છે, અને ખ્રિસ્તી લોકોમા ભવા ઉપર હીરો જાડવે છે, આવો વિધિ મુસલમાન રાજ્યાભિષેકમા નથી. નવા રાજાના નામ અને ત્દ્વાબોને જાહેર મ્યજેથી જ્યા સુધી પ્રસિદ્ધ કરવામા ન આવે, અને તેના નામના ખીજાઓ તૈયાર કરી જ્યા સુધી બહાર પાડવામા ન આવે ત્યા સુધી મુસ્લીમ રાજ્યાભિષેક પૂર્ણ ગણાતો નથી. રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે રાજા નવો ઈસ્કાળ ધારણ કરે છે, સરદારો અને અધિકારીઓની બેઠા અને નજરાણા સ્વીકારે છે, પ્રજાજનો અને અધિકારીઓને ઇજ્જામે, બહતીઓ અને બક્ષીસો આપે છે, અને પહિડતો, સાધુ સતો અને ગરીબોને મોટા રકમો આપે છે આ પ્રમંગે સગીત, નૃત્ય અને રોશનોઓથી લોકોને ઘણો આનન્દ મળે છે રાજ્યના જયોતિષીઓએ ઔરંગઝેમના રાજ્યાભિષેક માટે રવિવાર તા ૫-૬-૧૬૫૬ નો દિવસ શુભ સુહૃત તરીકે નક્કો કર્યો હતો. તદ્વત્ સાર રાજ્યાભિષેકની બધી તૈયારીઓ કરવામા આવી. ૬ સ. ૧૬૫૮મા ઔરંગઝેમને દિલ્હીનો ગાદી મળી હતી, પણ તે શત્રુઓની સાથે લડવામા એટલો બધો રોકાએલો હતો કે તેને પોતાનો બબ્બ રાજ્યાભિષેક કરવાને માટે જરા પણ વખત ન હતો તેથી તે વર્ષે

તા ૨૧-૭-૧૬૫૮ ને દિવસે તેણે રાજ્યાભિષેકનો એક લઘુ અને સાદો સમારંભ કર્યો અને બધા સમારંભ ભવિષ્યને માટે મુનતરી રાખ્યો.

ઐર ગઝેમના રાજ્યાભિષેકનો આરંભ તા ૧૨-૫-૧૬૫૯ ના દિવસથી થયો હતો તે દિવસે તેણે બાદશાહની સ્થાત્રી દિલ્હીમાં મોટી સ્વાશેરે પ્રવેશ કર્યો દિલ્હી પામ આવેના ખિઝિરાબાદ નામના સ્થળેથી પડેની મનારે ઐર ગઝેમના બધા આરો તાળી સ્થાત્રીના નડવાનમાં બેન્ડ વાગતું વાગતું ચાલતું હતું પછી બહુ સુદર રીતે નણુગારના હાથીઓ, ઇગતી અને અગળી વોડાઓ, અને હાથણીઓ ચાલતી હતી પછી સળંગ ચએલુ પાવદળ ચાલતું હતું. અને ત્યાર પછી એક બહુ ડાંચો શરૂ હાથી ચાલતો હતો. આ હાથી ઉપર સુવર્ણનું સિંહાસન મોઢવેલું હતું અને તેના ઉપર ઐર ગઝેમ આનમઝીર ગાઢી હિન્દનો બાદશાહ, બેઠો હતો. આ વખતે ઐર ગઝેમની હિમર આગીસ વપની હતી તેના શરીરનો બાવા જરા પાતળો પણ ડાંચો અને સુવર્ણચિત્ર હતો, તેણે મુખ લાલું હતું, અને તની આખોમાં અસાધારણ તેજ અને ગાંધીય હતો.

બાદશાહના હાથીની ચાર બાજુએ તેના દિવાનો અને સરદારો હતા ત્યાર પછી બાદશાહની ડાબી માથુએ અને પાછળ લશ્કરની ટુકડીઓ પોતાના ક્રમ પ્રમાણે ચાલતાં હતાં. શહેરના માથુએ આશ્ચર્યવા બાદશાહના સામે જોયા હતા હતા બાદશાહની સ્થાત્રી જેમ જેમ આગળ ચાલતી હતી તેમ તેમ હાથીઓ ઉપરથી સોનાના અને ચાંદીના મીઠાઓ મુરીએ મુરીએ ડાબી અને જમણી બાજુએ લાકોની અંદર નિરતર ફેંકવામાં આવતા હતા આ.

પ્રમાણે બાદશાહની સ્વારી ચાલતી ચાલતી જુની દિલ્હીના બજારમાં ચઢને લાહોર દરવાજે થઈ કિલ્લામાં ગઈ. ત્યાં બધા પોતાનાં વાહનો ઉપરથી નીચે ઉતર્યાં, બાદશાહ પણ હાથો ઉપરથી નીચે ઉતરી અનુક્રમે દિવાનો આમ અને દિવાની ખાસમાં થોડી વાર બેઠો. બાદશાહને કંઈ પણ અનિષ્ટ ન થાય એટલા માટે સરદારોએ હાન કરવાને માટે બાદશાહને બદ્દ મોટી રકમો આપી. પછોથી બાદશાહ ઝનાનામાં ગયો.

રાજ્યાભિષેકને માટે દિવાનો આમ અને દિવાનો ખાસ એ બન્ને સભાગૃહોને સાર્થી રીતે શોભાવ-
રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે માન કરવામાં આવ્યા હતા. બધી કીમતી ખજૂરની શોભા મીળે અને દેશપરદેશના કારીગરોએ તૈયાર કરેલી અસાધારણ વસ્તુઓ આ સભાગૃહોમાં ગોઠવવામાં આવી હતી. દિવાની આમની છત અને ચાંપીસ સ્તંભોને ધરિની બરજરો કપડાથી અને શુભરાતનાં પ્રસિદ્ધ પુષ્પોથી શણગારવામાં આવેલા હતા. દરેક કમાનમાં સોનાની સાંકળોથી રત્નોની માળાઓ લટકતી હતી. સભામંડપના મધ્ય ભાગમાં અનેક પ્રકારના રત્નોથી ઝગઝગતું મથૂરાસન મૂકવામાં આવેલું હતું, અને તેની આજુબાજુ સોનાનો કહેરો કરેલો હતો. તેની આમળ એક બાદશાહી છત હતી. સોનાના કહેરાની બન્ને બાજુએ બે રત્નજડિત છત્રીઓ હતી મથૂરાસનની ડાબી અને જમણી બાજુએ બે સોનાના કોચ હતા, અને પાછળ મોનાની પાટલીઓ ઉપર બાદશાહનાં આયુષો-રત્નજડિત તલ્લવાર, બાપા વગેરે-ગોઠવવામાં આવ્યા હતાં. દિવાનીઆમની સામેના ચોમાનમાં ચાંદીના થાંભલાઓ ઉપર કીનારી બરેલી મખમલ લટકાવવામાં આવેલી હતી, અને ચારે બાજુએ એ પ્રમાણે છત નાખવામાં

આવેલી હતી. જમીન ઉપર કિમતી બહુરંગી શેતરંજીઓ પાથરવામાં આવેલી હતી. ખણની બહારની બાજુએ ચારે તરફ ચાંદીનો કહેરો કરવામાં આવ્યો હતો. મેદાનમાં એક ખીજે ચાંદીનો કહેરો ઉભો કર્યો હતો; અને સૌથી બહાર લાલ રંગના લાકડાનો કહેરો હતો. બે બાજુએ ઊંચા સુશોભિત બંગલાઓ બનાવવામાં આવ્યા હતા. ખણનાં બારણાં અને ભોંતિએ ભરેલી મખમલના, કુલછાપ મખમલના, ધુરોપીય કાપડના, લુઈ અને ચીનની જરીના પડદાઓ લટકાવવામાં આવ્યા હતા. ખણના આંગણુની બાજુબાજુએ સરદારોએ પોતે, પોતાના માણસોને માટે, સારી રીતે વ્યવસ્થા કરી હતી. દિવાનીઆમની શામાના જેવી જ શાલા દિવાનીઆમની કરવામાં આવેલી હતી.

સૂર્યોદય પછી ૩ કલાક અને ૧૫ મિનિટનો સમય રાજ્યા-

ભિષેકને માટે ઉત્તમ છે એમ જ્યોતિષીઓએ

રાજ્યાભિષેક બહેર ક્યું હતું. જોષીઓ ઘટિકાપન્થથી

દરખાસ્ત અને રેતીવાળી કાચની શીશીઓથી

સમયની ગણતરી કરતા હતા, અને

બધા માણસો જોષીઓ તરફ ધ્યાનપૂર્વક જોતા હતા. શુભ

મુહૂર્ત આવતાંજ જોષીઓએ નીચાની કરી, અને બાદશાહ જે

પડદા પાછળ રાજ્યાભિષેકનો વેશ પહેરીને તૈયાર બેઠો હતો તે

દિવાનીઆમના ખણમાં આવ્યો અને ગાદી ઉપર બેઠો. તે જ

વખતે બાદશાહી બેન્ડે હિચેયી આનન્દનું ગાન શરૂ કર્યું મગીત-

દાગે ગાવા લાગ્યા, અને નાચિકાઓ નાચવા લાગી. એક માણસ

ઉંચા આસન ઉપર ઉભો રહીને બાદશાહનો દંડેગ સ્પષ્ટ અવાજે

વાંચવા લાગ્યો. દંડેરામાં અલ્લાની અને પયગમ્બરની સ્તુતિ કરીને

બાદશાહનું નામ અને ઈશ્કનો વર્ણવ્યા હતા અને પછી ગાની

રાન્યાલિષેક ૫થ

ઉપર બેરેવા પૂર્વજોના નામો, આપવામાં આવેના હતા દરેક પૂર્વજનું નામ બોલતી વખતે ઢેઢેગે વાચનાર માથુસને એક એક પોશા આપવામાં આવ્યો હતો અને જ્યારે બાદશાહના નામ અને ઇન્કામો વાચવામાં આવ્યા ત્યાર તેને સોનેરી બરજીનો પોશાક અને સારી રકમ અપવામાં આવી બાદશાહના નામથી મેતી અને રત્નો દરબારી મળીમાં ફે વામાં આવ્યા, અને મળીએ મદદભાગ્યના ચિહ્ન તરીકે આનંદથી તે જીંડી લીધા.

૫જી દરબારીઓએ મેને નમીને અને પોતાના કપાલ સુધી હાથ લઈ જઈને બાદશાહને મુજમે ધ્યાં અને આ ધુમનો ખરીફ લાખુ એવે એ પ્રમાણે તેઓ બોલ્યા બાદશાહે એ મધા દરબારીઓને પોશા આપી સત્કાર ધ્યાં બાદશાહના નોંરોએ ચાર બાજુએ અત્તર ચુનાવ દેઢ્યા, અને બધાને રાત સોઠારી આપી અત્તર, કસ્તુરી અને અબરની વાસ ખપ્પડમાં બવે ફેનાઈ મઈ, અને મુઝધી ધૂપના ધુમા ઈથી વાતાવરણુ વધારે મનોહર બન્યું આજ નિવસે નવા મીઠાઓ પાડવામાં આવ્યા સીંચાની એ બાજુએ

આનમગિત બાદશાહ ઔરગઝેએ આ મીઠકો પૂર્ણિમાના ચન્દ્રની મદ પૃથ્વી ઉપર પાડ્યો છે એવા અર્થવાળી એક ફારસી દુપાઈ અને બીજી બાજુએ દશાળના શહેરનું નામ, રાજપુત વર્ષ અને બાદશાહનું પૂરપૂક નામ અણુન મુઝફ્ફર મુહિઉલ મુહમ્મદ ઔરગઝિ બહાદુર આનમગિત પાદશાહી ગાઝી કોતરવામાં આવેલું હતું રાન્યારોહણની ખમર આપવા માટે બધા પ્રાંતો અને શહેરો ઉપર મરદારી રીત વિધિપૂર્વક કામગો લખવામાં આવ્યા આ પ્રમાણે બાદશાહે દરબાર હાલમાં ૨ ડલાક અને ૪૮ મિનિટનો સમય ગાળ્યો.

ઐતિહાસિક કાલના રાજ્યોનો રાજ્યાભિષેક

પછી બાદશાહ ઝનાનામા ગયા અને ત્યાં તેણે એક બીજો દરબાર ભર્યો આ દરબારમા બાદશાહની બીજા દરબારી કુવરીઓ, અમીરોની પત્નીઓ અને બીજા સ્ત્રીઓ હાજર હતી આ મની સ્ત્રીઓએ બાદશાહને અભિનન્દન આપ્યા અને તેના ઉપર મોનુ, માગી, મેતી અને રત્નો પુષ્કળ પ્રમાણમા નાખ્યા અને બાદશાહે એમને ખીમતી ભેટો આપી બાદશાહે પોતાનો મેન શૌચનરા બેગમને પાંચ લાખ રૂપિયાની ભેટ આપી, અને પોતાની ચાર ડ્રેઝીઓને અનુક્રમે ૪, ૨, ૧૦૬, અને ૧૫ લાખ રૂપિયા આપ્યા પછી બાદશાહે નિનાનીખાસમા ગયા, અને પોતાના ચાર ડ્રેઝીઓને અનુક્રમે ૩, ૨, ૨, અને ૧ લાખ રૂપિયા આપ્યા આ ઉપરાંત બા શાહે સરકારી, અધિકારીઓ, પશ્વિતો, દુલિઓ અને ગાનારાઓને બક્ષોમા આપી આ પ્રમાણે દિવાનીખાસમા મા માટે ૪૮ મિનિટ મેલ

કનિઓએ બાદશાહના મૃતિ નરનારા એસ ૧ પો ગમના કે અક્ષરોની ગણનાથી બાદશાહના રાજ્યાન નરાં દરમાન લિનનુ તર્પ મળી આવે બાદશાહે બધા કનિઓને સારા ધનામો આપ્યા અને અ ધનામો વશપર પરામા નાન રહ્યા મુવન રાજ્યોની પર પરાને અનુસરીને ઔર ગઝમે પ્રાયદાઓમા કેના રસાર કર્યા અકમરેદાખન કેની નરોઝ માનને બલે ઔર ગઝમે હિજરી માનના શરૂઆત કરી, હસ્તામે નિલેવ કરેના અલખાત બેસ પાપો અ તરવા ના અધિકારીઓ નિમ્યા અને ઘણા ડે માઠી નાખ્યા

રાજ્યાભિષેકના દિવસ પછી ઘણા દિવસ સુધી મોતમ

રાજ્યાભિષેક અર્થ

ચાલુ રહ્યો. સરદારો, અધિકારીઓ, દરબારીઓ અને ખંડણી રાજાઓએ બાદશાહને રાજ્યાભિષેક પ્રસન્ન મહોત્સવ સમાપ્તિ ગને શોભે એવી ભેટો આપી; અને બદલામાં બાદશાહે તેમને ઇફ્તાખો, પેશાક, બદતી, અને રોકડ રકમ અને હાથી, ઘોડા વિગેરે વસ્તુઓ ભેટ તરીકે આપી. રાત્રીએ યમુના નદીના બન્ને તીરે રોશની થતી હતી. યમુના નદીમાં વહાણોની અંદર દીપમાળ કરવામાં આવી હતી, અને વહાણો નદીમાં ફરે ત્યારે સ્ત્રીગીત સંભાવવામાં આવતું હતું. આ મનોહર દૃશ્ય જોવાને માટે યમુનાના તરે અસંખ્ય માણસો એકઠા થતા હતા. યમુનાતટે રાજ દારખાનું ફેડવામાં આવતું હતું, પણ તા. ૨૪-૬-૧૬૫૯ ના રોજ જે દારખાનું ધુલ્યું તે સૌથી વધારે ભવ્ય હતું. બાદશાહ દિવાની ખાસના પૂર્વ જરખામાં બેસીને આ બધું જોતો હતો. આ સમારંભ બે મહિનાથી વધારે સમય સુધી ચાલ્યો, અને તા. ૧૯-૮-૧૬૫૯ના દિવસે પૂરો થયો. બાદશાહને આ ભવ્ય રાજ્યાભિષેક હિઝરી સન ૧૦૬૯ ના રમઝાન માસમાં થયો હતો, તેથી તેણે ટુકમ કર્યો કે બધાં સરકારી કાગળોમાં રાજ્યનો આરંભ હિઝરી સન ૧૦૬૯ ના રમઝાન માસના પહેલા દિવસથી ગણવો.

વિજયનગરના ઉત્પ્લવ લેખો, અને તામ્રપટ્ટો, અને રાજનાથનં

વિજયનગરના
રાજાઓનો
રાજ્યાભિષેક

‘અચ્યુતરાયાબુદ્ધ’, વેન્કોબારાવના ‘બાસ-
યોગિચરિતમ્’ જેવા ગ્રંથો ઉપરથી ત્યાંના
રાજાઓના રાજ્યાભિષેક વિષે ફેટલી
માહિતી મળે છે. (ડા. બી. એ. સાયેટરે-

ફત ‘વિજયનગરના સામ્રાજ્યની સામાજિક
અને રાજકીય સ્થિતિ’ ભાગ ૨). પ્રાચીન અને મધ્યકાલીન

ઐતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

ભારતમાં રાજ્યાભિષેકનો જે વિવિધ પ્રચલિત હતો તેનો સ્વીકાર વિજયનગરના રાજ્યમાં કરવામાં આવેલો હતો એમ જણાય છે. ધર્મશાસ્ત્રમાં, અને વિશેષતઃ તૈત્તિરીય બ્રાહ્મણમાં, અભિષેકનો જે વિધિ આપવામાં આવેલો છે તે જ વિધિ પ્રમાણે વિજયનગરના રાજાઓના અભિષેકો થએલા છે. વિજયનગરના બધા રાજાઓના લેખો અને કૃષ્ણદેવરાયનાં લખાણો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે વિજયનગરના રાજાઓ પોતાના રાજ્યાભિષેકપ્રસંગે પ્રતિજ્ઞા લેતા હતા કે ‘અમે પ્રજાનું પાલન કરીશું. વર્ણાશ્રમ ધર્મને અનુસરીશું, પવિત્ર પુરુષોને ઉત્તેજન આપીશું અને પાત્રી પુરુષોને શિક્ષા કરીશું.’ રાજ્યાભિષેકનો સમારંભ સામાન્ય રીતે કોઈ સુપ્રસિદ્ધ મંદિરમાં કરવામાં આવતો હતો, અને તે પ્રસંગે રાજ્યના સરદારો અને વિદ્વાનો હાજર રહેતા હતા. રાજ્યાભિષેકપ્રસંગે નવો રાજા વિદ્વાનો અને પવિત્ર બ્રાહ્મણોને દાનમાં જમીન અને વર્ધાસનો આપતો હતો, અને તે વિધેનાં દાનપત્રો લખી આપતો હતો. સાધારણ રીતે રાજાનો અભિષેક રાજગુરના હ તે કરવામાં આવતો હતો; પણ એક રાજાની ખાખતમાં એક સરદાર અને રાજગુર એ એએ મળાને રાજ્યાભિષેક કર્યો હતો. પ્રાચીન મુઝાઓની ખાખતમાં પણ કોઈક વાર રાજગુર સિવાયના માણસને હથે પટ્ટાભિષેક થતો હતો; હા, ત. વિશ્વનાથ નાપડનો પટ્ટાભિષેક પાણ્ડવ રાજા ચન્દ્રશેખરને હાથે થયો હતો. એક જ રાજાઓના પ્રસંગમાં જુદે જુદે રથજે બે વાર રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવેલો હતો.

નવો રાજા ગાંડી ઉપર આવે તે પહેલાં જુના કૈ. રાજાના માનમાં એક બૃહદ્ મંદિર અંધારતા હતો અને તે મંદિરના નિર્વાહને માટે મોટી જમીન મંદિરને બેટ હતો હતો. ગિમંગના રાજાઓ પોતાના રાજ્યાભિષેકના દિવસે જ પ્રથમ આ મંદિરમાં પ્રવેશ કરીને

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

પોતાના મહેલમાં પ્રવેશ કરતા હતા; અને દર વર્ષે આ મદિરમાં અનેક પ્રદારના મહોત્સવો અને ભજનગીતનો કરવામાં આવતા હતા.

વિજયનગરના રાજાઓના રાજ્યાભિષેક વિરૂપાક્ષના મદિરમાં કરવામાં આવતો હતો એમ શિવાયેબો ઉપરથી રપ૯ જાણાય છે પણ અચ્યુતદેવરાયનો અભિષેક દાનહસ્તિના મદિરમાં થયો હતો, અને આ પ્રમાણે બીજા કેટલાક રાજાઓના રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ ગ્રંથોમાં થયેલો હતો. રાજ્યાભિષેકપ્રસંગે અચ્યુતદેવરાયે કેટલાક બદલાએ જતા આવતા માન ઉપરનો દર કાઢી નાખ્યો હતો આ રાજાનો બે વાર અભિષેક થયો હતો એક વાર, ઉપર જાણ્યા યા પ્રમાણે, દાનહસ્તિના મદિરમાં, અને બીજા વાર વિજયનગરમાં. (રાજનાથકૃત 'અચ્યુતરાયાબ્યુદય'). સાચુ જુલિહનો પણ બે વાર રાજ્યાભિષેક થયો હતો એમ કેટલાક વિદ્વાનોનો અભિપ્રાય છે (વેન્કટામા ગવકૃત 'વ્યાસયોગિચરિત્ર'). આ પ્રસંગે રાજ્યના મોટા સગદારો અને વિદ્વાન ધામણો હાજર હતા. કૃષ્ણદેવરાયના રાજ્યાભિષેકસમારંભમાં અરવિતિ શુદ્ધરાજ, વીર નંદયનવર, વીર વેનુમોટીવર, પેમ્મસનિવર, શુદ્ધિશિવર રેનવર અને ઈના મોટા રાજાઓ પોતાના હાથી, યોદ્ધા અને પાલકોના વસ્ત્રો માથે હાજર રહ્યા હતા.

અચ્યુતરાયના રાજ્યાભિષેક વિશે રાજનાથ (અચ્યુતરાયાબ્યુદય, સર્ગ ૨, શ્લોક ૨૪-૨૫, ૨૭-૫૦) નીચે પ્રમાણે વર્ણન કરે છે —

કચ્છકીઓના જળયોદ્ધા ગાથ ગહેતા અને અલકૃત કરેલા
અભિષેકમ કપમાં રાજ પોતાના એક આપત

અચ્યુતરાયનો રાજ્ય સાથે ધામે ધીમે ગયા તે જખતે
રાજ્યાભિષેક નાનીઓ ગવાતા વાગી, અને મૃદંગ, વીણ,
વેણુ, બેરી, જર્જર, દ્રુમ અને કાંપ જેવા

વાણિજી વાગવા નાગ્યા આઓએ સુવર્ણના કનકમાથી, પોતાના
 કરતા નયનોના ડિંગ્લોમાથી જાણે કરતુ હોય એવા ગન્વજલ વડે
 રાજાનો અભિષેક કર્યો જનારે દુકુમયુજા જનથી રાજાનો અભિષેક થયો
 ત્યારે પરંતમાથી કરતી ધાતુઓ વડે સિયાએના હાથી અને નાય-
 દાનની સધ્યા વડે ગોખતા ચન્દ્રની માદર તે ગમ્મ શોભના નાગ્યો
 મણ્ડપના ત્રિદિનાગણુમા હરિચન્દનોદ્દ લોકોએ જોયુ અને નિચાર્યું
 કે નવા રાજાને પતિ તરીકે જોઈને પૃથ્વીનો અનુરાગ બહાર આપ્યો
 છે સ્પાન્કતુમા જ્ઞાન નાં પત્રી સર્ગસ્કતુમા જેમ પરંત સ્વચ્છ
 મેવને ધારણુ ને છે તેમ સ્વનગિધિ થયા પછી રાજાએ એત વન્ધ
 ધારણુ દ્યુ પત્રી જીત બધી ક્રિયાઓ સમાપ્ત કરીને ગમ્મ
 સિદ્ધામન ઉપર બેઠો અને સુમેરુસ ગી હન્દ્રવૃક્ષની માદર અને
 મુખના મડનમા રહેના ચન્દ્રની માદર જણાવા નાગ્યો રાજાની
 આગળ પરિચારિનાજનોએ નીરાજનના દીરાઓ મળગાવ્યા, અને
 દિશાની આન્તિના મિત્ર ગાનનો નુદા કરતા પ્રતાપના પૂર્વગ
 થયો ત્યાર પાતાનો પ્રિયતમ પતિ લક્ષ્મીથી ગામના જનો ત્યાર
 પૃથ્વીએ નૃત્ય નરના માડયુ. જ્યાર સ્પાન્કતુમા મેવ જોરામા આવે
 કે ત્યારે શુ મધરીઓ નાયતી નથી ? રાજાની આશ્ચર્યાશ્ચ વિતરી
 મામના રે ચમરીઓ ફગવતા હતા અને જાણે હિમાવય ઉપર
 પત્યન્મા અદ્વજાનાથી ગમા નદીના જનના મ પ્રવાહો વહેતા ન
 ગાય એમ જણાતુ હતુ રાજાની ઉપર મે છત્રો વારણુ નરવામા
 આ તા હતા આન તેથી મનુક્રમ પોતાના કુનના ગાવઓનુ રક્ષા
 કરે છે એમ માનીને સૂર્ય અને ચંદ્ર અનુગ્રહ કરવાને માટે
 આવ્યા એમ જણાતુ હતુ દર્શન દેનના રાજાએ દયાચિન્ધ ધારણુ
 કરી હતી, મગધગાને મળિથી શોભતી પાદુમા ધારણુ મરી હતી,
 મગધિયે સાગર મન્ત્રી ધારણુ મરી હતી, અને મિહિલેના

ખંજર ધારણ કર્યું હતું. રાજાઓએ અચ્યુતરાયની આગળ સુવર્ણનાં પુષ્પો વેરીને ભક્તિભાવથી નજરમાં કર્યું, અને ચન્દ્રવંશના મણિને નમન કરતી વખતે એક ખીજના કિરીટા અથડાયા. સસગરાજની ઉત્તમપુત્રી વરદાગ્નિકાનો મહિષી તરીકે તે વખતે રાજ્યાભિષેક થયો. જેમ આદિપુરુષ વિષ્ણુએ દેવાને માટે સુવર્ણરૂપ મેરુ પર્વત કયો તેમ આ રાજાએ પોતે પૃથ્વીના દેવાને માટે સુવર્ણમેરુ બનાવ્યો. અચ્યુતરાયે ચિનવેંકટાદ્રિને પણ સુવરાજ તરીકે રજાખ્યો; અને આ પ્રમાણે રાજામાં રહેલી રાજ્યમક્ષમીએ કૌમારનું સૂચન કર્યું.

ત્રાવણકોર રાજ્યમાં માતૃપક્ષ તરફથી ગાદીનો અધિકાર મળે છે. એટલે એક રાજાની પછી નેનો ભાઈ

ત્રાવણકોરના રાજા- અને ભાઈ ન હોય તો ભાણેજ-જેને સુવરાજ ઓનો રાજ્યાભિષેક તરીકે એનિયા રાજા કહેવામાં આવે છે તે-

પછી રાજ્યગાદી ઉપર બેસે છે. જુના રાજાના મરણ પછી તેરમે દિવસે સુવરાજને રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવે છે. ઇ. સ. ૧૭૫૦માં ત્રાવણકોર ઉપર ત્યારે ખીજ હિન્દુ રાજાએ ચડાઈ કરી ત્યારે તે વખતના ત્રાવણકોરના રાજા માર્તંડ વર્માએ સમયસૂચકતા વાપરી આખું રાજ્ય પદ્મનાભસ્વામીને ભેટ કરી દીધું, અને તેને પરિણામે ચડાઈ કરવા આવેલો રાજા લડાઈ કર્યા વિના ચાલ્યો ગયો. ઇ. સ. ૧૭૫૦ થી આજ સુધી ત્રાવણકોરના બધા રાજાઓ પોતાની જાતને કુલદેવતા પદ્મનાભસ્વામીના દાસ કહેવડાવે છે, અને તેથી તે રાજાઓનો મુખ્ય ઇતકાળ 'પદ્મનાભદાસ' છે.

રાજ્યાભિષેકને દિવસે નવો રાજા પદ્મનાભસ્વામીના મંદિરમાં

ઐતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

જાય છે, અને ત્યાં જ એક પ્રતારનો રાજ્યાભિષેકનો વિધિ થાય છે. ઇ. સ. ૧૭૫૦ થી રાજ્યના માવીક પદનાભસ્વામી છે, તેથી રાજ્યગાદી ઉપર ખેસવાનો અધિકાર પદનાભસ્વામી પાસેથી જ બ્રાહ્મણો દ્વારા લેવાનો છે. પદનાભના મંદિરમાં બ્રાહ્મણ પૂજારીઓ ગળને રાજમુકુટ દેવ તરફથી અર્પણ કરે છે, અને નિર્વાહને માટે ચોખા અને વસ્ત્ર આપે છે. ઓરીસ્સાના રાજાઓ પણ આ પ્રમાણે ઘણા વર્ષો સુધી જગજાયને પોતાના રાજ્યના સ્વામી તરીકે સ્વીકારતા હતા અને પોતાની જાતને ' જગન્નાથદાસ ' ઠહેવડાવતા હતા. ત્રાનણુકોરના રાજાઓ પદનાભના મેનક તરીકે જ રાજ્ય કરે છે. પદનાભના મંદિરમાં મુખ્ય કોશાખ્યક્ષ રાજાને પાળાના નિયમો શાસ્ત્રમાથી નવા રાજાની આગળ વાચે છે, પછી રાજા દેવને પ્રસાદ ધરાવે છે, અને મંદિરની પ્રદક્ષિણા કરીને દ્વને માષ્ટાગ દણ્ડવત્ પ્રણિપાત કરે છે. પછી પવિત્ર જનથી નાજનો અભિષેક કરવામાં આવે છે. આ બધો નિવિ પૂર્ણ થયા પછી મંદિરના મુખ્ય આચાર્ય નરા રાજાને રાજ્યની તનવાર અને પટો, ચઠના લુકા જેવી પ્રસાદી નાળીએર અને ચોખા આપે. ત્યાં જ ચોખાને ગધરામાં આવે છે અને ગળ તેનું ભક્ષણ કરે છે. પછી મંદિરની જવસ્થાપક સમિતિના આઠ બ્રાહ્મણ સભ્યો- યોગક્ષરો-રાજાને રાજ્ય કરવાનો પટો આપે છે. રાજા પ્રતિજ્ઞા લે છે કે ' હું ન્યાયથી રાજ્ય કરીશ ' ફરીથી મંદિરની પ્રદક્ષિણા કરીને રાજા મહેલમાં જાય છે અને પહેલ વહેના હુકમ ઉપર સહી કરે છે. આ પ્રમાણે જનરે ગળ ગાદીએ બેસે છે. ત્યારે રાજ્યના મધ્ય મંદિરમાં રાજાના આરોગ્ય અને સમૃદ્ધિને માટે પૂજા અને યાગો કરવામાં આવે છે, અને રાજાના સ્નેહીઓ અને યુતપિયન અધિકારીઓ અભિનન્દન આપે છે.

૫૭ી અનુક્રમતાએ કીદનામા આવેના મોટા દાનમા દરમાર ભગવામા આવે છે અને તેમા અગ્રેજ સરકાર નવા રાજને રાજ્યગાદી ઉપર હાથદેસર બેસાડીને ગળાતરીકે ચીકારે છે આ દરમાગથી રાજ્યારોહણની પ્રસિદ્ધિ થાય છે, અને તેજ દિવસથી ગાળના રાજ્યના સમયની ગણતરી થાય છે જ્ઞાનોત્તરના મધ્ય અગ્રેજ અમનદારોને અને દેશના બધા યુરોપિયનોને આ દરમારમા આનંદાનુ નિમનણુ આપનામા આવે છે રાજ્યમાથી અસખ્ય માણસો આ મહોત્સવ જેવાને માટે વણા હાજરી આવે છે ગડેગમા અનેક પ્રાર્થના શાળા ટરવામા આવે છે

નિશ્ચિત સમયે જ્યારે રેસિડેન્ટ દરમારમા આવે છે ત્યારે મનામીની તોપો ફૂટે છે સત્કાર થયા ૫૭ી રેસિડેન્ટ રાજને હાથ ઝાલીને રાજ્યગાદી સુધી જાય છે અને જમણી બાજુની ખુરશી ઉપર બેસે છે નાયર ક્ષિગેડન હમાન્ડિંગ ઓફિસર બીજી બાજુએ બેઠા છે અને બીજા બધા રાજકુમારો અને અગ્રેજ અધિકારીઓ અને પોલીસો પોતાની પત્નીઓ સાથે બેઠા બાજુએ પોત પોતાને ધ્યાને બેસી જાય છે દરમાર દાનમા હાથીદાતની બનાવેલી ગળાગાદી હોત છે તેના ઉપર તકીઆઓ દાન આ હાથીઆરો મૂકનામા આવેના હોય છે, અને આદીના શાબવાઓ ઉપર રહેલી ઝગઝગની છતને લીધે ગાદીની શોભામા અપૂર્વ વધારો થાય છે આ રાજ્યગાદીની પાસે મુખ્ય પ્રધાન અને બીજા રાજપ્રિય અમલદારો પોતપોતાના દરજ્જા પ્રમાણે વેશ ધારણ કરીને ઉભા રહે છે રેસિડેન્ટ અને હમાન્ડિંગ ઓફિસર નવા રાજને આ ગાદી ઉપર બેસાડે છે રેસિડેન્ટ રાજચિહ્ન તરીકે જુના રાજ ઓએ વારા ટરતી પકેરેલી એક રત્નજડિત, મોતીના મે તોરાવાળી અને પીછાવાળી પાઘડી નવા રાજને બેઠા આપે છે, અને નવા

ઐતિહાસિક કાલના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

ગાન તરત જ ગાદીના નવા વારસને-એનયા રાજાને-પોતાની યુવરાજ તરીકેની પાધડી આપે છે. પછી મદ્રાસના ગવર્નરનો જાહેર દરેરા વાચવામાં આવે છે. આ દરેરા નવા ગાનને મહારાજ તરીકે જાહેર કરે છે, અને ત્રાવણકોરની સર્વ પ્રજાને પોતાના નવા મહારાજાને સ્વીકારી લેમની આજ્ઞાનું પાનન કરવાનું હોય છે. આ દરેરા વચાવા પછી મયામીની તોપો ફેરવી ગવર્નરના દરેરાનું મનપાનમ્ ભાષામાં ભાષાન્તર કરવામાં આવે છે. આ ભાષાન્તર નવા રાજાના પોતાના દરેરા સાથે મહેનની ખહાર પ્રાન આગળ વાચવામાં આવે છે, અને તે વખતે રાજા, રેસિડેન્ટ અને દરબારમાં હાજર રહેના સદ્ગૃહસ્થો દરબાર પાંચની આગળના નાના ઓટના ઉપર બિમા રહે છે. પછી રીથી સવા મીની તોપો ફુટયા પછી નવા રાજાની હિમ્મરના વર્ષની જુબા જોટવા કેળીએને શૂટા કરવામાં આવે છે. મહારાજ વાપણુ નારા પોતાની નાગણી વચકત કરે છે, અને એવા ત્રણ પોતે રાજા ચનાવશે તે જાહેર કરે છે. ફરીથી સવામીની તોપો ફુટા અને મધાને પાનઓપાગી આપ્યા પછી દરબાર મરખાન્ત થાય છે.

આ દરબાર પૂરો થયા પછી રાજા ફરીથી ગાદી ઉપર મેમ જે અને બીજો દરબાર ભગાય છે. આમાં રાજાના અધિકારીઓ પોતાના દરબાર પ્રમાણે ગાનને નજરાણુ ન છે. પહેલા તા પોતાના પગારનો દસમો ભાગ નજરાણુ તરીકે આપનામાં આપના હોયો હમણા તો જુદા અદ્ય રનમ જ નજરાણુ તરીકે આપવામાં આવે છે.

બપોર પછી ત્રણ વાગે રાજા પાનખીમાં બેઠીને સનારીપે શહેરમાં પ્રવેશવાને માટે નીકળે છે. આ સ્વારીમાં દીવાન, બીજા અધિકારીઓ અને લોકો હોય છે. લશ્કર પણ હોય છે. રાજા

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

સિવાયના ખીજા બધા ય માણસો સ્વારીમાં છત્રી વિના પગે ચાલે છે. સ્વારી નગરમાં મુખ્ય મુખ્ય રસ્તાઓ ઉપર ફરીને પાછી રાજમહેલમાં આવે છે. અને રાજ મહેલની અગાશીમાં આવે છે કે તરત જ સલામીની તોપો ફુટે છે અને જંદુકાન ત્રણે વાર અવાજ થાય છે. પછી બ્રાહ્મણોને દાન કરવામાં આવે છે. સાંઝે રેસિડેન્સીમાં રાજ્ય તરફથી ખાણીનો ભવ્ય સમારંભ યોજવામાં આવે છે. ખીજો દિવસે નવો રાજ સ્વારીના ઉપમાં રેસિડેન્ટને મળવા ભય છે.

ત્રાવણકોર રાજ્યમાં રાજ્યાભિષેકવિધિને અંગે ભરાત રેસિડેન્ટના દરબાર જેવો જ રેસિડેન્ટદરબાર કોચીન રાજ્યમાં પણ ભરાય છે. ધાર્મિક વિધિઓમાં કેટલાક સ્થાનિક ફેરફારો જોવામાં આવે છે.

બોજન કરાવીને દક્ષિણા આપવામાં આવતી હતી.

(કે. પી. પદ્મનાભ મેનનકૃત ફેરલ્લો ઇતિહાસ. ભાગ ૧)

ઝામોરિન કુટુંબના રીત રીવાજો વિષે ઘણા પોર્ચુગીઝ વિદ્વાનોએ લખેલું છે. જુના રાજના મરણ પછી તેર કાલીકંટના ઝામોરિનનો દિવસ સુધી આશૈય પાળવામાં આવતું હતું, રીતનો રાજ્યા-યુવરાજના હાથમાં રાજ્યની સત્તા ન હતી, ભિષેક તેમજ તેનો રાજ્યાભિષેક પણ કરવામાં આવતો ન હતો. આશૈયના સમયમાં એક

અધિકારી રાજ જેવી સત્તા ચલાવતો હતો, અને રાજ્ય કરતો હતો. આ અધિકાર વંશપરંપરાથી ચાલતો આવતો હતો. આ તેર દિવસ સુધી યુવરાજનો રાજ્યાભિષેક ન કરવાનું મુખ્ય કારણ એ હતું કે આટલા સમયમાં કોઈ વિરોધી ઉભો થાય છે કે નથી થતો એ જાણવાનું સુગમ પડે. તેર દિવસ પછી રાજ્યના બધા

ઐતિહાસિક કાવના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

જુના અધિકારીઓ અને સત્તાવાળાઓ યુવરાજ પાસે આવતા અને તેની પાસે શપથ લેવડાવતા કે ‘ જુના રાજાના બધા દાય-દાઓ હું પાળીશ, જુના રાજાનું દેવું હું આપી દઈશ અને પહેલાંના રાજાઓએ જે શુભાચ્યું છે તે પાછું મેળવીશ’. આ પ્રતિજ્ઞા લેતી વખતે નવો રાજા પોતાના ડાબા હાથમાં ખુસ્તી તક્તવાર રાખતો હતો; અને જમણા હાથથી ઝગઝમતી દીપમાળની મધ્યમાં રહેલી મુવણુંની વીંટીને સ્પર્શ કરતો હતો. આ પ્રમાણે શપથવિધિ થયા પછી બધાઓ નવા રાજાના માથા ઉપર અક્ષત ફેંકતા હતા અને સૂર્યના મંત્રો બોલતા હતા. ત્યાર પછી રાજાના કુટુંબીઓ, સરદારો, અને અધિકારીઓ પ્રતિજ્ઞા લેતા હતા કે ‘ પહેલાંની માફક જ અમે બધા આપની આજ્ઞા પાળીશું અને નિમકહક્ષાત રહીશું’. આ પ્રમાણે નવા રાજાનો રાજ્યાભિષેક થતો હતો. જુના રાજાના મરણ પછી એક વર્ષ સુધી નવા રાજાને કેટલાક નિયમો પાળવાના હતા: હજમત કરાવવી નહિ, રોજ પ્રાર્થના કરવી, એક વાર જમવું વગેરે. વર્ષ પૂરૂ થયા પછી ત્રણ દિવસ સુધી એક મહોત્સવ ઉજવવામાં આવતો હતો. તે વખતે લગભગ એક લાખ માણસો એકઠા થતા હતા, વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ આપીને બોલાવવામાં આવતા હતા, તેમને બોજન કરાવીને ઈશિયા આપવામાં આવતી હતી.

(૧, પી પદ્મનાભ મેનનકૃત કેશવને ઇતિહાસ, બાજ ૧)

×

×

×

વડોદરાના: શ્રીમંત ગાયકવાડ

મહારાજાઓનો રાજ્યાભિષેક

વડોદરાના જુના શ્રીમંત ગાયકવાડ મહારાજાઓ નિંતની થોડી ઘણી હકીકત વડોદરા રાજ્યની ઇતરક્ષેરીમાં રાખવામાં

રાજ્યાભિષેક અન્થ

આવેલા દક્ષતરોમાંથી મળી આવે છે. તેના આધારે અહીં હકીકત આપવામાં આવી છે.

પહેલા રાજ્યાભિષેકનો સમારંભ બહુ ભવ્યતાથી કરવામાં આવતો ન હતો, એટલે એ વિશેની માહિતી માન્યતાવિહિત સ્વાભાવિક રીતે બહુ જ ઓછી મળે છે. ગુજરાતમાં મરેલી સત્તાની સ્થાપના શ્રીમત

પિતાશ્રીના ગાયકવાડે ઇ. સ. ૧૭૨૧-૨૩ માં કરી અને વડોદરા રાજ્યના ઇતિહાસનો આગંબ થયો. પિતાશ્રીના, દમાશ્રીના ખીમ, સયાશ્રીના પહેના અને તેમના ભાઈઓ, અને મોવિન્દરાવ આ બધાઓ સતારાના છત્રપતિના 'સેના ખાસખેન' હતા, એટલે એમણે પોતાનો રાજ્યાભિષેક કયો ન હતો. આનન્દરાવ ગાદી ઉપર બેઠા હતા એ 'સેના ખાસખેન' હતા, પણ આગળ ઉપર તનજી મતારાની ગાદી પર પોતે સતત છે એમ જાહેર કથુ-સયાશ્રીના ખીમ (ઇ. સ. ૧૮૧૮-૧૮૪૭) એમનો અવતર મહારાજ તરીકે પડેન વહેવો. અભિષેક તા. ૮-૪-૧૮૨૦ ને દિવસ થયો હતા. આ રીતે વધારે માહિતી મળતી નથી.

શ્રીમત આનન્દરાવ ગાયકવાડના રાજ્યાભિષેક સમયે અનેક મંદિરોને દાન આપવામાં આવ્યું હતું. જે ગાયકવાડનો ખાના મંદિર જેવા ઐદ મંદિરોને અને રાજ્યાભિષેક પાંચર-૭ અને રથાનિદ મંદિરોને ૩૧ ૫૧૫ ૪૦ ની ભેટ આપવામાં આવી હતી. જૂના ગાજીઓની છત્રીઓને ૩૧ ૩૫૦ની ભેટ કરવામાં આવી હતી. વિદ્વાન શાસ્ત્રીઓને દક્ષિણા આપવામાં આવી હતી. ગાદી, જરી-પટકો, મુદ્રા અને તત્કાર જેવા રાજ્યચિહ્નોની પૂજા કરવામાં

ઐતિહાસિક કાલના રાજ્યોનો રાજ્યાભિષેક

આવી હતી. રાજકુટુંબના માણસોને, સરદારોને, દરખદારોને અરબ જમાદારોને અને કેમ્પના યુરોપીઅન અમલદારોને પોશાક આપવામાં આવ્યો હતો, દફતરોમાંથી આટલી જ વીગતો મળી આવે છે. દરબાર અને બીજી બધી વિધિઓ વિશે બહુવાતું કાંઈ પણ સાધન મળતું નથી.

શ્રીમંત ગણપતરાવ ગાયકવાડ સંવત ૧૬૦૪ના પોષ સુદિ ૧૨ને સોમવારે, તા. ૧૭-૧-૧૮૪૮, ગાદી શ્રીમંત ગણપતરાવ ઉપર આવ્યા. તે સમયે વડોદરામાં આહિદામ ગાયકવાડનો રેસિડેન્ટ હતો. રાજ્યાભિષેક અને રાજ્યા-રાજ્યાભિષેક રોહણને અંગે પોષ સુદિ ૧૨ને સોમવારે અહીં સમારંભ રાખવામાં આવેલો હતો. આ સમારંભનું નિમંત્રણ આપવા સાથે રા. શાસ્ત્રરાવ વિદ્યલ અને રા. ગોવિન્દરાવ રોડે વકીલ સનવારે રેસિડેન્ટ સાહેબને મળ્યા અને આગ્રહપૂર્વક નિમંત્રણ આપ્યું, અને સોમવારના કાર્યક્રમની બધી માહિતી આપી.

સોમવારને દિવસ પ્રાતઃકાળે શ્રીમંત સરકારે મંગલસ્નાન કર્યું, કુતરવાખીના દર્શન કર્યા. વસ્ત્રબીક્ષ પ્રદાનના રંગીતરાવજી મહારાજ જે તે વખતે ત્યાં પધાર્યા હતા તેમને પગે લાગ્યા, અને પછી માતૃશ્રી સ્ત્રીમતાબાઈ બાઈસાહેબ તથા મિરિમબાઈ બાઈસાહેબને પગે લાગ્યા પછી પુણ્યાહવાચન થયા પછી શ્રીમંતે હુજરાનપાગાના ચોક્કસ આવેલો જરીપટકો, તલવાર, સાહેબનો બદ, શિશ્નો, દીવાર, વગેરેની પૂજા કરી અને દરેકને પોશાક આપ્યો. પછી દ્યેરીમાં આવીને રાજગાદી ઉપર તપવાર અને માથે બાંધરાનો કેટો મુક્યો ૨ જગાડીની સામે બીજી બેઠક ઉપર આમત

રાજયાલિષેક ગ્રંથ

બેઠા અને તેમણે ગાદીનું પૂજન કર્યું. એ સમયે દિવસની છ ઘડી વીતી હતી. પછી દેવધરમાં નાંઈ શ્રીમંતે અંડધી ઘડી બેઠા. એટલામાં કેમ્પમાંથી રેસિડેન્ટ સાહેબ અને બીજા અરાર અધિકારીઓ આવી પહોંચ્યા તેમને લેવા માટે શ્રીમંતે ખડેરાવ આરખાસાહેબ ગયા. કેમ્પના બધા અધિકારીઓ પોતે પોતાના દરજ્જા પ્રમાણે રાખેતા મુજબ ખુરશી ઉપર બેઠા. આરખાસાહેબ ગાદી પાસે જમણી બાજુ બેઠા. પાંદરે, ધોરપડે, પાંચદાર, શિલેદાર, શિખંદીના જમાદાર દરખદાર અન્ય સર્વ નિમંત્રિત સદ્ગૃહસ્થો હાજર થઈ ગયા હતા.

દિવસની સાતે ઘડી પૂરી થતાં શુભ મુહૂર્તે દીવાનખાનામાં શ્રીમંતે ગાદી ઉપર બેઠા, અને તેજ સમયે તોપો ફુટવા માંડી, બંદુકોના અવાજો થવા લાગ્યા અને અનેક પ્રકારનાં વાજાં ત્રા વાગવા લાગ્યાં. પ્રથમ અંગ્રેજ સરકાર તરફથી રેસિડેન્ટે શ્રીમંતને પોશાક આપ્યો અને પછી રેસિડેન્ટ તરફથી અહેર થયો. ત્યાર પછી સરકારના સરદાર, દરદાર તથા સદ્ગૃહસ્થોના અહેર થયો. આ પ્રમાણે બધાનો અહેર થયા પછી રેસિડેન્ટ તથા કેમ્પના અન્ય અધિકારીઓને શ્રીમંતે ગાયકવાડ સરકાર તરફથી પોશાક આપવામાં આપ્યો. પાનસોપારી થયા પછી રેસિડેન્ટ અને કેમ્પના બીજા અધિકારીઓએ શ્રીમંતની રજા લીધી. પછી બીજા બધા લોકોએ નજરાણું ટ્યુંજી શ્રીમંતે બાહ્યોને વર્ષાસન માટેની પાંચ સનદો સહી મીઠા સાથે કરી આપી. પાનસોપારી થયા પછી શ્રીમંતે સરકાર દેવધરમાં ગયા અને કુલસ્વામીનાં દર્શન કર્યાં. રંગીધરામજી મહારાજે શ્રીમંતને પ્રસાદી આપી, અને સરકાર તરફથી ગોસાંઈજી મહારાજને પોશાક, હારતોરા ધત્યાદિ આપીને સરકાર કરવામાં આવ્યો. પછી માતુશ્રી ચિમણાબાઈ બાઈસાહેબને અને ગિરિજાબાઈ

આઈસાહેબને પૂર્વે લાગવા શ્રીમત અંદરના ભાગમાં ગયા. પછી શ્રીમત શિલેખાનામાં આવીને બેઠા, ગાદીનશીન થતા પહેલાં શ્રીમત સરકાર છળમાં જે ઠેકાણે બેસતા હતા તે ઠેકાણે આભોણુ-ડર પીરખદા તરફથી અહિંર થયો, અને સરકારે મીયાને હારતોરા કરી પાનસોપારી આપી. પૂવ ઉપરના છળમાં પીર હાસમઅલી હકીમજીએ તથા નદુરખારવાળા દુમીયાએ શ્રીમત સરકારને અહિંર કર્યો; અને એ બન્નેને શ્રીમત સરકારે પાનસોપારી આપી.

પછી દેવદર્શનને માટે શ્રીમત સરકાર ચાલીની અબાડીમાં બેઠા અને દસરાની સ્વાગી મુજબ તેમની સ્વારી નીકળી ખવાસ-ખાનામાં બાફકરરાવ વિઠવ હતા મહારાજ સાહેબના બાઈઓ-આરખા સાહેબ, નાના સાહેબ અને દાદાસાહેબ એ ત્રણ ખુદના હાથી ઉપર હતા. સ્વારીમાં પાંદરે, ઘેરપડે, નવાળ સાહેબ, વજેરે નાના મોટા સરદારો હતા, જરીપટકો સાહેબ નોમદ હતા, અને દરખદારો પણ હતા. સ્વારી મરાણપુર દરવાજાથી નીકળી ગોવા દરવાજા બહાર આવી, અને ત્યાંથી ખડેરાવના દર્શન કરી બેચ-રાજ માતાના દર્શનને ગઈ પછાં કેદારેશ્વર મહોદેવના દર્શન કરી, ગોવિંદરાવ મહારાજ, ગયામર્ષ બાઈસાહેબ (તેમની સ્થાપિત મૂર્તિ હતી) તથા મયાજીગવ મહારાજની છત્રીના દર્શન કર્યા.

આ પ્રમાણે દેવદર્શન કરીને શ્રીમતની સ્વારી કેમ્પમાં ગેસિ-ડેન્ટને મળતે મર્ફ, બગવા પાસે જતા જ મીપાઈઓએ શ્રીમતને ' કોલ ઇન ' ની સલામી આપી, ગેસિડેન્ટ શ્રીમત મરકારને મળ્યા અને, તે વખતે સનામીની એકવીસ તોપો ફુટી ગેસિડેન્ટના બગલામાં દગ્બાર બરાયો, ગેસિડેન્ટે શ્રીમત મરકારને સોચામ (૫ સનગા) આપી પાનસોપારી વજેરેથી સત્કાર કર્યો. બીજી

બધી મંડળીને પંચ રેસિડેન્ટ તરફથી પાનસોપારી વંગેરે વડે સંતકાર કરવામાં આવ્યો. રેસિડેન્ટે શ્રીમંત સરકારને એક હાથી અને એક ઘોડો ભેટ તરીકે આપ્યાં. હાથો ઉપર શ્રીમંત સરકાર બેઠા અને સાથે રેસિડેન્ટ પણ બેઠા. પછી બન્ને જણ કવાયત જોવા ગયા. પછી લકડીપૂલ સુધી રેસિડેન્ટ સાથે આવ્યા. પુલ પામે શ્રીમંત સરકાર હાથી ઉપરથી ઉતરી પોતાના પટડીના હાથી ઉપર પહેલાંની માફક બેઠા, અને દેદારેશ્વર સુધી આવી ત્યાં આગળ અંબાડીમાં બેઠા. લવાજમા તથા રવારી સાથે રાજવાડામાં જતાં ચાર ઘડી રાત થઇ ગઇ. સરકારવાડામાં દાખલ થયા પછી શ્રીમંતે દેવદર્શન કર્યો અને દીવાનખાનામાંથી બધી મંડળીને રજા આપી. પછી શિક્ષેખાનામાં જઇ રેસિડેન્ટની તરફ મોઢલવાના દાગળો ઉપર શ્રીમંતે સહી કરી. પરંપરા પ્રમાણે દરેક મહાલ ઉપર મોઢવાના રજ દાગળો તૈયાર કરાવવામાં આવ્યા અને જુના શીક્ષાઓને બદલે નવા શીક્ષાઓ, આપવામાં આવશે એમ વહીવટદારોને જણાવવામાં આવ્યું.

શ્રીમંતે કૃષ્ણલાલજી ગોસાઇ મહારાજને નિમંત્રણ આપીને બોલાવ્યા અને દેવધરમાં બેસાડ્યા. ગોસાઇજી મહારાજે શ્રીમંત સરકારને પ્રસાદી આપી અને શ્રીમંત સરકારે ગોસાઇજીને પોતાને હાથે પોશાક આપ્યો, અને હારતોરા કરાવીને વિદાય આપી. ચાર પાંચ દિવસ પછી શીખદોના જમાદાર મંડળીને નજરાણું કરવા આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું. નજરાણું થયું. ત્રણસો બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું; ગાદી ઉપર બેઠા પછી પાયમે અને છોટ્ટેદિવસે પાંચસો બ્રાહ્મણોને જમાડવામાં આવ્યા હતા, અને દરેક જણને ચાર આના પ્રમાણે દહિયા આપવામાં આવી હતી.

શ્રીમત ખડેરાવ ગાયકવાડ સવત ૧૯૧૩ ના માગશર વદિ

૧ ને શુક્રવારે, તા. ૧૨-૧૨-૧૮૫૬,

શ્રીમંત ખડેરાવ ગાદી ઉપર બેઠા તે વખતે મિ ડેવિસન ગાયકવાડનો રાજ્યા- રેસિડેન્ટ હતા. રેસિડેન્ટ અને બીજા સર- લિખેક દાર, અમનદાર, સદ્ગૃહસ્થો વગેરેને દર-

બારને માટે નિમંત્રણ આપવામાં આવ્યા

હતા. માગશર વદિ ૧ના પ્રાક્ષમુહૂર્તમાં શ્રીમતે મંગનસ્નાન કર્યું, અને પુષ્પાહવાચન થયું. પછી શ્રીમતે જરીપટકો, સાહેબ નોબલ, તત્તવાર તથા શીકકો દરીયારની પૂજા કરી ગાદી ઉપર બેઠવાનું મુહૂર્ત એક ઘડી અને સત્તર પળનું હતું. તે પહેલાં શ્રીમત સગ્કાર દેવચરમાં બેરા હતા એટલામાં રેસિડેન્ટ મિ, ડેવિસન અને કેમ્પના બીજા ઓમણીસ અધિકારીઓ કેમ્પમાંથી ત્યાં આવી પહોંચ્યા તેમને લેવાને માટે મૃગાસન પાસે ગોવિન્દરાવ રાનસ હોય તથા ગણુપતરાવ બાહિ સાહેબ સામે ગયા આ વખતે પાઠરે, બોરપડે, પાંચેદાર, શિખદીના જમાદાર, દરખદાર, સદ્ ગૃહસ્થો, સરકારના કામદારો-આ બધા હાજર હતા દીવાનખાનામાં દરબાર ભરાયો હતો ગાદી ઉપર બેસવાના મુહૂર્તે રેસિડેન્ટ, ગોવિન્દરાવ રાવસાહેબ અને ગણુપતરાવ બાહિસાહેબ એ ત્રણ અણાઓ દેવચરના દરવાજા પાસે ગયા પછી શ્રીમત સગ્કાર સ્વારી બહાર આવી રેસિડેન્ટ સાથે હસ્તધૂનન કર્યું અમી એક બીજાનો હાથ ઝાંધી દીવાનખાનામાં પધાર્યા ગાદી પાસે આવી ગાદીની પૂજા કરીને ઉત્તર દિશાએ મુખ કરી શ્રીમત સરકારે ગાદી ઉપર પગ મૂક્યો પછી પશ્ચિમ દિશાએ મુખ કરી ગાદી ઉપર તે બેઠા, અને તરત જ સનામીની તોપો ફુટવા માંડી, બદ્મના અવાજો થયા અને વાજા અને શરણાઈ વગેરે વાજવાવાગવા લાગ્યા

પ્રથમ અંગ્રેજ સરકાર તરફથી 'શ્રીમંતને' અહેર થયો, અને પછી રેસિડેન્ટ તરફથી અહેર થયો. તેમાં શાન, માથે બાંધવાનો ફેટો, કીનખાખ, મલમલ, મોતીની કંઠી, શિરપેંચ, પદ્મજડાવી, તોરો. વીંટી, બીકખાળી (કાનમાં પહેરવાનો એક અલંકાર) વગેરે વસ્તુઓ હતી. પછી કલકત્તાના ગવર્નર જનરલ સાહેબે તથા કવસલખાર આસામી ને સરકારમાંથી પોશાક આપવામાં આવ્યો, તથા કંઠી, શિરપેંચ તોરો, પહોચીઓ અને વીંટી એ પ્રમાણે જૂપણો આપવામાં આવ્યાં. રેસિડેન્ટને અને કેમ્પના કર્નલને શ્રીમંત સરકારે પોતાના હાથે કંઠી, શિરપેંચ અને પાંચ સણગી પોશાક આપ્યા. કેમ્પના બીજા અધિકારીઓને પણ શાન પાપડી આપવામાં આવી હતી. પાન સોપારી તથા પછી રેસિડેન્ટ અને કેમ્પની મડળી ઉઠી. શ્રીમંત સરકાર દ્વાર સુધી તેમને વિદાયમાન આપવા ગયા હતા; અને બન્ને દારબારીઓ મૃગાસન સુધી ગયા હતા. રેસિડેન્ટ વગેરે કેમ્પના અધિકારીઓ ખગ્રિમાં બેસીને લહેરીપુરા દરવાજેથી કેમ્પ તરફ ગયા.

પછી શ્રીમંત સરકાર ફરીથી દરબારમાં ગાદી ઉપર બેઠા, અને દારબારીઓ પણ સ્વસ્થાને આવીને બેઠા. દરબાર વગેરે તરફથી નજરાણાં તથા અહેર થયાં. પછી વર્ણસનની ત્રણ સનદો નીચે પ્રમાણે કરી આપી:— (૧) બાળંબદ્ધ ધાગરેને રૂ. ૨૦૦; (૨) દાશ બેપી ચિત્રોડા બ્રાહ્મણને રૂ. ૪૦૦; અને સિદ્ધનાથના બાળબદ્ધ મહારાજને રૂ. ૮૦૦; અને ગાદી ઉપર બેઠા બેઠાજ સહી શીક્ષા કરી આપ્યા રેસિડેન્ટ તરફ જે પાંચ યાદીઓ મોકલવાની હતી તેના ઉપર પણ સહી કરી બધાંને પાનસોપારી આપી, અને દરબાર ખરબાર થયો. પછી દસ વાગે શ્રીમંત સરકાર દેવધરમાં ગયા. ત્યાં ગોવર્ધનનાથજી ગોંસાઇ મહારાજ

તથા રંગીભરાયજી મહારાજ તરફથી શ્રીમંત સરકારને પોશાક અને પ્રસાદી આપવામાં આવ્યાં. પછી શ્રીમંત સરકાર ગજરા-બાઇ સાહેબને તથા બધાબાઇ સાહેબને પગે લાગવા ગયા. ત્યાંથી આવ્યા પછી શ્રીમંતે ખબાતના ગોંસાર્જી મહારાજ તથા ડોકોર-ના શ્રીરણજીરાયજી તરફથી પોશાક અને પ્રસાદી લીધાં. પછી મેડા ઉપર કોડાબાના બંગલામાં વજીરઅલ્લી ખાનબાદ હકીમ સાહેબ, નંદુરબારના પીરબદા, ગીરજા હકીમજી દ્યુભીયાં તથા આબોણુકર - મીયાંનો શ્રીમંતને અલેર થયો; અને શ્રીમંતે તે બધાંનો પાનસોપારીથી સત્કાર કર્યો. બધાઓ શ્રીમંતની રજા લઇને ઘેર ગયા.

શ્રીમંત સરકાર દેવદર્શન કરવાને માટે ચાંદીની અંબાડીમાં બેસીને સ્વારીરૂપે શહેરમાં નીકળ્યા. અંબાડીના ખવાસખાનામાં રા. કૃષ્ણરાવ વિઠ્ઠલ હતા. સ્વારી લહેરીપુરાના દરવાજાની બહાર આવીને ખંડેરાવનાં દર્શન કરવા ગઈ. પછી બેલાઇ માતા અને બેચરાજી માતાના દર્શન કરીને શ્રીમંતસ્વારા દેદારેશ્વરનાં દર્શન કરવા ગઈ. ત્યાં કૈલાસવાસીઓની છત્રીઓનાં દર્શન કરીને બોજન કર્યું. પછી છ ઘડી દિવસ રહ્યો ત્યારે ત્યાંથી સ્વારી કેમ્પમાં રેસિડેન્ટને બંગલે ગઈ. બંગલા આગળ જતાં સિપાઇઓએ શ્રીમંતને સલામી આપી. રેસિડેન્ટ શ્રીમંતને તેડવા સાર બગલા બહાર આવ્યા, અને શ્રીમંતે તેમની જોડે હસ્તધૂતન કર્યું. તે વખતે સલામીની એકવીસ તોપો ફુટી, અને બંદુકોના ત્રણ વાર અવાજ થયા. રેસિડેન્ટના બંગલામાં શ્રીમંત સરકાર કેટલીક મંડળી સાથે ગયા. રેસિડેન્ટે શ્રીમંત સરકારને પોશાક અને અલંકારો આપ્યા, એક હાથી અને એક ઘોડો નજર કર્યો, અને પાનસોપારી વગેરે આપ્યાં. પછી રેસિડેન્ટ, શ્રીમંત સરકાર અને

રા. ગોવિંદરાવ રોડે એ ત્રણુ । પુરુષો હાથી ઉપર બેસીને કવાયત
 બેવા મેદાન ઉપર ગયા. પદ્મટણુના અમલદારો તથા સીપાઇઓએ
 સલામી આપી, એકવીસ તોપો ફૂટી અને બંદુકના અવાજો ત્રણુ
 ચાર થયા. ત્યાર પછી સાદી કવાયત થઇ. કવાયતના મેદાન પર
 રેસિડેન્ટ હાથી ઉપરથી નીચે ઉતર્યા, અને શ્રીમંત સરકાર
 અંબાડીમાં પાછા ફર્યા. શ્રીમંત નવામળરમાંથી ચાંપાનેર ફરવાજો
 આવ્યા, અને ત્યાંથી સરકાર વાડામાં પધાર્યા. દેવદર્શન કર્યા પછી
 શ્રીમંતે હરખાર મંડળીને દીવાનખાનામાંથીજ રજા આપી.

શ્રીમંત મહારાવ ગાયકવાડ સવત ૧૯૨૭ના માઘ સુદી ૭ને

દિવસે, તા. ૨૩-૧-૧૮૭૧, ગાદી ઉપર

શ્રીમંત મહારાવ બેઠા. ગાદી ઉપર બેસવાનું મુહૂર્ત બપોરે
 ગાયકવાડનો રાજ્યા- સવા બાર વાગે હતું. પ્રાતઃકાલમાં મંગલ
 લિપેક

સ્નાન કરીને શ્રીમંતે દેવધરમા જઈ દેવ-
 સેવા કરી. પ્રુષ્ણાહવાચન થયા પછી તેમણે

જરાપટકો, સાહેબનોબદ વગેરેની પૂજા કરી. ઉપરના મેડે ઝવેર-
 ખાનામાં તૈયાર ફરેલા નવા સોનાના સીંકળું તથા કટીયારડું
 તેમણે પૂજન કર્યું. પછી દેવધરમા આવીને તેમણે નિત્યદાન તથા
 મહદાનો આપ્યા, અને બ્રાહ્મણોને નિમંત્રણની સોપારીઓ આપી.
 પછી હરિયાના જળથી શ્રીમંતનો અભિષેક થયો. બરોબર અગીઆર
 વાગે હરિબા દાદા રેસિડેન્ટને તેડા લાવવા સારૂ કેમ્પમાં ગયા.
 કેમ્પમાંથી રેસિડેન્ટ, નેટિવ આસિસ્ટન્ટ રા. હરિ આપાજી અને
 રા. હરિબા દાદા એ ત્રણુ જણુ બાર વાગે સરકારવાડામાં આવી
 પહોંચ્યા. શ્રીમંતે તેમનો સત્કાર કર્યો.

મુહૂર્તનો સમય પામે આવતાં હરિબા દાદાની સૂચનાથી

રેસીડેન્ટ દેવધર પાસે ગયા. શ્રીમંત સરકાર અલંકારો પહેરીને દેવધરમાંથી બહાર આવતા હતા. રેસીડેન્ટ શ્રીમંતનો હાથ ઝાલીને ગાદી સુધી લઇ આવ્યા. શ્રીમંત પશ્ચિમ દિશાએ મુખ કરીને મુહૂર્તઘટિકા પૂરી થતાની સાથે બરાબર સવા બાર વાગે ગાંધી ઉપર બેઠા. સરચાઇઓ વાગવા લાગી, બંદુકોના અવાજો થયા, તોપો ફૂટી. રેસીડેન્ટ ગાદીની ડાબી બાજુએ ખુરશી ઉપર બેઠા. હરિબાદાદા, રેસીડેન્ટની ખુરશી અને રાજગાદી એ બેની વચ્ચે બેઠા.

રેસીડેન્ટ અને શ્રીમંત સરકારની વચ્ચે પંદરેક મિનિટ વાતચીત થયા પછી રેસીડેન્ટ નેટિવ એસિસ્ટન્ટ રા. હરિ આપાજીને પોતાની પાસે બોલાવીને કહ્યું કે નીચે પ્રમાણે તમે આ દરબારમાં બહેરાત કરો. હરિ આપાજીએ નીચે પ્રમાણે ત્યાં બહેરાત કરી:-

“ શ્રીમંત ખંડેરાવ મહારાજ મરણ પામ્યા તે વખતે અંગ્રેજ સરકારે દુખવટો-શોક દર્શાવનારો પોશાક-શ્રીમંત મહારાવ મહારાજને આપ્યો હતો. તે જ સમયે શ્રી. ખંડેરાવ મહારાજ પછી ગાદીના વારસ તરીકે શ્રી. મહારાવ મહારાજને કબુલ રાખ્યા છે. પરંતુ શ્રી. ખંડેરાવ મહારાજનાં પત્ની શ્રી. જમના-બાઈ સાહેબને જે પુત્ર અવતરે તો ગાદીનો વારસ તે થશે, અને શ્રી. મહારાવ મહારાજ તેમના પાસનકનાં તરીકે ચાતુ રહેશે એ પ્રમાણેની કબુલ્લાત શ્રી. મહારાવ મહારાજે લખી આપી છે. ગાદી ઉપર બેસવાનું મુહૂર્ત આજે જ હોવાથી, અને આગામી મુહૂર્ત નીકળે તેવું નથી એમ શ્રી. મહારાજએ દહેવાધી અમે આજે અહીં ખાનગી રીતે આવ્યા છીએ. ગાદીનશીન થયા બદલેના દરબાર અમારા તરફથી આમળ ઉપર થશે. ”

ઉપર પ્રમાણે હરિ આપાજીએ જાહેરાત કરી પછી રેસિડેન્ટ પોતે પણ એ જ પ્રમાણે જાહેરાત કરી. પછી હરિયા દાદાએ શ્રીમંત સરકારને સરકારી અહેર આપ્યો. શુભ શકુન તરીકે હરિયા દાદા વગેરેના પાંચ અહેરો થયા. સરદાર, માનકરી વગેરેને અહેર રોકડ રૂપીઆના સ્વરૂપમાં લેવાનો રીવાજ હતો; પણ દરબારમાં, જેનો નેટલા રૂપીઆનો અહેર હોય તેટલી કિંમતનું :દાખલ જામદારખાનામાંથી લાવી તે કાપડ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ આગળ ધરવામાં આવતું. અહેર દરનારા પાછળથી સરકારમાં રોકડા રૂપીઆ જામે કરાવતા. આ દરબારમાં કાપડ વગેરે લાવવામાં વિશેષ ધ્યાન એમ હોવાથી પાનસોપારી આપવાની શરૂઆત કરી. પાનસોપારી પછી રેસિડેન્ટ કેમ્પમાં ગયા.

પછી દરબારમાં રહેલી બીજી બધી મંડળીએ શ્રીમંત સરકારને નજરાણું કહ્યું, અને પાનસોપારી થઇ. વર્ષાસનની પાંચ સનદો, દેવસ્થાનની બે સનદો, નારાયણ જેથી પાદરાકર તથા સુખા શાસ્ત્રી એ જેની ગાયનની સનદો, અને પાલખીની નિમણૂકની સનદો પર શીક્ષા કરવામાં આવી. રેસિડેન્ટ તરફ મોકલવાની પાંચ યાદીઓ પર સહી થઇ અને દરબાર બરખાસ્ત થયો. બે વાગે શ્રીમંત સરકાર સોનાની અંબાડીમાં બેસીને દરવાજા જેથી સ્વારીના રૂપમાં દેવદર્શન માટે ગયા. ખવાસખાનામાં હરિયા દાદા બેઠા હતા. બોલાઇમાતા, બેચરાજમાતા વગેરેનાં દર્શન કરીને દેદારેશ્વરમાં કે. મહારાજની છત્રીનાં દર્શન કર્યાં. પછી શહેર બહારના રસ્તેથી મોતીબાગ પાસેથી થઇ ખડેરાવનાં દર્શન કર્યાં. શ્રીમંતની સ્વારી સાંજે સવાસાત વાગે સરકારવાડામાં આવી, અને શ્રીમંતે બધા લોકોને રજા આપી.

સંવત ૧૯૨૮ ના આવણ વદિ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ

ઐતિહાસિક ઝાલના રાજગોનો રાજ્યાભિષેક

સવારના આઠ વાગે શ્રીમંત સરકારને પોશાક આપવાનું મુહૂર્ત હતું. રેસિડેન્ટ અને કંપનીના બીજા અધિકારીઓ વખતસર આવી પહોંચ્યા, અને શ્રીમંતે તેમનો સત્કાર કર્યો. મુહૂર્તના સમયે શ્રીમંત ગાદી ઉપર બેઠા, અને અંગ્રેજ સરકાર તરફથી રેસિડેન્ટે શ્રીમંતને પોશાક આપ્યો. તે સમયે તોપો ફૂટવા લાગી. શ્રીમંત સરકાર તરફથી ગવર્નર, રેસિડેન્ટ વગેરે અધિકારીઓને બહુમાનનો પોશાક આપવામાં આવ્યો. પાનસોપારી યથા પછી રેસિડેન્ટ અને કંપનીના અધિકારીઓ કંપમાં પાછા ગયા; ત્યાર પછી બીજી બધી મંડળીઓ શ્રીમંત સરકારને અહેર કર્યો અને નજરાણું ધરવામાં આવ્યું. શ્રીમંત સૌભાગ્યવતી રાણી સાહેબે પણ શ્રીમંતને નજરાણું ધર્યું. આ દરબાર બરખાસ્ત થયો; અને રાણી સાહેબનો દરબાર ભરાયો. તેમાં બધાંઓએ નજરાણું કર્યું, અને પાનસોપારી યથા પછી બારદારીમાં બેઠા બેઠા દીવાન સાહેબે રેસિડેન્ટની તરફ મોકલવાની માદીઓ તપાસી અને શ્રીમંતે છળમાં આવી તે ઉપર સહી કરી.

લગભગ ચાર વાગે શ્રીમંત સ્વારી રેસિડેન્ટની પૂર ભપકાયા જવા નીકળી. શ્રીમંત સોનાની અંબાડીમાં બેઠા, અને ખવાસ-ખાનામાં દીવાન રાવસાહેબ મૈરાજ બેઠા. બીજા બધા અધિકારીઓ પણ પોતાના દરજ્જા પ્રમાણે બેઠા હતા. શ્રીમંત સ્વારી રેસિડેન્ટના બંગલે પહોંચી, રેસિડેન્ટે શ્રીમંતના સામે આવી સત્કાર કર્યો, અને સલામની એકવીસ તોપો ફૂટી. આ વખતે કે. શ્રીમંત ખડેરાવ મહારાજના પત્ની શ્રી. જમનાબાઈ સાહેબ રેસિડેન્ટના બગલામાં મુલાવડાં હતાં, એટલે રેસિડેન્ટ, ગોપાળરાવ મૈરાજના બંગલામાં રહેતા હતા. આ બંગલામાં દરબાર ભરાયો. રેસિડેન્ટ મિ. બારે શ્રીમંત સરકારને પોશાક અને પાનસોપારી આપ્યાં. શ્રીમંત

ઉપર બેઠા કે તરતજ તોપોની સલામી આપવામાં આવી સરદાર,
દરકદરે, માનકરી વગેરે મ્હંડણીએ મહારાજને મુજરો કરીને તેમને
અહરે ક્યો. અહરનો પોશાક સર માધવરાવ પોતાના
હાથમા લેતા અને પછી તેને મહારાજના હસ્તને સ્પર્શ કરવામાં
આવતો હતો. પછી નજરાણું કરવામાં આવ્યું. પ્રથમ દિવાન
માહેએ મહારાજને નજરાણું ક્યું. પછી સનદો, શિષ્ટાઓ અને
કે પની યાદી ઉપર મહારાજએ પોતાની સહી કરી દિવાન સર
માધવરાવે મહારાજને અત્તર, ગુલાબ, પાનસોપારી વગેરે આપ્યા,
અને દરબાર બરખાસ્ત કરવામાં આવ્યો.

અગ્રેજ સરકાર તરફથી મહારાજને રાજ્યાભિષેક નિમિત્તે
સ્વરશ્ચરી ભવિતો આવ્યો હતો, અને મહારાજને તે અર્પણ કરવાને
માટે તે જ દિવસે ત્રીજા પહોરમાં એક બીજો દરબાર બરખા
આવ્યો હતો તે માટે વડોદરાના રેસિડેન્ડ કર્નલ સર રિચર્ડ મીડ
અને ગવર્નર જનરલ સાહેબના પ્રતિનિધિ પોતાના હાથ તથા
અરાઠ અધિકારીઓ અને છ દુબાખીઓ પોતાની સાથે લઈને
બપોરે અગીયાર વાગ્યાના સુમારે રેસિડેન્સીમાંથી નીકળી બહેરીપુરા
દરવાજા સુધી આવ્યા ત્યાં તેમને માં શજાગારેયો હાથી આણી
ગાખવામાં આવ્યો હતો તેના ઉપર બેસીને રાજ્યાભિષેકને સાર્વ-
ભૌમ સરકારના મંજુરી છે એ દર્શાવવાને માટે તેઓ રાજવાડામાં
આવ્યા. રાજવાડાના દાર આગળ જ દિવાન સર ટી માધવરાવે
તેમનું સ્વાગત ક્યું અને તેમને સિંહાસનના દિવાનખાનામાં આપ્યા
ત્યાં દેવગૃહના દરવાજા આગળ મહારાજ તેમને મળ્યા અને તેમની
સાથે હસ્તધૂતન ક્યું પછી એક બાજુએ એક હાથ સર રિચર્ડ
મિડના હાથમાં અને બીજા બાજુએ બીજો હાથ એસિસ્ટન્ટ રેસિ-
ડેન્ડ મિ. રિચીના હાથમાં, એ પ્રમાણે મહારાજ અને અન્ય સર્વ

મંડળી ગાદી સુધી આવી. ત્યાં રેસિડેન્ટે મહારાજને જાણીને ગાદી ઉપર બેસાડ્યા. પછી દિવાન સર ટી. માધવરાવે પ્રથમ મહારાજને પાનસોપારી અને અતરગુલાખ આપ્યાં. એજ પ્રમાણે સરકારી, તોપખાનામાંથી ૧૨૨ તોપોની સલામી આપવામાં આવી. તેજ પ્રખતે તોપખાનું જે ત્યાં આણવામાં આવેલું હતું તેના તરફથી વડોદરા સંસ્થાનના રાજાઓને આપવામાં આવતી ૨૧ તોપોની સલામી આપવામાં આવી. પછી રેસિડેન્ટ મિડ સાહેબે અંગ્રેજ સરકાર તરફથી નવીન મહારાજાઓને આપવાની માટે આજ્ઞા સન્માનને આશરે ચૌદ હજાર રૂપીઆની કૌશલ્યને પોશાક અર્પણ કર્યો. આ પોશાક રેસિડેન્ટ પોતે રેસિડેન્સીમાંથી પોતાના હાથમાં લઈને આવ્યા હતા. પછી મહારાજાએ રેસિડેન્ટ સાહેબ અને તેમના એસિસ્ટન્ટ સાહેબને પોતાના હાથે પરત ભેટ તરીકે પોશાક આપ્યો અને સર ટી. માધવરાવે રાજકન્યા તારાબાઈને પાન સોપારી આપી. આ પ્રમાણે મર્વ વિધિ થતા સમાજ બ પૂરો થયો, અને રેસિડેન્ટ અને તેમની સાથે આવેલી મંડળી ઉભી થઈ. મહારાજાએ તેમને દરવાજા સુધી પહોંચતા કર્યા, અને તે બધા ગયા પછી પોતે પોતાની ગાદી ઉપર આવીને બેઠા. પછી દિવાને અને અન્ય સરકારી અધિકારી વગેરેએ મહારાજાને મુજરો કરીને પોશાક આપ્યો, અને પછી દરબાર વિસર્જન કરવામાં આવ્યો.

દરબાર પૂરો થતા જ દિવાને પોતાની સહીથી તીએ પ્રમાણે જાહેરનામું પ્રસિદ્ધ કર્યું —

“ સર્વ લોકોને જાહેર કરવામાં આવે છે કે આજ રોજ પ્રાતઃકાળે નામદાર ગવર્નર જનરલ સાહેબના એજન્ટે અને એ-શિયલ કમિશનરે તા ૨૫ ના રોજ કાઢેલા જાહેરનામા પ્રમાણે

રાન્યાભિષેક ગ્રન્થ'

વાંધસરોય સાહેબ તરફથી મહારાજને ઉપરના પત્રનો નીચે પ્રમાણેનો જવાબ મોકલવામાં આવ્યો હતો:—

“શ્રી. મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ,
સેનાખાસજેઘ સમરોર બદાહુર,
વડોદરા પ્રતિ.

સન્માન્ય મિત્રવર્ધ,

આપનો તા. ૨૭ મે ૧૮૭૫નો શુભ પત્ર મળ્યો છે, અને તેમાં આપને મહારાણી જમનાબાઈ સાહેબે દત્તક લીધાના અને રાન્યાભિષેક થવાના સમાચાર વાંચી આનન્દ થયો.

આ શુભ પ્રસંગ માટે હું આપને અન્તઃકરણપૂર્વક અભિનન્દન આપું છું. આ નિમિત્તથી આપને અને આપની પ્રજાને સૌખ્યનો ઠાસ પ્રાપ્ત થશે એમ મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

ધર્મેજ સરકારનો આપે આભાર માન્યો તે મેં ધ્યાનમાં લીધું છે. તેજ પ્રમાણે આપનો પોતાના, આપની પ્રજાના અને હિન્દી સામ્રાજ્યના હિતને માટે અનેકવાર ધર્મેજ સરકાર તરફથી મિત્ર તરીકે જે સલાહ આપને આપવામાં આવશે તેને સ્વીકાર કરવાને માટે આપે આપેલા અભિવચનનો આપના પત્રમાંના ઉલ્લેખ મેં વાંચ્યો છે.

શ્રીમહારાણી જમનાબાઈ સાહેબની ઉપર મહારાણી વિક્ટોરિયાએ દર્શાવેલી ઉપરની કૃપા માટે તેમનો આપની માતૃશ્રી તરફથી આભાર માનવાની મને જે નિનંતી આપે કરી છે તેનો હું આનન્દથી સ્વીકાર કરું છું.

ઐતિહાસિક ઠાણના રાજ્યોનો રાજ્યાભિષેક

આ પ્રસંગે આપને માટે મને થએલો આદર વ્યક્ત કરવાની છું તક લઉં છું.”

સિમલા. તા. ૭ જુન ૧૮૭૫.

આપનો મિત્ર,

(સહી) નૌર્યધુક,

વાઘસરોય અને ગવર્નર જનરલ.

આ પ્રમાણે શ્રી. મહારાજ સયાજીરાવ ગાયકવાડ ત્રીજાને રાજ્યાભિષેક થયો અને સુવર્ણ યુગનો આરંભ થયો. મહારાજ સાહેબના રાજ્યાભિષેક પછી તરતજ રા. બળવંતરાય દેવ ને શ્રી. મહારાજ ગાયકવાડની કારકીર્દીમાં રાજ્યકારનારમાં મુખ્ય અધિકારી હતા તેમણે નવા મહારાજ સાહેબની બાવી કારકીર્દીની જે હિતમ આગાહી કરી હતી તેજ પ્રમાણે બવિધ્યમાં થયું; અને સર્વ પ્રજાને અપૂર્વ સંતોષ થયે.

પ્રકરણ પાંચમું

ગીજ દેશોમાં રાજ્યાભિષેક

ઇંગ્લંડમાં આજે રાજ્યાભિષેકવિધિ પ્રચલિત છે તે છેલ્લા

લગભગ એક હજાર વર્ષથી અનિચ્છિત

ઇંગ્લંડમાં રાજ્યા- રીતે ચાલ્યો આવ્યો છે. રાજ્યાભિષેક વિષે-
ભિષેક નો પ્રથમ પ્રાચીન ઉલ્લેખ આયોનાના

વિહારપાલ (Abbot) સેન્ટ એડમ્નને

(ઇ. સ. સાતમું શતક) લખેલા સેન્ટ કોલમ્બાના જીવનચરિત્રમાં

જોવામાં આવે છે. આ ગ્રન્થમાં ગ્રેટબ્રિટનના ઐડાન (મરણ ઇ.

સ. ૬૦૬) નામના રાજાના રાજ્યાભિષેકનું વર્ણન કરવામાં આવેલું

છે. રાજાના મસ્તક ઉપર વિહારપાલ પોતાનો હાથ મૂકે છે, અને

રાજાનો રાજ્યાભિષેક થાય છે. સ્પેનમાં (ઇ. સ. ના સાતમા શતકમાં)

અને ફ્રાન્સમાં (આઠમા શતકમાં) રાજાના શરીરે પવિત્ર તેલનો

લેપ કરીને રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવતો હતો. એડવર્ડ ધી

કન્ફેસર (૧૦૪૨-૬૬) પોતાના રાજ્યાભિષેક પછી વેસ્ટમિન્સ્ટર

માં એક દેવળ બંધાવ્યું, અને ભવિષ્યમાં આજ દેવળમાં— વેસ્ટ-

મિન્સ્ટર એબીમાં — ઇંગ્લંડના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક થવા

લાગ્યો; અને આજે પણ તે જ સ્થળે રાજ્યાભિષેક થાય છે.

અગીઆરમા શતકમાં વેસ્ટમિન્સ્ટર લંડનથી જુદું હતું, અને

રાજાઓના કુલની પ્રાચીન ધાર્મિક ભાવનાઓ સાથે વેસ્ટમિન્સ્ટરનો

સારો સંબંધ હતો. આ કારણથી વેસ્ટમિન્સ્ટરમાં જ રાજ્યાભિષેક

કરવાનો વિધિ સરૂ થયો. સામાન્ય રીતે આવા વિધિઓ દેશની

રાજધાની કરતાં ગ્રામીણ ધાર્મિક સ્થળોમાં કરવામાં આવે છે; અને તેથી ઇંગ્લંડ સિવાયના ખીજી દેશોમાં પણ આ પ્રકારની પદ્ધતિ જ જોવામાં આવે છે. ફ્રાન્સના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક પેરિસમાં નહિ પણ હાઈમ્સમાં કરવામાં આવતો હતો; સ્પેનના રાજાઓનો માડ્રિડમાં નહિ પણ ટોલેડોમાં, પોર્ટુગલના રાજાઓ નો વાસોમાં નહિ પણ કેઝામાં, સ્વીડનના રાજાઓનો સ્ટોકહોમમાં નહિ પણ ઉપ્સામાં, રશીઆના ઝારોનો સેન્ટપિટર્સબર્ગમાં નહિ પણ મોસ્કોમાં, અને રૅકૅટલંડના રાજાઓનો એડિનબર્ગમાં નહિ પણ રૅકોનમાં.

ઇંગ્લંડનો રાજ્યાભિષેકવિધિ પહેલાં બહુ સારો હતો, પણ ભાવનાવાદ (Symbolism) જેમ જેમ રાજ્યાભિષેકનો વધતો ગયો તેમ તેમ કાળક્રમે વિધિમાં ફાતકાસ ધણા અગ્રી ઉમેરવામાં આવ્યાં, અને પરિણામે રાજ્યાભિષેકવિધિ એટલો બધો અવ્ય બન્યો કે અસાધારણ માણસ પણ તેનાથી અજાણ જાય. વિધિના વિકાસમાં એક દરે કે જૂમિકાઓ જોવામાં આવે છે. (૧) પ્રથમ જૂમિકા ઇ. સ ના નવમા સતકમાં એમબર્ટના અન્યથી શરૂ થાય છે. આમાં રાજાનો રાજ્યાભિષેક થાય છે, અને રાજા પ્રતિજ્ઞા લે છે કે હું મારા ત્રણ દર્તાઓ સારી રીતે બજાવીશ; ધર્મસંધ અને પ્રજાને શાન્તિ આપવી, ખીડા દૂર કરવી અને ન્યાયી અને દયાળુ રહેવું. આ જૂમિકામાં રાણીના રાજ્યાભિષેકનો ઉલ્લેખ નથી. (૨) ખીજી જૂમિકાનો આરંભ દસમા સતકમાં થયેલો છે. (ખીજી એથેલ્સ્ટેડનો રાજ્યાભિષેક, ૯૯૮ ? - ૧૦૧૬). આમાં વધારાનાં તરનો એ કે રાજાને વીંટી પહેરાવવામાં આવે છે, અને રાજાના અભિષેક પછી ગણતો અભિષેક થાય છે.

માન્સ અને ઇટાલીના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેકવિધિ આ વિધિ ઉપર રચાયેલો છે. (૩) ત્રીજી ભૂમિકા પહેલા હેનરીના સમયથી (૧૧૦૦-૪૫) શરૂ થાય છે. આમાં ખાસ નોંધનીતા નથી; ફક્ત પ્રાર્થના વધારે ઉમેરવામાં આવી છે. (૪) ચતુર્થ ભૂમિકા બીજા એડવર્ડના સમયથી (૧૩૦૭-૨૭) શરૂ થઈ છે. આ ભૂમિકામાં રાજ્યાભિષેકવિધિ બાવનાવાદના પરિણામે બહુ જ ભવ્ય અને વિકસિત થયેલો છે. વિધિમાં રાજચિહ્નોનો પ્રવેશ થાય છે. રાજચિહ્નો એ બિજા બિજા બાવનાનાં પ્રતીકો બને છે: મુકુટ એ રાજાનો પ્રતાપ છે, વીંટી શક્તિ છે, દણ્ડ (Sceptre) શક્તિ છે, ચઢિલા (Rod) ન્યાય છે, એક તલવાર (Curtana) દયાની છે, બીજી તલવાર પ્રજાને આપવાના ન્યાયની છે, ત્રીજી તલવાર ધર્મસંઘને આપવાના ન્યાયની છે, બાઈમસ ધર્મની તલવાર છે, મરુડ સામ્રાજ્યનું પ્રતીક છે, ઇત્યાદિ. રાજાનું નિવાસસ્થાન વેસ્ટમિન્સ્ટર હાઉસમાં હતું; અને ત્યાં જ ઉમેરાવો (Lords Temporal) રાજાને રાજ્યાસન ઉપર બેસાડીને 'રાજા' તરીકે જાહેર કરતા હતા, જ્યારે ધર્મગુરુઓ તેજ સમયે વેસ્ટમિન્સ્ટરના દેવળમાં ઉભા રહેતા હતા. રાણીની ખુરશી રાજાની ખુરશીથી નીચી હતી વિધિમાં નવીન તરવો ઉમેરાયા; રાજા અને રાણી વચ્ચે અને સુવર્ણનું પ્રથમ દાન કરવા નાખ્યા; શરીરે એ અંગોને બદલે પાંચ અંગોમાં મુગધિ પવિત્ર તેલનો લેપ કરવામાં આવ્યો, રાજા અને રાણીના પહેરવેશમાં બહુ સુધારો વધારો કર્યો; અને આચાર્યશ્રીએ હાથે રાજાનો રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો. બીજાં ઘણાં વધારાઓ કરવામાં આવ્યાં. આ ચતુર્થ ભૂમિકાનાં રાજ્યાભિષેકપદ્ધતિને. *Liber Regalias* કહેવામાં આવે છે, અને આજે પણ વસ્તુતઃ આ

પદ્ધતિ પ્રમાણે રાજ્યાભિષેક થાય છે (પ ૬) પાચમી અને છઠ્ઠી જૂમિનઓમાં પેટનને જાડને અગ્રેજી બાપાનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે, પણ મહત્ત્વના ફરકારા કરવામાં આવ્યા નથી.

પ્રાચીન રાજ્યાભિષેકપદ્ધતિ ઘણી નાખી હતી અને રાજ-

ઓને ઘણા શ્રમ પડતો હતો આજે વિધિને

રાજ્યાભિષેકનું સક્ષિપ્ત કરી નાખ્યો છે, છતાં પણ તગભગ

અઘડપ

ચાર ટપાક વાગે છે આરજી કાળથી તે

વર્તમાન કાળ સુધી રાજ્યાભિષેકવિધિમાં એ- તરફ પ્રધાન રહેતું

છે, અને તે એ કે રાજા એ પ્રજા અને ધર્મમથનું રક્ષણ કરનાર

છે, આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ કરનાર છે, તેથી

રાજાને ગૌરવેન વાચવાનો અર્થિનાર પણ છે આ કારણથી

રાજામાં શાસન અને ધર્મશુરના તત્ત્વોનું મિશ્રણ થએલું છે.

ગાંધી એ person of law છે તેથી રાજાના રાજ્યાભિષેક અને

પાદરીના અભિષેક વચ્ચે અતિ સામ્ય છે રાજાની દિવ્યતા—

Divine Right of Kings નો સિદ્ધાન્ત આમાથીજ નિરસ્યો

છે લોકો પોતાના મેળો મેટાડવા માટે રાજાને દિવ્ય માનીતે

એના શરીરનો અપર્ક કરતા હતા, અને આ પદ્ધતિ ઘણા સમય

સુધી ચાલુ રહી રાજ્યાભિષેકવિધિમાં બીજી પ્રધાન નક્ષણ એ

છે કે રાજાતમા પ્રજાજનો જાણે રાજાની પસંદગી કરતા હોય,

પસંદગી અને વસપરપરા એ બે તત્ત્વો સાથે સાથે જોડાએના

રહેલા છે અભિષેકવિધિમાં પ્રજાજનો અને ધર્મશુરઓ રાજાને

‘ રાજા ’ તરીકે ગ્રીહાં છે, અને એમની સમાપ્ત દર્શાવનારા

અંગો વિધિમાં જોવામાં આવે છે આજે પણ આ સિદ્ધાન્ત

એ- રૂપમાં કે બીજા રૂપમાં સ્વીકારવામાં આવેલો છે

રાજ્યાભિષેકમાં જે રાજગિહનોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે

છે તે ઐતિહાસિક દષ્ટિએ મહત્વનાં છે. રાજ પ્રથમ સેન્ટ એડવર્ડનો મુકુટ પહેરે છે, અને પાછળથી સામ્રાજ્યમુકુટ પહેરે છે. રાજ્યાભિષેકને માટે જે ખુરશી છે તેમાં નીચલા ભાગમાં એક ઐતિહાસિક પથર (Stone of Scone) મૂકવામાં આવેલો છે. અનાદિકાળથી રાજ્યાભિષેકને માટે પથરનો ઉપયોગ કરવામાં આવેલો છે, કારણકે પથર એ શક્તિ અને સ્થિરતાનું પ્રતીક છે. રોમના પથર-પ્રારબ્ધનો પથર-ગડુ પ્રાચીન છે; અને આખ્યાયિકા પ્રમાણે બેથ્થમાં તેના ઉપર જેઠજ સૂતો હતો. પછીથી રૅક્ટલ્સ'ડના રાજાઓનો રાજ્યાભિષેક તેના ઉપર થતો હતો. પહેલો એડવર્ડ (૧૨૭૨-૧૩૦૭) આ પથર ઇ. સ. ૧૨૬૬માં રૅક્ટલ્સ'ડમાંથી લાવ્યો અને વેસ્ટમિન્સ્ટર એબીમાં મૂક્યો. પછીથી રાજ્યાભિષેક માટે સેન્ટ એડવર્ડની એક ખુરશીની નીચે અને મૂક્યો અને તેની નીચે ચાર ચિતાઓની બેઠક બનાવી આખું રાજ્યાસન હિન્દુસ્તાનના સિંહાસન જેવું બધા બનાવ્યું. રાજના શરીરે લેપ કરવાને માટે એલીવ એઇલ અને રાજના જેવો સુગંધિ પદાર્થ એ બેને મિશ્ર કરવામાં આવે છે, અને ગરુડના આકારના એક સુવર્ણપાત્ર (ampulla)માં ભરવામાં આવે છે. આ પાત્રમાંથી એક ચાંદીના ચમચામાં તેલ રેડી કેન્ટરબરીનો આર્ચબિશપ તેમાં પોતાની આંગળાઓ બોળે છે, અને પછી રાજના શરીરે જુદાં જુદાં અંગેએ લેપ કરે છે. રાજ્યાભિષેકનાં સાધનોમાં આ ચાંદીનો ચમચો સૌથી જુનો છે. આ બધાં સાધનો પહેલાં લંડનના ટાવરમાં રાખવામાં આવતાં હતાં. રાજ્યાભિષેકને માટે ટાવરમાંથી સ્વારીરૂપે વેસ્ટમિન્સ્ટર પેલેસમાં લાવવામાં આવતાં હતાં, અને રાજ્યાભિષેકના દિવસે સવારમાં રાજ પોતાની તહેનાતમાં રહેનારા ઉમરાવોને વિધિપૂર્વક વહેંચી આપતો હતો. કેટલાક સમયથી આ રાજચિહ્નો વેસ્ટમિન્સ્ટર

એખીમાંગ રાખવામાં આવે છે. રાજ્યાભિષેકની આગલી રાત્રીએ તેમને જેસલેમ એમ્બરમા આણવામાં આવે છે અને રાજ્યાભિષેકને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં પાદરીઓ જેસલેમ એમ્બરમાંથી તેમને તળે એખીના પશ્ચિમ દ્વારના પામેના ખંડમાં ટેબલ ઉપર મુકે છે, અને રાજની સ્વારીની રાહ જુવે છે.

પહેલાં રાજ્યાભિષેકને માટે રાજની સ્વારી લંડનના ટાવરમાંથી નીકળી વેસ્ટમિન્સ્ટર હાલમાં આવતી હતી. આ પદ્ધતિ લગભગ ત્રણમો વર્ષ (૧૭૭૭-૧૯૬૦) સુધી ચાલુ રહી આજે શહેનશાહની સ્વારી બકિંગહામ પેલેસમાંથી નીકળી રૉયલ રોડ કોચમાં એસી વેસ્ટમિન્સ્ટર એખી આગળ આવે છે; અને એખીના પશ્ચિમ દ્વારે ઉતરી વેદિ આગળના થિએટરમાં જાય છે. આ સ્વારી ઘણી બધી હોય છે. આ વખતે રાજ ને ટોપી પહેરે છે તેને Cap of Maintenance કહેવામાં આવે છે. સામાન્ય રીતે રાજ્યાભિષેક રવિવારે અથવા કોઈ તહેવારના દિવસે રાખવામાં આવે છે. નવો રાજ માદી ઉપર આવે ત્યારે ટંદો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે, અને પછી રાજ પોતાની પ્રજાને સંદેશો આપે છે. જુના રાજના મરણ વખતે જ નવો રાજ વિના વિદાયે માદીએ એસે છે, અને પ્રજાજનો ઉચ્ચ સ્વરે એસે છે કે, 'રાજ મર્યો, રાજ ઘણું જીવો'. પછીથી અતુલ્યતાએ રાજનો અને રાણીનો વિધિપૂર્વક રાજ્યાભિષેક કરવામાં આવે છે. પહેલાં રાજ્યાભિષેક વખતે ઉમરાવો રાજને દાસ ઉપર બેસાડીને ઉચ્ચકતા હતા; આજે રાજ્યાભિષેક ખુરશીમાં બેસાડવામાં આવે છે. રાજ્યાભિષેકની બધી તૈયારી કરીને રાજચિહ્નો વેદિ (altar) ઉપર મૂકવામાં આવે છે, અને ત્યાંથી વિધિ વખતે રાજને આપવામાં આવે છે. અને રાજ્યાભિષેક પૂરો થયા પછી શહેનશાહની

સ્વારી વેસ્ટમિનસ્ટર એબીમાંથી નીકળીને બર્કિંગહામ પેલેસમાં જાય છે. શહેનશાહના રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે જગતના મુદા મુદા ભાગ માંથી ઘણા માણસો આવી પોતાની રાજનિષ્ઠા વ્યક્ત કરે છે. રાજાઓ, મદારાજાઓ, સંસ્થાનાના ગવર્નરો અને ખીજા અધિકારીઓ આ સમયે હાજર હોય છે. શહેનશાહનો ઇશ્તિહાદમાં રાજ્યાભિષેક થાય છે ત્યારે હિન્દુસ્તાનમાં વાઇસરોય એક દરબાર ભરીને તેની પ્રસિદ્ધિ કરે છે. આવા એક દરબારમાં શહેનશાહ પાંચમા 'જ્યોજ' પોતેજ હાજર હતા; અને પોતાના રાજ્યાભિષેકની પ્રસિદ્ધિના હિન્દુસ્તાના દરબારમાં શહેનશાહ પોતેજ હાજર રહે એનો આ પહેલોજ દાખલો છે.

૬. સ. ના આદ્દમાં ચતુર્થી તે અત્યાર સુધીમાં અંગ્રેજ રાજ્યાભિષેકનો વિકાસ કેવી રીતે થયો તે

રાજ્યાભિષેકવિધિ આપણે સંક્ષેપમાં જોયું. આદ્દમાં એકવડે

તા. ૧૦-૧૨-૧૯૩૬ને દિવસે ગાદીનો ત્યાગ

કયો; છઠ્ઠા જ્યોજ તા. ૧૨-૧૨-૧૯૩૬ને દિવસે ગાદી ઉપર આવ્યા એવો ઠંડેરો પ્રસિદ્ધ થયો; અને તા. ૧૨-૫-૧૯૩૭ને દિવસે વેસ્ટમિનસ્ટર એબીમાં ના. શહેનશાહ છઠ્ઠા જ્યોજ અને મહારાણી ઇલીઝાબેથનો વિધિપૂર્વક રાજ્યાભિષેક થયો. તે પ્રસંગે જો રાજ્યાભિષેકવિધિ સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો તે ઉપરથી અંગ્રેજ રાજ્યાભિષેક વિધિના અર્વાચીન સ્વરૂપનો આપણને ખ્યાલ આવે, અને તેથી અહીં એ વિધિનું સંક્ષિપ્ત વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.

આ રાજ્યાભિષેકવિધિનાં એકંદર ૧૮ અંગો છે : (૧) તૈયારી, (૨) દેવળમાં પ્રવેશ, (૩) રાજાનો 'રાજ' તરીકે સ્વીકાર, (૪) પ્રાર્થના, (૫) સહજોજન અથવા કૉમ્યુનિયન વિધિનો આરંભ,

ઉપદેશ, અને પ્રતિજ્ઞા, (૬) અભિષેક, (૭) રાજ્યને એડીએ અને તક્ષવારનું અર્પણ, અને તક્ષવાર જાંધરી, (૮) રાજવેશ અને ગોળો (orb) એ બેનું અર્પણ, (૯) મુદ્રિકા અને રાજદણનું અર્પણ, (૧૦) મુકુટ પહેરાવવો, (૧૧) બાધ્મજનું અર્પણ, (૧૨) આશીર્વાદ, (૧૩) ગાદી ઉપર બેસાડવું, (૧૪) અભિન્દન, (૧૫) રાણીના રાજ્યાભિષેક, (૧૬) કૌમ્યુનિઅન અથવા સહબોજન, (૧૭) 'હે ઈશ્વર ! અમે તારી પ્રાર્થના કરીએ છીએ' ('Te Deum laudamus') એ પ્રાર્થનાનું ગાન, અને (૧૮) વિશ્રાન્તિ. આ અરાધ અંગોનું સ્વરૂપ નીચે પ્રમાણે છે;—

(૧) રાજ્યાભિષેકના દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ગરુડાકારપાત્ર (ampulla)માં તેલ ભરીને વેસ્ટમિન્સ્ટર એબીના દેવળમાં વેદ ઉપર મુકે છે, અને તેની સાથે ચમચો મુકે છે. વેસ્ટમિન્સ્ટર એબીના ડીન, પાદરીઓ અને ગાયકો વેદિથી દેવળના પશ્ચિમ દ્વાર તરફ જાય છે, અને તે વખતે પ્રાર્થના ગવાય છે. મુખ્ય પાદરીઓ અને તેમના મદદનીશો પોતપોતાનો વેશ પહેરે છે, અને દેવળના પશ્ચિમ દ્વાર આગળ બહાર સ્વારીના આકારે ઉભા રહે છે. ના. રાજદંપતી એ સ્થળે આવે છે અને પાદરીઓ સ્વારી આકારે દેવળ તરફ જાય છે.

(૨) રાજદંપતી દેવળના પશ્ચિમ દ્વારથી પ્રવેશ કરે છે; તે વખતે વેસ્ટમિન્સ્ટરના ગાયકો ગીત (Psalm 122. 1-8, 6, 7) ગાઈને સ્વાગત કરે છે. રાજદંપતી દેવળમાંના ચિએટરમાં આવે છે; પોતાની ગાદીઓની પાસેથી આગળ જઈને પૂજન કરે છે; વેદિની દક્ષિણ બાજુએ, અને રાજ્યાભિષેકની ખુરશીઓની આગળ મુકવામાં આવેલી પાટલીઓ આગળ ઘુટણીએ પડે છે; મનમાં દૃઢ પ્રાર્થના કરે છે; અને પછી પોતાની ખુરશીઓમાં બેસે છે.

(૩) પછી મુખ્ય પાદરી (Archbishop), લોર્ડ ચેન્સેલર, લોર્ડ ગ્રેટ ચેમ્બરલેન, લોર્ડ હાઇ કોન્સ્ટેબલ અને અર્ચ માર્શલ પહેલા યિએટરના પૂર્વ ભાગમાં જાય છે, અને પછી દક્ષિણ, પશ્ચિમ અને ઉત્તર ભાગમાં જાય છે. યિએટરના દરેક ખૂણામાં જઈને મુખ્ય પાદરી લોકોને ઉચ્ચ સ્વરે સંબોધે છે, અને તે વખતે રાજ પોતાની ખુરશીમાંથી ઉભો થાય છે, અને જે દિશામાં મુખ્ય પાદરી ઉભો રહીને બોલે છે તે દિશા તરફ પોતાનું મુખ રાખીને લોકો સામું જુવે છે. મુખ્ય પાદરી દરેક ખૂણામાં લોકોને ઉદ્દેશીને કહે છે:—“સાહેબો! કોઈપણ પ્રકારની સંકા ન રહે એવી રીતે થએલા આપના રાજ-રાજ જ્યોર્જ-ને હું અહીં આપના આગળ રજુ કરું છું. આપ સર્વ આજે અભિવન્દન અને વિધિને માટે આવ્યા છો; તો તે પ્રમાણે કરવાને માટે આપ ખુશી છો?” બધા એક સામટા અનેકવાર બોલે છે ‘ઈશ્વર જ્યોર્જ રાજનું રક્ષણ કરે’ (God save King George), અને આ પ્રમાણે પોતાની સંમતિ અને હર્ષ વ્યક્ત કરે છે. તે વખતે રજુસીંગડાનો અવાજ થાય છે. પાદરીઓ અત્યારસુધી હાથમાં રાખેલાં બાઇબલ, રકાબી (Paton) અને ખાલો (Chalice) વેદી ઉપર મૂકે છે. જે ઉમરાવો સ્વારીના આકારે રાજચિહ્નો લાવે છે તે-તલવારો લાવનારા ઉમરાવો સિવાય-વેદિની પાસે જાય છે, અને મુખ્ય પાદરીને તે રાજચિહ્નો એક પછી એક આપે છે; મુખ્ય પાદરી વેશ્ટમિન્સ્ટરના ડીનને આપે છે અને ડીન વેદિ ઉપર મૂકે છે.

(૪) પછી મુખ્ય પાદરી રાજની પાસે જાય છે, અને તેની સામે ઉભા રહીને નીચે પ્રમાણે તેની પાસે રાજ્યાભિષેકપ્રતિજ્ઞા લેવડાવે છે:—

મુખ્ય પાદરી : સાહેબ, આપ નામદાર પ્રતિજ્ઞા લેવા ખુશી છો ?

રાજા : હું ખુશી છું.

પછી મુખ્ય પાદરી નીચે પ્રમાણે રાજાને પ્રશ્નો પૂછે છે, અને રાજા પોતાના હાથમાં પુસ્તક લઈને ઉત્તર આપે છે —

મુખ્ય પાદરી : ગ્રેટ બ્રિટન, આયર્લેન્ડ, કેનેડા, એસ્ટ્રેલિયા, ન્યુઝિલેન્ડ દક્ષિણ આફ્રિકા યુનિયન, અને હિન્દુસ્તાનના લોકોના ઉપર તેમના કાયદાઓ અને રીતરીવાજો પ્રમાણે રાજ્ય કરવાનું તમે વિધિસર વચન આપી પ્રતિજ્ઞા લો છો ?

રાજા : તે પ્રમાણે કરવાને હું વિધિસર વચન આપું છું.

મુખ્ય પાદરી : તમે તમારા નિજીયોમાં કાયદા અને ન્યાયનું યથાશક્તિ પાલન કરશો ?

રાજા : હું કરીશ.

મુખ્ય પાદરી : તમે તમારી સર્વ શક્તિ અનુસાર ઈશ્વરના કાયદાઓ અને શાસ્ત્રની સત્ય આજ્ઞાનું પાલન કરશો ? તમે તમારી શક્તિ પ્રમાણે સંયુક્ત રાજ્યમાં (United Kingdom) કાયદાથી સ્થપાએલા પ્રોટેસ્ટન્ટ સુધારેલો ધર્મ પાળશો ? અને ઈંગ્લેન્ડના ધર્મસંઘની સ્થાપનાનું અને ઈંગ્લેન્ડમાં કાયદાથી સ્થપાએલા સિદ્ધાન્ત, પૂજન, ચિસ્ત, અને શાસનનું તમે સદા પાલન કરશો ? અને ઈંગ્લેન્ડના પાદરીઓના અને તેની દેખરેખ નીચેનાં દેવળોના કાયદાથી સ્થપાએલા અધિકારો અનુર રાખશો ?

રાજા : આ સર્વ કરવાને હું વચન આપું છું.

પછી રાજ લૉડ ઝેટ ચેમ્પરલેનની મદદથી પોતાની ખુરશીમાંથી ઉભો થાય છે, અને વેદિ પાસે જાય છે. રાજ જ્યારે વેદિ પાસે જાય છે ત્યારે તેની આગળ રાજ્યની તલવાર ન્ધ જવામાં આવે છે. વેદિ પાસે રાજ પોતાનો વેશ કાઢી નાખે છે અને બધાની હાજરીમાં સર્વ વયનો પાળવાની પ્રતિજ્ઞા લે છે. બાઈબલના પવિત્ર ગૌરવેષ ઉપર જમણો હાથ મૂકીને રાજ કહે છે, " જે વયનો મેં પહેલાં આપ્યાં છે તે હું પાળાશ. તો, હે ઈશ્વર મને મદદ કર. " પછી રાજ પુસ્તકને ચુંબન કરીને પ્રતિજ્ઞા ઉપર સહી કરે છે. પછી તે પોતાની ખુરશીમાં બેસે છે, અને મુખ્ય પાદરી પાસામેન્ટના ઍક્ટમાં જણાવેલી પ્રતિજ્ઞા તેની પાસે લેવાવે છે, અને રાજ ઉચ્ચ સ્વરે તે પ્રતિજ્ઞા લે છે. મુખ્ય પાદરી વેદિ પાસે જાય છે અને સહબોજનવિધિનો આરંભ કરે છે.

(૫) જુદી જુદી પ્રાર્થનાઓ થાય છે; અને બાઈબલના અમુક બાળો (S. Peter - ૧૩-૧૭; S. Matthew, ૨૨. ૧૫-૨૨ વગેરે) પાદરીઓ વાંચે છે આ વખતે બધા ઉભા રહે છે.

(૬) રાજદંપતી ધુન્દણીએ પડે છે. મુખ્ય પાદરી Veni Creator Spiritus તું સૂક્ત બોલે છે, અને ગાયકો ગાય છે. પછી મુખ્ય પાદરી પ્રાર્થના કરે છે, અને ગાયકો ગાય છે. લૉડ ઝેટ ચેમ્પરલેન રાજનો ફિરંગી રંગનો જબો રાજના શરીર ઉપરથી કાઢે છે અને માથેથી ટોપી ઉતારે છે. રાજ વેદિ પાસે જાય છે, અને રાજ એડવર્ડની ખુરશીમાં બેસે છે અને ત્યાં તેના પવિત્ર તેલથી લેપ થાય છે. ચાર ગાટરનાઈટ તેના માથા ઉપર રેશમી અથવા જરીનું વસ્ત્ર ધરે છે. વેસ્ટમિનસ્ટરનો ડીન વેદિ ઉપરથી તૈલપાત્ર અને ચમચો લે છે, અને તૈલપાત્રમાંથી ચમચામાં

થોડું તેજ ઠાઠી રાજાના બે હાથોએ, છાતીએ અને માથા ઉપર, આશીર્વાદ આપતાં આપતાં, કાસના આકારે લેપ કરે છે. પછી મુખ્ય પાદરી રાજાને આશીર્વાદ આપે છે. વેસ્ટમિન્સ્ટરનો ડીન રાજાને અરજીનાં પત્ર અને પટો આપે છે.

(૭) ડીન વેદી ઉપરથી એડીઓ (Spurs) લાવે છે અને લોર્ડ ગ્રેટ ચેમ્બરલેનને આપે છે. લોર્ડ ગ્રેટ ચેમ્બરલે. એ એડીઓથી રાજાની એડીઓનો સ્પર્શ કરે છે અને વેદિ ઉપર મુકી દે છે. ઉમરાવ પોતાના હાથમાં જે રાજાની તલવાર હતી તે લોર્ડ ચેમ્બરલેનને આપે છે, અને તેની પાસેથી જાંબુડા રંગના ખ્યાનમાં રહેલી બીજી તલવાર લે છે અને મુખ્ય પાદરાને આપે છે. મુખ્ય પાદરી પ્રાર્થના કરીને વેદિ ઉપર તે મૂકે છે. પછી ત્યાંથી લઈને મુખ્ય પાદરી બીજા પાદરીઓના સહકારથી રાજાને જમણા હાથમાં આપે છે. લોર્ડ ગ્રેટ ચેમ્બરલેન તે તલવાર રાજાને ફેરે આંધે છે અને મુખ્ય પાદરી ન્યાયનું, પ્રજાનું, અને ધર્મસંધનું પાલન કરવાનો અને ધાર્મિક જીવન ગાળવાનો ઉપદેશ આપે છે. પછી રાજા ફેરેથી તલવાર છોડીને વેદિ ઉપર મૂકે છે. જે ઉમરાવે પહેલાં તલવાર લીધી હતી તે તલવારની કિંમત તરીકે સો શિનિંગ આપે છે. અને વેદિ ઉપરથી લઈને ખ્યાનમાંથી તલવાર બહાર ઠાઠી રાજ્યાભિષેકનો વિધિ જ્યાં સુધી ચાલે ત્યાં સુધી રાજાની આગળ ઉભો રહે છે.

૧૮) રાજા ઉભો થાય છે, અને વેસ્ટમિન્સ્ટરનો ડીન વિવિધ આકારના જબ્લાઓ રાજાને પહેરાવે છે. વેદિ ઉપર ડીન ગોળો (orb) લાવે છે અને મુખ્ય પાદરી આશીર્વાદ અને ઉપદેશ આપીને રાજાના હાથમાં મૂકે છે. ગોળાના ઉપર ક્રોસ હોય છે,

અને તે સૂચવે છે કે આખી પૃથ્વી ક્રાઈસ્ટની સત્તા નીચે છે. રાજ તે ગોળો ડીનને આપે છે અને ડીન વેદિ ઉપર મૂકી દે છે.

(૬) મુખ્ય પાદરી રાજના જન્મણા હાથની ચોથી આંગળીએ વીંટી પહેરાવે છે, અને વીંટીનું રહસ્ય સમજાવીને ઉપદેશ આપે છે. વીંટી એ રાજના ગૌરવ અને કેથોલિક ધર્મના રક્ષણનું પ્રતીક છે. વર્કસોપ વિભાગના ઉમરાવે આપેલું 'મોણું' રાજ પહેરે છે, અને પછી મુખ્ય પાદરી રાજને જન્મણા હાથમાં કોસવાળો રાજદણ આપીને, (આ રાજદણ ન્યાય અને દયાનું પ્રતીક છે), ઉપદેશ કરે છે.

(૧૦) પછી મુખ્ય પાદરી સેન્ટ એડર્વડનો સોનાનો મુકુટ પોતાના હાથમાં લઈ પ્રાર્થના કરે છે, અને તે વખતે રાજ પોતાનું મસ્તક નીચું નમાવે છે. મુખ્ય પાદરી મુકુટ વેદિ ઉપર મૂકે છે. રાજ હજી સુધી રાજ એડવર્ડની ખુરશીમાં જ બેઠેલો છે. મુખ્ય પાદરી અને બીજા પાદરીઓ રાજની પામ આવે છે. ડીન મુકુટ લાવી મુખ્ય પાદરીને આપે છે, અને મુખ્ય પાદરી રાજના મસ્તક ઉપર તે મૂકે છે. આ વખતે લોકો ઉચ્ચ સ્વરે બોલે છે. ' ઈશ્વર રાજનું રક્ષણ કરે! (God save the King). ' ઉમરાવો અને બીજા અધિકારીઓ પોતાનો મુકુટ પહેરે છે; વાજાંત્રોનો અવાજ થાય છે, અને દાવર આગળ તોપો ફુટે છે. પછી મુખ્ય પાદરી રાજને આશીર્વાદ આપે છે, અને ગાયકો ગીત ગાય છે.

(૧૧) વેસ્ટમિન્સ્ટરનો ડીન વેદિ ઉપરથી બાઈબલ લઈને મુખ્ય પાદરીને આપે છે અને મુખ્ય પાદરી રાજને આપી તેનું રહસ્ય સમજાવે છે. રાજ બાઈબલ પાછું આપે છે અને ડીન તેને વેદિ ઉપર મૂકે છે. બીજા પાદરીઓ પોતાની જગ્યાએ બેસે છે.

(૧૧) મુખ્ય પાદરી રાજાને આશીર્વાદ આપે છે, અને બીજા બધા પાદરીઓ અને હિમરાવો હિય સ્વરે અનુમતિ આપે છે.

(૧૩) પછી રાજા પોતાની ગાદી આગળ જાય છે, અને પાદરીઓ અને હિમરાવો તેને ગાદી ઉપર બેસાડે છે. બીજા અધિ-કારીઓ બધાં રાજચિહ્નો લઈને ગાદીના પગથીયાંની આશુબાશુ ઉભા રહે છે. મુખ્ય પાદરી રાજા આગળ ઉભો રહીને રાજાને કહે છે કે ‘ગાદી ઉપર બેસો, ધર્મનું પાલન કરજો અને અમારું રક્ષણ કરજો.’

(૧૪) આ ઉપદેશ પૂરો થયા પછી બધા કુમારો અને હિમરાવો રાજાને વિધિપૂર્વક અભિવંદન કરે છે. મુખ્ય પાદરી રાજાના ધુંટણ આગળ નમે છે અને બીજા પાદરીઓ પોતપોતાની જગ્યાએ ઉભા રહીને નમે છે; અને અનુકૂલતાની ખાતર બધા એક જ વખતે રાજાને અભિવંદન કરે છે. કેન્ટરબરીનો મુખ્ય પાદરી વક્ષાદારીની પ્રતિષ્ઠા લે છે અને રાજાના હાથ ગાલે ચુંબન કરે છે. પછી ઝુસેરટરનો ડ્યુક પોતાનો મુકુટ ઉતારીને રાજાના ધુંટણ આગળ નમે છે, અને વક્ષાદારીના સોગંદ લે છે; કુકબના બીજા કુમારો પણ પોતાની જગ્યાએ ઉભા રહીને મુકુટ ઉતારીને તેજ વખતે નમે છે, અને વક્ષાદારીની પ્રતિષ્ઠા લે છે. પછી દરેક કુમાર રાજાની પાસે જાય છે, અને રાજાના મુકુટનો સ્પર્શ કરી હાથ ગાલે ચુંબન કરે છે. સર્વ વર્ગના હિમરાવો—ડ્યુક, - માર્કવેસ, અર્ચ વાઇકાઉન્ટ અને બેરન વગેરે પોતપોતાને સ્થળે ઉભા રહી મુકુટ ઉતારી નીચા નમીને અભિવંદન કરે છે, અને રાજનિષ્ઠા દર્શાવે છે. આ વખતે દરેક વર્ગના પહેલો હિમરાવ રાજાની પાસે જઈને અભિવંદન કરે છે; અને પછી ગાદી આગળ જઈને રાજાના મુકુટનો સ્પર્શ કરી

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

રાજના ગાથે સુખન કરે છે. અભિષેક નો અમારંભ પુરા થયા પછી કુંડુબીઓ વાગે છે અને રણગીંગડાં કુંડાપ છે. અને સર્વ સોદા મોટીથી બોલે છે: “ હંસ્વર રાજા બંધોર્નનું ગૃહસ્થ ક્રોધે, રાજા બંધોર્ન ધણું જીવે, રાજા સર્વદા જીવે ”. રાજના રાજ્યાભિષેકનો આ નિધિ થયા પછી મુખ્ય પાદરી વેદિ પાસે જાય છે.

(૧૫) હવે રાણી બે પાદરીઓની મદદ લઈને વેદિ પાસે જાય છે અને નમન કરે છે. તે વખતે મુખ્ય પાદરી રાણીના મુખ માટે પ્રાર્થના કરે છે. પછી રાણી અભિષેકને માટે વેદિ આગળ નક્કી કહેલા સ્થાને જાય છે અને નમન કરે છે. ચાર ઉમરાવની ઓઝો કીમતી જરીનું વસ્ત્ર તેના માથા ઉપર ધારણ કરી રાખે છે, અને મુખ્ય પાદરી રાણીના મસ્તકે રહેલા મુકુટ ઉપર પવિત્ર તેલ રેડે છે અને પ્રાર્થના કરે છે. પછી મુખ્ય પાદરી રાણીના જમણા હાથની મોઢી આંગળીઓ વીંટી પહેરાવે છે અને તેનું રક્તરૂપ સમગ્રવનાં કહે છે કે આ મુદ્રિકા સત્ય શ્રદ્ધાનું ચિહ્ન છે. મુખ્ય પાદરી વેદિ ઉપરથી મુકુટ લઈને રાણીના મસ્તક ઉપર મૂકે છે અને પ્રાર્થના કરે છે. ઉમરાવની બધી ઓઝો પોતાને આથે મુકુટ પહેરે છે. પછી મુખ્ય પાદરી રાણીના જમણા હાથમાં રાજદણ્ડ અને ડાબા હાથમાં કશુતર વાળી હાથીદાંતની ધટ્ટિકા (Riot) આપે છે, અને પ્રાર્થના કરે છે. પછી રાણી બે પાદરીઓની મદદ લઈને ચિએટરમાં જાય છે, ગાદીમાં બેઠેલા રાજા પાસે આવતાં વિનયથી રાજા આગળ નમે છે અને પોતાની ગાદીમાં બેસે છે.

(૧૬) પછી સંગીત ચાલે છે અને ગાયકો પ્રાર્થના જાય છે.

રાજા અને રાણી પોતાનો રાજદણ હિમગવોને આપે છે અને ગાદી ઉપરથી નીચે ઉતારી વેદિ પાસે જઈ મુકુટ હિતારી નમન કરે છે. પછી રાજા સહભોજન માટે મેન્ટ એડવર્ડના દેવગમાથી આબ્રોલી રોટલી (Bread) અને દારૂ અતુકમે રફાગી (Patent) અને પ્યાસામા (Chalice) મુકીને મુખ્ય પાદરીને આપે છે. મુખ્ય પાદરી ધીમે રહીને આ વસ્તુઓ વેદિ ઉપર મુકી રાણના વચ્ચેથી દાંકે છે, અને પ્રાર્થના કરે છે. રાજા નમન કરીને એક દિમતી વેદીવચ્ચે (Pall) અને એક પ્રાઉન્ડના વજનની મોનાની લગડી અર્પણ કરે છે, અને મુખ્ય પાદરી તે લઈને વેદિ ઉપર મુકે છે. આજ પ્રમાણે રાણી પણ એક વેદીવચ્ચે અને આઠ આઉસના વજનની મોનાની લગડી અર્પણ કરે છે. પછી રાજા અને રાણી પોતાની ખુરશીઓ આગળ લમ છે અને નમન કરે છે. મુખ્ય પાદરી સર્વ ધ્વિગ્તીઓને માટે પ્રાર્થના કરે છે. હવે પવિત્ર સહભોજનનો આરંભ થાય છે. મુખ્ય પાદરી, વેસ્ટમિનસ્ટરનો ડીન, અને એપિસ્ટલ (Epistle) અને ગોસ્પેલ (Gospel) વાંચનારા પાદરીઓ સહભોજન કરે છે. પછી રાજા અને રાણી વેદિ પાસે જઈને નમન કરે છે, અને મુખ્ય પાદરી તેમને રોટલી (Bread) આપે છે, અને વેસ્ટમિનસ્ટરનો ડીન ખાલો આપે છે બધા સહભોજન કરે છે પછી રાજા પત્ની પોતાના મુકુટો પહેરે છે, પોતાની ગાદી પાસે જઈને દરીથી રાજદણ હાથમા લે છે, મુખ્ય પાદરી અને બધા લોકો પ્રાર્થના કરે છે, અને અતે મુખ્ય પાદરી આશીર્વાદ આપે છે.

(૧૭) પછી ગાયકો ‘ હે ઈશ્વર ! અમે તારી સ્તુતિ કરીએ છીએ ’ (Te Deum Laudamus) એનું ગાન કરે છે.

(૧૮) રાજ પોતાની ગાદીમાંથી નીચે ઉતરે છે. અને તેની આગળ ચાર તલવારો ધારણ કરીને ઉભરાવે ઉભા રહે છે. રાજ પોતાના બે હાથમાં બે રાજદણ્ડો ધારણ કરીને-આગળ ચાર તલવાર વાળાઓ અને પાછળ પોતે એ પ્રમાણે-ચિએટરના પૂર્વભાગમાં જાય છે અને વેદિની દક્ષિણ બાજુએ આવેલા દ્વારથી સેન્ટ એડવર્ડના દેવળમાં જાય છે. રાજ જ્યારે વેદિ પાસેથી સેન્ટ એડવર્ડના દેવળમાં જાય છે ત્યારે બાકીનાં બધાં રાજચિહ્નો વેસ્ટમિન્સ્ટરના ડીન ઉભરાવેને આપે છે; અને સ્વારીના આકારે રાજ દેવળમાં પ્રવેશ કરે છે. રાણી પણ આ જ વખતે જમણા હાથમાં રાજદણ્ડ અને ડાબા હાથમાં હાથીદાંતની પટ્ટિકા ધારણ કરીને વેદિની ઉત્તર બાજુના દ્વારથી દેવળમાં જાય છે. દેવળમાં વેદિ પાસે આવીને રાજ કબુતરવાળો રાજદણ્ડ મુખ્ય પાદરીને આપે છે, અને મુખ્ય પાદરી તે લઈને ત્યાંજ વેદિ ઉપર મૂકે છે. મોનાની એડીઓ અને સેન્ટ એડવર્ડના રાજદણ્ડ વેરક મિન્સ્ટરના ડીનને આપવામાં આવે છે, અને તે વેદિ ઉપર મૂકે છે. રાજ પોતાનો રાજવી પોશાક ઉતારી નાખી જાંજુડા રંગની મખમલનો પોશાક પહેરે છે, માથા ઉપર રાજમુકુટ (Imperial crown) મૂકે છે, અને મુખ્ય પાદરી પાસેથી ગોળો (orb) લઈને પોતાના ડાબા હાથમાં રાખે છે. રાજ પોતાના જમણા હાથમાં ક્રૉસવાળો રાજદણ્ડ ધારણ કરે છે અને દેવળની બહાર આવે છે. ત્યાં રાણીની સ્વારી જોડાય છે. રાણીના જમણા હાથમાં ક્રૉસવાળો રાજદણ્ડ અને ડાબા હાથમાં કબુતરવાળી હાથીદાંતની પટ્ટિકા હોય છે. ઉભરાવે પોતાને અગ્રે મુકુટ પહેરે છે અને રાજદંપતી ધીમે ધીમે ભવ્યતાથી ચાલીને પશ્ચિમ દ્વાર બહાર આવે છે; અને લોકો તેમને સહર્ષ નાદથી વધાવી લે છે.

ક્રાન્સમાં પહેલાં જે રાજ્યાભિષેકવિધિ પ્રચલિત હતો તે સામાન્ય રીતે અંગ્રેજ રાજ્યાભિષેકવિધિના

ક્રાન્સમાં જેવો હતો. પ્રથમ રાજાના મસ્તક ઉપર રાજ્યાભિષેક ક્રાસના આકારે ગરુડપાત્રના તેલથી લેપ કરવામાં આવતો હતો; અને પછીથી છાતી,

ખભાઓની વચ્ચે, અને બન્ને હાથનાં કાંડાંઓ અને કુણીઓ આગળ લેપ કરવામાં આવતો હતો. પછી રાજા ઉભો થતો હતો અને જાંબુડા રંગની મસમસના તથા પ્રકારના જઞ્જાઓ પહેરતો હતો અને તેમાં ધર્મની ભાવના વ્યક્ત થતી હતી. પછીથી રાજાના હાથના તળાયામાં લેપ કરી તેને મોજા, વીંટી અને રાજદણ્ડ આપવામાં આવતાં હતાં. ઉમરાવો રાજાની પાસે આવતા હતા અને રાષ્ટ્રસેના મુખ્ય પાટરી વેદિ ઉપરથી શાર્લેમાનનો મુકુટ લઈને રાજાના મસ્તક ઉપર મૂકતો હતો. પછી રાજા ગાદીમાં બેસતો હતો; પ્રજાને બે દેખાડવામાં આવતો હતો; પ્રાર્થના થયા પછી સહબોજન થતું હતું. રાજ્યાભિષેકના ત્રીજા દિવસે લોકો પાપ દૂર કરવા રાજાનો સ્પર્શ કરતા હતા. પોપે નેપોલીઅન અને જનસેક્ષન એ બેને રાજ્યાભિષેક એક જ વખતે પેરીસમાં કર્યો હતો. નેપોલીઅને મુકુટ પહેરીને નોટ્રડામમાં પ્રવેશ કર્યો હતો, અને તેની આગળ રાજબૂથો લઈ જવામાં આવ્યાં હતા. બન્નેના મસ્તક અને હસ્ત ઉપર તેલનો લેપ કરવામાં આવ્યો હતો. નેપોલીઅને મુકુટ પોતાના હાથે જ પોતાના મસ્તક ઉપર મૂક્યો હતો, અને પછી પ્રાર્થનાઓ કરી હતી. હાલમાં તો ક્રાન્સમાં પ્રજાસત્તાક રાજ્ય છે એટલે રાજ્યાભિષેકને અવકાશ નથી.

રોમમાં રાજ્યાભિષેક ખૂબું સ્વરૂપે વિકસિત થયો ન હતો. સામાન્યતઃ ટાલેડોમાં, અથવા તો માડ્રીડના એન્ટ જેરોમના

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

ભાગ ૨

श्रीमत् प्रतापसिंह महाराज

પ્રકરણ પહેલું

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પ્રતાપસિંહરાવ
ગાયકવાડનું જીવનચરિત્ર

વડોદરા રાજ્યના સુવિદ્ય મહારાજ પ્રતાપસિંહ ગાયકવાડનો જન્મ શકે ૧૮૭૦ અષાઢ સુદ ૧, મન શ્રીમંતનો જન્મ ૧૯૦૮ના જૂનની ૨૬ મી તારીખના રોજ, વડોદરાના મોતીબાગ બંગ્લામાં થયો તે દિવસે રાજ્યમાં અતિથય આનંદ વર્તી રહ્યો હતો. અને રાજા તેઓની સલામી પણ અપાઈ હતી.*

● શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનો જન્મ સારા યોગમાં પવિત્ર ક્ષણે સમયમાં થયો છે એમ તેઓશ્રીની જન્મકુંડલી ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે તેઓશ્રીની જન્મકુંડલી નીચે પ્રમાણે છે:—

આ પ્રમાણે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને બદ્રયોગ થયેલા છે અને

રાન્યાલિપેક અંથ

આ વખતે વડોદરાના રાજકર્તા પુણ્યશ્લોક શ્રીમંત સયાશ્રાવ મહારાજ સરકારી કામે મુંબઈના નામદાર ગવર્નર સાહેબ પાસે હતા. તેમને દિવાન સાં કેરચારપણે જન્મની આનંદદાયક વધામણી તારથી મોકલી અને આગ્રાપત્રિકનો વધારો કાઢી વડોદરાના ભાગ્યવાન બાવી મહારાજના જન્મના શુભ વૃત્તાન્ત રાન્યાના પ્રગળજનોને જાહેર કર્યા

પૌત્રજન્મની વંધામણીથી શ્રીમંત સયાશ્રાવ મહારાજને અનહદ હર્ષ થયો અને મુંબઈના નામદારે પ્રજાનો આનંદ પણ તેમનું અભિનંદન કર્યું. તે પ્રમાણે રાન્યાના સંરદાર, દરકદાર, શેઠ સાબુકાર, નાગરિકો વગેરેએ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ ઉપર અભિનંદનના તાર પાઠવી પોતાનો હર્ષ વ્યક્ત કર્યો.

શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજના પિતાજી શ્રી. યુવરાજ દત્તેસિંહરાવને પુત્રજન્મથી પારાપાર આનંદ થયો, પણ તેમને પુત્ર-મુખનો દહાવો ઝાઝો વખત લેવાનું વિધિનું વિધાન નહિ હોય !

જન્મોત્સવની ઉજવણી નિમિત્તે આખા શહેરમાં હાથી ઉપર સાકર વહેંચવામાં આવી હતી. તેમજ દિવાન સાહેબ તથા શ્રી સયાશ્રાવ મહારાજના મોટાભાઈ શ્રી. આનંદરાવ મહારાજ તથા તેઓશ્રી દીર્ઘાયુ, મહાપ્રતાપી, પૂર્ણ યશસ્વી, હંદાર, સલપ્રિય, દયાળુ, પરાપકારી અને મહાહતયોગવાળા મરો એમ તેઓશ્રીના જન્મ સમયે જ ન્યાયિતિરાસના આધારે નિઃશંક કહી શકાય છે. અને આનંદની વાત એ જ જન્મકુંડલી ઉપરથી જે ફલ કહી શકાય છે તે પ્રમાણે આપણે આજે જોઈએ છીએ, અને ભવિષ્યમાં હજી વધારે હાથમાં તેઓશ્રીનો પ્રતાપ અને કીર્તિ જોઈશું.

બન્ને પૂણું સ્વારીના ઠાઠથી રેસીડેન્સીમાં રાજકુમારના જન્મની વધાઈ લઈ સાકર આપવા ગયા હતા.

ના જવનર સાથેનું સરકારી કામકાજ આટોપી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પૌત્રના સુખાસલોકન માટે ઉતાવળે રાજધાનીમાં પધાર્યા નિત્યનિયમ પ્રમાણે ચમવરનાન, પૂજા વગેરેથી પરવારી તેઓ મોતીમાગમાં પધાર્યા અને પૌત્રનું સુખ નિહાળી તેમને હર્ષ ઉભારાઈ ગયો. વશદિથી કેને આનન્દ ન થાય ?

મહારાષ્ટ્રીય સમાજમાં તેરમાં દિવસે જાનકાના નામકરણ વિધિ થાય છે. તદ્દનુસાર રાજમહેનમાં રાજપૌત્રના જાતકર્મ તથા નામકરણ મોટા ઠાઠથી કરવામાં આવ્યા જાન રાજપૌત્રના પિતાની ઇચ્છા પોતાના પુત્રનું નામ ' વિકટર ' અર્થાત્ વિનયી રાખવું એવી હતી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે પોતાના બંધેઠ ચિરજીવીની ઇચ્છાને સમ્મત થઈ વિકટર માટે સમ્પ્રદાય શબ્દ ' પ્રતાપ ' પસંદ કરી તે સાથે જાવના પિતાના નામને ' સિંહ ' શબ્દ પણ જોડી ' પ્રતાપસિંહ ' એ ગૌરવવન્તું અને અર્થસૂચન નામ આપણા મહારાજને આપ્યું નામકરણવિધિના દિવસે ગંગા ગરમાને અન્ન, વસ્ત્રનું દાન છૂટ્ટી કરવામાં આવ્યું હતું અને મોગા દરબાજ પણ ભરવામાં આવ્યો હતો.

પરંતુ ' ગતિ દૈવ તણી ફરતી નથી ધડી વિવાય અને ધડી ખીલતી ' એ ઉક્તિ પ્રમાણે જન્મે શ્રીમંતના પિતાનો ભ્રમનો આનન્દ રજુમાર કરતા તારમાથી અગાસિ ગર્ગવાસ જોતજેતામાં શોકનો કરુમુર નીળી પડ્યો. શ્રીમંત સુવરાજ ફોર્સિહરાન બરજુવાન વધે યાનતણુઓની નમજાઈથી પીડાતા તો હતાજ પરંતુ નિષ્ણાત

વૈવશ્રીય સારવારને પરિણામે જે વ્યાધિ સમૂહ નાશ પામ્યો હતો એમ માનવાનાં આવતું હતું, તેણે વિધિની વિપરીતતાને લીધે પુનઃ અનિષ્ટ ત્વરાથી દેખા દીધી અને તમામ વૈવશ્રીય નિષ્પ્રતોનો બચાવ મારે માનવી પ્રયત્ન વ્યર્થ ગયો. અને વિદ્યા, ધન, વૈભવ, અધિકાર, પત્નીપ્રેમ, સંતતિ અને પિતાનું અનુપમ છત્ર એ સર્વ આશાઓથી ભરેલો સુવરાજનો જીવનદીપ ૨૬ વર્ષની કાચી વયે એકાએક ભુજાઈ ગયો. આમ બાહ્યરાજકુમારનું પિતૃમુખ દૈવયોગે હુમ થયું. આ શોકસમાચાર જોત જોનામાં ચોમેર ફરી વળ્યા. રાજ્યમાં અરે આખા હિન્દુસ્થાનમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો. તે સમયે, શ્રીમંત સમાજરાય મહારાજનો કીર્તિસૂર્ય મધ્યાન્હમાં હતો. સ્વદેશાભિમાની ઉદારચરિત, અને બુદ્ધિમાનોમાં અગ્રણી રાજવી તરીકે તેમનું નામ દેશદેશમાં હર્ષભેર ગવાતું હતું. આવા પુણ્ય-શ્લોક રાજા પર આવી પડેલી આ દુઃખની ઝડીમાં કેવું અંતર ન પીગળે ? રાજકવિ ચંદ્રશેષરે તો સુવરાજનું કાવ્ય પ્રસિદ્ધ કરી મહારાષ્ટ્રીઓની આંખમાં અશ્રુપ્રવાહ વહેવડાવ્યો. «તો, ખીન કનિઓ પછુ આ ગોકપ્રસંગનું વર્ણન કરી મહારાજના દુઃખના સમાભાગી બન્યા હતા. ગુજરાતના એક સુપ્રસિદ્ધ સત્કવિ મળમુદાર જેઠાભાઈ સાલજી દેસાઈએ પછુ ‘ સુવરાજ વિરહ ’ નામનું શોકથી નીતરતું પદ્યાત્મક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું હતું;

આ પ્રમાણે સુવરાજના પરલોકગમનના પરિણામે શ્રીમંત રાજપૌત્ર-રાજપૌત્રીઓની સંબાળની જવા-શ્રીમંતની માતાનો દારી શ્રીમંત સુવરાજાં પદ્માવતી દેવી પર અકાલ સ્વર્ગવાસ આવી પડી. મૂળ તો તેમની શરીર પ્રકૃતિ નાણુક હતી, તેમાં વૈધવ્યનો અસહ્ય ધા પડ્યો અને પોતાનાં બાળકોના સંવર્ધનની જવાબદારી માથે પડી.

આકાંક્ષાનું સાતેનપાંડરું કર્યું. તેમને સારી રીતભાત શિખવવી, તેમનું જીવન શિસ્તખંધ રહે તેની કાળજી રાખવી, આ બધી ઉપરા છાપરી આવી પહેલી જવાદારીઓથી તેમના શરીર પર વિપરીત અસર થઈ અને તેમને જીવલેશ બાધિ લાગુ થતાં સને ૧૯૧૬માં તેઓ પણ પરલોકવાસી થયાં. શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજ એક તો પિતૃસુખથી વંચિત હતા; નેમાં કૂર દૈવે પ્રેમાળ જનનીની ઓથથી દુર દૂરી માનુજી પણ છીનવી લીધું !

હવે પૌત્રને ઉછેરવાની ફરજ સર્વાંગે શ્રીમંત સમાજરાવ મહારાજ ઉપર આવી પડી. અંતરના દુઃખને શ્રીમંતની પિતા- દાબી દબ, હતાશ ન થતાં ધૈર્યથી કર્તવ્ય મહેલીઘેલી કાળજી ક્યે જવાની નીતિ આ લોકોનર મહાપુરુષે અખત્યાર કરી અને લાવી મળને નૈમાર દરવાની પ્રેમમિશ્રિત જવાબદારી દહતાથી સ્વીકારી.

શ્રીમંત સમાજરાવ મહારાજનું વૈશ્ય શિક્ષણ શિવાય વેડકાઈ ગયું હતું એ તેમનો સ્વાભાવ હતો. તેરમા વર્ષ વડોદરાની ગાની ઉપર તેમનું દત્તકવિધાન થયું ત્યાર પછી તો તેમની ખાગખડીની શરૂઆત થઈ. પંચી, છ વર્ષમાં મરાઠી, ગુજરાતી હિન્દી, ૮ પ્રેજ વગેરેના અભ્યાસ અને સાથે સાથે રાજ્યકારણારથિયક અંત મહારાજની માહિતી મેળવવાનું કામ એ કેટલું બધું ખેતરૂપ ! કર્યા ધોવનકાળના આનન્દ અને ક્યાં આ મોટી ધૂંસરી ! ખગેખર, રાજ્ય કહેવડાવવા દરતાં રાજાનાં કર્તવ્યો ક્યાં બદ દોલ્લસા છે. તેથીજ

“Uneasy lies the head that wears a crown”
એ રોકસ્પીયરે ગાયું છે. શ્રીમંત સમાજરાવ મહારાજને નડોતું મગ્ન યાજાતું પ્રાયમિક શિક્ષણ કે નડોતું મગ્ન મહાવિધાનયનું

શિક્ષણ, તો પણ મહાવિદ્વાનો અને રાજપુરુષોમાં અમણીપદ મેળવ્યું એ કેટલું આશ્ચર્યજનક !

રાજપૌત્રની મિતિ પોતાના જેવી ન થાય તેની તેમણે બહુ સાવચેતી રાખી. કોઈ પણ વાત એકેવળ શ્રીમંતનું પ્રાથમિક શિક્ષણ પ્રારંભ પર છોડતા નહીં. નર અને નારાયણની એકતા સાધવામાં પુરપાઈ, સ્વકર્તવ્યપરાયણતા મુખ્ય છે એમ તેઓ નિશ્ચયપૂર્વક માનતા. પોતાના પૌત્રમાં મોટાઈનું ખોટું છુસું ન બરાબ માટે તેમને સાદાઈથી રહેવાની શરૂઆત કરાવી. વધારે ખડતા નોકર આકરો કે પૈસા તેમને આપવામાં આવતા નહીં. અભ્યાસમાં ચીવટ અને સ્પર્ધા વધે. તથા સમાન અસમાનનો ભેદ ન રહે એ માટે યોગ્ય ગોડીયાઓની પસંદગી કરી ખાસ શાળા ઉઘાડી, અને તેમાં યોગ્ય શિક્ષકો રાખી બાલયુવરાજના પ્રાથમિક શિક્ષણની શરૂઆત કરી.

શિક્ષણકાર્ય આજુ હોય ત્યારે કોઈ કોઈવાર શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ જાતે અચાનક શાળાની બેઠ લેતા. કોઈવાર બાલયુવરાજ સાથે પોતે રહેવા જતા અને કોઈવાર તેમને પોતાની પાસે પણ રાખતા. પોતાના પૌત્રને કોઈપણ જાનનું વ્યસન કે કુટેવ લાગુ થાય નહિ, ગાંખણપટ્ટીથી કેવળ પ્રસ્તકીયા જ્ઞાન મેળવવાની ટેવ પડે નહિ, અને વાચનની સાથે મનને પણ અભ્યાસ પડે એની તેઓ સાવધાનીથી ઠાળજી રાખતા. શિક્ષણપ્રમંથમાં પાશ્ચાત્ય તત્ત્વનું વજન વધી જાય નહિ તેની પણ સાવચેતી રખાતી.

વળી, બાલયુવરાજની સક્રિયતા વ્યય કેવળ અભ્યાસ પાછળ જ ન થાય તે માટે રમતગમતની પણ યોજના રાખી હતી. ખરાબ સોજત અને પરાવલમ્બીપણુ જોનાના પૌત્રમાં દાખલ ન થવા

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનું જીવનચરિત્ર

જોઈએ એવું તેઓ માનતા હતા, અને તે માટે જાણ સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ પણ કરતા. પોપાકનો ખોટો ઠાઠ તેમને બિલકુલ પસંદ નહોતો. અને તેવા ઠાઠી લોકોનો સંપર્ક યુવરાજને ન લાગે તે ખાસ જોતા. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજના ખાનગી પત્રોમાં રાજ્યોએ પોતાનાં બાળકોને તૈયાર કરવા શું શું ધ્યેય અને દક્ષતા રાખવાં જોઈએ તેની સવિસ્તર માહિતી ઉપલબ્ધ થાય છે. આ ઉપરથી શ્રીમંત મહારાજનું શિક્ષણનું ધ્યેય બહુજા ઊંચું હતું તે દેખાઈ આવે છે. ૧૯૨૩માં તેઓ સાગણીપૂર્વક લખે છે કે, “સમય સપાટાબંધ બદલાય છે અને રાજકુમારોને પોતાની શિક્ષિત પ્રજા કરતાં પાછળ પડી રહેવાનું ધાસવે એમ નથી. મારો અંગત વિચાર તો એવો છે કે સામાન્ય માણસ કરતાં રાજકુમારોને વધારે સારું શિક્ષણ મળવું જોઈએ, ને તેમ થાય તોજ તેઓ પોતાનું સ્થાન સાચવી શકે.”

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબની શિક્ષણયોજનાનો બાલયુવરાજે આનંદથી સ્વીકાર કર્યો અને તેમને પ્રસન્નતા આપી. આથી તેઓ એકવાર બોલ્યા હતા કે, “મને આખો વખત રમનારો મૂખ કે આખો વખત પુસ્તક વાંચનારો પંડિત બનને ગમતા નથી.”

ઉપર પ્રમાણે દક્ષતા રાખવા છતાંએ કોઈ કોઈવાર બાલ યુવરાજના શિત્તો અને રક્ષો વચ્ચે મતભેદ જાગતો અગર તેઓ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબની આજ્ઞાઓનો હેતુ જરાયર સમજતા નહીં. તેથી આગુઆગુની મંડળી ખટપટો ઉભી કરતી તે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના જાણવામાં આવતાજ તેઓ તેનાં અનિષ્ટો માટે તાત્કાલિક દંડ પગલાં લેતા.

શ્રીમંત બાલયુવરાજનું પ્રાથમિક શિક્ષણ પૂરું થતાંજ તેમને

રાજ્યાસિપેક અંચ

રાજકોટની રાજકુમાર કોલેજમાં મોક્ષવામાં આવ્યા. રાજકોટના શ્રીમંતનું રાજ- શિક્ષણ દરમિયાન તેમને શામ્ભોક્ત વિધિથી કોટમાં શિક્ષણ જનતા દેવામાં આવી હતી.

આ પછી થોડાજ સમયમાં શ્રીમંત યુવરાજી પદ વતીદેવીના સ્વર્ગવાસમાં ગરણ રાજકોટ છોડ્યું પડ્યું, અને ત્યારબાદ તેઓ થોડા દિવસ પોતાનાં મોટાં બેન સાથે ઠાંકણાપુર રહેવા ગયા. શ્રી. યુવરાજને મળાના ઠાંકણા વધવાથી વારંવાર શરદી અથ આવી તેથી મિરજના પ્રસિદ્ધ શસ્ત્રવિદ્ડ ડૉ. વાનવેસ પાસે તે કપાવતાં તેમની પ્રકૃતિ પડેલા કરતાં વિશેષ સુધરી.

થોડા વખત પછી ડૉ. ખાસેરાવ જાધવની સાથે શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજે યુવરાજને રાજપૌત્રી શ્રીમંતનું લક્ષ્મીદેવી તથા શ્રી. ચન્દ્રસિંહ ગાયકવાડ વિલાયતમાં શિક્ષણ સાથે ઇંગ્લેંડ બોલાવી લીધા. ત્યાં ઇસ્ટબોર્નમાં ટેમ્પલ ગ્રામ નામની શાળામાં તેમના શિક્ષણનો પ્રબંધ કર્યો હતો. તે શાળામાં ગણિતના વિષયમાં તેઓ એકવાર પ્રથમ નંબરે આવ્યાનો પણ હાખસો મળી આવે છે. શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજ માને છે કે આ શાળાથી તેમને ઘણો ફાયદો થયો છે અને સ્વાવલંબનનો પણ પથ પોતે ત્યાંજ શિખ્યા છે.

આગળ ઉપર જાણયુવરાજને વિલાયત રાખવાનો વિચાર શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે બદલ્યો. કારણ ત્યાં શિખવાની ફેર્ય, લેટીન ભાષાઓનો રાખ્યોને ઘણો ઓછો ઉપયોગ થાય છે. પોતાના દેશમાં ગુજરાતી, અરાકી ભાષાઓ ઘણી ઉપયોગી કોનાથી વિલાયત રહી શિક્ષણ લેવાનું અનાવશ્યક હતું. વળી વિલાયતના

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનું જીવનચરિત્ર

શિક્ષણથી ઠેટલાક રાજા રજવાડાના કુમારો અવળે રસ્તે ચઢેલાનો ઠેટલાંક ઉદાહરણો પશુ તે વખતે બહાર આવ્યા હતાં. આવી જાતના છાંટા પોતાના વારસને ન મળે એ કારણ પશુ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના મનમાં હોયું જોઈએ. હિન્દી બાળકોને નાનપણમાં વિજ્ઞાપતમાં શિક્ષક માટે રાખવાથી તેઓ પોતાની સંસ્કૃતિ બાળ્યે મુકે છે એવો શ્રીમંત સચાજીરાવ મહારાજે પોતાના એકાક પત્રમાં ઉલ્લેખ પશુ કરેલો છે.

હિન્દુસ્થાનમાં પાછા આવ્યા પછી શ્રીમંત પ્રતાપસિંહને વડોદરા હાઈસ્કૂલમાં દાખલ કરવામાં આવ્યા.

શ્રીમંતનું વડોદરા ત્યાં તેમને માટે ટ્રાઈ ખાસ વ્યવસ્થા રાખ-હાઈસ્કૂલમાં શિક્ષણ વામાં આવી નહોતી. વર્ગના છોકરાઓ સાથે જ તેઓ ઉઠતા બેસતા. આથી મમાજના સામાન્ય વર્ગ સાથે તેમનો સંપર્ક સધાતો અને પોતે જેમના બાવી રાજા થવાના છે તેમના મુખ, કુ.ખ, રહેણી કરણી અગવડો વગેરે પ્રત્યક્ષ જોવાની તેમને તક મળતી.

અભ્યાસ માટે સ્થલાન્તર થવાથી અને અભ્યાસક્રમમાં ફેરફારના કારણે તેઓનો અભ્યાસ જરા પાછળ

શ્રીમંતનું વડોદરા પડી ગયો હતો. પરંતુ મહેનત કરી તે ફાલેજમાં અને પૂના- ખોટ તેમણે પૂરી દીધી અને સને ૧૯૨૬ ની ડેકન ફાલેજમાં ની સાક્ષમાં મુંબઈ વિદ્યાપીઠની મેટ્રીકની શિક્ષણ પરીક્ષા પસાર કરી. બીજે વર્ગે,

વડોદરા ફાલેજમાંથી ત્રિવીયસની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થઈ ઇન્ટરમીડિયેટ વર્ગનું શિક્ષણ પુનાની ડેકન ફાલેજમાં લીધું.

હવે આગળ શો માર્ગ લેવો એ પ્રશ્ન શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજના મનમાં ઉઠ્યો. તેઓશ્રીને ૬૬ શ્રીમંતનું રાજ્ય- મું વર્ષ ચાલતું હતું. વાર્ધક્યના કારણે કારભારનું શિક્ષણ અને સતત પરિશ્રમના લાજમાંથી પોતાને થોડી નિવૃત્તિની પણ જરૂર હતી. દુર્ભાગ્યવ-
શાત તેમના કરતાં કારવતાં ત્રણ સંતાન યુવાનવયમાં જ પરલોક-
વાસી થયાં હતાં. એવા પુત્રને મધુમેહનો આગ્રહ હતો. પુત્રો નહિ
તો પૌત્ર પણ જો પોતાનો ભાર થોડો હલકો કરવામાં કંઈક અશી
સહાયમૂત થાય તો થોડી વિશ્રાન્તિ મળી શકે એમ તેમના મનમાં
થયા કરતું. યુવરાજને બી. એ. થવામાં બે ત્રણ વર્ષ અને પછી
રાજ્યકારભારના પ્રત્યક્ષ શિક્ષણમાં બી.એ. બે ત્રણ વર્ષ સહજ
જોઈએ. એટલે લગભગ ૭૬ વર્ષની વય સુધી પોતે આરામવંચિત
રહે. વળી યુવરાજશ્રી બી. એ. થાય તેથી ભવિષ્યમાં કોઈ પ્રત્યક્ષ
દાયદો તે વખતે દેખાયો નહીં. તે કરતાં તો રાજ્યકારભારના શિક્ષ-
ણની જો શરૂઆત કરવામાં આવે તો પોતાના અનુભવનો લાભ
આપી શકાય અને માર્ગ પણ દર્શાવી શકાય. ઉચ્ચશિક્ષણવિષયક
પુસ્તકોનો તો આગળ ઉપર પણ અભ્યાસ કરી શકે. આ બધા
વિચારો કરી શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજે રાજ્યકારભારનું શિક્ષણ
આપવાનું નક્કી કર્યું.

ખેતીપ્રધાન રાજ્યમાં રાજ્યશાસનનો સ્તંભ મુઠ્ઠી ખાતું છે
એટલે મહારાજાએ યુવરાજશ્રીને મુઠ્ઠી તથા
શ્રીમંતને જુદાં સર્વેખાતાની માહિતી આપી. જમીનની
જુદાં ખાતાંઓનો માપણી તથા પ્રત કેવી રીતે કરવી, જમી-
નનું મહેસુલ વસુલ કરવાની પદ્ધતિ પહેલાં
અનુભવ
કેવી હતી, તેનાથી રાજ્યને શું નફો-નુકસાન

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનુ જીવનચરિત્ર

થયા, નવીન વિદ્યાગ્રામીયતાથી જ્યાં કાવ્યાદિ થયા વગેરે તથા બારખળા જમીન એટલે શુ, હાલમાં તે બિનઆકારે અથવા કમી આકારે લોકો પાસે ચાલુ રાખવી યોગ્ય છે કે નહિ, નોકરીના બદલામાં જમીન અથવા ઇનામ આપેના હોય તથા ઇનામદારો વચ્ચે તરફથી તેમને મળતી નિમજોડના પ્રમાણમાં રાખ્યને બરાબર નોકરી ન મળતી હોય તો શુ કરવું, જુદી જુદી આસામીઓ અને નિમજોડો માટે નોકરીનું ધોરણ લાગુ કરવું ઇષ્ટ છે કે નહીં, વગેરે તમામ બાબતોની માહિતી શ્રી યુવરાજશ્રીને આપનામાં આવી આ માટે સબ્જે સેટલમેન્ટ ખાતામાં એક વર્ગ પશુ ખેતવામાં આવ્યો તેમાં શ્રી યુવરાજ શિવાય કે મે રા રા ભદ્રસિંહ ગાયનાડ, મે રા રા દામાજીરાવ ગાયનાડ, મે નવામ સાહેબ, રા રા વામ્નીસ, સાતકનમી વગેરે તરુણ અમલદારો તથા આ વર્ગમાં અબ્યાસકમ પૂરો ચતા તેમની પરીક્ષા લેવામાં આવી અને તેમાં શ્રીમંત યુવરાજે પહેલો નંબર મેળવ્યો. આ સમાચાર દિવાન સર વી. ની કૃષ્ણભાગ્યારીએ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને આપતા તેઓશ્રી પ્રસન્ન થયા હતા.

ત્યાર બાદ ગામડાના મુખ્ય અમલદાર પૂરે તનાનીઓના કામની માહિતી શ્રી યુવરાજે લીધી ગામડાના હિસાબ કેમ રાખવા, જમાન ધીના કાગળો કેમ તૈયાર કરવા તેનું પ્રત્યક્ષ શિક્ષણ લીધું. આગળ ઉપર તજવીજદાર, અવન કા કુવ, વહિવટદાર એમના કામની માહિતી મેળવી અને થોડો વખત વડોદરા મહાન વહિવટદારનું પણ ખામ કર્યું.

રાજકર્તાને અર્થશાસ્ત્ર અને રાજનીતિશાસ્ત્રનું જ્ઞાન આવશ્યક છે. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે વડોદરા કોનેજના રામચંદ્ર દાર યુવરાજશ્રીને તે વિશે પણ માહિતી અપાવી.

આ પ્રમાણે તાલીમ આપવામાં આવી તે અગાઉ શ્રીમંત

શ્રીમંત કર્મસચિવ બહારીયા 'કામ કરતા હતા. તેમની છેલ્લે
તરીકે કર્મસચિવ તરીકે નિમણૂક કરવામાં આવી.

એ જગા એવી છે કે તેમાં દરોખારી મંત્રી
મંડળના સભ્ય તરીકે કામ કરવાનું હોય છે, એટલું જ નહિ પણ
તમામ હુકમોને અમલમાં મુકાયેલા જોવાની જવાબદારીનું ભારે
કામ પણ કરવાનું હોય છે. આમ ચવાચી બીજા તમામ ખાનાઓ
કેવી રીતે ચાલે છે તેનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ લઈ તેની સંગીન માહિતી
મેળવવાને તેઓ શક્તિમાન થયા. વળી સાર્વજનિક જીવનમાં પણ
તેમને યોગ્યતા છે. હિસ્સો આપવો પડ્યો છે. યોગ્યતા પિતામહની
જગ્યાના કામ પણ તેમને વખતો વખત કરવાં પડ્યાં છે. અને
વિચારપૂર્વક તૈયારી માગે એવાં ભાષણો પણ તેમને આપવાં પડ્યાં છે.

રાજ્યકારભારની તાલીમ લીધા પછી શ્રીમંત યુવરાજને
શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજાએ વિલાયતના

શ્રીમંતનો વિલાય- પ્રવાસે મોકલ્યા. આ વખતે લંડનમાં ગોળ-
તનો પ્રવાસ મેજ પરિષદ ચાલતી હતી. તેનું કામકાજ

જોવા શ્રીમંત મહારાજા સાથે યુવરાજ પણ

જતાં પછી ફ્રાન્સ જર્મની, સ્વીટઝરલેન્ડ, ઇટલી વગેરે દેશોમાં
પ્રવાસ કર્યો અને ત્યાં સઘળા સંસ્થાઓ જોઈ અને આગ્રુમાગ્રુની
પ્રવૃત્તિઓનું બારીકાઈથી અભ્યાસ કર્યું. આ પ્રવાસથી યુવરાજની
દૃષ્ટિ વ્યાપક બની દેશાટનથી શું શું કાંઈ નથી મળતા ?

મજે જ્ઞાન ને માન વિદ્યાન મિત્રો.

પડે અંતરે સ્પષ્ટ ચાતુર્ય ચિત્રો

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનું જીવનચરિત્ર

શ્રીમંત મુવરાજ પ્રતાપસિંહને અત્યાર મુધી રથૂલ રાજ્ય કારભારની તાલીમ મળી ગઇ. હવે પોતાની શ્રીમંત હુજુર પાસે આવેલાં કામને નિકાલ ક્ષેત્રી રીતે સેક્રેટરી તરીકે કરવો એ શિક્ષણ કાર્ય બાકી હતું તે શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજને જાતે ઉપાડી લીધું. તેમણે મુવરાજને પોતાના સેક્રેટરી તરીકે પોતાની સાથે વિલાયત લીધા હુજુર અધિકારનાં સર્વકામ સેક્રેટરીને મહારાજ પાસે રજુ કરવાના હોય છે. આ કામોની શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ તેમની પામે બરોબર હથાવટ કરી તે ઉપર ક્ષેત્રી હુકમ આપવો તે સમજાવતા. આ હુકમો શ્રીમંત મુવરાજને જાતેજ લખવા પડતા.

સમાજના અગ્રણી તરીકે રાજ્યએ સામાજિક સમારભોમાં પણ ભાગ લેવો પડે છે અને પ્રસંગોપાત શ્રીમંતનો જાહેર તેમાં ભાગ્યેજ પણ આપવા પડે છે. શ્રીમંત કાર્યોમાં ભાગ મહારાજ સાહેબે મુવરાજને સમારભોમાં બોલાવવાની ટેવ પડે એટલા માટે પોતાની ગેઝેટીંગમાં તેમને જાનાની વ્યવસ્થા નાખી હતી નામદાર છટ્ટા ગ્યોર્જી બાદશાહના રાજ્યારોહણ તથા સામ્રાજ્ય પરિપક્વ જેવા મહત્વના પ્રસંગોએ શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજે શ્રી મુવરાજને એટલા માટેજ સાજ રાખ્યા હતા. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના વાર્ષિક્યને લીધે જે સમારભોમાં શ્રી મુવરાજને હાજરી આપવી પડતી ત્યાં તેમણે આપેલા ભાષણો તેમની જીવનકાળની સાક્ષી પૂર છે.

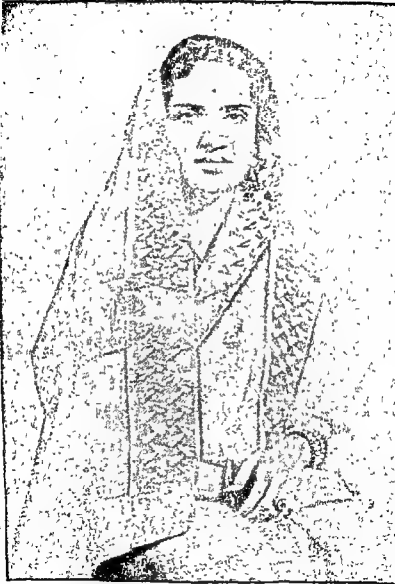
ઉપરની દરકારીત ઉપરથી શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજના રિશ્તજીવિવધક થોડી માહિતી વાચકને મળી હશે. રાજ્યને જે વ્યાપ્તકાળમાં યોગ્ય શિક્ષણ આપવામાં આવે તોજ તે આગળ

ઉપર નીતિથી, રાજ્ય કરી શકે છે એવું શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજ ઘણીવાર કહેતા અને તેથીજ તેમણે શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજના શિક્ષણમાં પહેલેથી અંગત દાળજી રાખી બાવી રાત્રના સુખી અને સફળ જીવનનો સંગીન પાયો નાખ્યો.

શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજની આ દીર્ઘદષ્ટિ અને સંભાળને પરિણામેજ નવા મહારાજ સાહેબનાં જીવન શ્રીમંતનું લગ્ન અને આરિત્રમાં સમતુલા છે. સન ૧૯૨૬ માં ઢાલ્હાપુરના સરદાર શ્રી. માનસિંગરાવ ઘોરપંડેની દ્વારા શ્રીમંત શાન્તાદેવી રાજે સાથે શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજના લગ્ન થયાં હતાં. પૌત્રની માફક પૌત્રવધૂને પણ શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજે બહુશ્રુત બનાવ્યાં છે. આપણા મહારાજ સાહેબનું કીડુબ્બિક જીવન સુખી છે. તેમના રાજપુત્રો અને રાજપુત્રીઓમાં જ્યેષ્ઠ રાજપુત્ર શ્રીમંત હેતેસિંહરાવ હવે યુવરાજ બન્યા છે. તેઓ પણ ચિતાની માફક શિક્ષણ લઈ રહ્યા છે અને ઉજ્જવલ ભાવિની આશા આપી રહ્યા છે.

‘ શરીરે સુખી તો સુખી સર્વ વાને ’ એ કહેતીમાં શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે.

શ્રીમતનો રમતનો બાલ્યકાળથી જ તેઓ આરેગ્યના પરમ શૌખી બક્ત છે. નવો મન સાથે તનની ફેળવણી આર્યક માને છે. રાજ્યકારભારની જટિલતાના ઉદ્બેગમાં મતને રોકવા ઉપરાંત તેઓ ઘોડેસવારી, ક્રીકેટ બેડમીન્ટન, રાકાર વિગેરે નિર્ભયતા, સહનશીલતા, સાહસ, દડતા વગેરે ગુણો વધારનાર રમતોમાં ખામ રસ લેનાર છે. એક વખતે તેમની પોતાની ક્રીકેટ મંડળી પણ હતી. અને તે મંડળીએ એક

श्रीमंत सी. महाराणी शान्तादेवीबाईसाहेब

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનું જીવનચરિત્ર

વાર વડોદરાનો રૈન્ડલ કપ તથા દિલ્હીના રોશનઆરા કપની જીત મેળવી હતી. ટેનીસમાં તો આપણા મહારાજ એકા છે. તેમણે અનેક રમતોમાં પારિતોષિક મેળવ્યાં છે, અને તે પ્રદર્શનરૂપે પોતાના રાજવાડામાં રાખેલાં છે, ખરેખર, તેમના પિતામહનું જે અવસાન ન થયું હોત તો તેઓ ઇન્ડીયન ડેવીસ કપ માટે રમનારી મંડળીના આગેવાન તરીકે હિન્દ બહારના દેશોમાં પણ પરાક્રમ દાખવી નામના મેળવી શક્યા હોત.

ક્રિકેટ, ટેનીસ શિવાય તેમને પોલોની રમત પણ સારી આવડે છે. વડોદરાનું પોલો જમખાના તેમની પ્રેરણાથીજ ઉભું થયું છે. આ ઉપરાંત હોકી, ફુટબોલ તથા તરવાની ક્ષમ્યોમાં પણ તેઓ નિપુણ છે.

શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજનો શારીરિક બાંધો મુદક છે.

તેમને ખુશામત, પરનિન્દા, આત્મસ્તુતિ કે

શ્રીમંતનાં વિશિષ્ટ અપ્રમાણિકતા પરવડતાં નથી. શુદ્ધ દિલથી લક્ષણો.

જે તેમની પામે સાચ અને સ્પષ્ટ હકીકત

રજુ કરવામાં આવે તો તેઓ ઉદારનાથી

પણ ક્ષમા આપી શકે છે. કામમાં ખોયરાઇ કે સિયિલતા કરનારા-

ઓને તેઓ નિભાવી લેતા નથી. કાંઈને અન્યાય ન થઈ જાય

તેની તેઓ કામ જોતી વખતે બહુ ચોક્કસાઇ રાખે છે. રાજ્યના

ઉત્કર્ષ માટે રામદાસ સ્વામીએ જે ઉપદેશ જીવપાત શિવાજી

મહારાજને આપ્યો હતો તેનું તેઓ સર્વાંશે પાલન કરે છે: -

નિંદક દુર્જન સંગ્રહીં અસતી । ત્યાંંચી યુક્તિ વિર્તીં આળ નયે ॥

પરીક્ષાયે કોળ રાજ્યાયે રક્ષક । વિવેકાવિવેક પાહુનોયાં ॥

૧. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજની કારકીર્તિ અંધકારમાં

એકાએક ચૂર્ણપ્રકાશ જેવી હતી. તેવીજ રીતે દેશવિદેશમાં કીર્તિ-
પતાકા ઉડે એવી કારકીર્દીનાં ચિહ્નોનાં દર્શન આપણે શ્રીમંત
પ્રતાપસિંહ મહારાજના શાસનકાળમાં નિહાળી રહ્યા છીએ અને
ભવિષ્યમાં પણ વડોદરા રાજ્યની અને ગહારની જનતા શ્રીમંત
પ્રતાપસિંહ મહારાજના પ્રતાપનાં દર્શન સંતુષ્ટચિત્તે કરે એવી
આશા અહર્નિશ એવીએ છીએ.

પરમાત્મા અમારા મહારાજ શ્રીમંત પ્રતાપસિંહને દીર્ઘાયુ
અર્પી એમનો પ્રનામ સર્વત્ર પ્રસારે એજ પ્રાર્થના,

આર્યા

શ્રી, કીર્તિ, બલ દેવી, પ્રતાપ પામે! અમાપ રાય સદા,
ચિરજીવિત સક્રુદુરમે પ્રતાપ જીવન બનો પ્રભો યશદા.

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના જીવનની નોંધ

સમય

જનમલે

૨૯—૬—૧૬૦૮

જન્મ.

૧૪—૭—૧૬૦૮

પિતાશ્રી મુવરાજ રતેસિંહરાવનો સ્વર્ગવાસ.

૧૬૧૪—૧૬૧૮

રાજકુમારશાસા (વડોદરા)માં ખાસ
શિક્ષકોની દેખરેખ નીચે પ્રાથમિક શિક્ષણ.

૧૬૧૮ •

રાજકુમાર કોલેજ (રાજકોટ)માં જોડાયા
પરંતુ માત્રુશ્રી શ્રી. પદ્માવતીબાઈ સાહેબની
માંદગીને લીધે આ સંસ્થા છોડવી પડી

૨૧—૮—૧૬૧૯

વડોદરા હાઈસ્કૂલમાં દાખલ થયા.

- ૧૦-૧૦-૧૯૧૯ માતૃશ્રી શ્રી. પદ્માવતીબાઈ સાહેબનો સ્વર્ગવાસ.
- ૨૫-૬-૧૯૨૧ થી ૧૧-૩-૧૯૨૩ સુધી } મેન્ડર વેન્નરના વાલીપણા નીચે, અને પછી શ્રી. ખાસેરાવ ભટ્ટના વાલીપણા નીચે ઇંગ્લેન્ડમાં વાસ; ટેમ્પલ ઓવ (ઇસ્ટબોર્ન)માં અભ્યાસ કર્યો. ૧૧-૩-૧૯૨૩ ના રોજ પાછા હિન્દુસ્તાન આયા; અભ્યાસ ચાલુ રાખ્યો.
- ૧૧-૩-૧૯૨૩ થી જુન, ૧૯૨૬ સુધી } મી. બી. એ. ઇંગ્લિશ તથા સ્વ. મુખ્ય મી. સીતારામ વાસુદેવ પેંડસેના હાથ નીચે અભ્યાસ કર્યો; જુન ૧૯૨૬ માં મુંબઈ યુનિવર્સિટીની મેટ્રિકની પરીક્ષા પસાર કરી.
- ૧૯-૭-૧૯૨૬ મહેસાણામાં પાણીના નળનો ઉદ્ઘાટન-ક્રિયા કરી.
- ૧૯૨૬-૧૯૨૭ વડોદરા કૉલેજમાં પ્રથમ વર્ષની પરીક્ષા પસાર કરી.
- ૬-૨-૧૯૨૭ વડોદરામાં ગદ્યમીકાન્ત ચિંતેશ્વરની ઉદ્ઘાટન-ક્રિયા કરી.
- ૧૯૨૭-૧૯૨૮ પૂતાની ડેપુટી કૉલેજમાં દાખલ થઈને ઇન્ટર આદર્યો. અભ્યાસ કર્યો; તથા મિ. ઇંગ્લિશ સાથે કૉલેજના વખત બહાર અર્થશાસ્ત્ર વગેરેનો અભ્યાસ કર્યો.
- ૧૯૨૮ કારોજારી કામમાં તાલીમ લેવી શરૂ કરી. સર્વે, ફોજદારી કામદો, અર્થશાસ્ત્ર વગેરે

૧. વિષયોની માહિતી મિ. કાકાવાળા, મિ. પાટકર અને પ્રો. બલવંતરાય કાકોરના માર્ગદર્શન નીચે મેળવી.
- ૪—૧-૧૯૨૬ કોલ્કાપુરનાં શ્રીમતી જ્ઞાન્તાદેવી ધોરપડે સાથે લગ્ન થયાં.
- ૧૯૨૬ રા. બ. આશ્વેગાંવકર, રા. બ. રામલાલ દેસાઈ, ઈર્નલ સિવરાજસિંહ, મિ. આર. એસ. માનેપાટિલના માર્ગદર્શન નીચે મુશ્કી કામની, તાલીમ સ્વીધી.
- ૩—૧-૧૯૩૦ નાર (તા. પેટવાદ)માં ગુજરાતી શાળાના મકાનની ઉદ્ઘાટનક્રિયા કરી.
- ૩૧—૩-૧૯૩૦ વડોદરા રિપનિંગ એન્ડ વિવિંગ મિલ્સના રજત મહોત્સવ પ્રસંગે કંપનીના ડાયરેક્ટરોની છબીઓને ખુલ્લી મૂકી.
- ૨—૪-૧૯૩૦ નવા યુવરાજ શ્રીમંત ફતેસિંહરાજેનો જન્મ થયો.
- ૧૯૩૦-૧૯૩૧ વડોદરા મહાલ વહિવટદાર, અંગત નાયબમુખા, સહેર ફોજદારી વર્ગ ૨ તરીકે, તથા રા. બ. રામલાલ દેસાઈના માર્ગદર્શન નીચે સરમુગાનું કામ કર્યું.
- ૨૪—૨-૧૯૩૧ કર્મસચિવ તરીકે કામ કરવા માંડ્યું.
- ૨૫—૬-૧૯૩૧ રાજકન્યા શ્રી. મૃણાલિની રાજેનો જન્મ થયો.

श्रीमन्त युवराज फत्तेसिंह

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનું જીવનચરિત્ર

આગસ્ટથી નવેમ્બર, ૧૯૩૧ } યુરોપના દેશોમાં પ્રવાસ કર્યો, તથા બીજી
ગોળમેજી પરિષદનું કામકાજ બેસ્યું.

૧૯૩૨ કર્મસચિવ તરીકે ચાલુ રહ્યા.

૧૩-૩-૧૯૩૩ વડોદરામાં ન્યુ ઇરા હાઈસ્કૂલ પ્રુલ્લી મૂકી.

૧૭-૪-૧૯૩૩ રાજકન્યા શ્રી. પ્રમિલારાજેનો જન્મ થયો.

૧૯૩૩ ખાનગીખાતાની તપાસણી કરી.

૨૭-૨-૧૯૩૪ શિનોરમાં 'સાર્વજનિક વસતિગૃહ' પ્રુલ્લુ મૂક્યું.

૧૯૩૪-૧૯૩૫ યુરોપમાં કે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજ સાહેબના સેક્રેટરી તરીકે કામ કર્યું. યુરોપમાંથી પાછા આવીને કર્મસચિવનો હોદ્દો સંભાળ્યો.

૨-૯-૧૯૩૫ રાજકન્યા શ્રી. સરલારાજેનો જન્મ થયો.

૬-૧૧-૧૯૩૫ નવસારીમાં સહકારી બેન્કનું મકાન પ્રુલ્લુ મૂક્યું.

૧૯૩૫ કર્મસચિવ, હુબ્લર કામદાર તથા ખાનગી કારભારીનું કામ કર્યું.

૨૫-૮-૧૯૩૬ હોલિસ પ્રોટેક્ટર સંસ્થાએ એક પંચરિટ્ઠાસ. ઠં. સિ, ની ઉદ્ધાટનક્રિયા કરી.

૧૬-૧૦-૧૯૩૬ રાજકન્યા શ્રી. વસુન્ધરાજાજેનો જન્મ થયો.

૧૯-૨-૧૯૩૭ વડોદરામાં શેડ ડોસાભાઈ મગનલાલ ખેતીવાડી વિદ્યાલયની ઉદ્ધાટનક્રિયા કરી.

૧-૩-૧૯૩૭ નવસારીમાં 'શ્રી. ચીમનજીભાઈ સેનેટરી

એન્ડ નર્મિંગ એસોસિએશન ' તથા
' જાન કલ્પ ' ખુલ્લા મુદ્દા.

૪—૩-૧૯૩૭ વડોદરામાં અન્યોન્ય સહાયકારી મંડળીના
મકાનનું ખાતમુહૂર્ત કર્યું.

૧૯૩૭-૧૯૩૮ ના સામ્રાટ જ્યોર્જ છઠ્ઠાના રાજ્યારોહણમાં
તથા શાહી પરિષદમાં હાજરી આપી.
ત્યાંથી અમેરિકા, ચીન તથા જાપાન થઈને
હિન્દુસ્તાન આવ્યા. રાજ્યનેવી સાવંત-
વાડીના શ્રીમંત રાજસાહેબનું અકસ્માતથી
અવસાન થવાથી પરદેશનો કાર્યક્રમ કુટા-
વેવે પડ્યો.

૨૨—૩-૧૯૩૮ વડોદરામાં આમોલોગ પ્રદર્શન ખુલ્લું મુક્યું.

૨૩—૩-૧૯૩૮ વડોદરામાં હુમ પાછપ ફેક્ટરી ખુલ્લી મૂકી.

૧૯૩૭-૧૯૩૮ કર્મસચિવ તરીકે કામ કર્યું.

૨૭—૮-૧૯૩૮ અહમદનગરના સ્થાનિક પંચાયતના મકાનમાં
ફેલાસ. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજનું
બાવલું ખુલ્લું મુક્યું.

૧૨-૧૦-૧૯૩૮ ખીવીમોરાની ગુજરાતી શાળા ખુલ્લી મૂકી.

૬—૨-૧૯૨૯ શ્રી સયાજીરાવ મહારાજ ફેલાસવાસી થયા;
અને શ્રીમંત સરદાર મહારાજ પ્રતાપસિંહે
ગાયકવાડ એ નામાભિધાનથી ગાદીએ આવ્યા.

૨૬—૪-૧૯૩૯ રાજ્યાભિષેક-રાજ્યારોહણ સમારંભ.

પ્રકરણ પીઠ

રાજ્યાભિષેકની તૈયારી

કે શ્રીમત સયાજીરાવ ગાયકવાડની પ્રકૃતિ ફેટવાડ વખતથી શિયિય રહેતી હતી, અને તેથી તેઓને શ્રીમંત મહારાજ વિભાવત જવુ પડતુ હતુ ધ સ ૧૯૩૮ સાહેબ ગાદી ઉપર ના ઑકટોબરની ૩૧ મી તારીખે શ્રીમત બેઠા વિભાવતથી મુબઇ આવ્યા, અને તરતજ તેમની તળીઅત લયડી ધણી ઉપચારે કર્યા હતા ૧૯૪૯ના ફેબ્રુઆરીની છઠ્ઠી તારીખે અને સોમવારે રાત્રીના ૮-૪૫ વાગે શ્રીમતનુ મુબઇમાજ પોતાના જયમહાન પ્રાસાદમા અવસાન થયુ, અને આખા વિશ્વમા શોક પ્રગટી રહ્યો તેસક વર્ષ સુધી આદર્શ પ્રકારે રાજ્ય ચલાવનાર એક મહાપુરુષ જગત માથી તિરોહિત થયો. તરતજ શ્રીમતના મૃત દેહને એક ખેશિયન ગાડીમા મુખીને ફેબ્રુઆરીની સાતમી તારીખે સવારના ૭ વાગે વિશ્વામિત્રી રોડને લાવવામા આવ્યો, અને ત્યાથી લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલમા નહ જવામા આવ્યો. ત્યાં બોકોને દશ નનો લાલ આપવાને માટે રાજવેશ ધારણ કરેના દેહને ત્રણ દના સુધી રાખવામા આવ્યો તેજ વખતે, એટલે સવારના નવ વાગે શ્રીમત મુવરાજ પ્રતાપસિંહને મહારાજ તરીકે જાહેર કરવામા આવ્યા.

શ્રીમત મુવરાજ પ્રતાપસિંહ 'મહારાજ' તરીકે પ્રસિદ્ધ થયા પછી રાજગાદીની પાસે મુકવામા આવેલા સિદ્ધાસન ઉપર તે પોતે મહારાજ તરીકે બિરાજ્યા આ વખતે નીચેની મંડળી હાજર હતી —

રાજ્યાલિપેક ગ્રન્થ

- (૧) રાજ્યોત્તીષી
- (૨) રાજોપાધ્યાય
- (૩) નેક નામદાર દીવાન સાહેબ
- (૪) રાજ્યના મંત્રીમંડળના નામદાર સભ્યો
- (૫) વડોદરા રાજ્યના લશ્કરના વડા અધિકારી, સૈન્યાધિપતિ
- (૬) ખાનગી કારભારી
- (૭) સર ન્યાયધીશ
- (૮) પોલિસ કમિશનર
૯. સરદાર નવાબ સાહેબ

(૧૦) સરદાર આનન્દરાવ રાજે પાંદરે

(૧૧) શ્રીમંત ગણપતરાવ વિક્રમરાવ આયકવાડ (કે. શ્રીમંત મહારાજ સમાજરાવના ભત્રીજા)

અને (૧૨) નગરશેઠ હરિભક્તિ (વડોદરા રાજ્યની પ્રજાના પ્રતિનિધિ)

પછી રાજોપાધ્યાયે સુવર્ણના કલશમાંથી તલ અને સરસવ વાળા જલથી આ નવા શ્રીમંત મહારાજ શ્રીમંત ગાદી ઉપર સાહેબ ઉપર સિંચન કર્યું. આ અભિષેક બેઠા તેનો ઢંઢોરો થયો કે તરત જ (૧) સૈન્યાધિપતિ (૨) સર ન્યાયધીશ, (૩) પોલિસ કમિશનર, અને (૪) નગરશેઠ—આ ચાર વ્યક્તિઓ શહેરના મધ્ય ભાગમાં આવેલી માંડવી પાસે ગયા, અને ત્યાં જાહેર કર્યું કે વડોદરાની ગાદી ઉપર શ્રીમંત મહારાજ પ્રતાપસિંહ બેઠા છે. આ ઢંઢોરો નીચે પ્રમાણે હતો;—

“ અમે વડોદરા રાજ્યના સર ન્યાયધીશ, સૈન્યાધિપતિ,

પોલિસ કમિશનર અને નગરશેઠ અત્યંત દુઃખિત અન્તઃકરણથી

જાહેર કરીએ છીએ કે, આપણા પરમપૂજ્ય પરમદુપાણી શ્રીમંત સરકાર સયાશ્રવાવ મહારાજનું અત્યંત શોકજનક અવસાન મુળદ્વયમહાત્મ રાજવાડામાં સોમવાર તારીખ ૬ માહે ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૩૬ ના રોજ કલાક ૨૦-૪૫ વાગે થયું છે.

‘ અમે વધારામાં જાહેર કરીએ છીએ કે, શ્રીમંત મહારાજ પ્રતાપસિંહ એએઓએ આજથી વડોદરા રાજ્યનું સૂત્ર પોતાના હાથમાં લીધેલું હોવાથી એએઓના નામથી આ દુવાઈ અમે ફેરવીએ છીએ. તે આજથી રાજ્યના સરદાર, ડરકદાર અને સમસ્ત પ્રજાજનોએ શ્રીમંત સરકાર મહારાજ પ્રતાપસિંહ એએઓની આજ્ઞા પાળવી એ તેઓનું કર્તવ્ય છે. ’

આ પ્રમાણે જાહેર થયા પછી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે પોતાના વશસ્વી પિતામહના અગ્નિસંસ્કાર રાજ્યમાં છ માસનો અને ઉત્તરક્રિયા વિશે લાગતા વળગતા માણુ-શોક પાળવો. સોને સૂચના કરી, અને તરતજ હુકમ કર્યો કે કે. શ્રીમંત મહારાજ સયાશ્રવાવના અવસાન નિમિત્તે આખા રાજ્યની કચેરીઓ, શાળાઓ, અને જાહેર સંસ્થાઓ પાંચ દિવસ સુધી (તા ૭-૨-૩૬ થી ૧૨-૨-૩૬ સુધી) બંધ રાખવી, અને છ માસ સુધી શોક પાળવો.

ફેબ્રુઆરીની સાતમા તારીખે જ આજ્ઞાપત્રિકાનો એક ખાસ વધારો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો. તેમાં પ્રજાને ઉદ્દેશીને શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પ્રતાપસિંહ શાયકવાડની સહીવાળો નીચે પ્રમાણેનો ઠંઢેરો પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો. —

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

“ વડોદરા રાજ્યના તમામ સરદાર, દરખદાર, અમલદાર તથા સમસ્ત પ્રજાને જાહેર થાય કે, અમારા પરમપ્રિય તીર્થસ્વરૂપ શ્રીમંત ત્રીજા સયાજીરાવ મહારાજ ગાયકવાડ, તેઓશ્રીના અત્યન્ત શોકજનક અવસાનને લીધે અમને અમારા પૂર્વજોની ગાદી પ્રાપ્ત થઈ છે. અને વડોદરા રાજ્યનું રાજ્યસૂત્ર અમે આજરોજ અમારા હાથમાં લીધું છે. ”

“ અમારા પ્રજાજનોનું સંપૂર્ણ હિત સાધવું એજ અમારું અખંડ અને ઉત્કટ ધ્યેય રહેશે. આ કામમાં અમારા આત્મસ્વકીય, સરદાર, દરખદાર, અમલદાર અને સમસ્ત પ્રજાજનો રાજનિષ્ઠાથી અમને સહાય કરશે એવી અમે આશા રાખીએ છીએ. ”

“ આજરોજ શરૂ થયેલી આ અમારી બાવી રાજકારકીર્દીમાં સર્વશક્તિમાન પ્રભુ અમને યશ આપે એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

વડોદરા,
તારીખ ૭ ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૬

પ્રતાપસિંહ ગાયકવાડ. ”

આ પ્રમાણે ૬૯૨૦ પ્રસિદ્ધ કથા પછી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને પોતાની વહાલી પ્રજાને પોતાની શ્રીમંતનો પ્રજાને સહલાવનાની ખાત્રી આપવાની અને સંદેશો રાજ્યશાસનની પોતે કથી નીતિ અનુસરશે એ જણાવવાની સ્વાભાવિક રીતે ઇચ્છા થઈ. તેથી ૧૯૩૬ના ફેબ્રુઆરીની ૨૦મી તારીખે તેઓશ્રીએ પોતાની પ્રજાને ઉદ્દેશીને નીચે પ્રમાણે સંદેશો જાહેર કર્યો:—

૧ “ અમારા વિશ્વવિખ્યાત પિતામહ સ્વ. શ્રીમંત સરકાર

મહારાજ સાહેબ સયાશ્રાય ગાયકવાડ

લોકોનો પ્રેમ અને એએશ્રી તરફના પૂજ્યભાવનાં તથા પ્રેમનાં

સહાનુભૂતિ જે અસંખ્ય પ્રદર્શન થયાં છે તેની અમારા

આશ્ચર્યનરૂપ છે. મન ઉપર અતિચય હોઈ અસર થઈ છે.

અમને પોતાને તેમજ સર્વ રાજકુટુંબીઓને

આ અતિચય દુઃખકર ખોટને પ્રસંગે આવા પ્રેમ અને સહાનુ-

ભૂતિનાં પ્રદર્શન ખરેખર મોટા આશ્વાસનરૂપ થઈ પડ્યાં છે.

અને તે સ્વર્ગસ્થને પગલે ચાલી અમારી પ્રિય પ્રજાનું કલ્યાણ

સાધવાના કામમાં અમારું જીવન અર્પણ કરવાના અમારા નિશ્ચયમાં

બલપ્રદ સાધન થશે.

૨ “ જે સમર્થ રાજકર્તાના અવસાન માટે આપણે શોક

કરીએ છીએ તેએશ્રી હકેતા કે ‘મારા

ઘટાડેલા આકારને આખા લાંબા જીવન દરમિયાન મારું પ્રધાન

ચાલુ આકાર તરીકે ધ્યાન ખેંડતો માટે ને તેમના કલ્યાણ માટેજ

ગણુવો હવે તેએશ્રી સતત આ લોકનાજ વિચાર

કરી રહ્યા હતા, તે એટલે સુધી કે

તેએશ્રીની છેલ્લી બખંદર માંદગીમાં પણ તેમણે જમીન

મહેસુલમાં મોટા ઘટાડો કરવાના હુકમ આપ્યા હતા.

અને તે અયા વર્ષના ડિસેમ્બરની ૨૬મી તારીખે પ્રસિદ્ધ

કરવામાં આવ્યા હતા. તેએશ્રીના શાસનકાલના હીરકમહોત્સવ

પ્રસંગે તેએશ્રીએ ગામડાંઓ માટે જે મોટા નિધિ કાઢી

તેનો જીમ્મો બનાવ્યો છે તે તે લોકોની સ્થિતિ સુધારવાની તેમની

સતત ટાળજ બતાવનાર દર્શાત હવે. રાજ્યશાસનના કામમાં અમે

છેલ્લા દસ વર્ષથી મીઠો ભાગ લીધો છે. તે ઉપરથી પણ અમને

રાજ્યાભિષેક, અન્થ ।

એક સમજાયું છે કે ખેડુત અમારા રાજ્યનો સ્તંભ છે, અને તેની આર્થિક સ્થિતિ અને સામાન્ય કલ્યાણ તરફ અમારે વધારેમાં વધારે ધ્યાન આપવું. અમારો પ્રેમ અને અમારી સહાનુભૂતિની વાસ્તવિક સાક્ષાત્ જાહેરાત માટે અમે ફરમાવીએ છીએ કે, અમારા પુરોગામી મહારાજા સાહેબે મહેસુલના આકારમાં ઘટાડાની જો જાહેરાત કરી છે તે ઘટાડેલો આકાર જ હવે ચાલુ આકાર મણારો અને રિવિઝન સેટલમેન્ટ અર્થાત્ ફેર આકાર વખતેજ તેમાં ફેર આકાર કરવામાં આવશે.

અમને એવી ઉત્કટ આશા રહે છે કે આ ઘટાડા સંપૂર્ણ રીતે પ્રજાની સ્થિતિને વાસ્તવિક રીતે પહોંચી વળે છે. પરિણામે ખેડુતો પોતાના જીવનમાં વિવેક રાખવા ને કરકસર કરવા પ્રેરાશે અને વધારે ઉંચા પ્રકારનું જીવન અને આબાદી મેળવવા ગંભીર રીતે પ્રયત્ન કરશે.

૩ " તમે બધા જાણો છો કે ૧૯૪૮ના આરંભમાં સરકારે અધિકારી અને બિનઅધિકારી સભ્યોની બંધાણ સમિતિની એક પ્રતિનિધિ સમિતિ નીમી હતી અને જલ્દીમાં સમિતિ રાજ્યબંધારણીય પ્રગતિનો વિચાર કરવા માટે તેને વિશાળ અવકાશ આપવામાં આવ્યો હતો. આ સમિતિએ પોતાનું નિવેદન ગયા ડિસેમ્બરમાં સર્વાનુમતે રજૂ કર્યું છે તેજ સમિતિના સભ્યોની પ્રગતીય ભાવનાનું પ્રશંસાપાત્ર પ્રતીક છે અને બવિધને માટે આશાભર્યું સૂચન છે.

" આ નિવેદનની નીચે પ્રમાણે મુખ્ય બિંદુઓ છે :—

- (૧) વિસ્તૃત પ્રાદેશિક મત્તાધિકારવાળી, બિજ બિજ હિતના પ્રતિનિધિવા ધરાવતી અને ચુટાવેલા સભ્યોની બહુમતવાળી વિસ્તૃત ધારાસભાની રચના કરવી. કાયદાવિષયક તમામ પ્રસ્તાવ અને રાજ્યના જમાખર્ચાનું અંદાજપત્રક ઠરે તે નિયમાનુસાર આ ધારાસભા આગળ રજુ કરવા, અને બિનસરકારી ઉપાયક્ષકની નિમણૂક કરવી.
- (૨) ધારાસભાને સામાન્ય રીતે સ્વીકાર્ય યાવ એવા સાર્વજનિક કામમાં ઉત્તમ કામ કરી નતાવેલા એક બિનસરકારી, શુદ્ધરથને અમારા મંત્રીમંડળમાં સભ્ય તરીકે અમે નીમીએ, અને તે સભ્ય મંત્રીમંડળના ઇતર સરકારી સભ્યોની માફક અમને જવાબદાર રહેશે.
- (૩) મંત્રીમંડળના સભ્યોને ધારાસભાના કામમાં મજૂર કરવા, સાથે ધારાસભાના સભ્યોમાંથી જે તાલીમેન્ટરી સેક્રેટરીઓ, અમે નીમીએ.

“ આ બધામણેને અમારી સંમતિ છે એ વાત હવે જાહેર કરતાં અમને આનન્દ થાય જ. અમારી ઇચ્છા એ છે કે એ જ સમિતિની સહાયથી આ બાબતમાં આવશ્યક પ્રારંભનાં પગલાં તરત જ ભરવાં, અને હાલની ધારાસભાની મુક્ત આવતા સપ્ટેમ્બરમાં પુરી થતાં પહેલાં આ નવીન યોજનાનુસાર ચુટણી કરવા સારૂ નવા મતદારસંઘ તથા મત્તાધિકારીઓ માટેના નિયમો, અને બીજી તેના સંબંધીની ઝીણી તપસીન નકકી કરી લેવી. આ નર્દન તજવીજનો આરંભ કરવા સારૂ યોગ્ય વખતે એક જાહેરાત પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

“રાજા અને પ્રજાના તમામ વર્ગોના હિતની સંપૂર્ણ અભિ-

તો ઉપર એકેવાર ફેરીથી આ નવું બંધારણ વિશેષ બાર મૂકશે અને અમારી સંપૂર્ણ ઉમેદ છે કે લાંબા સમયથી ચાલતી આવેલી રૂઢિઓથી દબાએલી પ્રજા સહિત અમારી આખી પ્રજાની ઐહિક અને નૈતિક સ્થિતિમાં પ્રગતિ થશે.

૪ " અમારા સરદારો, આસામદારો, દરબદારો, જાગીરદારો

અને ધનામદારોને અમે આજ્ઞાસન આપીએ
સરદાર વગેરેને છીએ કે તેમનું હિત અમારા હૃદયની ધણ
આજ્ઞાસન જ નિકટ રહેશે. જે સંબંધથી તેઓ
અમારા વંશ સાથે સંકળાયેલા છે તે
સંબંધો સંગીન કરવા અમારી ઇચ્છા છે. આ પ્રસંગે અમે તમને
ખાતો આપીએ છીએ કે તેમના હિતના પ્રત્યેક અમારી તરફથી
સહાનુભૂતિથી વિચાર થશે અને વિશેષ કરીને એવા સાધનોની
ચોજના કરવામાં આવશે કે જેને યોગે તેમના પુત્રો ને તેમની બાવી
પ્રજા પોતાની જાતને બદલાતા સંબોધોને અનુકૂળ કરે અને તેઓ
પ્રજાકીય મેવામાં ભાગ ભજવે.

૫ " વડોદરા રાજ્યના ઇતિહાસમાં 'સ્વર્ગસ્થ શ્રીમંત સર

સ્વર્ગસ્થ મહારાજના સમાજરાવ ત્રીજા એઓશ્રીનો લાંબો શાસન-
નકાળ સુવર્ણયુગ ગણાશે, અને તેઓશ્રીનું
જનનું સમારક સમય અનન્ત કાળ સુધી રહે અને તેમનું

જીવન બાવી પ્રજાને ઉન્નતિ આપનારું થાય એ હેતુથી બધા લોકોની ઇચ્છા છે કે તે મહાન
રાજ્યકર્તાની વિશ્રુતિને શોભે એવું એક સમારક કરવું.

" તેથી અમે એવો નિર્ણય કર્યો છે કે જે સમર્થ મહાન
પુરુષને આપણે શુભાવી બેઠા છીએ તેમની પાંદગારી કાંઈમની

જાળવી રાખવા સારુ અમે અમારી ખાનગી મિલકતમાંથી એક કરોડ રૂપિયા જેટલી રકમ ઇલાહિદા કાઢીશું. અમારી એવી ઇચ્છા છે કે આ જીવનનો લાભ કોઈપણ અપવાદ સિવાય તમામ વર્ગો અને કોમોને મળે, અને એ ઉદ્દેશની સિદ્ધિને માટે અમે એક વિશાળ યોજના તૈયાર કરાવીએ છીએ.

“ જે રાજ્યએ પોતાનું સમગ્ર જીવન પોતાની પ્રજાને જ અર્પણ કર્યું હતું અને જેમણે ઉપદેશ અને કૃતિમાં ‘ સેવા ’ ને જ પોતાનું ઉચ્ચતમ ધ્યેય માન્યું હતું તેઓશ્રીનું સ્મરણ બવિધ્યમાં થનારી પ્રજાની પેઢીઓની પેઢીએ સુધી રહેશે.

૬ “ સ્વ. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ હંમેશાં કહેતા કે ‘ હું પોતે રાજ્યનો સૌથી પહેલો સેવક છું. ’

સેવાનું તત્ત્વ એ જ ભાવનાથી અમારા ઉપર આવેલી ભારે જવાબદારીને પહેંચી વળવાનો અમારો ગંભીર નિશ્ચય છે.

૭ “ અમે અમારી તમામ પ્રજાને પ્રેમ ભર્યા અભિનન્દન પાઠવીએ છીએ, અને પ્રાર્થના કરીએ પ્રજાને અભિનન્દન છીએ કે તેમને લાંબું આયુષ્ય સુખ અને સંપત્તિ મળે. ”

x x x

ખરીતા દરબાર

હિન્દુસ્તાનનાં દેશી રાજ્યોમાં એવો રીવાજ છે કે નવા રાજ્યવારે માઠી ઉપર, જેસે ત્યારે એક મોટા દરબાર જરવામાં આવે,

શાલ્યાસિપેદાંશ

અને તેમાં હિન્દી સરદારના પ્રતિનિધિ જે સામાન્ય રીતે રેસિડેન્ટ હોય છે તેનવા રાગને ખરીતો શ્રીમંતને ખરીતો અર્પણ કરે, અને તે દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરે-કે આપવાનો દરબાર નામદાર સત્રાટ નવા રાગને ગાદીના વારસ તરીકે સ્વીકારે છે. આ પદ્ધતિને અનુસરીને ૧૯૩૯ ના ફેબ્રુઆરીની વીસમી તારીખે સવારના સાડા નવ વાગે નજરબાગ રાજમહેલના દરવાર હોલમાં એક દરબાર ભરવામાં આવ્યો હતો. આ દરબારમાં સરદારો, દરખદારો, આસામદારો, ફેટલાક લસ્કરી અને ખીનલસ્કરી અમલદારો, અને લગભગ ૧૧૦ જેટલા અમમુય નાગરિકો પ્રસંગોચિત વેષ પહેરીને સવા નવ વાગ્યા સુધીમાં હાજર થઈ ગયા હતા. શ્રીમંતનું આગમન દરબારમાં જવા માટે સવાનવ વાગે શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજ સાહેબ પ્રતાપવિલાસ રાજમહેલમાંથી મોટરમાં નીકળ્યા, અને ૯.૨૪ વાગે નજરબાગ રાજમહેલ આગળ આવી પહોંચ્યા. દરબાર હોલની સામેના ખંડમાં શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને પધરાવવામાં આવ્યા. રેસિડેન્સીના તેર અમલદારો ૯.૨૫ વાગે આવ્યા, અને કુબૂર પોલિસ્ટિકલ કચેરીના મેનેજરે તેમનું સ્વાગત કરીને દરબાર હોલમાં તેમની નિશ્ચિત કરેલી જગ્યા દર્શાવી. રેસિડેન્ટનું આગમન બરોબર ૯.૩૦ વાગે ના. રેસિડેન્ટ, કર્નલ કોલ્વિન, અંડર સેક્રેટરીની સાથે મોટરમાં બેસીને નજરબાગ રાજમહેલે આવ્યા. રેસિડેન્ટ મોટરમાંથી નીચે ઊતર્યા તે વખતે ગાર્ડ ઓફ ઓનરે સલામી આપી રાજ્ય તરફથી ૧૩ મેજોર ફોડવામાં આવી અને કુબૂર પોલિસ્ટિકલ કચેરીના મેનેજરે 'તેમનું સ્વાગત કર્યું', અને રાજમહેલના અમલદારના ઓથી ઉપરના

પગથીયા મુઘી આપ્યા ત્યાં નેક નામદાર દીવાન સાહેબ સર
વી. ડી. કૃષ્ણમાચારીએ રેસિડેન્ટને સ્વાગત પૂર્વક ‘અમિનન્દન
આપી’ હરખાર/હાલના દાર-મુઘી લઈ આપ્યા; અને ‘અહીં જ
આગળ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે રેસિડેન્ટનો સત્કાર કર્યો, અને
સોદામાં જમણી જાણુએ તેમને બેસાડ્યા.

જ્યાં મુઘી તોપો કૂટતી હતી ત્યાં મુઘી શ્રીમંત મહારાજ
સાહેબ અને રેસિડેન્ટ વાતો કરતા હતા.

‘રેસિડેન્ટનું’ ખરીતા-થોડી વાર પછી રેસિડેન્ટ હિમા ઘડને કશું
વાચન કે મેક નામદાર વાઘસરોય સાહેબ તરફથી

ખરીતો મળ્યો છે. આ જાહેરાત થઈ કે તરત

જ બધી હરખારી મંડળી હિમી થઈ ગઈ. રેસિડેન્ટે તે ખરીતો
શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને આપ્યો અને તેની એક નકલમાંથી નીચે
અમાણે વાંચું:—

પ્રોદ, પ્રતાપ, હરજન્દ-ઈ-ખાસ-ઈ-દોસ્ત-ઈ-ઈન્દિયશિઆ

મહારાજ પ્રતાપસિંહ ગાયકવાડ, સેના

ખરીતો ખાસ ખેલ શમશેર બહાદુર, વડોદરાના

મહારાજ પ્રતિ—

‘મારા સન્માનિત અને સન્માન્ય મિત્ર,

આપ નીમંતના-૬-૨-૧૯૩૬ ના ખરીતા ઉપરથી આપ
શ્રીમંતના વશરવી પિતામહ શ્રીમંત મહારાજ સર સયાજીરાવ
ગાયકવાડ, જી. સી. એસ. આઈ; જી. સી. આઈ. ઈ., એમના
સ્વર્ગપાસના સમાચાર મળતાં મને ધણો ખેદ થયો છે; અને
આપની અને આપના કુટુંબ પ્રતિ મારી સહાનુભૂતિ દર્શાવી
દર્શાવવા આ પ્રસંગનો દુઃસાહ લઉં છું.

રાજમાણિષેષ અંથ

પડોદરાની માફી ઉપર આપ શ્રીમંત બેઠા - તેને માટે હું આપ શ્રીમંતને અન્તઃકરણના અભિનન્દન આપુ છું; અને નામદાર સમ્રાટે આપને માફીના પારસ તરીકે સ્વીકાર્યા છે એ જણાવતાં મને આનન્દ થાય છે.

મારા અને મારા અનુયાયીઓ તરફથી, અને ખાસ કરીને પડોદરા અને ગુજરાત રેસિડેન્સ તરફથી, આપના રાજ્યનાં કામોને અંગે ઉદાર મદદ અને સલાહ મળી શકશે એવી આપ શ્રીમંત ખાત્રી રાખશો; અને હું આશા રાખુ છું કે આપ શ્રીમંત તેનો ઉપયોગ કરવામાં વિશ્વંજ કરશો નહિ.

હું આશા રાખું છું કે આપને માથે આવી પડેલા આ જવાબદારી બરેલા કાર્યમાં આપ સંપૂર્ણ વિજય મેળવશો; અને આપના આશ્રય તળે રહેનારા લોકોના લાભ માટે આપનું રાજ્ય સારી રીતે ચલાવવા આપ દીર્ઘ આયુષ્ય મેળવશો.

આપ શ્રીમંતને માટે મને જે ઉચ્ચ બાવના છે તે વ્યક્ત કરવાની અને મારી જાતને આપ શ્રીમંતના એક ખરા મિત્ર તરીકે ગણવાની ઇચ્છા હું રાખુ છું.

આપ શ્રીમંતનો ખરો મિત્ર,

ન્યુ દિલ્હી,

(સહી) લિન્સિથગો.

૧૫ મી ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૯

-હિન્દુસ્તાનના વાઈસરૉય."

આ ખરીતો વચ્ચે રહ્યા પછી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે નીચેના શબ્દોમાં રેસિડેન્ટને વિનંતી કરી શ્રીમંતનો ઉત્તર કે આપનેક નામદાર વાઈસરૉય સાહેબને મારી આભારનો લાગણી નિવેદન કરશો:—

“ નેક નામદાર વાઈસરૉય સાહેબની સહાનુભૂતિ મને અને મારા કુટુંબીજનોને અમારી ન પૂરી શકાય એવી ખોટમાં મોટા આશ્વાસનરૂપ છે એ વાત વાઈસરૉય સાહેબને આપ કૃપા કરીને જણાવશે ?

“ રાજ્યની ગાદી ઉપર બેસવાના મારા હકને માન્ય રાખતો અરીતા મોક્ષવા બદલ હું નામદાર સમ્રાટનો અત્યંત ઝાણી છું; અને મારી આ અતિ આભારની લાગણી નામદાર સમ્રાટને નિવેદન કરવા માટે હું નેક નામદાર વાઈસરૉય સાહેબને વિનંતી કર છું. આ પ્રસંગે અભિનન્દન અને સદ્વિચારો પ્રદર્શિત કરવા માટે હું નેક નામદાર વાઈસરૉય સાહેબનો અન્તરરણપૂર્વક આભાર માનું છું. મારે માથે આવી પડેલી જવાબદારીઓમાં નેક નામદાર વાઈસરૉય સાહેબ, તેમના અનુયાયીઓ અને વડોદરાના રેસિડેન્ટો તરફથી વારંવાર મળતાં માયાળુ સહાનુભૂતિ અને ઉદાર મદદ ઉપર હું આધાર રાખી શકુ છું, અને તેથી હંમેશને માટે મને શક્તિ અને વિશ્વાસ મળ્યા કરશે. ”

પછી બધી દરબારી મંડળી પોતપોતાને સ્થાને બેઠી, અને રાજ્ય તરફથી ઠર તોપો ફુટી. શ્રીમંત રેસિડેન્ટનું નિર્ગમન મહારાજ સાહેબે રેસિડેન્ટને હાર પહેરાવ્યો, અને હસગી અને પાનસોપારી આપ્યાં. રેસિડેન્ટે હિમા હિમાજ આ બધું સ્વીકાર્યું. તેક નામદાર દીવાન સાહેબે રેસિડેન્ટના અને ધરકરના અમલદારોને પાનસોપારી આપી રેસિડેન્ટના આગમન વખતે જે ઔપચારિક વિધિ કરવામાં આવ્યો હતો તેજ વિધિ તેમના નિર્ગમન વખતે કરવામાં આવ્યો.

રેસિડેન્ટના નિર્ગમન પછી બધા દરબારીઓએ એક પછી

‘એક શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને’ મુજરો

શ્રીમંતનું નિર્ગમન ક્યો નેક નામદાર દીવાન સાહેબે શ્રીમંત

મહારાજ સાહેબને સીરસ્તા પ્રમાણે પોપાક

અર્પણ કર્યો, હાર પહેરાવ્યો અને પાનસોપારી આપી. બધા

દરબારીઓને પાનસોપારી અપાઈ ગયા પછી શ્રીમંત મહારાજ

સાહેબ, નેક નામદાર દીવાન સાહેબની સાથે, મોટરમાં બેસીને

પ્રતાપવિલાસ રાજમહેલમાં ગયા.

‘શ્રીમંત’ મહારાજ સાહેબે રેસિડેન્ટને

આપેલી વળતી મુલાકાત

સીરસ્તા પ્રમાણે ખરીતો મળ્યા પછી શ્રીમંત મહારાજ

સાહેબને રેસિડેન્ટના મુકામે વળતી મુલાકાત

શ્રીમંતની વળતી આપવાની હોય છે. આ પ્રકારની મુલાકાત

મુલાકાત તેજ દિવસે (૨૦-૨-૧૯૩૯) સાંજે ૫-૧૫ વાગે

રાખવામાં આવી હતી. સરદારો અને અધિ-

કારીઓ સહમી વિલાસ રાજમહેલમાંથી સંજના પાંચ વાગે મોટરમાં

નીકળ્યા, અને દસ મિનિટમાં રેસિડેન્સીમાં પહોંચી જઈ દરબાર હોલમાં

પોતપોતાની જગ્યાએ બેસી ગયા. નેક નામદાર દીવાન સાહેબની સાથે

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ, પ્રતાપવિલાસ રાજમહેલમાંથી સંજના

૪-૪૦ વાગે સ્વાર મોડેલની ગાડીમાં બેસીને નીકળ્યા. સાથે એકાદ

અંગરક્ષકો (બોડી ગાર્ડ્સ) પણ હતા. શ્રીમંતની સ્વારી ખરોખર

૫-૧૫ વાગે રેસિડેન્સીમાં પહોંચી. ગાડીમાંથી શ્રીમંતનીએ ઉતરતા

હતા એકમાં જ એકવીસ તોપો કુદી, અંગેજ પાયદળના સૈન્ય

આદ્ય આનર સભાગી આપી અને બેન્ડે વડોદરા રાજ્યગીત પ્રસાદ

રેસિડેન્ટને આપેલી વળતી. મુદ્દાકાત

રેસિડેન્સીના પગથીયા આગળ રેસિડેન્ટના સેક્રેટરી મિ વર્થે

શ્રીમત મહારાજ સાહેબનું સ્વાગત કર્યું,

રેસિડેન્સીમાં અને દરબાર હોનના દ્વાર સુધી તેમને

દરબાર લઈ ગયા. દરબાર હોનના દ્વાર આગળ

રેસિડેન્ટે શ્રીમતનો સત્કાર કર્યો દરબાર

હોનમાં તેમને લઈ ગયા, અને પોતાની જમણી બાજુએ

સોફા ઉપર બેસાડ્યા. થોડા સમય પછી એક તાસકમાં

રીવાજ પ્રમાણે બેટ આપવાની વસ્તુઓ મૂકીને એ બધું

શ્રીમતને બેટ આપવામાં આવ્યું રેસિડેન્ટે શ્રીમતને હાર

પહેરાવીને પાનસોપારી આપી રેસિડેન્ટના સેક્રેટરીએ અને

અડર સેક્રેટરીએ શ્રીમતના બીજા બધા માણસોને હાર પહેરાવ્યા

અને પાનસોપારી આપી

શ્રીમતના આગમન વખતે 'જે ઔપચારિક વિધિ કરવામાં

આવ્યો હતો તે જ વિધિ શ્રીમતના નિર્ગમન વખતે કરવામાં

આવ્યો. દરબાર પછી કેમ્પના વડા લશ્કરી અમલદાર (Officer

Commanding the Station) અને એન્ડ એ ડી. સી સાથે

શ્રીમત મહારાજ સાહેબ ગાડીમાં બેઠીને લશ્કરી ક્વાર્ટરના મેદાન

ઉપર ગયા તેમનો સત્કારીથી સત્કાર કરવામાં આવ્યો. લશ્કરી

અમલદારની સાથે રહીને શ્રીમતે લશ્કરની ટુટડીઓ શ્રીમતની પાસે

ઘડીને ચાલવા, લાગી, અને શ્રીમતે સલામી જીવી. ક્વાર્ટરના

મેદાનમાંથી શ્રીમત મોટરમાં બેસીને પ્રતાપ વિદાય

રાત્રમહેલમાં ગયા

×

×

×

રાજ્યાભિષેકનો દિવસનો નિર્ણય

સ્વર્ગસ્થ શ્રીમંત મહારાજ સયાજીરાવની ઉત્તરક્રિયા પૂર્ણ થયા પછી એક મહત્વનો પ્રશ્ન એ હતો કે રાજ્યાભિષેકનો શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પ્રતાપસિંહ દિવસ નક્કી કરવા ગાયકવાડનો વિધિપૂર્વક રાજ્યાભિષેક ક્યારે સમિતિની નીમણુંક કરવો રાજ્યાભિષેકને માટે મંગલ મુહૂર્તની અપેક્ષા હતી. આ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરીને હેવાલ સાદર કરવાને માટે નીચે જણાવેલા સદ્ગૃહસ્થોની એક સમિતિ નીમવામાં આવી —

(૧) રા. રા. મગેશ કમલાજી નાડકણી (ધર્માધિકારી)

(૨) રા. રા. મણિનાથ બદરીનાથ શાસ્ત્રી
(દેવધર કામદાર અને શાસ્ત્રી)

(૩) રા. રા. નારાયણ ગોપાલ જોષી
(સંસ્કૃત પાઠશાલામાં જ્યોતિઃ શાસ્ત્રીના અધ્યાપક)

(૪) રા. રા. મહાદેવ પ્રભાશંકર જોષી (જોષી)

આ સમિતિ ૨૨-૨-૩૬ને દિવસે મળી અને નીચેના જે સમિતિએ સૂચવેલા દિવસોની રાજ્યાભિષેક માટે ભવામણ દિવસો કરી:—

(૧) શુક્રવાર તા. ૨૬-૪-૨૬, અને

(૨) શુક્રવાર તા. ૨-૬ ૩૬.

રાજ્યાભિષેકના દિવસનો નિર્ણય

જ્યારે શ્રીમંત પાસે આ બધામણો રજુ કરવામાં આવી ત્યારે

શ્રીમંતે જણાવ્યું કે ' આ દિવસો અનુદત્ત
ફરીથી વિચાર નહિ પડે. કારણ કે (૧) હજુ શોકનો
કરવા બીજી સમિ- ધા રહ્યો નથી, (૨) એપ્રિલ-જુનની
તિની નીમણુંક ત્રણ ગરમીની છે, અને (૩) રાજ્યા-
ભિષેકની તૈયારી કરવાને માટે ઘણો અઘર
સમય છે. ' છતાં પણ શ્રીમંતે આ દિવસોનો ફરીથી વિચાર કરીને
હેવાત સાદર કરવા માટે નીચેના સદસ્યોની એક સમિતિ નીમી —

પ્રમુખ

(૧) મે. રા. રા. કર્નલ કુમાર શિવરાજસિંહ, (કર્મસચિવ),

સભ્યો

(૨) મે. રા. રા. રામચન્દ્રરાવ સામરાવ માનેપાટીલ, '
(હજુર કામદાર)

(૩) મે. રા. રા. હામાજીરાવ વિદ્યરાવ ગાયકવાડ,
(સર્વે અને સેટલમેન્ટ સુપિન્ટેન્ડેન્ટ)

(૪) મે. રા. રા. અનન્તરાવ ગણપતરાવ સડેકર પનાર,
(ખાનગી કારબારી)

(૫) રા. રા. રામચન્દ્ર કેશવ રણદીવે, (મેનેજર, હજુર
પોલિટિકલ કચેરી),

(૬) રા. રા. મણિનાથ બહરીનાથ ચાવ્હી,
(દેવધર કામદાર)

આ સમિતિ પ્રમુખ સાહેબની કચેરીમાં તા. ૨૮-૨-૩૬ને
દિવસે મળી, અને તેમાં નીચે પ્રમાણે
સમિતિનો નિર્ણય ચર્ચા કરીને તેણે નિર્ણય કર્યો:

- (૧) રાજ્યાભિષેક ઉત્તરાયણમાં જ થવો. જોઈએ, દક્ષિણાયનમાં નહિ.
- (૨) ઉત્તરાયણ ૧૫-મી જુલાઈ સુધી ચાલે છે, ત્યાર પછી દક્ષિણાયનનો આરંભ થાય છે.
- (૩) જો ઉત્તરાયણમાં - લગભગ અગીઆર મહીના પછી- રાજ્યાભિષેક ન કરવો હોય તો ૧૬ મી જુલાઈ ૧૯૩૬ની પહેલાં કેઈ મંગલ દિવસ રાજ્યાભિષેકને માટે પસંદ કરવો જ જોઈએ.
- (૫) ૨૬ મી એપ્રિલ અને ૨૭ જુન એ બે મહત્તોના જ્યોતિષશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં બન્ને મહત્તો સ્વીકાર્ય છે, તેથી પહેલાંની સમિતિએ આ વિષયમાં દરેક નિર્ણય સ્વીકારવો.
- (૬) બન્ને મહત્તોમાંથી ૨૬-૪-૩૬નું મહત્ત રાજ્યાભિષેકને માટે સર્વોત્તમ છે, તેથી તે જ મહત્ત સ્વીકારવું.

સમિતિનું આ નિવેદન પ્રથમ નેક નામદાર દીવાન સાહેબના આગળ રજુ કરવામાં આવ્યું, અને તેમણે શ્રીમંતે સમિતિનું તે સ્વીકાર્યું, અને ખાનગી કારભારીને સૂચના નિવેદન સ્વીકાર્યું કરી કે તે નિવેદન શ્રીમંતે મહારાજ સાહેબને સાદર કરવું. ખાનગી કારભારીને બધું નિવેદન શ્રીમંતે સાદર કર્યું, અને શ્રીમંતે સર્વાનુમતે કરાએલી બલામણી મંજુર કરી. રાજ્યાભિષેકને માટે ફક્ત બે-જ મહીના હવે બાકી રહ્યા હતા; રાજ્યમાં શોકનો સમય-છ માસનો હતો; તેથી શોકના સમયમાં ચાર માસ કમી કરવાની આવશ્યકતા થઈ પડી.

મહારાણી સાહેબનો રાજ્યાભિષેકવિધિમાં ભાગ

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે આ વિષયમાં પોતાની સંમતિ આપી, અને તેક નામદાર દીવાન સાહેબે દુકમ બદાર પાડ્યો કે રાજ્યના શોકનો સમય ૧-૪-૩૬ ને દિવસે પૂર્ણ થયો.

x

x

x

અ. સૌ. શ્રીમંત મહારાણી સાંતાદેવી સાહેબનો રાજ્યાભિષેકવિધિમાં ભાગ

તા. ૨૮-૨-૩૬ ને દિવસે મળેલી સભામાં કર્નલ શિવરાજસિંહે

એક મહત્ત્વનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત કર્યો, અને

શ્રીમંત અ. સૌ. તે એ કે રાજ્યાભિષેકની વિધિઓમાં અ.

મહારાણી સાહેબ સૌ. શ્રીમંત મહારાણી સાહેબે શ્રીમંત

રાજ્યાભિષેક- મહારાજ સાહેબની સાથે ભાગ લેવો કે

વિધિમાં ભાગ લેવો નહિ. તેમણે સૂચના કરી કે પ્રાચીન સંસ્કૃત

એ. [નિર્ણય] શાસ્ત્રો અને રાજ્યાભિષેક વિધેના સાહિત્યનો

અભ્યાસ કરવો, અને આ બાબતમાં છેવટે

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનો દુકમ મેળવવા. ધર્માંધિકારી, દેવવર

કામદાર અને ઓરિએન્ટલ ઈન્સ્ટિટ્યુટના ડાયરેક્ટર ડૉ. બિનપતોય

બટ્ટાચાર્ય એ ત્રણે જણે આ વિષયનો બહાપોહ કરીને સર્વાનુમતે

શ્રીમંત સરકારને જલામથ્થુ કરી કે ઇ. સ. ના સત્તરમા શતકના

ત્રીજા અરણ્યમાં અનન્તદેવે લખેલા રાજધર્મકૌસ્તુભ નામના ગ્રંથને

આધારે રાજ્યાભિષેકવિધિ કરવો. આ પુસ્તક હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્રનો એક

પ્રમાણ્યુત્ત ગ્રંથ છે અને તે ગાયકવાડ ઓરિએન્ટલ સિરિઝમાં

૭૪ ૭૨ માં ગ્રંથ તરીકે છપાએલો છે.

આ પુસ્તકના તેનીસમાં પ્રકરણમાં એમ કહેવામાં આવ્યું છે

રાજ્યાભિષેક ગ્રંથ-

કે રાણીનો રાજની સાથે જ અભિષેક કરવો, અથવા તો રાજ્ય પોતાના રાજ્યાભિષેક પછી રાણીનો અભિષેક કરવો.

(एवं गुणगणोपेता नरेन्द्रेण सहानव ।

અભિષેક્યા મવેદ્રાજ્યે રાજ્યસ્થેન નૃપેણ વા ॥

રાજાઽગ્રમહિષી કાર્યા સર્વલક્ષણલક્ષિતા ।

પૃષ્ઠ ૨૪૬)

તદનુસાર સમિતિએ બહામણ કરી કે શ્રીમંત મહારાણી સાહેબે મહારાજ સાહેબ સાથે રાજ્યાભિષેક વિધિમાં ભાગ લેવો. તેક નામદાર દીવાન સાહેબે આ બહામણને સંમતિ આપી, અને અતે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે આ બહામણ મંજૂર કરી. આ નિર્ણય માયકવાડ રાજ્યોના ઇતિહાસમાં અપૂર્વ છે, કારણ કે આપાર સુધી માયકવાડ રાજ્યોના રાજ્યાભિષેકમાં કોઈ પણ મહારાણી સાહેબનો મહારાજ સાહેબ સાથે રાજ્યાભિષેક થયો નથી.

x

x

x

મુખ્ય સમિતિ અને પેટા સમિતિઓની નીમણૂક

રાજ્યાભિષેકનો સમય પામે, આવતો હતો તેથી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે, તેક નામદાર દીવાન મુખ્ય સમિતિની સાહેબની સલાહ લઈને એક મુખ્ય સમિતિ નિમણૂક નીમી. આ સમિતિનું કાર્ય રાજ્યાભિષેકને અંગે થનારા ખર્ચનું અંદાજપત્રક તૈયાર કરવાનું, અને રાજ્યાભિષેકના અંગેની બધીંય બાબતોની બ્યવસ્થા રાખવાનું. હવે, શ્રીમતે વધારામાં, સૂચના કરી કે મુખ્ય સમિતિમાં

મુખ્ય સમિતિ અને પેટા સમિતિઓની નીમણૂક

અને બીજી પેટાસમિતિઓમાં સરકારી અધિકારીઓ અને સરદારો ઉપરાંત રાજ્યના બધા પ્રાંતોમાંથી અગ્રગણ્ય નાગરિકોને પણ લેવા. શ્રીમંતની આ ઉદાત્ત ભાવનાથી સર્વ પ્રજાજનોને અતિ આનન્દ અને આદર થયો.

મુખ્ય સમિતિમાં નીચેના સભ્યો હતા:—

મુખ્ય સમિતિ

(૧) કાર્યવાહક સમિતિ

- (૧) મે. રા. રા. કર્નલ કુમાર શિવરાજસિંહ (પ્રમુખ)
- (૨) શ્રી „ „ બેંકટરાવ નરસિંંગરાવ ધોરપટે
- (૩) „ „ ગણુપતરાવ વિઠ્ઠલરાવ ગાયકવાડ
- (૪) મે. „ રામચન્દ્રરાવ લામરાવ માને પાટીલ
- (૫) „ જનરલ નાનાસાહેબ ગણુપતરાવ શીન્ડે
- (૬) રાવ ખડાદર ગોવિન્દભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ
- (૭) મે. રા. રા. દામાજીરાવ વિઠ્ઠલરાવ ગાયકવાડ
- (૮) શેઠ રતનલાલ મગનલાલ હરિભક્તિ
- (૯) રા. રા. ભાઈલાલભાઈ દાજીભાઈ અમીન
- (૧૦) મે. રા. રા. મોતીલાલ છોટાલાલ દેસાઈ
- (૧૧) „ કર્નલ અનંતરાવ ગણુપતરાવ સહેકર પવાર
- (૧૨) „ રામચન્દ્ર કેશવ રણદીવે (મેનેજર, હુદુર પોલિટિકલ કચેરી)
- (૧૩) રા. રા. શ્રીરામ ગોપાલ કાટકરે (સેક્રેટરી)

(૨) બીજા સભ્યો

- (૧૪) મે. મીર મુસ્લીમ મીર મૈદુદીન હુસેનખાન નવાબ સાહેબ

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

- (૧૫) મે મીર ઇન્તેજમ અલીખાન મીર ઐતેશામ અલીખાન
 (૧૬) શેઠ હોટાલાન કીલાયન્દ (પાટણ)
 (૧૭) શેઠ ટોડરમન ચીમનનાન સામળમેયરવાળા
 (૧૮) શેઠ મધિરલાલ ચીમનનાલ ઝવેરલક્ષ્મીચ દવાળા
 (૧૯) રા રા તુળસીભાઈ બકોરભાઈ અમીન
 (૨૦) રા રા ગિરધરલાલ ડોસાભાઈ પરીખ
 (૨૧) શેઠ દીનશા રતનજી દાણુ (નવસારી)
 (૨૨) ગ. રા મોહનનાથ આધિવજી પરીખ (અમરેલી)
 (૨૩) , કનૈયાનાન જમનાદાસ મજમુદાર (નવસારી)
 (૨૪) „ બાપુભાઈ ઘેનાભાઈ દેસાઈ (વ્યારા)
 (૨૫) „ રામજીભાઈ હસરાજ (અમરેલી)
 (૨૬) = દારકાનાથ રગનાથ શેઠજી (નવસારી)
 (૨૭) „ મોહનલાલ વીરજીભાઈ પટેલ (અમરેલી)
 (૨૮) „ પ્રજુદાસ બાલિસ ગ (વીસનગર)
 (૨૯) રાજરત્ન ભાણેખાલ અબાલાલ ડોકટર
 (૩૦) રા રા અમૃત સીતારામ પ્રધાન
 (૩૧) શેઠ કુમરોજ રતનજી દાણુ (નવસારી)

રાજ્યાભિષેકનું દરેક મહત્વનું અંગ સારી રીતે થઈ શકે
 એટલા માટે નીચેની પેટાસમિતિઓ

પેટા સમિતિઓની નીમવામાં આવી -
 નીમણું :

(૧) સ્વાગત સમિતિ

- (૧) શ્રી રા રા વ્યકટરાવ નરસિંગરાવ ઘોરપડે (પ્રમુખ)
 (૨) „ વસંતરાવ આનંદરાવ ધોયજર

મુખ્ય સમિતિ અને પેટા સમિતિઓની નીમણુક

- (૩) રા. રા. મણિભાઈ વસનજી દેસાઈ
- (૪) ગે. રા. રા. કર્નલ રામચન્દ્રરાવ સિવાજીરાવ ચવાણ
- (૫) કેપ્ટન કૃષ્ણરાવ ગણપતરાવ માયકવાડ
- (૬) રા. રા. મહાદેવ રઘુનાથ બાળવે દેસાઈ
- (૭) શ્રી. રા. રા. કૃષ્ણરાવ શંકરરાવ દીથે કાઠીઆવાડ દીવાનજી
- (૮) લેફ. કૃષ્ણરાવ ગણપતરાવ પવાર
- (૯) રા. રા. ગોપીનાથ ગોવિન્દ આંબેભાવકર
- (૧૦) „ રામરાવ રામચન્દ્રરાવ બાધવ
- (૧૧) શ્રી. રા. રા. અવધૂતરાવ રાજે શીર્કે
- (૧૨) „ જગદેવરાવ અમૃતરાવ રાજે પાંદે
- (૧૩) „ રામચન્દ્ર લક્ષ્મણરાવ રાજે પાંદે
- (૧૪) „ નારાયણ રામચન્દ્ર આંબેભાવકર
- (૧૫) „ ગજનન મહાદેવ પટવર્ધન (સેક્રેટરી)

(૨) યુરોપિઅન પરીણા સમિતિ

- (૧) કર્નલ બાઉસાહેબ વિઠ્ઠલરામ માયકવાડ (પ્રમુખ)
- (૨) મેજર વી. જી. પવાર
- (૩) રા. રા. શરચન્દ્ર આનન્દરાવ દીથે (સેક્રેટરી)

(૩) હિન્દી પરીણા સમિતિ

- (૧) મે. રા. રા. ડૉ. રઘુનાથ બાલકૃષ્ણ ચંદ્રયૂડ (પ્રમુખ)
- (૨) શ્રી. રા. રા. માનસીંગરાવ આર. નિંબાજીકર
- (૩) „ નારાયણ રામચન્દ્ર આંબેભાવકર
- (૪) રા. સાહેબજીદા સમશદ અહમદખાન
- (૫) સર્પતપદા અહમદદુસેન મુઝરદુમેન દાઝી

રાજ્યસિલેક ઝંચ

- (૬) રા. રા. સિદ્ધેશ્વર વામન ઝોલાશ્વર
- (૭) રાજરત્ન માણેકલાલ અંબાલાલ ડોક્ટર
- (૮) શ્રી. શેવડે
- (૧૦) ડા. નીલકંઠ ત્રિનાથક પંડિત (સેક્રેટરી)
- (૧૧) રા. રા. આનન્દરાવ ગણુપતરાવ કડુ

(૪) વાહન સમિતિ

- (૧) મેજર લુધસ હેનરી એકવીનો (પ્રમુખ)
- (૨) રા. રા. એસ. ડી. કદમ, મરેજ કામદાર (સેક્રેટરી)
- (૩) લેફ. મોહીતે

(૫) દરબાર સમિતિ

- (૧) શ્રી. રા. રા. ભાંકટરાવ નરસિંગરાવ ઘોરપડે (પ્રમુખ)
- (૨) કર્નલ અનન્તરાવ ગણુપતરાવ-સડેકર પવાર
- (૩) મે. રા. રા. રામચન્દ્ર કેશવ રણુદીવે
- (૪) રા. રા. ગજાનન બાલકૃષ્ણ પ્રધાન, 'નાયબ જોડાગસ્તે કામદાર (સેક્રેટરી)

(૬) અહિર-બહુમાન સમિતિ

- (૧) શ્રી. રા. રા. આનન્દરાવ ગણુપતરાવ રાજે પાંદે (પ્રમુખ)
- (૨) મે. „ આપાસાહેબ ગણુપતરાવ મોરે
- (૩) રા. રા. મહોદેવ રણુનાથ બાગંવે દેસાઈ
- (૪) „ ચાંતારામ કાશીનાથ ગોત્રી, કાપડી જામદારખાના કામદાર (સેક્રેટરી)
- (૫) શ્રી. રા. રા. રામચન્દ્ર આધવ દડમીસ

સુખ્ય સમિતિ અને પેટાસમિતિઓની નીમણૂક

- (૬) રા. રા. શંકરરાવ જ્ઞાનન્દરાવ કામતેકર
- (૭) શ્રી. રા. રા. દત્તાત્રેય ચિન્તામણ મન્નમુંદાર
- (૮) રા. રા. એસ. આર શીન્દે

(૭) ખાણ સમિતિ

- (૧) જનરલ ડી. એસ. જલેસ્પી (પ્રમુખ)
- (૨) મે. રા. રા. દામાજીરાવ નિંદુસરાવ ગાયકવાડ
- (૩) ડૉ. યશવંત વામન મેડક
- (૪) રા. રા. દત્તેશિંગ સદાશિવ કાળે, રસોઈખાના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ
- (૬) મે. રા. રા. રામચન્દ્ર કેશવ રણદીવે
- (૭) મેજર મૌલવી (સેક્રેટરી)

(૮) મનોરંજન સમિતિ

- (૧) જનરલ નાનાસાહેબ ગણપતરાવ શીન્દે (પ્રમુખ)
- (૨) રા. રા. રૂપનારાયણ સુખનંદન ઠાનુજો
- (૩) પ્રો. માણિકરાવ
- (૪) રા. રા. મંગાધર માધવ નાંબે
- (૫) „ હીરજી રૂસ્તમજી ડોહટર
- (૬) „ બાલુપ્રસાદ સાકરશામ દવે, રફાલિટ કમિશનર
- (૭) „ મગનભાઈ જી. દેસાઈ, બાગખાતા સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ
- (૮) „ વાલ્મીકી જમાદાર
- (૯) „ મહાદેવ રમુનાય બાગવે દેસાઈ, નાવજ ખાતંગી કારખાની
- (૧૦) „ પાણુરંજ વે. ગુપ્તે (સેક્રેટરી)

(૯) ઉપવન 'સમ્મેલન' સમિતિ

- (૧) શ્રી. રા. રા. ચિવરાવ કે. પવાર, નગરદેવલેકર (પ્રમુખ)
- (૨) મેન્જર એસ. એચ. કાદરી
- (૩) રા. રા. મહાદેવ રઘુનાથ બાગવે દેસાઈ
- (૪) કેપ્ટન મોરેશ્વર હૈમતરાવ

(૧૦) દેવધર સમિતિ

- (૧) મે. રા. રા. મંગેશ કમલાજી નાડકર્ણી (પ્રમુખ)
- (૨) ડૉ. બિનયતોષ બટ્ટાચાર્ય
- (૩) રા. રા. દાજી નાગેશ આપ્ટે
- (૪) „ મણિનાથ બદરીનાથ શાસ્ત્રી, દેવધર કામદાર (સેક્રેટરી)
- (૫) „ મહાદેવ પ્રભાશંકર જોષી
- (૬) „ નારાયણ ગોપાલ જોષી

કાર્ય ॥ સુગમતાને માટે મુખ્ય સમિતિએ બીજી કેટલીક નીચેની પેટાસમિતિઓ નીમી હતી:—

વધારાની પેટા સમિતિઓની નીમણૂક

(૧) કાવ્યગાયન સમિતિ

દરબારમાં જાવાને માટે જેમણે પરવાનગીને માટે અરજ કરી હોય તે બધાને બોલાવવા, અને બરોજર તપાસ કર્યા પછી તે અરજદારોમાઘી કેને પરવાનગી આપવી એનો નિર્ણય કરવાનું કામ આ સમિતિને આપવામાં આવ્યું હતું. આ સમિતિમાં નીચેના સભ્યો હતા—

મુખ્ય સમિતિ અને પેટાસમિતિઓની નીમણુક

- (૧) મે. રા. રા. રામચન્દ્રેશ ચામરાવ માનેપાટીલ (પ્રમુખ)
- (૨) રાવળહાદુર ગોવિન્દભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ
- (૩) ડૉ. બિનમતોષ ભટ્ટાચાર્ય
- (૪) રા. રા. શ્રીરામ ગોપાલ કાટદરે (સેક્રેટરી)

(૨) દીનસોજન સમિતિ

ગરીબોને વસ્ત્રો અને મીઠાઈ વહેંચવાની વ્યવસ્થા કરવાનું અને બધી દેખરેખ રાખવાનું કામ આ સમિતિને સોંપવામાં આવ્યું હતું. આ સમિતિમાં નીચેના સભ્યો હતા:—

- (૧) રા. રા. કે. એમ. ગુપ્તે (પ્રમુખ)
- (૨) રા. રા. અણ્ણાસાહેબ બાહિસાહેબ જાધવ
- (૩) રા. રા. નાયાલાલ ખુરાદ
- (૪) રા. રા. ગોવર્ધનદાસ માણેકલાલ મેઠી
- (૫) શહેર ખતીબ હખીનુલ્લા પારેખીયાં

(૩) બ્રાહ્મણસોજન સમિતિ

આ સમિતિનું કાર્ય બ્રાહ્મણોના ભોજનની વ્યવસ્થા અને દેખરેખ રાખવાનું હતું. એમાં નીચેના સભ્યો હતા:—

- (૧) મે. રા. રા. મંગેશ હમધાજી નાડકર્ણી (પ્રમુખ)
- (૨) રા. રા. હાજી નાગેશ આપે
- (૩) રા. રા. રામનારાયણ ધનશ્યામ વેઘ
- (૪) રા. રા. મણિનાથ બદરીનાથ શાસ્ત્રી

(૪) રાજપરોણ સમિતિ

રાજ્યાભિષેક સમારંભમાં બામ લેવા રાજ્ય તરફથી બદામગામ ડેટસાહને નિમંત્રણ આપવામાં આવેલું હતું. ધારાસભા

વગેરે સંસ્થાઓનાં સભ્યો રાજ્યપરોણા તરીકે આવ્યા હતા. આ બધા સભ્યોની અનુકૂલતા સાચવવાનું અને બીજી-બધવરથા કરવાનું કામ આ સમિતિને સોંપવામાં આવ્યું હતું, આમાં નીચેના સભ્યો હતા:—

- (૧) મે. રા. રા. મોતીલાલ છોટાલાલ દેસાઈ (પ્રમુખ)
- (૨) „ મગનભાઈ શંકરભાઈ પટેલ
- (૩) „ અમૃત સીતારામ પ્રધાન
- (૪) „ વડોદરા પ્રાંત પંચાયત એન્જિનિયર
- (૫) „ રમુલખાન પટેલ

×

×

×

જુદી જુદી સમિતિઓની નીમણૂક થયા પછી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે સચના કરી કે રાજ્યાભિષેક વ્યવસ્થા માટે સમારંભનો કાર્યક્રમ ત્રણ દિવસ ચાલે કાર્યકરોની નીમણૂક એવી રીતે ગોઠવવો. આવા મહાન કાર્યમાં ખાનગી કારભારીને મદદની જરૂર હોવાથી શ્રીમતે શ્રીમંત સરદાર વ્યંકટરાવ નરસિંહરાવ ધોરપડેની ‘મારુટર એન્ડ સેરિમંતિઝ’ તરીકે નીમણૂક કરી.

સમિતિઓની રચના અને સભ્યોનાં નામોની ખબર બધી સમિતિઓના પ્રમુખોને અને સભ્યોને, તા. ૩૦-૩-૩૬ને દિવસે આપવામાં આવી, અને પ્રમુખોને પોતાના સેક્રેટરીઓ પસંદ કરવાની સત્તા આપી. જો સમિતિમાં ધધારે સભ્યોની જરૂર જણાય તો મુખ્ય સમિતિની મંજૂરી મેળવીને સમિતિઓના પ્રમુખોને વધારાના સભ્યો નીમી લેવાની પણ સત્તા આપવામાં આવી.

મુખ્ય સમિતિ અને પેટાસમિતિઓની નીમણૂક

તદનુસાર મુખ્ય સમિતિના પ્રમુખે રા. રા. શ્રીરામ ગોપાલ કાટકરેની સેક્રેટરી તરીકે નીમણૂક કરી, અને રા. રા. કાટકરેએ ૧-૪-૩૯ થી મુખ્ય સમિતિના સેક્રેટરી તરીકે કામ પથ આરંભ્યું. રા. રા. કાટકરેને મદદ કરવાને માટે ખાનગી કચેરીમાંથી સાત કરકુનેને પોતાના કામ ઉપરાંત મુખ્ય સમિતિનું પણ કામ કરવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો; અને ચાર માસ માટે એક નવા કરકુનની પણ નીમણૂક કરવામાં આવી.

રાત્ર્યના શોકનો સમય, નવા હુકમ પ્રમાણે, ૬-૪-૩૯ને દિવસે પૂરા થતા હતા. તેથી મુખ્ય મુખ્ય સમિતિની સમિતિની પહેલી બેઠક ખાનગી કચેરીમાં પ્રથમ બેઠક તા. ૮-૪-૩૯ને દિવસે સવારે ૮.૩૦ વાગે મળી. આ બેઠકમાં રાત્ર્યભિષેક સમારંભના સંબંધમાં સામાન્ય ધોરણે અને મુખ્ય રૂપરેખા વિષે ચર્ચા કરવામાં આવી. અંદાજપત્રકની તપાસણી જેવી વીગતની બાબતોનો વિચાર કરવાનું કામ કાર્યવાહક સમિતિને સોંપવામાં આવ્યું. આ કાર્યવાહક સમિતિના બધા ૫ સભ્યો વડોદરામાં જ રહેતા હતા, તેથી આ બાબતમાં ઘણી સુકરતા થઈ પડે એમ હતું. કેટલાક બીનસરકારી સભ્યોએ નીચે બધાં વેલી કીમતી મૂલનાઓ કરી, અને મુખ્ય સમિતિએ સર્વાનુમતે તે બધી મૂલનાઓ સ્વીકારી:—

- (૧) રા. રા. શેકજીએ મૂલના કરી કે આ અપૂર્વ પ્રસંગે, દે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજના સુવર્ણ અને હીરક મહોત્સવ વખતે જેવો દરબાર ભરવામાં આવ્યો હતો તેવો દરબાર ભરવો જોઈએ. આખા રાત્ર્યમાંથી આવેલા બધા ૫ પ્રતિનિધિઓને શ્રીમંત મહારાજ

સાહેબના દર્શનનો અલગ્ય લાભ મળે એવો એક પ્રસંગ
ચોજવો એમ એમણે બારપૂર્વક જણાવ્યું.

- (૨) રા. રા. શેઠજી, મજમુંદાર, દાણુ, પરીખ અને બાપુભાઈ
દેસાઈ એ બધાની સૂચનાથી એવું નક્કી કરવામાં આવ્યું
કે નીચે જણાવેલા સજ્જનોને રાજ્યના પદોણા તરીકે
નિમંત્રણ આપવું:—

(અ) ધારાસભાના બધા સભ્યો, અને

(આ) બધી પ્રાંત પંચાયતો અને સુધરાઈઓના પ્રમુખો,
હિપપ્રમુખો અને વ્યવસ્થાપક સમિતિઓના અધ્યક્ષો.

- (૩) રા. રા. પ્રધાને સૂચના કરી કે જ્યારે શ્રીમંત મહારાજ
સાહેબની સ્વારી નીકળે ત્યારે શ્રીમંતને હાર પહેરાવવાની
પરવાનગી હિદારતાથી આપવી, અને જાહેર જનતાની
જાણુ માટે બધો કાર્યક્રમ છપાવવો. શ્રીમંતની જુદી
જુદી સ્વારીઓ જે જે રસ્તેથી જવાની હોય તે તે
રસ્તાઓની વીમતો પણ કાર્યક્રમમાં છપાવવી.

- (૪) કેટલાક સભ્યોએ સૂચન કર્યું કે એ. રા. રા. સરસ્વતી
સાહેબને વિનંતી કરવી કે તે પોતે રાજ્યના બધા
જુબાઓને સૂચના આપે કે પ્રાંતમાં રાજ્યાભિષેક
સમારંભની વ્યવસ્થાને માટે એક સમિતિ નીમવી. મુખ્ય
સમિતિના સભ્યોને પ્રાંતની સમિતિમાં નીમવા એમ
પણ સૂચના થઈ.

અતે એવો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો કે કાર્યવાહક સમિતિની
એકઠોના હેરાનની બકલો મુખ્ય સમિતિના બધા સભ્યોને મોકલવી,

મુખ્ય સમિતિ અને પેટાસમિતિઓની નીમણુંક

જેથી કાર્યવાહક સમિતિના કાર્યથી તેઓ અવરનવર વાકેફ રહે, અને જો સૂચન કરવા જેવું લાગે તો સૂચનાઓ પણ આપી શકે.

એકંદરે કાર્યવાહક સમિતિ પાંચ વાર મળી:—

કાર્યવાહક સમિતિની
બેઠકો

- (૧) ૧૦-૪-૩૬, (૨) ૧૧-૪-૩૬,
- (૩) ૧૨-૪-૩૬, (૪) ૧૩-૪-૩૬ અને
- (૫) ૧૫-૪-૩૬.

બધાં ખાતાંઓને સૂચના આપવામાં આવી હતી કે તેમણે પોતાનાં અંદાજપત્રકો પોતપોતાની પેટાસમિતિઓની માર્ફતે કાર્યવાહક સમિતિને મોકલી આપવાં. આ બધાં અંદાજપત્રકો કાર્યવાહક સમિતિ પાસે આગ્યા, અને સમિતિએ બહુ જ સક્ષમતાથી તે તપાસ્યાં અને પછીથી જ મંજૂર કર્યાં. રાજ્યાભિષેક સમારંભની પૂર્ણ બવરથા કરવાને માટે સમય ઘણો અઠવા હતો, તેથી ફેટલીક બાબતોમાં મંજૂરી મેળવવાની સરતે, કાર્યના આરંભ કરવા દેવામાં આગ્યો હતો. બધાં ખાતાં તરફથી આવેલાં ખર્ચનાં અંદાજપત્રકો મુખ્ય સમિતિના પ્રમુખ જોષ ગયા; અને તેમણે રા. ૯,૬૨,૭૫૫-૭-૦ના જેટલી રકમ રાજ્યાભિષેક સમારંભ માટે જોષશે અને તે રકમ રાજ્યમાંથીજ ખરચવી એવી મતસબનું દિપ્તિ કયું અને શ્રીમંતને સાદર, કયું. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે કૃપાવંત યદિ તે દિપ્તિ તા. ૨૧-૪-૩૬ને દિવસે મંજૂર કયું.

x

x

x

પરોણાઓ.

(અ) નિમંત્રણ

રાજ્યાભિષેક સમારંભમાં જેમને નિમંત્રણ આપવાનું હતું એવા માણસોની યાદી ગોઠગસ્તે કચેરીએ પરોણાઓની યાદી તૈયાર કરી, અને નેક નામદાર દીવાન સાહેબની સંમતિ લઈને છેવટના હુકમને માટે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને તે સાદર કરી, અને તેમણે તેને મંજૂરી આપી. ગોઠગસ્તે કચેરીમાં પરિમિત માણસો હોવાથી નિમંત્રણ મોકલવાનું કામ એ કચેરીના માણસોથી જઈ શકે એમ ન હતું; તેથી છેવટના મહાલકરી રા. રા. આર. વાય. લેલેને મહેસુલી ખાતામાંથી ખાસ કામગીરી ઉપર બોલાવવામાં આવ્યા.

શ્રીમંતની મંજૂરી મળ્યા પછી નીચે પ્રમાણે નિમંત્રણો મોકલવામાં આવ્યાં:—

- (૧) શ્રીમંતની સહીવાળો ખરીતો રાજાઓ અને મહારાજાઓ ઉપર (અ) પ્રતિનિધિ મંડળ દ્વારા અને (આ) ટપાલદ્વારા.
- (૨) નેક નામદાર દીવાન સાહેબની સહીવાળો પત્ર ખંડણી ભરનારા કાકેરો, શ્રીમંતના અંગત મિત્રો અને ફેટલાંક પ્રસિદ્ધ સજારીઓ અને સદ્ગૃહસ્થો ઉપર.
- (૩) રાજ્યાભિષેક મુખ્ય સમિતિના પ્રમુખની સહીવાળો પત્ર સગાંઓ, ખંડણી નહિ ભરનારા કાકેરો, અધિકારીઓ, અને જીજ્ઞા ફેટલાંક સંબંધિત સજારીઓ અને સદ્ગૃહસ્થો ઉપર.

નીચેનાં રાજ્યોમાં નિમંત્રણ આપવા પ્રતિનિધિમંડળ
પ્રતિનિધિમંડળ મોકલવામાં આવ્યું હતું:—
દ્વારા નિમંત્રણ

રાજ્યનું નામ

પ્રતિનિધિ મંડળના સભ્યો

(૧) બીકાનેર

(૧) શ્રી. રા. રા. સીતારામ સંપતરાવ
ગાયકવાડ

(૨) શ્રી. વસંતરાવ આનંદરાવ
ધ.વબર

(સાથે કારકુન, જસુદ, ચોપદાર
અને ત્રણ નોકરો)

(૨) મહેસુર

(૧) શ્રી. રા. રા. ભદ્રસિંહરાવ
આનંદરાવ ગાયકવાડ

(૩) કોલ્હાપુર

(૨) શ્રી. રા. રા. માનચિંગરાવ
રામચંદ્રરાવ નાઈક નિયાળકર

(૪) સાવંતવાડી

(સાથે નં ૧ માં જણાવેલો રસાલો)

(૫) દલટન

(૧) જ્વાલીઅર

(૧) શ્રી. રા. રા. લાલસિંહરાવ
આનંદરાવ ગાયકવાડ

(૭) ઈન્દોર

(૨) શ્રી. રા. રા. અવધૂતરાવ
વધોજીરાવ રાજે શીર્કે

(૮) ધાર

(સાથે નં. ૧માં જણાવેલો રસાલો)

(૯) દેવાસ (સિનિઅર)

(૧૦) દેવાસ (જુનિઅર)

(૧૧) કુચબિહાર

(૧૨) મુળોળ

(૧) શ્રી. રા. રા. ચંદ્રસિંહ દાદા-
સાહેબ ગાયકવાડ.

(૧૩) જાટ

(સાથે કારકુન, ચોપદાર અને
બે નોકરો)

(૧૪) અક્કલમોટ

(૧૫) સાંદર

રાજ્યાભિષેક અન્ય

જે રાજ્યોને ટપાલદારા ખરીતો મોકલવામાં આવ્યો હતો તેમનાં નામ પરિશિષ્ટ ૧માં આપવામાં આવ્યાં છે. અને ખરીતાની નકલ પરિશિષ્ટ ૨માં આપવામાં આવેલી છે. નેક નામદાર દીવાન સાહેબે લખેલા નિમંત્રણ પત્રની નકલ પરિશિષ્ટ ૩માં આપવામાં આવેલી છે, અને જેમને આ નિમંત્રણ પત્ર મોકલવામાં આવ્યા હતા તેમનાં નામ પરિશિષ્ટ ૪માં આપવામાં આવેલાં છે. રાજ્યાભિષેક મુખ્ય સમિતિના પ્રમુખ કર્નલ કુમાર શિવરાજસિંહે લખેલા નિમંત્રણ પત્રની નકલ પરિશિષ્ટ ૫માં આપેલી છે, અને જેમને આ નિમંત્રણ પત્ર મોકલવામાં આવ્યાં હતાં તેમના નામ પરિશિષ્ટ ૬માં આપવામાં આવ્યાં છે. રાજ્યમાં દર મુદ્દર આવેલા ગામે માટે આમંત મહારાજ સાહેબને બહુ કાળજી હતી. તેથી તેમણે હુકમ કર્યો કે બધાય ગામેના પટેલો અને મતાદારોને રાજ્યાભિષેક સમારંભમાં ભાગ લેવા રાજ્ય પરાણા તરીકે નિમંત્રણ આપવું. તદ્વુસાર મુખ્ય સમિતિના પ્રમુખની સહી તાળા નિમંત્રણ પત્રો મહેસુલી ખાતાની માફતે બધા પટેલો અને મતાદારોને મોકલવામાં આવ્યાં.

(આ) ઉતારાની સવડ

રાજ્યાભિષેક સમારંભમાં ભાગ લેવા ધણાં માણસોને નિમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું; એટલે એ બધાં પરાણાઓને ઉતારો પરાણાઓના ઉતારાનો પ્રશ્ન મહત્વનો હતો. આપવાની વ્યવસ્થા મુખ્ય સમિતિના પ્રમુખ, યુરોપીઅન પરાણા સમિતિના પ્રમુખ, હિન્દી પરાણા સમિતિના પ્રમુખ અને ખાનગી કારભારી એ ચાર જણાઓએ મળીને નુદા

જુદા પરોણાઓ માટે જુદાં જુદાં મકાનો નીચે પ્રમાણે મકાનોની વ્યવસ્થા નક્કી કર્યા:—

(૧) રાજાઓ અને તેમના પાસેના સગાઓ	(૧) લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલ
	(૨) મકરપુરા „
	(૦) પ્રતાપવિલાસ „
	(૪) નજરબાગ „
	(૫) ‘ચીમનમાગ’ બંગલો
	(૬) રાજકુમાર શાળાનું મકાન
(૨) યુરોપિયન પદ્ધતિએ રહેનારા પરોણાઓ „	(૧) જેસ્ટ હાઉસ
	(૨) ‘શીતારામ’ બંગલો, રેસકોર્સ. રોડ.
	(૩) ‘ગુલાબ’ અને ‘માલતી’ બંગલાઓ, કેમ્પરોડ
	(૪) ચેત બંગલો, ઇમિટિબાગ
	(૫) ‘વસંત કુટીર’ (૨૧, ૨૧. મણિભાઈ વસનજી દેસાઈને બંગલો. ‘દીનારામ’ બંગલાની પાસે દસ દિવસના એક સો રૂપિયા આપીને ભાડે રાખેલો.)
(૩) હિન્દી પદ્ધતિએ રહેનારા પરોણાઓ	(૧) ‘કુંજ’ બંગલો
	(૨) ‘ચમ્પક’ „
	(૩) ઇન્દુમતી મહાલ
	(૪) ‘સિરોજ’ બંગલો

- (૫) 'પદ્મકૃટ' બંગલો ।
 (૬) 'અમુદ્ય' " "
 (૭) 'નવયુગ' " "
 (૮) 'નવજીવન' " "
 (૯) શ્રી સુપાળ વસતિગૃહ
 (૧૦) ઠલાભવન

(૪) ખંડણી ન બરનારા
 ઠાકારો

પોલીસ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ, શીર્ષક
 નો વાડો, કોઈ પાસે

(૫) ઓખામદરે આપાત — જુનો સરકાર વાડો
 માવનો બહેપાર કરનારા
 બહેપારીઓ

(૬) ધારાસભાના સભ્યો, પ્રાન્ત પ્રાંત પચાપતનું મકાન બદલ
 પચાપતના પ્રમુખો અને
 ઉપપ્રમુખો, અને સુધરાઈ-
 ઓની કાર્યવાહક સમિ-
 તિઓના અધ્યક્ષો

(૭) શ્રીજગદ્ગુરુ શંકરાચાર્ય તારકેશ્વર મંદિર

(૮) દારકા, બેટ અને ડાકોરના વિકૃત મંદિર
 પૂજારીઓ

પરોણાઓને પૂરતા જગલાઓ નહિ હોવાથી દરસખાના
 તરફથી નીચેનાં સ્થળોએ તંજુઓ ઠોકવામાં
 તંજુઓની વ્યવસ્થા આવ્યા હતા—

સુરોપિચ્ચન પરોણાઓનો નિવાસ

- (૧) ' રામરામ ' બંગલાની પાછળ બે સિંગલ પોલ ટેન્ટ,
- (૨) હિન્દી ગેસ્ટ હાઉસ પાસે એક ડબલ પોલ ટેન્ટ અને એક સિંગલ પોલ ટેન્ટ,
- (૩) ચેત બંગલા (કમિટિબાગ)ની પાસે એક સિંગલ ટેન્ટ,
- (૪) ગેસ્ટ હાઉસના મુખ્ય પ્રવેશદ્વારની જમણી બાજુએ એક ઓફિસ ટેન્ટ, જેમાં પૂછપરછને માટે કામચલાઉ ટેલીફોનની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી,
- (૫) મોટરો રાખવાને માટે કામચલાઉ છાપરીઓ ઉભી કરવામાં આવી હતી,

હિન્દી પરોણાઓનો નિવાસ

- (૬) ઇન્દુમતી મહાલની સામે બીસ રાવતીઓ,
- (૭) ' કુન્જ ' બંગલાના કમ્પાઉન્ડમાં બે ટેન્ટ, આઠ રાવતીઓ અને એક બજાર ટેન્ટ.
- (૮) ' ચમ્પક ' બંગલાના કમ્પાઉન્ડમાં નવ રાવતીઓ,
- (૯) ' કુન્જ ' અને ' ચમ્પક ' બંગલાઓની વચ્ચે ચૌદ ટેન્ટ,
- (૧૦) પ્રતાપ વિલાસ રાજમહેલના કમ્પાઉન્ડમાં નવ ટેન્ટ અને ત્રણ રાવતીઓ,
- (૧૧) રાજકુમાર શાળાની પાસે એક ટેન્ટ અને બે રાવતીઓ.

ફરસખાનાની પાસે બેઝતા ટેન્ટો અને ફર્નિચર નહિ હોવાથી રાજ્યના મહેમુલી અને બીજા ખાતાઓને બેઝતી

સાંસ્કૃતિક ગ્રંથ

સામગ્રી પૂરી પાડવાને માટે 'કોર્પોરેશન' અને નીચે જણાવેલી
બીજી સંસ્થાઓએ, સંસ્થાઓએ પોતાની પાસે જેટલા સાધનો
આપેલી મદદ હતા તે બધાં દ્વારા સંજ્ઞાના આધારે—

(૧) વાઘોડીઆ વિશ્રાન્તિગૃહ (Rest house),

(૨) કરજળુ " " ,

(૩) સાવલી " " ,

(૪) વડોદરા કોલેજ, " ,

(૫) વડોદરા હાઇસ્કૂલ, " ,

(૬) રાવપુરા કન્માચોળી, " ,

(૭) પહેલી પાપળ, " ,

(૮) પહેલી પાપળ, " ,

(૯) કોર્પોરેશન મંદિર, " ,

(૧૦) સર્વે અને સેટલમેન્ટ કમિશનરની કચેરી, " ,

(૧૧) મુખ્ય વૈદ્યકીય અમલદારની કચેરી, " ,

(૧૨) મે. રા. અમીનુલ્લીન હુસેનખાન નવાબ સાહેબ.

આ ઉપરાંત, સ્થાનિક બહેપારીઓ પાસેથી કેટલીક ચીજો
માટે લાવવામાં આવી હતી, અને એકંદરે,
નવી ખરીદી માટેની રકમ રૂ. ૬૧૫૧-૮-૦ થઈ હતી.
વળી, ચીનાઈ વાસણો, કટલરી, ટમ્બલ
ઉપર પાયરવાના કકડાઓ, રસોઈને માટે 'વાસણો' અને 'કેટલુંક'
ફર્નિચર ખરીદ કરવામાં આવ્યું, હતું, અને તેને અંગે એકંદરે
રૂ. ૧૬,૪૪૮-૧૪-૩ ખર્ચ થયો હતો.

(ઇ) પ્રીત વ્યવસ્થાઓ

ટપાલ આપવાની, સંદેશાઓ પહોંચાડવાની અને આવાં બીજાં કામો કરવાની સરલતા થાય એ પૂછપરછ કચેરી, હેતુથી, યુરોપિઅન અને હિન્દી, ગેસ્ટ હાઉસની પૂછપરછ કચેરીમાં એક નકશો રાખવામાં આવ્યો હતો. આ નકશામાં પરાણાઓનાં નામ, અને જે ખડોમાં અથવા બંધાઓમાં તે રહેતા હતા તેનાં નામ આપવામાં આવેલાં હતાં. પરાણાઓનાં બધાં જ નિવાસસ્થાનોને કલામય દ્રષ્ટિથી શણગારવામાં આવેલાં હતાં, અને યુરોપિઅન અને હિન્દી ગેસ્ટ હાઉસના પ્રવેશદ્વાર આર્ગર્જન સુશોભિત કરાવેલા હતા. હરવામાં આવી હતી. હોંશીઆર રસોઈખાઓ અને ટેબલ ઉપર પીરસનારા માણસોને અલીગઢ, પૂના, મુંબઈ, અમદાવાદ વગેરે સ્થળોએથી મોકાવવામાં આવ્યા હતા. બધા પરાણાઓની સુખસવડ અને અનુકૂલતા સચવાય એટલા માટે જુદાં જુદાં નિવાસસ્થાનોએ ખાસ-રહાઈટો અને કારકુનો રાખવામાં આવ્યા હતા.

પરાણાઓને સુખસવડની વ્યવસ્થા કરવાને માટે નીચે પ્રેરણાઓની કેબ- જણાવેલા અધિકારીઓ અને બીજા જેમ રાખવા નીમ- સદૃશકર્યોની નીમણૂક કરવામાં આવી વામાં આવેલાં હતાં:—
અધિકારીઓ

- (૧) લક્ષ્મીવિલાસ રાજ્યમહેલ (૧) એ. રા. રા. બદરસિંહરાવ
આનંદરાવ માંવડવાડ.
(૨) એ. ડી. સી. ઓ (૧૨૭
ઉપર નહિ એવા)

પરોણાઓ

- (૧) રાજમહેલમા કામગીરી
ઉપરના અધિકારીઓ રા.
ત્રિવેદી અને રા. ભની
- (૨) મકરપુરા રાજમહેલ (૧) મે. રા. રા 'ભારતર
' કાશીનાથ ભાટે
(૨) રા રા આર. એ બીસે
(૩) ડૉ ગોરે
(૪) રા. રા કે. એચ. વૈવપાપત
- (૩) પ્રતાપવિલાસ રાજમહેલ (૧) શ્રી રા રા સીતારામ
સ પતરાવ ગાયકવાડ
(૨) રા. રા. એ કે સાવનત
(૩) ડૉ સી સી દીવાનજી
- (૪) નજરખાન રાજમહેલ (૧) મે. રા રા દામાજીરાવ
વિક્રમરાવ ગાયકવાડ
(૨) રા. રા. એ. એન દીક્ષિત
- (૫) ચીમનખાન (૧) શ્રી રા. રા. વી. એ. ધાધનર
- (૬) રાજકુમારશાળા (૧) કર્નલ આર. એસ પરમ
(૨) શ્રી રા રા એ વી
રાજે શીર્કે
- (૭) પ્રાત પંચાયતનુ મેકાન, બદર (૧) મે. રા રા મોતીલાલ
છોટાલાલ દેસાઈ
(૨) રા. રા મનમોહ
ચકરભાઈ પટેલ

- (૩) રા. રા. અમૃત સીતારામ
પ્રધાન
(૪) રા. રા. રમુલખાન પડાણુ
(૫) વડોદરા ખાતે પંચાયત
ઝોનનીઅર

(૮) દામાજીરાવ ધર્મસાળ

રા. રા. અમૃત સીતારામ
પ્રધાન

(૯) પોલિસ ટ્રેનિંગ સ્કૂલ,
શીકેનો વાડો, કેડી રાજે

(૧) રા. રા. રામપ્રસાદ બાલ-
કૃષ્ણ સાચી અને પોલિ-
ટિકલ કચેરીના ખીલ
માણસો

(૧૦) વજીરાયા ક્રિકેટ, ઘાડગે
બિલ્ડીંગ, રાજમહેલ, રોક.

રા. રા. એન. કે. શાહ
(પોલિટિકલ કચેરીના)

(૧૧) જીનો સરકાર વાડો

(૧) રા. રા. કે આર ડોરીવાળા
(૨) રા. રા. એમ. કે. પારેખ
(૩) રા. રા. સી. આઇ. શાહ,
અને બેપાર ખાતાના
માણસો.

(૧૨) એત બંગલો (કમિટિયામ)

લેફ. એસ. ઇ ચવાણ

(૧૩) 'રાજરામ' બંગલો

શ્રી. સરદાર દાદાસાહેબ શીર્કે

(૧૪) વિદલ મંદિર

રા. રા. એસ. વી. અકોલકર

(૧૫) 'કુલ', 'અપક' અને
પાસેના તથા

મે રા. રા. સાહેબજી
રામચંદ અહમદખાન

રાજ્યાભિષેક અન્થ

(૧૧) ઇન્દુમતી મહાદેવ અને શ્રી

સમાજ-વસ્તિગૃહ

(૧૨) ' સરોજ '

(૧૮) ' પદ્મકુટ '

(૧૯) ' અબ્યુદય '

(૨૦) ગેસ્ટ હાઉસ

રા. રા. આનંદરાવ મણપત-

રાવ કુટુંબ

રા. રા. બી. ટી. કાલે

ડૉ. એન. વી. પરિહાર

પ્રભુદાસજીવર

(૧) કર્નલ બી. વી. માધવરાવ

(૨) મેજર. વી. જી. પવાર

(૩) રા. રા. એસ. એ. દીપે

'પરણાઓનાં આ બધાં સ્થાનોમાં રાવળહાટ્ટર એવિન્સભાઈ

હાથીગાઈ દેસાઈએ લખેલા ' Grande to

' Baroda ' (વડોદરાનો જોખીઓ) એ

ઓપેલી વડોદરાની નામના પુસ્તકની અસર નહોતી, અને

માહિતી રા. રા. મહાદેવ પાણુરંગ નેનેએ રચેલા

'રાજધાની મહોર્વે.' એ નામના પુસ્તકની

પાંચસો, નહોતી જોવામાં આવી હતી આથી પરણાઓને ધણે

આનંદ થયો હતો.

(ઇ) સ્વાગત

'નિમિત્ત' પત્રિકા મળ્યા પછી જેટલાક પરણાઓએ પત્રિકા

વડોદરાનો જન્મજય શ્રીમંત મહારાજ

સાહેબને જારોગાર આપ્યો હતો, જેવાકે

નેક નામદાર દીવાન, સાહેબને આપ્યો હતો,

અને બીજાઓએ, કર્નલ કુમાર, શિવરામ

સિંહને આપ્યો હતો. ઘણા ખરાઓએ વડોદરા આવવાની યોજના

‘સ્ટોરીબ’ અને સમય જણાવ્યો હતો, પણ કેટલાકે જણાવ્યો ન હતો, અને તેથી તેમનો સ્વાભાવિક રીતે જરા અડચણ પડી હતી.

‘નિમંત્રણ પત્રિકાનો સ્વીકાર કરતા જેટલા જવાબો આપ્યા હતા તેની નકલ મુખ્ય સમિતિના સેક્રેટરી ઉપર મોકલવામાં આવી હતી જેથી આગળનું કાર્ય થઈ શકે. જે પરોણાઓ અમુક વખતે આવવાના હતા તેમની પાછો સેક્રેટરીએ તૈયાર કરાવી અને તેની નકલો નીચે પ્રમાણે મોકલી:—

- (૧) સ્વાગત સમિતિ,
- (૨) નૈમિત્તિક ગોઠવણ કચેરી,
- (૩) પરોણાઓનાં જીલ્લા જીલ્લા નિવાસસ્થાનો, અને
- (૪) શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના એ. ડી. સી.

સ્વાગત સમિતિએ નીચે જણાવેલા માલુમોને કામગીરી માટે મોકલ્યા હતા:—

સ્વાગત સમિતિની

વ્યવસ્થા

- (૧) રા. રા. છ. એમ. પટવર્ધન,
- સેક્રેટરી તરીકે કામ કરવા,
- (૨) આઠ સરદારો અને સાત અધિકારીઓ (સ્વાગત સમિતિના સભ્યો ઉપરાંત),
- પરોણાઓનું સ્વાગત કરવા,
- (૩) યોગજીવીસ ઠાકુનો,
- એકત્રીસ સીપાઈઓ અને
- સાતકસત્રાળાઓ (જુદી

જુદી કચેરીઓમાંથી,
પરોણાઓના સામાનની
દેખરેખ રાખવા, અને
પરોણાઓ આવે ત્યારે
વાહનનો બદલાવ કરવા.

(ક) આગમન, સ્થિતિ અને નિર્ગમન

નીચે જણાવેલા રાજાઓ અને મહારાજાઓનું આગમન
જાહેર આગમન અને નિર્ગમન જાહેર હતું:—
અને નિર્ગમન

- (૧) હીઝ હાઇનેસ હત્રપતિ મહારાજા, ડોલ્હાપુર,
- (૨) " મહારાજા, ક્રમ્બિહાર
- (૪) " રાજાસાહેબ, અસિરાજપુર
- (૪) " " બારીઆ
- (૫) " નવાબ સાહેબ, ખંભાત
- (૬) " રાજાસાહેબ, હોટાલિદેપુર

નીચે જણાવેલા મહારાજાઓનું આગમન ખાનગી હતું
ખાનગી આગમન બ્યારે તેમણે નિર્ગમન જાહેર હતું:—
પણ જાહેર નિર્ગમન

- (૧) હી હા. મહારાજા, ધાર
- (૨) હી હા. મહારાજા, દેવાસ (સિનિઅર)

ખીલ, બધા રાજાઓ અને મહારાજાઓનું આગમન અને

નિર્મમન ખાનગી હતું, અને તેથી તેમને માટે ઔપચારિક વિધિ કરવામાં આવ્યો ન હતો. તેમના આગમન ખાનગી આગમન અને નિર્મમન વખતે ફક્ત હારતોરા અને અને નિર્મમન પાનસોપારી આપવામાં આવ્યાં હતાં.

×

×

×

કોલ્હાપુરના હી. હા. છત્રપતિ મહારાજાનું આગમન

કોલ્હાપુરના હી. હા. છત્રપતિ મહારાજા ખાસ વિમાનમાં બેસીને વડોદરાના એરોડ્રોમ આગળ તા.

કોલ્હાપુરના હી. રપ-૪-૩૬ને દિવસે બપોરે ૧.૩૦ વાગે

હા. શ્રી છત્રપતિ આવ્યા. તે વખતે તેમનું સ્વાગત કરવાને મહારાજાનું માટે શ્રીમંત યુવરાજ કૃતેસિંહરાજે, નેક

આગમન નામદાર હીવાન સાહેબ, કર્નલ કુમાર સિવરાજસિંહ, ટેલકાક સરદારો અને અધિ-

કારીઓ હાજર રહ્યા હતા. શ્રી. છત્રપતિ મહારાજા વિમાનમાંથી

હિતમાં એટલે યુવરાજશ્રીએ તેમને હાર પહેરાવ્યો, અને તેમની મોટરમાં બેસાડીને નઝરબાગ રાજમહેલ તરફ લઈ ગયા.

શ્રીમંત મહારાજા સાહેબ નઝરબાગ રાજમહેલની પાસે આગળ શ્રીમંત છત્રપતિ મહારાજાનું સ્વાગત કર્યું, અને જ્યાં

આગળ સીપાઈઓ સલામી આપવાને માટે હિતા રહ્યા હતા ત્યાં તેમને લઈ ગયા. સલામી લીધા પછી છત્રપતિ મહારાજાને

દરબાર ખંડમાં લઈ જવામાં આવ્યા અને ત્યાં સોફા ઉપર

શ્રીમંત મહારાજા સાહેબની જમણી બાજુએ બેસાડ્યા. શ્રીમંતે તેમને હાર પહેરાવ્યો અને પાનસોપારી આપી પછી ૧.૪૫ વાગે

રાજયાગિષેક અન્થ

જમણી બાગુએ આવેલી આરામ ખુરશીમાં શંકરાચાર્ય બેઠા. અને એટલામાં જ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ ત્યાં આવ્યા અને એમણે શંકરાચાર્યની સાથે કેટલીક મિનિટ વાતચીત કરી.

પછી રાજેપાધ્યાએ તીરપાર્થ ઉપર પધરાવેલી પાદુકાઓનું પૂજન કર્યું. શંકરાચાર્યને સંભાવનાના પોશાક પોશાકની ભેટ તરીકે રૂ. ૧૧૦૦ બેટ આપવાની હતી. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે રૂ. ૧૧૦૦ ની રકમને ૨૫૪ કર્યો અને પછીથી રાજેપાધ્યાએ તે રકમ શંકરાચાર્યને ભેટ કરી. શંકરાચાર્યે શ્રીમંતને હૃદયના આશીર્વાદ આપ્યા, અને આર ઘોડાની બગીમાં બેસીને રસાલા સાથે ૪૦૩૦ વાગે તાન્દેશ્વર પહોંચ્યા.

જગદ્ગુરુ વડોદરામાં એક અફવાડીયું રહ્યા, અને ૧-૫-૭૬ ને દિવસે દારકા જવા વડોદરેથી નીકળ્યા. શંકરાચાર્યનું વડો- તેમના આગમન વખતે જે ઔપચારિક દરમાંથી નિર્ગમન વિધિ કરવામાં આવ્યો હતો તે જ વિધિ તેમના નિર્ગમન વખતે પણ કરવામાં આવ્યો હતો.

રાજયાગિષેક સમારંભમાં ભાગ લેવાને જે પરાણાઓ વડોદરે આપ્યા હતા તેમનાં નામ, તેમના આવવાનો પરાણાઓ વિષે અને જવાનો દિવસ અને સમય, અને માહિતી વડોદરામાં જે દિવસે તેઓ ઉતર્યા હતા તે સ્થળ - આ બધાની માહિતી પ્રશિષ્ટ

૭ માં આપવામાં આવેલી છે.

કેટલાક પરોણાઓએ વડોદરામાં ઉતરવાની અને જમવાની વ્યવસ્થા પોતાની મેળે ખાનગી રીતે કરેલી ખાનગી વ્યવસ્થા હતી. એમનાં નામ પરિશિષ્ટ ૮માં આપવામાં કરનારા પરોણાઓ આવેલાં છે તેમાંના કેટલાક પરોણાઓને સમવડ પ્રમાણે મોટરો આપવામાં આવી હતી, અને રાજ્યાભિષેક સમારંભના ઝૂકા ય કાર્યક્રમમાં તેમને નિર્ણય આપવામાં આવ્યું હતું. કેટલાક પરોણાઓ સ્વતંત્ર રીતે અથવા પોતાના મિત્રોને ત્યાં ઉતર્યા હતા. તેમનો બોજન અને વાહન ખર્ચ રાજ્યે આપ્યો હતો. આ પરોણાઓનાં નામ પરિશિષ્ટ ૯માં આપવામાં આવેલાં છે.

×

×

×

રાજ્યાભિષેક સમારંભનો કાર્યક્રમ

પ્રાચીન સમયમાં રાજ્યાભિષેક અંગેનો મહોત્સવ લગભગ ખાર દિવસ સુધી ચાલતો હતો. કેટલીક રાજ્યાભિષેક સમારંભ સંસ્થાઓએ શ્રીમંત સરકારને વિનંતી કરી રાજ્યનો કાર્યક્રમ કે અમારો કાર્યક્રમ રાજ્યાભિષેક સમારંભની સાથે જોડાય એવી વ્યવસ્થા કરવા કૃપા કરશે. આ વિનંતીને માન આપીને એવો નિર્ણય કરવામાં આવ્યો કે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના રાજ્યાભિષેકના મહોત્સવ તા. ૨૪-૪-૩૯ થી તા. ૫-૫-૩૯ સુધી ચાલે. પહેલા ત્રણ દિવસોમાં ધાર્મિક વિધિઓ અને સરકારે કરવાના હતા; ચોથે દિવસે રાજ્યાભિષેક અને રાજ્યારોહણ જેવાં પ્રધાન કાર્યો રાખવામાં આવ્યાં; અને બાકીના દિવસો સામાજિક કાર્યોને માટે રાખવામાં

રાજ્યાશિષેકાચંદ્ર ॥ ૧ ॥

આશ્વાઃ શ્રીમંત મહારાજા સાહેબે તે બધા કાર્યક્રમને મંજૂર કર્યો.
આ કાર્યક્રમનીચે પ્રમાણે હતો:—

તારીખ	સમય	સ્થળ	કાર્ય
(૧) ૨૩-૪-૩૬	૭-૮૩૦	લક્ષ્મીવિલાસ	ધાર્મિક વિધિઓ
રવિવાર	સવાર	રાજમહેલ	
(૨) ૨૪-૪-૩૬	૮૩૫-	"	"
સોમવાર	૧૧૫૦		
	સવાર		
(૩) ૨૫-૪-૩૬	૭૧૫-	"	"
મંગળવાર	૧૧૧૦		
	સવાર		
	૬	કલાબવન વર્ક-શોપ	આમોઘોગ પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન
	સવાર	પોલો મેદાન	પ્રતાપસિંહ જીમખાનાની કાનશિલાનો સમારોપણ
	૫૪૦	સાંજે	વિધિ
(૪) ૨૬-૪-૪૬	૭-૮૩૦	લક્ષ્મી વિલાસ	ધાર્મિક વિધિઓ
બુધવાર	સવાર	રાજમહેલ	
	૭-૮	રાજ્યની મંદિરો	સામુદાયિક પ્રાર્થના
	સવાર	અને મસ્જિદો	રાજ્યાભિષેક
	૬-૬૪૦	લક્ષ્મીવિલાસ	
	સવાર	રાજમહેલ દરવાજા હાલ	

રાન્યાબિષેક સમારંભનો કાર્યક્રમ

૧૦:૫૭ સવાર	લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલ ગાદી હોલ	રાન્યારોહણ, કેદીઓની મુક્તિ, અહરે અને નજી- રાણાનો દરબાર, હિન્દી પદ્ધતિઓ હંચ
૧૨:૪૫ બપોર પછી	લક્ષ્મી વિલાસ રાજમહેલ, આમને હોલ	ગરીબોને અન્ન અને વસ્ત્રનું દાન અભોજન
૧:૩૦ બપોર પછી	તારકેશ્વર મંદિર	રેસિડેન્ટના સત્કાર
૫ સાંજે	બહેચરાજી મંદિર લક્ષ્મી વિલાસ રાજમહેલ દરબાર હોલ	૨ માટે દરબાર
૫:૩૦ સાંજે	ખડેરાવ મંદિર	ખડેરાવનાં દર્શન કરવા જવું
૬:૧૦ સાંજે	વિઠ્ઠલ મંદિર	સ્વામીના રૂપે વિઠ્ઠલ મંદિરમાં દર્શન કરવા જવું
૭ સાંજે	વડોદરા શહેરના જુદા જુદા ભાગો	શૃંગાર સન્નિવટની હરિશાષ
૭:૩૦- ૧૧:૩૦ રાત્રી	"	શહેરમાં રોયની
૯:૩૦ રાત્રી	ઈન્ડિયન રેડીઓ	શ્રીમંતના રાન્યા- રોહણની જાહેરાત

૯.૩૯—

૧૦.૩૦

રાત્રી

૯.૩૦—

૧૨.૩૦

રાત્રી

(૫) ૨૭-૪-૪૬

ગુરુવાર

૭.૩૦

સવાર

સુરસાગર

દરબાર મંડપ

પોલો જીમખાના

મેદાન

ન્યાયમંદિર હોલ

લક્ષ્મી વિલાસ

રાજમહેલ

દરબાર હોલ

૯.૩૦

સવાર

૪.૧૪

સાંજે

૫.૩૦

સાંજે

૬

સાંજે

૬.૩૦

સાંજે

અગમ્ય

દરબાર મંડપ

દારખાનું

મતોરજન કાર્ય-

ક્રમ, નાટક,

સિનેમા વિગેરે

રાજ્યના પટેલો

અને મતદારોને

પોશાક આપવાનો

દરબાર

નજરાણા દરબાર

બીજા રાજ્યના

પ્રતિનિધિ મંડળો

તરફથી પોશાક

સ્વીકારવાનો

દરબાર

બહેચરાજ મંદિર

અને કીર્તિમંદિર

દર્શન કરવા નવું

રમતો

પટેલો અને મતા-

દારોને પોશાક

આપવાનો બીજો

દરબાર

રાજ્યાભિષેક સમારંભનો કાર્યક્રમ

૬*૩૦ લક્ષ્મી વિલાસ ઉપવન સંમેલન
રાત્રે રાજમહેલ અને આતસ-
બાજી વગેરે
૭*૩૦- — શહેરમાં રોશની

૧૧*૩૦
રાત્રે
૮-૧૧*૩૦ કમિટિ બાગ બહેર મેળો
રાત્રે

(૧) ૨૮-૪-૩૬ ૭*૩૦ પાવગાલું કવાયત રાજ્યના લશ્કરની
શુક્રવાર સવાર મેદાન અધાકાત
૧૦ લક્ષ્મી વિલાસ વિદ્યાન પ્રાણભૂતી
સવાર રાજમહેલ સંભાવના
આપને હોલ

૧૨ બપોરે લંચ

૪*૩૦ લક્ષ્મી વિલાસ પોસાક પરત
સાંઝે રાજમહેલ ખંડ આપવાનો દરબાર
નં. ૧૧૧

૬ સાંઝે અગ્નિ ખેલો

૮*૩૦ લક્ષ્મી વિલાસ ખાલું
રાત્રે રાજમહેલ Banquet
દરબાર હોલ

૧૦ પોસો જમખાના લશ્કરી રમતો
રાત્રે મેદાન

	૭.૩૦-૧	—	શહેરમાં રાજની
	૮.૩૦	—	
	રાત્રે		
	૮-૧૧-૩૦	કમિટિ બાગ	જાહેર મેળા
	રાત્રે		
(૭) ૨૬-૪-૩૬	૭.૩૦,	મોતીબાગ મેદાન	બાલસંમેલન
શનિવાર	સવાર		
	૬	ન્યાયમંદિર હોલ	માનપત્રો સ્વી-
	સવાર		કારવાનો દરબાર
	૫.૩૦	"	"
	સાંજે		(બીજો દરબાર)
	૬	અગમ્ય	અગમ્યના બેને
	સાંજે		
	૮.૩૦	‘દીક્ષારામ’	નેક નામદાર
	રાત્રે	બંગલો	દીવાન સાહેબ
			સાથે મોગન
	૬.૩૦	"	ઉપવન સંમેલન
	રાત્રે		
	૭.૩૦-	—	જાહેર મેળા અને
	૧૧.૩૦		રાજની
	રાત્રે		
(૮) ૩૦-૪-૩૬	૭.૩૦	‘શેવંતી બાગ’	રેડિઅમનો
રવિવાર	સવાર	બંગલાની પાસે,	પાયો નાખવાનો
		કેમ્પ રોડ.	વિધિ

રાજ્યાધિષેઠ સમારંભનો કાર્યક્રમ

૯:૩૦ સવાર	લક્ષ્મી વિલાસ રાજમહેલ દરબાર હોલ	બહુમાન આપવા- નો દરબાર
૬ સાંજે	ન્યાયમંદિર હોલ	વડોદરા રાજ્ય શ્રીમંત ડાળતુ માન- પત્ર સ્વીકારવાનો દરબાર
૮ રાત્રે	નગરમાગ રાજમહેલ	સરદાર મંડળની સાથે ભોજન
૮-૧૧ ૩૦ રાત્રે	કમિટી બાગ	બહાર મેળો

(૬) ૧-૫-૭૬ સોમવાર	૯:૩૦ સવાર	પાદરા રોડ, સમીઆનાની પાસે	વડોદરા બ્રૉડકા સ્ટિ મ સ્ટેશનનો પાયો નાખવાનો ત્રિધિ
	૧૦ સવાર	લક્ષ્મી વિલાસ રાજમહેલ, દરબાર હોલ	અગત નોકરીની સેવાની કદર કર- વાને માટે દરબાર
	૬ સાંજે	નગરમાગ રાજમહેલ	મહાજન મંડળ તરફથી માનપત્ર આપે ઉપવન સંમેલન
	૮ રાત્રે	'રામનિવાસ', રેમ ટાસ' રોડ	શ્રીમંત સરદાર વ્યક્તરાવ નર- સિંગરાવ પોર- પડેને ત્યાં ભોજન

૯.૩૦-

૧૨.૩૦

રાત્રે

નાટકના ખેલો-

- (૧૦) ૨-૫-૩૬ ૭:૩૦' કમિટિયાગ રકાઉટ રેલી.
મંગળવાર સવાર
૧૦ ન્યાયમંદિર હાલ અન્યોન્ય સાહા-
સવાર સખારી મંડળી
સિ. તરફથી
માનપત્ર
૬ નાટકયાગ ધારાસભાના
સામે રાજમહેલ સમ્યો તરફથી
માનપત્ર
૮ સેક્રેટ લેન્સસ પોલો ક્લબ
રાત્રે બોજન
- (૧૧) ૩-૫-૩૬ ૯ નાટકયાગ ઠાકોર મંડળ
બુધવાર સવાર રાજમહેલ તરફથી માનપત્ર
અને ઉપવન
સમયેન
૫:૩૦ અંડેરાવ માર્કેટ વડોદરા ટકોર
સામે સુધરાઈ તરફથી
માનપત્ર અને
ઉપવન સમેલન
(૧૨) ૪-૫-૩૬ ૯ નાટકયાગ અંગુમન પ્રસ્તાવ
ગુરુવાર સવાર રાજમહેલ અને મુસ્લિમ

રાજ્યાલિષેક સમારંભનો કાર્યક્રમ

			કોન્ફરંસ તરફથી માનપત્ર અને ઉપવન સંમેલન વૃદ્ધારોપણ વિધિ
૫૪૫	કમિટિ બાબ		
સાંચે			
૬૪૦	એલેમ્પિક કેમી-	એલેમ્પિક કેમીકલ	
સાંચે	કલ વર્કસ	વર્કસ કં. લિ.	
		તરફથી માનપત્ર અને ઉપવન સંમેલન	
૮	ગેરટ હાઉસ	લશ્કરી અમલદારો	
રાત્રે		સાથે બોળન	
(૧૩) ૫-૫-૩૯	૧૨	ધડીયાળા પોળ	રોડ રતનસાલ
શુક્રવાર	બપોર		હરિમહિતની
			હવેલીએ લંચ
૫૪૦	શ્રી સમાજ મરા-	મરાઠા સમાજ	
સાંચે	કા બોર્ડિંગ	તરફથી ઉપવન	
		સંમેલન	
૮	સમાજ વિહાર	સમાજ વિહાર	
રાત્રે	કલમ	કલમમાં બોળન	

પ્રકરણ ત્રીજું

રાજ્યાભિષેક સમારંભ

રાજ્યાભિષેકના મહોત્સવમાં જે ધાર્મિક વિધિઓ કરવામાં આવે છે તે બે પ્રકારની હોય છે: (૧) ધાર્મિક વિધિના પ્રાયશ્ચિત્ત અને (૨) મુખ્ય અનુકૂલતાની બે પ્રકાર ખાતર પ્રાયશ્ચિત્ત પહેલા તથા દિવસમાં તથા ભાગમાં કરવામાં આવી હતી, અને રાજ્યાભિષેકની મુખ્ય વિધિ એથે દિવસે કરવામાં આવી હતી.

પ્રથમ દિવસ

રવિવાર તા. ૨૩-૪-૩૯

હિન્દુ ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે અને અનાદિ કાળથી ચાલતી આવેલી પરંપરા પ્રમાણે દરેક ધાર્મિક ક્રિયામાં પ્રથમ સ્નાન કરીને શુદ્ધ થવાની જરૂર હોય છે. તદનુસાર શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે અને મહારાણી સાહેબે પ્રાતઃકાળમાં વહેલા સ્નાન કર્યું; દરેક માંગલિક પ્રસંગે જેન્ડ અને હિન્દી વાજીત્રો વગાડવામાં આવે છે, અને તે પ્રમાણે જ્યારે શ્રીમંત સ્નાન કરતા હતા ત્યારે જેન્ડ અને વિવિધ વાજીત્રો વગાડવામાં આવ્યાં હતાં. સ્નાન કર્યા પછી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ અને મહારાણી સાહેબ દેવકાપુરનાં હ. હા. શ્રીમંત છત્રપતિ મહારાણી સાહેબને (શ્રીમંતનાં મોટાં

મગિની થાય છે તેમને) વંદન કરવા ગયા અને તેમનો આશીર્વાદ સીધો. પછીથી સવારના આઠ વાગે ખીજો વિધિ કરવાને માટે તેઓથી આજને હોદ્દામાં ગયા, અને ચાંદીની પાટ ઉપર બિરાજ્યા.

વિદ્વાન બ્રાહ્મણો અને શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ અને મહારાણી સાહેબનાં સર્ગા સંબંધીઓની ખીજ વિધિઓ હાજરીમાં નીચે જણાવેલી ધાર્મિક વિધિઓ કરવામાં આવી:—

- (૧) પુષ્પાહવાચન: ગણપતિ અને વરુણનું પૂજન કરવામાં આવ્યું, અને શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ અને મહારાણી સાહેબને આશીર્વાદ આપવા, અને આખો રાજ્યાભિષેક મહોત્સવ સુખેથી અને સદ્ગતિથી ઉજવાય એ માટે એ બે દેવોનું આહ્વાન કરવામાં આવ્યું.
- (૨) માતૃકાપૂજન. મહાદેવની પરિચર્યામાં રહેનારી દેવી માતાઓનું પૂજન કરવામાં આવ્યું.
- (૩) નાન્દી શ્રાદ્ધ. શુભ કાર્યોમાં પિતૃઓને પણ પ્રસન્ન કરીને તેમનો આશીર્વાદ મેળવવાનો હોય છે. શુભ કાર્યમાં પિતૃઓને ઉદ્દેશીને જે શ્રાદ્ધ કરવામાં આવે છે તેનું નામ 'નાન્દી શ્રાદ્ધ' છે, કારણ કે પિતૃઓ તેનાથી પ્રસન્ન થાય છે (નન્દન્તિ પિતરો યસ્માત્ તત્ત્માન્નાન્દોત્તિ કલ્પયતે) તેથી નાન્દીશ્રાદ્ધ કરવામાં આવ્યું હતું.
- (૪) આચાર્યવરણ. યજ્ઞમાને પોતાના આચાર્યની પસંદગી કરવી એમ યાઓનો સિદ્ધાન્ત છે. તે પ્રમાણે શ્રીમંત

મહારાજ 'સાહેબે વૈદિક મંત્રોનો ઉચ્ચાર કરીને રાજ્યેપાધ્યાય પાંચેમાંવરને ઝોપારી આપી, અને એ રીતે પોતાના વતી ઝોજી ધાર્મિક વિધિઓ કરવાની તેમને રજા આપી.

આ બધી વિધિઓ સવારના ૮'૩૦ વાગે પૂરી થઇ ગઇ.

બીજો દિવસ

સોમવાર તા. ૨૪-૪-૩૬

માલો દોહાની પશિમે આવેલા આંગણમાં સવારના ૮'૩૫ -

૧૧'૩૫ સુધી રાજ્યેપાધ્યાયે નીચે જણાવેલી

રાજ્યેપાધ્યાયે કરેલી ધાર્મિક વિધિઓ કરી હતી:—
વિધિઓ

- (૧) વિનાયક શાન્તિ. બધાં વિપ્તો દૂર કરવાને માટે વિનાયકની શાન્તિ કરવામાં આવી હતી.
- (૨) મહમખ. અશુભ મહો અને નફરોની ખરાબ અસર દૂર કરવાને માટે નવ મહોને ઉદ્દેશીને થઇ કરવામાં આવ્યો હતો.

આ બે વિધિઓ પૂરી થતા આવી એટલામાં શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ અને મહારાણી સાહેબ

શ્રીમંતનો અભિષેક ૧૧'૩૫ વાગે ત્યાં આવી પહોંચ્યાં અને બદાસન ઉપર બિરાજ્યાં. વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ વૈદિક મંત્રોનો ઉચ્ચાર કરીને જણાવી શ્રીમંતનો અભિષેક થયો.

આ સમયે સરધાઇ અને હોલર બેન્ડ ઠેક સુધી વાગતું હતું. આ વિધિ ૧૧-૫૦ વાગે પૂર્ણ થઇ. બ્રાહ્મણોને દક્ષિણ આપવામાં આવી; અને બપોરે એક વાગે ઇન્દુમતી મહાલમાં બાવન બ્રાહ્મણોને બોજન કરાવવામાં આવ્યું.

ત્રીજો દિવસ

મંગળવાર તા. ૨૫-૪-૩૯

પહેલા બે દિવસોમાં જે ધાર્મિક વિધિઓ કરવામાં આવી હતી તે સર્વસાધારણ હતી, કારણ કે ઐન્દ્રી શાન્તિ બધાય માંગલિક પ્રસંગોએ એ વિધિઓ કરવામાં આવે છે, પણ ત્રીજા દિવસની વિધિ વિશેષતઃ રાજ્યાભિષેક વિધિને લગતી હતી. આ વિધિને ઐન્દ્રી શાન્તિ કહેવામાં આવે છે, કારણ કે એમાં દેવોના રાજ ઇન્દ્રને પ્રસન્ન કરવાના હોય છે. અનાદિ કાળથી ઇન્દ્ર દેવ, વીર અને પરાક્રમી રાજાઓનો આદર્શ ગણાય છે, તેથી ઐન્દ્રી શાન્તિ કરવાની આવશ્યકતા હોય છે. ઇન્દ્રની શાન્તિ કરવાથી ઇન્દ્ર શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને આશીર્વાદ આપે છે, અને આ આશીર્વાદને પરિણામે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબમાં ઇન્દ્રનું સામર્થ્ય અને ઓળસ આવે છે. આ અપૂર્વ શક્તિને લીધે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ સર્વ શત્રુઓનો નાશ કરી શકે છે, રાજ્ય ઉપર કોઇ હુમલો થાય તો તેની સામે રક્ષણનાં પગલાં લઇ શકે છે, અને પોતાના રાજ્યમાં દેશદોહ, અસંતોષ અને બીજાના દારીનાં તરવે દૂર કરી શકે છે. આ હેતુથી ઇન્દ્રની શાન્તિ કરવામાં આવી હતી.

ઐન્દ્રી શાન્તિની વિધિ ખાદી હોલની પશ્ચિમે આવેલા આંગ-

રાજ્યાભિષેક ચન્થ ।

જામાં સવારના ૭:૧૫-૮:૪૫ એમ અડી કલાક સુધી ચાલી હતી. આ વિધિ પૂરી થવા આવી એટલામાં અભિષેક શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ ત્યાં પધાવી અને બદાસન ઉપર બિરાજ્યા. વૈદિક મંત્રોને ઉચ્ચાર કરીને તેઓશ્રાના ઉપર ત્રીચોક્કથી અભિષેક કરવામાં આવ્યો. આ સમયે વાજતો વાગી રહ્યા હતાં. બપોરે ૯:૩૦ મતી મહાલમાં વીસ બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવવામાં આવ્યું હતું. બ્રાહ્મણોએ શ્રીમંતને આશીર્વાદ આપ્યા, અને આ પ્રમાણે રાજ્યાભિષેક સમારંભની પ્રાથમિક વિધિઓ પૂરી થઈ. ।

રાજ્યાભિષેક મહોત્સવમાં વૈવિધ્યની અને લોકહિતની ખાતર સમારંભો રાખવામાં આવ્યા હતા. તે આમોઘોગ પ્રદર્શન- પ્રમાણે ત્રીજો દિવસે સવારના ૯ વાગે નવું ઉદ્ઘાટન અને આમ ત મહારાજ સાહેબના શુભ હસ્તે રાજ્યાભિષેક જીમ- કલામવન વર્કશોપ આગળ આમોઘોગ ખાનાનો કોનશિલા પ્રદર્શનનું ઉદ્ઘાટન થયું હતું. તેજ દિવસે સમારંભ સંજે ૫.૩૦ વાગે અતાપસિંહ જીમખાના મેદાન ઉપર કાસ્ટાપુરના હી. હા. શ્રીમંત જીમપતિ મહારાજ સાહેબના વરદ હસ્તે રાજ્યાભિષેક જીમખાનાની કોનશિલાનો સમારંભ થયો હતો.

×

×

×

આમોઘોગનું પ્રદર્શન અને તેનું ઉદ્ઘાટન

રાજ્યાભિષેક સમારંભના કાર્યક્રમમાં ધાર્મિક વિધિની જોડે

કંઈક સૈદ્ધિક કાર્યક્રમ પણ આયોજ્યો હતો.

ગોગ પ્રદ- એ પૈકી ધાર્મિક વિધિમાં વિધનહતી
ર્શનનો સમય વિનાયકાની પૂજાથી શરૂઆત થઈ. તેમજ

આમોદ્યોગના પ્રદર્શનથી લૌકિક કાર્યક્રમનો આરંભ થયો. હાપેલા કાર્યક્રમમાં શ્રીમંત અતાપસિંહ મહારાજ રાજ્યાભિષેક જીમખાનાના દેાનશિલા સમારંભને લૌકિક કાર્યક્રમમાં પ્રથમ સ્થાન મળ્યું હતું, પણ રાજ્યાભિષેક સમિતિએ સમારંભ સારૂ નિયત કરેલો સમય સમારંભના નિયોજીત અધ્યક્ષ શ્રીમંત છત્રપતિ રાજારામ મહારાજને અનુકૂળ ન હોવાથી, આ કાર્યક્રમ બદલી નાખી, તેને બદલે આમોદ્યોગ પ્રદર્શનનો કાર્યક્રમ પહેલો જેલ્યો હતો. આ ફેરફારને લીધે શ્રીમંત છત્રપતિની અનુકૂળતા સચવાઈ એટલુંજ નહિ પણ આમોદ્યોગપ્રદર્શનનું મહત્ત્વ પણ જળવાઈ રહ્યું.

આ મહત્ત્વનું અર્હિયાં વિસ્તારથી વર્ણન કરવું જરૂરી છે એવું લાગતું નથી. હિંદુસ્તાન એ ખેતીપ્રધાન દેશ પ્રદર્શનનું મહત્ત્વ છે. વડોદરા સંસ્થાન એ આ દેશમાંજ આવેલું હોવાથી તે આ વાતમાં અપવા. હોઈ શકે ખરું ? તેથીજ પ્રજાજનો પૈકી, સોએ લગભગ સીતેર ઉપર, ખેતી કરે છે. વરસાદ એજ આ ખેતીનું જીવન, અને તે અવલંબી રહ્યો છે કુદરત ઉપર. અનાવૃષ્ટિ, અતિવૃષ્ટિ, હિમપતન વગેરે કુદરતકોપના પ્રકાર છે, અને દુર્દૈવે એ પ્રકારે આપણે વારંવાર જોવા પડે છે. વરસાદની અનિશ્ચિતતા, ખેતી પ્રત્યેનું આત્મન, ગરીબાઈ, કરજ, ખેડેલા બળરબાવને લઈ વગેરેને આ લોકોનું ખેતી પર નબળું નથી. પોતાના નિભાવ માટે તેમને બીજા ધંધા કરવા પડે છે. પૂર્વે તો તેમને પોતપોતાના ગામમાં આવા જોષતા ધંધા મળી રહેતા, પણ આ સમયમાં હિંદુસ્તાનમાં યંત્રોએ માણસોની જગ્યા લઈ લીધી હોવાથી ગૃહઉલ્લોગો નામશેષ થઈ જઈ, આ લોકોના નિભાવનું સાધન જતું રહ્યું છે. તેથી કરીને, ખેતીની ત્રણ સમાપ્ત થતાંજ આ લોકો પેટ સારૂ શહેર તરફ જાજર નાખે છે, અને શહેરમાં જે કાંઈ નોકરી ધંધો મળે તે કરવા તત્પર થાય

શાળ્યાલિપેઠ' અન્ન

પોતપોતાની જગ્યાએ બેસી ગઈ હતી. તેમનો ચિત્ર વિચિત્ર પોશાક અને આં વર્ગોનો આકર્ષક ટૂંગારસાજ જોનારનાં ચિત્ત વેધતો હતો.

ધડીયાળમાં નવના ટકોરા ચતાંજ, ચોપદારનો લલકાર સાંભળવામાં આવ્યો, ને પણ માત્રમાંજ શ્રીમંતનું આગમન શ્રીમહારાજ સાહેબની મોટર ઇમીયાનાના પ્રવેશદ્વારા આગળ આવી ઉભી. શ્રીમંત સાથે ને. ના. દિવાન સાહેબ સર વી. ટી. કૃષ્ણામાચારી, તેમજ એ. ડી. સી. કેપ્ટન મોરેશ્વર હૈમતરાવ રાણે હતા.

શ્રીમંતની સ્વારી મોટરમાંથી ઉતરતાંજ 'પ્રદર્શનસમિતિ'એ તેમનું સ્વાગત કર્યું, તેમજ ત્યાં ઉપસ્થિત શ્રીમંતનું સ્વાગત મંડળી આદર સાથે ઉભી થઈ. ત્યાંથી બધાના મુજરા સ્વીકારતા શ્રીમંતની સ્વારી ઇમીયાનાના વચલા ભાગમાં મૂકવામાં આવેલ ઉચ્ચ આસન પર બિરાજમાન થઈ. શ્રીમંતે આ પ્રસંગે એક રેશમી વસ્ત્રનું અચકન પહેર્યું હતું. ડોકે લીલમના રંગનો સાફ બાંધ્યો હતો, તેમજ પોતાનાં બન્ધ ને ઉન્નત કપાળ પર તેમણે લાલ તિલક કર્યું હતું. ગળામાં ગોળ મોટા મોતીનો સુપ્રસિદ્ધ કંઠ ધારણ કર્યો હતો. તેથી કરીને તેમનો દેખાવ ધણોજ ભભકભરેલો દેખાતો હતો. તેમની શરીરકાંતિ તેમના ગળામાં રહેલી મોતીની માળા સાથે સ્પર્ધા કરતી હોય એવો ભાસ થતો હતો.

ઈશ્વરિયુતિથી ને સ્વાગતપદ્ધતી સમારંભની શરૂઆત થઈ. પહેા કન્યાશાળાની મહારાષ્ટ્રીય કન્યાઓએ સુરીલા અવાજમાં તાં પ્રેક્ષકોનાં ડોકાં આનંદથી ડાલ્યાં હોય તો નવાંઈ નહિ.

ત્યાર પછી ગૃહોલોગ પ્રદર્શન સમીતિના પ્રમુખ મિ. એલને

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને પ્રદર્શન ખુલ્લું
શ્રીમંતને પ્રદર્શન મૂકવાને માટે વિનંતી કરી. વિનંતી કરતાં
ખુલ્લું મૂકવાની મિ. મિ. એલને કહ્યું કે—
એલનેની વિનંતી

“ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ !

આ નામા પ્રદર્શનમાં જે કંઈ અલ્પ છે તેની વ્યવસ્થા
કરનારી સમિતિના પ્રમુખ તરીકે બોલતાં અહીં અમારી પાસે જે
વસ્તુઓ છે તેની વ્યવસ્થા કરનારા થોડા માણસો તરફથી બોલું છું
એમ નથી, પરંતુ આપ શ્રીમંતની હજારોની સંખ્યામાં ગણાતી
અને રાજ્યમાં જુદે જુદે સ્થળે રહેલી ગરીબ પ્રજા તરફથી પણ
બોલું છું. આને જે ઉલોગોનું અહીં પ્રદર્શન કરવામાં આવેલું છે
અને સરકારના પ્રયત્નોથી જેને પ્રેક્ષાહન આપવામાં આવેલું છે
એવા ગ્રામ અને અન્ય ગૌણ ઉલોગોના પુનરુદ્ધાર, સુધારા અને
વધારે સારી વ્યવસ્થાને લીધે આપ શ્રીમંતની ગરીબ પ્રજાનું
કલ્યાણ સાધી શકાય છે.

ગ્રામોબોગમી ક્રિયાઓ અને પરિણામ દર્શાવનારા આ
પ્રદર્શનને ખુલ્લું મૂકવાની ક્રિયા કરવાનું આપ શ્રીમંતે સ્વીકારીને
અમને કૃપા કરીને બહુ માન આપ્યું છે તેને માટે અમે બધા
ઠાણી છીએ.

આ અંકવાડીયાના મહત્ત્વના પ્રસંગની સાથે જોડાએલા
અનેક જાહેર કાર્યક્રમમાં ભાગ લેવાનો હોવા છતાં પણ આપ
શ્રીમંતે આ કાર્ય કરવાનો સમય અને શક્તિ મેળવીને આપ

રાન્યાભિષેક અન્ય

શ્રીમંતના ભરચક કાર્યક્રમમાં એક વધારે કાર્યક્રમ ઉમેર્યો છે એ અમારો વિશિષ્ટ અધિકાર છે એમ અમે માનીએ છીએ.

શ્રીમંતના રાન્યાભિષેક નિમિત્તના આનંદના આ સપ્તાહમાં જે અનેક જાહેર કાર્યક્રમો છે તેમાં અમારો કાર્યક્રમ પ્રથમ આવે છે તેથી ખાસ કરીને અમને સંતોષ થાય છે; અને જે કે અહીં જે કરવામાં અથવા દર્શાવવામાં આવે છે તેનો ધણે ખરો ભાગ આપ શ્રીમંતની ગરીબ પ્રજાના ધંધાઓ અને તેમાંથી ઉત્પન્ન થતી વસ્તુઓના છે, છતાં પણ તે પ્રજાનું કલ્યાણ આપ શ્રીમંતની સરકાર સમક્ષ હંમેશાં રહેશે એ દર્શાવનાર આ શુભ ચિહ્ન છે એમ અમે માનીએ છીએ.

ગૃહોદ્યોગનો વિકાસ એ ઉદ્યોગ ખાતાનાં મુખ્ય કાર્યોમાંનું એક કાર્ય છે. ઉદ્યોગ ખાતાની પ્રવૃત્તિઓ અનેક પ્રકારની છે. તેમાં વધારે મુખ્ય પ્રવૃત્તિઓ નીચે પ્રમાણે છે:—

- ૧ સુધરેલી પદ્ધતિઓનું પ્રદર્શન અને તેમાં તાલીમ આપવાનું.
 - ૨ નાણાની મદદ.
 - ૩ પ્રદર્શનો.
 - ૪ માલ વેચવો, લેવો વગેરે, અને
 - ૫ આવી પ્રવૃત્તિઓમાં વ્યાપ્ત થએલાં નાનાં મંડળોને મદદ કરવી.
- ગૃહોદ્યોગમાં જે સૌથી પ્રથમ ખ્યાન આપવામાં આવ્યું હોય તે તે વણવાના ઉદ્યોગને આપવામાં આવ્યું છે. ચરખામાં ચઢાવવું પોંજવું, કાંતવું અને વણવું આ બધાંને માટે સારી યોજના કરવી અને સ્થાયી માણસો દ્વારા આ બધી વસ્તુઓ દેખાડવી અને તે વિષે શિક્ષણ આપવું એ ધોરણે જ ધણાં વર્ષોથી મુખ્યત્વે કામ કરવામાં આવે છે.

કાપડ છાપવાનું અને બ્રૉક બનાવવાનું કામ છ. સ. ૧૯૨૮માં સર કરવામાં આવ્યું હતું. બ્રૉક બનાવવાને માટે હાલમાં રાજ્યે જે નિષ્ણાત માણસોને રોક્યા છે; આ વિષયના વર્ગો વડોદરા અને જેટમાં ચલાવવામાં આવે છે; અને મરીબ છોકરાઓને માટે, ખીજા ઉદ્યોગોમાં છે તે પ્રમાણે, આ ઉદ્યોગમાં પણ શિષ્યવૃત્તિઓ આપવામાં આવે છે.

જે ૪ વર્ષમાં રોગાન અને લાકડાનું કામ શીખવવાને માટે કલામવનમાં એક વર્ગ કાઢવામાં આવ્યો. વિદ્યાર્થીઓની પૂરતી સંખ્યા ન થવાથી આ વર્ગ ૧૯૩૨માં બંધ કરવામાં આવ્યો; પણ ૧૯૩૭માં એક ખરાદી શિક્ષક અને નકશા કરનારની દેખરેખ નીચે ફરીથી તે વર્ગ સર કરવામાં આવ્યો.

ચામડાને ઢેળવવાનું કામ ૧૯૩૧માં સર કરવામાં આવ્યું, અને ચમારોને પદ્ધતિઓ શીખવવાને માટે અને વધારે સારાં સાધનોના ઉપયોગ દર્શાવવાને માટે એક નિષ્ણાત પુરુષની નીમણૂક કરવામાં આવી. આજે તે નિષ્ણાત ચામડા ઢેળવવાના જે વર્ગોના ઉપર દેખરેખ રાખે છે, અને એક વર્ગ પોતે જ ચલાવે છે. ખીજા ધંધાઓમાં છે તે પ્રમાણે આ ધંધામાં પણ સરકાર નાની નાની રકમો વગર બાજે ઉછીની આપે છે, જેમાં રકમ પાછી આપવાની સરતો પણ સવલતભરેલી છે.

હારીજર અને ગૃહોદ્યોગ કરનારના અભ્યાસક્રમમાં જે છેલ્લામાં છેલ્લો વધારો કરવામાં આવ્યો છે તે ધાતુઓના કામ વિષેનો છે, અને આ વધારો ૧૯૩૮ના ઑગસ્ટમાં કરવામાં આવ્યો હતો. આ વર્ષમાં ચૈદ વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરવામાં આવ્યા હતા, આજે આ વિદ્યાર્થીઓને ભરતકામ, ખીજાં પાડવાનું કામ અને

રાંજ્યાલિપેક ંથ

પૌલિયના કામનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. કલમે મૂકવાનું ચોક્કસ, કાગળે ઉપર મૂકવાનું વજન, ધાતુનાં ચિહ્નો ઇત્યાદિ વસ્તુઓ પણ અત્યારે બનાવવામાં આવે છે.

સ્થાનિક કળાઓ અને હુનરોને ઉત્તેજન આપવાને માટે ઉદ્યોગ ખાતું પ્રદર્શનોની વ્યવસ્થા કરે છે, અને હિન્દુસ્તાનના ખીળ ભાગોમાં ભરાતાં પ્રદર્શનોમાં ભાગ લે છે. આ પ્રદર્શનોમાં ઉપર જણાવેલી પદ્ધતિએ તે પદાર્થપાક આપે છે, અને પ્રદર્શનને માટે પોતાના ફળવાએલા કોરીગરોએ કરેલા નમુનાઓ સરકાર ખર્ચે મોકલી આપે છે.

આજે અમે જે મહાન વાપરીએ છીએ તે હીરકમહોત્સવ નિધિમાંથી મળેલા રૂ. ૪૦,૦૦૦ની મદદથી બાંધવામાં આવેલું છે. સામાન્ય ઉદ્યોગના કરતાં ગૃહોદ્યોગનું શિક્ષણ આપતા વર્ગોને બેસાડવાને માટે આ મહાન બાંધવામાં આવેલું હતું, અને આ રીતે કસાબવનનો બાર ઓછો કરવામાં આવ્યો હતો. ગ્રામોદ્યોગને શરૂ કરવા અને તેમનો વિકાસ કરવા માટે યોજાએલા ઉપાયોમાં આ યોજના એક મહત્વની પ્રગતિ સાધે છે.

ગૃહોદ્યોગોના વિકાસ માટે જે મહત્વની જરૂરીઆતો આ છે: એક તો આવા કામોના ઉત્પાદન માટે બજારની વધારે સવલતો, અને બીજી સોઢી યંત્રશક્તિ.

પહેલી જરૂરીઆત વિના કારીગરને પોતાનાં વિશિષ્ટ કામો આહકોના ધ્યાન ઉપર લાવવાનું મુશ્કેલ બને છે, અને આહકોને પોતાને જોઈતી વસ્તુઓને માટે ક્યાં જવું તેની સમજણ પડતી નથી. આ બાબતમાં સવડ કરવાને માટે નજદીકના બર્વિંધમાં આ મહાનમાં એક વેચાણખાતું સ્થાપવામાં

આવશે; અને તેમાં ગામડાઓના કારીગરોએ બનાવેલા માલ વેચવામાં આવશે, અને જોવાં માટે મહેલા નમૂનાઓને આધારે કરવામાં આવતી માગણીઓનો અમલ કરવામાં આવશે.

આવાં પ્રયોજનોને માટે અપેક્ષિત સોંઘી ધનશક્તિ વિદ્યુતશક્તિના વિકાસનું સૂચન કરે છે. હમણાં બાવી સંબવિતે યોજનાઓનો ઉત્સાહથી વિચાર કરવામાં આવે છે; અને રાજ્યના કેટલાક ભાગોમાં વિશાળ વિકાસો થશે.

આજનું પ્રદર્શન આ પ્રવૃત્તિઓને દર્શાવવાનો, અને શું શીખવવામાં આવે છે અને જેઓ શીખેલા છે તે આખા રાજ્યમાં શું કરે છે એ બતાવવાનો એક પ્રયત્ન છે. આપણે જેમ જેમ ઘડીઆળની માફક આ મકાનની આગુભાવ્યુ ફરીશું—આ મકાન કે જેમાં સામાન્ય સંયોગોમાં આમાંના કેટલાક હુન્નરો શીખવવામાં આવે છે અને જેમાં દાળકમે બીજા હુન્નરોને પણ શીખવવામાં આવશે—તેમ તેમ તે બધા હુન્નરોની કામગીરી જોઈશું અને આમાં ઘણા ખરા કામ કરનારાઓ ગામડાના જ કારીગરો હશે. આના પછી બીજી સરકારી સંસ્થાઓમાં જે શીખવવામાં આવે છે તેનું પ્રદર્શન કરાવવામાં આવશે, અને એ રીતે કોસંબા ઓ મોહાર કેન્દ્ર અર્થાત્ કામ ગોણું છે ત્યાંથી માંડીને તે ખેતી સુધીના આમોલોગનું સંપૂર્ણ પ્રદર્શન થશે. આમાં જે કામ કરનાર હશે તે એક સામાન્ય ગામડાનો ખેડૂત હશે અને તેને હાજર પડતો સમય સ્વયંચાલી અને સાબદાપદ રીતે કેવી રીતે ગાળવો એ શીખવવામાં આવશે. બધાં કેન્દ્રમૂલ ગામોમાં ઘણાંખરાં ગરીબ કુટુંબો એક અથવા બીજી પ્રવૃત્તિમાં બાગ સેતાં જોવામાં આવે છે, અને આ કામને ખેતીમાંથી ઉત્પન્ન થતી પોતાની આવકમાં સારો વધારો કરે છે.

રાંબ્યાલિપેઠ અન્ય

આની પછી ખેતીવાંડી ખાતાના ખાગંબગીચાવિભાગ તરફથી ખાસ યોજાએલા પ્રદર્શન તરફ જઈશું. આ પ્રદર્શનમાં જુદી જુદી જાતનાં ફળોને ધરમાં કેવી રીતે સાચવી રાખવાં એ બાબત બતાડવામાં આવેલી છે. આ એક નવો ગ્રામોલોગ છે, પરંતુ તેના ધણો વિકાસ થઈ શકે એમ છે અને જનસમાજને ધણો ઉપયોગી બની શકે એમ છે.

અંતમાં, આ મહાનમાં ચારે બાજુ દૂરો પછી બહાર જવાના દરવાજે આપણે બ્યારે જઈશું ત્યારે જમણી બાજુના ખૂણામાં મીસીસ અને મીસ જુનરનાં ચિત્રોનું એક વિશિષ્ટ પ્રદર્શન જોઈશું. આ ચિત્રોમાં ગામડાંનાં દરેક અને લોકોને કે જેવામાં આવે છે, છતાં પણ આ ચિત્રોને આપણે ગૃહોલોગ તરીકે સ્વીકારી શકીએ એમ નથી. મધ્યભાગમાં મુખ્યત્વે ગૃહોલોગના કેટલાક સુંદર નમુનાઓ રાખવામાં આવેલા છે, અને એમાં ઓઝોએ કરેલાં કામોનું મનોહર પ્રદર્શન છે.

આ બધા ઉલોગો, મહારાજ સાહેબ ! આપ શ્રીમંતનો પ્રાતઃસ્મરણીય અને પરમપૂજ્ય પિતામહ-અમારા કૈલાસવાસી મહારાજ સાહેબ-ના ઉત્સાહ અને પ્રયત્નોથી અસ્તિત્વમાં આવી વિકાસ પામ્યા છે. કે. મહારાજ સાહેબનું રાજ્ય યશસ્વી હતું, અને તેમણે જે કંઈ છે તેને લીધે જ આજે રાજ્ય આ સ્થિતિમાં છે. આપ શ્રીમંતને આ પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકવાની વિનંતી કરું તે પહેલા, અહીંયા ચાલતા કામમાં જેમનું હિત સમાયેલું છે એવાઓના નામથી હું અમારા હૃદયની અભિલાષા જ વ્યક્ત કરીશ કે આપ શ્રીમંત ધણાં વર્ષો સુધી રાજ્ય કરો અને આપ શ્રીમંતનું રાજ્ય આપના પિતામહના જેવું વિખ્યાત અને યશસ્વી બને. આ

પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકવાની આપ શ્રીમંતને હું નમ્રતાપૂર્વક વિનંતી કરું છું.

આ વિનંતીને માન આપીને શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ ઉદ્ઘોટન વિધિ માટે ઉભા થયાં અને પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકવા સમારંભમાં પોતાને નિમંત્રણ આપવા તીવ્રપ્રયત્ન કરી શ્રીમંતને માટે પ્રદર્શન સમિતિના આભાર માનતાં બાપણ.

બોધ્યા:—

સન્નારીઓ અને સદગૃહસ્થો,

મહારા રાજ્યભિષેકની ઉજવણીના એક વિભાગ તરીકે યોજાયેલું ગૃહોલોગ પ્રદર્શન ખુલ્લું મૂકતાં મને ધણો આનંદ થાય છે.

આપ સહુ જાણો છો કે ગૃહોલોગમંદિર એ મહારા પરમ પૂજ્ય પિતામહના હીરક મહોત્સવ સાથે જોડાયેલું છે, અને મંદિર તેઓશ્રીની પ્રજાને અપાયેલી એક બક્ષીસ છે. રાજ્યમાં ગૃહલોગો નાખસ થાય અને તેમનો વિકાસ થાય એ મહત્ત્વની બાબત ઉપર સદ્ગત શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ બહુ જ બાર મૂકતા હતા. સાળવણાટ અને ખીન્ન-ઉલોગોતી સુધારણા અર્થે તેઓશ્રીના માર્ગદર્શન નીચે ધણા પરોચી વ્યવસ્થિત પ્રયત્નો થયે જતા હતા. સને ૧૯૩૬માં આ સર્વ પ્રયત્નોને એકત્રિત યોજના બદ્ધ કરી વધારે વેગવાન વ્યવસ્થાનો સમય આવી પરોચી જતો એમ શ્રીમંતને લાગ્યું હતે. એ ઉદ્દેશથી જ ગૃહલોગમંદિરની રાશઆત તેઓશ્રીએ કરી.

આ સંસ્થામાં જે શિક્ષકોનાં ઉલોગોતુ શિક્ષણ અપાય છે:

(૧) અર્ધમર્વગની અર્ધવર્ગ કારીગર મર્વગની થોડી મુડીવાળી

રાજ્યાભિષેક અન્ય

સાથસે આપો સમય આપે એવા રાજગાર તરીકે સર્વ શકે એવા ઉદ્યોગો, અને (૨) ખેડૂતો ગૌણ ઉદ્યોગ તરીકે સ્વીકારી શકે એવા ઉદ્યોગો.

ગૃહોદ્યોગમંદિર અને કલાભવન પરસ્પર પૂરા સહકારથી આ કાર્ય કરશે. અને ઉદ્દેશ કળાશ્રુત થાય એ રીતના એકત્રિત કાર્યક્રમને અનુસરશે, અહીં ચર્તા કાર્યને ચાર વિભાગમાં વહેંચી શકાય એમ છે:— (૧) શોધખોળ અને પ્રયોગ (૨) શિક્ષણ અને દસ્ત દેખવણી (Demonstration) (૩) આર્થિક ગોઠવણ અને (૪) વેચાણ વ્યવસ્થા.

ઉદ્યોગો હરીકાષ્ટમાં ઉભા રહી શકે એ જોવા અત્યંત મહત્ત્વનું છે. તેમ થાય એ અર્થે કાર્યપદ્ધતિને સરળ બનાવવાની કૃતિઓ શોધવાનું કાર્ય તેમજ રાજ્યમાં હાખલ થઈ ઉપયોગી અને એવા નહાતા ઉદ્યોગોનું કાર્ય આ ગૃહોદ્યોગમંદિર તેમજ કલાભવન વારંવાર હાથ ઉપર રાખ્યા કરે છે. જો ગૌણ ઉદ્યોગોને નફાકાર બનાવવા હોય તો માનિક ક્રિયા માટે સૌથી યત્નશક્તિનો ઉપયોગ કરવોજ પડશે, જેથી વધારે પ્રમાણમાં માલ ઉત્પન્ન થઈ શકે. નાના ઉદ્યોગો અગર જુના ઉદ્યોગોમાં સુધરેલી ક્રિયાઓ પ્રયોગદ્વારા શક્ય અને નફાકારક બને એમ લાગે ■ ત્યારે આ સંસ્થાઓમાં તે ઉદ્યોગો અને સુધરેલી ક્રિયાઓ વિદ્યાર્થીઓને શીખવવામાં આવે છે, એટલુંજ નહિ પણ ગામડાના લોકોને પણ પ્રત્યક્ષ પ્રયોગદર્શનો દ્વારા તે બતાવવામાં આવે છે. આર્થિક ગોઠવણ માટે જે તે ઉદ્યોગમાં રોકાવલા ધંધાદારીઓને સહાય કરી શકાય એવી મોજના રાજ્ય તરફથી પ્રસિદ્ધ થઈ ચુકી છે. તેમાં સોંધા ભાજ્યથી તાણાં ધીરાણ કરવાની તેમજ સહાય તરીકે

રક્ત આપવાની જ્યારે રાખવામાં આવી છે. અન્તે ન્હાના ઉદ્યોગોના વિકાસને વેગ આપવો હોય તો તૈયાર થતા માલના ખર્ચનો અભ્યાસ કરવો પણ બહુ જરૂરી છે. ગૃહોદ્યોગ મંદિરમાં એક વેચાણ વિભાગ પણ રાખવામાં આવ્યો છે. રાજ્યના ગૌણ કે મૂરોદ્યોગદારા બનતી વસ્તુઓ ખરીદ કરનારાઓ જોઈ શકે એવી રીતે એક એરડામાં રાખવામાં આવી છે. કાચા માલને ખરીદવામાં હળવા વ્યાજથી ધીરાણ કરવામાં અને તૈયાર થયેલા માલનું વેચાણ કરવામાં સહકાર્ય પ્રવૃત્તિ પણ આ ગૌણ ઉદ્યોગોને સહાય આપી શકે છે.

મારી ખાતરી છે કે ગૃહોદ્યોગોનો વિકાસ સાધવાના રાજ્યના પ્રયત્નો આ કાળજીપૂર્વક યોગ્યતા કાર્યક્રમદારા કળામૂલ યશો અને તેમની પ્રગતિ વેગવાન થઈ શકશે.

હવે આ પ્રદર્શનને ખુલ્લું મુકાવણું હું જાહેર કરું છું. "

બાપજી વાંચીને શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે પોતાની જમણી બાજુએ ટેબલ પરનું ઇલેક્ટ્રિક બટન દાખ્યું
શ્રીમંતે પ્રદર્શન તેની સાથે જ ગૃહોદ્યોગ મંદિરના દરવાજા
ખુલ્લું મુક્યું પર લગાવેલો રેશમી પડદો વીટળાઈ
જઈને તેમાંની વસ્તુ પ્રેક્ષકો આનંદ પૂર્વક
જોવા લાગ્યા.

આ રીતે પ્રદર્શનનો ઉદ્ઘાટનવિધિ સમાપ્ત થતાં મિ. ૩
એલને શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને પુષ્પહાર
શ્રીમંતનો સહકાર ચલાવ્યો, અને અત્તર ગુલાબ ને પાન-
સોપારી આપી પ્રદર્શન સમિતિના બીજા

રાન્યાલિપેક ગ્રન્થ

સભાસદોએ હાજર રહેલી મંડળીને પાનસોપારીને અંતર ગુલાબ આપ્યા બાદ સર્વ મંડળી પ્રદર્શન જોવા માટે ગઇ.

પ્રદર્શનમાંની સર્વ વસ્તુઓ મહારાજ સાહેબે ચાલીને ખૂબ બારીકાઈથી જોઇ. પ્રદર્શનની વસ્તુની શ્રીમંતે પ્રદર્શન સાથેજ તે કેવી રીતે તૈયાર કરવામાં આવી જોઇને વ્યક્ત કરેલો છે તે માહિતી આપવાની સવડ કરવામાં સંતોષ આવી હતી, તે જોઇને તેમને આનંદ થયો. અને પ્રદર્શન પાછળ થયેલો ખર્ચ તેમજ શ્રમ સાર્થક થયો છે તેની ખાતરી થઇ. પ્રદર્શનની ગોઠવણી એટલી ચિત્તવેધક હતી અને જુદાજુદા હસ્તવ્યવસાયનો પાઠ આપનારી મંડળી પોતાના કામમાં એટલી તરબોળ ને લીન થઈ ગઇ હતી કે અભણ કિંવા નિરક્ષર મનુષ્ય પણ તે સમજી શકે; તેમજ જે તે ધધાની માહિતી પણ ઘણીજ સરળતાથી મેળવી શકે. આ માટે પ્રદર્શન જોઇને તેના ચાલકોને મહારાજ સાહેબે અભિનંદન આપ્યાંજ હશે એમા નવાઈ જેવું નથી.

પ્રદર્શનમાં ગોઠવેલી પ્રત્યેક વસ્તુ પ્રેક્ષણીય હોય તોય અહિંયાં તે દરેકનું વર્ણન આપી શકાય તહિ. તેનું પ્રદર્શનમાંની વર્ણન લખવું એટલે તેને માટે એક સ્વતંત્ર વસ્તુઓ અથવા લખવો જોઈએ એટલે વર્ણન કરવાનો મોહ જતો કરવો પડે છે. જે વાત વર્ણનની છે, તેજ વાત યાદની છે. આ યાદીજ દસજોર પાંનાં રોકે એવો સંભવ હોવાથી તેમજ તે આપવાથી ખાસ ફાયદો પણ ન હોવાથી તે અહિંયાં સરિસ્તર આપવાની જરૂર લાગતી નથી. પ્રદર્શનમાંની જે જણાવેલી મુખ્ય વસ્તુઓ હતી:—

- (૧) કાપડ બનાવવાની બધી ક્રિયાઓ; હાંથથી કાંતવું, પીંજવું, વણવું વગેરે.
- (૨) ખેડૂતને જોઈતાં હથિયારો અને બીજી વસ્તુઓની બનાવટ
- (૩) સાડીઓની કોર ઉપર જુદી જુદી આકૃતિઓ વણવાની ક્રિયા
- (૪) દોરી બનાવવાની ક્રિયા
- (૫) પાટણનાં પ્રસિદ્ધ પટોળાં બનાવવાની ક્રિયા
- (૬) સોના અને ચાંદીનાં તારોનું ભરત
- (૭) ખડાક બનાવવા
- (૮) કેસિકો પ્રિન્ટિંગ અને રંગવાનું કામ
- (૯) રોમાનનું કામ
- (૧૦) ધાતુકામ
- (૧૧) લાકડાનાં અને કાગળનાં રમકડાં
- (૧૨) હાથે બનાવેના કામજોની બનાવટ
- (૧૩) લાકડું, કાગળ અને કપડું એ ત્રણમાંથી કુલો બનાવવાની ક્રિયા
- (૧૪) જુદીજુદી જાતનાં પ્રશેા બનાવવાની ક્રિયા
- (૧૫) હાથીદાંતનું કામ
- (૧૬) બનાવટી હાથીદાંતની બંધડીઓ બનાવવાની ક્રિયા
- (૧૭) ધાતુનું ભરતકામ વગેરે; પિત્તળનાં સ્ટૂલો બનાવવાની ક્રિયા
- (૧૮) માટીનાં વાસણો
- (૧૯) મોઝાઓ મૂંઘવાનું
- (૨૦) ચામડાની નક્સી પાડવાનું કામ
- (૨૧) છોતવાનું કામ
- (૨૨) કેસંબાના ગ્રામ પુનરુદ્ધાર કેન્દ્રની પ્રવૃત્તિઓ
- (૨૩) ફોને તામ્બું રાખવાની ક્રિયા, ખેતીવાડી ખાતી, તરફથી
- (૨૪) ચાંદીનું મીનાકારીનું કામ
- (૨૫) કેબિનેટ બનાવવાનું કામ

રાજ્યાભિષેક ગ્રંથ

આ ઉપરાંત નીચેની ચીજો ધ્યાન ખેંચે એવી હતી:—

કાપડના અસંખ્ય નમૂનાઓ; દારૂમીરી રેશમ; અન્ય રથજોએથી છાપેલો સામાન; લાકડાના કાતરકામવાળા આવેલા નમૂનાઓ પદાર્થો; સુતર, રેશમ અને સોનાના તારનું હારત; જયપુરની વિશિષ્ટ ચીજો; કાઠીઆવાડ અને કચ્છનું જરતકામ; આમાંના દયાસખાગ મોડેલ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ તરફથી આવેલી ચીજો, ફા. ત. ચિત્રો, કાચની બનાવટો, ચામડાનો સામાન, હોઝીઅરી વગેરે; રામબાગ (ધારી) નાં ફૂલો અને ખીજો; વડોદરાના મગનલાલ પી. સીડસમેનનાં ખીજો; સિમેન્ટની બનાવટ; અને ખીજો અનેક જાતનો પરચુરણ સામાન.

પ્રદર્શનના હોલના મધ્ય ભાગમાં રાજ્યના જુદા જુદા ભાગોમાંથી સ્ત્રીઓએ બનાવેલી ચીજો સ્ત્રીઓએ બનાવેલા ગોઠવવામાં આવેલી હતી નીચેની નમૂનાઓ. સંસ્થાઓએ મોકલેલા નમૂનાઓ બહુ વખણાયા હતા:—

- (૧) શ્રી જમનાબાઈ હિન્દુ સ્ત્રી ફેરર ઉદ્યોગશાળા, અમરેલી,
- (૨) સ્ત્રીઓને મારેની સર રતન દાદા ઇન્ડસ્ટ્રીઅલ સ્કૂલ, મું.ઈ,
- (૩) શ્રી મહારાણી સ્ત્રીમનાબાઈ મહિલા વિદ્યાલય, નવસારી,
- (૪) બાઈ મ નબાઈ, મું.બાઈ,
- (૫) શ્રી દીવાળીબાઈ જૈન શ્રાવિકા ઉદ્યોગશાળા, પાટણ

આ નમૂનાઓ જોઈને સ્ત્રીઓને સ્વાભાવિક રીતે મન થતું કે નવરાયના વખતમાં આ કંઈકાં હાથમાં લીધા હોય તો થઈ શકે. આ પ્રકારે પ્રદર્શનમાંની બોધપાઠ મળતો હતો.

આ પ્રદર્શન દસ દિવસ બધા માટે ખુલ્લુ હતું, ને તે જોવા

માટે આ મુદતમાં લોકોનાં ટોળાનાં ટોળાં

પ્રદર્શનની મુદત તૂટી પડ્યાં હતાં. રાજ્યાભિષેક માટે આવેલા

દસ દિવસ દરેકની ગરીબ-શ્રીમંત મહેમાનો, શેઠ

શાહકારો, પટેલ-મતાદાર ને વડોદરાની

આજીવાજીના લોકોએ પણ આ પ્રદર્શન બહુ વાર જોયું.

‘આ આપણે ઘેર કરવા જોયું છે,’ ‘હતારીના, આમાં તો આટલીજ

મહેનત લાગે છેના ? તે આપણે જરૂર કરી શકાયે,’ શું બોલો

છો, સરકાર અમારી માગણી પૂરી પાડશે” વગેરે ઉદ્ગારો તે

મહામાયા ક્રેટલીય વખત કથુંપટ પર અથડાતા હતા. આ

સવસતનો લાભ ક્રેટલા જથ્થા લે છે, તે હવે જલદીથી ખખર પડશે.

x

x

x

પ્રદર્શન પૂરું થયા પછી ઉત્તેજન અને કદર તરીકે નીચે

પ્રમાણે પદ્ધતિ વગેરે આપવામાં આવ્યાં

પદ્ધતિ અને ઇનામ હતાં:—

(૧) સોનાના ચાંદ ૩૧

(૨) ચાંદીના ચાંદ ૩૨

(૩) પ્રમાણપત્ર ૪૮

(૪) રોકડ ઇનામ (૨૯ રૂપિયાનું) ૧૩

રાજ્યાભિષેક ઇમખાનાનો કોનશિલા સમારંભ

આજ દિવસે સાંજે શ્રી પ્રતાપસિંહ મહારાજ રાજ્યાભિષેક

ઇમખાનાની ઇમારતની કોનશિલા

રાજ્યાભિષેક ઇમ- બેસાડવાનો સમારંભ શ્રીમંત ઇતપતિ

ખાનાના કોન- રામરામ મહારાજને શુભકરતે મોટા

શિલાનો સમારંભ ઠાઠમાથી નિર્વિઘ્ને સંપૂર્ણરૂપે પાર પડ્યો.

નામ બલે નવું હોય, છતાંય આ સંસ્થા તો જુનીજ છે.

શ્રીમંત પ્રતાપસિંહરાવ મહારાજ ન્યારે
જીમખાનાનો યુવરાજપદ પર હતા, ત્યારે તેમની પ્રેરણાથી
ઘતિહાસ લશ્કરી અમલદારોએ એક પોલો કલબ
ઠાઢી; તેનો વિકાસ થતાં થતાં મહારાજની

હારકીર્દીમાંજ તેને જીમખાનાનુ રૂપ પ્રાપ્ત થયું.

શરૂઆતમાં આ કલબને પોતાની માલિકીની જગ્યા નહોતી.
વડોદરાના ઘોડદોડના વિશાળ મેદાનમાં આ કલબના સભાસદો
અઠવાડિયામાં બે વખત ભેગા થતા ને પોલોની તાલીમ લેતા.
શ્રીમંત પ્રતાપસિંહરાવને આ બેલોમાં ઘણો ઉત્સાહ છે, અને તેની
તરફ ઘણો પ્રેમ છે, માયા છે ને સહાનુભૂતિ છે. એ બધું તેમને
ગમે છે. આ વારસો તેમને તેમના વડિલો પાસેથી મળેલો છે.
શ્રીમંત યુવરાજ હોસિંહ મહારાજનાં વડિલ, આ રમતોમાં નિપુણ
હતા, અને સારાય હિંદુસ્તાનમાં એક અપ્રતિગ બેલાડી તરીકે તેમણે
નામના પ્રાપ્ત કરી હતી. નેજ વારસો મહારાજ સાહેબે પોને લઈ
લીધો. પોતે રમતોમાં પ્રવીણ થયા, ને પુના દીલ્હી વગેરે ઠેકાણે
થયેલી હરીશાઈમાં વડોદરા પોલોસંઘને યશ પ્રાપ્ત કરાવ્યો.
આટલાથીજ મહારાજને સંતોષ થઈ જાય તેમ નથી. વડોદરાનો
સંઘ અજય ને અજોડ બને એવી તેમની અભિલાષા હતી. તે
અભિલાષા પૂર્ણ કરવા માટે આ સંસ્થાને વધુ ધનતિની જરૂર
હતી. મેદાનો અને સગવડોના અભાવ એ આ પ્રગતિમાં કંઠક
સમાન ને અડચણકર્તા હતો. ઘોડદોડનું મેદાન ગામથી ઘણું દૂર
હોવાથી લશ્કરી અમલદારો સિવાય બીજા સામાન્ય પ્રજાજન આ
સંસ્થાનો લાભ વધ સકતા નહિ. મેદાન જો ગામ
જુક હોય તો ઘણા લોકો સભાસદ બને, અને તેમ

યવાથી સંસ્થાની આર્થિક રિયતિ સુધરે, સદ્દર યાવ એમ લાગવાથી મહારાજાએ ઇન્દુમતી મહેલના અગ્નિપુણામાં આવેલી વિશાળ જગ્યા આ હેતુ માટે સંપાદન કરી, આ જગ્યા ઘણા દિવસ સુધી પડી રહી હોવાથી તેમજ કાંઈએ તેની કાળજી, પણ ન કરી હોવાથી તેમાં અનેક ખાડા, ટેકરા અને ઝાડીઓ હતી. પ્રથમ તો મહારાજાએ તે ખાડા, ટેકરા, ઝાડીઓ, ધૂળ વગેરે સાફ કરાવીને રમવા લાયક સપાટ મેદાન બનાવડાવ્યું. ત્યાર બાદ આધુનિક પદ્ધતિથી ત્યાં ચાર ટેનિસ કોર્ટ તૈયાર કરાવ્યા. આથી અશ્વરોહણ ન જાણનારાઓને પણ સમવડ મળી. આ સંસ્થાનો કારભાર શરૂ કરતા પૂર્વે તેને માટે એક આધુનિક સુખ સમવડ વાળી ઇમારતની જરૂર હતી. તે સાફ મહારાજા સાહેબે એક યોજના તૈયાર કરવા રાજ્ય શિક્ષાધિકારીને સૂચના કરી. આ યોજના તૈયાર થાય એ પૂર્વેજ રાજ્યાભિષેકનો સમારંભ અકસ્મિત રીતે આવ્યો. આ સુવર્ણ સંધિનો લાભ લઈ આ નવીન ઇમારતની કોનસિલા બેસાડવાનું મહારાજાએ નક્કી કર્યું, અને તેમની ઇચ્છાનુસાર આ વિધિ રાજ્યાભિષેક સમારંભના કાર્યક્રમમાં દાખલ કરવામાં આવ્યો.

આ કોનસિલા સમારંભ કોને હસ્તે થાય એ પ્રશ્ન સામાન્ય રીતે આગળ આવ્યો. મહારાજા સાહેબનું કોલ્હાપુરના શ્રીમંત નામ આ સંસ્થા સાથે જોડવાનું હોવાથી છત્રપતિ મહારાજાને તેમનેજ હાથે એ યાવ એ સમાસદોને સમારંભ માટે યોગ્ય ન લાગ્યું. તે જો એકાદ અશ્વરોહણ-કલાનિપુણને હસ્તે થાય તો ઘણું સાફ એમ હતું. આવા નિપુણની શોધ કરતાં સામાન્ય રીતે બધાની નજર શ્રીમંત છત્રપતિ રામરામ મહારાજ

તરફ ગઈ, ને તેમનું નામ આમળા મૂકવામાં આવ્યું. બધાને તે પસંદ પડ્યું હોવાથી શ્રીમત મહારાજ સાહેબ તા. ૧૭-૪-૩૬ને દિવસે છત્રપતિને તરફ આમળા મોકલ્યું અને શ્રીમત છત્રપતિએ તા. ૨૨-૪-૩૬ને દિવસે નિમત્રણ સ્વીકાર્યો જવાળ આપ્યો.

શ્રીમત છત્રપતિની ચૂંટણી સર્વ દષ્ટિએ ઉચિત હતી શ્રીમત છત્રપતિ રાજરામ મહારાજ એક ધોડેસ્વાર શ્રીમત છત્રપતિને હતા. અધવિદ્યા તરફ તેમને નાનપણથી જ વિનંતી કરવામાં પ્રેમ હતો અને અહીંના ધોડાની આસાદ અંગીકાર સુખારવા સાર તેમણે જ ગી, પ્રયાસ કર્યો હતો ને તે માટે ખર્ચ પણ એવો જ કર્યો હતો આ સિવાય મેદાની ને મેદાની જેલો તરફ પણ એમનું લક્ષ હતું જ, ને શારીરિક કેળવણીની કોઈપણ ચળવળમાં તે ખરા મનથી પોતાને સહકાર ને સહાય આપતા હતા ખરેખર, શુ ઉપરના કામ માટે નૃપતિની યોજના થવી એ શુ મર્યાદા ચળ ચોગ નથી ?

બીજા એક દષ્ટિએ પણ આ પસંદગી સ્વામતાઈ જ હતી. વડોદરા અને કોલ્હાપુરના રાજકુટુંબોના સબધ ધનિષ્ઠ હતા તે વધારે દૃઢ હ સ ૧૯૨૮ની સાવથી છક્રમતી-રાજરામના લગ્ન થયા ગાયકવાડ અને ભોસલે એ બંને ઐતિહાસિક કુટુંબોની દૃઢતા આ રીતે લગ્નથી કાયમ જોડાઈ જવાથી લોકોને પુરાણકાવના જનક રમુકેવનો મુપ્રસિદ્ધ સબધનું સ્મરણ થયું હોય તો નવાઈ નહિ આ સબધ બંધાઈ ગયા બહી શ્રીમત છત્રપતિ રાજરામ મહારાજ એક બે વખત વડોદરા આવ્યા હતા પણ તેમને દાદા વડોદરામાં આવના જેવો એક પણ જાહેર સમારંભ કરવાનો ચોગ

આવ્યો નહોતો. અનાયાસે તે આવેલા જોઈને બધાને આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક છે.

શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજની પ્રેમાળ વિનંતીને શ્રીમંત છત્રપતિ રાજરામ મહારાજે આનંદથી શ્રીમંત છત્રપતિએ સ્વીકાર કર્યો. આના ધમધીદત્તા ઉનાળામાં વિનંતી સ્વીકારી ઢોલ્હાપુર સરખું શીતળ સહેર છોડી વડોદરા જવા ઉચ્છ્ર નગરમાં આવતાં તેમને ઘણીજ અગવડ ને અડચણ પડે તેમ હતું. પરંતુ સમારંભનું મહત્વ ધ્યાનમાં લઈ જોઈને પ્રેમને જ ખાતર તેમણે વડોદરા આવવાનું નક્કી કર્યું.

તે ક્રમ પ્રમાણે તેમણે મંગળવાર તા. ૨૫ એપ્રિલ ૧૯૩૬ના રોજ ઢોલ્હાપુર છોડ્યું. ઢોલ્હાપુરથી શ્રીમંત છત્રપતિનું વડોદરાનો પ્રવાસ તેમણે વિમાનમાર્ગે કર્યો. આગમન અને તેમનું આકાશવાન વડોદરામાં હરણીના સ્વાગત મેદાનપર અગિયાર વાગવાને સુમારે ઉતર્યું. છત્રપતિની સ્વારી વિમાનમાયી નીચે ઉતરતા જ શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજએ પ્રેમથી તેમનું સ્વાગત કર્યું. છત્રપતિનું આ આગમન જાહેર હાવાથી તેમને ગાડાં બોલે બોલે સલામો આપી, ને વડોદરાના તાપખાનાએ ઓગણીસ તોપો ફોડી તેમનું સ્વાગત કર્યું.

હરણીના મેદાનથી શ્રીમંત છત્રપતિ મહારાજ ને શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજ મોટરમાં બેસીને શહેરની સામા સુધી પહોંચી ગયા. ત્યાં તેમને માં સોનાની બગી ને મહારાજના સ્વારી તૈયાર

રાજ્યાભિષેક ગ્રંથ

હતા. તેથી કરીને તેઓ મોટરગાડીમાંથી ઉતરીને ક્ષત્રિયકુળને બ્રુવણસમાન સોનાની બગીમાં વિરાજમાન થયા, અને સ્વાંરીરૂપે મોટા રાજમાર્ગ ઉપર ચઢને ધીમે ધીમે તે લક્ષ્મીવિલાસમાં ફાપલ થયા.

શ્રમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજ રાજ્યાભિષેક શ્રમખાનની ઇમારતનો ડેનશિલાસમારંભ સાંજે પાંચ સમારંભ માટે મંડપ વાગે થનાર હતો. તે સાથે પોલોક્લબના મેદાનમાં મધ્યભાગમાં એક સુંદર મંડપ ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. ત્યાં થનાર વિધિ મંડપમાં બેસનાર મંડળીને બરાબર રીતે દેખાય એટલા માટે બે ફૂટ ઊંચી સપાટી કરીને તેની ઉપર મંડપ ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. મંડપમાં ત્રણ વિભાગ હતા. તે પૈકી વચ્ચેના વિભાગ સમયોરસ હોષ તેનું ક્ષેત્રફળ ૧૨૬૬ ચોરસફૂટ હતું. આ વિભાગમાં બરાબર વચમાં એક લાકડાની બાસપીઠ મૂકી હતી, ને તેની ઉપર લાલરંગનો કાશ્મીરી ગલીચો પાથરવામાં આવ્યો હતો. તે ઉપર ભરજરીની ચાલર પાથરી તે પર એક ચાંદીનો સુંદર ડેચ મૂક્યો હતો. આ વિભાગની છત જોવા જેવી હતી. તે આકાશી રંગના રેશમી કપડાની બનાવેલી હોઈ, "ચોથના બ્યાંદ"ની માફ આપતી હતી. કીલારંગમાં શેખતાં ને ખુસતાં રંગોની મેળવણી કરી હોવાથી આ છતોની રંગ સંગતિને લીધે જોવાનો આનંદ ધણો આવતો હતો. આ મંડપના ભાગના ચાંબલાઓને ત્રણ આવીજ રીતે રેશમી વસ્ત્રોથી શણગારેલા હતા, ને વિવિધ રંગોની કાગળની પુષ્પમાળાઓ ટાંગવામાં આવી હતી. આ સિવાય બાજુના બંને વિભાગો પણ કલાપૂર્ણ દૃષ્ટિએ સજાવીને તેમાં મોગલાઈ માફ પ્રમાણે મિઠાવત કરવામાં આવી હતી.

આ મંડપ સામેના મેદાનેમાં 'સાડાંત્રણ પૂજાર માણસો માંય
તેટલો ગોટા 'સમીયાનો 'ઉભો કરવામાં

મંડપની સામે આવ્યો હતો, ને તેને લતાપદ્મવ ને
ગોટા સમીયાનો રંગબેરંગી ખંખપતીકાંચો 'શણગારવામાં
આવ્યો હતો. અહિંયાં ખુરશીની બેઠકો મૂકી
હતી. આજ જગ્યાએ પટેલ મતદારોના બે દરબાર તેમજ લશ્કરી
બેસ થવાના હોવાથી તેને માટે કરેલી ખાસ તજવીજો, ઉભા
કરવામાં આવેલા ઉંચા ઉંચા તટોને શુરબો, તેમાં અગમગોટ
પ્રકાશને માટે લગાડેલા વિદ્યુદીપો પ્રેક્ષકોનું ધ્યાન ખેંચી રહ્યા હતા.

ઉપર કહેલી હકીકત સિવાય ત્યાં બીજી પણ એક આકર્ષણ
હતું. તે, એટલે દરબારમંડપના મધ્ય

મંડપની શોભા વિભાગ પરનું ગોળ ધુમટ ને તેનો ચળકતો
સોનેરી કળચ. આ ધુમટ સિંધપદ્માનો

એક સુંદર નમુનો હોય તેણે દૂરથી જ લોકોનાં મન આકર્ષ્યાં હશે
એમાં નવાઈ નહિ સને ૧૯૧૧માં બરાએલો દિલ્હી દરબાર જોનાર
એક માણસ પણ આ સંભાર'લ જોવા વડોદરા આવ્યો હતો. તે
બોલ્યો—“આ મંડપ જોઈને મને દિલ્હી દરબાર માટે બાંધેલો
મંડપ યાદ આવી જાય છે. કલાકૌશલ્યની બાબતમાં આ મંડપ
પેલા (દિલ્હીના) મંડપથી જરાયે પાછો હોલો દેખાતો નથી.”

બપોરના ચાર ઘાંટા પછી આ મંડપ તરફ લોકોનાં
ટોળેટોળાં ઉલટયાં હતાં, ને બધીજ

સંભાર'લ જોવા આમંત્રિત મંડળીથી સંમિથાને બરાઈ ગયો
હતો. આ મંડળીની મોટર અને ઘોડાગાડીથી
પંદુમતી મહાલ પાછળથી ખુલ્લી જગ્યા

ખીચોખીચ થઇ ગઇ હતી. વડોદરા અને, કોલ્હાપુરનાં રાજેસાહેબ પોતાનાં કુટુંબ સહિત આ સ્થળે વાજતાં ગાજતાં આવવાના હોવાથી, તેમને નીરખવા માટે આજીવજીવિ રસ્તાપર લોકોનાં ટોળાં ઉઠવામાં હતાં. તેમાંના કેટલાકે સમારંભને ઠેકાણે પવેશ કરવા માટે પ્રયત્ન કર્યો. પણ જગ્યાના અભાવે આ સર્વ લોકોને અંદર લઈ જવા શક્ય, તેમજ ઇષ્ટ ન હોવાથી પોલીસોએ તેમને દૂરથીજ અટકાવ્યા. આવા મહાન જનસમૂહને સાંત રાખી, જરાપણ ધોંધાટ કે ગરબડ થવા ન દેતાં બંદોબસ્ત રાખવો એ કેટલી મુશ્કેલીનું કામ હશે એ તો જોને એ કામનો અનુભવ હોય તેજ સમજી શકે એકંદરે જોતાં પોલીસોએ આ વખતે સારો બંદોબસ્ત રાખ્યો હતો. તેમની પણ આંખો ચૂકાવીને જે લોકો અંદર ધુસી જતા, તેમને અંદરના સિપાઈઓ અચૂક બહાર કાઢી લાવતા, અને તેની ફજેતીને લીધે બહારની ગદીમાં હાસ્યની એક આછી છલક પ્રસરી જઈ લોકોને આનંદ આવતો હતો.

કોનશિકાસમારબ જોવા આવેલા મુખ્ય મહેમાનો દરબાર મંડપમાં બેઠા હતા. વ્યાસપીઠ પર બેસેલી દરબાર મંડપમાં મંડળીમાં મૈસુરના મહારાજના ભત્રીજા, બેઠેલી મંડળી શ્રીમંત જયચામરાજ વાડીયાર, શ્રીમંત દેસરાજ ઉર્સ, કલિંગડના રાજા સર વાસુદેવ, તેમની રૂપવતી કન્યા ને જમાઈ, કોચીનના રાજકુમાર, સોંદૂરના રાજસાહેબ ને બિકાનેર સંસ્થાનના પ્રતિનિધિ મંડળનો સમાવેશ થતો હતો. આ ઉપરાંત વડોદરાના દિવાન સર જી. ટી. કૃષ્ણમાયારી, નામદાર મંત્રી મંડળના સભાસદો ને બીજા મુખ્ય અમલદારોને પણ આ જગ્યાએજ બેસાડેલા હતા. મંડપ સામેનો સમિયાનો

રાજ્યના સરદાર, દરકદાર, શેઠશાહુકાર, મહાજન ને આમંત્રિત મહેમાનોથી ને અમલદાર મંડળીથી ચિકાર ભરાઈ ગયો હતો.

સવા પાંચ વાગવા છતાંય તે બે નૃપતિ ન આવવાથી લોકો અસ્વસ્થ થવા માંડ્યા એટલામાંજ દૂરથી શ્રીમંત છત્રપતિને જ્યુગલે આપેલી સલામી સાંભળવામાં આવી. લહને શ્રીમંતનું તેના અસ્ફુટ સ્વરે હવામાં પ્રસરી ન આગમન પ્રસરી એટલામાં તો ચોપડારે લલકાર કરી બધાને સાવધાન બનાવી દીધો. તેની સાથે સાથે બીજો લલકાર સાંભળવામાં આવ્યો. “ હે સભાજનો, ઉઠો, નૃપતિ આવ્યા. ઉભા થઈ તેમને માન આપો ને છત્રપતિને સુજરો કરો ” એવો તેનો આશય હતો.

બટન દબાવતાંજ જેમ રંગબૂમિનો પડદો ઉઘસાય, તેમ તે સૂચક લલકાર સાંભળીને ત્યાં હાજર રહેલ સર્વે ઉભા થયા. મહારાજનો સુવર્ણ રથ આ વખતે અધ્ધર મંડપના પગથીઆ પાસે આવ્યો હતો. દરોગાએ તેનું દાર ખોલતાં બરાબર શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજ તેમાંથી નીચે ઉતરી ને પોતાના રાજમહેમાનને નીચે ઉતારવા મદદ માટે પોતાના હાથ લંબાવ્યો. તેમના પગ નીચે જમીનને અડધા ન અડધા એટલમાં તો વડોદરાના મહારાજભેડે “ શ્રીમંત શ્રી પ્રતાપસિંહ મહારાજને નૃપતિ સુખી ” એ રાજગીતના મીઠા સ્વર કાઢ્યા, ને તે દરમ્યાન તે બંને મહારાજ પગથીઆ ઉપર જઈ મંડપમાંના વ્યાસપીઠ પર ચૂકેલ ચાંદીના ડોચ ઉપર બેઠા. રાજગીત સમાપ્ત થતાં જ હાજર રહેલી મંડળીએ તે બંને રાજવીઓનું અભિવંદન કરી પોત પોતાની જગ્યા લીધી.

સુખ્યાભિષેકઅન્ય

આ પછી, સર્વત્ર એક મિનિટ સુધી : શાંતિ-પથરાઈ, મધ-
કેસર, વાળાએ પોતાના કેસર ગોઠવીને, આ
નેક નામદાર દીવાન પ્રસંગની છબી ઝડપી લીધી, ને રા. કેશવ-
સાહેબની શ્રીમંત રાવ ધાયબરે આ પ્રસંગનું ચિત્રપટ લેવા
છત્રપતિને કોનશિલા પ્રારંભ થયો. કાન્હાપુરથી આવેલા એક
સમારંભ માટે ચારણે શ્રીમંત છત્રપતિની પ્રશસ્તિ ગાઇ. આ
વિનંતિ બાળુ બ્યારે ફિરમવાળાઓની ધાંધલ શરૂ
થઈ હતી તે વખતે નેક નામદાર દિવાન
સાહેબ મંદમંદ પગલાં ચૂકતા વ્યાસપીઠ નજીક મુકેલા માયકોદોન
પાસે આવ્યા, અને બંને નૃપતિને નમીને મુજરો કરી સરિમત ચહેરે
સામેની મંડળીનું અભિવાદન કરી તેમણે બધાનું પ્રેમથી સ્વાગત
કયું ને બોલ્યા...

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ, સન્તારીએ અને સદૃશરથો,
[આ, સંસ્થાની શરૂઆત લશ્કરી ખાતા સાથે, જોડાયેલી પોલીસ
કલબમાંથી થયેલી છે, સંસ્થાને પોતાના સ્થળની સમગ્ર ન હતી
અને તેથી અઠવાડિયામાં ત્રણવાર ઘોડેસ્વાર લશ્કરના મેદાનના
કેવેદરી ગ્રાઉન્ડમાં મળવું પડતું હતું, વડોદરાની જનતા સહેલાઈથી
બેસી ન થઈ શકે એટલે દૂર આવેલા સ્થળ પર આવતી અઠ
અતિશિત પ્રવૃત્તિથી જવંત રસ, ઉત્પન્ન થાય નહીં એમ લાગ્યા,
કરતું હતું એટલે પોલીસ કલબને આ સ્થળે ખસેડી લાવવામાં
આવી, અહીં પણ જમીન સરખી કરવામાં અને પાણીના નિકાલની
બવરથા કરવામાં ઘણો પ્રાયશિક ખર્ચ કરવો પડ્યો હતો.
થોડા સમયમાં એમ પણ સમજાવું કે પોલીસ સિવાય બીજા
નથી પ્રવૃત્તિ પણ અહીં દાખલ કરવી જોઈએ એટલે ચાર
ટેનીસકોર્ટ પણ અત્રે બાંધવામાં આવ્યા.

સારીરિક કેળવણીના વિકાસમાં વડોદરાએ ઘણી પ્રગતિ કરવા માંડી છે. સદ્ગત શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે ૫૫૫ વર્ષ પર સપાજી વિહાર કલણની સ્થાપના કરી ત્યારે એકજ એવી સંસ્થા હતી કે જેમાં વડોદરાના નાગરિકો રમત ગમત અને આનંદ મેળવવા માટે સાંજ પડ્યે ભેગા થઈ રહે આવી સંસ્થાઓની માગણી રાજને રાજ વધતી જાય છે. વડોદરા કેન્ટોનમેન્ટ વિભાગમાં આવી બે સંસ્થાઓ છે. ચાર સંસ્થાઓ રહેર વિભાગમાં છે; અને એ સઘળી ભરેલી જ રહે છે. આ સ્થિતિ પ્રજાના વિકાસનું જ સૂચન કરે છે.

પ્રસ્તુત જીમખાનાનું નામ હવે પછી “ શ્રી. મહારાજ પ્રતાપસિંહ કોરોનેટન (રાન્યાબિષેક) જીમખાના ” રહેશે. આપણા હાલના મહારાજ સાહેબ યુવરાજ તરીકે તેના સ્થાપક હતા; અને નાનકડી શરૂઆતથી થયેલો સંસ્થાનો વિકાસ શ્રીમંતે લીધેલા અને હાલ પણ શ્રીમંત તરફથી લેવાતા સતત રસનું પરિણામ છે. એટલે આ સંસ્થા સાથે તેઓશ્રીનું નામ જોડવાના રજા મળવાથી અમે સંતોષની લાગણી અનુભવીએ છીએ. વળી આપ શ્રીમંતે જીમખાનાની ડોનાશિસ સ્થાપના કરવાની ક્રિયા કરવાની સંમતિ આપવા કૃપા કરી તેથી અમે અમને ખાસ ભાગ્યશાળી સમજીએ છીએ. મહાનગીભરી રમત ગમતને ઉદાર આશ્રય આપનાર તરીકે આપ શ્રીમંતનું નામ ઘણું જ વિખ્યાત છે. આપ શ્રીમંતે જીમખાના સ્થાપ્યાં છે; અને ખીજી અનેક રીતે આપના રાજ્યમાં સારીરિક કેળવણી અને આરોગ્યમય ક્રીડાસાધનો વધારવાના કાર્યમાં આપ શ્રીમંતે ઘણો વેગ આપ્યો છે. આ શુભ કાર્ય કરવાની આપે કૃપાભરી સંમતિ આપી એથી અમારા હૃદયમાં ભારે શ્રદ્ધાની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ છે. અને અમે આપ શ્રીમંતના ઘણા જ આભારી છીએ.

‘રોન્યાભિષેક’ ગ્રન્થ

‘શ્રીમખાના’ પાસે હવે વિશાળ ‘મૈદાન’ છે. તેમાં ચોલો, હાટા ફૂટબોલ અને ક્રિકેટની રમતો રમી શકાય એમ છે. ઉપર કલા પ્રમાણે ચાર ટેનિસકોર્ટો તો શ્રીમખાનામાં છે જ, અને ટેનિસનો મહાપરો પડે એ અર્થે એક ઉભી દિવાલની પણ વિશિષ્ટ યોજના છે જે મંડપ પેવીલીયન બાંધવાનો છે તેમાં આવા શ્રીમખાનાને ઘડતી ગૃહ રમતો Indoor Games માટે પણ સગવડ રહેવાની છે. શ્રીમખાનાનું રચણ પણ અનુકૂળતાભર્યું છે, કારણ કે તે સહે-રના ધીમ ભાગમાં નથી, તેમ સહેરમાં ધણું દૂર પણ નથી. એક વધારાની સગવડ પણ શ્રીમખાનાને છે, અને વડોદરા જેવા રચણ માટે એ મહત્ત્વની ગણાય. એક મોટા કુવામાંથી પોતાને માટે અસાધ્ય પાણીનો પુરવઠો શ્રીમખાના માટે કરી શકાય તેમ છે, અને મજૂરના ભવિષ્યમાં તરવાનો રમત માટેનો એક કુંડ પણ બનાવવાની આશા રાખીએ છીએ.

શ્રી મહારાજ પ્રતાપસિંહ રાન્યાભિષેક શ્રીમખાનાની ક્ષેત્રશિક્ષા બેસાડવાનો વિધિ આપ શ્રીમંતના શુભહસ્તે કરવા હું આપને વિનંતી કરું છું. ”

નામદાર દિવાન સાહેબનું બાપણુ યદ્ય ગયા પછી શ્રીમંત પ્રતાપસિંહરાવ મહારાજ સાથે શ્રીમંત શ્રીમંત છત્રપતિના છત્રપતિ રાજરામ મહારાજ મંડપની શુભ હસ્તે કોન-દક્ષિણે ન્યા ક્ષેત્રશિક્ષા બેસાડવાની હતી શિલાની સ્થાપના ત્યા ગયા. તેમની પાછળ પાછળ મંડપમાના રાજવંશી મહેમાનો ને બીજા મંડળી ત્યાં ગઈ. ત્યાં શ્રીમંત છત્રપતિએ મંત્ર સાથે પૂજા કરીને ચાંદીની લેસથી નક્કો કરેલે રથને ચુનો પસાર્યો. ને તે ઉપર ક્ષેત્રશિક્ષા બેસાડી લેસાથી જ તેને ત્રણ વાર ઠોકી.

પછીથી સર્વે મંડળી સ્વસ્થાને ગઈ ત્યાર બાદ શ્રીમંત
 છત્રપતિએ પોતાને આ સમારંભમાં
 શ્રીમંત છત્રપતિનું આમંત્રણ આપવા બદલ શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ
 ભાષણ મહારાજનો મધુર શબ્દોમાં આભાર માન્યો
 ને સવારે વિમાનમાંથી ઉતર્યા પછી અત્યાર
 સુધી તેમણે જે પ્રેમ ને સૌજન્ય દાખવ્યાં, તે પોતાનો વડોદરામાં
 વાસ સુખાકારી થાય એ સારૂ જે શ્રમ લીધો છે તે બદલ મહારાજ
 સાહેબનો ક્રમા શબ્દોમાં આભાર માનવો તે સમજાતું નથી, એમ
 તેમણે કહ્યું. આ પ્રાસ્તાવિક ભાષણ પછી તેમણે પોતાનું લખી
 આવેલું ભાષણ વાંચતાં જણાવ્યું કે :—

“ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ, સન્નારીઓ તથા સદ્ગૃહસ્થો,
 ના. દિવાન સાહેબે મહારાજ પ્રતાપસિંહ કેરોનેશન (રાજ્યાભિષેક)
 જીમખાનાની કોનસિસા બેસાડવા અને જે માયાળું તથા વિવેકશાળું
 આમંત્રણ આ સાંજે આપ્યું છે તે સ્વીકારવામાં અને ધણો આનંદ
 થાય છે દિવાન સાહેબે પોતાના ભાષણમાં સપાજી વિહાર કલ્પની
 રચાવનાથી જીમખાના સુધી કેવી રીતે કલ્પોનો નિકાસ થયો તે
 દ્રષ્ટાંત દર્શાવ્યું છે.

આપ નામદારે પ્રુપ્તલોક કે. મહારાજના પગલે ચાલી પોતાના
 શારીરિક વિકાસમાં અસાધારણ રસ લીધો છે, અને વ્યાયામ તથા
 કસરતની બાબતમાં દે. મહારાજ ખંડેરાવ જે રસ લેના હતા તે
 મને આજે માદ આવે છે. ઉમદા આવકવાડ ધરાણામાં વંશપર પરાયી
 શારીરિક શિક્ષણમાં રસ લેવાનો તથા આવી સંસ્થાઓનો વિકાસ
 કરવાનો ગુણ ઉતરી આવેલો છે એમ મને લાગે છે, અને હું
 પણ માનવજાતિના શારીરિક વિકાસમાં એટલો જ આનંદદાયક

માગ લઉં છું એમ બતાવવા માટે આ પ્રસંગ કરતાં વધારે ઉચિત પ્રસંગ મારે માટે હોઈ શકે નહીં એમ હું માનું છું.

વડોદરામાં આજે અનેક કલ્પ તથા સંખ્યાબંધ અખાડા છે. જ્યારે આખી દુનિયા પશ્ચિમના રાજદારી તથા લશ્કરી ધડાકાઓથી ગભરાઈ ગઈ છે. ત્યારે આપણા જેવું વગર કારણે બહુ નિંદાપેહું રાષ્ટ્ર શારીરિક તાલીમની ઉપયોગિતા સમજવામાં તથા આપણા તે સંબંધી વિચાર અમલમાં મૂકવામાં બીજા કરતાં ઉત્તરે એમ નથી એમ આપણે બતાવી આપીએ એજ યોગ્ય છે. આપણા દેશમાં રક્ષણની જવાબદારી એક અથવા બીજા રૂપમાં ધારણ કરવાની આપણા ઉપર ફરજ આવી પડવાને બહુ વખત લાગશે નહીં એમ હું માનું છું. અને આવી સંસ્થામાં જો બીજા વચાનું છે તે આજના પ્રેક્ષકોને આશ્ચર્ય પમાડે તથા તેમની સ્તુતિને પાત્ર થાય એવી રીતે ફળદ્રુપ થશે એવી મને ખાત્રી છે. આ સ્થળેથી માનવ શૌર્યનાં ફિરજો ફેલાશે આ સ્થળેથી મહત્ત્વાકાંક્ષી સંખ્યાબંધ એવા વીરો નિયમિત બહાર પડશે કે જે શારીરિક શક્તિની ભાવનાથી આતપ્રાત થઈ પ્રસંગ આવે પોતાનું તેજ બતાવશે.

શ્રીમંત મહારાજને પ્રજાની શારીરિક ઉન્નતિ હૃદયરથ હતી એમ બાવી પ્રજાને દર્શાવવા માટે તેમનું નામ આ જીમખાના સાથે જોડાય છે તે ખરેખર યોગ્ય છે.

સર્વદેશીય રાષ્ટ્રીય ઉન્નતિની અસંખ્ય પ્રવૃત્તિઓવાળા વડોદરામાં આ મહાનનો પાયો સારી રીતે તથા દૃઢપણે નખાયો છે એમ દહેવા સિવાય હું વધારે કંઈ ઉમેરી શકું એમ નથી. આ જીમખાનાને ફતેહ ખજુ હું. "

શ્રીમંત જીવપતિ મહારાજના, બાપણ પછી નેક નામદાર
 દિવાનસાહેબે, બને જીવપતિઓને હારતોરા ને
 પાન, સોપારી અને પાનસોપારી આપી. ત્યારબાદ તેમણે
 સમાપ્તિ રાજવંશી મહેમાનેને હારતોરા ને પાન
 સોપારી આપી. બીજા દરબારી લોકોને
 અત્તર, ગુલાબ ને પાન સોપારી વહેંચી દીધા બાદ મહારાજની
 સ્વારી મોટરમાં બેસી સ્વસ્થાને રવાના થઈ, અને આ મધુરો
 સમારંભ સમાપ્ત થયો.

રાજ્યાભિષેક શ્રમખાનાના સર્વ નકશા તૈયાર થઈ ગયેલા
 છે. આ હમારત બાંધતાં બે, લાખ ઉપર ખર્ચ થશે એવો અંદાજ
 છે. આ હમારતને તેની પાસે જ તરવાના કૃત્રિમ હોળ તૈયાર થતાં
 વડોદરાનું તે એક મોટું આકર્ષણ થશે એમાં શંકા નથી.

x x x

બોધો દિવસ

બુધવાર તા. ૨૬-૪-૩૯

(૧) રાજ્યાભિષેક

બુધવાર તા. ૨૬ એપ્રિલ ૧૯૩૯ નો દિવસ ઉગ્યો. ખંહાર
 પહો થયો. વસંતઋતુનો મદ ને શીતલ
 રાજ્યાભિષેક દિવસે સગીર વાતો હતો, ને તેના સુખદ સ્પર્શથી,
 મનોહર વાતાવરણ રાજધાનીમાંના અર્ધજન્યૂત લોકો નિદ્રાદેવી-
 ની આરાધના કરી રહ્યા હતા. આ
 સતીળ મમીરે લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલની મંડળી ઉપર પણ

પોતાની મોહીની પાયરી હતી, પણ આજે ચારના ટકારા વાગતાં જ આખા મહેલમાં ધમાલ વ્યાપી ગઈ. બધી જ જગ્યા ઉપર આજે વીજળીના દીવા લગાડ્યા હતા, ને તેના ઝમઝમીત પ્રકાશમાં ત્યાં ચતી ધમાલ દૂરથી પણ દેખી શકાતી હતી. આ રાજમહેલની મંડળી ને નોકર ચાકર કેટલાક દિવસથી જે શુભ દિવસની ઉત્કંઠાથી રાહ જોતા હતા તે દિવસ જ આજે શરૂ થતો હોવાથી, ત્યાંની સર્વમંડળીને આજ આનંદ ને ઉત્સાહ લાગતો હતો એમ રપટપણે દેખાઈ આવતું હતું.

ઘડીયાળમાં સાડાપાંચના ટકારા ચયા. તે સાથેજ પૂર્વદિશા

પ્રકાશમાન ચતી દેખાઈ, અને અદ્વિપસમયમાં રાજ્યાભિષેક વિધિ- જ સ્વદેવ શુભાલ ઉડાડતા ઉડાડતા રથની તૈયારી કરવા ઉપર આજ્ઞા થઈને આવતા હોય એમ શાસ્ત્રીઓનું આ- લાગવા માંડ્યું. એટલામાંજ ગાદીઠોલ ગમન પાસે એક વ્યક્તિ ગડીમાંથી ઉતરી, અને

ધીમેથી પગથોયાં ચઢીને તેણે માનકરીના ખણ્ડનો રસ્તો લીધો. તે વ્યક્તિએ શુભ વસ્ત્રો પહેર્યા હતાં ને શુભાખી રંગની પઘડી પહેરી હતી. શરીરે તે વ્યક્તિ રૂદ્ર, મધ્યમ બાંધાની ને ઘઉં વણુંની હતી. તેની હિંમર પચાસની આંગુબાંગુ હશે. તેમના અવયવ સુધડ હતા, અને આંખમાં વિદ્વતા ની ચમક મારતી હતી. તેનું વિશાળ કપાળ તેના શુદ્ધ દેહવની સંક્ષી પૂરવું હતી, અને તે ઉપરનું ચંદ્રાકૃતિનું ચંદન-તિલક મોટે પરાક્રમે ઉડીને પવિત્ર મૂર્તિ ત્યાં આવી હોય એમ સ્વયંવતું હતું.

માનકરીના ખણ્ડમાં આવતાંજ, તે વ્યક્તિએ આંગુબાંગુ

જોયુ ને ઘટિકાચર સ્થાપન કરવાની બધા તૈયારી છે એ જોઇ તેણે વિરામનો એક શ્વાસ બેચ્ચો ત્વા બિછાવત ઉપર એક બામુએ પોતાના કપડા દાઢીને બામુના ચોદમા બાંધને તેણે હસ્તપાદપ્રક્ષાલન તેમજ મુખપ્રક્ષાલન કર્યું, અને

“ અવિત્ર પવિત્રો વા સર્વાવસ્થા ગતોઽપિ વા ।

ય સ્મરેત્ પુણ્ડરીકાક્ષ સ વાહ્યામ્યન્તરઃ શુચિ ॥ ”

એ મંત્ર બોલીને ફરીથી માનકરી ખજડમા આવ્યો.

“ કેમ મહાદેવશાસ્ત્રી, ક્યારે સ્વારી પધારી ? તમારી કમ્પા મુજબ બધી તૈયારી થઈ છે ને ? ” માનકરીખજડમા આવેલી બીજી વ્યક્તિએ પહેલી વ્યક્તિનું સ્વાગત કરતા ઉપર મુજબ પ્રશ્ન

“ નમસ્તે, નમસ્તે, મહિનાથ શાસ્ત્રી, તમે હમણાં આવ્યા કે શુ ? ” પહેલી વ્યક્તિએ પ્રશ્ન પૂછ્યો. આ સંભાષણ ઉપરથી પહેલી વ્યક્તિ તે મહાદેવ શાસ્ત્રી જોશી ને બીજી વ્યક્તિ તે દેવધર શામદાર પણ્ડિત મહિનાથ શાસ્ત્રી હતી તે વાચકના ધ્યાનમા આવીને ગયું હશે તેથી હવે આપણે તેમનો ઉદ્દેશ્ય તેમના નામથીજ કરીશું તે અને શાસ્ત્રીઓ અસત્ય મુજરાતી હતા પછી પોતાની મતબાષા મરાઠી હોય એ પ્રમાણે તેઓ અરબનિત પ્રવાહે મરાઠી ભાષામા બોલતા હતા વડોદરામા તેમની ફેટના વસોની પેઢીઓ થઈ હતી તેમનું સંભાષણ આગળ ચાલ્યું મહાદેવ શાસ્ત્રી ના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતા મહિનાથ શાસ્ત્રી બોલ્યા ના, મને આવે તો ઘણાજ વખત થયો હમણા આવ્યો હોત, તો તમારી આ બધી તૈયારી કોણ કરત ? ”

"હા, તે પણ ખરું છે. પહેલાં આખો ત્યારે અહીં ઠાકને ન જોવાયો જ એ પુછ્યું." મહાદેવશાહીએ ઉત્તર આપ્યો.

આ સંભાષણ ચાલુ હતું તેવામાંજ મહાદેવશાહીએ શ્રી ગણેશ, વરુણ અને ઘટિકાચંત્રની વિધિસર ઘટિકાચંત્ર, ગણેશ પૂજા કરી, ને ઘડિયાળમાં ૬ ઉપર ઠાંટા વગેરેનું પૂજન આવતાંજ તેમણે ઘટિકાપાત્રને પાણીમાં મૂક્યું. આજે ઘંટીપજના મુહૂર્ત પર શ્રી. પ્રતાપસિંહ મહારાજનો રાજ્યાભિષેક થવાનો હતો, તેની આ રીતે કાલગણુના શરૂ થઈ.

આ રીતે ત્યારે અહીં કાલગણુના શરૂ થઈ ત્યારે રાજમહેલના દક્ષિણભાગમાં શ્રીમંત ખાસાંની શ્રીમંત રાજકુળ- મંગલસ્નાનની પૂર્વ તૈયારીઓ શરૂ થઈ. તીર્થ મંગલસ્નાન સ્નાનને ઠેકાણે સ્નાન કરાવનાર ઓ પુરુષોએ ચાંદીની બાજટ મૂકી ને તેની પાસે ચાંદીનો કળચ મૂકી, તેમાં તેમણે પાણી ને આમ વૃક્ષનાં પાનાં મૂકવા. અમ્ય ભાગમાં સ્નાન સારુ તેમણે થંડુ ને ગરમ પાણી બરેલી ચાંદીની ગાગર મૂકી. તીર્થોદ્ધતી ગાગરે પણ હારમાં સાંધી મૂકી. સ્નાનની તૈયારી થતા જ શ્રી. પ્રતાપસિંહ મહારાજ સાહેબ અને શ્રી સૌ મહારાણી શાંતલિની સાહેબની સ્વારી ત્યાં પધારી અહીંયા આવતાં પૂર્વે તેમણે શાસ્ત્રોક્ત પદ્ધતિથી પોતાને અંગે સાત ભિન્ન ભિન્ન રથગેયો આજોલી મૃત્તિકા ધમાડી હતી. તે શુદ્ધોદ્ધતી તેમણે પ્રથમ ઘોષ નાખી. પછી તેમણે મુગંધી તેલ ને ઉચ્ચ ઠાટિની પીડી ધમાડી અને સરજાતના મંજુલ સ્વર સાથે મંગલસ્નાન કર્યું.

“ ગંગા ગંગેતિ યો વ્રૂયાત્ યોજનાનાં શંતૈરપિ ।

મુચ્યંતે સર્વપાપેભ્યો વિષ્ણુલોકં સ ગચ્છંતિ ॥ ”

આ મંત્ર આપણે સ્નાન વખતે રાજ બોલીએ છીએ. તીર્થોદ્ધનાં સ્મરણથી આપણા પાપનો ક્ષય થાય છે એવી આપણી માન્યતા છે.

આજે શ્રીમંત રાજદંપતીએ તીર્થોદ્ધથી સ્નાન કર્યું હોવાથી ધાર્મિક વિધિ માટે તેઓ પવિત્ર થયાં છે એમ કોઈ પણ સ્વાભાવિક રીતે સમજી શકે. આ મંગલસ્નાન સમાપ્ત થતાં શ્રીમંત રાજદંપતી પોતપોતાના પ્રસાધનખણ્ડમાં ગયાં. તેઓ વેશ બદલે ને ‘કેશવ’ સંભાર્જન કરે ત્યાં સુધી આપણે બીજા બાગેની મુલાકાત લઈ આવીએ.

આજ આજે રાજમહેલ કામમાં લાગી ગયો હતો એમ ‘ઉપર કહેવામાં આવ્યું’ છે. તેથી તેના ગાદીહોલની શોભા સર્વ બાગમાં આજ નવું ચૈતન્ય આવ્યું હોય એમ લાગતું હતું. રાજ્યાભિષેક ને રાજ્યરોહણ એમ આ બે મુખ્ય વિધિ અનુક્રમે દરબાર હોલ ને ગાદી હોલમાં થવાના હોવાથી આ બંને ઠેકાણે બીજા બધા બાગે દરતાં વધારે ગરબડ હતી, ને તેમાં વિજળીનાં તોરણો લમાડ્યાં હોવાથી નેનો શૂંઘારસાજ વધારે દેખાતો હતો. હોમના દક્ષિણ ખુણામાં વડોદરાની સુબ્રહ્મણ્ય ઐતિહાસિક ગાદી મૂકી હતી, ને તે ઉપર મધુરાંકિત સુવર્ણછત્ર દેખાતું હતું. ગાદીની આગુમાણુ દરબારી મંડળી સારુ દેશી પદ્ધતિની શુભ એકઠો મૂકી હતી, ને હિતર બાણુએ ગાદી સામે માનારી ગારે માલીયો મૂક્યો હતો. ગાદી પર વિરાજમાન થતા પૂર્વે મહારાજ સહિબને હસ્તે આ

હોનમા હોદ્દાપૂજન થવાનું હોવાથી જરિપટકા, સાહેબ નીબત,
રાજસુદ્રા, તબવાર વગેરે રાજચિહ્નો વ્યવસ્થિત રીતે ગોઠવેલા દેખાતી
હતા આ હોવાની બહાર શયુમારેલો એક ઢાલવાલી ઘોડો ને
ચિત્રવિચિત્ર રંગોથી રંગાયેલો, અગર મરજરીની મૂનથી શોભતો
અને સુવર્ણાવકાશી ભૂષિત એક ગજરાજ હોતો હોતો પોતાની
ધન્ય વડીની રાહ જોતો હતો હોદ્દાપૂજન વખતે આ ગજરાજ
અને ઘોડાની પણ પૂજ થવાની હોવાથી સવારથીજ તેમને સજવીને
ત્યા આશુવામા આવ્યા હતા, ને કુતરહસતાથી તેની આબુબાબુ
મઝા ભેગી થયેલી દેખાતી હતી

દરબાર હોવામા આઠ વાગતા પહેલાજ બરામર સજવટ
થઈ ગયેલી દેખાતી હતી આખી રાત્રિ

દરબાર હોવાની કામ મરી બગવાનીને વિજળીના કારખાનાની
શોભા મઝાએ આ દિવાનખાનાની શોભામા
ઔર વધારો રી નાખ્યો હતો, આ હોવાની

દક્ષિણ, પશ્ચિમ ને ઉત્તર બાબુની ઝંલેરી નિયમ પ્રમાણે ગુલામી
રંગની ઝાનરથી શોભાવમાન મરવામા આવી હતી ને ચિત્રવિચિત્ર
રંગના વિદ્યુદીપના તોરણોને લીધે હોવાનું મીના મ ક્યું હોય
એવી ભાસતી હતો વધારે સુદર દેખાતી હતી હોવાના પશ્ચિમ
ખૂણાની મધ્યમા એક વાકડાની બાસપીઠ મૂકી હતી, ને
તે ઉપર સુવર્ણનું બરતલામ ફરેલ લાલ રંગનું છત્ર દેખાતું
હતું હોવાના ચારેય ખુણામા ચાર ફલોરલાઈટવાળા દીવાની સગવડ
કરી હોવાથી ચારે બીતોની બાબુમા ફિશ્મ ક પનીની સ્ટુડીયોમા
જેવા પ્રચંડ વિદ્યુદીપો હોય છે તેવા હિમા કરવામા આવ્યા હતા.
રોજના મધ્ય ભાગમા સોના ચાદીના ચોખ્ખાવાળા કોચ, દરબારી
પુરશીઓ, ઝીમ્ના પડદા, નાના નાના ટેબલ જેવી મૂલો વગેરે

પુષ્કળ સામાન એક ચાદર નીચે મુકેવો દેખાતો હતો તે ઉપરથી તેનું શય્યાગારકામ હજી ચલાવું હતું એમ લાગતું હતું.

આ વાતતાતા સુમારે રાજવાડા બાધકામ અધિકારી રા. રા. અબ્દુલ સતિફ કાઝી એક સિપાઈ સાથે આવ્યા ને તેમણે મખમલની છત્રનો ગુનામી રંગનો પડદો કેવી રીતે લગાડવો એ સમજાવ્યું. એટલામાં જ ગુલામી રંગની જડીબુટ્ટીની સાથે લઈ એક માથુસ આવ્યો તેના હાથમાથી તે પાસે લઈ તેની અદરના નંગ ગણી રા. કાઝીએ પોતાના સિપાઈને તે આવ્યા ને હું જરા ગદી હોન તરફ જઈ આવું છું, છું અર્ધા કનાકમા પડદા ટાંગ ' એમ કહી ત્યાંથી તે ઉપડ્યા.

અર્ધા કનાકના અદર તે સિપાઈએ પોતાનું નામ પૂરૂ ક્યું તે સાથેજ તે મખમલનું છત્ર અધિક સુદર દેખાવા માંડ્યું. આ છત્ર જ્યારે સિંહાસન પર લગાડામાં આવે છે ત્યારે તે જ રંગની મખમલની રેન પણ લગાડવામાં આવે છે, પણ આજે તો અભિષેકના જલથી તે બીબાઈ જમ્ય એવો સભવ હોવાથી તે મખમલની જુનની જગ્યા એક બનારસી શાંદે લીધી હતી.

હતનું કામ સમાપ્ત થતા તે લાકડાની પાટ પર બરજરીની ચાદર પાથરવામાં આવી ને તે પર ચાદીનું ભદ્રાસન નક્શી કામ કરેન બે ભદ્રાસનો મૂકવામાં આવ્યા હતા. આ આસનો પ્રથમ ઔદુબરના લાકડામાંથી તૈયાર કરી તેની પર નક્શીકામ કરેલ ચાદીનું પતર મઢવામાં આવ્યું હતું. આ રીતે ધર્મશાસ્ત્રને કતા એ બેનો ઇષ્ટ ને ગિષ્ટ સંગમ થયો હોવાથી ' ભદ્રાસન ' એ નામ પણ સાર્થક થયું હતું.

રાજ્યાભિષેક અન્ય

આ વ્યાસપીઠની સામે 'પુણ્યાહવાચન' વગેરે પ્રાયશ્ચિ-
ધાર્મિક વિધિ વખતે રાજદ પતી માટે બેસવા સાર આસનો
મૂકવામાં આયા પછી નૈઋત્ય દિશાના ખૂણામાં ચકના પડદા
નાખી ગોખમાં ઓઝો માટે બેઠકોની સગવડ કરવામાં આવી હવે
તો ફક્ત રાજ રજવાડા ને તેમના તરફથી આવેલા પ્રતિનિધિ
મડળ માટે બેસવાની જગ્યા કરવાનું કામમજ બાકી હતું
ખાનગી મારભાગી, માસ્ટર ઓફ સેરીમેનીઝ ને હુજુર પોચિની ન
કચેરીના મેનેજરના સહકારથી આ કામ પાર પાડવામાં આયુ

સાડા આઠ વાગત પૂર્વે આખો હોલ સજાવી તૈયાર કરવામાં
આવ્યો અર્ધાંશાક પહેલા જ્યાં બધું ઘડે છવાયુ ને ગોઠવાયા
વગરનું પડયુ હતું ત્યાં હવે અનુપમ શોભા ને અનુપમ દેશન
થતા હતા આ દરમિયાન સજાવટનું મામ જમને મોપવામાં આવ્યું
હતું તેમની કાર્યક્ષમતાનો આ ઉપરથી સ્પષ્ટ જવાબ આવી શકશે

આજ સમયે દરબારી મડળની આવજાવ શરૂ થઈ ગઈ
દરબારી મડળીનું તેમને ગોઠાવતે શાખાની દરબારી મડળી
આગમન તેમનું આસન દેખાડતો એટલામાં બમવા
વખના સાફ પરિધાન કરેલી પાય ■

જણાની મડળી આવી તેમની પાછળ
તેમનો સામાન આવ્યો ને ઉપરથી આ મડળી રાજ્યાભિષેક
પ્રસંગનું ચિત્રપટ લેવા આવી હશે એમ લાગતું હતું તેમણે
ઠેક ઠેકાણે પોતાનો કેમેરા ગોઠવ્યો, ને તે બધાના ઉપરીએ તે બધું
બરાબર ગોઠવ્યું છે કે નહિ તેની તપાસ આરમી હોલમાંના
વિદ્યુદ્દોષની પણ તેમણે તપાસ કરી તે પરીક્ષા લેતી વખતે ત્યાં

ઉપરિચિત રહેલી મંડળાએ તે પ્રકાર અસહ્ય દેવાથી પોતાની આંખો
મીંચી દીધી.

વિષ્ણુદીપના એ ઝગઝગાટને લીધે હોલની છત પરનું ને
રે ભીંત પરનું નકશી કામ, કાચ પરનાં રંગીત ચિત્રો, પ્રત્યેક
... પરના બરજરી પડદા, અને વ્યાસપીઠપરનું સજ્જ
નાસન ઘણું જ સુંદર દેખાતું હતું, ને જેમ સૂર્યોદય પૂર્વે પૂર્વ
ના સુવર્ણ રસ જેવી દેખાય છે તેમ હોલ પણ સુવર્ણમય
હતો; અને થોડીવાર પછી બ્યારે રાજરત્નવાડી ને તેમનું
તિનિધિમંડળ પોતાના ઐશ્વર્ય સહ ત્યાં બેઠું ત્યારે તેમના રત્ન-
વગેરે અલંકારમાંથી નીકળતાં રંગીત કિરણો મેઘધતુવની
આપતાં હતાં.

આઠ ને આળીસે આખો હોલ મહેમાનો ને દરબારી મંડળથી
ભરાઈ ગયો. રાજ્યાભિષેક સાથે તૈયાર થયેલું
રખાર હોલમાં વ્યાસપીઠ પૂર્વોભિમુખ હતું. તેની જમણી
મંઠકની યોજના બાજુએ પડનામાં પડદાનશીન રાજત્રીઓ
ને તેમના કુટુંબની મંડળા બેઠી હતી. તે
હારમાં જ જરા આગળ જે કોચ માંડ્યો હતો તેમાં પહેલી હારમાં
અનુક્રમે શ્રી. યુવરાજ રતેસિંહ ગાયકવાડ, સિનિઅર દેવાસના
અધિપતિ શ્રી. વિક્રમસિંહ મહારાજ પુતાર, શ્રી હનુમંતિ રાજરામ
મહારાજ, શ્રી. ધારના મહારાજ ને મહારાજ સાહેબના ઠાકા
શ્રી મહારાજ કુમાર ધર્મશીલરાવ ગાયકવાડ બેઠા હતા. તેની
પછીની હારમાં દેવાસ, કોલ્હાપુર, ને ધારના મહારાજની એ. ડી.
સી., માનકરી વગેરે મંડળા અને કોષ્ટક સરેયાનોના પ્રતિનિધિની
બેઠક હતી. વ્યાસપીઠની ડાબીબાજુએ પહેલા આસન પર મૈસુર

રાજ્યાભિષેક અન્ધ,

ના યુવરાજ, પછી સાંકૂરનાં રાજ સાહેબ, ફલટણ સંસ્થાનના અધિપતિ, શ્રી રાજકન્યા ને રાજયુગ વગેરે રાજભાળોની મંડળી ખેડી હતી. તેની પાછળ કલિંગદળા સર વામુદેવ રાજે, દેસરાજ હિસ, જયપુરના પ્રતિનિધિ અને વર્તમાનપત્રના પ્રતિનિધિઓને બેસવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. આ પછી જ્યાં આવવા સાર આઠ કુટુંબો રસ્તો મૂકવામાં આવ્યો હતો, ને તેની બીજી બાજુના ભાગમાં ઉત્તર અને દક્ષિણ દિશાએ સરદાર, દરેકદાર, ઠાકોર, શેઠ સાકુંદાર, વ્યવસાય મંડળી, રાજ્યાભિષેક સમિતિના સભાસદો ને માનનીય મહેમાનોને બેસવા સાર ચોક્કસ કરી હતી. દરબાર હોલના વાગ્ય દિશાના ખુણામાં રાજ્યાભિષેકનું સાહિત્ય હારમાં મૂક્યું હતું ને તેની પાસે વૈદિક બ્રાહ્મણ ને શાસ્ત્રો પાંડિતાદિ આશ્રિત મંડળીની જગ્યા રાખવામાં આવી હતી.

બધી મંડળી પોતપોતાની જગ્યાએ વિરાજમાન થયા બાદ આઠને આળીસ મિનિટ - યા. અત્યાપસિંહ શ્રીમંત રાજકંપતી- મહારાજ સાહેબ અને શ્રી. સૌ. મહારાજીની પ્રધરામણી સાહેબ દરબાર હોલમાં પધાર્યા. તેમના આગમનની વરધી ચોપદાર આપતાંજ સર્વ સભાજનો પોતપોતાની જગ્યાએ હોવા રહ્યા. તેમના નમસ્કાર ને મુજરા સ્વીકારી શ્રીમંત દ્રષ્ટીએ પ્રથમ પોતાના કુલદેવતા શ્રી ભોજેશ્વર મહાદેવને વંદન કર્યો, ને પછી શ્રી છત્રપતિ રાજરામ મહારાજ, શ્રી. મ. ક. ધૈર્વશીશ્વરજી આપકવાડ, શ્રી સૌ. છત્રપતિ મહારાજી તારાભાઈ, શ્રી પાર્વતીભાઈ રાણીસાહેબ વગેરે મંડળીને નમસ્કાર કર્યો. તે ૫

સંસ્થાનાપન થઈ.

શ્રી. મહારાજ સાહેબે બરજરીનો લીલો અંબરબે પહેર્યો હતો ને માથા ઉપર લીલો ફેટો પહેર્યો. શ્રીમંત રાજદંપતી હતા. તેમાં લીલમની કલગી લગાડી હતી ને શણગાર અને બાબુમાં મોતીનો તોરો લટકાવ્યો હતો. તેની ડાબી બાબુએ શ્રી. સૌ. મહારાણી ચાંતાદેવી સાહેબ બરજરીનાં વસ્ત્રપરિધાન કરી બેઠાં હતાં. શ્રીમંત દંપતીને સર્વે જોઈ શકે તે હેતુથી બ્યાસપીઠપર વિદ્યુતપ્રકાશની પ્રચંડ જ્યોત લગાડવામાં આવી હતી. તેથી તેમણે લગાડેલ લીલા માણેક ને લીલમના અલંકારો વધુ ચક્રચક્રિત દીસતાં હતાં.

રાજેપાખ્યાયે 'શ્રીમન્મહા' કરી શ્રીમંત દંપતી પાસે 'પુણ્યાહ વાચન' કરાવ્યું. પછી એક પુણ્યાહવાચન, જીવરાત્રી સોભાગ્યવતી સ્ત્રીએ તેમનાં ચોવા-ચૌકાણુ અને રણાં લીધાં. બાદ 'મ્યસ્તિ પુણ્યાહ' પત્રિકાપૂજન એમ દહી આજના પુણ્ય દિવસે આગળ કાર્યક્રમ શરૂ કરવાનું આદેશોને સૂચન હતું. ત્યાર પછી પત્રિકાપૂજનનો વિધિ કરવામાં આવ્યો.

આ બધો પ્રાથમિક પ્રયોગ થયા પછી શ્રીમંત દંપતીનું અહેર કરવામાં આવ્યું. પહેલાં ઘરનું અહેર શ્રીમંત રાજ દંપ- અને તે પછી શ્રી. કર્તીસિંહે હતું. તેમના તીનેઅહેર સમર્પણ જીવનમાં અહેર દેવાનો આ પ્રથમ જ પ્રસંગ હતો, પણ તે તેમણે તદ્દન યોગ્ય રીતે કર્યો હોવાથી ઉપરિચિત મંડળી આશ્ચર્ય-ચક્રિત થઈ ગઈ. સુવરાજનાં નાનાં બાપ, જેન પાસે જ બેઠાં હતાં. પોતાના આમન ઉપર ઉભા રહી મોટાભાઈ શું કરે છે તે જોવાનો તે પ્રયત્ન કરતાં

રાજ્યાભિષેક શ્રવણ

હતાં અને તે જોઈને મહેમાનોનાં મુખો મંદ'મંદ સ્મિતથી આનન્દિત થયાં હતાં. બીજો અહેર શ્રીમંત છત્રપતિ દંપતીએ ક્યો. પોતાના બાઈ બોળાઈને આજના શુભ પ્રસંગે અહેર કરતાં શ્રી. સૌ. છત્રપતિ તારાબાઈ મહારાણી સાહેબને ને તેમના યજમાનોને અત્યાનંદ થયેલો દેખાતાં હતા. આ બાદ ધાર, દેવાસ, (સ.) સોંદર ને રક્ષકુળના રાજા સાહેબે 'અહેર' ક્યો. પછી શ્રી. મ. કુમાર ધૈર્યશીલરાવે પોતાના નાના ભત્રીજાને અહેર ક્યો. તે પછી શ્રી. શંકુતલારાજે ને શ્રી. કમલાદેવી ગાયકવાડ તરફથી તેમના સેક્રેટરી રા. અમૃત શ્રીધર પ્રભુજી ને રા. રણદિવેએ દંપતીને 'અહેર' ક્યો. તે બાદ હોદ્દાપૂજન માટે શ્રીમંત રાજદંપતી ૯:૧૫ વાગે ગાદી હોંઘ તરફ ગયાં

ગાદી હોંઘમાં આવ્યા બાદ તેમણે જરીપટકા, સાહેબ નોખત, રાજમુદ્રા, તલવાર ને રાજ ગાદીની પૂજા કરી. ગાદી હોંઘમાં જરી- પૂજા બાદ " આ જરીપટકા તમારા પટકાવગેરેનું શ્રીમંત રાજ્યમાં સદૈવ ફરફરે, આ નોખત તમારા રાજ દંપતીને હંમેશાં મુશુગાન કરે, આ રાજમુદ્રા વિશ્વવંદ્ય થાવ, પૂજન આ ખડગ રાત્રીનો સંહાર કરે, ને આ રાજગાદી ચિરકાળ ટકે " એવો પ્રાર્થનાઓએ શ્રીમંત દંપતીને આશીર્વાદ આપ્યો

' પુણ્યાહ વાચન ' થી માંડીને હોદ્દાપૂજન સુધીનો દાર્પક્રમ સમાપ્ત થતાં આલીસ મિનિટ થઈ. ગાદી હોંઘમાં પૂજાવિધિ સમાપ્ત થતાં વચ્ચે બદલવા સાર શ્રીમંત દંપતી પોત પોતાના ત્રીણ નવા વસ્ત્રોનું હોંઘમાં ગયાં, ને ત્યાંથી ૧૬ વાગવાને પરિધાન સુમારે દરબાર હોંઘમાં આવ્યાં.

શ્રી. મહારાજ સાહેબ ને શ્રી. મહારાણી સાહેબ આ વખતે
 વ્યાસપીઠ પરના બદાસન પર બેઠાં હતાં.
 રાજ્યાભિષેકનો તેમની પાછળ તેમના હુજુરીઆઓ છત્ર-
 આરંભ ચામર, મોરચી અને જરીતું છત્ર લઈને
 ઉભા રહ્યા હતા આ મંડળીએ પોત પોતાનો
 બરજરી લીધો. પોશાક ને કસળી પાઘડી ઘાલી હોવાથી તે પર
 પડતો વીજળીનો પ્રકાશ તેમણે જાહેસ છત્ર ચામર વગેરે વસ્તુ પર
 પ્રતિબિંબિત થતો હતો.

પછી વેદધોષ શરૂ થયો ને તે ચાલુ હતો તેમાં વડોદરા
 સંસ્થાનના મુખ્ય પ્રધાન નેક નામ-
 નેક નામદાર દિવાન દાર સુર વાંગળ તિરુવેંકટ કૃષ્ણામાચારી
 સાહેબે શ્રીમંતરાજ હાથમાં ઘીથી બટેલ સુવર્ણકલશ લઈ
 દેવતીનો કરેલો આગળ આવી. તેમણે આજે આ પ્રસંગને
 અભિષેક જાણે તેવાં ઉચ્ચ કોટિનાં વસ્ત્રો પરિધાન
 કરેલાં હોવાથી તેમના મુખ પર શ્રી અને
 સરસ્વતીનો સુભગ સંયોગ થયેલા સ્પષ્ટ દેખાતો હતો. કુશાગ્રશુદ્ધિ,
 અનુપમ વાહ્યાતુર્ય, સમવસ્યકતા, હાજર વાવાળીપણું, ને વિશંયમાં
 વડોદરાના મહાઅમાત્યને જાણે એવી મુશ્કોગીરી-આ બધી વસ્તુ
 મારે એમણે બરતખંડમાં રાખી નામના મેળવી છે. આથી પૂર્વા-
 બિમુખ થઈ જ્યારે તેમણે રૂંઠાંકુચથી ઉભય દેવતીને ધૂતાભિષેક
 કર્યો ત્યારે પોતાના સર્વગુણો હવે પછી રાજસેનામાં તત્પર રહેશે
 એવું અભિવચન આપતા હોય એમ લાગ્યું.

તેમના પછી રાજદાયંધુરંધર કર્નલ કુમાર શિવરાજસિંહે
 દક્ષિણા બિમુખ થઈ હાથમાં દૂધથી બરેલ રોપ્ય કળશ લઈ

રાજ્યાભિષેક અન્થ

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને મહારાણી સાહેબ પર દૂધનું સિંચન
કર્ચું. કર્નલ સાહેબ સાદા પોશાકમાં હતા
કર્નલ શિવરાજ- છતાં રવાજદાર દેખાતા હતાં. આજે તેમણે
સિંહે કરેલો અ- બરજરીનાં વસ્ત્ર ને અલંકાર પહેર્યાં
ભિષેક હોવાથી તે કેવો દેખાતા હશે તે તો વાચક
નિરાદર, તુંજ કદખી લે. તેમની પાછળ
'કુમાર' શબ્દ લખાય છે. તે તેમનું ક્ષત્રિય કુલાવતંસત્ત્વ સૂચવે
છે. ત્રીસ પાંત્રિસ વર્ષ પૂર્વે આ ક્ષત્રિય કુમારે વડોદરા સંસ્થાનમાં
એક નાની લશ્કરી ટુકડીની અમલદારી સ્વીકારી, તે પોતાની કામ-
ગીરી ને હોંશીયારીથી આગળ ચડી તેમણે મંત્રસચિવની જગ્યા
પ્રાપ્ત કરી. બે વખત મુખ્ય પ્રધાનની ઝેર હાજરીમાં તેમણે તેમની
પદવી જોમાવી હતી. આવો આ ખંતીલો, કાર્પકુશળ પુરુષ ન્યારે
રૌપ્યકળય લઈ અભિષેક માટે આગળ આવ્યો. ત્યારે વડોદરા
સંસ્થાનના સર્વ ક્ષત્રિય કુળો જ આગળ આવ્યાં હોય એમ લાગ્યું.

પશ્ચિમ તરફ મોહું કરીને હાથમાં તામ્રપાત્ર લઈ રાજપ્રિય
રામચંદ્રરાવ શામરાવ માને પાટીલે શ્રીમંત
રાજપ્રિય માને દંપતી ઉપર દહીંનો અભિષેક કર્યો. કાપડાની
પાટીલે કરેલો પદવી સંપાદન કર્યા બાદ સન ૧૯૧૪ માં
અભિષેક તેમણે વડોદરા સંસ્થાનમાં નોકરીમાં પ્રવેશ
કરી પોતાની તીવ્ર શુદ્ધિ અને બવહાર
આતુરીથી અનેક માનની જગ્યાએ કામ કર્યું છે. તેમના નામ પાછળ
'રાજપ્રિય' આ પદવી શ્રીમંત સવાજીરાવ મહાજીનો તેમના
ઉપર પ્રેમ દર્શાવે છે. રાજપ્રિયતા પ્રમાણે તેમણે લોકપ્રિયતા પણ
સંપાદન કરી હોવાથી "નૃપતિજનપદાનાં દુર્લભઃ કાર્યકર્તા"
એ શુભા તેમની ગણના થતી હતી. વૈસ્વલોક બવહાર આતુરી માટે

પ્રસિદ્ધ છે. તેથી આ મંગલ પ્રસંગે તેમણે આ ‘ રાજપ્રિય ’ ને પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે મોકલ્યા હોય એવો ભાસ લોકોને થયો હોય તો તેમાં નવાઇ નથી.

કુબેરને આપણે ઉત્તર દિશાનો સ્વામી ગણીએ છીએ.

ધનાધિપતિની દિશાએ - ઉત્તર દિશાએ -

રાજ્યરત્ન ઉપલબ્ધે મોહું કરીને હાથમાં મધયા ભરેલું મૃત્તિકા-
કરેલો અભિષેક પાત્ર લઇને રાજકાર્યધુરંધર કૃષ્ણરાવ

વિકૃત ઉપલબ્ધે મહારાજ સાહેબ ને મહારાણી

સાહેબને દ્વારિકુરથી મળે. અભિષેક કર્યો. કાયદાનો અભ્યાસ
યશસ્વી રીતે પૂરો કર્યા પછી તેમણે વડોદરા સંસ્થાનની નોકરી
સ્વીકારી. છેલ્લા ત્રીસ વર્ષમાં વહિવટદારની પાપરીથી ચડતા
ચડતા તે મંત્રસચિવની જગાએ આવ્યા. આ ઉત્કર્ષ તેમની
ઉચ્ચમ પ્રિયતાનું જ ફળ હોયું જોઇએ. કામ લાગે ને ગમે તેટલું હોય
છતાંય તેને એક સરખી કાળજીથી કરવું, તે તરફ કંટાળો નાવે.
નહિ, ને સરકારહિત તરફ કદી દુર્લક્ષ ન આપવું - એ એમનું
જાણે ધ્યેય હોય એમ લાગે છે. સુભાષિતકારોએ ‘ રાજસેવાને ’
“ અસ્થિધારાવલેહન ” કહી છે. તે આ રાજકાર્યધુરંધરે
પાર પાડી પોતેજ “ નરપતિહિતકર્તા ” ની કોટિમાં જઇ
બેઠા ! તેથી તેઓ મૂર્તિમાન રાજર્ષિ ત જ થઇને અભિષેક કરવા
આવ્યા છે એવો તર્ક લોકોએ કર્યો.

ઉપરના ચારેય ગૃહસ્થો તે વખતે વડોદરાના મંત્રીમંડળના

સભાસદો હતા. ઉપર કલા પ્રમાણે રાજ-

મંત્રી મંગળ રાજ દંપતીને તેમણે અભિષેક કર્યા પછી
ચિહ્નનો લઇને હાથમાં મોર્યાલ, છત્ર ને ચામર લઇ તેઓ
શ્રીમંત રાજદંપતી- રાજ દંપતીની પાછળ ઉભા રહ્યા.
ની પાછળ ઉભું

રાજ્યાભિષેક મંત્ર

પછીથી રાજોપાધ્યાય દત્તોમંત પાંચેમાંવરે મુવર્ણુ ડળદમમાંના
 મુણ્યોદકથી, મંત્ર બોલતાં બોલતાં, શ્રીમંત.
 બીજાઓએ કરેલા મહારાજ સાહેબ અને મહારાણી સાહેબનો
 અભિષેક કર્યો. પછીથી ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ,
 સામવેદ ને અથર્વવેદ બોલનારા ચાર બ્રાહ્મ-
 ણોએ નદીનાં ને સમુદ્રનાં પાણીથી રાજદંપતીને અભિષેક કર્યો. પછીથી
 શત છિદ્રવાળા મુવર્ણુ કળસ વડે રાજોપાધ્યાયે ફરીથી તેમના પર
 અભિષેક કર્યો. રાજન્યોત્તિથી મહાદેવ શાસ્ત્રી જોશીએ પણ
 દંપતીને તીર્થોદ્દેશી અભિષેક કર્યા બાદ આ અભિષેકમહોત્સવ
 સમાપ્ત થયો.

આ રાજ્યાભિષેકવિધિ દેખાય છે તો સાદો ને સરળ,
 જતાય તેનું રહસ્ય બહુ ગહન છે. તે આજુ
 રાજ્યાભિષેકનું હોતો તે વખતે ઉપરિચિત મંડળી બાવનાની
 રહસ્ય ઉર્મિમાં કેટલી બધી ગરકાવ થઈ ગઈ હતી
 તે તો અવર્ણનીયજ છે. શતછિદ્રવાળા કળસ-
 માંથી બરફ જેવું ઠંડું પાણી ધારરૂપે માથા પર સતત પડતું
 હોવા છતાં તે રાજદંપતીએ જરાપણ ડું કે ચું ક્યું નહિ.
 પ્રસંગોચિત ગાબીર્વ તેમના મુખ પર દેખાતું હતું. તેમના મનમાં
 આ વખતે અનેક વિચારો ઉઠવા હશે એવો ભાસ થતો હતો.
 આઠ હજાર ચોરસ માઈલના પ્રદેશમાં રહેનારા પચ્ચીસ લાખ
 છવે પોતાની જવાબદારી હેઠળ આખા હોવાથી પોતાને માથે
 એક મોટી જવાબદારી આવી છે ” એવો ભાવ તેમનાં નેત્રોમાં
 દેખાતો હતો. ષડિત ઔકારનાથે “ સુરાસ્ત્વામભિષિચન્તુ ”
 એ શ્લોક બોલવાની ચરઆત જેવી કરી, તેવામાંજ ચાર વેદ, ચાર

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ.

૨ જી હાર.....નામદાર મંત્રી મંડળના સભાસદો અને ખાતાના મુખ્ય અધિકારીઓ.

૩ જી હાર.....દરખદાર. આસામદાર, વસતદાર વગેરે.

અગ્નિ ખુણાની વાણી

૧ લી હાર.....ખંડણી આપનારા ઠાકોરો.

૨ જી હાર.....ગાયકવાડ મંડળી.

ડાળી વાણી

૧ લી હાર.....બીજા સરદાર, જમાદાર, પામેદાર વગેરે.

૨ જી હાર.....સુબાના દરજ્જાના અમલદાર, શેઠ રાણુદાર અને બીજા દરબાર મંડળી.

આ મંડળી શ્રીમંતને આ જગ્યાએ નજરાણાં ને પોષાક અપર્ણ કરનાર રોનાથી તેમની થાળીઓ નૈર્ઘર્ત્ય દિશાના ખુણામાં કમમાં ગોઠવેલી દેખાતી હતી.

શ્રીમંતે ગાદી હોલમાં પ્રવેશ કર્યાની સાથે જ સર્વ દરબારી મંડળી ઉભી થઈ પછીથી ગાદી પાસે જઈ

શ્રીમંત ઉત્તરાબિમુખ થયા ને બરાબર દસને

રાજ્યરોહણ સત્તાવન મિનિટ થતાં શુભ મુહૂર્તે તેમણે

ગાદી ઉપર પ્રથમ જમણે પગ મૂક્યો, પછી

ધીમેથી ડાબે પગ મૂકીને, વીરને જાણે તે રીતે તેઓ ગાદી પર

વિરાજમાન થયા. રાજ્યરોહણના આ વિધિ દરમ્યાન વૈદિક મંત્રોના

ધોષ શરૂ થયા, ને તે પૂરા થતાં વડોદરા અને રેસીડેન્સીના તોપ-

ખાનાએ શ્રીમંતને પ્રત્યેક એકવીસ તોપોથી સલામી આપી. આ

તોપો પૈકી, દર સાત તોપો કુદતાં, રાજમહેલ બહાર ચિસ્તમી

કિમેલા પાયદળોએ બંદૂકના બાર ક્યાં આ રીતે બેશીએ કરેલા
-થુબ મુહૂર્તે શ્રી મહારાજ સાહેબનું વાસ્તવિક રાજ્યારોહણ થયું.
તે પછી તેમની જ્યેષ્ઠ બગિની શ્રી. સૌ. હત્રપતિ તારાબાઈ મહા-
રાણી સાહેબે રાજતિલક કરીને ઓવારણા ઉતાર્યા.

પછી ને. ના દિવાન સાહેબ સર બ્હી. ટી. કૃષ્ણામાચારીએ
રાજ્ય તરફથી તેમજ પોતા તરફથી પોષાક
દીવાન સાહેબે અર્પણ કર્યો શ્રીમંતે પણ ને. ના. દિવાન
શ્રીમંતને અર્પણ સાહેબને પોષાક આપી ગૌરવવંત ક્યાં આ
કરેલો પોશાક પોશાકમાં ગુલાબી રંગની એક ગાયકવાડી
પાઘડી હતી પોતાનો બરબરી ફેરા કાઢી
નામદાર દિવાન સાહેબે તે પાઘડી માથા ઉપર ચડાવતાં સર્વે સભા-
જનોને દીતુક થયું.

ને. નામદાર દિવાન સાહેબની પછી પુર્ણાણિક, ગાયકવાડ
મંડળી, સરદાર, ઠાકોર, જમાદાર, પાંદાર
શ્રીમંતને અહેર અને દરદાર, અમલદાર વગેરે મંડળીએ પોશાક
નજરાણાનું સમ. ને નજરાણાં અર્પણ કર્યાં. તે પછી
ર્પણ: પાનસોપારી બધાને અતન, મુનબ ને પાનસોપારી
વહેંચવામાં આવ્યાં; અને આ પ્રમાણે
રાજ્યારોહણનો અતિ મનોહર વિધિ પૂરો થયો. પોશાક,
નજરાણા ને પાનસોપારીનું કામ ચાલતું હતું તેવામાં
મુખ્યમંત્રી સુપ્રસિદ્ધ ગાયિકા શ્રી. સરસ્વતીબાઈ કાતરપેદે સુંદર
ગાયન ગાયું. તે વખતે હાજર રહેલા છબી પાડનારાઓએ આ
પ્રસંગની અનેક છબીઓ પાડી.

આવા આનંદ ખુશાલીના પ્રસંગે રાજ્યનાં તુરંગોમાંના
કેદીઓ છોડી મુક્તિનો રિવાજ છે. તેને
કેદીઓની મુક્તિ અનુસરી રાજ્યારોહણ થતાં જ ૯૫

કેદીઓને બંધનમુક્ત કરવામાં આવ્યાં. દસ કેદીઓને દેહાંત દંડને બદલે વીસ પચીસ વર્ષની જન્મકેદની શિક્ષા આપવામાં આવી. ૭૩૦ કેદીઓની શિક્ષામાં, થોડો થોડો ઘટાડો કરવામાં આવ્યો, ને વીસ કેદીઓને ફરમાવેલો દંડ માફ કરવામાં આવ્યો. રાજ્યમાંના સર્વ કેદીઓને આજના આનંદ પ્રસંગે મિષ્ટાન્ન આપવામાં આવ્યું.

આ દિવસે કેદીઓને જે બંધનમુક્ત કરવામાં આવી તેનો લાભ કેટલાક કેદીઓને આ દિવસે મળી શક્યો નહિ. આ જૂલ ત્યારે પાછળથી ધ્યાનમાં આવી ત્યારે તેમને પણ બંધનમુક્ત કરવાની મહારાજ સાહેબે આજ્ઞા કરી.

આ ઉપરાંત તમામ જાતનાં ગરીબોને અન્નવસ્ત્ર વહેંચી તેમને પણ આનંદના સમભાગી બનાવ્યાં. ગરીબોને આપવા- અબર્પણનો આ કાર્યક્રમ તારોધરના માં આવેલાં અન્ન મંદિરમાં કરવામાં આવ્યો હતો. આ અને વસ્ત્ર બ્રહ્મ- પ્રસંગે બ્રાહ્મણોજનનો કાર્યક્રમ પણ લોજન હતો. તે બહુચરાજના મંદિરમાં કરવામાં આવ્યો હતો.

રાજ્યાભિષેક સમારંભ માટે બહારથી જે રાજ્ય મહારાજાઓ આવ્યા હતા તેમને બપોરે ૧૨.૪૫ પંચેણાઓને લોજન વાગે લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલનાં આગળે હોલમાં પંચ પકવાનોનાં ભોજનો પીરસવામાં આવ્યાં હતાં. તેજ પ્રમાણે આપ્તસ્વકીય સ્ત્રીઓને તેમજ મુખ્ય અમલદારોની સ્ત્રીઓને ન્યુ, વિંગમાં મિળ્યાની આપવામાં આવી હતી.

અભિનંદનનો દરબાર

જ્યારે જ્યારે નવા મહારાજા ગાદી પર બેસે ત્યારે ત્યારે બ્રિટિશ સરકાર તરફથી ના. રેસિડેન્ટ ઓમંતને અભિનંદન આપે છે. રેસિડેન્ટ નંદન આપવા માટે આ અભિનંદન આપી શકે તે માટે એક રેસિડેન્ટને નિમં- ખાસ દરબાર ભરવામાં આવે છે. તે ત્રણ દરબાર પ્રમાણે તા. ૨૬ એપ્રિલ ૧૯૩૯ ના રોજ સંધ્યાકાળે પાંચ વાગે લક્ષ્મીવિલાસ રાજ- મહેલના દરબાર હોલમાં આ અભિનંદન દરબાર યોજવામાં આવ્યું. આ દરબારમાં ના. રેસિડેન્ટ, તેમના મદદનીશ, સર્જન વગેરે મંડળીને ને. ના દીવાન સાહેબે ૧૯-૪-૩૯ ને દિવસે પત્ર લખીને નિમંત્રણ આપ્યું હતું. તે ઉપરાંત વડોદરાની જ બમે અહીંસા દરબારી મંડળીને પણ નોતરવામાં આવી હતી.

દરબાર હોલની પૂર્વ બાજુએ ભરમચ્છીનું વ્યાસપીઠ તૈયાર કરવામાં આવ્યું હતું, તે તેની પર શ્રી. બેઠકની વ્યવસ્થા મહારાજા સાહેબ ને ના. રેસિડેન્ટ સાહેબને બેસવા સાડા આદીનો કાંચ મૂક્યો હતો. વ્યાસપીઠની નીચે, ઉચ્ચાસનની ડાબી બાજુએ ને. ના. દિવાન સાહેબ સાડા મદ્રાસી ખુરશી મુકવામાં આવી હતી, અને તેની સામેના પહેલી દ્વારમાં રેસિડેન્ટની કુદુંબમંડળીને બેસવા સાડા મુકવામાં કરી હતી. આ બધી મંડળી નીચે જતાવેલા કમે બેઠી હતી...

(૧) મેજર એ. ઇ. ક્યુમિંગ, વડોદરા કે પમાંની અંગ્રેજી પસંદગના મુખ્ય અધિકારી.

(૨) કેપ્ટન એ. એલ. સી. એલ. નાન્સી, ના રેસિડેન્ટ સાહેબના સેક્રેટરી.

(૩) મેજર જી. એલ. કૉનડન, રેસિડેન્ટ સર્જન.

(૪) કેપ્ટન જી. સી. લુઇ. ગુજરાત સર્કલના મિલિટરી એડવાઇસર, ફોજવિભાગ.

(૫) કેપ્ટન આર. કે. એમ. સેકર, ના રેસિડેન્ટના દુપમ સેક્રેટરી.

(૬) કેપ્ટન ઈ. બી. સી. વાલ, પલટણના અધિકારી.

(૭) મી. એ. ડબલ્યુ. ડીક્ક, ના રેસિડેન્ટના સેક્રેટરીના મદદનીસ.

(૮) કુમારશ્રી જી. જાલા, ડેપુટી પોસ્ટલિકલ એજન્ટ, રેવાકાંઠા એજન્સી.

(૯) લેફ. જી. એલ. બેલ

(૧૦) સેકન્ડ લેફ. એસ. એચ. ચૈ. } લશ્કરી અમલદારો.

(૧૧) ખાનસાહેબ એસ. કે. કર્જવાલા, ડે. પોલીસ સુપ્રી., ગુજરાત સ્ટેટસ.

ના. રેસિડેન્ટ કર્નલ મિલન પાંચ વાગ્યાને સુમારે મોટરમાં

આગળ તેમની મોટર સભામંડપ આગળ
રેસિડેન્ટશ્રી આગ- આવતાંજ તેમને તેજ તોપની સલામી
મન અને તેમનો આપવામાં આવી પાસેજ ઉભેલી સો
સત્કાર માણસોની ટુકડીએ તેમને લશ્કરી સલામી
આપી.

મોટરમાંથી ઉતરતાંજ રા. રા. રામચંદ્ર કેશવ રણદિવે, હજુર પોલિટિકલ કચેરીના મેનેજર, કર્નલ ગિલનનું સ્વાગત કર્યું. પગથીયાં ચડીને તે ઉપર જતાંજ, ને. ના. સર બી. ટી. કૃષ્ણમા-ચારી દિવાને તેમની સાથે હસ્તધૂનન કરી તેમનું સ્વાગત કર્યું. આગળ દરબાર હોલના દરવાજા પાસે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ તેમની સાથે ગયા, ને તેમને સ્વાગતપૂર્વક પોતાની જમણી બાજુએ વ્યાસપીઠપરના કોચ ઉપર બેસાડ્યા.

ત્યાં તે બંનેની બે ત્રણ મિનિટ વાતચીત ચાલી. પછી રાજ્યારોહણ નિમિત્તે કર્નલ ગિલને મહારાજ શ્રીમંતને રેસિડેન્ટનું સાહેબને અભિનંદન આપ્યાં, ને તેમનું અભિનંદન : દીર્ઘાવુષ ઇચ્છ્યું. ત્યારબાદ રેસિડેન્ટને પાન-પાનસોપારી સોપારી આપવા મહારાજ સાહેબની સ્વારી ઉઠતાંજ બધી દરબારી મંડળી પોતપોતાની જગ્યાએ ઉભી રહી. મહારાજ સાહેબે પ્રથમ કર્નલ ગિલનને પુષ્પહાર ચડાવ્યો, ત્યારબાદ તેમને કસગી. અત્તર, ગુલાબ ને પાન-સોપારી આપી. ને પછી તે પોતાને રથાને બેસી ગયા. મહારાજ સાહેબ બેસતાંજ ઉભી રહેલી મંડળી પણ પોતપોતાની જગ્યાએ બેઠી.

ત્યારબાદ, રીતરિવાજ પ્રમાણે ને. ના દિવાન સાહેબે મહારાજ સાહેબને પુષ્પહાર ચડાવી તેમને કસગી, અત્તર, ગુલાબ ને પાનસોપારી આપી.

પછી, રેસિડેન્ટ જોડે આવેલી મંડળીને દિવાન સાહેબે પુષ્પહાર, અત્તર, ગુલાબ ને પાનસોપારી આપ્યાં. આ કાર્યક્રમ આશુ હતો ત્યારે દરબારી મંડળીના આનંદ ખાતર તંત્રવરી નૃત્યનો કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો.

આ અભિનંદન દરબારને દસ મીનીટ થઈ. પાનસોપારીનું આ
 કામ પૂરું થતાંજ ના. રેસિડેન્ટ સાહેબની
 રેસિડેન્ટની સ્વારી જવા માટે નીકળી. રીત પ્રમાણે
 વિદાયગીરી દરબાર દોઢના દરવાજા મુખી મહારાજ
 સાહેબ તેમને મુકવા ગયા તે સાથેજ
 સંસ્થાની તોપખાનાએ તેમને તેર તોપોની જાતી વખતે સલામી
 આપી. બીજા રેસિડેન્ટનો અમલદારો સાથે હસ્તધૂનન કરી મહારાજ
 સાહેબે તેમને પણ વિદાય આપી.

x x x

દેવદર્શનની સ્વારી

રાજ્યાભિષેકની મૂળવિધિમાં કાળાંતરે જે લૌકિકાચાર દાખલ
 થયો તેમાં દેવદર્શન ને સ્વર્ગસ્થ રાજકર્તાની
 દેવદર્શનની પદ્ધતિ છત્રીના દર્શનનો સમાવેશ કરવો જોઈએ.
 અને તેણું રહસ્ય આ દર્શનનો કાર્યક્રમ પહેલાં હેતુ. પુરસ્કર
 રૂઠ થયો હશે એમ અનુમાન થાય છે.
 રાજ્યાભિષેકના સમારંભપૂર્વે કુવદેવતા ને ગ્રામદેવતાનું પૂજન
 કર્યા પછી, વાસ્તવિક રીતે તે પૂર્ણ થયા બાદ મામના મંદિરમાં
 જઈને દર્શન કરવાની ક્રમ જ જરૂર નથી તથાપિ જે આ પ્રકાર
 રૂઠ થયો છે તેમાં તેની પાછળ બીજો કોઈ હેતુ હોવો જોઈએ એમ
 લાગે છે રાજગાદીએ આવનાર નવા રાજાએ મોટા હાથમુઠથી
 વાજતા ગાજતા દેવદર્શને જવું એવી રીતિ હતી રાજધાનીમાંના
 દરેક મનુષ્યને રાજ્યાભિષેકનો અનુપમ શણગાર જોવા ન મળે;
 તેથી તેમની નયનસુખિ સહ પણ કોઈ લૌકિક કાર્યક્રમ રાખવો
 જરૂરી હતો. તેટલા માટેજ દેવદર્શનનો આ ધાર્મિક વિધિ રૂઠ કર્યો.

હશે. રાજ્યાભિષેકવિધિ નિર્વિધ્નપણે પાર પડવા બદલ દેવદર્શન વખતે કૃતચતા વ્યક્ત કરવાની ને માથે લીધેલી જવાબદારી પાર પાડવાને સારૂ દેવ પાસે દયા માગવાની નવા રાગને આ તક મળી. તેજ પ્રમાણે દેવદર્શન માટે મોટા કાઠમાઠની સ્વારી કાઢીને મંદિરમાં વાજતામાજતા જવાથી લોકોને રાજીશ્વરને જોવાની તક મળે તેમ પણ હતું. સ્વારી વેળાએ લોકોને કેવું લાગે છે, તેઓ શું બોલે છે, નવીન રાજવહિવટ માટે તેમને કેટલો આદર છે, આ બધી વાતો આ પ્રસંગે રાજના લક્ષમાં સહજ આવે એવી હતી.

પોતાની પહેલાંના રાજની છત્રીનાં દર્શન અર્થે જવાની પાછળ પણ આવોજ કંઈક હતો હશે. સ્વર્ગસ્થ છત્રીનાં દર્શન રાજ વિષે આદરશુદ્ધિ વ્યક્ત કરવાની, તેમના શુભાશીર્વાદ મેળવવાની ને તેમની પરંપરા પોતે આગળ ચલાવશે એવી ખાત્રી આપવાની તક રાગને આ રીતે મળી. આ કાર્યક્રમમાં આ બધાં પ્રયોજનો હશે એમ આપણને જણાય છે. આ રીતે અનુસરીને શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજ સાહેબના રાજ્યાભિષેક મહોત્સવના કાર્યક્રમમાં દેવદર્શનનો કાર્યક્રમ પણ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. તા. ૨૬ એપ્રિલના રોજ મહારાજ સાહેબ ખંડેરાવ ને વિઠ્ઠલમંદિર જવાના હતા, ને બીજે દિવસે તે બેચરાજી ને કીર્તિમંદિરના (છત્રી) દર્શન માટે જવાના હતાં.

શ્રીમંતની સ્વારી પ્રથમ ખંડેરાવ જવાની હોવાથી રાજમહેલના ગોપુર દરવાજા પાસેથી તે ખંડેરાવ માર્કેટ, ખંડેરાવનાં દર્શન સિદ્ધનાથ. લક્ષ્મી પ્રતાપ ચિયેટર ને બોલાઈ કરવા શ્રીમંતની માતા આ રસ્તા પર તો લોકોનાં જુડ સ્વારી વખતે શહે- ને જુડ વળ્યાં હતા. આ બધા રસ્તા પરમ- રની શોભા પનાકાથી સજ્જાર્પા હતા. ઉપરાંત ધરની

ખારીઓ, ગેલેરીઓ ને અગાશીઓ ચિત્ર વિચિત્ર પોતાક પહેરેલા
માથુસોથી એવી તો ચીકાર થઈ ગઈ હતી કે દૂરથી જોનારને જુદા
જુદા રંગના મઘીયાઓ પાયરેલા છે કે શું એવો ભાસ થતો હતો.
રસ્તા પર ઢેકેઢેકાણે વિભૂતીપોતી માળા ને તરેહતરેહનાં હુંબરો લગાડ્યાં
હતાં. ને કુટપાયની બાજુમાં બંને તરફ ઢોપરેલનું તેલ નાખેલા
ઠાયના પ્યાસાઓ પર સૂર્યનાં કિરણો પડતાં હતાં, અને તેથી
તેમાંના પાણીમાં જાણે ઈશ્વરનુપ દેખાતું હોય એવું લાગતું હતું.

સાંજે સાડા પાંચ વાગે મહારાજ સાહેબ સોનાની બગીચામાં
જિરાન્યા. તેમની જોડે નેક નામદાર દિવાન
શ્રીમંતની સ્વામી સર વ્હી. ટી. કૃષ્ણમાયારી બેઠા. પછી
અંગરક્ષક સ્વારોના (બોડી ગાર્ડના) સંપૂર્ણ
પરિવાર સાથે તે સુવર્ણરથ આવવા લાગ્યો. તે રથ ગોપુર દરવા-
જાની બહાર આવતાં જ મહારાજ સાહેબની ને સામેના મંદાપ
પર એકઠા થયેલા મહાન જનસમૂહની દષ્ટોદષ્ટ થતાં જ " ધણું
જીવો મહારાજ સાહેબ " એવી એક મોટી જૂમ સાંભળવામાં
આવી, ને ધણી વખત સુધી તે જૂમનો પડથો મહારાજ સાહેબના
કાનમાં યુજી રહ્યો. ત્યાંથી લોકોના મુજરા સ્વીકારતાં સ્વીકારતાં
મહારાજ સાહેબ ખડેરાવ માર્કેટ આવ્યા. ત્યાં પણ તેમનો પ્રયંડ
જળનાદથી સત્કાર કરવામાં આવ્યો. શ્રીમંત ખડેરાવ મહારાજની
આરસપહાણની પ્રતિમાને દૂરથી વંદન કરી મહારાજ સાહેબ
સિદ્ધનાથ તરફ વળ્યા. આ રસ્તા પર ધર્મોધિકારી રા. રા. મંગેશ
કમળાકર નાડકણીના ઘર પાસે મહારાજ સાહેબનો સુવર્ણરથ
પહોંચતા જ નાડકણી કુંડુંએ મહારાજ સાહેબને પુષ્પહાર કર્યો, ને
પોતાની રાજનિષ્ઠા વ્યક્ત કરી. આગળ બોલાઈ માતાના મંદિર
પાસે રથ જતા જ મહારાજ સાહેબે ભક્તિભાવે બોલાઈ માતાને વંદન

દર્શાવે. બોલાવના ચોકમાં લોકોની સારી ઠક્ જમી હતી. તેથી સ્વા-
ભાવિક રીતે જ સારથિને રથનો વેગ ઓછો કરવો પડ્યો.

મહારાજ સાહેબની સ્વારી ખંડેરાવ પહોંચતાં જ વડોદરા

પ્રાંતના અંગત નાથજી સુગા રા. રા. નરહર

ખંડેરાવનાં દર્શન ગોવિંદ સાસવડકરે મહારાજ સાહેબનું

સ્વાગત કરી તેમને મંદિરમાં લઈ ગયા.

ત્યાં રીત પ્રમાણે દેવદર્શન કરી દેવ પાસે મહારાજ સાહેબે બેટ
મુકીને ત્યાંના ગોસાઈ બ્રાહ્મણોનો આશીર્વાદ લીધો. રસ્તામાં નવ-
સારીના રાજરત્ન રા. રા. દારકાનાથ રગનાથ શેઠજી, વડોદરામાં
વડોદરાત કરતા તેમના બંધુ ગણપતરાવ શેઠજી, લક્ષ્મી પ્રતાપ
થાપેટસના મલિક-એ ત્રણ જણે પુષ્પહાર કરી શ્રીમંતને
સત્કાર કર્યો.

શ્રીખંડેરાવનાં દર્શન કરી શ્રીમંતની સ્વારી રાજમહેલમાં

પાછો આવી ત્યારે ત્યાં વિઠ્ઠલમંદિરની સ્વા-

વિઠ્ઠલમંદિરે જવા રીની પૂર્વ તૈયારીઓ ચાલતી હતી. ગોપુર

શ્રીમંતની સ્વા- દરબાર બહાર બધા લોકોની સૈનિકો ઢોળા

રીની તૈયારી કચેરીના રસ્તા પર બને બાજુએ ઉભા

રહેલા તેમણે બોલ્યા, દરબાર હાલના પૌર્ય

પામે દરબારી મંડળીની ઘણી ગરદી હતી, ને પોતાને ગમત

થવાનો ક્યારે તક આવે છે તેનો પ્રતીક્ષા કરતા હતા. માર્ગર બોલ

મેરીમનોજ શ્રીમંત બંકટરાવ નરસિંહરાવ ઉર્ફે દાદાસાહેબ ધોર-

પડેએ પાછળના દાખલા ને હુકમ બોલ્યો સ્વારીની યોજના નક્કી

કરી હતી. ૬ વાગ્યાના સુમારે ગમત થઈ સ્વારી સાથે જવાનું

માન ધરાવતા ઘણા દરબારી રથનાપલ થયાં. અધ્યક્ષ થઈને

આવનારા સરદાર, દરકદાર પણ સ્વાર થઈને રીત પ્રમાણે ઉભા

રહ્યા. આ સિવાય જુદાં જુદાં વાજિત્રો વગાડનારી મંડળી, સરણાઈ અને હોધરવાળાં માણસો, અને સ્વારી સાથે જનારી ધતર મંડળી પણ સ્વારીમાં જવા સાર કટિબદ્ધ થઈ ગઈ હતી.

પંદર મિનિટમાં “ ધડ-ધડ-ધુમ-ધાડ ” એવો અવાજ કર્ણપટ પર અથડાયો. ઈશારાની તોપ

શ્રીમંતની સ્વારી ચતાંજ સ્વારી નીકળવાની રાઈ થવાની નીકળી હોવાથી વડોદરા પ્રાંત પોલિસ નાયબ સુબા ને તેમના સ્વાર અગાડી ચાલવા

સાગ્યા. તેમની પાછળ અમુક અંતરે વડોદરાના સેનાપતિ મેજર જિંદેશી પોતાના અધિકારીઓ સાથે નીકળ્યા. આ સેનાનાયક પાછળ સેકંડ લેન્સર્સની ઘોડાદળ ચાલુ થઈ. પછી મહારાજ સાહેબનો બોડીગાર્ડનો રસાલો નીકળ્યો. આ રસાલામાંના સર્વ અશ્વો સફેદ હોઈ તે ઉપર સ્વાર થયેના લોકોના ચિત્રવિચિત્ર ગણવેશમાં રંગસંમતિ ઉત્તમ પ્રકારે સાચવેલી હોવાથી તે દશ્ય ખરેખર ધણુંજ આકર્ષક લાગતું હતું. આ રસાલો સ્વારીમાં હમેશાં શોભા આણે છે. આજે તેમાના રનારોએ પોતાના ગણવેશોની ને સાત્તાત્મના વિશેષ કાળજીથી સફાઈ કરી હોવાથી તેમના હાથમાં રહેલાં બાતાને તનવાર અરત થતા સૂર્યના કિરણોને લીધે ધણુંજ ચકચકિત દેખાતા હતા. બોડીગાર્ડના પાછળ સેનાચાંદીની એ તોપો હતી. તેને એચનારા બળદો પચત્રમાના સંજ્ઞક ને નંદક એ એ નામના હેષ્ટપુટ બળદોનું સ્મરણ કરાવતા હતા. હમેશ પ્રમાણે આ બળદોને શણગારવામાં આવ્યા હતા, ને તેમની ઉપર નાખેલી ખરજરીની સુઝ સૂર્યાગ્નિને લીધે વધારે સુંદર દેખાતી હતી. આ પછી પ્રેક્ષકોની ક્ષાત્રવૃત્તિનું ઉદ્દોપન કરે એવો જરી પટકો એક ગજરાજની પીઠ પર રૂઝડતો આવતો હતો.

પીળી પાષાડી ધારણ કરેલા એક વચરક અરાઠા શિવે-
દારે તેને હાથમાં ઝાલ્યો હતો; અને ગજગતિને લીધે તેની
ડોક એક સરખી હાલતી હોવાથી જરિપટકાને ચતા પ્રેક્ષકોના
મુજરા તે પાછો વાળતો હોય એવો ભાસ ચતો હતો. આ ઐતિ-
હાસિક નિશાનનું રક્ષણ કરવાનું માન પહેલેથીજ અમારું છે એવું
દર્શાવવા સારજ હુમ્મરાત પામાના શિવેદાર આ જરિપટકાની પાછળ
આવતા હતા તેમની કમણીદાર પાષાડી, ઇતર ગણુવેશ, રવાળા
ગાલીયાનું તેનું જીન, દોરીથી બાંધેના પેગડા અને લગામ, વમરે
લટકાવેલી તરવારો ને લાખા વાસવાળા અને નિશાનવાળા બાલાઓ
અરાઠાશાહીની માદ આવતા હતા તેમની પાછળ આશુક સ્વાર ને
શણુગારેલા કોતવાલી ઘોડા ડોનતા ડોવતા ધીમા ધીમા આવતા
હતા પાછળ આવનારા ચાવીના રથના બળદોની પશુ એજ
પ્રકારની ગતિ દીસતી હતી આ રથના પેભવની સ્પર્ધા કરતા સાડજ
પાછળથી મોનાની બગી આવતી હતી રાજવૈભવમુચક આ
વાહનોની પાછળ વડોદરા સરકારનું પાવન “ લેફ્ટ રાઇડ ”
(Left Right) કરતું ચાનતું હતું તેમની ચલમા તાનમહતા
હતી, અને યુરોપિયન સરકારની ચાલ પ્રમાણે તેમાં ચાલેશુદ્ધતા
નહોતી, હતા પશુ તે દળની પ્રતીકારશક્તિને માત્ર બધાને આદર હતો.

આ સમયે સ્વારી જોવાને માત્ર રસ્તા ઉપર એટલા થએના
માણસોમાં નીચે પ્રમાણે વાતચીતો ચાલતી
પ્રેક્ષકોના વિચારો હતી — “ તે જુઓ હાથી આવ્યો, તેની
અને સ્વારીનું સુદપર આખોનું મધ્યમિન્દુ નહીં કરીને
વર્ણન બને બાજુએ કેવા મુદ્દ (મુદ્દ દાદ્યા ૭૧
બવહારમાં આ બને વચ્ચે અદિનકુલ જેવો
ચેરબાવ આપણે જોઈએ છીએ, પશુ ચિતારાએ પોતાની દષ્ટનાથી

તે બંનેને એકજ દષ્ટિથી અહિંયા જોવાનો પ્રયાસ કયો છે. તેમનો બંનેનો આવી રીતે મેળ થાય તો ? "

" તેમને કહો કે સ્વારી જોવી હોય તો સાંતિથી જુઓ. નકામી શું કામ વચ્ચે ખોટી માયાઝીક કરો છો ? " તેજ ગર્દી-માંથી બીજો અવાજ આવ્યો.

" બાપ, તેઓ કાણ આ હાથી ઉપર બેઠા છે ? " તે ગર્દીમાં ધીમી ડોકે ઉચ્ચ જોતો એક છોકરો પોતાની પાસેના શૂહરથને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યો.

" જોઈ, કાણ છે રે ! કદ જુ હો બાપ ! જરા થોભ. " તે બધા શૂહરથે ઉત્તર આપ્યો.

પોતાના ડોળા થોડે દૂર સુધી ટમટમાવી, વિચારીને તે શૂહરથ બોલ્યો. —

" બાપ, પહેલા હાથીપર ભરજરીનો ફેટા ને શિરપેય ધાલીને જે બ્રેડ છે તે શ્રીમંત દાદાસાહેબ ધોરપડે. રાજ્યાભિષેક સમારંભ નિમિત્તે તેમને સર્વાધિકારી તરીકે નીમ્યા છે. શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ માહેબના એ બાળપણના મિત્ર છે, ને તેમની જોડે તે રાજગોટમાં નિરાળે પહોંચી ગયા હતા આ બંનેનો એક બીજા ઉપર ધણો પ્રેમ છે એમ કહેવાય છે. હવે તો શ્રીમંત સૌ. મહારાણી સાંતાદેવી બાપસાહેબને લીધે તેમને સખધ થાય છે તે તેમના કાકા કે એવાજ સખધી થાય છે. મહારાજ સાહેબ ને દાદાસાહેબની જોડી તે અહિંયા તેમજ પુનામાં ક્રિકેટ ને ટેનીસ રમતા જોઈ હશેજ. "

તે છોકરાએ ફક્ત " હં " એમ કહી ડોક હલાવી. તેની અમતિ જોઈ તે શૂહરથ આગળ કહેવા લાગ્યો.

“ તેમની જોડે પાઘડી ધાલી બેઠેલા સ્થૂલ ગૃહસ્થ શ્રીમંત માનસિંઘરાવ ઉદે” છુવાસાહેબ નાચક નિંબાલકર છે. મહારાજ સાહેબના તે સગા મામાએ નાનપણથીજ પોતાની ખાંધપર તેમને રમોડયા છે. મહારાજ સાહેબનાં માતૃશ્રી શ્રીમંત યુવરાજી પદ્માવતીબાઈ તેમને ‘ બાળ ’ કહેતાં હતાં. તેથી કરીને મામાસાહેબના મુખમાં તેજ શબ્દ રમી રહ્યો છે. તે મોટા શોખીન ને કલાવંત છે. હોંઠે. ”

“ અને તે ત્રીજા કોણ છે, બાઈ ? ”

“ તે માનેકુડુંબના દેખાય છે. મારે તેમની સાથે બોળખાણ નથી. માને એટલે સવાજીરાવ મહારાજના માતામહના કુડુંબી. ” તે ગૃહસ્થે જવાબ આપ્યો.

‘ તે છોકરાનું કુતૂહલ જોઈને તે ગૃહસ્થે આગળ કહેવા માંડ્યું : “ બીજા હાથીપર ચરમા પહેરેલી બ્યક્તિ બેઠી છે તે ગણપતરાવ વિઠ્ઠલરાવ ગાયકવાડ. પડોદરાની ગાયકવાડ મંડળીમાં એજ વયોવૃદ્ધ છે. અહિંના સરદાર લોહોનાસંઘના તે અધ્યક્ષ છે. તેમની પડોશમાં શ્રીમંત લાલસિંઘરાવ ગાયકવાડ બેઠેલા દેખાય છે. સવાજીરાવ મહારાજના મોટાભાઈના તે ચિરંજીવી છે. હત્યાય રંગની પાઘડી-વાળા ગૃહસ્થ તે શ્રીમંત સીતારામ સંપતરાવ ગાયકવાડ. સ્વર્ગસ્થ મહારાજના નાના ભાઈના તે એકના એક ચિરંજીવી છે શ્રીમંત ચિમનાબાઈ મહારાણી સાહેબના તે ભાણેજ યાવ છે. ચોથા ગૃહસ્થ પણ ગાયકવાડ જ છે. તેમનું નામ શ્રીમંત ચંદ્રસિંઘરાવ. મહારાજ સાહેબની સાથે બાલપણમાં તે વિદ્યાપત ગયા હતા. હવે તે મહારાજ સાહેબના સાદુ યાવ છે. ”

“ ખરેજ, બધી ગાયકવાડ મંડળીથી જ આ હાથી ભરાયો છે ! ” તે છોકરાએ ઉદગાર કાઢ્યા.

“ ત્રિતુ, ” ભાઈ આગળ કહેવા મંડ્યા. “ આ પાછળના હાથીપર કર્નાલ કુમાર શિવરાજસિંહ, કૃષ્ણરાવ ઉપલપ, રામચંદ્રરાવ માને પાટીલ અને ભદ્રસિંહરાવ ગાયકવાડ બેસા છે, હોંકે. અહિંના મંત્રીમંડળના તે સભાસદો છે. તેની પછીનો જે હાથી આવે છે તે ઉપર જે જિંઘા શૂદ્રસ્થ બેઠેલા દેખાય છે તે ઘણું કરીને ડૉ. ચંદ્રચૂડ હોવા જોઈએ. આ ગોળ મોંઢાના જે છે તે વિભાષિકારી બાટે છે. તેમની પાસે ઘણું કરીને પ્રગતિ અધિકારી ડૉ. શંકરરાવ પગાર બેઠેલા છે. અમેરિકાના શિક્ષણથી તે શૂદ્રસ્થનું મન અતિ સંસ્કૃત ને ઉદાર થયું છે. ” “ બાઈ, પેલી બાળુના હાથી પર ‘ સંશયકલ્પોત્તમ ’ નામના નાટકમાં શાસ્ત્રનરાવ ઘાસે છે તેવી પાધડી પહેરેલા કોણ છે ? ”

“ અરે, તે શૂદ્રસ્થ એટલે સરન્યાયાધીસ વિષ્ણુ કૃષ્ણ દુરંધર. તે કાપડાના મોટા જાણુદાર અને છટાદાર, બોલનારા શૂદ્રસ્થ છે, સમજ્યો ને ? ” ભાઈ બોલ્યા.

આ સ્વારી બ્યારે કોઠી પાસે આવી ત્યારે થોડું થોડું અંધાર થવાની તૈયારી થઈ ચૂકી હતી. તેથી સ્વારી કોઠી પાસે સેક્રેટરીમટની ડમારતે લગાવેલા વિજળીના દીવા ચાલુ કરવા એક શૂદ્રસ્થ મોટેથી જૂમ પાડી કહેતો હતો.

“ બાઈ, જરા ધીરજ ધર. જટન દાખ્યું તોય બંતી સળગતી નથી. ફ્યુઝ (Fuse) બગાડો કે શું ? જરા તપાસીને જોઉ છું. શાંતિ રાખ. છું ગમે તેટલી મોટેથી જૂમ પાડીય તોય દીવા સળગવાના નથી. ” બીજાએ એટલાજ બેરથી જવાબ આપ્યો.

“ જૂમ ન પાડું ત્યારે કરે-શું ? મહેરાજ સાહેબનો હાથી

પાસે આવ્યો. આ ચોકની કમાન પણ ફેવી સરસ સળગી છે, અને આપણી જતીઓનું તો હજુ ઠેકાણુંજ નથી. ” પહેલો બોલ્યો. “ હા, હા, મને પણ એમજ લાગે છે. આ યંત્ર છે. ક્યારે બગડશે તે કોણ જાણે છે ? આના ઠરતાં તો ભાઈ, આપણો દેશી જતી સારી. અગડવાનો બહુ ભય તો નહિ ને ? બીજાએ નિરાશા-પૂર્ણ સૂર કાઢ્યો. આ દીવાનો ગરબડને લીધા બધા લોકો નિરાશ થયા. તે વખતે રાત્રીપુરામાં રસ્તાનો બાજુમાં ‘ વાડીયા મુવીટોન ’ એવું પાટીયું લગાડેલી એક મોટર બસ હતી. તેના ઉપર ઉભા રહેલા અને બચવો સારો પહેરેલા ત્રણ ચાર માણસો કેમેરા ગોઠવતા-જોવામાં આવ્યા. તેઓ નાચે પ્રભાણે વાતો કરતા હતા : —

“ ખરેખર, એણે બધું જોઈું ક્યું. જુઓ, સૂર્ય અસ્ત થવાની તૈયારી કરે છે. અહિંયાં પેલી જતીઓ પણ સળગતી નથી બધોજ આજ ઘોટાજો થયો છે. હવે પિક્ચર કેમ કરી સાઝ ઉતરશે ? ”

ફરીથી આવી ફરીઆહોના સૂર બધે મળવાતા હતા.

મીઠનાબાઈ ટાવર પાસેના બાગમાં સવ ત્ર દીવાઓનો ચક્રચક્રાટ દેખાતો હતો. ચિત્તેખાન મારુતિ પાસે સ્વારી રાત્રીપુરા મરાડે બ્રધર્સ. સી. સુદરલાન, રાજે બ્રધર્સ ટાવર અને બચુ-વજેરે વેપારીઓએ પોતાની દુકાને પ્રેક્ષણીય બિલિ પાસે પ્રદોષો પ્રકટ કર્યા હતા. રસ્તે ઠેકઠેકાણે “ મહારાજને સ્વાગત હજો ”, “ રાજ-દંપતી ચતાયુ થાવ ” એ જાતનાં સૂત્રો વિદ્યુતપ્રકાશથી દેહોપમાન કરવામાં આવ્યાં હતાં. આગળ ચાલતા જ્યુબિલી બાગ પાસે ઉભી કરવામાં આવેલી શેવાળની કમાન સર્વજનું લક્ષ્ય બેંચી રહી હતી. આ તો ફક્ત શેવાળની એક કમાનજ હતી અને તે તો સાદી

હતી, છતાંય રમ્ય હતી. લીલા કાચના દીપોને લીધે નીલમને લગ્ન-
એવું તેનું લીલાપણું ધણું સ્પષ્ટ રીતે દેખાતું હતું. કેટલાય સમય
મુધી લોકો આ કમાનની રમ્યતા જોતા હતા. તે જ સમયે કેટ-
લાકની દષ્ટિ જ્યુનિસી બામમાં કમલાસન પર બેઠેલી બોધિસત્ત્વની
શાંત છતાં લખ્ય પ્રતિમા તરફ વળતી હતી. આ પ્રતિમાનાં પગથીયાં
અનેક દીપોથી શણગારાયેલાં હોવાથી, ઉપરનાં આકૃતિ સ્પષ્ટપણે
દેખાતી હતી. બોધિસત્ત્વની તે શાંતવૃત્તિની અસર સર્વના મન પર
સચોટ થઈ હતી, અને લોકો અનેક પ્રકારના વિચારો કરતા હતા.
એટલામાં જ બોધડીવાનો કુમ કુમ એવો અવાજ સંભળાયો, અને
તે સાથેજ લોકોમાં જનૃતિ આવી.

નામદાર મંત્રો મંડળના સભાસદની હાજરીથી શોભતો હાથી

આગળ જવા લાગ્યો. તેની પાછળ ખાતા-

સ્વારીમાં મંત્રી-ધિકારીનો હાથો, મંદમંદ ચાલતો આવતો
મંડળ અને ખાતા-હતો. તેની પાછળજ મહારાજ સાહેબના
ના અધિકારીઓ અંગત અમલદાર હાથો ઉપર બેસીને જતાં
દેખાયા. તે પછી ચિજંદી જમાદાર, ઘોડા

ઉપર ચોધડીયાં, હોદ્દાર બેન્ડ, સરણુજવાળા ગુરવળું મંડળ અને
પરિકર રસ્તે ચાલતા જોવામાં આવ્યાં.

આ જુઓ, આપણા બાલયુવરાજ આવ્યા. તેમનાં જોડે

શ્રીમંત યુવરાજ તેમની બહેન મૃણાલિનીદેવી બેઠી હોય એમ
ફત્તેસિંહ અને લાજે છે ! કેવાં સારાં છોકરાં છે. ” એક
મૃણાલિની દેવી ગુજરાતી સ્ત્રીનો મધુર અવાજ સંભળાયો,
હાથો ઉપર અને ખરેખર તેના કહેવા પ્રમાણે શ્રીમંત
યુવરાજ ફત્તેસિંહ જોવામાં આવ્યા. પોતાની
નાનકડી ગાયકવાડી પાધડીને લીધે તે બહુ

સુંદર દેખાતા હતા. શ્રીમંત રાજકુમારી મૃણાલિનીદેવીએ ભરજરીની સાડી પહેરી હતી. તેથી કરી ઘણાં તેમને ઓળખી શક્યાં નહિ હોય એમ લાગે છે. તે બંનેને સર્વેએ મુજરો દર્શ્યો. એટલામાં પેલી સ્ત્રીનો મધુર અવાજ આવ્યો કે “ મહારાજ સાહેબ અમથા કંઈ તેમની પર શ્રેષ્ઠ નથી કરતા. ” તે બાઈ તો આગળ બોલતીજ હતી. પરંતુ એટલામાં મહારાજ જેડ નજીક આવ્યું હોવાથી, તેના અવાજમાં તે સ્ત્રીનો અવાજ ક્યાંય બળી ગયો.

તે જેડની પાછળ મહારાજ સાહેબના બાસુદ ને ચોપદાર ઘોડા પર બેસીને આવતા હતા. તેની શ્રીમંતનો ‘હત્તેગજ’ જોડાજોડ પચાવન વર્ષનો ને દસ ફૂટ હાથી ઉઘાડેના મહારાજ સાહેબનો હાથી આવતો હતો. આ હાથીનું નામ હત્તેગજ અને આજે તે હત્તેસિંહના પ્રતાપી મનોહર બાબકને બેસાડી લઈ જઈ ડોકતો ડોકતો જતો હતો, તેમાં તેના નામનું એ સાદસ્ય દાકતાનીય નહીં તો ખીજું શું ?

હત્તેગજને સજવવામાં આજે તેના મહાવતે ને તેના મદદનીમે પોતાની કલાની પરિત્રીમા આણી દીધી હતી. તેના મંડસ્થલ પર સોનાનો ચાંદ ને સીમનીવાળા કલગી લટકાવી હતી. તેની આંખોનું મધ્યબિન્દુ નક્કો કરી વચમાં બે વાઘ કાઢ્યા હતા, અને ચૂંદ ઉપર ચિત્રવિચિત્ર રંગની વેલો અને લતાઓ ચિતરી હતી. તેના કાન પર પશુ પ્રતીકસમાં કંઈ ચિત્રો દોરેલાં દેખાયા. તેની ઉપર લખા સોનીએ ધસવીસન ૧૮૭૪ માં તૈયાર કરેલો બે લાખ છ હજાર રૂપિયાની કિંમતી સોનાની અંબાડી ચૂકવામા આવેલી હતી, અને તેથી તેની શોભા અધિક દીસતી હતી. ઉપરાંત તેને શોભતી ભર-

જરી ઝુલ નાખી હોવાથી તેનું સર્વોગ આચ્છાદિત થઇ જવું હતું. સુવર્ણમાળા તેના ગળામાં શોભતી હતી. ને સુવર્ણના સાંકળાંથી તેના પગની શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરવામાં આવી હતી. આટલો શુભારસમાજ અપૂર્ણ હશે એમ માની ચમરી માથના સફેદ વાળનો ફરેતેલી ભવ્ય માળા તેના ગળાની બંને બાજુએ લટકાવવામાં આવેલી હતી.

દેતેગંજના મહાવતે પણ આ સર્વ પ્રકારના સાજને શોભે તેવો પોષાક પહેર્યો હતો. તેની ડાક પર લીલા રંગનો ફેટે દેખાતો હતો. ને તેણે તે ડાના કાન તરફ જરા ત્રાંસી કરીને પહેરેલી હોવાથી તે જવાબવાળો દેખાતો હતો. તેણે ભરજરીનો અંગરખો પહેર્યો હતો ને ભરજરી કુપટાથી તેણે પોતાનો કમર બાંધેલી દેખાતી હતી. હાથીના કાનના ફક્કડાટને લીધે તેના પગની જરીથુકો વારેવારે ચમકતી હતી.

નોકરોનો આટલો ઠાક હતો તો સ્વામીને કેટલો હશે તેના ખ્યાલ વાચકને સહેજ આવી શકશે હાથી ઉપર શ્રીમ- ધરમા ગજપર્મન્તના અદળક લક્ષ્મી હોય તના અનુપમ શોભા: તો પછી ઠાકમાકમાં કમી કોણ રાખે ? શ્રીમતની પાછળ ગાદીપર બેસતી વખતે પહેરેલી પાપડી, ખવાસ ખાનામાં શિરપાવ ને તોરો મહારાજ સાહેબના મસ્તક ને. ના. દીવાન પર શોભતાં હતાં. તેમના ગળા પર ને છાતી સાહેબ પર ચતા ચકચકાટને લીધે તેમણે મુકતામાળા કે હીરાનો રત્નહાર પહેર્યો હશે એવું લાગતું હતું. રસ્તા પર લીવાના પ્રકાશનો પ્રભાવ ઓછો ચર્ચા જ તેમનો રક ધમદેય સોનાની કમોટીના જેવી ચમકતી વિષ્ણુલતા પ્રભાણે ચમ-

કતો, તેથી તેમના અંગપર ભરીજરીનાં વસ્ત્રો હતાં, એ સ્પષ્ટ લાગતું હતું.

આ વખતે અંબાડીને મીથુનતીવાળાં વેલસેટા હતાં; અને તેમાં પાછું હાથોની અસાધારણ બિંચાણ હોવાથી મહારાજ સાહેબની આકૃતિ સ્પષ્ટ દેખાતી નહોતી. તેથી તેમનું વધિક વર્ણન કરવું શક્ય નથી, તેથી દિલ્લીરી ધામ એ સ્વાભાવિક છે. તે મુખ્યાસનપર બેઠેલા હતા, અને ખવાસ ખાનામાં ને. ના. દિવાન સાહેબ ગાયકવાડી પાધડી પહેરી બેઠા હતા. તેમને આજે સવારે ગાદી હોલમાં થયેલા દરબાર વખતે મહારાજ સાહેબે ગાયકવાડી પાધડી આપી હતી એ માહિતિ ઘણાને નહોતી તેથી કરીને જ તેઓ ખવાસખાનામાં બેઠા હતા. ગાયકવાડ મંડળીમાંથી ડોમરે પછી મહારાજ સાહેબનાં પાછળ બેસવું જોઈએ એવી તેમનો પોતાની આન્યતા હોવી જોઈએ એમ લાગતું હતું.

અંબાડીના ચાર થાંભલા ઝાલો ચાર હજુરીઆ ઉભા રહ્યા હતા. આગળના બન્નેના હાથમાં મોચલ હતી, ને પાછળ ઉભેલા બંને જણા શ્રીમંત ઉપર ચમરી ઢાળતા હતા.

શ્રીમંતના હાથીની પાછળ નવાજસાહેબ, ખીજા સરદારો, આસામદાર, દરદાર, માનકરી ને શિખંદી સ્વારીનો પાછળે જમાદાર થોડાપર બેસીને આવતા હતા. સાગ રાજ્યાભિષેક નિમિત્તે ખાસ તૈયાર કરેલો પોપાક તેમણે ધારણ કર્યો હતો. આ મંડળીની પાછળ સાહેબ નોખતીનો હાથી ચાલતો હતો. ને તેની જોડે જ શ્રીમંત રાજા પાંદરે ને શિદે ફાંકડે થોડાપર સ્વાર થઈને આ સ્વારીમાં સામેલ થયા હતા. આ બંને સરદારની પાછળ

રાન્યાભિષેક અન્ય

ફરટ દેવેશરી નામનું વડોદરાનું બીજું અમદાજ દબડબ દબડબ કરવાં જતું હતું, ને સુરતી નોખતનો સાંડણી સ્વાર સ્વારી પૂરી થઈ એ પ્રભાણે સૂચવતો એકલો ચાલતો હતો.

આ સ્વારી આગળ સુરસાગર, ન્યાયમંદિર, લહેરીપુરા, માંડવીને રસ્તે થઈ વિઠ્ઠલમંદિર પહોંચી. તે સ્વારી વિઠ્ઠલમં જોવા સાર ન્યાયમંદિર પાસે માનવનો દિવે પહોંચી મહા સમૂહ ભેગો થયો હતો. પદ્માવતી ચોક્કમાં તે આવતાં જ, ત્યાં ઉભા રહેલા જનસમુદાયે મહારાજ સાહેબનો ત્રણ વાંગ જપજપકાર પોકાર્યો, ને મહારાજ દીધીયુ થાય એવી બાવના સર્વત્ર પ્રસરી ગઈ. બીજી મહેમાનોની મંડળી આ સ્વારી જોવા ન્યાયમંદિર પાસે બેઠી હતી. પોતાના પ્રજાજનોમાં મહારાજ ઠેટલા પ્રિય છે તે આ જવધોપણા ઉપરથી જણાઈ આવતું હતું. વિઠ્ઠલમંદિર પહોંચતા સુધી રસ્તામાં ઠેકઠેકાણે મહારાજ સાહેબનો જવધોપ ઉચ્ચારવામાં આવ્યો હતો.

શ્રીપાંડુર ગના દારે મહારાજ સાહેબનો હાથી ચોખતાં જ મહાવતે તેને નીચે બેસાડ્યો ને સીડીની સહાયથી મહારાજ સાહેબ નીચે ઉતર્યો. વડોદરા પ્રાત અંગત નાથન મુખાએ તેમનું ત્યાં સ્વાગત કરીને મંદિરમાં પધરાવ્યા. મંદિરમાં પ્રવેશતાં જ તેમણે પોતાના છુટ બાજુએ મુક્યા ને પ્રજાનાં દર્શન સાર વિનીત વેષે સમામંડપમાં ગયા.

મહારાજ સાહેબની સ્વારી આજે દેવદર્શન સાર આવવાની હોવાથી આજુ મંદિર રાણચારવામાં આવ્યું. શ્રીમતે વિઠ્ઠલમં- હતું. ને પાંડુરગે પણ પોતાનું સકૈશ્વપં દિરમાં કરેલાં દર્શન ત્યાં જ દેખાડ્યું એવો નિશ્ચય કયો હોય

એમ લાગતું હતું. સભામંડપમાં આવી દાર પાસે આવતાં મહારાજ સાહેબે સુંદર સેં ઘ્યાન - ઉમે ઘોડેવરી, કર કટાવરી દેવુનીયાં એવી વિદુલ રખુમાઈની મૂર્તિ જોઈ. અનેક અલંકારોથી તે વિભૂષિત કરવામાં આવી હતી. પણ નીચેની પંક્તિમાં વધુવેલાં શૂણ્યોએ જ મહારાજ સાહેબનું ચિત્ર વેધું હતું : ગલ્લા તુલ્લસી દાર કાંસે પોતાંઘર, કસ્તુરી લલાટોં શોમે ફાર ' રૂપ પાદતાં લોચનીં । સુખ જાલેં હો સાનળો ॥ ' એ પ્રકારની મહારાજ સાહેબની સ્થિતિ થઈ. ' સર્વ સુખાચેં આગરાંત ' એણે પ્રવેશ કર્યો હતો, અને સુખ સંવેદનથી તેમનું શરીર પુલકિત થયું હતું. ભક્તિભાવથી હાથ જોડી તેમણે રખુમાઈને વંદન કર્યું; રીત પ્રમાણે પત્ર, પુષ્પ, ફલ ને બેટ સુકી. અને પાંદુરંગને ' મક્તિભાવ હા, ઘ્યા સેવા ' એ પ્રમાણે કહીને ' રઘુરાયા, કરી કૃપેચી છાયા ' એ પ્રમાણે પ્રભુને નમ્રતાપૂર્વક વિનંતી કરી ને ' તથાસ્તુ ' એવી અશરીરિણી વાણી ત્યાં સાંભળવામાં આવી એમ લાગ્યું. એટલામાં જ પાંદુરંગને અઠાવેલાં તુલસીપત્રો નીચે પડતાં હતાં; એટલે સર્વને સ્પષ્ટ રીતે જણાયું કે પાંદુરંગે શ્રીમંતને આશીર્વાદ આપ્યો.

અંગત નાયબ સુખાની વિનંતીને અનુસરી પોતાને માટે રાખેલા આસન પર શ્રીમંતની સ્વારી બેઠી. અંગત નાયબ સુખાએ તેમને મુજરો ભોં, ને જાળડી પુષ્પહાર ને પાનસુપારી અર્પણ કર્યાં. તે બધું પ્રેમથી સ્વીકારી મહારાજ સાહેબ રાજમહેલ તરફ જવા નીકળ્યા.

શ્રીમંતની સ્વારી મંદિર બહાર આવતાં જ બંદીવાનો કે જોઓ મહારાજ સાહેબના હુકમથી આજ સવારે છૂટ્યા હતા-

રાજ્યાસિમેકં અર્થ

તે વધાએ આગળ આવી મહારાજ સાહેબનું કૃતગતાપૂર્વક સ્વાગત કર્યું. એમાંના તો ઘણા બધાંકર ગુનેગાર બિહુલમંદિરમાંથી હતા, તો કેટલાંક ગિયારા પરિસ્થિતિનો ને શ્રીમંતનો વળતી ફરિયાદોનો બોમ બન્યા હતા. તેમનાં કર્મ બદલ સ્વારી કાયદાએ નિયત કરેલી સજા પણ તેમનું સ્વાગત કરી જ રહી હતી, ને તેમને તે ભોગવવા સિવાય છૂટકો જ નહોતો. છતાં પણ મહારાજ સાહેબનાં દર્શન કરતી વખતે જાણે અંતઃકરણ પૂર્વક પોતાના કર્મ બદલ પસ્તાવો થઈ ગયો હોય એમ તેમનાં અંધ નયનો ઉપરથી સ્પષ્ટ દેખાત આવતું હતું, ને કેટલાકોએ તો હવે મુન્દામાંથી હાથ ધર્મ નાખવાની પ્રતિજ્ઞા કરી હોય એમ તેમની મુખમુદ્રા ઉપરથી લાગતું હતું.

મહારાજ સાહેબની સ્વારી દર્શન સારું આવતાં કોઠી રાવપુરા ને ન્યાયમંદિરને માર્ગે આવી હતી. તેથી શ્રીમંતની વળતી કરીને આ ભાગના લોકોને દર્શનની અનુસ્વારી ખડેરાવ પમ તક મળી હતી. આમરાજેન્દ્ર રોડ માર્કેટને રસ્તે અને ખડેરાવ માર્કેટ આગળ લોકોને મહારાજ ખડેરાવ દર્શન કરવા ગયા. ત્યારે તેમના દર્શનનો લાભ મળી શક્યો હતો પણ તેજ વખતે મહારાજ સાહેબ સોનાની જગીમાં ગયા હોવાથી સ્વારીનો ઠાક જેવાની તક તેમને મળી નહોતી. તેથી રાજમહેલ જતી વખતે આ માર્ગથી જવું એમ ઠરાવવામાં આવ્યું.

તે પ્રમાણે ન્યાયમંદિર પાસે સ્વારી આવતાં જ આમરાજેન્દ્ર રોડ તરફ તે વળી. ત્યાં છુટા પડતા જણ રસ્તા પર એક પ્રયંત

કમાન ઉભી કરવામાં આવી હતી. વિજયીના રંગબેરંગી દીવાના પ્રકાશમાં તે અપ્રતિમ દેખાતી હતી. સયાજી વિહાર કલબથી માંડીને વચ્ચે-વચ્ચે વિજયીનાં તોરણો લગાડેલા દેખાતાં હતાં, અને તેની ખીજ ખાજુ પ્રદર્શનના મેદાન પાસે ઉભી કરવામાં આવેલી સર્વોત્કૃષ્ટ કમાન દૂરથી પણ સુંદર દેખાતી હતી.

સોફાના જયધોષ ચાલુ હતા; ને સ્વારી પછી આગળના ભાગમાં આવતાં જ રાજમહેલના 'પોર્ચ' સ્વારી રાજમહેલ સુધી આખાપ રસ્તામાં દારખાતું ફેડવામાં આગળ: દારખાતું આવ્યું હતું. જુદી જુદી જાતની ચંદ્રબોતિ, ફૂલગાંઠ, તારક મંડલ, હવાઈઓ વગેરે પ્રકારનું દારખાતું ફેડવામાં આવ્યું. સ્વારીનો આ ભાગ વિશેષ રીતે સર્વને આકર્ષક થઈ પડ્યો હતો. રાત્રે સાડા આઠના સુમારે મહારાજ સાહેબ લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલમાં પહોંચ્યા, આજ સવારથી માંડીને જ કાર્યક્રમોનો ઢગસો થઈ ગયો હતો. તેમને આજ જરા પણ નવરાશ મળી નહોતી. અઢીથી ત્રણ કલાક સુધી સતત હાથીની સ્વારી કરેલી હોવાથી તેમને સહેજ કંટાળો આવેલો. મહાવતે પોતાનો પૂર્ણ જવાબદારી સમજી ફતેહજ ને ખરેખર કાળમાં રાખ્યો હતો. આટલા મોટા જનસમૂહ વચ્ચે અને તે પણ બેંડ ને શરણાક્રમોના અવાજ વચ્ચે, હાથીને હું ફેંસું કરવા હોધો નહિ. તે ધમાનો જનાવરે પણ પ્રસંગ સમજી પોતે ચાકરી કરી મહાવતનો લાજ રાખી. આથી ખુશ થઈ મહારાજાએ મહાવતને એક સોનાનું કડું ને ચાંદીની વીંટી જક્કોસ આપી. પોતાના સ્વામીના હાથમાં આ ભેટ સ્વીકારતાં તે મહાવતનાં ચક્ષુ કૃતચતાયો અને હર્ષથી અશ્રુપૂર્ણ દેખાયાં !

દુકાન ચણુગારની હરીફાઈ

મનુષ્ય સૌંદર્યનો જૂખો છે. તેથી જ ન્યાં ન્યાં તેની દૃષ્ટિએ તે નજરે પડે છે, ત્યાં તે આસક્ત થાય. સૌન્દર્યનું મહત્ત્વ છે. એવું સૌંદર્ય મનુષ્યમાં છે, પ્રાણીમાં છે, કે વસ્તુમાત્રમાં છે, તેનો તે વિચાર કરતો નથી. નવયુવતીનું સૌંદર્ય તેને જેટલો ગાંઠો બનાવી શકે છે તેટલું જ કુદરતનું અપ્રતિમ સૌંદર્ય તેને મુગ્ધ કરે છે. હાસ્યથી અને મીઠી વાણીથી તે પોતાના છોકરાને જેટલા પ્રેમથી મુગ્ધ કરે છે, તેટલા જ પ્રેમથી તે પાગલા કુતરાને ખભે બેસાડી નાચ નચાવે છે. એકાદ શુભાગનો છોડ જોઈ જેટલો તેને સતોષ થાય છે તેટલો જ એક નવયુવતીના કેશકલાપને જોઈને તેને મુખની લાગણી થાય છે.

મનુષ્ય માત્રની આ સૌંદર્યસંકિત લક્ષમાં લઈ બહેપારી માણસો તેનો ધણો જ ઉપયોગ દુનિયામાં કરે છે. આ ઉપયોગ કેવો કરવો? એ એક પ્રકારની વિદ્યા હોઈ પાયાત્મ હોઈએ તે હસ્તગત કરી હોય એમ આશ્ચર્યને લાગે છે. એક વેપારીની જ વાત લઈએ. પોતાનો માલ ખપાવવા તે આમણા કરતાં વધારે મુક્તિપ્રયુક્તિઓ લાવે છે. એમ આપણે કણુત કરવું જ પડે. માલની ઉત્તમતા, સિદ્ધિવાણી, દુકાનની આકર્ષક સજવટ વગેરેની વેપારીઓને ખબર હોતી નથી, જોકે વેપારીઓનો આધાર તો એ વસ્તુઓ ઉપર જ છે, અને જે થોડા લોકોને આ જુવધાનો અભ્યાસ હોય છે તેમને કુદૈવે ઠોષ લક્ષ આપતું નથી.

કે સવાજીરાવ સહારાજી સાહેબના ધ્યાનમાં આ વાત આવી હતી. અંગ્રેજીમાં જોને Window dressing કહે છે તે વેપારના ઉત્કર્ષનું અથવા તો પોતાની પાસે ઘરાબો ખેંચવાની દૃષ્ટિએ એ

દુકાન શણગારની હરીફાઈ

કેટલું અંતર્ધનું છે, તેમજ તેની સાથે પાશ્ચાત્ય લોકો અને તેમાંથી જેઓ અને અમેરિકન લોકો કેટલો પ્રબળ દુકાન શણગારની ખર્ચો કરે છે, તે તેમણે પ્રત્યક્ષ જોયું હતું. પદ્ધતિ સને ૧૮૮૭ માં તે પ્રથમ વિલાયત ગયા.

તે વખતેજ તેમના ખ્યાનમાં આ વાત આવી. તે વસ્તુ પોતાને ત્યાં શરૂ કરવાનો તેમણે તે વખતે પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેમાં તેમને યશ મળ્યો નહિ. અજ્ઞાનતાને લીધે તથા “ જીનું” એ સોનું” એ પ્રમાણે માનનારા વેપારીઓનાં મનમાં તે વાત તે વખતે ઉતરી નહિ. અનાવશ્યક વાન પર ખર્ચ કરવાનો અર્થ શું? એવી માન્યતા તે વખતે પ્રવર્તેલી. શિક્ષણ, અનુભવ, તે પરદેશની રીતમાતને લીધે ધીમે ધીમે વૃત્તિ બદલાઈ ગઈ, ને પછી આપણા વેપારીઓને જાહેરાત અને દુકાન સજ્જવટની મહત્તાનો ખ્યાલ આવ્યો. આ દિશામાં હરીથી પ્રયત્ન કરી જોવાની આ તક સારી છે એવું સાગતા સવાજીરાવ મહારાજાએ દર વર્ષે દુકાન સજ્જવટની હરીફાઈ શરૂ કરવાનો ક્રમ કરી ઉત્તમ ને આકર્ષક સજ્જવટ બદલ વેપારીઓને ધનામો આપવાની પદ્ધતિ શરૂ કરી.

શ્રી. પ્રતાપસિંહ મહારાજાના રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે આવી હરીફાઈ કરવાની દુકાન સજ્જવટના કાર્ય- રાજ્યાભિષેક સ- ક્રમમાં ઉત્તેજન મળશે તેમજ વડોદરા નગ- મારાંજમાં શણ- રીનો શુગારસાગ વધુ સારો દીપી ઉઠશે ગાર હરીફાઈનો એમ લામચાથી સજ્જવટના કાર્યક્રમનો કાર્યક્રમ: સમિતિની સમાવેશ રાજ્યાભિષેકકાર્યક્રમમાં કરવામાં નીમણુક આવ્યો.

આ સાથે સરકારે વડોદરા શહેર સુધરાઈના અધ્યક્ષ મે. રાજરત્ન

રાબ્યાસિયેક અન્ય

(હવે રાજપ્રિય) મોતીલાલ છોટાલાલ દેસાઈના અધ્યક્ષ હેઠળ એક સમિતિ નીમી. આ સમિતિમાં પ્રથમ પાંચ સરકારી અધિકારી અને બે પ્રતિષ્ઠિત સદ્ગૃહસ્થો નિમવામાં આવ્યા હતા. આ સમિતિએ પછીથી લેડી કૃષ્ણમાચારી સૌ. અરુણાદેવી મુકરજી, સૌ. સુભદ્રા-આઈ પગાર ને રા. પ્રતાપરાવ ખાસેરાવ જાધવની સલાહદ તરીકેની નિમણૂક કરી દીધી. રા. તારાચંદ પોપટલાલ અડાળળ સેક્રેટરી હતા.

સમિતિના કામ માટે ને ઇનામ સારૂ સરકારે એક હજાર રૂપિયા મંજૂર કરી દીધા. આ પૈસાનો ઉપયોગ કેવો કરવો ને ક્યા ધોરણ પર હરીશાઈ ધડવી એ જાણું સમિતિએ પ્રથમ નક્કો કર્યું. આગળ ઉપર સમિતિએ એ ધોરણે એક હસ્તપ્રતિકા દ્વારા લેખિતે જાહેર કર્યું. રોચનથી પાણીદરવાજા, ચોખ્ખીથી ચાંપાનેર દરવાજા, હાંડિયાનગરથી રાજમહેલરોડ— આ ભાગમાં દુકાનો હરીશાઈમાં બાઈ લઈ શકે; અને જેની દુકાન સળવટ સમિતિની દૃષ્ટિએ ઉત્તમ હરશે તેને સોનાચાંદીના વિહલાઓ તથા પ્રમાણપત્રો આપવામાં આવશે એવું જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું. દુકાન મધ્યેની સ્વચ્છતા, માલની ગોઠવણી શોભા, ગ્રાહકોને સળનારી સવસતો, ગુમાસ્તાઓની હોંશિયારી બાવ, વજનમાપ, રોચનાઈ ને અભિનવતાની, ઇનામ આપતી વખતે, ગણતરી કરવામાં આવશે, એવી ચોખ્ખવટ તે વખતેજ કરવામાં આવી હતી.

આ હરીશાઈ સારૂ તા. ૨૬ એપ્રિલનો નક્કો દિવસ કરવામાં આવ્યો હતો. હેતુ એજ હતો કે આજ દિવસે પેટા સમિતિઓની શ્રી. મહારાજ સાહેબની સ્વામી વિહસમંદિર નીમણૂક બહેપારી- મોટા સમારંભ માટે જનાર હોવાથી આ સળવટ નજરેજ જુવે. હરીશાઈના ક્ષેત્રના પાંચ વિભાગ પાડી, તે ભાગની ઉત્તમ

સળવટવાળી દુકાન નહીં કરવા સમિતિએ પાંચ પેટા સમિતિઓ નીમી. આ પેટા સમિતિઓએ ઉત્તમ ઠરાવેલ દુકાનોમાંથી શ્રેષ્ઠ કંઈ ને કનિષ્ઠ કંઈ એ ઠરાવવા એક પરીક્ષક મંડળની નિમણૂક કરી.

આ પેટા સમિતિઓએ ને પરીક્ષક મંડળે તા. ૨૬ ને ૨૭ એપ્રિલના રોજ સર્વ દુકાનો જોઈ કંઈ દુકાને ઉત્તમ સળવટ કરી છે એ નહીં કરવાનું ઠરાવ્યું. સળવટની આ હરીફાઈ જોવા પૂબજી લોકો આવ્યા હતા. આ હરીફાઈ નિમિત્તે લહેરીપુરાથી માંડવીના બાગમાં, નીચેની સુંદર કમાનો ઉભી કરેલી જોઈ પ્રેક્ષકો પ્રશંસાના હિમારો કાઢતા હતા.

(૧) ચાંદીસોનાના દાગીનાની બનાવેલી કમાન.

(૨) તાબાપિત્તળના વાસણનું કરેલું વેરણ.

(૩) રેશમી મુતરાઉ વસ્ત્રની કરેલી કમાન.

કમાનનો આ પ્રકાર વડોદરામાં તદ્દન નવો હતો. લોકોને તો તે ધણોજ પસંદ પડ્યો હોવાથી આમળ જાવિયમાં નગરશુગારના સમયે તે હરીથી ચરી એમાં શંકાને સ્થાન નથી. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પણ આ બધી શયુમાર હરીફાઈ જોઈને ધણું પ્રસન્ન થયા હતા.

જે દુકાનની સળવટ ઉત્તમ હતી તેવા પાંચ વેપારીઓને સુવર્ણપદ આપ્યા : (૧) ચોકશી હોટાલાલ હીરાલાલ, (૨) કંસારા મોતીલાલ હોટાલાલ, (૩) અબ્દુલ હાદર ઇસ્માઈલ, (૪) અબ્દુલ હામમ તૈયબલી અને (૫) નટવરલાલ ચીમનલાલ ઠાપડીઆ. તે ઉપરાંત ૩૦ સોનાના ગિફ્ટવાળાં અને ૧૦૦ ચાંદીનાં પદ્ધો પણ આ હરીફાઈમાં જાગ લેનારા વેપારીઓને આપવામાં આવ્યાં હતાં. એકદરે આ કાર્યક્રમ જુદું જ સારી રીતે ચાર પડ્યો હતો.

રાજ્યાભિષેક અન્ય

વડોદરા શહેરનો શુભારંભ

શ્રી મહારાજા સાહેબના રાજ્યાભિષેકનું મુદત નક્કી થતાંજ

તે સમારંભને યથસ્વી કરવા સાર જે તે

શહેર શાણુગાર બધાજ કામમાં લાગી ગયા. આ બધામાં

અને રોશની શહેરને શણુગારવાનું ને, રોશનકરવાનું કામ

કંઈ થોડું મહત્ત્વનું ન હતું. અદ્ય સમય-

માંજ તે બધાને પસંદ પડી નહીં, અથવા તો સર્વેને તેની પાઠ

કાયમ રહી જાય તે રીતે કરવું વિકટ જ હતું, પરંતુ બાંધકામ

ખાતું, વિદ્યુતખાતું, બાગખાતું અને શહેર સુધરાઈની અવિરત

કાર્યદક્ષતાને સહકાર ને લીધેજ તે કાપને મનપસંદ બનાવ્યું એ

બાબતમાં જરૂર સંશય નથી. ખરેખર, આ કાર્યમાં આ બધા

ખાતાઓની કાર્યનિષ્ઠા ને કાર્યદક્ષતા તરી આવે છે.

શહેરશાણુગાર પૂર્વેનું પ્રથમ કાર્ય તે શહેર સફાઈ. જો કે

આ કાર્ય તો રોજનું હોવા છતાંપણ આવું

ધ્વજપતાકાથી શુભ નિમિત્તવાળા કાર્ય વખતે સુધરાઈ

શાણુગાર વિશેષ કાળજીપૂર્વક તેને હાથમાં લે, છે. આ

પ્રમાણે શહેર સુધરાઈએ રોજનમાં પાણી

દરવાજા સુધી ને ગોવાગેટથી ચાંપાનેર દરવાજા સુધીના સર્વભાગોની

સાફસફી કરી. આ સ્વચ્છતાની રીત જોઈને વિધાયતમાં આસતા

આવેલ (Spring clean up campaign) વસંત ઋતુની

સ્વચ્છતાસપ્તાહ યાદ આવતી હતી. આ સપ્તાહ દરમ્યાન જેમ

શિયાળામાં ધુમસને લીધે જામેલો મેન સાફ કરીને જમડેલી ઇમાર-

તોને સ્વચ્છ સફેદ કરવામાં આવતી, તેજ પ્રમાણે શહેર સુધરાઈએ

રાજધાનીનો સર્વ કચરો વાળીને સાફ કર્યો. તે ઉપરાંત પોતાની

સિંકીનાં મકાનોને સફેદ રંગીને, ધ્વજપતાકા ચડાવીને રોશાય-

માન બનાવ્યાં. સારી સ્થિતિના લોકોએ પણ આ પ્રસંગને લાભ લઈ પોતાનાં ઘર રંગાવ્યાં, ન્યારેં ગરીબોએ પોતાની સ્થિતિ મુજબ પોતાનાં ઘર નમુનેદાર બનાવ્યાં. વડોદરાનાં અખ્ય સરીયામ રસ્તા પર ફેટલીય બબ્બ સરકારી ઇમારતો છે. બાંધકામ ખાતાએ આ ઇમારતોને, પુલોના કંઠેડાને, તેમજ ઉપવનોની નાની સરખી વાડ વગેરેને વિવિધ રંગોથી સુશોભિત કરી મંગલકાર્યસૂચક ધ્વજ ને પતાકા તેમજ વેલીઓને તોરણોથી શોભાવમાન કરી.

૬. શ્રી સયાશ્રવ મહારાજની દારકિદી દરમ્યાન વડોદરા ના બાણ દેખાવમાં થોડો ઘણો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો. વિસ્તૃત રજમાર્ગ, તેની બંને બાજુએ આવેલી વૃક્ષાવલી, ઠેકઠેકાણે ઉભા કરવામાં આવેલાં પુતળાંઓ, શાળા ને કોલેજો, હવાખાના, સરકારી કચેરીઓ ને બીજા સાર્વજનિક કામો માટે બાંધેલી સુંદર ઇમારતો, લોકોને બરપૂર હવા ને ખુશ્કી જગ્યા, તે ઉપરાંત ચાકેલા માણસને વિશ્રાંતિ મળે એ હેતુથી તેમાર કરેલાં 'વિશ્રાંતિસ્થાનો' ને લીધે નરેખર શહેરની શોભા અનુપમ વધી હતી. રજાબિગેકને પ્રસંગે આવેલા મહેમાનોને અધિક સુદર દીસે તે હેતુથી બાંધકામ ખાતાએ શહેરમાં ગુદાગુદા ચોકમાં સુંદર કમાનો ઉભી કરવાનું નક્કી કર્યું.

તે પ્રમાણે પહેલી કમાન કમીટીનાગના પ્રવેશદ્વાર અગળ ઉભી કરવામાં આવી. તેનું બાંધકામ મીકની દિનિદિબાગ આગ- દલાસિક પહોંતનું હતું. તેમજ આગુબાગની બાજુની કમાન નં. ૧ કુદરતી વનરાજીને લીધે તે વધુ સુદર દેખાતું હતું. આ કમાનોની છેક ઉપર બંને

બાબુએ “ સ્વાગતમ્ ” (Welcome) એવા સુદર અક્ષરો
ચિતપી હતા. તે ઉપરાંત તેના જેવ યાંબસાની બાબુમાં ૭' x ૩"
એ આકારનાં શિવપાર્વતીનાં અને લક્ષ્મીનારાયણનાં ચિત્રો દોડાં
હોવાથી શોભામાં એક વંધારો થયો હતો. કમાનોના મધ્ય ભાગમાં
વડોદરા સંરચાનનાં જીન ધંર, જીન તખ્ત અને ‘ જયમહાદેવ ’
એવાં ઝાંપકં ચિહ્નો દર્શાવનારી ઢાંઢો (Coat of Arms)
લટકાવેલી હોવાથી આ મરાઠા સંરચાન છે એમ કેટલાંક બાબુકે
પથ શહેરમાં પ્રવેશ કરતાં પહેલાંજ કહી રહે.

ખ્રી.શ કમાન ઢોડીના ચોકમાં કરવામાં આવી. તેનું બાંધકામ
ઔચિત્ય પદ્ધતિનું હતું. તેના મધ્યભાગ
ઢોડી આગળની ઉપર ભગવો ઝંડો ઉડતો હતો અને તેની
કમાન, નં. ૨ નીચે શ્રોમંત યુવરાજ રત્નોસિંહની એક
રંગીન સુંદર છબી જનાર આવનારનું
ધ્યાન ખેંચે એવી હતી. તેના યાંબસા પર રાજા પૃથ્વીરાજ, અકબર,
મહારાજા પ્રતાપસિંહ ને શ્રી. જયપતિ શિવાજી મહારાજનાં
તેલચિત્રો લટકાવ્યાં હતાં.

ચિમનાભાઈ ટાવર પાસે ઉભી કરેલી કમાન તદ્દન સાદી
હતી. તેની ઉપર ફક્ત ‘ હાર્દિક અભિનંદન ’
ચિમનાભાઈ ટાવર (Hearty Greetings) એટલાજ
આગળની કમાન, અક્ષરો લખેલા હતા. ટાવર છોડીને જરા
નં. ૩ આગળ જતાં આપણે જ્યુબિલીબાગ ને
તેમાં આવેલી જોધિસરવની કમળના આસન
પર બેઠેલી મૂર્તિ નેખે છીએ. આ બાગ હંમેશ લીલોજ દેખાય
છે ને ત્યાંની લાલો વનરાજી ફેફળ, અહા! કેટલાય અમિત

મુસાફરો આરામ લેતા બેઠા હોય છે. આ પાર્શ્વભૂમિને સળયેલી એક સુંદર શેવાળની કમાન આ બાગની જ્યુબિલિ બાગ પાસે બાંધી હતી. તે બે કે સાદી હતી, આગળની કમાન, છતાંય તેમાં તસુએ તસુ નવીનતા જણાતી નં. ૪ હતી.

ન્યાયમંદિરની પશ્ચિમ બાજુએ જવાહર હોટેલ ને આ અધ્યાપન પાઠશાળાને લગભગ આવેલા ન્યાયમંદિર આગળ બાગમાં એક કમાન ઉભી કરવામાં આવી હતી. નં. ૫ હતી. નારદ, દત્તાત્રય, સરસ્વતી અને દુર્ગા-દેવીઓનાં ચિત્રો તેને શોભાવી રહ્યાં હતાં. આ કમાન પર વડોદરાની સર્વ પ્રજાને ખુશાલકર્તા ' Long Live Their Highnesses ' ' શ્રી. મહારાજ સાહેબને શ્રી. સો. મહારાણી સાહેબ ચિરામ્ ચાવ ' એ પ્રકારનો અંગ્રેજી મુદ્રાલેખ ચિતરવામાં આવ્યો હતો.

ઉપરની પાંચેય કમાનોને બાજુમાં મુદ્રા દે એવી અત્યંત કમાન લક્ષ્મીવિલાસ મહેલના કરવાળની લક્ષ્મીવિલાસ રાજ-બહાર, પ્રદર્શનમેદાનની પાસેજ, ઉભી મહેલ આગળની કરવામાં આવી હતી. તેની ચારેય બાજુએ કમાન, નં. ૬ વડોદરા સંસ્થાનોનાં આશ્પત્રવન દર્શાવતાં કાચ પર કાઢેલાં ચાર સુંદર ચિત્રો ગોઠવ્યાં હતાં, તેમજ તે ચિત્રો રાહદારીઓનું ધ્યાન ખેંચી આકર્ષે તેનાં હતાં. તે કમાનોની છેક ઉપર ' Long Live Their Highnesses ' એ પ્રમાણેના પ્રજાભાવસૂચક લેખ ચિતરેલાં હતાં, તે તેની નીચે શ્રી. મહારાજ સાહેબ ને શ્રી. સો. મહારાણી સાહેબની લગ્નગોળાકાર રંગિત ચિત્રકૃતિ ગોઠવવામાં આવી હતી. રાત્રે ન્યારે

-રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

-તે પ્રકાશમાન થતી, ત્યારે તેના પ્રકાશમાં મહારાજ સાહેબ તેમજ મહારાણી સાહેબનાં ચિત્રો ઘણાંજ સુંદર વ્યક્ત થતાં હતાં.

શહેર સુધરાઈનાં તેમજ સરકારી માલિકીનાં મકાનોને ધ્વજ પતાકાથી શણગાર્યાં એ વાત ઉપર કહેવામાં શહેરનો શણગાર આવેલો છે. આ શિવાય મુખ્ય રાજમાર્ગો પણ એજ પ્રમાણે સજાવવામાં આવ્યા હતા. માંડવીથી રાજમહેલ, માંડવીથી ઢાડી ને ઢાડીથી રાજમહેલ એ ત્રણજ રસ્તા લઈએ તો પણ તેજોને એવીજ ઢબથી શણગારાયેલો જોઈ શકાય. ધ્વજ પતાકા, વિજળીના દીવાનાં તોરણો, તેમજ કાચના પ્યાલામાં કોપરેલના તેલથી જ્વલિત દીવાઓએ તો રસ્તાની શોભા વધારી જ હતી, તે છતાંય ઢોકોઢાણે ઉભા કરવામાં આવેલા, ગોળ તેમજ ચોરસ સ્તંભો, ને તે ઉપર ચડાવેલી દીપમાળાઓ શોભામાં વધારો કરી રહી હતી. આ શિવાય અલકાપુરીમાં જે ચોકમાં કે. શ્રી સયાજીરાવ મહારાજનું અર્ધ-પુતળું મુકવામાં આવ્યું છે ને પ્રતાપનગમાં જે રસ્તાપર શ્રી. પ્રતાપસિંહ મહારાજનું અર્ધપુતળું સ્થાપવામાં આવ્યું છે, તે બધાનેય આ પ્રમાણે જ શણગારવામાં આવ્યાં હતાં. આ પુતળાંઓ પર રાત્રે વિદ્યુતપ્રકાશની જ્યોત નાખવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી હોવાથી તે દૈન્ય દિવસ કરતાં રાત્રે વધારે મનોહર દેખાતું હતું.

વડોદરા શહેરનો આ શૃંગારસાજ લોકો રાતે જ ટગર ટગર જોયા જ કરે એ હેતુથી રાજ્યાભિષેક વિદ્યુતપ્રકાશ અને પ્રસંગે શહેરના સર્વ વિદ્યુતદીવાઓ પ્રકાશિત કરવામાં આવે એ પ્રમાણે વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. આ ઉપરાંત નગરનામ, ગા, સયાજી જીનો સરકારી વાડો, ન્યાયમંદિર, શ્રી સયાજી

મુગ્ધાસય. સરકારી છાપખાનું વગેરે ધમરતોને સુંદર રાશનીથી શણગારવામાં આવી હતી. વિશેષમાં તરણાં તેમજ નાના નાની હોડીઓમાં કાચના પ્યાલામાં દીવા ગોઠવીને તેને સુરસામરમાં છુટ મુકવામાં આવ્યા હતા. આકાશમાંથી તારકમંડળ નીચે આવીને જણે રમત રમવી શરૂ કરતા હોય એ પ્રમાણે જોનારને લાગતું હતું.

પણ આ બધાંયે એક બાજુ મુઠ્ઠી દે એવી રાશનાં તે લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેવનો ઈમારત પર ને લક્ષ્મીવિલાસ રા- તેના વિશાળ ઉદાનમાં કરવામાં આવેલી જમહુંલ ઉપર, અને હતી. રાજમહેવનો બહારનો દેખાવ ને તે તેના બાગમાં અ- ઉપરનું બેસું ઢાવર દરથી જોનારને અપ્પ ભુત રાશની રીતે દેખાવ એવા હેતુથી રાજમહેવનો ઈમા- રત પર વિજળીના દીવા લગાડ્યા હતા. દરબાર હોલનો બાગ રાજેરગી વિદ્યુતદીપોથી શણગારવામાં આવ્યો હતો. રાજમહેવના ઉત્તર બાગ તરફની અગાથી ને તે ઉપરના મિનારાઓ પણ તેજ પ્રકારે વિદ્યુતદીપથી સુશોભિત કરવામાં આવ્યા હતા.

દરબારહોલના દ્વારમંડપથી ગોપુર દરવાજા સુધીના રસ્તા અને તેની બંને બાજુએ આવેલી ફૂલછોડની ઘટાઓ સજાવવામાં ખરેખરી ઇમાયાતુરી દાખવવામાં આવેલી હતી. આ બાગમાં ચિત્ર- વિચિત્ર રંગના વિજળીના દીવાના પાચ તોરણો બનાવ્યા હોવાથી, પ્રદર્શન મેદાન નજીકની કમાન પાસેથી જોનારને તે ફેટલાંચ તોરણો હશે એવો ભાવ થતો. એમાના ફેટલાંચ તોરણોના દીવા થેડીવાર પ્રકાશે ને થોડીવાર જાંબ યાજ, એ જોવામાં પ્રદર્શને પણ આનંદ થતો હતો. આ ઉપરાંત બાગમાંની લીલોતરી ઉપર સપોકારે દીપમાલા કરવામાં આવેલી હતી. દુગ્ધી તેને જોનારને ' પ્રજ્ઞા

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

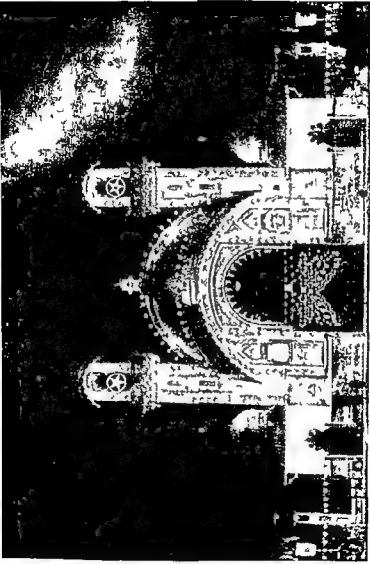
યદ્ યદ્ તદ્વપિ સમરેષાં નયતયી.” (શાકુન્તલ ૧-૯)
એ કવિકુલગુરુના વચનની સાર્યક્તા મનમાં અનુભવાતી હતી.
રાજમહેલના પશ્ચિમ ભાગ તરફના ઉદ્યાનમાં તેમજ તેની આશુ-
બાશુના પ્રસરેલા માર્ગોમાં આ પ્રકારની રોશનાઈ કરવામાં આવી
હતી. પવનના સપાટાને લીધે આ દીવાની જ્યોત જ્યારે હાલજા
માંડતી, ત્યારે જાણે દીપ્તિસાગર જ હાલતો હોય તે પ્રમાણે
લોકોને ભાસ થતો હશે.

ગોપુર દરવાજા ઉપર પણ આ તરેહની જ હાલજામ રોશનાઈ
કરવામાં આવી હતી બધાય કરતાં સૌથી
લક્ષ્મીવિલાસ મોડું આશ્ચર્ય તે વિનળીને મધ્ય પક્ષી
રાજમહેલના અને નીચાં દીવાઓ હતા આ પ્રકાશ-
ગોપુર આગળ નળીઓએ ગોપુરની મનોરમતા વધારી દીધી
મનોહર દૃશ્ય હતી કે તેને વર્ણન કરવા માટે ભાષામાંથી
શબ્દો ન જડે. આ દરવાજા પર લગાડ-

વામાં આવેલી શ્રી મહારાજ સાહેબ ને શ્રી સી. મહારાણી
સાહેબની રંગિત છબી, હાલનું (ગ્રેટ ઓફ આર્મ્સનું) ફલક,
તેમજ ધ્રુમટ પરના તારામંડળ રાત્રિની વેળાએ કંઈક અવનવી જ
શોખા ધારણ કરતા હતાં.

આવી રોશનાઈ વડોદરામાં પૂર્વે કદી થઈ નથી, ને આ
બધું જોનારાઓને પોતે સ્વપ્નામાં તો નથી જોતા ને, એ
પ્રકારની ભાવના થઈ આવતી હતી આ આભાસ કરનાર દૃશ્ય
જોઈ, રાજ-રાણીને અનુલક્ષીને Long May They Reign.
એ પ્રમાણેના ગોપુર પર લખેલા શબ્દોનો અર્થ કરીને લોકો
જોલતા, “ શાત પ્રતાપ નૃપતિ ચિરકાળ રાજ્ય કરે. ”

हस्तीबिलास राजवाड़ा

પ્રકરણ ચોથું

રાજ્યાભિષેક સમારંભ (ચાલુ)

ગુરુવાર : તા. ૨૭-૪-૩૯.

પટેલ અને મતાદારોને પોશાક આપવાનો દરખાસ્ત

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને પોતાના રાજ્યના બધાં ગામેના મુખ્ય માણસોને રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે મળવાની રાજ્યના પટેલો તીવ્ર ઇચ્છા હતી. તેથી તેઓશ્રીએ હુકમ અને મતાદારોને કોર્ટ કે રાજ્યના તમામ પટેલો અને મતા-શ્રીમંતનું હાથ-દારોને રાજ્યાભિષેકસમારંભમાં રાજ્ય ભરેલું નિમત્રણ તરફથી નિમંત્રણ આપવું. શ્રીમંતની આ સૌજન્યપૂર્ણ આજ્ઞાને લીધે રાજ્યાભિષેક મુખ્ય સમિતિના પ્રમુખની સહીવાળાં નિમત્રણો સરમુખા દ્વારા બધા પટેલો અને મતાદારોને મોકલાવામાં આવ્યા. નિમંત્રણ તા. ૨૬-૪-૩૯ થી ૨૮-૪-૩૯ મુધીનું, એટલે ત્રણ દિવસનું, હતું પટેલો અને મતાદારો રાજ્યના પરાણુઓ તરીકે ન્યારે વડોદરે આવે ત્યારે તેમને ઓળખવામાં સરવતા પડે એટલા માટે તેમના ઉપર સરમુખાએ નિમત્રણપત્રિકાની સાથે પરિચયપત્રિકા પણ મોકલી હતી, અને સાથે સૂચના કરી હતી કે જે લોકો વડોદરે આવવાના હોય તેમણે પોતાની પરિચયપત્રિકા ઉપર પોત પોતાના મહેમુદી અધિકારીની સહી લઈ લેવી, અને ન્યાય તેઓ વડોદરે આવે ત્યારે તેમણે તે પરિચયપત્રિકા સ્વાગત સમિતિને દેખાડવી.

રાજ્યાભિષેક અન્ય

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે એક બીજો હુકમ કર્યો કે પટેલો અને મતાદરો રાજ્યપરોણા તરીકે આવે તેમને રહેવાની, ખાવાની, હરવા કરવાની વગેરે બધી સવડ સરસુનાંજી જાતે કરી આપવી, અને તેમના મુખ અને અનુકૂળતા માટે બધાય-શ્રમ અને ખર્ચ કરવો.

શ્રીમંતની આજ્ઞાને અનુસરીને સરસુનાંજી જુદાં જુદાં ખાતાં-આમાંથી માણસો પસંદ કરીને પોતાના પ્રમુખપદે સત્તર સભ્યોની એક 'વ્યવસ્થાપક' સમિતિ નીમી. વધારાના સભ્યો નીમવાની અને પેટાસમિતિઓ નીમવાની સત્તા આ વ્યવસ્થાપક સમિતિને આપવામાં આવેલી હતી. સમિતિએ પરોણાઓને માટે ઉતરવાની, જોજન કરાવવાની અને બીજી જરૂરી વ્યવસ્થા કરી દીધી. સરકારી નિશાબોનાં મકાનો અને ચાર ખાનગી ધર્મશાળાઓ ઉતારાને માટે નક્કો કરવામાં આવી. પરોણાઓને પોતાની સાથે બીછાલું લાવવાની સુચના કરવામાં આવેલી હતી. પરોણાઓની દેખરેખ રાખવા માટે દરેક મહાસભાથી બે તજ્ઞાદીઓ અને એક તજવીજદારને વડોદરે બોલાવવામાં આવ્યા હતા.

આખામંડળના વાથેર પટેલોએ શ્રીમંત સરકારને અરજ કરી કે વડોદરે આવવા માટે અમને દરેકને આખામંડળના વા- શરૂઆતમાં ત્રીસ રૂપીઆ ઉછોના આપો. થેરોને ખાસ સવ- અને ત્રણ માસની અંદર અમે બધી રકમ લત-રેલ્વેની સગવડ સરકારને પાછો આપી દઈશું. શ્રીમંત સરકારે હુકમ કર્યો કે વાથેરોને જોખતા રૂપીઆ આપવા. એકંદરે રૂ. ૬૩૧) આપવામાં આવ્યા હતા. પાછળથી નેક નામદાર દીવાન સાહેબે વાથેરોની ગરીબાઈ ખ્યાનમાં સંધને તે બધી રકમ માંડી વાળવા હુકમ કર્યો. રેલ્વેના અધિકારી-

પટેલ અને મતાદારોને પોશાક આપવાનો હરબાર

ઓને શ્રીમંત તરફથી વિનંતી કરવામાં આવી છે. રાજપાલિકે સમારંભમાં ભાગ લેવા આવનાર પટેલો અને મતાદારોને ઓછે જાડે મુસાફરી કરાવવી, પણ રેલ્વે/કંપનીએ એ વાત સ્વીકારી નહિ; પરંતુ સ્પેશિયલ ટ્રાઈઓ દોડાવવાનું અને બધા મુસાફરોને બધી સવડ આપવાનું વચન આપ્યું.

પટેલ-મતાદારોને પોશાક આપવાને માટે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે જાતે જ પાધડી અને દુપટ્ટાનો નમુનો પોશાકની વ્યવસ્થા પસંદ કર્યો હતો; અને અહેર-બહુમાન સમિતિને તે પ્રમાણે જોડતી પસ્ટાઓ આણવા સૂચના આપવામાં આવેલી હતી. મહેસુલી અધિકારીઓએ આપેલી માહિતી પ્રમાણે પટેલ-મતાદારોની એકંદર સંખ્યા ૧૦,૫૦૦ ની હતી. ૬૬૬ લોકો એક કારણે કે બીજા કારણે વડોદરા નહિ આવી શકે એમ માનીને સમિતિએ ૮,૪૫૦ પાધડીઓ અને દુપટ્ટાઓ ખરીદ્યા, અને મહેસુલી ખાતાને ૭૦૦૦ પાધડીઓ અને દુપટ્ટાઓ આપ્યા. સરમુખાએ વડોદરા મહાધના નવ તલાટીઓને અને પોતાની કચેરીના ફેટલાક કારકુનોને કામ માટે બોલાવ્યા, અને હરબારમાં પટેલ મતાદારોને પોશાક આપવાને માટે એક પાધડી અને એક દુપટ્ટાવાળા બંડલો તૈયાર કરાવી દીધાં.

૨૫-૪-૩૯ ની સાંજે વડોદરા પહોંચ્યા એવી રીતે બધા પટેલ મતાદારોએ આવવું એવી સૂચના પંચાણાઓનું બધા મહાત્રોમાં મોકલવામાં આવી હતી. આગમન છતાં પણ ૨૫ મી તારીખની સવારે લગભગ ૫૧૧ પુરોણાઓ વડોદરા આવી પહોંચ્યા. ફેટલાક અમરેલી પ્રાંતમાંથી, ફેટલાક એખામડળ

વિભાગમાંથી, અને બાકીના વડોદરા પ્રાંતના બાદરજી અને સંજેડા મહાસમાંથી ધણુખરા પટેલ મતાદારો ૨૫ મીની સાંજે જ આવી પહોંચ્યા. આ દિવસે એકંદરે પરાણાઓની સંખ્યા ૩,૬૮૫ હતી. તા. ૨૬ મી અને ૨૭ મીએ પણ પરાણાઓ આપ્યા કરતા હતા. આ પરાણાઓની તપસીલ નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) મહેસાણા પ્રાંતમાંથી	૧,૬૦૦ પરાણા
(૨) વડોદરા "	૩ ૪૧૫ "
(૩) નવસારી "	૩૩૨ "
(૪) અમરેલી "	૧૮૭ "
(૫) જોખામંડળ વિભાગમાંથી	૩૮ "

એકંદરે સંખ્યા ૫,૮૭૨

વડોદરા અને ગોધાગેટ સ્ટેશનોએ આ બધા પરાણાઓનો સમિતિ તરફથી સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો, અને તેમને પોતા-પોતાને સ્થાને લઈ જવામાં આવ્યા હતા. દરેક સ્થાનમાં નોકરીની અને દવાની વ્યવસ્થા કરવામાં આવેલી હતી.

બધાય પહેલો અને મતાદારો એકી વખતે એક મંડપમાં બેસી શકે એમ ન હતું. તેથી તેમને પોતાક બે દરબારો : ૧૨- આપવાના બે દરબારો ભરવામાં આવ્યા બાર મંડપ હતા. પહેલો દરબાર તા. ૨૭ મીની સવારે, અને બીજો દરબાર તે જ દિવસે સાંજે ભરવામાં આવ્યો હતો. સવારનો દરબાર પેટલાદ અને બાદરજી મહાસ સિવાયના વડોદરા પ્રાંતના પહેલો અને મતાદારોને માટે રાખવામાં આવ્યો હતો, જ્યારે બાકીનાઓને માટે સાંજનો દરબાર

રાખવામાં આવ્યો હતો. દરબારને માટે પ્રતાપસિંહ જીમખાનાની પશ્ચિમ બાજુએ ઇજનેર ખાતાએ એક વિશાળ મંડપ તૈયાર કરાવેલો હતો. મંડપની બે બાજુઓ દરબારી મંડળીને માટે હતી, અને વચમાં શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ અને બીજા માનવંતા પ્રણેતાઓ માટે વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી. મંડપની શોખા અતિ મનોહર હતી. આ મંડપની સામે ફરાસખાતાએ ૩૫૦૦ માણસો માથા એવો એક સુંદર વિશાળ મંડપ ઉભો કર્યો હતો. પટેલ-મતાદારોને આ મંડપમાં બેસવાનું હતું.

દરબાર મંડપ આગળ પાયગા અને પાયદળની ઢુકડીઓ

ઉભી રહી હતી, અને પ્રવેશદ્વાર આગળ યૌવ

પટેલ મતાદારોની સ્થાિટો ઉભા રહ્યા હતા. પટેલ મતાદારોને બેસવાની વ્યવસ્થા: સો સોની પચ્ચાસ હારોમા બન્ને બાજુએ તેમને સૂચના મહાસવાર બેસાડવામાં આવેલા હતા. મંડ-

પમાં જુદા જુદા માણસોને જુદે જુદે ઠેકાણે

ઉભા રાખવામાં આવ્યા હતા. અને તેથી બધી વ્યવસ્થા સુચવાઈ રહેતી હતી. બધા પટેલ મતાદારોને શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને મુજબ કેમ કરવો, પોશાક લેવાને માટે શ્રીમંતની પાસે ફેવી રીતે જવું, પોશાક ફેવી રીતે લેવો. અને પાછીથી ફેવી રીતે પાછા ફરવું વગેરે બ બતાવેલ સવિસ્તર સમજાવવામાં આવી હતી, અને તેનો એક પ્રયોગ પણ કર્યો હતો. આ દરબારમાં ને. ના. દીવાન સાહેબ, કેટલાક સરદારો, મંત્રીમંડળના સભ્યો અને ખાનાના અધિકારીઓ હાજર હતા.

સવારનો દરબાર

૧. પોતાના પરમકૃપાળુ અને વહાલા શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનાં દર્શન કરવાને માટે પટેલ મતાદારો સ્વબાવક રીતે બહુ

મળવાનો અને ઝોળખવાનો, અને શ્રીમંત પ્રતિ દેશ રાજનિષ્ઠા દર્શાવી સંપત્તિ એકત્રિત રહેવાનો આ અનુપમ પ્રસંગ હતો.

પટેલ મતાદારોને આનન્દ અને વિનોદ આપવાને માટે ત્રણ

દિવસ સુધી (૨૬ થી ૨૮ મી સુધી)

પટેલ મતાદારોને સમિતિ તરફથી નીચે પ્રમાણે વ્યવસ્થા થએલો સંતોષ કરવામાં આવી હતી:—

(૧) ચાર સિનેમાઓ, (૨) ચાર નાટકો, (૩) એક સર્કસ, (૪) અગડના ખેલો, અને (૫) જાહેર મેળો.

આ મનોરંજન કાર્યક્રમથી પટેલ મતાદારોને ઘણો આનન્દ મળ્યો હતો. જ્યારે જ્યારે તેઓ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં એકઠા થતા હતા ત્યારે ત્યારે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનાં કાર્યોની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરતા હતા. હાથેયને માટે મહેસુલ ઓછું થયું, પ્રામ-પુનરુદ્ધાર માટે કાઢેલા એક કરોડ રૂપિયા અને રાજ્યકારભારમાં પ્રજાનો વધારે ભાગ — આ અને આવી બીજી બાબતોથી શ્રીમંત તરફ તેમનો આદરભાવ બહુ વધી ગયો હતો. વડોદરાથી પાછા વળતી વખતે તેમણે બધી વ્યવસ્થાને માટે પૂર્ણ સંતોષ જાહેર કર્યો અને શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનો સૌજન્ય અને મમતાને માટે અન્તઃકરણપૂર્વક આભાર માન્યો. ત્રણ દિવસ સુધી વડોદરામાં રાજ્યાભિષેક મહોત્સવમાં ભાગ લેવા શ્રીમંત તરફથી જે નિમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું તેનાથી બધાના ઉપર ઘણી સારી અસર થઈ હતી. વડોદરામાં જે દરયો તેમણે જોયાં તે જોવાનો બીજો પ્રસંગ આખા જીવનમાં ફરીથી નહિ આવે એ વિચારથી તેમને જીવનના આ ત્રણ દિવસો ધન્ય ધરીના દિવસો લાગતા હતા. આર્થ રાજ અને પ્રજા વચ્ચે કેવો મધુર સંબંધ પ્રાચીન કાળમાં રહેતો હશે તેનો સારો ખાસ આ પટેલ મતાદારોના આદર્શ અને રાજનિષ્ઠાપૂર્ણ હૃદય ઉપરથી આવતો હતો.

અહેર નજરાણાનો દરબાર

રાન્યાભિષેક થઈ ગયા પછી પોતાની પ્રજાની રાજનિષ્ઠા

વ્યક્ત કરવાની તક આપતા આતર તેમની

ન્યાયમંદિર હોલ- ઇચ્છાનુસાર તેમનાં પોષાક, નજરાણાં વગેરે

માં નજરાણાનો સ્વીકારવાનો દરબાર તા. ૨૭ એપ્રિલ ૧૯૩૯

દરબાર ના રાજ બરવામાં આવ્યો હતો. એજ

દિવસે સાંજે અભિષેકસમારંભ માટે જે

રાજા મહારાજાને શિષ્ટ મંડળી આવી હતી તેમની પણ નજરાણા

બેઠ સ્વીકારવા સારૂ ખીજો એક દરબાર પણ બરવામાં આવ્યો હતો.

આ પૈકી નજરાણા સ્વીકારવાના પહેલા દરબાર મટે ન્યાય-
મંદિરનું લબ્ધ દિવાનખાનું પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું. તે સારૂ
આગખાતા તથા કરાસખાતાએ આ દિવાનખાનું ધ્વજ પતાકા
તેમજ લતાતોરણથી શણાગાર્યું હતું. દિવાનખાનાના દક્ષિણ છેડે
મધ્યભાગમાં આવેલું ચિમનાબાઈ મહારાણી સાહેબનું આરસ-
પહાણનું પુતળું આ પ્રસંગે ખુલ્લું કરવામાં આવ્યું ને તેમના
ગળામાં કમાલખાની હાર નાખ્યો હતો. આ પુતળાની નજીક શ્રી
મહારાજા સાહેબને બેસવા સારૂ એક જિયું વ્યાસપીઠ તૈયાર કર-
વામાં આવ્યું હતું; તેની ઉપર લાલ મખમલનો સુંદર ગલીચો
પાથરવામાં આવ્યો હતો ને તે ઉપર આદીનો એક કોચ મૂક્યો
હતો. તેની સામેના બાજના બે વિભાગ પાડી ત્યાં તેમજ વ્યાસ-
પીઠની ડાબી તેમજ જમણી બાજુ દરબારી મંડળીને બેસવાની
સવડ કરવામાં આવી હતી. તેવી જ રીતે ઉપર ગેવરીમા મહેમા-
નોની બેઠકની સ્વતંત્ર જગ્યા કરવામાં આવી હતી. ઉપર જણાવેલ
અને વિભાગોમાં જરા આવરા સારૂ જે જગ્યા છોડી હતી તે

ઉપર છેક બારણા મુધી શ્રીમંત માટે બરબરીનું પાપરણું પાપરું હતું. શ્રીમંતને લશ્કરી સેવામાં આપરા સાર ન્યાયમંદિરની સામે સો માણસોની એક લશ્કરી ટુકડી હાજર હતી ને હોલમાં દરેક ચાંબલા આગળ સંપૂર્ણ વેષ ધારણ કરીને સુસજ્જ થયેલા અંગ રક્ષક - બોડી, ગાર્ડ - સિપાઈઓ હિમેલા હતા.

આ દરબારમાં નીચે પ્રમાણે દરબારી, મંડળીને, બેસાડવાની યોજના કરવામાં આવી હતી.....

બેઠકની વ્યવસ્થા

બાસપીઠની જમણી બાજુ

- (૧) પહેલી બે હાર...ને. ના. દિવાન સાહેબ ને સરદારો.
- (૨) ત્રીજી ને ચોથી હાર...ના મંત્રીમંડળના સભાસદો ને ખાતાના મુખ્ય અધિકારીઓ.
- (૩) બાસપીઠ પાસેના ખુણા...ગાયકવાડ, મંડળી.

બાસપીઠની ડાબી બાજુ

- (૪) પહેલી હાર...સરદાર, જમાદાર, પાગેદાર, વગેરે
 - (૫) બીજી હાર...દરકદાર, આસામદાર, વતનદાર, વગેરે
 - (૬) ૩ જી થી તે પાંચમી હાર...નાયબસુબાના દરબારના અમલદારો.
 - (૭) બાસપીઠ પાસેના ખુણા...સેરાનિવૃત્ત અમલદારો.
- બાસપીઠ સામેના ભાગ-જમણી બાજુ
- (૮) મંડળી આપનાર કાગરો
 - (૯) વતનદાર મંડળી.

- (૧૦) ધારાસભાના સભ્યો.
 (૧૧) પ્રાંત પંચાયતના અધ્યક્ષ ને સભાસદો.
 (૧૨) 'અ' ને 'બ' વર્ગની સુધરાઈના અમલદારો.

વ્યાસપીઠ/સામેનો ભાગ-ડાળી/બાળુ

- (૧૩) લશ્કરી અમલદાર.
 (૧૪) વહિવટદારના હરબાજના અધિકારી, પ્રતિષ્ઠિત નામગિદાર-
 વર્તમાનપત્રોના પ્રતિતિધિઓ વગેરે.

વ્યાસપીઠ પાછળનો ભાગ

- (૧૫) ખાનગી કારભારી ને એ ડી. સી
 પોણાબગિયારના ટોકારા થતાંજ ચોપદારના લલકાર સાથે
 શ્રી. મહારાજ સાહેબે હાલમાં પ્રવેશ કર્યો.
 શ્રીમંતની તે સાથેજ સર્વેએ પોતપોતાની જગ્યાએ
 પધરામણી ઉભા રહી મુજરો કર્યો. તે મુજરાનો સ્વીકાર
 કરતા કરતા મહારાજ સાહેબની સ્વારી
 વ્યાસપીઠ પાસે આવી, ને પોતાની પિતામહીની અચેતન મૂર્તિને
 પ્રેમથી વંદન કરીને તેઓ વ્યાસપીઠના પમચિયા પર ચડ્યા.
 મહારાજ સાહેબ સ્વસ્થાને બેસતાંજ દરબારી મંડળી પણ પોત-
 પોતાની જગ્યાએ બેઠી. તે વખતે તે દરબાર બોધને તેમના મનમાં
 અનેક વિચારતરંગ ઊઠેલા દેખાયા, પરંતુ દરબાર શરૂ થવાથી તેનો
 પરિશોટ દરબાર સમાપ્ત થયા પછી થયો.

“ આજનો દરબાર મોટો સુંદર થયો, નહિ ! ”

એકે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

પ્રેક્ષકોના ઉદ્ગારો

“ હા, મોટાં દાદીમાની કૃપાદષ્ટિ ને આશીર્વાદ હોવાથી તે કેમ સુંદર ન થાય ? ” બીજાએ ઉત્તર આપ્યો.

“ બિયારાત્રી નસીમજ ખરાબ તેમને શું ખોટ હતી ? પણ કાળેજ બરજવાનીમાંથી ઉંચકી લીધા તેને કોઈ શું કરે ? ” પહેલાએ ઉપર મુજબ ઉદ્ગાર કાઢ્યા.

“ ખરેખર, આટલું મોટું ઐશ્વર્ય પણ કંઈ કામમાં આવ્યું નહિ. એકનો એક છોકરો, પણ તેનું લાલનપાલન કરવાનું પણ તેમના નસીમમાં નહોતું તો પછી તેમની મુખસાહેબી ક્યાંથી જોવાની ? ” ત્રીજાનો એવો અવાજ આવ્યો.

“ પણ આજે દરબારની મોટી શોભા જોવા તો મળવાની ને ? રાજ્યના ખુશાખોયરામાંથી આવેલ હજાર દોઢહજાર માથુસને ભક્તિભાવપૂર્વક નજરાણું અર્પણ કરતાં જોઈ તેમને કેટલી ધન્યતા લાગતી હશે, નહિ ? ” પહેલાએ આ મુજબની વાતચીતનો અંત આપ્યો.

શ્રીમત મહારાજ સાહેબ પોતાને સ્થાને બેસતાંજ ને. ના.

દિવાન સર બી. ટી. કૃષ્ણમાચારી પોતાની

શ્રીમંતને નજરાણું જગ્યા ઉપરથી હાથે વ્યાસપીઠ નચક ગયા, અર્પણ કરવાનો મહારાજ સાહેબને નમીને મુજરો ક્યો ને

રિધિ

શુભ હાથમાલ ઉપર સુવર્ણ પુતળા

(મરોર)નું નજરાણું ચુકી તેમણે તે

શ્રીમંતને અર્પણ કર્યું. મહારાજ સાહેબે તેનો સ્વીકાર કર્યો બાદ

દિવાન સાહેબ ત્રણ પમલાં પાછા ગયા ને પછી પોતાની જગ્યાએ

યા. દિવાનસાહેબ પછી અંડણીદાર કામેરોએ વારાફરતી આવી

નણી કરેલી પદ્ધતિ પ્રમાણે શ્રીમંતને નજરાણાં અર્પણ કર્યાં. ત્યાર પછી ના. મંત્રામંડળના સભાસદ, ખાતાના મુખ્ય અધિકારી, ફોજોના અને કર્તલો, સેવાનિવૃત્ત સુમાના દરબારની અમલદાર મંડળી, ફોજ ખાતાના મેજર ને કેપ્ટનના દરબારની મંડળી, નાયબ મુખ્યાના દરબારના અધિકારી, નાયબ સરનોમત, ધારાસભાના સભ્ય, પ્રાંત પંચાયત ને મુધરાઈના સભાસદ, વહિવટદારના દરબારના અધિકારી ને ખાનગી ખાતાના કારખાનદાર, એ ડી. સી, નાયબ મેજિસ્ટ્રેટ કામદાર, ખાનગી કારખારી વગેરેએ આવી શ્રીમંતને મુજરા કરીને પોત પોતાનાં નજરાણાં અર્પણ કર્યાં.

નજરાણા અર્પણ કરવાનો કાર્યક્રમ સમાપ્ત થતાં ને ના. દિવાન સાહેબે મહારાજ સાહેબને પુષ્પહાર પાન સોપારી પહેરાવી પાનસોપારીને અત્તર ગુલાબ આપ્યા. પછીથી દરદાર મંડળીએ દિવાન સાહેબ, સરદાર ને ઠાકોરોને પાનસોપારી આપી, અને ખાનગી કચેરીના માણસોએ બીજી દરબારી મંડળીને પાનસોપારી વહેંચવાનો કાર્યક્રમ હાથમાં લીધો.

આ દરબારના પ્રારંભમાં ને અંતમાં દરબાર મંડળીના મનોવિનોદ મટે રજનકાર્યક્રમ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. તેથી કમીને એક જગ્યાએ ઘણી વાર સુધી બેસી રહેવાનો તેમને (દરબારીઓને) કંટાળો આવ્યો નહિં શરૂઆતમાં મુળમંત્રી વિજયા હોનાવરદરમાઈએ સુદર ગાયન ગાયુ. તેમની ગાયનના પદ બોલવાની પદ્ધતિ અર્ધી શાસ્ત્રીય ને અર્ધી નાટકી હતી

“વિજયામાઈનું” ગાયન સમાપ્ત થતા સદા દસ વાગે જયપુરની જયવાસની દેવ્યા જયકુંવરે “ સાબિનય તૂલ્ય ” મ્યું. મિનેમા

-નદીને દીપાવે એવું કેશશૂણ્ય, ધીવન્તેલજ લાવવું ને નૃત્યકળામાં કરેલી ઉત્તમ પ્રગતિને 'લીધે પોતાના' કાર્યક્રમથી દરબારીઓને તેણે ખૂશ કર્યા હશે એમાં નવાઈ એવું કંઈજ નથી.

આ પછી દરબારની શરૂઆત ચતાં તે સમાપ્ત થાય ત્યાં સુધી રંજન કાર્યક્રમમાં બંધ પડ્યો હતો. પાનસુપારી 'વહે'યવાની નંપારે શરૂઆત કરવામાં આવી ત્યારે નિષ્ણાત કવિ પોતાની 'કલ્પ આગળ વ્યાખ્યા, ને સ્વરચિત શ્રી. 'પ્રતાપસિંહ મહારાજના ' પોતાકા ' નો એક ભાગ તેણે આવેશયુક્ત વાણીમાં ગાઇ સંભળાવ્યો. તેની પછી એ. અબીદ-હુસેનનામના એક ખુસલમાન કવિએ શ્રીમંત પ્રશંતિ મર, ઉર્દુ કવિતા ગાઇ બતાવી.

બાર વાગતા આ દરબાર સમાપ્ત થયો અને શ્રી. મહારાજ સાહેબની સ્વારી મોટરમાં રાજમહેલ ગઇ.

રાજ્યાભિષેક સચારા નિમિત્ત જુદાં જુદાં સંસ્થાનો તરફથી આવેલા નજરાણા કે પોશાક સ્વીકારવાને લક્ષ્મીવિલાસ રા- દરબાર સાંજે ૫ વાગે બરવામાં આવ્યો. જમહેલમાં પ્રતિ- હતો. આ સાથે લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલમાં નિધીએ તરફથી દરબાર હોલની પશ્ચિમમાં મહારાજ સાહેબનું શ્રીમંતને પોશાક સિંહાસન ને છત્ર ચૂકવું હતું, અને તેની અર્પણનો દરબાર જમણી બાજુ સંસ્થાનોની સિદ્ધમંડળ ને ડાબી બાજુ વડોદરાની દરબારી મંડળી બેઠી હતી.

સંસ્થાન તરફથી આવેલા સિદ્ધમંડળને ખાનબી કારભારી તેમજ હુજુર પોલીટિકલ કચેરીના મેનેજરે દરવેલાને નીચે દર્શાવેલા ક્રમ પ્રમાણે મહારાજ સાહેબની જમણી બાજુએ બેસાડવામાં આવ્યું હતું.

પ્રતિનિધિઓની
-બેઠક

(૧) ગૈસુર	(૧૮) ધરમપુર
(૨) ઈદાર	(૧૯) રાજકોટ
(૩) લોપાળ	(૨૦) છોટાઉદેપુર
(૪) જયપુર	(૨૧) દેવગઢખારિયા
(૫) 'બિકાનેર	(૨૨) લિંબડી
(૬) કચ્છ	(૨૩) ભોર
(૭) દેવાસ (જુનીઅર)	(૨૪) સંત
(૮) જામનગર	(૨૫) જબહાર
(૯) જાવનગર	(૨૬) સચીન
(૧૦) રાજપિપળા	(૨૭) મુધોળ
(૧૧) પ્રાંગિશા	(૨૮) દાંતા
(૧૨) પોરબંદર	(૨૯) અકલકોટ
(૧૩) ભોરખી	(૩૦) બાદરવા
(૧૪) ખંભાત	(૩૧) માંડવા
(૧૫) રાધનપુર	(૩૨) વજીરીયા
(૧૬) અલિરાજપુર	(૩૩) માનાવદર
(૧૭) સીતામઠી	(૩૪) લાલ માંડવા

શ્રી મહારાજ સાહેબની સ્વારી દરબારમાં આવીને સ્થાનાપન થતાંજ પોશાક અર્પણ કરવાના કામની શ્રીમંતની પુઠરામ- શરૂઆત થઈ. સંસ્થાનની શિષ્ટ મંડળીએ છીઃ પોશાક અર્પણ પ્રથમ મહારાજ સાહેબનો સત્કાર કર્યો, ને પછી તેમને નજરાણા, પોપાક ને પાન-સોપારી આપી મંડળી પોતાની જગ્યાએ બેસી જતી. શિષ્ટ મંડળમાં જે કોઈ એકાદો માનનીય સરદાર હોય તો પોશાક સ્વીકારતી વખતે મહારાજ સાહેબ પોતે ઊભા થતા હતા.

આ રીતે ઉપર દર્શાવેલા ક્રમમાં પોશાક અપાંચ કરવાને વિધિ થઇ રહ્યા બાદ નામદાર દિવાન સાહેબે મહારાજ સાહેબને પુષ્પદાર પહેરાવી પાનસોપારી ને અત્તર ગુલાબ આપ્યાં. હાજર રહેલી દરબદાર મંડળીએ શિષ્ટ મંડળીને પાનસોપારી આપી ને ગોઠમરતે શાખાની મંડળીએ બીજા દરબારીઓને પાનસોપારી આપ્યા બાદ દરબાર સમાપ્ત થયો.

પાનસોપારી આણુ હતી ત્યારે વડોદરાના હમૂજન ને અમહમમનનું નૃત્ય આદરુ હતું.

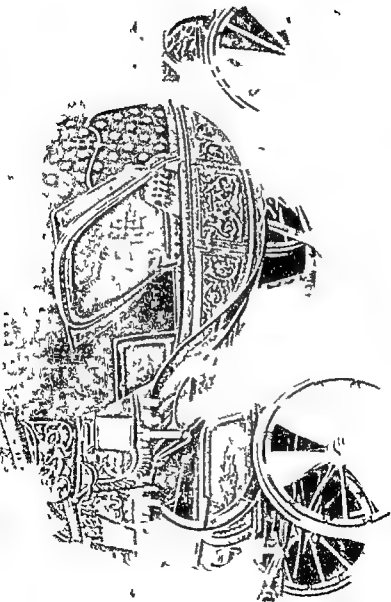
ત્રાણ્યકોર સંસ્થાનમાંથી આવેલી શિષ્ટમંડળીને આ દરબારની પોતાની બેઠકની બ્યવસ્થા પસંદ ન હોવાથી તેમણે આજુબો પોશાક દરબાર સમાપ્ત થતાં મહારાજ સાહેબને સ્વતંત્ર રીતે આપ્યો હતો. રાજકોટની અને જાટની શિષ્ટમંડળી દરબાર વખતે હાજર રહી ન શકવાથી, તેમનો પોશાક પણ સ્વતંત્ર રીતે સ્વીકારવામાં આવ્યો હતો. કેટલાક સભ્યો તરફથી પાછળથી પોશાક આવ્યો હતો.

ઉપર ઉલ્લેખેલા સર્વ શિષ્ટમંડળી પાસેથી આવેલા પોશાકની યાદી પરિશિષ્ટ ૧૦ માં આપી છે. કેટલીક પોશાકની યાદી મંડળીઓએ પોશાક જોટલી રોકડ રકમ પરિશિષ્ટમાં આણી હતી તે લખતે ખાનગીખાતાએ તે સમારજ પુરતો બીજો પોશાક આપ્યો હતો જે મંડળીને પોશાક ઉપર હારતોરા, પાનસોપારી વગેરેની જરૂર હતી તેમને તે ખર્ચ લખતે ખાનગીખાતા તરફથી પૂરી પાડવામાં આવી હતી એ જાણતો. ઉલ્લેખ માહિતિ આપવા પુરતોજ કરવામાં આવ્યો છે.

x

x

x

દેવદર્શન માટે શ્રીમંતની સ્વારી

દેવદર્શનને માટે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ ને. ના. દીવાન સાહેબને સાથે લખને લક્ષ્મીવિલાસ રાજ-
શ્રીમંતની દેવદર્શન મહેલમાંથી સાંજના ૫-૩૦ વાગે સોનાની
માટે સ્વારી જગીમાં બેસીને અંગરક્ષકો સાથે નીકળ્યા.
રસ્તામાં હાંડીઆ બજાર, મહારાણી ગર્ભ-
હાલસૂઝ અને ધીકાંટા આગળ અનેક સંસ્થાઓએ અને સદ્ગૃહ-
સ્થોએ શ્રીમંતને હારતોરા કરી સુખી દીર્ઘાયુ ઇચ્છ્યું હતું.

શ્રીમંત પ્રથમ બહેચરાજીના મંદિરે દર્શન કરવા ગયા. ત્યાં
અંગત નામજ સુખા રા. રા. સાસવડકરે
શ્રીમંત બહેચરા- અને દેવસ્થાન સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ રા. અદોલકરે
જીના દર્શને શ્રીમંતનું સ્વાગત કર્યું, અને તેમને મંદિ-
રમાં પધરાવ્યા. શ્રીમંતે ભાવપૂર્વક માતાજીની
સ્તુતિ કરી બેટ કરી, મંદિરના વિદ્વાન બ્રાહ્મણોએ શ્રીમંતને આશી-
ર્વાદ આપ્યા, મંદિર તરફથી શ્રીમંતને પોચાક, છાબડી અને પાન
સોપારી આપવામાં આવી, અને શ્રીમંત ત્યાંથી નીકળીને કીર્તિ-
મંદિર તરફ ચાલ્યા.

શ્રીમંતની સ્વારી કીર્તિમંદિરમાં આવી પહોંચી. ત્યાં તેમણે
નીચે જણાવેલી છત્રોમાંનાં ભાવથી અને
કીર્તિમંદિરના આદરથી દર્શન કર્યું અને રીવાજ પ્રમાણે
દર્શને બેટ મૂકી :-

(૧) સ્વ. શ્રીમંત ગણપતરાવ મહારાજની છત્રી

(૨) સ્વ. શ્રીમંત રાધાગામ મહારાણીની છત્રી.

રાજ્યાભિષેક, અંથ

- (૩) સ્વ. શ્રીમંત મહારાજા સયાજીરાવ ત્રીજીની છત્ર.
(શ્રીમંતના પિતામહની છત્રી)
- (૪) સ્વ. શ્રીમંત મહારાણી ચીમનાબાઈ પહેલાંની છત્રી.
(શ્રીમંતની પિતામહીના છત્રી)
- (૫) સ્વ. શ્રીમંત યુવરાજ હત્તેસિંહરાવનો છત્રી.
(શ્રીમંતના પિતાનો છત્રો)
- (૬) સ્વ. શ્રીમંત યુવરાણી પદ્માવતીબાઈની છત્રી.
(શ્રીમંતની માતાની છત્રી)

હીતિમંદિરના મધ્ય સભાગૃહમાં શ્રીમંતને હારતોરા અને પાનસોપારી આખ્યા પછી શ્રીમંતની સ્વારી મોટરમાં બેસીને સહમીવિલાસ રાજમહેલમાં ગઇ.

x

x

x

ઉપવન સંમેલન

ઉપવન સંમેલનનો વ્યવસ્થા કરવાને માટે શ્રીમંત મહારાજા સાહેબે જે પેટાકમિટી નીમી હતી તેમાં વધારાના સભ્યો નીચે જણાવેલી વ્યક્તિઓને 'વધારાના સમિતિનો નિર્ણય સભ્યો તરીકે લેવામાં આવી હતી'—

- (૧) મિ. એચ આર. ડૉક્ટર, કલાવંત સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ,
(૨) મિ. એફ. એસ. કાળે, નૈમિત્તિક ખાનપાન વામદાર,
(૩) મિ. સામરાવ આર. જાધવ,
(૪) મિસિસ એલન,

(૫) , મિસિસ અરુણાદેવી મુકરજી, અને

(૬) મિ. શ્રી એમ. મુશુમદાર . (ખાનગી ક્લિસાળી ટ્યેરીના)

સમિતિએ મિ. કાળેએ તૈયાર કરેલી યોજના સ્વીકારી, અને સૂચના કરી કે બધી બાતની ખાસ વસ્તુઓ ઉત્તમ પ્રકારની આશુવી, મીઠાઈ, સુરત અને બરફથી મંગાવવી એમ નક્કી કરવામાં આવ્યું. ઉપવન સંમેલન લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલના કમ્પાઉન્ડમાં દરબાર હાલથી પ્રવેશદાર સુધીની હરીયાળી જગ્યા ઉપર 'જરવુ' એમ સમિતિએ ઠરાવ કયો. રાજમહેલ અને મુખ્ય પ્રવેશદાર ઉપર વીજળીની મનોહર રોયનીની તૈયારી કરી. આખા કમ્પાઉન્ડમાં વીજળીની કમાનો અને વિવિધ રંગના વીજળીના ફીલાઓની યોજના કરવામાં આવી. રાજમહેલના કમ્પાઉન્ડનું ; ૬૨૫ સર્વત્ર ચિત આકર્ષણ લાગ્યું.

રાજ્યાભિષેક સમારંભમાં ભાગ લેવા આવેલા બધા પરોણાઓ,

મીમંતને અભિનન્દનપત્ર આપવા આવેલા

નિમંત્રિત મંડળી જુદા જુદા પ્રતિનિધિઓ, વડોદરાના અમ-

ગવ્ય નાગરિકો, પ્રતિષ્ઠિત સ્ત્રીઓ, રેસિડેન્ટ,

રેસિડેન્સીના લશ્કરી અને ખાનગી અમલદારો તથા સ્ત્રીઓ— આ

સર્વને ઉપવન સંમેલનનું નિમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું.

ઉપવન સંમેલનમાં જે જીવ્યું મુખ્ય ટેબલ હતું તે જે ના

આકારમાં જોડવામાં આવ્યું હતું, અને

વ્યવસ્થા .

ખીજા ટેબલો સ્થિતિકાકારે જોડવામાં આવ્યાં

હતાં. ટેબલોની યોજના અપૂર્વ હતી. નિમં-

ત્રિત મંડળીને આનન્દ આપવા માટે વિવિધ પ્રકારનો રંજન કાર્યક્રમ

રાખવામાં આવેલો હતો, અને તેને માટે મંડપો અને તંબુઓ ઉભા

‘રાંજ્યાભિષેક ગ્રંથ

કરવામાં આવ્યા હતા. ‘દારૂખાતું’ કલાભવનના મેદાનમાં ફૂટવાનું હતું. તે જોવાની વ્યવસ્થા રાજમહેલના કમ્પાઉન્ડમાં જ કરવામાં આવી હતી.

રાત્રીના બેરોબર ૯-૩૦ વાગે શ્રીમંત ઉપવન સમેલનમાં પધાર્યા, અને સર્વનો મુજરો રમતપૂર્વક શ્રીમંતનું આગ-સ્વીકારતા સ્વીકારતા બધે ફરવા લાગ્યા, મન : દારૂખાતું અને બધો રંજન કાર્યક્રમ જોવા લાગ્યા. જુદા જુદા તંત્રીઓ આગળ ફરતી વખતે પરાણીઓની સાથે શ્રીમંત છુટથી મળતા હતા, અને પરિચિત લોકોની સાથે વાતચીત પણ કરતા હતા. મહારાજ સાહેબનું બેન્ડ પણ આ વખતે સર્વને આનન્દ આપતું હતું. સમેલન રાત્રીના ૧૦-૩૦ વાગે પૂરું થવા આવ્યું, અને બધી મંડળી કલાભવનના મેદાનમાં ફૂટતા દારૂખાતુને જોવા રાજમહેલના કમ્પાઉન્ડમાં જ ઉત્તર દિશાએ ચાલી. ત્યાં સર્વને બેસવાને માટે સારી વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી હતી. દારૂખાતુ વિવિધ પ્રકારનું હતું. પ્રેક્ષકોને આ કાર્યક્રમથી ઘણો આનન્દ થયો હતો.

x

x

x

નહેર મેળો અને રંજન કાર્યક્રમ

રાંજ્યાભિષેક સમારંભના કેટલાક મતોરંજન કાર્યક્રમમાં સામાન્ય પ્રજા સ્વાભાવિક રીતે ભાગ લઈ પ્રજાને માટે રંજન શકે નહિ તેથી તેમને પણ આનન્દ આપવાને માટે કમિટી બાગમાં ચાર દિવસ માટે (૨૭ મીથી ૩૦ મી સુધી) એક નહેર

મેળાની અને બીજા રંજન કાર્યક્રમની યોજના કરવામાં આવી હતી. આ બધી વ્યવસ્થાનું કામ રંજન સમિતિને સોંપવામાં આવ્યું હતું.

કમિટી બાગના મુખ્ય પ્રવેશ દ્વાર અને તેની આમળના છે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજના ધોડેસ્વાર પુતળાથી માંડીને આખા બાગમાં વિવિધ શોભા કરવામાં આવી હતી બાગમાં એક સાદી પણ મનોહર કમાન ઉભી કરવામાં આવી હતી. અને ‘ શ્રીમંત રાજકંપતો ઘણું જીવો ’ એ પ્રમાણે લખવામાં આવેલું હતું. બાગમાં બધે જુદી જુદી જાતની રોશની કરવામાં આવી હતી. અને તેથી આખું દૃશ્ય ચિત્રને આહ્લાદદાયક થઈ પડ્યું.

જુદા જુદા હાલોકારો અને કામ કરનારાઓ માટે બાગમાં તંબુઓ અને ચમીઆના ઉભા કરવામાં રંજન કાર્યક્રમની આવ્યા હતા. તેમાં હીરાખાઈ બડોદેકર જેવી સફળતા વ્યક્તિઓ ગાન કરતી હતી; નયપુરની જયકુંવર નૃત્ય કરતી હતી; સતાર, જલતરંગ અને ચોવાડાનો કાર્યક્રમ પણ જોવામાં આવતો હતો; અનેક પ્રકારનાં નૃત્યો થતાં હતાં; જાદુના, મહારીના અને વ્યાયામના પ્રયોગો ચાલતા હતા; અખાડાઓની કુસ્તીઓ અને બીજી જાતની કસરતો કરવામાં આવતી હતી; બજનો, લોકગીતો, ગરબાઓ વગેરે પણ હતા. આ બધી યોજનાથી રાજ્યાભિષેક સમારંભ જોવા આવેલી મામડાનો પ્રભને અનહદ આનંદ થયો હતો. તા. ૩૦-૪-૩૬ ને દિવસે બેન્ડ સ્ટેન્ડ જગજગ દાડખાનું ફોડવામાં આવ્યું હતું લોહોને ઘણી મજા પડી હતી. આ બધો કાર્યક્રમ ઘણો સફળ થયો હતો.

રાજપના પરોણાઓને માટે પણ રંજનકાર્યક્રમની અપેક્ષા

હતી. તેથી ચાર દિવસ માટે નીચે જણાવેલી નાટક મંડળાઓ,
સિનેમાઓ અને સરકસનો વ્યવસ્થા રાખ-
પરોણાઓ. માટે વાચા આવી હતી પરોણાઓને રેન્જન
રેન્જન કાર્યક્રમ કાર્યક્રમની નિમંત્રણપત્રિકાઓ મોકલી હતી.

(અ) નાટક મંડળાઓ

(૧) ગૃહસ્થ નાટક મંડળા, (૨) બાલમોહન નાટક
મંડળા, (૩) 'આર્યનૈતિક નાટક મંડળા, (૪) લક્ષ્મી-
પ્રતાપ નાટક સમાજ

(આ) સિનેમા થિયેટરો.

(૧) મોહન ટાકીઝ, (૨) પ્રતાપ ટાકીઝ, (૩) પ્રિન્સ
ટાકીઝ, (૪) મુખિમ ટાકીઝ

(ઇ) સર્કસ

(૧) પરશુરામ લાયન સર્કસ

છઠ્ઠો દિવસ શુક્રવાર તા ૨૮-૪-૩૯

(૧) રાજ્યના 'લશ્કરેતુ' નિરીક્ષણ

મકરપરા રસ્તા ઉપર આવેલા ક્વાર્ટરના મેદાન ઉપર
લશ્કરેતુ નિરીક્ષણ કરવાને માટે શીમત
લશ્કરના નિરીક્ષણ મહારાજ સાહેબ સવારના ૭-૪૦ વાગે
માટે પધારવાના હતા. તેથી તે મેદાન ઉપર
શીમતનું આગમન રાજ્યનું બધું લશ્કર વ્યવસ્થિત સ્વરૂપમાં
ગોઠાવાઈ ગયું હતું. ઓઝો અને પુરોને
એ સમાજનાઓ ઉભા કરવામાં આવી હતા. આસરે ૨૫૦

પરોણાઓ આ વખતે હાજર હતા. મોટરમાં બેસીને શ્રીમંત મહારાજા સંલેખ વખતસર કંવાયતના મેદાન આગળ આવ્યા, અને ટ્રિંગેડ મેજરે તેમનો સત્કાર કર્યો. પછી શ્રીમંત ઘોડા ઉપર બેઠા અને તેમની પાછળ અંગરક્ષકો ઉભા રહ્યાં. આ રસાલા સાથે શ્રીમંત મેદાન ઉપર ગયા, અને લશ્કરે તેમને સલામી આપી. શ્રીમંતે લશ્કરનું નિરીક્ષણ કર્યું અને લશ્કર તેમના આગળથી ચાલવા લાગ્યું.

પછી શ્રીમંતે લશ્કરી અમલદારોને ઉદ્દેશીને હિન્દી ભાષામાં શ્રીમંતનું ભાષણ નીચેના તાત્પર્યનું ભાષણ કર્યું:—

“મારા લશ્કરનું નિરીક્ષણ કરવાના સમારંભથી મારા પર જીંડો છાપ પડી છે. ‘માર્ચ પાર્ટ’ તથા ‘એડવાન્સ ઇન રિબ્યુ એડર’ના કાર્યક્રમ સંતોષકારક રીતે પાર પાડવામાં આવ્યો હતો.

‘જન ધર-જન તખ્ત’ એ અમારા રાજકુટુંબનો મુદ્રાલેખ છે. તેથી રાજ્યમાં સુસજ્જ તથા સિસ્તાબદ્ધ લશ્કર પ્રજાના જાન-માલના રક્ષણ માટે ફેટલું જરૂરનું છે તે અમને યાદ કરાવવાની જરૂર નથી.

વડોદરાના રાજ્યકર્તા તરફ વફાદારી તથા પ્રજાની સેવા માટે વડોદરા રાજ્યનું લશ્કર અગત્યની લાઇ ચક્રે એવા બનાવોની નોંધ લશ્કર પાસે છે.

લશ્કરમાં મેં ઠામ કર્યું છે, અને તેથી હું તેની કિંમત જાણું છું. તેમ પોતાની સુધરે પ્રજાલિકા તે કેવી રીતે ચલાવે, છે તે હું સમજું છું.

લશ્કરમાં અમલદાર તથા સીપાઇ એવા બે વિભાગ છે. તેમાં અમલદાર લશ્કરનું મગજ ગણાય, તેમ છતાં સીપાઇઓનું મહત્ત્વ ઓછું નથી, કારણ કે યુદ્ધમાં તેમને જ માથે યુદ્ધનો બોલો પડે છે, અને તેઓ જ ઠેક સુધી લશ્કરનું મનોબળ જાળવવા માટે જવામદાર રહે છે. આવા મનોબળ વગર જીત મળતી નથી. અંગત રીતે હું સીપાઇઓ તથા તેમના કામને બહુ મહત્ત્વ આપું છું. તમે જાણો જ છો કે પશ્ચિમના દેશોમાં દરેક લશ્કરી કે બિન લશ્કરી પેશાનો શહેરી, રાયથી રક સુધી, 'અચાત સીપાઇ'ની કબજા આગળ માનમાં પોતાની ટોપી ઉતારે છે વીર સીપાઇઓના મહત્ત્વ માટે આથી વધારે અસરકારક બીજો પુરાવો હું આપી શકતો નથી યુદ્ધનું પરિણામ ગમે તે આવે તો પણ યુદ્ધ કરવામાં શૌર્ય રહ્યું છે; જીતવાની વસ્તુ મેળવાય તો જ શૌર્ય ગણાય એમ કાંઈ નથી.

હું તમને ખાતરી આપું છું કે હું લશ્કરમાં ખુબ રસ લેતો રહીશ, અને તેને સતોષ થાય એવી દરેક વાત પર બનતી ત્વરાએ લક્ષ આપીશ

દરેક રીતે માફ લશ્કર આટલું તૈયાર નોંધ હું ફરીથી મારો આનન્દ પ્રદર્શિત કરું છું. હું તમારો દરેક વાતે અભ્યુદય સ્ખલું છું. "

શ્રીમતે લશ્કરની કરેલી કદરના ચિહ્ન તરીકે લશ્કરમાં ખીકાઈ વહેંચવામાં આવી હતી. ૧૯૧૧થી શ્રીમંત પોતાના રસાલા સાથે ગોવાગેટ, માડવી લહેરીપુરા, ચામરાજેન્દ્રોડને માર્ગે ચાલે લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેશ્વરમાં ગયા.

(૨) શિષ્ટ સંભાવના

લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલના આધને હોલમાં વડોદરા શહેર તથા રાજ્યમાંના વિદ્વાન્ પ્રતિષ્ઠિત શાસ્ત્રીઓ, શ્રીમંતે દરેલી પુરાણીઓ, ન્યોતિષીઓ વગેરે શિષ્ટ મંડળને પહોંચાડી સંભાવના સંભાવનાને માટે નિમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. આ બધી મંડળી સવારના દસ વાગ્યામાં હાજર થઈ ગઈ હતી. બરોબર દસ વાગે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ આધને હોલમાં પધાર્યા. આઠ પહોંચીને શ્રીમંતની પ્રસન્ન કરનારા આશીર્વાદાત્મક કાવ્યો રચ્યાં હતાં. તે તેમણે વાંચ્યા અને પોતાનાં કાવ્યોની એક એક નકલ શ્રીમંતને ભેટ કરી. આ સમારંભમાં ૧૦૭ વિદ્વાનો હાજર હતા (જુલો પરિશિષ્ટ ૧૧ મું). તે દરેકને શ્રીમંતને પરિચય કરાવવામાં આવ્યા, અને શ્રીમંતે દરેકને શાસની ભેટ આપી. પછીથી પહોંચતમંડળીને પાનસોપારી, અત્તર, ગુલાબજળ વગેરે આપવામાં આવ્યું હતું. પછી ચાર વેદના ચાર વૈદિક શાસ્ત્રીઓ વૈદિક પદ્ધતિથી આશીર્વાદના મંત્રો બોલ્યા. મંત્રોચ્ચારણ સમાપ્ત થતાં શ્રીમંતે શિષ્ટમંડળીની રજા લીધી.

(૩) 'પરત પોશાક' દરબાર

જે રાત્રીએ તરફથી પ્રતિનિધિ મંડળદ્વારા શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને પોશાક આપવામાં આવ્યો હતો. 'પરત પોશાક' તે રાત્રીએ 'પરત પોશાક' આપવાનો દરબાર લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલના પુસ્તકાલય હોલમાં સાંજના ૪-૩૦ વાગે ગાખવામાં આવ્યો હતો. હોલના મધ્ય ભાગમાં શ્રીમંતને માટે એક સોફા

રાજ્યપ્રતિનિધિ અંગે

મૂકવામાં આવ્યો હતો, અને પ્રતિનિધિઓને મારે તેની બંને બાજુએ ચાર ચાર ખુરશીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી. પહેલાં બધા પ્રતિનિધિઓને પુસ્તકાલય હોલની પાસેના ખંડમાં બેસાડવામાં આવ્યા હતા; અને ત્યાંથી તેમને એક પછી એક એમ ક્રમ પ્રમાણે પુસ્તકાલય હોલમાં લઇ જવામાં આવ્યા હતા. ત્યાં શ્રીમંતે તેમને પોશાક આપ્યો હતો. પછી તે જવાને કલગી અને પાનસોપારી આપવામાં આવી હતી. દરબારમાં ફક્ત અણધારે જાણ્યા પોશાકો આપવામાં આવ્યા હતા. બીજા બધા પોશાકો પ્રતિનિધિમંડળને તેમને ઉતારે પહોંચાડવામાં આવ્યા હતા.

ત્રાવણકોર રાજ્યના પ્રતિનિધિ મંડળને જુદું બેસાવી પોશાક આપવામાં આવ્યો હતો.

પોશાક આપવામાં નીચે જણાવેલા નિયમો પાળવામાં આવ્યા હતા :—

પોશાક આપવામાં
ધોરણ

(૧)	જે પ્રતિનિધિ મંડળનો નેતા	શા ૫૦૦૦ થી ૧૦૦૦
	રાજ્યનો સચો હોય તે	(રાજ્યના દરબાર પ્રમાણે)
(૨)	૧૭ થી ૨૧ તોપોની સલામીવાળાં	
	રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓને	૩૦૦-૦-૦
(૩)	૧૭ થી ૧૫ તોપોની સલામીવાળાં	
	રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓને	૨૦૦-૦-૦
(૪)	૬ થી ૧૧ તોપોની સલામીવાળાં	
	રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓને	૧૫૦-૦-૦
(૫)	સલામી વિનાનાં રાજ્યોને	૧૦૦-૦-૦

(૬) પ્રતિનિધિઓની સાથે આવેલા

કારકુનોને

૨૫-૦-૦

(૭) સાથે આવેલા દુકરો જમુદો,

ચોપદારો વગેરેને

૧૦-૦-૦

‘ પરત પોશોક ’ ની ખધી વીગતો પરિચિટ ૧૨ મા આપવામા આવેલી છે.

(૪) અગકના ખેલો.

અગકના ખેલો જોવાને માટે જે જગ્યા નિયત કરવામા આવેલી છે તેમાં ખડુ માણસો બેસી શકે એમ નથી અગકના ખેલો. તેથી ખેલો ત્રણ દિવસ ૨૭ થી ૨૯ તારીખ રાખવા’ એમ નક્કી કરવામા આવ્યું. આ યોજનાથી ખધા ૫ પરાણુઓ ખેલોનો આનંદ લઈ શક્યા. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ ખેલો જોવા બીજે દિવસે-૨૮ મી તારીખે-૫ ધાપો હતા. પોપટના ખેલો, વજીમુદિ કુસ્તી, પાડાઓની કુસ્તી, હાથીઓની સામ્રામરી વગેરે કાર્યક્રમથી પ્રેક્ષકોને ધણો આનંદ થયો હતો. કુસ્તીમા ભાવલપુરના હમીદા અને લાહોરના જીમ એ બેની કુસ્તી ઉત્તમ હતી જીમની હોશીઆરી જોઈને શ્રીમંત સરકારે તેને વડોદરા રાજ્યમા નોકરી આપી.

(૫) ખાણ

શુક્રવાર તા. ૨૮ એપ્રિલ ૧૯૩૯ ના રોજ રોંગ મહારાજ સાહેબના અભિષેક સમારંભમા આવેલા ખાણ સર્વ મહેમાનોને લક્ષ્મીવિલાસ મહેલમાં એક તાલની મિજબાની આર્પવામાં આવી.

આ મિત્રબાનીમાં ૧૮ ઓગોસ્ટે ૧૦૩ પુરુષ મળી એકંદરે ૧૨૧ માણસોને આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું ને તેની સર્વ વ્યવસ્થા કરવાનું ઠામ વડોદરાના સેનાપતિ મેજર જીલેસ્પીને સોંપવામાં આવ્યું હતું.

ખાણુની બેઠકનો નકશો

૨૮ મી એપ્રિલ ૧૯૩૯

નામદાર નવાજસાહેબ, ખંભાત	સિનિયર દેવાસના શ્રીમંત મહારાજ	શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ	શ્રીમંત મહારાજ	બારીઆના શ્રીમંત રાજસાહેબ
લેડી મહેતા	લેડી કૃષ્ણમાયારી	રેસિડેન્ટ સાહેબ	મીસીસ બીલન	મીસીસ હર્ષમંજ

મીસીસ ચૌંસી
બાલાસીનોરના નવાજસાહેબ
મીસીસ એલન
રાજપીપળાના યુવરાજ
મીસીસ મુકરજી
મોરબીના મહારાજ કુમાર
મીસીસ ચંદ્રચૂડ
સંતના યુવરાજ
ગેરડન

પેથાપુરનાં યુવરાણી
સાંડૂરના રાજ સાહેબ
મીસીસ પુરંધર
સર વી. ટી. કૃષ્ણમાયારી
મીસીસ જિલેસ્પી
સીતામાલિના યુવરાજ
મીસીસ બારે
યુવરાજ દેસ વમો, ઠાવ્યીન
મીસીસ પગાર

કલ્પિતના સર વાસુદેવ રાજ
 મીસીસ-કેન્ડન
 રાજકુમાર અંપકસિંહજી
 મીસીસ ગ્રાઉડ વોટર
 મહારાજા કુમાર દિવસિંગજી,
 બારીયા
 હામલના ચીફ સાહેબ
 રાજકુમાર ધનસ્વામીસિંહજી લિંબડી
 કેપ્ટન ચૌંસી
 પેથાપુરના યુવરાજ
 રાજા ધનરાજ ગિરજી
 મી. કૃષ્ણપ્રસાદ
 કર્નલ શિવરાજસિંહ
 સર જોવિંદરાવ પ્રધાન
 સરદાર એનાને
 સર હોમી મહેતા
 મી. નારાયણ ઉનખયાન
 કેપ્ટન જે. સી. લેવિસ
 કેપ્ટન આર. કે. સાકર
 ભાખેરકાના રાવ અમરસિંહજી
 મી. એસ. વી. મુકરજી
 કુમારશ્રી જનસિંહજી જે. ઝાલા
 મી. માઉન્ડવોટર
 શ્રીમંત અપાસાહેબ ઘાડગે
 કાગલ (જ.)

મેજર એ. ઈ. ક્યૂર્મિંગ
 મીસ અબ્બાહમ
 સરદાર વ્યંકટરાવ ધોરપટે
 મીસીસ રમસદ
 મહારાજા નરસિંહજી, બારીયા
 શ્રીમંત એસ. એસ. ગાયકવાડ
 શ્રીમંત મણુપતરાવ ગાયકવાડ
 મેજર જી. એફ. કેન્ડન
 સર મનુભાઈ એન. મહેતા
 નવાજ સૈયદ અમીનુદ્દીન
 ડી. એમ. શુઆબ કુરેશી
 મી. વી. કે. ધુરધર
 રાવળહાદુર જી. એચ. દેસાઈ
 સાંડવાના રાજસાહેબ બિકાનેર
 મી. કે. વી. ઉપલપ
 કેપ્ટન વોલ
 શ્રીમંત માનસિંગરાવ એન.
 નિખ્યાલકર
 મી. યશશંકર મહેતા
 મી. એસ. એ. સુધાશકર
 શ્રીમંત સરદાર માનસીંગરાવ
 હમુરકર ધોરપટે
 મી. વી. કે. તિરુવેંકટાચારી
 રાવળહાદુર રામકિસન
 રાણા શ્રી ધનસ્વામજી, ભાવનગર

રાજયાત્રિપેઠ અન્ન

શ્રીમંત કૃતાજીરાવ એ. મોરપડે
 મી. આર. જી. એલન
 રાવળહાકુર મી. એ. પ્રાડગે
 સરદાર ચક્રવર્તી
 મી. મોતિલાલ એલ. પારેખ
 મી. અડાલજી
 મી. પી. કે. શિંદે
 મેજર બી. પી. પ્રાંડે
 જનરલ એન. જી. શિંદે
 કલીંગલના માધવરાજ
 ખાનખહાકુર એમ. એ. રશિફ
 મી. બી. કે. બાટે
 કર્નલ બાલિસાહેબ ગાયકવાડ
 કર્નલ આર. એસ. ચૌહાણ
 મી. મણિભાઈ વી. દેસાઈ
 મી. ગિરધરલાલ ડી. પ્રીખ
 રતાફ એફીસર, દેવાસ (સિ.)
 રતાફ એફીસર, ખંભાત
 કેપ્ટન કુમ્હીદાર અલિખાન
 ડો. ચંદ્રચૂડ
 મહારાજના એ. ડી. સી.
 મહારાજના એ. ડી. સી.
 મહારાજના એ. ડી. સી.
 એ. ડી. સી. દામલ

મી. તવરોજી કુમસોયા
 કેપ્ટન શુભાભસિંહજી, મોરખંદર
 ખાનસાહેબ ફેઠાવાલા
 મી. એફ. ભોસલે
 મેજર રાજેન્દ્રભસાઈસિંહ
 મી. આર. એસ. માનેપાટિલ
 રાવળહાકુર ડો. પી. કી. પાટિલ
 શેઠ શુભસીદાસ હીલાચંદ
 મી. બી. એ. ગાયકવાડ
 મી. એ. ટી. ગૌડન
 ડૉ. એસ. એમ. ધગાર
 કર્નલ એ. જી. સડેકર પવાર
 સાહેબજીદા શમસદ અહમદખાન
 મી. ડી. વી. ગાયકવાડ
 મી. બી. ડી. અમીન
 એ. ડી. સી. કૃષ્ણભિકાર
 રતાફ એફીસર, બાલાસિનોર
 કેપ્ટન જી. ભોંસલે
 રતાફ એફીસર, બારીઆ
 રતાફ એફીસર સાંડૂર
 મહારાજના એ. ડી. સી.
 મહારાજના એ. ડી. સી.
 મી. કોરડે

ઉપર આપેલા નકશા પરથી આ ત્રિજ્યાની વખતે મહેમાનો કેવી રીતે બેઠા હતા તેની

ખાણાની બેઠક-રૂપના આવશે.
ચોજના

આવા સમારંજમાં ચતુર ખાણાના સમયે અંગ્રેજ પદ્ધતિ પ્રમાણે " આરોગ્ય પાન " કરવાની આપ-સમ્રાટને ' આરો-જ્યામાં પણ રીતિ પડી છે. તેને અતુસરીને અથવા ' શ્રી. મહારાજ સાહેબે પ્રથમ સમ્રાટને આરોગ્ય પાનને પ્રસ્તાવ કર્યો.

ત્યાર પછી વડોદરાના રેસિડેન્ટ કનલ ગિલને મહેમાનો તરફથી ત્રિજ્યા રાજામાં મહારાજ સાહે-શ્રીમંતને ' આરો-જ્યા આરોગ્ય પાનું તે બોલ્યા :—
અથવા ' અથવા '

" શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ, સમારીઓ અને સદ્ગૃહસ્થો,
કર્નલ ગિલનથું
આપણું

અસાધારણ બધ અને ઉપાધિઓ આપતા જગતમાં પણ આનંદના પ્રસંગો આવે છે; અને આવા ઉત્તમ અનુસરમાં આજ રાત્રે ભાગ લેવા માટે શ્રીમંતે અમને જે નિમંત્રણ આપ્યું છે તેને માટે આપ શ્રીમંતના અગે પરાણાઓ અમારી જાતને અભિનંદન આપીએ છીએ.

કોઈ પણ રાજાના રાજ્યાભિષેકનો પ્રસંગ હોય તો એક અસાધારણ પ્રસંગ હોય છે જ. ત્યારે સુવરાજનું વધુ પણ નાનું

રાન્યાસિષેઠ ગ્રન્થ

હતા તે જ શબ્દોમાં હું કહીશ કે એક જ નિમિષ મેં કયો છે-
બધી બાબતોમાં એવી રીતે કરવું કે તે અમૂલ્ય લાભ-મારી પ્રજાનો
વિશ્વાસ-હું મેળવું.

સાહેબ ! આપે સાચી જ વાત કહી છે કે એક યશસ્વી
રાજપુત્રી જેમણે નામ, લૌકિક વિશિષ્ટગુણના શબ્દોમાં કહ્યું તો,
“ આ રાજ્યના ઇતિહાસમાં સુચરુ અક્ષરે લખાશે ” તેમની પછી
આ રાજ્યના અધિપતિ યત્રમાં હું મહાભાગ્યશાળી છું. મારા
પિતામહે પોતાની પ્રજાના સુખને માટે સાકથી વધારે વર્ષો સુધી
ખતથી મહેનત કરી છે અને તેમના હૃદયમાં સ્થાન મેળવ્યું છે;
અને એમનો દાખલો મને હંમેશાં પ્રેરણાદાયક થશે. મારા સમર્થ
દીવાન, સર વી. ટી. કૃષ્ણમાચારી જેમની હેઠલા બાર વર્ષમાં
રાજ્યની કરેલી ઉત્તમ સેવાઓ બાપજીને સુવિદિત છે તેમને માટે
મારી તીવ્ર આદરભાવના બ્યક્ત કરવાનો બીજો વધારે સારો પ્રસંગ
મને નહિ મળે. તેમની સલાહ અને પરિપક્વ અનુભવ બાપાર
સુધી હતાં તે પ્રમાણે હવે પણ મને એક મહાન લાભરૂપ યદ્ય પડશે.

ફરીથી પણ મને કહેવા દો કે આ પ્રસંગે મારી સાથે
આનંદ કરવામાં આટલા બધા મિત્રોને મારી આજીવનજી જેતાં
મને કેટલો ધણો આનંદ થાય છે અને કર્નલ જિલન ! હું આપનો
અને અન્ય સર્વનો અંતઃકચ્છપૂર્વક આભાર માનું છું. ”

ત્યાર પછી સર્વ પરાણાઓનું આયુરારોગ્યનું ચિન્તાન કરતાં
શ્રીમંતે કરાવેલું મહારાજ સાહેબ બોલ્યા:—

“ પરાણાઓનું—

“ આરોગ્યપાન ”

“ હર્ષન ગિલન ! શ્રીમંત મહારાજ સાહેબો, સન્નારીઓ અને સદ્ગુરુઓ,

હવે આપણા મહેમાનોનું આરોગ્યપાન સુચવતાં મને ઘણો આનન્દ અને ગર્વ થાય છે.

આ ઉત્સવના સમારંભોમાં ભાગ લેવાને માટે અત્રે પધારેલા આપણા માનનીય મહેમાનોના આપણે બધા ફેટલા આભારી છીએ એ કહેવાની મારે બાંધે જ જરૂર હોય. ઘણા ખરા મહેમાનો ધણે દૂરથી અને ઘણી તકલીફો વેડીને અહીં પધારેલા છે, અને તેથી આપણે તેમના વધારે ઋણી છીએ.

આવા બધા પ્રસંગોએ વડોદરાના રેસિડેન્ટની હાજરીનું મહત્ત્વ આપણે સમજીએ છીએ અને આપણા સમૂહમાં ઠરનું ગિલન અને મિસિસ ગિલનની હાજરીથી આપણને આનન્દ થાય છે.

કાશ્ઠાપુરના શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ, ધારના શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ, અંબિરાજપુરના રાજ સાહેબ અને હલટનના રાજ સાહેબ અહીં હતા, પણ પોતપોતાના સ્થળે જવાને માટે તેમને વડોદરા છોડવું પડ્યું છે. તેઓ બધા આપણી સાથે બહુ ઘોડો સમય રહ્યા હતા, છતાં પણ તેમનું સ્વાગત કરતાં ખરેખર આનન્દ થયો હતો.

આજે આપણા સમૂહમાં દેવાસના શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ, કુચલિહારના શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ અને સાકુરના રાજ સાહેબ બેઠેલા છે. મારા પ્રતિ તેમની સહભાવના આ પૂરાવર પ હાજરીને માટે હું તેમનો ઘણો અન્તઃકરણપૂર્વક આભાર માનું છું.

ગુજરાત અને કાઠીઆવાડના રાજાઓએ અહીં જાતે પધારીને મિત્રભાવનો એક વધારો પૂરાવો આપ્યો છે, હોટાઉરેપુરના

રાજ્યાભિષેક ગ્રંથ

શ્રીમંત રાજસાહેબ અહીં આવ્યા હતા; અને ખંભાતના શ્રીમંત નવાજ સાહેબ અને બારીઆના શ્રીમંત રાજ સાહેબ અત્યારે આપણી પાસે જ છે. તે સર્વનો હું આભાર માનું છે.

મારા કુટુંબ સાથે મિત્રતાના દૃઢ બાવથી બંધાએવા બ્રહ્મા રાજાઓ જે અનિવાર્ય કારણોને લીધે અહીં આવી શક્યા નથી તેમણે પોતાના પ્રતિનિધિઓ મોકલ્યા છે, જેને માટે હું તેમનો પૂરેપૂરો આભાર માની શકું એમ નથી. મૈસુરથી સર્વગુણ સંપન્ન યુવરાજ જય અહીં આવેલા છે, અને હું આશા રાખું છું કે અહીંના નિવાસનાં મધુર સ્મરણો તે પોતાની સાથે લઈ જશે.

સન્નારીઓ અને સદ્ગૃહસ્થો ! આપણા મહેમાનોના માનમાં આરોગ્યપાન કરવાનું આપને હું નિમંત્રણ આપું છું,

પરોણાઓ તરફથી દેવાસના શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પરોણાઓ તરફથી શ્રી વિજયસિંહ પવારે આભારદર્શક બાવળ દેવાસના શ્રી મહા- ક્યું.

રાજ સાહેબનો

ઉત્તર.

“ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ, કર્નલ ગિલન, શ્રીમંત મહારાજ સાહેબો, સન્નારીઓ અને સદ્ગૃહસ્થો,

જેમનું આરોગ્યપાન આપ શ્રીમંતે સ્નેહભાવથી કરાવ્યું છે તે પરોણાઓના તરફથી આપ શ્રીમંતનો આભાર માનવા હું, હિમો થયો છું. આજના ખાણામાં અનેક રાજાઓ અને ઉચ્ચ વર્ગની વ્યક્તિઓ હોવાથી આ પ્રસંગ ખરેખર અપૂર્વ છે. આ વ્યક્તિઓના તરફથી આપનો આભાર માનવામાં મને

સમ્પૂર્ણ ખાત્રી છે કે ગાયકવાડના કુલીન વંશને માટે આ બધા પરાણાઓને જે અખંડ ઉચ્ચ અભિપ્રાય અને આદર છે તેને હું વ્યક્ત કરી રહ્યો છું. હું વધારામાં કહીશ કે પરાણાઓની જે આદરભાવના વ્યક્ત કરવામાં આવી છે તે ફક્ત શિષ્ટાચાર પૂરતી નથી, પરંતુ નિર્મોઘ ઐતિહાસિક પ્રસંગોને લીધે જ છે. આપના ઉદાત્ત વંશે ઇ. સ. ના ચરારમાં ચતકના આરબથી પ્રતાપી વીરકર્મોને લીધે ઇતિહાસમાં અતિસ્પૃહણીય રથાન પ્રાપ્ત કર્યું છે. શ્રીમત મહારાજ ગાયકવાડ અને શ્રીમત પીનાશરાવ ગાયકવાડની પછી ચચેના રાજાઓએ, જેમાં મુખ્ય વ્યક્તિઓ શ્રીમત સયાજીરાવ બીજા અને શ્રીમત ખડેરાવ છે, તેમણે રાજકીય અને લસ્કરી પરાક્રમેથી પોતાના વંશસ્ત્રી કુશળ વધારે પ્રસિદ્ધિમાં આણ્યું.

આપના પૂર્વજોમાં સૌથી વધારે પ્રસિદ્ધ પુરુષ જે હતા તે શ્રીમત મહારાજ ત્રીજા, આપના પરમપૂજ્ય પિતામહ, જેમના નામ અને યશ જગતના બધા પ બાગોમાં પ્રસરેલા છે તેમજ રાજ્ય ખરેખર મુખ્યવર્તક હવે એમ હું જ્યારે કહું છું ત્યારે તેમાં અતિશયોક્તિ વિનાનું કેવલ સાત્ય જ રહેલું છે. પ્રજાકલ્યાણ સાધવું એ એમનો રાજ્ય તરોફનો આદર્શ હતો, અને આ આદર્શની સિદ્ધિ જોવાને તે પોતે બાગસાગી પણ ચલા હતા. આવા પ્રતાપી રાજાના સફળ જીવનનો ચિતાર આપવાનો પ્રયત્ન કરવો એ તો હમજને ચિતરવાના પ્રયત્ન જેવું નિષ્ફળ છે. રાજકાર્યના વિવિધ ક્ષેત્રોમાં તેમણે પોતાના વ્યક્તિત્વની દૃઢ છાપ એવી સારી પાડી છે કે ઇતિહાસવેળાએ તેને બૂધશે નહિ, તેમજ બૂધી શકશે પણ નહિ.

શ્રીમત મહારાજ સાહેબ ! અદ્ભુત શક્તિ અને વિશાળ

રાજ્યાભિષેક અન્ય .

દષ્ટિવાળા આવા રાજાના હાથે, અને તેમની દેખરેખ નીચે, આપે તાલીમ લીધી છે, અને તેથી આપનું આધિપત્ય તેવી જ રીતે સફળ થશે એવી આગાહી શક્ય છે. છેલ્લા બે માસમાં પણ જ્યારે આપને એકલે હાથે રાજ્ય કરવાનું હતું ત્યારે, અને તે પહેલાં પણ ઘણાં વર્ષો સુધી, આપે રાજ્યના પ્રશ્નોને સમજાવવાની અદ્ભુત શક્તિ દર્શાવેલી છે. આપની પ્રજાને માટે પ્રભુની મારફત આપે લાગણી વ્યક્ત કરેલી છે, અને સમતોલપણ જાળવવાની વિરલ શક્તિ પ્રદર્શિત કરેલી છે. આપ શ્રીમંતની ખરેખરી ખેલદીલી વ્યક્ત થએલી છે, અને તેણે ખેલાડીમાં રહેલી બાતુભાવના વિશે અમારા ઉપર અતિ દૃઢ છાપ પાડેલી છે.

આપનું બાવી પચ્ચ અતિ ઉજાગર છે; અને આપની શક્તિને અને બલિષ્ઠતાના ઇતિહાસલેખકો યાદ કરે એવા કીર્તિ આપનારા છુદ્ધ અને હૃદયના આપના ઉત્તમ ગુણોને પ્રદર્શિત કરવાનો આપને પૂર્ણ અવકાશ છે—આ બધું કહેવાની મારે જરૂર નથી. આ વિષય ઉપર વધારે ન બોલતા, આપે આ સમારંભમાં આપેલા વિષ્ણુપ્રતિમા પરોણાઓ વિશે જે દુસ્નેહાળ શબ્દો કહ્યા છે તેને માટે આપ શ્રીમંતનો ફરીથી હું ઉપકાર માનું છું; અને મને ખાતરી છે કે પરમાત્મા આપ શ્રીમંતને દીર્ઘ આયુષ્ય, અને સુખો, સમૃદ્ધ અને અતિ યશસ્વી રાજ્યશાસ આપે એવી પ્રભુ પ્રતિ પ્રાર્થના કરવામાં અહીં હાજર રહેલાં બધાં મને અનુમોદન આપશે. "

દેવાસના શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે પરોણાઓ તરફથી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પ્રતાપસિંહ માટે જે બાવના વ્યક્ત કરી તેને બધા પરોણાઓએ તાળીઓના ગડગડાટથી અનુમોદન આપ્યું. ખાણે પૂરું થયા પછી બધા મહેમાનો લશ્કરી ખેલો બેસી સોર પ્રતાપસિંહ શ્રમજીનામાં ગયા.

રાજ્યાભિષેક અન્ય

ગોઠવવામાં આવેલી હતી. મંડપની ડાબી બાજુએ પરોણાઓને બેસવાને માટે ખુલ્લામાં ખુરશીઓ હતી; અને બે સમિત્યાનાઓ પણ હિમા કરવામાં આવ્યા હતા. એક સમિત્યાનો લશ્કરી અમલદારોની સ્ત્રીઓને માટે હતો, બ્યારે બીજો સમિત્યાનો ખેલમાં ભાગ લેનારા માણસો માટે હતો. ખેલો જોઈને નિર્ણય આપવાનું કામ પરીક્ષકોની એક સમિતિને સોંપવામાં આવેલું હતું. આ સમિતિમાં જનરલ કોલેરપી, કર્નલ બી. વી. ગાયકવાડ અને કર્નલ આર. એસ. ચવ્ડા એમ ત્રણ જણ સભ્યો હતા.

રાત્રીના બરોબર ૯-૩૦ વાગતામાં તો આખું મેદાન માણસોથી ચીકાર થઈ ગયું હતું. આ દાર્પક્રમ માણસોની મેદની બહેર હતો એટલે સામાન્ય પ્રભુએ એનો સારો લાભ લીધો હતો. રાત્રી શીતળ હતી, અને આખા દિવસનો તાપ સહન કર્યા પછી આવી ખુલ્લી જગ્યામાં બેસવાનું સર્વને અનંદદાયક થઈ પડ્યું.

ખાણું પૂરું થયા પછી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ રેસિડેન્ટ અને બધા માનવંતા મહેમાનો બરોબર અદ્યુત રમતો. ૧૦-૩૦ વાગે મેદાન ઉપર આવી પહોંચ્યા. પછીથી દાર્પક્રમ શરૂ થયો. પ્રથમ ' માસ ક્રીક ' થઈ, પછીથી ' રાજ્યાભિષેક સ્ટાર ટેન્ટ પેર્ગામ 'ની રમત (રાજ્યાભિષેક તારાતંત્રની ખીલીઓ ઠોકી હિમો કરવાનું કામ લેન્સ તથા સેકશન માર્શલ કરી બતાવવાની રમત) શરૂ થઈ; પછી ' માઉન્ટેડ મ્યુઝિકલ ચેર ', ઘોડેસ્વારીની ખુબીઓ વગેરે થઈ. અને લેફ મોરિસેએ (પડેલી ઘોડેસ્વાર પલટણ) સોનગઢના કીર્તિદાને શ્રુતવાનું અદ્યુત દરમિયાન જાણી બતાવ્યું હતું; અને સર્વ આશ્ચર્યચકિત થયા હતા.

છેતરે જનરલ જીલેધીની વિનંતીથી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે
લશ્કરી અધિકારીઓને અને બીજા માણસોને
શ્રીમંતને હસ્તે ઇનામ વહેંચ્યાં હતાં. પછી શ્રીમંતની
ઇનામો ત્રણ વાર જય બોલાવીને બધો કાર્યક્રમ
વહેલી સવારે પૂરો થયો.

x x x

સાતમો દિવસ : રાનિવાર, તા ૨૯-૪-૩૯

(૧) બાલસંમેલન

ગોતીબાગના મેદાન ઉપર સવારના ૭ ૩૦ વાગે બાલસંમેલન
બરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું.
સંમેલનની યોજના તેની વ્યવસ્થા વડોદરા પ્રાંત સાબાધિકારી
મિ. હાથીએ અને કિમેથ ટ્રેનિંગ કોલેજનાં
શ્રી. દારકાબાઈ તેલંગે કરી હતી. આ સંમેલનમાં લગભગ ૨૫.
છોકરાઓ અને ૧૫૦ છોકરીઓએ ભાગ લીધો હતો. છોકરાંઓને
આનંદ આપવાને માટે હાવડાવાળા ત્રણ હાથીઓ ઉપર અને એક
હાથીગાડીમાં બેસાડવામાં આવ્યાં હતાં.

બીજા અનિવાર્ય કામને લીધે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ
બરોજર આઠ વાગે પધાર્યાં. છોકરીઓએ

શ્રીમંતની અને બાપરકાઉટે શ્રીમંતને સન્નામો આપી,

પદ્મરામણી અને બેડે રાજ્યગીત ગાયું. પછી સંમે-
લનનો કાર્યક્રમ શરૂ થયો. બધો વિવિધ

કાર્યક્રમ બેઠકને શ્રીમંતને ઘણો આનંદ મળ્યો. મે. રા. રા. વિદ્યા-
ધિકારીની વિનંતીને માન આપીને શ્રીમંતે સંમેલનમાં ભાગ

રાજ્યાભિષેક અન્ય

લેનારાં બાળકોને ઇનામ વહેંચ્યો અને સુંદર વ્યવસ્થા માટે સમિતિને ધન્યવાદ આપ્યા.

ને. ના. દીવાન સાહેબે શ્રીમંતને અને રાજબાળકોને હાર-તોરા કર્યા. શ્રીમંતના ગયા પછી બાળકોને મીઠાઇની બહેંચણી અસ્પાહાર અને મીઠાઇ આપવામાં આવી હતી; અને આજ દિવસે આખા રાજ્યની પ્રાથમિક શાળાઓમાં છોકરાંઓને મીઠાઇ બહેંચવામાં આવી હતી. શ્રીમંતની છબીવાળા ધગધગ દોઢ લાખ ખીસ્લાઓ રાજ્યાભિષેકના સ્મારક તરીકે પ્રાથમિક શાળાઓમાં બહેંચવામાં આવ્યા હતા. આજ દિવસે રાજકીય સંસ્કૃત મહાવિદ્યાલય, રેસીડેન્ટરી બહેરૂ મૂગાની શાળા અને અત્યંત બેડિંગના વિદ્યાર્થીઓને મીઠાઇની આપવામાં આવી હતી.

* * *

(૨) અભિનન્દન દરબારો

(અ) પ્રાથમિક વ્યવસ્થા

રાજ્યારોહણ સમારંભ માટે પહેલાં જે કાર્યસાહિ કાર્યક્રમ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો તેમાં અભિનન્દન શ્રીમંતને આજ દરબારની વ્યવસ્થા રાખવામાં આવી ન નન્દન આપવાની હતી જ્યારે રાજ્યારોહણ સમારંભનો પ્રજાની વિનંતી. કાર્યક્રમ સ્થાનિક વર્તમાનપત્રોમાં છપાયા ત્યારે રાજ્યના અને બહારના ઘણા માણસોએ અને ઘણો સંસ્થાઓએ રાજ્યાભિષેક યુજ્ય સમિતિને આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરી કે શ્રીમંતના રાજ્યારોહણના આ પ્રસંગે

અમારે શ્રીમંતને અભિનન્દનપત્ર અર્પણ કરવાં છે, તો તેની અમને પરવાનગી આપશો. 'આ વિનંતીઓને માન આપીને મુખ્ય સમિતિએ તા. ૮-૪-૩૬ની બેઠકમાં ઠરાવ કર્યો કે અભિનન્દન દરબાર ભરવો, તદનુસાર સવાળવિનયમાં એક જાહેરાત આપવામાં આવી કે જેમને શ્રીમંતને અભિનન્દન આપવાની ઇચ્છા હોય તેમણે મુખ્ય સમિતિના સેક્રેટરીને મોકલ્યાં મોકલું ૧૮-૪-૩૬ સુધીમાં ખબર આપી દેવી.

શ્રીમંતને અભિનન્દનપત્ર આપવાની પરવાનગી આપવામાં અભિનન્દન પત્ર નીચે જણાવેલા નિયમો ધડવામાં આવ્યા આપવાની પરવાનગી હતા:—
નગીના નિયમો

(૧) બેપાર ધંધાને લગતાં અભિનન્દનપત્રોને સ્વીકારવાં નહિ.

(૨) રાજ્યમાંની જુદી જુદી કોમેની સંસ્થાઓમાંથી ફક્ત મહત્વની સંસ્થાને સ્વીકારવી, અને તે પણ એક સરતે કે એજ કોમની બીજી સંસ્થાઓના મુખ્ય પ્રતિનિધિઓને પોતાની સાથે સામેલ રાખીને અભિનન્દનપત્ર આપવું. આ સરતથી કોમો એકતાને ઉત્તેજન મળવું હતું.

(૩) સંસ્થાઓએ પોતપોતાના પ્રતિનિધિઓને ઉતરવા, જમવા વગેરેની પોતે જ વ્યવસ્થા કરી લેવી.

આ નિયમ પ્રમાણે કેટલીક સંસ્થાઓની અરજીઓ નામંજુર કરવામાં આવી હતી. તેથી તે સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓ ને. ના. દિવાન સાહેબને મળ્યાં અને શ્રીમંતને અભિનન્દનપત્ર આપવાની પરવાનગી મોટી વિનંતી કરી. ને. ના. દિવાન સાહેબે તે બધાને:

શ્રીમંત માટેનો ગાઢ આદરભાવ જોઈને કર્નલ ચિવરાજસિંહની સંમતિ લઈને એક હુકમ થયો કે શ્રીમંતના રાજ્યારોહણના આ અપૂર્વ પ્રસંગે બધીય સંસ્થાઓને અભિનંદનપત્ર અર્પણ કરવાની રજા આપવી. તદનુસાર બધી સંસ્થાઓને અભિનંદનપત્ર અર્પણ કરવાનો અનુપમ સામ મળ્યો. સામાન્ય રીતે દરેક સંસ્થાના પ્રતિનિધિમંડળમાં ત્રણ માણસોને આવવા દેવા એવો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો. કેટલીક મહત્વની સંસ્થાઓમાં આ નિયમ અનુસરવામાં આવ્યો ન હતો.

અભિનંદનપત્ર આપનારી સંસ્થાઓની સંખ્યા ઘણી મોટી હતી. જેથી તા. ૨૯-૪-૩૯ને દિવસે અભિ-
જે હરખારો અભિ- નંદન માટે જે હરખારો, એક મતારે અને નંદનપત્રની મંજૂરી બીજેબેર પછી, બરવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો. બધા પ્રતિમાં તે તે પ્રતિની સંસ્થાઓને અભિનંદનપત્ર અર્પણ કરવાની પરવાનગી આપવાની સત્તા સુખાઓને આપવામાં આવી હતી. સુખાઓ અભિનંદનપત્રને ખરડો જોઈ જતા હતા અને પછી મંજૂર કરતા હતા; અને સંસ્થાઓને સૂચના મોકલતા કે 'તમારે મુખ્યસમિતિના સેક્રેટરીની સાથે પત્ર વ્યવહાર કરીને નામ નંધાવી લેવું.' રાજ્યની બહારની સંસ્થાઓને જણાવવામાં આવ્યું હતું કે તેમણે પોતાના અભિનંદનો ખરડો મુખ્ય સમિતિના સેક્રેટરીને મોકલી આપવો. અભિનંદનોના ખરડાઓ આવ્યા પછી મુખ્ય સમિતિના સેક્રેટરીએ તે બધા ખરડાઓ ખરોખર જોઈને જરૂરી સુધારા કરવાને માટે હુકમ-કામદાર મે. રા. રા. રામચંદ્ર શામરાવ માને પાટીલ ઉપર મોકલી આપ્યા. પોતાની કચેરીના કામતો, ઘણા બોલે હોવા છતાં પણ મે. રા. રા. પાટીલે તરત જ બધા ખરડાઓ જોઈને સેક્રેટરી

ઉપર પાછા મોકલી આપ્યા, મંજુર કરવામાં આવેલા ખરડાઓ તે તે સંસ્થાઓને આગળના કાર્ગ માટે મોકલવામાં આવ્યા હતા.

આ બધા પ્રાથમિક વિધિ યથા પછી મહત્ત્વના બે પ્રશ્નોને વિચાર કરવાનો હતો: એક તો દરબારમાં દરબાર માટે સમિ- સંસ્થાઓને બોલાવવાનો ક્રમ, અને બીજો તિનો નિર્ણય દરબારમાં સ્વીકારવાની પદ્ધતિ, આનો નિર્ણય કરવાને માટે એક સમિતિ નીમવામાં આવી. આ સમિતિમાં નીચે જણાવેલા સભ્યો હતા. —

- (૧) કર્નલ કુમાર ચિવરાજસિંહ.
- (૨) મે. રા. રા. રામચન્દ્રરાવ શામરાવ માને પાટીલ
- (૩) મે. રા. રા. રામચન્દ્ર કેશવ રણુદીવે
- (૪) કર્નલ અનન્તરાવ ગણુપતરાવ સડેકર પવાર
- (૫) રા. રા. શ્રી રામગોપાલ કાટદરે.

આ બધા સભ્યો તા. ૨૫-૪-૩૬ને દિવસે કર્નલ ચિવરાજસિંહને બંગલે સવારે નવ વાગે મળ્યા, અને પૂર્ણ વિચારને અંતે તેમણે નીચેના નિયમો ધડયા —

- (૧) દરબારને માટે નિમ્નિત કરેલા સમયથી એક કલાક વહેલા બધા પ્રતિનિધિઓએ ન્યાયમંદિર હોલમાં આવી જવું.
- (૨) જે ક્રમમાં પ્રતિનિધિઓને અભિનન્દનપત્ર આપવા બોલાવવાના છે તે ક્રમમાં તેમને બેસાડવા.

(૩) બધી સંસ્થાઓની બ્યવસ્થિત યાદી બધા પ્રતિનિધિઓને આપવી.

- (૪) શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ-સિંહાસન-ઉપર બિરાજે-

રાજ્યાભિષેક અન્થ

ત્યાર પછી મુખ્ય સમિતિના સેક્રેટરીએ સંસ્થાઓના નામે એક પછી એક વાંચવાં.

(૫) જેમનું નામ જોલવામાં આવે તે પ્રતિનિધિઓએ શ્રીમંતની પાસે જવું અને વ્યાસપીઠની નીચે શેત્રંજી ઉપર ચિહ્નવાળી જગ્યાવાળી જગ્યાએથી શ્રીમંતને મુઝરો કરવો.

(૬) પ્રતિનિધિ મંડળના મુખ્ય માણસે પછી જે કુટ આગળ જવું અને અભિનન્દનપત્ર વાંચવું. અભિનન્દનપત્ર વંચાઈ રહે ત્યાર પછી અભિનન્દનપત્રવાળું કારકેટ શ્રીમંતને અર્પણ કરવું, શ્રીમંતને હાર પહેરાવવો, મુઝરો કરવો અને પછી પોતાની જોડે આવેલા પ્રતિનિધિ મંડળના સભ્યોની સાથે પોતાની મૂળ જગ્યાએ જવું. આ નિયમોની નકસો બધાય પ્રતિનિધિઓને વેળાસર પહોંચાડવામાં આવી હતી.

સમિતિએ અભિનન્દનપત્ર અર્પણ કરવાને માટે નીચે પ્રમાણે અભિનન્દન પત્રના છેલ્લો ક્રમ નક્કી કર્યો હતો :-
અર્પણનો ક્રમ

સવારનો દરબાર

(૧) વડોદરા રાજ્ય પ્રભુમંડળ		
(૨) વડોદરા પ્રાંત પંચાયત અને સુધરાજ		
(૩) મહેસાણા	"	"
(૪) નવસારી	"	"
(૫) અમરેલી	"	"
(૬) ઓખામંડળ	"	"
(૭) રાજ્યમાં કામ કરતી ડોમી સંસ્થાઓ		

જપેર પછીનો દરબાર

(૧) રાજ્યની બહારની કેળવણીની અને બીજી સંસ્થાઓ.

(૨) રાજ્યની કેળવણીની સંસ્થાઓ, અને

(૩) રાજ્યની બહેપારી અને બોજી સંસ્થાઓ.

એક જ દિવસે અભિનન્દનના બે દરબારે રાખવાથી બહુ

અનુકૂલતા પડી હતી. રાજ્યની બહારના

પ્રતિનિધિઓની

પ્રતિનિધિ મંડળો માટે જપેર પછીનો દર-

સંગવડ

બાર રાખવામાં આવ્યો હતો, અને તેથી

બહારગામથી આવનારા માણસોને ઘણી

સગવડ પડી હતી. તેઓ શનિવાર તા. ૨૬-૪-૩૬ ને દિવસે જ

સવારમાં વડોદરે આવી શકે, અને વધારે વખત રહી શકાય એમ

ન હોય તો તે જ રાત્રીએ પાછા જઈ શકે એવી સરવૃત્તા મળી

હતી સામાન્ય રીતે દરબારમાં નિયમ પ્રમાણે અસુક પ્રકારનો વેશ

પહેરવાની ફરજ હોય છે પણ કેટલાક પ્રતિનિધિઓની વિનંતીને

માન આપીને પહેરવેશ વિધેતું નિયંત્રણ દૂર કરવામાં આવ્યું હતું.

અભિનન્દન સમારંભ ન્યાયમંદિરના બધા દિવાનખાતામાં

થવાનો હતો, તેથી તેને સારી રીતે અધિકૃત

દરબારમાં બેઠકની

કરવામાં આવ્યો હતો. કે. શ્રીમંત શ્રીમના-

બધવસ્થા

બાઈ મહારાણી સાહેબના આરસપહાણના

પૂતળાની આગળ મધ્ય ભાગમાં શ્રીમંત

મહારાજ સાહેબને માટે એક રમ્ય મંડપની નીચે સુંદર સિંહાસન

ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. સિંહાસનની બે બાજુએ દરબારી મંડળીને

માટે અર્ધવર્તુલના આકારમાં ખુરશીઓ ગોઠવવામાં આવી હતી. અને

સિંહાસનની સામે જન્મે બાજુએ લગભગ વીસ વીસ સુંદર

રાજ્યાભિષેક શ્રેણી

પુરથીઓની હારો કરવામાં આવી હતી, અને વચમાં જ કુટને રસ્તો રાખવામાં આવ્યો હતો, અને આ રસ્તા ઉપર લાલ રંગની શેત્રંજ પાથરવામાં આવી હતી. પૂર્વ અને પશ્ચિમ તરફની ગેલેરીમાં ખીળ રાજ્યોના માનવંતા મહેમાનોને માટે સોફાઓ અને પુરથીઓ મૂકવામાં આવી હતી. પ્રેક્ષકોને માટે ઉત્તરપૂર્વ અને ઉત્તરપશ્ચિમ તરફની ગેલેરીમાં બેસવાનો વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી. લાઉડ સ્પીકરનો પણ વ્યવસ્થા કરેલી હતી હોલમાં અગરક્ષકો ઉભા રહ્યા હતા અને મહાર લશ્કરી ઢુકડી અને બેન્ડ ઉભા રહ્યા હતા.

આ. દરબાર

(૧) સવારનો દરબાર

સવારના બરાબર નવ વાગે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ સોનાની બગીચા બેસીને ન્યાયમંદિર હોલ આગળ શ્રીમંતનો પદરામણી આવ્યા, અને રાજ્યગીત સાથેની લશ્કરની સલામી ગ્રીહી. ને. ના. દીવાન સાહેબે શ્રીમંતનું સ્વાગત કર્યું અને તેમને સિંહાસન સુધી લઇ ગયા. શ્રીમંત સિંહાસન ઉપર બિરાજ્યા, એટલે મિ. ઠાટ્ટરે પ્રતિનિધિઓના નામો ક્રમવાર બોલવા લાગ્યા.

પછી નીચેની સરચાઓએ શ્રીમંતને અભિનંદન પત્ર સંસ્થાઓનાં નામો અર્પણ કર્યું :—

(૧) વડોદરા રાજ્ય પ્રજામંડળ	(૫) મકરપુરા સુધરાઈ
(૨) વડોદરા પ્રાંત પંચાયત	(૬) કરજીયુ
(૩) ડોહા સુધરાઈ	(૭) પાદરા
(૪) પેટલાદ	(૮) શીનોર

(૬) બહાદરપુર સુધરાઈ	(૩૧) દહેગામ સુધરાઈ
(૧૦) સંખેડા "	(૩૨) વિળાપુર "
(૧૧) સાવલી "	(૩૩) વડનગર "
(૧૨) ધર્મજ "	(૩૪) ખેરાળુ "
(૧૩) વસો "	(૩૫) ધીણોળ "
(૧૪) સોજીત્રા "	(૩૬) નવસારી પ્રાંત પંચાયત
(૧૫) બાદરથ "	(૩૭) નવસારી સુધરાઈ
(૧૬) ઠારવથુ મામ પંચાયત	(૩૮) ગથુદેવી "
(૧૭) મંડાળા " "	(૩૯) બિલ્લીમોરા "
(૧૮) સીતપુર " "	(૪૦) ઢઠોર "
(૧૯) વસઈ " "	(૪૧) વરીઆવ "
(૨૦) વઢવાણા " "	(૪૨) બ્યારા "
(૨૧) મહેસાણા પ્રાંત પંચાયત	(૪૩) સોનમઢ "
(૨૨) મહેસાણા સુધરાઈ	(૪૪) અમરેલી પ્રાંત પંચાયત
(૨૩) કલોલ "	(૪૫) અમરેલી સુધરાઈ
(૨૪) પાટથુ "	(૪૬) દામનગર "
(૨૫) વિસનગર "	(૪૭) ધારી "
(૨૬) સિધપુર "	(૪૮) ઢોડીનાર "
(૨૭) જિંઝા "	(૪૯) ઓખામંડળ પ્રાંત
(૨૮) ચાણુરમા "	પંચાયત
(૨૯) ઢડી "	(૫૦) દારકા સુધરાઈ
(૩૦) આતરમુંળા "	(૫૧) બેટ "
(૫૨) સહનિયારિળી સભા, વડોદરા	
(૫૩) મરાઠા સમાજ, વડોદરા	
(૫૪) પ્રથમ હિન્દુ પરિષદ અને હિન્દુ ધર્મ મહામંડળ, વડોદરા.	

રાન્યાભિષેક શ્રંષ

- (૫૫) શ્રાદ્ધશુ સભા, વડોદરા
- (૫૬) વડોદરા પારસી અંજુમાન વડોદરા.
- (૫૭) બિલ્લીમોરા પારસી જરથોસ્તી અંજુમાન ટ્રસ્ટ ફંડ,
બિલ્લીમોરા.
- (૫૮) ગણદેવી પારસી અંજુમાન, ગણદેવી
- (૫૯) પારસી જરથોસ્તી અંજુમાન સોનગઢ
- (૬૦) ડમોઇ કરખા મુસ્લિમ કોમ, ડમોઇ
- (૬૧) અમરેલી કરખા મુસ્લિમ કોમ, અમરેલી
- (૬૨) કોડીનાર મુસ્લિમ કોમ, કોડીનાર
- (૬૩) ગૌડ સારસ્વત સામાજિક સમૂહ, વડોદરા
- (૬૪) મહારાષ્ટ્રીય મંડળ, ગણદેવી
- (૬૫) આંદ્રસેનીય કાપરથ ઋષુ સમાજ, વડોદરા
- (૬૬) કડવા પાટીદાર છાત્રાલય, કારેલો બાગ, વડોદરા
- (૬૭) સિદ્ધપુર ઔદીચ યુવકસંઘ, સિદ્ધપુર
- (૬૮) આર્યકુમાર મહાસભા, વડોદરા
- (૬૯) મહીરેવા લુહાણા જોડિંગ, વડોદરા
- (૭૦) વડોદરા મેથોડિસ્ટ ચર્ચ, વડોદરા
- (૭૧) વડોદરા કેથોલિકસ, કેમ્પ, વડોદરા
- (૭૨) ક્ષત્રિય શાંતિના આગેવાનો, મહેસાણા
- (૭૩) અખિલ ક્ષત્રિય રાણીપરજ સેવામંડળ, બ્યારા
- (૭૪) વિ ધુર તાલુકા ઠકરાતી પ્રજામંડળ, વિજયપુર
- (૭૫) ઠાકરડા કોમ. મહેસાણા
- (૭૬) વડોદરા રાજ્ય બીલ સેવાસંઘ. વડોદરા
- (૭૭) સોમવંશી મહાર શાંતિ, વડોદરા
- (૭૮) જોખામંડળ વાધેર પ્રજા, જોખામંડળ

- (૭૯) વડોદરા પ્રાંત અંત્યજ લોક, વડોદરા
 (૮૦) હરિજન મુરુકુલ, પાદરા
 (૮૧) પાદરા તાલુકા અંત્યજ અને અંત્યજ શિક્ષક મંડળ,
 (૮૨) અંત્યજ સમાજ, વડોદરા
 (૮૩) અંત્યજ ગ્રંથ, મહેસાણા
 (૮૪) વિજયપુર તાલુકા અંત્યજ સમાજ, વિજયપુર
 (૮૫) નવસારી પ્રાંત અંત્યજ પરિષદ સમિતિ, નવસારી
 (૮૬) બંગી જનસેવા સમાજ, વડોદરા

હમબમ અગીઆર વાગ્યા મુધીમાં ફક્ત અડધા કરતાં ય
 ઓછી સંસ્થાઓ શ્રીમંતને અભિનન્દનપત્ર અર્પણ કરી ચક્રી
 સમય બહુ થઈ ગયેલો હોવાથી બાકીની સંસ્થાઓને વિનંતી
 કરવામાં આવી કે 'તમારે અભિનન્દન પત્રનો ફક્ત મહત્વનો
 ભાગ વાંચવો.'

ઉપર જણાવેલાં બધાં અભિનન્દનપત્રો અપાઈ ગયા પછી
 રાજરત્ન પ્રાઈસર માણેકરાવે શ્રીમંતને
 પ્રો. માણેકરાવે સોનાના હાથાનાળી એક સુદર તલવાર
 કરેલી તલવારની એક મુશોલિત ખોખામાં મૂકીને ભેટ કરી.
 સેટ. આ તલવાર એક વખતે શુરુ તેજબહાદુર
 પાસે હતી, એટલે એનું મહત્તર વિશિષ્ટ
 પ્રકારનું છે. મિ. આનન્દરાવ વિઠ્ઠલ કોડેએ હિન્દી સાપ્તાહિક
 'પ્રતાપ વિજય'નો પ્રથમ અંક શ્રીમંતને ભેટ કર્યો હતો.

શ્રમંત મહારાજ સાહેબને યરદો ચએલી હોવાથી તેમણે
 પ્રતિનિધિઓને પોતાનો સંદેશો દુનુર કામદાર
 શ્રીમંતનો ઉત્તર. મે. ૨૯ ૨૧, માનેપાટીલને વાચી સંલગ્ન-

રાંત્યાભિષેક ગ્રંથ

વવાનું કહ્યું. તદનુસાર મેં માનેપાટીલે નીચે જણાવેલો શ્રીમંતને સંદેશો વાંચી સંભળાવ્યો:—

“ સન્નારીઓ, સદ્ગૃહસ્થો અને જુદી જુદી સંસ્થાના પ્રતિનિધિઓ,

રાંત્યાભિષેકના પરમ માંગલિક પ્રસંગે આપની સંસ્થાઓ તરફથી માનપત્ર આપીને મને જે માન આપ્યું છે તે બદલ હું ધણો આભારી છું. આપના આ માનપત્રોમાં મારો ઉલ્લેખ આપે જે મધુર અને ઝોરવળયો ચબ્દોથી ઠરેલો છે તે મારા મારેનો આપનો પ્રેમ અને લાગણી દર્શાવે છે એમ હું માનું છું. અને મારા ઉપર આવેલી આ મોટી જવાબદારી પાર પાડવાના કામે આપનો સહકાર મને મળશે એવી હું આશા રાખું છું.

આપની સંસ્થાઓ તરફથી જે વિવિધ પ્રકારનાં કાર્યો થાપ છે તે મારી નજર બહાર નથી, અને તે માટે મારી સહાનુભૂતિ પશુ છે, એ કામોમાં આપને મારા તરફથી શક્ય તે મદદ મળશે એની આપ ખાત્રી રાખશો.

હવે વખત ધણો થયેલો હોવાથી આપને વધુ વખત નહિ રોકતાં પુનઃ એકવાર આપનો આભાર માની હું અત્રે વિરમીશ. ”

પછીથી ને. ના. દીવાન સાહેબે શ્રીમંતને હારતોરા કરી પાનસોપારી આપો. બધા મહેમાનોને અને પ્રતિનિધિઓને કહ્યો અને પાનસોપારી આપ્યા પછી આ દરબાર બરખાસ્ત થયો હતો.

x

x

x

(૨) બપોર પછીનો દરબાર

બપોર પછીના દરબારમાં શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ સાંજના ૫-૩૦ વાગે પધાયો, અને નીચે જણાવેલી સંસ્થાઓનાં નામ. સંસ્થાઓએ તેમને માનપત્ર આપ્યું:—

- (૧) ઇન્ડિયન વિગેન્સ યુનિવર્સિટી, મુંબઈ
- (૨) ડેક્કન એન્થ્રોપોલોજી સોસાયટી, પૂના
- (૩) રેપ્પલ શિક્ષણ સંસ્થા, સતારા
- (૪) અખિલ ભારતીય મરાઠા શિક્ષણ પરિષદ, પૂના
- (૫) ડેક્કન મરાઠા એન્થ્રોપોલોજી એસોસિએશન, પૂના
- (૬) અન્ય સંપાદક અને અન્ય પ્રસારક મંડળ, મુંબઈ
- (૭) મહારાષ્ટ્ર સાહિત્ય પરિષદ, પૂના
- (૮) તત્ત્વ અને વ્યવસ્થાપક ડાયરેક્ટરો મહારાષ્ટ્રીય શબ્દકોશ મંડળ, પૂના
- (૯) મધ્યભારત દક્ષિત ઉદ્ધારક મંડળ, ઇન્દોર
- (૧૦) ક્ષત્રિય ધનગર શિક્ષણ પ્રસારક સમાજ, સતારા
- (૧૧) સતારા મરાઠા વિદ્યા પ્રસારક સમાજ, સતારા
- (૧૨) નાસીક મરાઠા વિદ્યાપ્રસારક સમાજ, નાસીક
- (૧૩) આઈ. પી. મિશ્ર હાઈસ્કૂલ, સુરત
- (૧૪) વિદ્યાપ્રસારક સમાજ હાઈસ્કૂલ, લોણાવળા
- (૧૫) પંનાલ યુવક મંડળ, અમદાવાદ
- (૧૬) ડેક્કન શ્રમખાના, પૂના
- (૧૭) લોંગ લાઈફ એસોસિએશન કં. લિ., પૂના
- (૧૮) વેરટર્ન ઇન્ડિયા લાઈફ એસોસિએશન કં. લિ., સતારા
- (૧૯) આંદ્રેસેનીય કાયસ્થ સમાજ, અમદાવાદ
- (૨૦) શ્રી કેળવણી મંડળ, વડોદરા
- (૨૧) વડોદરા એન્થ્રોપોલોજી સોસાયટી, વડોદરા
- (૨૨) વડોદરા સાહિત્ય સમાજ વડોદરા
- (૨૩) શ્રી જયસિંહરાવ સાર્વજનિક લા-બ્રેરી વડોદરા
- (૨૪) વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ, વડોદરા

રાન્યાલિષ્ટેક 'અન્ય'

- (૨૫) વડોદરા ગ્રેસ એસોસિએશન, વડોદરા
- (૨૬) ગુજરાત ન્યુ એરા એલ્યુમેશન ટ્રસ્ટ, વડોદરા
- (૨૭) મુલેમાની દરીત તેલોળા મદ્રેસા દુહિમિયા, વડોદરા
- (૨૮) શ્રીસયાજી મોટોસર્વિસકુલ, વડોદરા
- (૨૯) કાપડા સંગ્રહ-ઓફિસ, વડોદરા
- (૩૦) ગુરુગ્રાન પ્રચારક સમાજ, પાદરા
- (૩૧) બઝમે અદબ (લટરરી, સોસાયટી), વડોદરા
- (૩૨) હિંમળાચાચર લાઇબ્રેરી, પાટણ
- (૩૩) ધેવાભાઇ ઠાકરસી મૂળજી સાર્વજનિક લાઇબ્રેરી, ખેટ
- (૩૪) કડવા પાટીદાર ફેળવણી ઉત્તેજક મંડળ, કડી
- (૩૫) દિન્દ વિજય જીમખાના, વડોદરા
- (૩૬) પી. એર. કુંપ રકાઉટ કલબ, વડોદરા
- (૩૭) મદ્રેસા અબુમાન ઈસ્લામ, ઠોર
- (૩૮) બાદરજી ખેતીવાડી પેઢી બાદરજી
- (૩૯) વડોદરા સેન્ટ્રલ કો-ઓપરેટિવ બેન્ક લી, વડોદરા
- (૪૦) શ્રીસયાજી સહકાર સેવક સંઘ, વડોદરા
- (૪૧) કોડીનાર સહકારી બેન્કિંગ મુનિશન, કોડીનાર
- (૪૨) વડોદરા અહમદીય કો-ઓપરેટિવ ક્રેડિટ સોસાયટી લિ. વડોદરા
- (૪૩) બિસ્લીમોરા બહેપારી મહાજન મંડળ, બિસ્લીમોરા
- (૪૪) ફેડરેશન ઓફ બરોડા સ્ટેટ મીલ્સ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ, વડોદરા
- (૪૫) મહાજન મંડળ, કડી
- (૪૬) મહાજન મંડળ, ચાણુરમા.
- (૪૭) એન્ડ એન્ડ સીડસ એસોસિએશન, ચાણુરમા.
- (૪૮) મહાજન મંડળ, ધીણાંજ.
- (૪૯) જીન અને ગ્રેસ કારખાનદારો, ડોનાઇ.

- (૫૦) બોમ્બે બરોડા એસ્થોરંસ કં. લિ., વડોદરા.
 (૫૧) કોડીનાર હિન્દુ મહાજન મંડળ, કોડીનાર.
 (૫૨) મહેસાણા પ્રાંત વેપારી મંડળ, મહેસાણા.
 (૫૩) ગુજરાત લાઈફ એસ્થોરંસ કં. લિ., વડોદરા.
 (૫૪) કોડીનાર મહાજન મંડળ, કોડીનાર.
 (૫૫) સોનગઢ કરબા મહાજન મંડળ, સોનગઢ.
 (૫૬) નગરશેઠ અને પ્રજાજન, અમરેલી.
 (૫૭) સ ખેડા તિલકવાડા તાલુકા વડેપારી મંડળ, સંખેડા.
 (૫૮) શિતોર સાર્વજનિક કેમવણી મંડળ, શિતોર.
 (૫૯) પટેલો અને મતાદારો, સિદ્ધપુર.
 (૬૦) કામરેજ તાલુકા મૈયાવત સમાજ મુધારણા સહકારી મંડળ,
 કામરેજ.
 (૬૧) કોડીનાર તાલુકા ઇનામદારો, કોડીનાર.
 (૬૨) વડોદરા કેમ્પ રેપ્રેઝન્ટેશન કમિટી, વડોદરા.
 (૬૩) ચોપાણન પ્રાણીસંરક્ષક સંસ્થા, આંજલીવાસણ.

ઉપરની સંસ્થાઓએ આમંતને માનપત્ર અર્પણ કર્યા પછી
 નીચે જણાવેલી સંસ્થાઓએ અને
 શ્રીમંતને પુસ્તકોની સહૃદયસ્થોએ આમંતને પુસ્તકોની ભેટ
 લેટ. કરી હતી.—

- (૧) મહારાષ્ટ્ર શબ્દ કોષમંડળ મહારાષ્ટ્ર શબ્દકોશના ભાગ ૫-
 ૬ અને ૭
 (૨) મિ. આર. જી. કાનડે, (૧) ગુરુચર્ય ગોવિન્દ વિષ્ણુ
 (વાઝમય મંડળ, પૂના) વિજ્ઞાપૂરકર ચાંચે ચરિત્ર,
 'ગોાનપ્રકાશ'ના ઉપતત્રી કાર્ય વ આઠમણી.

- (૨) Cave Temples of
Karla and Bhaja.
(કાર્લી અને બાજાની ગુફા-
મંદિરો)
- (૩) Library Hand - book
(પુસ્તકાલય માર્ગ પ્રદર્શન)
- (૪) Library Index
(પુસ્તકાલય સૂચી)
- (૫) All India Book-
sellers' and Publi-
shers' list
(હિન્દુસ્તાનના બુકસેલરો અને
પબ્લિશરોની યાદી)
- (૬) મરાઠી નિયત કાલિકાંવા
ઇતિહાસ ૧૮૧૨ તે ૧૮૧૭
- (૭) પ્રાચીન અર્વાચીન ગ્રન્થા-
લયે.

- (૮) રા. રાજુ રાજુ બહે બાલવિહાર અર્થાત્ સુમત્ર રાજવાડી
(વડોદરા ખેતીવાડી ખાતાના)
- (૯) રા. વિશ્વભાઈ નરસિંહભાઈ પોતે રચેલું કાવ્ય
અક્ષરમૃદ
(પોડાસર રાખના કવિ)

પાછી રા. બાણુરાવ ગણપતરાવ જગતાપે અને સરદાર એસ.

-બી. ચેરાટે અનુક્રમે ' શ્રી શિવાજી મરાઠા

શ્રીમંતને હારતોરા સોસાયટી, પૂતા, અને ' મરાઠા વિદ્યા-

મસારક સમાજ, અહમદનગર ' તરફથી

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને હારતોરા કર્યા હતા.

પછી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે માનપત્રો આપ્યા બદલ નીચે

પ્રમાણે આભાર - પ્રદર્શક બાધણ કહ્યું

શ્રીમંતનો ઉત્તર હતો:—

“ સન્નારીઓ અને સદ્ગૃહસ્થો, અને જુદી જુદી સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓ,

આ અનુપમ મંગલ પ્રસંગે આપે માનપત્ર અર્પણ કરીને મને જે માન આપ્યું છે તે હું બરોબર સમજી છું. આપ સર્વેએ જે શુભ કૃત્તિઓ વ્યક્ત કરી છે અને જે માયાળુ શબ્દોમાં મારે માટે ઉલ્લેખ કર્યો છે તેને માટે આપ સર્વનો હું અતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનું છું. આપ સર્વેએ મારા પ્રતિ જે પ્રેમ દર્શાવ્યો છે તેનાથી હું બહુ વિવશ થઈ ગયો છું, અને આપનો આભાર માનવાને માટે મારી પાસે પૂરતા શબ્દો નથી. હું એટલું જ કહીશ કે મારી વહાલી પ્રજાનું કષ્ટાણુ સાધવાને માટે જીવન વ્યતીત કરવો મેં જે નિશ્ચય કર્યો છે તેમા તમારો પ્રેમ મને સક્રિય આપનારો થઈ પડશે. ”

મુખ્ય માનપત્રોનો મહત્વનો ભાગ પરિશિષ્ટ ૧૩ માં આપવામાં આવેલો છે.

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

(૩) 'દીક્ષારામ' બંગલે લોજન અને ઉપવન સંમેલન

નેક નામદાર દીવાન સાહેબ સર વી. ટી. કૃષ્ણમાયાર્થે અને
લેડી કૃષ્ણમાયાર્થે શ્રીમંત મહારાજ સાહે-
શ્રીમંત રાજકંપતી બના રાજ્યાભિષેક નિમિત્તે શ્રીમંત રાજ-
'દીક્ષારામ' બંગલે દંપતીને ' દીવારામ ' બંગલામાં રાત્રીના
લોજન માટે ૮-૩૦ વાગે લોજન માટે નિમંત્રણ
આપ્યું હતું.

આ લોજન સમારંભમાં નીચે જણાવેલી મંડળી હતી :—

લોજન સમારંભ -

લમાં મંડળી

- (૧) શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પ્રતાપસિંહરાવ
- (૨) શ્રીમંત મહારાણી સાહેબ સંતાદેવી
- (૩) શ્રીમંત હજીરપતિ મહારાણી સાહેબ, ડાહ્યાપુર
- (૪) શ્રીમંત રાણી સાહેબ સાવતવાડી
- (૫) શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ, દેવાસ (સિનિઅર)
- (૬) શ્રીમંત યુવરાજ કુતેસિંહરાજ
- (૭) રાજકન્યા મૃણાલિની રાજ
- (૮) રાજકન્યા તિલોત્તમા રાજ
- (૯) રાજા સર વાસુદેવ, કલિંગાના રાજા
- (૧૦) ચીફ સાહેબ, કામલ
- (૧૧) રાણી સાહેબ કામલ
- (૧૨) શ્રીમંત યુવરાજ, પીઠાપુરમ્
- (૧૩) શ્રીમંત યુવરાણી, પીઠાપુરમ્
- (૧૪) શ્રીમંત સરદાર માનસિંગરાવ ધોરપડે (હસુરકર)

સ્ટેડિઅમની કોનશિલા બેસાડવાની ક્રિયા

- (૧૫) શ્રીમંત માધવ રાજ, કલિંગદ
- (૧૬) ઠનંદ કુમાર ચિવરાજસિંહ
- (૧૭) શ્રીમંત સરદાર બ્યંકટરાવ નરસિંગરાવ ઘોરપડે
- (૧૮) શ્રીમંત ચન્દ્રસિંહ ગાયકવાડ
- (૧૯) કલિંગદના રાજસાહેબનાં પુત્રી અને પુત્રવધૂ

આ ઉપરાંત ખાસાના અધિકારીઓ પણ હતા.

બોજન સમારંભ પૂરો થયા પછી શ્રીમંત મહારાણી સાહેબ અને ખાસ સ્ત્રીઓ ' દીધારામ ' બંગલેથી ઉપવન સંમેલન નીકળીને લક્ષ્મી વિલાસ રાજમહેલમાં ગયાં. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ અને બાકીના મહેમાનો ' દીધારામ ' બંગલાની પાછળની જગ્યાએ ગોઠવેલા ઉપવન સંમેલનમાં ગયા. ઉપવન સંમેલનમાં રેસિડેન્ટ, ટ્રેમ્પના અધિકારીઓ, મુખ્ય સરદારો, અધિકારીઓ, મુખ્ય બહેપારીઓ, વડોદરાના અગ્રગણ નાગરિકો અને કેટલીક સગારીઓએ હાજરી આપી હતી.

x

x

x

આઠમો દિવસ : રવિવાર, તા. ૩૦-૪-૩૯

(૧) સ્ટેડિઅમની કોનશિલા બેસાડવાની ક્રિયા

વડોદરામાં સ્ટેડિઅમ બાંધવાની યોજના કે. શ્રીમંત સયાજી-રાવ મહારાજે તા. ૧-૨-૩૮ ને દિવસે સ્ટેડિઅમની મંજૂર કરી હતી. સ્ટેડિઅમને માટે ત્રણ યોજના જમ્યાઓની ભલામણ કરવામાં આવી હતી:

- (૧) પાણી દરવાજાની બહાર જગન્નાથ સદાચિવના રસ્તે,

પ્રાચીન ગ્રીક તત્વવેત્તાઓ એમ માનતા કે સુદ્ધિની કેળવણીની ન્યૂનતા પૂરી કરવા સાર શારીરિક શિક્ષણ ને શારીરિક સામર્થ્યની જરૂર છે. આ માન્યતાનું મૂર્ત સ્વરૂપ ગ્રીસમાં ૩,૦૦૦ વર્ષો ઉપર મરદાનો રમતો રમવાનો ચાર વર્ષનો સમય (ઓલીમ્પીયાડ) દરાવવાથી આણવામાં આવ્યું. એવા કેટલાક ઇતિહાસકારો છે જે એમ કહે છે કે આ મરદાની રમતોને તેમની પાછળ રહેલો મર્મ એ બધાં પ્રથમ એશિયાખંડમાં હતાં ને ત્યાંથી ગ્રીસમાં તેમનું અનુકરણ થયેલું. ધીરજ, હિંમત, સહનશક્તિ ને શારીરિક બળની કસોટીઓ કરવા સાર પ્રાચીન સમયમાં એવાં રાષ્ટ્રીય મંડળો વારંવાર થતા અને પ્રાચીન પુસ્તકોમાં એવાં અનેક વર્ણનો આવે છે, તેથી કદાચ ઇતિહાસકારોને ઉપરનો દાવો ખરો પણ હોય. શારીરિક સામર્થ્યની કલ્પના હિંદમાં ન હતી એમ કદાપિ કહેવાય એમ નથી, અને આપણને એમ લાગે છે કે આપણા આ નવીન પ્રયત્નોથી આપણે એ જૂના આદર્શને પુનર્જીવન આપીએ છીએ તેને આપણે અર્વાચીન આદર્શો સાથે બંધબેસતા કરીએ છીએ અને તેના લાભ નાનામાં નાના માણસને મળે એવો પ્રયાસ કરીએ છીએ.

તેમ છતાં આપણા દેશમાં બીજા દેશોની સાથે સરખામણી કરતા શારીરિક શિક્ષણની પ્રગતિ બહુ ધીમી છે. હિંદ દેશ વિશાળ છે ને વસ્તી માઠ છે, છતાં તે બંને વાતો બાજુપર મૂકીએ તો આ ધીમી પ્રગતિનું મુખ્ય કારણ મને એ લાગે છે કે શારીરિક શિક્ષણ એનો અર્થ આપણે બરાબર પૂરો સમજતા નથી. આપણામાં હજી એવી બાવના રહે છે કે શારીરિક શિક્ષણનો ઉદ્દેશ શક્તિશાળી શરીર બનાવવાનો અને વ્યક્તિઓને કે વ્યક્તિના સમૂહોને Teams) હરીફાઈમાં વિજય મેળવવા તૈયાર કરવાનો અથવા

સ્ટેડિઅમનો ઠાનશિલા બેસાડવાની ક્રિયા

પરદેશમાં જન્મ આપણા રાષ્ટ્રીય સામર્થ્યનું પ્રદર્શન કરવાનો છે. સંગીન, આરોગ્યવાળાં મજબુત શરીરોની અને કાંઈ એછી કિંમત છે એમ નથી, તેમ હિંદના મલો ને કુસ્તીયાળો બીજા દેશોના મલો તથા કુસ્તીયાળો સાથે બાથ બીડે અને પોતાની શક્તિ ને સુદ્ધિ બતાવે એ અને ઇષ્ટ છે, પણ જો આપણે આજ શ્રેણીએ વિચાર કરીએ તો શારીરિક શિક્ષણને વિશાલ આસપ આપણે સમજવાનું જૂલો જન્મ્યું.

માણસ માત્રને સ્પર્ધા માટે રમત સ્વાભાવિક રીતે જ ગમે છે; પણ તે શાંકિતચાળી જીવનનું એક જ સ્વરૂપ છે જે મહત્વનું ધ્યેય આપણે સાધવા પ્રયત્નશીલ છોએ તેની તે એક જ બાજુ કે સ્વરૂપ છે. આપણો ખરો ઉદ્દેશ આપણા જીવનને સખ્ત પદ્ધતિ નીચે લાવવાનો નથી, આપણે તો સારા ચારિત્ર્યવાળા ને શુદ્ધ સામાજિક વર્તનવાળા નાગરિકો—જેમનામાં શારીરિક, બૌદ્ધિક ને નૈતિક તેજ હોય, જેમનામાં ન્યાયશુદ્ધિ, રાજ્યબક્ષિત ને મગજની ફળદ્રૂપતા હોય તેવા નાગરિકોને મરદની જવાબદારીએ માટે તાલીમ આપવાની છે. એ તો સ્પષ્ટ જ છે કે આ યુરો ત્યારે જ ખીલે કે જ્યારે તેમની ટેવ માટે એવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે કે જેમાં બ્યક્તમત પ્રયત્ન કરતાં સાંધિક કે સહકાર્પના ધોરણે પ્રયત્ન થઈ શકે.

ફક્ત શારીરિક વ્યાયામના પ્રયોગને કાર્યક્રમ આપણા ઉદ્દેશને પૂર્ણ નહીં કરે. આપણે એવી નીતિ યોજાની ને અખત્યાર કરવી જોઈએ કે તેમાંથી જ્ઞાન, ટેવ, દૃષ્ટિની વિશાળતા ને નિઃશ્ચયતા પરિણમે ને તે તેમને હમણાં ને ભવિષ્યમાં ઉપયોગી થાય. પૂર્વથી ઘડી રાખેલી યોજનાઓને જ આપણી અમુક બ્યક્તિઓ ને અમુક જૂથોને બંધ બેસતા કરવાનો આપણે પ્રયત્ન કરીશું ને જેઓ હાલ

શિક્ષણ સધ રહ્યા છે તેમનાં ક્ષિતને હાજતો સાથે બંધનેસતો કાર્યક્રમ આપણી નહીં થડીએ તો આપણે ઉદ્દેશ પાર પડવાનો નથી. સંઘ કે જથામાં રમાતી રમતો ને સારી રીતે વ્યવસ્થિત હોય તો સારા નાગરિક બનવા સાથે ચારિત્રના ને ગુણોની આવશ્યકતા છે તે ગુણોના વિકાસ માટે મોટો અવકાશ મળી શકે છે. હમણાં વડોદરામાં ને બ્યાયામની પદ્ધતિ ને પ્રયોગો દાખલ કરવામાં આવ્યા છે તેમનું સ્થાન ને કે ચારીરિક શિક્ષણની પદ્ધતિમાં છે તો ખરું છતાં તે રમતો ગમતોમાં રહેલી ન્યૂતતા પૂરી કરવા જોઈએ ન છે. કારણ કે આપણે સંપૂર્ણ ઉદ્દેશ સામાન્ય ચારીરિક, બોદિક ને નૈતિક વૃદ્ધિ ને વિકાસનો છે.

આપણામાંના જેમને યોજના થડવાની છે તેમને ને આવે ઉદ્દેશ હોય તો જેમની સેવા આપણે કરવા છમ્છીએ છીએ તેમને ઉદ્દેશ શો હોવો જોઈએ ? મને લાગે છે કે આપણા યુવાનો સમક્ષ વિવિધ આશય હોવો જોઈએ. (૧) રમતોની (૨) આરોગ્યતીને (૩) ખરા ખેલાડીના સ્વભાવની ટેવોનો વિકાસ. રમતાં શીખો કે જેથી તમને વિનોદની ખોટ જ ન પડે, કારણ કે તેથી જ થાક ને વૈતક કપી પછી નાજગી અને આરામ તમારા નિવૃત્તિના વખતમાં તમને મળશે. વળી રમતોથી ને વિનોદનાં સાધનોથી બાધચારનો, ભક્તિભાવનો ને સદ્ભાવનાનો જુસ્સો ખીલશે ને તે તમને તથા તમારા સમાજને બહુ ઉપયોગમાં આવશે. તમે તમારા શરીરના ને સમાજના આરોગ્ય મજબૂત કરજો. ખરા ખેલાડીનો સ્વભાવ કેળવજો, સુવાણું ને કઠણ બનેનો ધસારો વેઠજો. પરાજય વખતે હસજો, વિજય વખતે કુલાશો નહીં, અને તમારાથી ઓછા નસીબ વાળાને મદદ કરવા હંમેશાં હાથ લંબાવજો રૂડવાડે કીપણીએ લખેલી બીજલડનના રોડિયમ ઉપર કોતરેલી નીચેની પંક્તિઓની હું તમને બલામણુ કરું છું.

સ્ટેડિઅમની કોનશિલા બેસાડવાનો ક્રિયા

" If you can meet with Triumph and Disastor, And treat those two imposters just the same.....you'll be a Man. "

(ભાવાર્થ:—જો તમે વિજય ને પરાજય રૂપી બે ડગ સાથે સરખું વર્તન રાખશો તો તમે ખરા મરદ થશો.)

વડોદરામાં મારા પરમપૂજ્ય પિતામહે શારીરિક શિક્ષણના ખરાં ધ્યેય ઉત્તેજવા હંમેશાં પ્રયત્ન કર્યા છે, તેમ ને ધ્યેયો સફળ થાય તે માટે સાધનો પણ પૂરાં પાડ્યાં છે. જનસમાજનું આરોગ્ય, સ્વચ્છતા, પોષણ—એ ત્રણે વાતોએ સરકારનું સતત ધ્યાન રોક્યું છે ને રોકશે. તેઓશ્રી તાજી હવાને અને જનસમાજ માટે વિનોદનાં સ્થાનેને બહુ જ મહત્ત્વ આપતા, તેથી જ આખા રાજ્યમાં બાગ, બગીચા, રમતગમતોના સ્થાન, વિશ્રામસ્થાનો દર વર્ષે વધતાં ગયાં. હવે આપણી શાળાઓ ને કોલેજોમાં સામાન્ય અભ્યાસક્રમમાં એક મહત્ત્વના ભાગ તરીકે શારીરિક શિક્ષણે સ્થાન મેળવ્યું છે અને પાપરીએ પાપરીએ ચઢવાની એક એવી યોજના છે કે જે વડે સારા આગેવાનો ને તાલીમ આપનારા તૈયાર થઈ જશે. આપણે ત્યાં જે રમતગમતોલી સંસ્થાઓ છે તેમાં એક ઓલીમ્પીક એસોસીએશન (મરદાની રમતોની મંડળી) ઉમેરવામા આવી છે જેને લીધે તમામ પ્રવૃત્તિઓનો સુઘડ મેળ બેસાડવામા આવશે, રાષ્ટ્રિય સમિતિઓને હરીફાઈઓમા યોગ્ય પ્રતિનિધિઓ મોકલી શકાશે ને રાજ્યમાં. તેમજ બહારનાં સાધનોમાથી વિચાર ને હકીકતનો પ્રવાહ વધારે સારો વહેશે.

શારીરિક શિક્ષણનો બાગ્યુઓ અનેક છે, પણ જે રચે એસાદે

રાન્યાસિપેક અન્ય

આપણે બધા એકત્ર ઉભા છીએ તે સ્થળ ઉપર જ્યારે રેડીયમ પૂરું 'બંધાઈ રહેશે ત્યારે હું' ધારું છું કે આપણે એવો દાવો કરી શકીશું કે આપણી મુખ્ય હાજતોને પહોંચી વળવા આપણે ઠીક ઠામ કયું છે.' આ રેડીયમની રચના ને તેનો ઉપરકર તદ્દન અર્વાચીન થશે અને આપણી હાલની હાજતો માટે તે પૂરેપૂરી રીતે વિશાળ થશે. છતાં આ સ્થળ ને યોજના એવાં રાખવામાં આવ્યાં છે કે બવિધ્યમાં તેમાં બહારની રમતો માટે કે તરવાના કુંડ માટે સપડ કરવી પડે તો તે થઈ શકે બીજા દેશોમાં જેમ રેડીયમ છે તેમ અહીં પણ આ વડોદરાનું રેડીયમ રમતગમતો તથા વિનોદની અનેક પ્રકારની તમામ પ્રવૃત્તિઓનું મધ્યવર્તી સ્થળ બની રહેશે.

આ રેડીયમ વડોદરાના યુવાનોને અપેક્ષા કાંવાલ
કામ બહુ જ યોગ્ય છે. તેમ કરતાં હું ઓલીમ્પીક રમતોના
પ્રશંસનીય ધ્યેય તરફ તેમનું ધ્યાન ખેંચું છું. મહત્વની વાત
વિજય નથી પણ યુદ્ધ છે. મુદ્દાની વાત જય મેળવવામાં નથી પણ
સખ્ત રીતે સદવામાં છે. આ રેડીયમ તમામને પ્રેરણા આપનાર
નીવડો, તે સામાજિક સહવર્તનમાં વૃદ્ધિ કરે, તેમજ સુખી આરો-
ગ્યમય જીવન અર્થે એટલું જ નહીં પણ શારીરિક આરોગ્ય ને
અળ આપનાર થાઓ ! આ પ્રમાણે આ પાંચે પૂરતાં ને તે
મજબૂત રીતે પુરાયો છે એમ જાહેર કરતાં હું ઉપર પ્રમાણે મારી
આશા ને પ્રાર્થના જાહેર કરું છું. ”

પછી મિ. તણવલકરે શ્રીમંતનો આભાર માન્યા બાદ મિ. અડાળજીએ શ્રીમંતને અને રેસિડેન્ટને હાર તોરા કપો. બીજા બધા સભ્યોને પાનસોપારી આપ્યા પછી રાજ્ય-ગીત ગવાયું અને કાર્યક્રમ પૂરો થયો.

(૨) સન્માન ચિહ્ન દરબાર

સરકારી અને બીન સરકારી વ્યક્તિઓને સન્માનચિહ્ન આપવાનો મિત્ર દરબાર લક્ષ્મીવિલાસ મિત્ર દરબાર રાજમહેલના દરબાર હોલમાં સવારના ૯-૩૦ વાગે રાખવામાં આવ્યો હતો. જેમને બહુમાન આપવામાં આવવાનું હતું તે પુરુષોને કમવાર જમણી બાજુની જ પહેલી ત્રણ હારોમાં બેસાડવામાં આવ્યા હતા; અને જે સ્ત્રી દરબારી મંડળીના હતા તેઓ પોત પોતાની હંમેશની જગ્યાએ બેઠા હતા.

મહારાજબેડના અવાજ અને ચોપદારોના નોટની સાથે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ જરામર વૃષ્ણતસર શ્રીમંતની પધરામણી દરબાર હોલમાં પધાર્યા અને સિંહાસન દીવાનસાહેબનું ઉપર બિરાજ્યા. પછી તે. ના. દીવાન સાહેબ આગળ આવીને નીચે પ્રમાણે બોલ્યા:—

“ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ !

આપ શ્રીમંતની માયાળુ આજ્ઞાથી, જેમણે રાજ્યની વફાદારી બરેલી કીમતી સેવાઓ કરેલી છે તેમને બહુમાન આપવામાં આવેલું છે. તેમને આપ શ્રીમંતના આગળ બહુમાન-પદકો લેવા ઉપરિધત કરવાની મને રજા આપવામાં આવશે. ”

શ્રીમંતે દીવાનસાહેબને રજા આપી, એટલે દીવાન સાહેબે બહુમાન મેળવનારાઓનાં નામો વાંચી બહુમાન અર્પણ સંબળાવ્યાં, અને તેમની સેવાઓનો સંક્ષેપમાં ઉલ્લેખ કરીને જણાવ્યું કે આ કીમતી સેવાઓની કદર સરીકે તેમને બહુમાન આપવામાં આવેલું

છે. જેમ જેમ દરેક નામ બોલાવું મયું તેમ તેમ તે વ્યક્તિએ આગળ આવીને શ્રીમંતને મુઝરો કયો, અને દીવાન સાહેબે તે વ્યક્તિને બહુમાનનું પદક પહેરાવ્યું. પછી બહુમાન મેળવનાર તે પુરુષે શ્રીમંતના સિંહાસન આગળ જઈને દરીયા શ્રીમંતને મુઝરો કયો, અને તેમને સતકા અને નજરાણું કરીને પોતાને રથાને તે બેસી મયો.

આ દરબારમાં જેમને બહુમાન આપવામાં આવેલું હતું બહુમાન મેળવ- તેમનાં નામેની લીગતવાર યાદી :—
નારાઓનાં નામે

અનુ. સંખ્યા	બહુમાન મેળવનારનું નામ	બહુમાન આપ- વાનું કારણ	બહુમાનનું સ્વરૂપ
----------------	--------------------------	--------------------------	---------------------

મિત્રમંડળ

૧	શ્રીમંત માનસિંગરાવ મુબરાવ ધોરપડે (હમુરકર), વડોદરા	સન્માનતરીકે	રાજવશ્વજ
૨	સરદાર શ્રીમંત વ્યંકટરાવ નર-સિંગરાવ ધોરપડે, વડોદરા	સરદાર તરીકે	રાજમિત્ર
(મુવશ્વ, મોતી સાથેના)
૩	સરદાર શ્રીમંત આપાજીરાવ પશવંતરાવ મોરે	સરદાર અને ધનામદાર તરીકે	"
૪	નગરશેઠ રતનલાલ મગનલાલ હરિભક્તિ, વડોદરા	નગરશેઠ તરીકે	"
૫	શેઠ મહમદઅલી સિદ્ધપુર હરારવાળા,	બહેર-સેવા માટે	"

અનુ. સંખ્યા	બહુમાન મેળવનારનું નામ	બહુમાન આપ- વાનું કારણ	બહુમાનનું સ્વરૂપ
૬	મિ. મોતીલાલ છોટલાલા દેસાઈ બી. એ. એલ. એલ. બી; વડોદરા	નિશિષ્ટ પ્રકા- રની સારી સેવા માટે	રાજપ્રિય
૭	ડૉ. રઘુનાથ બાલકૃષ્ણ ચંદ્રચૂડ એમ. બી; એફ. આર. સી. એસ. (લંડન), વૈદ્યકીય અને આરોગ્ય ખાતાના મુખ્ય અમલદાર	"	"
૮	ડૉ. યશવંત વામન મોડક, એચ. એમ. એન્ડ એસ.	"	"
૯	ડૉ. પ્રાણલાલ મનસુખલાલ નાથલાલ, વડોદરા	"	"
૧૦	શ્રી પેરતનજી કમજી કોન્ટ્રેક્ટર, વડોદરા	લોકોપચોગી કાર્યોમાં હાન કરવા માટે અને બીજી બહેર સેવાઓ માટે	"
૧૧	હાકેર સાહેબ કેસરીસિંહજી રણમણસિંહજી, મિયાનામ	હાકેર તરીકે	"

રાંભ્યાભિષેક અન્ય

અનુ. સંખ્યા	બહુમાન મેળવનારનું નામ	બહુમાન આપ- વાનું કારણ	બહુમાનનું સ્વરૂપ
----------------	--------------------------	--------------------------	---------------------

રાજરત્ન મંડળ

૧૨	મિ. રામચન્દ્રજી રાવજી પવાર, સુખા, અમરેલી પ્રાંત	સારી સેવા માટે	રાજરત્ન (સુવર્ણ પદક)
૧૩	મિ. મીલાભાઈ ઝવેરભાઈ પટેલ, બી. એ; એલ, એલ, બી; વધારાના ન્યાયાધીશ, વરિષ્ઠ કોર્ટ, વડોદરા	"	"
૧૪	મિ. ડાહ્યાભાઈ ભાસ્કરભાઈ શુક્લ જોદિશિએટીંગ ડિવિ- ઝનલ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ અને એક્ઝીક્યુટિવ એન્જિનીયર, જી. બી. એસ રેલ્વે	"	"
૧૫	મિ. સિડની જ્યોર્જ બેરો, પ્રિન્સીપાલ, વડોદરા કોલેજ, વડોદરા	"	"
૧૬	મિ. અંબાલાલ બાપાલાલ પંડયા લડનમાં રાજ્યના બેંકપર પ્રતિનિધિ	"	"
૧૭	હકીમ મીરમહમદ વારસ અલી રસુલખાન છેટે હકીમ	"	"

અનુ. સંખ્યા	બહુમાન મેળવનારનું નામ	બહુમાન આપ- વાનું કારણ	બહુમાનનું સ્વરૂપ
૧૮	મિ. મોહનલાલ ઓધવજી પરીખ બી. એ; એલ. એલ. બી; અમરેલી	બહેર સેવા માટે (સુવર્ણ પદક)	રાજરત્ન
૧૯	શ્રી રામજીભાઈ હંસરાજ, વેપારી અમરેલી અને ધારી	"	"
૨૦	મિ. મોહનલાલ વીરજીભાઈ પટેલ, બી. એ. એલ. એલ. બી. અમરેલી	"	"
૨૧	મિ. અંબાધર માધવ તાંબે, બી. બી. એ. એલ. એલ. વડોદરા, વડોદરા.	"	"
૨૨	ખાન બહાદુર અબુફુદ્દા અહમ- દખાલી કેરા, સિક્રપુર	"	"
૨૩	મિ. પ્રભુદાસ ભાવસંજ વિસનગર	"	"
૨૪	મિ. દારકનાથ રંગનાથ શેઠજી વડોદરા, નવસારી	"	"
૨૫	મિ. કનૈયાલાલ જયનાદાસ મળ- મુદાર વડોદરા, નવસારી	"	"

શાસ્ત્રાભિપેક્ષ મન્ય

અનુ. સંખ્યા	બહુમાન મેળવનારનું નામ	બહુમાન આપ- વાનું કારણ	બહુમાનનું સ્વરૂપ
૨૬	મિ. જમશેદજી મેરવાનજી પાવરી, એમ. એ. એલ. એલ. બી, વકીલ, વડોદરા	જાહેર સેવા માટે	રાજરત્ન (સુવર્ણપદક)
૨૭	મિ. પ્રજભાઈ વાલજીભાઈ પટેલ, બાદરથી	"	"
૨૮	મિ. બાલુભાઈ બગત, ચલાલા	ઠાકી ડોમના ગુરુ તરીકે	"
૨૯	મિ. જોશીભાઈ નંદયાન મહેતા, પોર્ટ એન્જિનિયર, એઆ	સારી સેવા માટે	રાજરત્ન (રજતપદક)
૩૦	મિ. વિધુ મનોહર કાયવટે, ખેતીવાડી ઇન્સ્પેક્ટર, વડોદરા	"	"
૩૧	મિ તારાચંદ પોપટસાલ અકા- લજ, શૃંગલોગ અધિકારી, વડોદરા	"	"
૩૨	મિ નામજીભાઈ ગોવિન્દજી આપ, વડોદરા	હલિત કોમોના હિતનું કામ કરવા માટે	"
૩૩	મિ લક્ષ્મીભાઈ નાથાભાઈ પટેલ, રજોત્રી	ખેતીના વિ- કાસમાં રસ લેવા માટે	"

સન્માન ચિહ્ન દરબાર

અનુ. સંખ્યા	બહુમાન મેળવનારનું નામ	બહુમાન આપવાનું કારણ	બહુમાનનું રાશી
૩૪	મિ. ચુનીલાલ દુર્લભદાસ દેસાઈ, જી. એ. એલ. એલ. જી., વકીલ, વીજપુર	બેતીના વિ-કાસમાં રસ લેવા માટે	રાજરત્ન (રજતપદક)
૩૫	મિ. કેપુચર કુંવરજી ઠોટ્ટેકર, વડોદરા	સારી સેવાઓ માટે	"
૩૬	મિ. હરજોશિ-દાસ ગોરધનદાસ શાહ, વડોદરા	"	"
૩૭	મિ. વલ્લભલાલ મયુરલાલ પટેલ, મેનેજર, એલેમ્પ્લિક કેમિકલ વર્ક્સ, વડોદરા	જાહેર સેવાઓ માટે	"
૩૮	મિ. ગુસન ઇલાહીમ, અમરેલી	"	"
૩૯	સૈયદ મીરમીયાં અહમદદુસેન, પેટલાદ	"	"
૪૦	મિ. માણેકલાલ અમથાલાલ શાહ, ઑફિસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ, જી. બી. એસ. રેલ્વેઝ, વડોદરા	"	રાજરત્ન (કાંસાનો)

૬ તારે મંડળ

૪૧	શ્રી છોટાલાલ મેલીલાલ બગત, પેટલાદ	પેટલાદની સર્જક હોંરિપ-ટલ માટે દાન	૬ તારે મંડળ (સુવર્ણ)
----	----------------------------------	-----------------------------------	----------------------

રાજ્યાભિષેક અન્વ

અનુ. સંખ્યા	બહુમાન મેળવનારનું નામ	બહુમાન આપ- વાનું કારણ	બહુમાનનું સ્વરૂપ
૪૨	શેઠ ધસપજી ઇસમાઇલખીયાં, સીમલાક, તાલુકા નવસારી	સીમલાક અને દાતારમંડળ દામેલ ગામેમાં (સુવર્ણ) પાણીના નળને માટે દાન	
૪૩	શેઠ લાલુભાઈ વ્યગ્નકરામ, વડ- નગર	વડનગરમાં ૬- દાતારમંડળ -પાણીના અને (૨૪૮) ખીજાં કામે માટે દાન	
૪૪	મિ. ડાહ્યાભાઈ વસનજી મરો- લીયા, નવસારી	લોકોપયોગી અને ધર્મોદ્ધ કામેમાં દાન માટે	,,

કલાકરના મંડળ

૪૫	મિ. ગણપતરાવ પીરાજી વસન- કર, ગુરવ જમાદાર, વડોદરા	સરણુજી વમા- કલાન્યોત્તિ કામાં નિપુણ- (૨૪૮) તા માટે	
૪૬	મિ. પ્રેમજી ઉમરસી, વડોદરા	ચાંદીનાં કામે કરવામાં નિપુ- ણતા માટે	,

અનુ સંખ્યા	બહુમાન મેળવનારું નામ	બહુમાન આપ- વાનું કારણ	બહુમાનનું સ્વરૂપ
---------------	-------------------------	--------------------------	---------------------

શ્રીમત મહારાજ ખીલાજીરાવ ગાયકવાડ પાંક

- ૪૭ મિ લક્ષ્મીવાન માણેકનાન સામાજિક આદીતુ પદક
ડૉક્ટર સેવા માટે
- ૪૮ ડૉ રામચન્દ્ર લક્ષ્મણરાવ મેર " "

પોશાક

- ૪૯ મિ અર્જુન લક્ષ્મણ મહેરા, ડૉ-ટ્રેક્ટર ત કા ૭૫ ન ૦
અમરેલી રીકે સારા નો પોશાક
કામ માટે

જે સદ્ગુણો દરબારમાં અનિવાર્ય ગરજોને લીધે હાજર
રહી શક્યા ન હતા તેમને આગળ ઉપર
દરબારની સમાપ્તિ અનુકૂલતા પ્રમાણે તેમનું સન્માનચિહ્ન
આપવામાં આવ્યું હતું સન્માનચિહ્નો
અપાયા પછી ને ના. દીવાન સાહેબે શ્રીમત મહારાજ સાહેબને
પાનસોપારી આપી, ત્યાં પછી રા. ગદવી અને દીક્ષિતે પોતે
રથેવા દાંબો માયા અને ૧૧ વાગે દરબાર બરખાસ્ત થયે.

પ્રજ્ઞાલિકા પ્રમાણે સન્માનચિહ્ન મેળવનાર પુરુષોએ તરત
જ શ્રીમત મહારાણી સાહેબને મુઝરો
શ્રીમત મહારાણી કરવાનો હોય છે. તદનુસાર શ્રીમત
સાહેબને મુઝરો મહારાણી સાહેબનો દરબાર લક્ષ્મીવિલાસ
રાજમહેલની નવી વીંગના ખંડે મળશે

રાજ્યાભિષેક અન્ધ

સાહેબના કમ્પાઇઝ્ડ શાસનમાં રાજ્યની ઓગોળું હિત વધ્યા જ કરશે. પછી લેડી કુબ્જમાચાર્યે એક સુદર કારોટમાં માનપત્ર મૂકીને શ્રીમંતને અર્પણ કર્યું અને રાજ્યાભિષેક નિમિત્તે અભિનન્દન આપ્યું.

માનપત્રનો ઉત્તર આપતાં શ્રીમંતે કહ્યું:—

શ્રીમંતનો ઉત્તર. “લેડી કુબ્જમાચાર્ય,

રાજ્યના તમામ ભાગોમાંથી આવેલાં સન્નારીઓના માનપત્રથી શ્રીમંત મહારાણી સાહેબને અને મને ઘણો આનંદ થયો છે. આ મંગલ પ્રસંગે રાજ્યની લિન્ન બિન્ન સંસ્થાઓ એકત્રિત થઈને અમને અભિનન્દન આપવા આવેલી છે એ જોઈ વિશેષ હર્ષ થાય છે અને માટે શ્રીમંત મહારાણી સાહેબ અને હું આપનો અન્તઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ. આપની સદ્ભાવનાથી અમે ઘણા આદ્ર્ બનેલાં છીએ, અને હમ્મેશાં અમે આ પ્રસંગનું ગર્વથી સ્મરણ કરીશું.

આઓના સર્વ પ્રયત્નોમાં, તેમના શિક્ષણમાં, હિંદુ કાયદાની દૃષ્ટિએ તેમની રિયતિમાં, અને સમાજમાં તેમના અધિકૃત સ્થાનમાં મારા પરમપૂજ્ય પિતામહ રસ લેતા હતા એ જાણતો આપે ઉત્સેખ કર્યો છે. આ પ્રસંગનો લાભ લઈને હું આપને ખાત્રી આપું છું કે આ પ્રયત્નોમાં હું સહાનુભૂતિપૂર્વક રસ લઉં.

કરીથી શ્રીમંત મહારાણી સાહેબ અને મારા વતી આપની બધી લાગણીઓને માટે હું આભાર માનું છું.”

પછી સૌ. સુભદ્રાબાઈ પગારે શ્રીમંત રાજદંપતીને આભાર

આન્યો; અને પાનસોપારો થયા પછી શ્રીમંત રાજકંપતીના જયજયકારથી કાર્યક્રમ સમાપ્ત થયો.

(૪) સરદાર મંડળ તરફથી માનપત્ર

વડોદરાના સરદાર મંડળે મજરમાગ રાજમહેલમાં રાત્રીના ૮ વાગે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના માનમાં સરદાર મંડળનું બોજન સમારંભ યોજ્યો હતો, અને તે માનપત્ર પ્રસંગે માનપત્ર અર્પણ કરવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. નિયત સમયે શ્રીમંત પધારતાં ગણપતરાવ વિઠ્ઠલરાવ ગાયકવાડ અને સરદાર મીર તુરૂદીન હુસેન મીર મૈરૂદીન હુસેનખાન નવાબ સાહેબ એ એ જણે શ્રીમંતનું સ્વાગત કર્યું અને તેમને શમીઆનામાં લાઇ ગયા. શમીઆનામાં બધા સરદારો, આસામદારો, દરકદારો, જાગીરદારો અને ઇનામદારોએ શ્રીમંતનો બાવળીનો સત્કાર કર્યો. આ પ્રસંગે ને. ના. દીવાન સાહેબ, મંત્રીમંડળના ના. સભાસદો, બોજ મુખ્ય અમલદારો અને ખોજ કેદવાક પરાણીઓ હાજર હતા.

કાર્યક્રમના આરંભમાં રા. સુંદરનાથ ગોવિન્દશાસ્ત્રી કાલેલેએ શ્રીમંતનું સ્વાગત કરનારાં કાન્યો ગાયાં. માનપત્ર અર્પણ પછી શ્રીમંત ગણપતરાવ ગાયકવાડે માનપત્ર વાંચીને એક મનોહર કાસ્કેટમાં મૂકીને તે શ્રીમંતને અર્પણ કર્યું. ગાદી ઉપર બેસવાની સાથે જ શ્રીમંતે આપેલો શુભ સંદેશ, અને સરદાર મંડળને આપેલું આશ્વાસન વગેરે બાબતોનો માનપત્રમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો.

રાન્યંભિષેકં ચન્ધ ૧૪૦૦૦૦

માનપત્રનો ઉત્તર આપતાં શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ મરાઠીમાં
શ્રીમંતનો ઉત્તર બોલ્યા કે.

“ સદ્ગૃહસ્થો !

આપે આપેલા માનપત્ર માટે હું આપનો ધણો આભારી
હું. આપના પૂર્વજોએ વડોદરા રાજ્યની કરેલી સેવા સુવિદિત જ
છે. આપ પણ તે જ પ્રમાણે અમારા રાજ્યને ઉપયોગી થશે
એવી મને આશા છે.

હાલ કાલમાન બદલાયો છે. તેથી આ બદલાએલી પરિસ્થિ-
તિને અનુરૂપ થાય એવું શિક્ષણ અને લાવકાત મેળવીને આપે
રાજ્યની સેવાયાદરી બાળવવાની છે. આ બાબતમાં મારા તરફથી
આપને જરૂરી મદદ અને ઉત્તેજન મળશે એવી આપ ખાત્રી
રાખશે. આપને માટે અમારા મનમાં કેટલો પ્રેમ અને સહાનુભૂતિ
રહેલા છે એનાં આપણાં મનોમય સાક્ષી છે. તેથી તે વિષે હું
અધિક બોલતો નથી. ”

આપે આપેલા માનપત્ર માટે પુનઃ એકવાર હું આપનો
આભાર માનુ છું ”

પછીથી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને અને પરાણાઓને હિન્દી
પદ્ધતિનું ભોજન આપવામાં આવ્યું હતું;
ભોજન સમારંભ અને શ્રીમંતને- અને મહેમાનેને ધણો
આનંદ પડ્યો હતો. પાનસોપારી, કસબી
વગેરે અપાયા પછી સમારંભ સમાપ્ત થયો હતો.

x

x

x

નવમો દિવસ : સોમવાર, તા. ૧-૫-૩૯

(૧) વડોદરા ઑડકાસ્ટિંગ સ્ટેશનની કોનશિલા બેસાડવાનો સમારંભ

પ્રામોદાર કરવાના એક સાધન તરીકે વડોદરામાં ઑડકાસ્ટિંગ સ્ટેશનની આવશ્યકતા ■ એમ કે. શ્રીમંત ઑડકાસ્ટિંગ સ્ટે- સયાજીરાવ મહારાજને લાગતું હતું; તેથી શન સ્થાપવાનો કે. તેઓશ્રીએ પોતાના હીરકમહોત્સવ પ્રસંગે શ્રીમંત સયાજીરાવ કરેલી એક કરોડ રૂપીઆની બાદશાહી મહારાજનો વિચાર સખાવતમાંથી આ કાર્યને માટે પૂરતી રકમ જૂદી કાઢી અને ઑડકાસ્ટિંગ સ્ટેશન ઉઘાડવાનો નિર્ણય કર્યો. આ નિર્ણયના પરિણામે યોજના મૂત્ત થવા આવી.

વડોદરાની આજુબાજુ ઉનાળામાં ૪૦ માઈલ, અને શિયા- જામાં ૮૦ થી ૧૫૦ માઈલ સુધીના ક્ષેત્રમાં યોજનાનું સ્વરૂપ ઉપયોગ થઈ શકે એવું મિડિઅમ વેવ સ્ટેશન ઉઘાડવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. જો કે આ સ્ટેશન મુખ્યત્વે વડોદરા રાજ્યની પ્રજાના લાભ માટે ઉઘાડવામાં આવવાનું હતું, છતાં પણ આખા ગુજરાત અને કાઠીઆવાડના ઘણા ભાગોને માટે તે એક મધ્યવર્તી કેન્દ્ર તરીકે કામ આપી શકે એમ હતું. સ્ટેશન, યંત્ર ઇત્યાદિ આવશ્યક વસ્તુ- ઓનો ખર્ચ લગભગ રૂ. ૨,૮૦,૦૦૦ થાય એમ હતું. સ્ટેશનને માટે વડોદરા-પાદરા રોડ ઉપર સમીઆલા ગામની પછી જગ્યા પસંદ કરવામાં આવી હતી. વીજળીખાત એ આ વિષેની એક

રાજ્યાભિષેક શ્રંષ્ઠ

વીગતવાર યોજના તૈયાર કરી, અને શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે તા. ૧૨-૬-૩૬ ને દિવસે તે મંજૂર કરી ને. ના. દીવાન સાહેબની સૂચનાથી ઍડકારિટંગ સ્ટેશનનો પાયો નાખવાનું મુદ્દત શ્રીમંતના રાજ્યાભિષેક-સમારંભના દિવસોમાં રાખવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું.

સવારના ૭-૩૦ વાગે શ્રીમંત ઍડકારિટંગ સ્ટેશન માટે નક્કી કરેલી જગ્યાએ પધાર્યા, આરંભમાં શ્રીમંતની પધરા- પ્રાર્થના અને સ્વાગતગીત ગવાયા બાદ માણી કૌનશિલા ઇલેક્ટ્રિકલ એન્જિનિઅર મિ. મોતીરામ સમારોપણ એચ. બટે આખી યોજનાની રૂપરેખા દર્શાવી અને સ્ટેશનની કૌનશિલા બેસાડવાને માટે શ્રીમંતને વિનંતી કરી. શ્રીમંત નિયત કરેલી જગ્યાએ ગયા, અને ધાર્મિક વિધિ થઈ રહ્યા પછી તેઓશ્રીએ કૌનશિલા બેસાડી.

પછી શ્રીમંતે સમીઆનામાં પાછા આવીને નીચે પ્રમાણે શ્રીમંતનું સાપણ બાપણ ક્યું:—

■ સન્નારીઓ અને સદ્ગૃહસ્થો,

મારા પરમપૂજ્ય પિતામહે પોતાના રાજપારોહણના હીરક-અહોત્સવ પ્રસંગે રાજ્યની પ્રજાને જે ઍડકારિટંગ સ્ટેશનનું વચન આપેલું હતું તેની કૌનશિલા બેસાડવામાં હું ગૌરવ માતું છું. સ્ટેશનનો બધો પ્રાયમિક ખર્ચ અને પછોથી થોડો વાર્ષિક ખર્ચ મારા પૂજ્ય પિતામહે તે પ્રસંગે કરેલી એક કરોડ રૂપીઆની સંભાવતની આવકમાંથી કરવાનો છે.

ઍડકારિટંગ અને તેમાં રહેલી બધી સક્રિયો હિન્દુસ્તાને જે અમણિત લાભ કરી શકે તેના ઉપર મારે ભાર મૂકવાની

આવશ્યકતા નથી. ખેતરોમાં અને ઝુંપડાંઓમાં રહેતી ગરીબ મામપ્રજ કરતાં શહેરમાં રહેનારા, વધારે શિક્ષણ લીધેલા અને જીવનમાં સુખસાધનોના જ્ઞાનવાળા લોકો વિષે હું ઓછો વિચાર કરું છું. આખા હિન્દુસ્તાનમાં સાત લાખ ગામડાંઓ આવેલાં છે. તેમાં અને તેની આજુબાજુએ હિન્દુસ્તાનની વસ્તીનો એંશી ટકા ભાગ-ભારતવર્ષનો આત્માન્વસે છે. આ લોકો બેચક હોંશિયાર અને મહેનતુ છે, પણ અજ્ઞાન અને ગરીબાઈને લીધે કુષિલ ઘર્ષ ગએલા છે.

રૂઝવણીનાં સામાન્ય સાધનોદ્વારા હિન્દુસ્તાનના કરોડો ગ્રામ્યસેને ‘પહોંચવાનું’, અને ‘લખાણુદ્વારા સંસ્કૃતિનાં પાયમિક તત્ત્વોને દૂર દૂરના ભાગોમાં લઈ જવાનું’ કામ એવું છે કે જેની મુશ્કેલીઓનું વર્ણન આપવાની જરૂર નથી. પ્રગતિ દુર્ભાગ્યે ઘણી જ ધીમી હતી; અને વિશ્વની ઉત્તમ ઇચ્છાથી ભવિષ્યની પ્રજા આપણા પ્રયત્નોને ધીમે ધીમે લાભ સેશે, અને જીવનનું ઉચ્ચ ધોરણ અને વિશાળ દૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરી આરામના વખતનો સફળયોગ કરશે એવી આશા રાખ્યા સિવાય બીજું કંઈ પણ વધારે આપણે કરી શકીએ એમ નથી. આમાં ઇચ્છાનો અભાવ હતો એમ નહિ, પણ મોટા પાયા ઉપર શીઘ્ર પ્રચારનાં સાધનોનો અભાવ હતો. એટલામાં માનવ સમાજની સેવામાં આવી વાપરલેસની યોજના; અને વ્યવસ્થિત બ્રૉડકાસ્ટિંગને લીધે આ યોજના દૂર દૂરના ગામમાં આવેલા એક ગરીબમાં ગરીબ ઘરમાં વિનોદ, રંજન અને શિક્ષણ આપી શકે છે, અને એ રીતે જે મહાવિશ્વનો એ એક સામાજિક ભાગ છે તેનું એને જ્ઞાન આપે છે.

આખરે રેડીઓ અને બ્રૉડકાસ્ટિંગનાં સાધનો દ્વારા આપણે

આપણા પ્રયત્નોને કેન્દ્રિત કરી શકીએ છીએ. જમતના ખીમ બાગોમાં, જ્યાં લગભગ છ કરોડ ધોળેની અંદર વાયરલેસ સેટની વ્યવસ્થા છે ત્યાં, શું સિદ્ધ કરવામાં આવેલું છે એ આપણે જાણીએ છીએ. આ બાબતમાં હિન્દુસ્તાનનું કાર્ય જમતનાં વિરણોથી નીચલી કોટિનું નહિ થાય એમ હું આશા રાખું છું. અત્યારે ફક્ત આખીસ હજાર વાયરલેસ સેટનો ઉપયોગ થાય છે, પણ આ સંખ્યા ચાર અથવા પાંચ વર્ષમાં યથા છે; અને તે જલદીથી વધશે, કારણ કે હિન્દુસ્તાન રેડીઓમાં રસ લેતું, કદર કરનારું અને પરીક્ષા કરનારું થતું છે.

ગ્રામોદ્ધાર અને ગ્રામપુનરુચનાની બાબતમાં બ્રૉડકાસ્ટિંગના મહત્ત્વ ઉપર બાર મૂકવા માટે મારે ક્ષમા માગવાની જરૂર નથી. જે દેશોની રિયલિટી હિન્દુસ્તાનની રિયલિટી સાથે સરખાવી શકાય એવી છે એ દેશોમાં આ બાબત સિદ્ધ થઈ ચૂકેલી જ છે. હિન્દુસ્તાનના ગામડાઓની પ્રજાને અનુકૂલ પડે એવા રિસિવિંગ સેટો હજુ સુધી સફળતાપૂર્વક શોધી કાઢવામાં આવ્યા નથી, પણ પ્રયોગો અને શોધો કરવામાં આવે છે, અને મને વિશ્વાસ છે કે તેનાથી આ પ્રશ્નનું નિરાકરણ જલદીથી થશે. અને એક વખત પ્રાંતિક મરકારો અને દેશી રાજ્યો કેળવણી આપવામાં બ્રૉડકાસ્ટિંગનું મહત્ત્વ છે એમ સ્વીકારે, અને ગામડાંઓમાં રિસિવિંગ સેટો પૂર પાડવાની અને ગોઠવી આપવાની યોજનાઓને આર્થિક મદદ આપે, તો પછી આનો વિકાસ મજબૂત પાયા ઉપર થશે.

વડોદરાના આ વિશિષ્ટ પ્રયત્નોના હવે આપણે વિચાર કરીએ. બ્રૉડકાસ્ટિંગના વિચારે કેટલાંક વર્ષોથી મૂર્તસ્વરૂપ લેવા માંડ્યું છે એમ મેં પહેલાં જ કહેલું છે. મારા પિતામહના

હીરક મહેલસવ પ્રસંગે ગામડાંઓમાં ઑડકાસ્ટિંગનો પ્રયોગ સફળતાથી કરવામાં આવ્યો હતો, અને તેઓ બ્યવસ્થિત ઑડકાસ્ટિંગનો આરંભ કરવાની ઇચ્છા દર્શાવી શક્યા હતા. નાના પાયા ઉપર એ યોજનાનો આરંભ થઈ શક્યો હોત, પણ અંતે તે આર્થિક દષ્ટિએ ઉપયોગી ન થઈ પડત, અને આપણા મનમાં રહેલા વિશાળ હિદ્દેશોને પાર પાડવાનો વિકાસ પામી ન શકત. હાલની આ યોજના વધારે વિશાળ છે; અને ને ઘણાં વર્ષો સુધી આપણી જરૂરીઆતો પૂરી પાડશે.

૧૯૪૦ ની સાલમાં વરોદરા ઑડકાસ્ટિંગ કામનો આરંભ કરી શકશે એમ આશા રાખવામાં આવે છે. તે વખતે આપણે શહેરો અને ગામડાંઓ માટે વિરિધ પ્રકારનો કાર્યક્રમ ધડી સફીકૃત, જે જગ્યાએ આજે આપણે એકઠા થયા છીએ તે જગ્યામાં આવનારા રુઢીઓમાંથી દરરોજ ટેલકાઠે કલાક આપણી વિવિધ વાનીઓ આપવામાં આવશે. દા. ત. ગીતો અને વાતો, સંગીત, નાટકો, હવામાનની માહિતી અને આખા દિવસના બનાવોની ખબર આપનારી પત્રિકાઓ. વિનોદ અને રંજનની સાથે, ખાસ કરીને ગામડાંઓની પ્રજાને માટે, અનાજના ભાવો, હવામાનની માહિતી, ભવિષ્યના બનાવોની જાહેર ખબર, ખેતીવાડી અને આરોગ્ય વિશે શિક્ષણ અને ડેંગવણી વિશેના વાર્તાલાપ વગેરે કાર્યક્રમ રાખવામાં આવશે.

મારા પરમપૂજ્ય પિતામહના મનમાં જે વિચાર હતો તેને મૂર્ત રરૂપ આપવામાં જેમણે મદદ કરી છે તે સર્વનો આ તકે હું આભાર માનું છું; અને ખાસ કરીને હિન્દુસ્તાનના ઑડકાસ્ટિંગ

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ હાથી હોલના પ્રવેશદ્વારથી દરબારમાં પધાર્યા અને બધા દરબારીઓએ ઉભા શ્રીમંતની પધરા- યજ્ઞને શ્રીમંતને મુઝરો કર્યો. પછી શ્રીમંતના મણી : નોકરોને અંગત નોકરોને એક પછી એક બોલાવ- લેટ વામાં આવ્યા દરેક જણે શ્રીમંતનો પાસે જઈને મુઝરો કર્યો અને સોનાની પુતળાને સતકા અર્પણ કર્યો. પછી મે. ખાનગી કારભારીએ દરેકને શ્રીમંત તરફથી બેટ આપી.

કોને કોને કઈ કઈ બેટ શ્રીમતે આપી તેની વીગતવાર યાદી ઇનામ મેળવનારા નીચે પ્રમાણે છે:—
નોકરોની યાદી

અનુ. સંખ્યા	નોકરનો હોદ્દો	નોકરોની સંખ્યા	આમરણની બંત	તોલામાં મુવર્ણન તોલ (સેનના સ્વરૂપ પ્રમાણે)	પૌરાણ શરત
-------------	---------------	----------------	------------	--	-----------

(૧) રાણીરદપેશા

૧	હાથીઆ	૧૪	કંદી અને કડુ	૨-૧૪	પાધડી અને કુપડી
૨	જમુદ	૧૬	"	૨-૬	"
૩	ચોપદાર	૬	"	"	"
૪	બંદુકવાળા	૧	કંદી	૪-૫	"
૫	મચાલચી	૨	---	---	પાધડી અને કુપડી

રાજ્યભિષેક ગ્રંથ

અનુ. નોકરનો હોદ્દો
સંખ્યા

નોકરોની સંખ્યા

આબરણની ભંત

તોસામાં મુવર્ણનું
તોસ (સેવાના
સ્વરૂપ પ્રમાણે)

પોશાક શેરો

૬ બાધઓ

૮ બંગડીઓ-
ની ભેડ
અને કંઠી

૮ સાક્ષી અને
ખજુ

(૨) કાપડી-જામદારખાતા

૭ બધા કારીગરો

૮ વીંટી

૧

પુરુષોને પા-
ધડી અને
ઝીંઝોને
સાક્ષી અને
ખજુ

(૩) રસોઈખાતું

૮ રસોઈઆ

૬ ઠંડુ અથવા ૨-૬

—

૮ રેમય-બોલ

૧૪

વીંટી

૨-૪

—

(૪) બંગલો

૧૦ નાવખ સર બં-
ગસાવાળા (૨મત
ગમતની ટેબલેખ
૨૦૧-૧૨)

૧

—

રૂ. ૧૦૦

—

અંગત નોંધરોની કદર માટે દરબાર

અનુ. સંખ્યા	નોંધરનો હોદ્દો	નોંધરોની સંખ્યા	જાત	તોસામાં સવર્ણન તોસ (સેવાના સ્વરૂપ પ્રમાણે)	પોસાદ રોરો
૧૧	રેનિસબાંધ	૩૫	—	રૂ. ૨૦ દરેકને	—

(૫) દેવધર

૧૨	રાગીરદ	૨	—	—	પાધડી અને કુપડી
----	--------	---	---	---	-----------------

(૬) જવાહીરખાના

૧૩	ભામદાર	૩	કંઠી અને કંકુ	૪-૬	—
----	--------	---	---------------	-----	---

(૭) પૂલખાના

૧૪	મહાવત	૧	કંકુ અને પચાસ રૂ-પી આ ની કિંમતનો ચાંદીનો તોડો	૧	—
----	-------	---	---	---	---

(૮) બગીખાના

૧૫	ચાણુક સ્વાર	૩	કંઠી	૫	—
૧૬	કોચમેન	૩	„	૩-૫	—

રાજ્યાભિષેક મૃત્યુ

આવેલા નોકરોની કદર કરીને અંગ્રેજ કવિ રોજર્ટ બ્રાઉનિંગના ઉપદેશ, બધી સેવા ઈશ્વરની દૃષ્ટિએ સરખી છે, (All service ranks the same with God) - નો બોધપાઠ જગતને શીખવ્યો એ જોઈને કયા સંસ્કૃતિપ્રિય વિચારકને આનન્દ નહિ થાય ?

(૩) શ્રીમંત મહારાજકુમાર રણજીતસિંહનો બારસા વિધિ

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના દ્વિતીય રાજકુમાર શ્રીમંત રણજીતસિંહના બારસા વિધિનો દરબાર હકીમી બારસા દરબાર વિલાસ રાજમહેલના દરબાર હોલમાં સાંજના ૫ વાગે રાખવામાં આવ્યો હતો. આ દરબારમાં રેસિડેન્ટ કર્નલ મિલન, કેમ્પના લશ્કરી અમલદારો, સરદારો અને નાગરિકોને નિમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું, અને તે બધા વખતસર હાજર થઈ ગયા હતા.

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ અને ના. રેસિડેન્ટ દરબારમાં પોતપોતાને રથાને બેઠા પછી ખાનમી રાજકુમારનું નામ કારભારી કર્નલ સડેકર પુવારે ઉભા થઈને જાહેર કર્યું કે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના દ્વિતીય રાજકુમારનું નામ ' રણજીતસિંહ ' પાડવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણે જાહેરાત થયા પછી બહાર સંજીત ચાલવા લાગ્યું. શ્રીમંતના અશુર શ્રીમંત સરદાર માનુસિંહરાવ ધોરપડેએ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને પોતાક અર્પણ કર્યો. તરત જ શ્રીમંત સરદાર માનસિંહરાવ ધોરપડેને ' પરત-

મહાજન મંડળ તરફથી શ્રીમંતને માનપત્ર

પોશાક ' આપવામાં આવ્યો. પછી શ્રીમંતે ના. રેસિડેન્ટને મીઠાઈનું પડીકું, હાર, કથગી, અત્તર અને પાન આપ્યાં, અને રેસિડેન્ટે ઉભા ઉભા તે બધું સહર્ષ સ્વીકાર્યું. ને. ના. દીવાન સાહેબે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને અને ડેમ્પના અધિકારીઓને પાન સોપારી આપી. બીજા બધા દરબારીઓને મીઠાઈ અને પાનસોપારી આપ્યા પછી કાર્યક્રમ સમાપ્ત થયો.

(૪) મહાજન મંડળ તરફથી શ્રીમંતને માનપત્ર

બારસા દરબાર પૂરો થયા પછી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ રસાલા સાથે લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલમાંથી મહાજન મંડળનું ૫-૪૫ વાગે સોનાની બગીચા નીકળ્યા, અને ચામરાજેન્દ્ર રોડ, ન્યાયમંદિર, લહેરીપુરા અને માંડવી થઈને નજરબાગ રાજમહેલમાં પહોંચી. લહેરીપુરા અને માંડવીની વચ્ચે ચોકરીઓ, ઠંસારાઓ અને મહાજનના પ્રતિનિધિઓએ શ્રીમંતને હારકલગી કરી અને રાજ્યાભિષેક નિમિત્તે બક્ષિપૂર્ણ અભિનંદન આપ્યા.

શ્રીમંતની સ્વારી નજરબાગ રાજમહેલ આગળ ૧૮તાં નગરરોક રતનઘાટ હરિબક્ષિએ શ્રીમંતનું શ્રીમંતની સ્વાગત કૃત્યું અને આ પ્રસંગને માટે ખાસ પધરામણી. ઉભા દરેક સુદર શગીઆનામાં લઈ ગયા આ સમયે બેપારીઓ, ખીલમાલિકો અને ફેક્ટરી માલિકો, વકીલો અને ફેક્ટલાક પ્રતિષ્ઠિત નાગરિકો હાજર હતા. આરંભમાં પ્રાર્થના અને સ્વાગત ગીત ગવાયા પછી વિદ્યાભારતર પવિત્ર મણિશદર વસન્તરામ ઉપાધ્યાયે સંસ્કૃતમાં

રાજ્યાભિષેક અન્થ

રમેશ્વર એક કાળ વાંચ્યું અને તે દ્વારા શ્રીમંતનું રાજ્ય સુખી અને સમૃદ્ધ થાય અને પરમાત્મા આ અભિષેક પૂર્ણ કરે એમ હૃદય પૂર્ણ હતું.

પછીથી નગરશેઠ રતનલાલ હરિભક્તિએ મહાજન તરફથી માનપત્ર વાંચ્યું. તેમાં પ્રથમ શ્રીમંતને માનપત્ર વાચ્યું રાજ્યાભિષેક નિમિત્તે હૃદયનાં અભિનન્દન અને અર્પણ. આપીને નગરશેઠ લોકોપકારક કાર્યો માટે શ્રીમંતનો આભાર માન્યો હતો અને શ્રીમંતના શાસનકાળમાં પ્રજાની સર્વ પ્રકારની સમૃદ્ધિ યશે એવો વિશ્વાસ જાહેર કર્યો હતો. (જુઓ પરિશિષ્ટ). પછી નગરશેઠ રતનલાલ હરિભક્તિ અને બાપાલાલ હરિભક્તિ, શેઠ ત્રિકમલાલ ઝવેરલક્ષ્મીચંદ અને શેઠ લક્ષ્મીબાઈ ધોળીવાળા એ ચાર જણે સોના-ચાંદીની કાસ્ટેટમાં માનપત્ર મૂકીને શ્રીમંતને અર્પણ કર્યું અને હારકલગી કરી.

શ્રીમંતે આભારપૂર્વક માનપત્ર સ્વીકારી નીચે પ્રમાણે શ્રીમંતનો ઉત્તર. બાપણ કર્યું.

“ નગરશેઠ તથા મહાજનના અન્થ સદ્ગૃહસ્થો,

મારા પ્રત્યે આપે દર્શાવેલી ઊંડી વફાદારીભરી શુભેચ્છાઓ અને રાજ્યભક્તિની લાગણી જોઈ મને ઘણો આનન્દ થાય છે.

પ્રજાકાલ સરથાઓમાં મહાજનસરથા ઘણી પુરાતન અન પ્રચલિત હોઈ અનિહાસિક દષ્ટિએ એનું મહત્ત્વ વિશિષ્ટ પ્રકારનું છે. જુના વખતમાં જુદા જુદા પ્રકારનાં સાર્વજનિક કાર્યો તેમજ વહેપાર ધંધાને અંગે જરૂરી ધારાધોરણો રચવાનું તથા જાળવવાનું કાર્ય : કરવું હતું, એટલું જ નહીં પણ રાજ્યકારભાર સાથે

મહાજનને નિકટ સંબંધ હતો, અને જરૂરી જાગતોમાં પ્રજામત દર્શાવનાર એ મહત્વનું સાધન હતું. વળી મહાજનના કેટલાક અગ્રગણ્ય સભ્યોના રાજ્ય સાથે સરાફી વ્યવહારને લીધે મહાજનના રાજ્યકારભાર સાથેના સંબંધમાં ઉમેરો થતો હતો.

જ્યારે દેશકાલમાં પરિવર્તન થાય ત્યારે તેને અનુલક્ષીને સંસ્થાઓમાં થોડાં તે ફેરફારો કરવા પડે છે. વર્તમાન પરિસ્થિતિને અનુકૂળ થવાય એવા ફેરફારો મહાજનના કાર્યક્રમેશ તથા બંધારણમાં થઈ શકે તો જ મહાજનની પુરાતન મહત્તા પુનરુજ્જીવિત થાય અને જળવાઈ શકે. કોઈપણ સંસ્થાની સમાજને ઉપયુક્તતા વધારવી હોય તો નવી સંસ્થાઓનાં ધ્યેય બહુજન સમાજને કલ્યાણકારી થાય તે માટે સક્રિય ન રાખતાં વિચાળ રાખવાં જોઈએ. તેમજ તેના બંધારણો પણ એવી ફીલ્ડ દૃષ્ટિથી જ રચવાં જોઈએ. કેટલીક વખતે આવી સ્થાનિક સંસ્થાઓનું સંમીલન એકાદ મધ્યવર્તી સંસ્થામાં થાય તો તે અંગૂઠા જુદી જુદી સંસ્થાઓને મળજીતી આપે છે. અને એકંદર કાર્યક્ષેત્રની કાર્યક્ષમતા વધારવા પણ સહાયક થાય છે. એ દૃષ્ટિથી મહાજનનું સંઘટન થઈ શકે અને તેની ઉપયોગિતા પણ વધી શકે. વડોદરા શહેરનું મહાજન જનસેવાપ્રયોગી કામ કરી જીભએને માર્ગદર્શક થશે એમ હું ઇચ્છું છું, અને આપની શુભેચ્છાઓ માટે આપનો આભાર માનું છું. "

પછી રાજમિત્ર નમરસેઠ રતનલાલ હરિભક્તિએ મહારાજને આભાર માન્યો અને મહાજનની રાજકુટુંબ અદ્યપાહાર પ્રતિ ભક્તિભાવ અને રાજ્યનિષ્ઠા માટે ખાત્રી આપી. મહાજનમંડળની વિનંતીને

માન આપીને શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ અને મહેમાનો બેન્ડરેન્ડ આગળ ગયા અને ત્યાં અસ્પાહારનો આનન્દ લીધો. ફરીયા મહાજનનો આભાર માનીને શ્રીમંત લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલમાં ગયા.

(૫) શ્રીમંત સરદાર ઘોરપડેને ત્યાં બોજન

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના રાજ્યાભિષેક નિમિત્તે શ્રીમંત સરદાર બંકટરાવ નરસિંમરાવ ઘોરપડેએ શ્રી. સરદાર ઘોર- પોતાના રેસીડેન્સ રોડ ઉપર આવેલા પડેને બંગલે ' રામનિવાસ ' બંગલામાં રાત્રીના ૮ વાગે બોજન સમારંભ એક બોજન સમારંભ યોજ્યો હતો. આ સમારંભમાં શ્રીમંત રાજદંપતી તથા રાજબાગદો પધાર્યા હતાં. બોજન થઈ ગયા પછી સરદાર ઘોરપડેએ બધી ખાસામંડળીને પોશાક અર્પણ કર્યો હતો.

x

x

x

પ્રકરણ પાંચમું

રાજ્યાભિષેક સમારંભ

દશમી દિવસ : મંગળવાર તા. ૨-૫-૩૬

(૧) રફાઉટ રેલી

રાજ્યાભિષેક સમારંભને અંગે બાલસૈનિકોની (Boys Scout) જોડવણીનો (Rally) કાર્યક્રમ તા. ૨૫-૪-૩૬

રફાઉટ રેલી; ૪૦૦ થી ૫-૫-૩૬ સુધી રાખવામાં આવ્યો હતો. આ વડોદરા રાજ્યની ચોથી રફાઉટ

રેલી હતી. રાજ્યની બાલસૈનિકોની જુદી જુદી સંસ્થાઓમાંથી ૪૦૦ સૈનિકો અને જમનારાઓ (Jokers) ને જુદા જુદા વિભાગોના પ્રતિનિધિ તરીકે ચૂંટવામાં આવેલા હતા.

કમિટિ બાગમાં રફાઉટની મુખ્ય કચેરીની સામે આવેલી જગ્યામાં સવારના ૭-૩૦ વાગે રફાઉટોની

શ્રીમંતની પધરામણી રેલી રાખવામાં આવી હતી. શ્રીમંત મહા-રાજા સાહેબ તરોબર ૭-૩૦ વાગે મોટરમાં

બેસીને રથળ હિપર આવ્યા; એ. વિલાધિકારીએ અને રફાઉટ કમિશ્નરે શ્રીમંતનું સ્વાગત કર્યું; અને બાલચમ્રએ બેન્ડના રાજ્યગીત સાથે સલામી આપી. શ્રીમંતને બધે ફેરવીને મંડપમાં એમના રથાને બેસાડ્યા. આ સમયે ન. રેસિડેન્ડ કર્નલ મિલન, ને. ના. દીરાન સાહેબ, કેટલાક સરદારો, અધિકારીઓ, વડોદરાના પ્રસિદ્ધિત નાગરિકો અને ઘણી સજારીઓ હાજર હતાં.

આરંભમાં પ્રાર્થના અને સ્વાગતગીત ગવાયા પછી શ્રીમંત

મહારાજ સાહેબ ખજાણા (Flag mast)

શ્રીમંતની ભેટ : પાસે ગયા અને 'શ્રીમંતના પોતાના સૈનિકો' કાર્યક્રમ ('His Highness' Own Scouts)

એ 'સજ્જો વાળાં બે નવા ખજાણા સૈનિકોની

દુકડીઓને ભેટ.તરીકે અર્પણ કર્યા, અને સૈનિકોની સલામી લીધી. પછી શ્રીમંત મંડપમાં પોતાના રથાને બેઠા અને વિવિધ પ્રકારના કાર્યક્રમ રસપૂર્વક જોયો. આ કાર્યક્રમમાં (૧) ગંડા ગીત, (૨) માસ ફ્રીસ, (૩) 'હું' સૈનિકોને દરેક વિજય ધ્વજ 'હું' એ પ્રમાણેનો શ્રીમંતનો સંદેશો સફેતદ્વારા જણાવવો, (૪) વડોદરા રાજ્યની પ્રગતિકારક પ્રવૃત્તિઓ; અને આરોગ્ય, વૈદ્યકીય, કેળવણી, ખેતીવાડી અને સહકાર ખાતાઓમાં કરવામાં આવેલા સુધારાઓથી પ્રભવે ચતા લાભો : આ દર્શાવનાર દશ્ય, અને (૫) ગરબા. આ બધાથી શ્રીમંતને અને બીજા પ્રેક્ષકોને ઘણો આનંદ પડ્યો હતો.

પછી રજાઉટ ઈમિશન મિ. બી. એસ. દવેએ નિવેદન વાંચ્યું.

તેમાં ઇ. સ. ૧૯૧૬ માં કે. શ્રીમંત

મિ. દવેનું નિવેદન સચાજરાવ મહારાજે રજાઉટની રચાવના કરી

ત્યારથી તે ઇ. સ. ૧૯૩૬ સુધીમાં રજાઉટ

કરેલી બધી પ્રવૃત્તિઓનો ઇતિહાસ આપી રજાઉટની પ્રગતિ દર્શાવી હતી. મિ. દવેએ જણાવ્યું હતું કે રાજ્યાતમાં રજાઉટોની સંખ્યા એકસો હતી, અને વીસ વર્ષમાં તે વધીને ૧૫,૦૦ જેટલી થઈ છે. તાલીમ આપનારા વગોની બહુવિધતાને લીધે રાજ્યની રજાઉટ યોજના બહુ વિકસિત થઈ છે; રજાઉટોએ સામાજિક સેવા અને આમોદાર કાર્ય કરેલું છે; તેમણે આગ, મેળાઓ અને રેલના પ્રસંગોએ મદદ કરી છે; અને રાજ્યનાં દરેક મોટા ગામમાં એમ્બ્યુલન્સ દુકડીઓ

મેકલી આપી છે. આ પ્રમાણે નિવેદન વાંચ્યા પછી મિ. દવેએ અંગ્રેજી રાજ્યનાં સ્કાઉટ મંડળો અને દેશી રાજ્યોના મુખ્ય સ્કાઉટો તરફથી આવેલા અભિનંદનના સંદેશાઓ વાંચ્યા હતા.

પછી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે બાલચમૂને ઉદ્દેશીને નીચે શ્રીમંતનું ભાષણ પ્રમાણે ભાષણ ક્યું હતું:—

“ આજે અહીં સ્કાઉટ રૅલીમાં હાજર રહેવાથી મને ઘણો આનંદ થયો છે. સ્કાઉટીંગનું પ્રયોજન શાળાઓમાં થતા કામને પૂર્તિ આપવાની છે, ખાસ કરીને ચારિત્ર્યનો વિકાસ કરવાના કાર્યમાં. આ પ્રવૃત્તિ વિદ્યાર્થીઓની કેળવણીમાં મુખ્ય ભાગ ભોગવતી થઈ ગઈ છે હું આ પ્રવૃત્તિને સંપૂર્ણ વિનય હૃદયે છું, અને આશા રાખું છું કે તેને પ્રજા તરફથી દિન પ્રતિ દિન વધતી સહાનુભૂતિ અને મદદ મળશે. ”

રૅલીના કાર્યક્રમથી શ્રીમંતને અસાધારણ હર્ષ થયો હતો.

રૅલીના કાર્યની કદર તરીકે શ્રીમંતે કુકમ શ્રીમંતનો હર્ષ ક્યો કે આવતી કાલે આ બધા સ્કાઉટોને વિશિષ્ટ ભોજન આપવું. પછીથી વિદ્યાધિકારી મે. બાટેએ શ્રીમંતનો આભાર માન્યો, અને કાર્યક્રમ સમાપ્ત થયેલ.

રાજ્યાભિષેક સમારંભના દિવસોમાં પરોણાઓનાં રથાનોમાં સ્કાઉટ ધણી સારી સેવા કરી હતી એ સ્કાઉટની સેવા વાત અહીં નોંધવા યોગ્ય છે. આ ઉપરથી સર્વને આ સંસ્થાના પ્રયોજન અને મહત્વનો સારો ખ્યાલ આવી શકે છે.

(૨) અન્યોન્ય સાહાય્યકારી મંડળીએ શ્રીમંતને આપેલું માનપત્ર

અન્યોન્ય સાહાય્યકારી મંડળીની પ્રવૃત્તિઓ આખા રાજ્યમાં
જાણીતા છે. તેણે લોકોપકારક કાર્યો કરીને
મંડળીનો સુવર્ણ પોતાનું પ્રયોજન જગતને દર્શાવી આપ્યું છે.
મહોત્સવ આ મંડળીને ૧૯૩૯ માં પચાસ વર્ષ પૂરાં
થતાં હતા, અને દૈવયોગે શ્રીમંત મહારાજ
સાહેબના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે આ મંડળીનો સુવર્ણ મહોત્સવ આવડો
હતો. આ વિરલ યોગનો લાભ લઈને મંડળીએ શ્રીમંત મહારાજ
સાહેબને વિનંતી કરી કે 'મંડળીના સુવર્ણ મહોત્સવના દિવસે,
તા ૨૬-૩૬ના રોજ આપશ્રી મંડળી તરફથી માનપત્ર સ્વીકારશે'.
શ્રીમંતે આ વિનંતીનો સહર્ષ સ્વીકાર કર્યો.

શ્રીમંતને માનપત્ર આપવાનો સમારંભ સવારના ૧૦ વાગે
ન્યાયમંદિર હોલમાં રાખવામાં આવ્યો હતો.
નિમંત્રિત મંડળી આ પ્રસંગે ને ના દીવાન સાહેબ, મંત્રી
મંડળના ના. સભાસદો, વડોદરાના અમ-
ગણ નાગરિકો, જહેવારીઓના પ્રતિનિધિઓ, શહેરની સહકારી
સંસ્થાઓના સભાસદો અને કેટલીક સન્નારીઓ હાજર હતાં.

બરોબર ૧૦ વાગે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પધાયા, અને
મંડળીના હોદ્દાદારોએ તેઓશ્રીનું સ્વાગત
શ્રીમંતને માનપત્ર કહ્યું અને વ્યાસપીઠ છિપર રાખવામાં
આવેલી ગદી-પુરશીમાં બેસાડવા આરં-
ભમાં પ્રાર્થના અને સ્વાગતગીત ગવાયા પછી મંડળીના પ્રમુખ

રાજરત્ન મંગાધર સાધવ તાંબેએ માનપત્ર વાંચ્યું. (માનપત્ર માટે જીવો પરિશિષ્ટ). તેમાં તેમણે જણાવ્યું કે હિન્દુસ્તાનમાં સહકારી પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ તે પહેલાં ઘણાં વર્ષો ઉપર મંડળીની સ્થાપના થઈ હતી, અને તેનો યશ વડોદરા રાજ્યના ભૂતપૂર્વ નાયબ મુખાંશ્વ. કવટેકરને ધટે છે. શરૂઆતમાં મંડળીનું પ્રયોજન વડોદરાના દક્ષિણાત્યેને રાહત આપવાનું હતું, પણ મિ. તાંબેએ ભારપૂર્વક જણાવ્યું કે હવે મંડળીના ગૈરહોદ્દરોમાં સર્વ જાતના અને ધર્મના આજુસોનો સમાવેશ થએલો છે. ઇ. સ. ૧૮૮૯માં મંડળીની રકમ રૂ. ૧,૬૪૦ હતી અને પચાસ વર્ષ પછી તે રકમ રૂ. ૨૦,૨૪,૮૭૦ જેટલી થઈ છે. મંડળીએ બે મહત્વની યોજનાઓ દાખલ કરીને સમાજની સારી સેવા કરેલી છે: એક યોજના ફરજિયાત માસિકે બચત, અને બીજી યોજના સમ-વડ ભરેલાં ઘરો બાંધવાને માટે રકમ ધીરવી. અંતમાં મિ. તાંબેએ મંડળી તરફથી શ્રીમંતને રાજ્યાભિષેકના મંગલ પ્રસંગે અભિનન્દન આપ્યું અને શ્રીમંતને મુખી અને સમૃદ્ધ શાસન હવજ્યું. પછીથી મંડળીના મેનેજર મિ. પાઠકે શ્રીમંતને ચાંદીની કાર્ડેટમાં માનપત્ર અર્પણ કર્યું, હારકલગી કરી અને પાનસોપારી આપી.

પછીથી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે ઉભા થઈને નીચે પ્રમાણે શ્રીમંતનો ઉત્તર બાંધ્યું હતું:—

“ અન્યોન્ય સાહાય્યકારી મંડળીના સભાસદો અને ઇતર સર્વ સોપુરુષો,

મારા રાજ્યાભિષેકના સમયે અને આજની સરેયાના સુવર્ણ મહોત્સવના પ્રસંગે આપે મને જે માનપત્ર આપ્યું છે, તેમાં મારા

માટે જે ગૌરવપૂર્ણ શબ્દો વાપર્યા છે અને જે શુભાશા વ્યક્ત કરી છે તેને માટે હું આનો ધણો આભારી છું ।

અન્યોન્ય સાહાયકારી મહાશયી સાથે મારો પ્રથમ સંબંધ ૪ સ ૧૯૩૭ માં થયો, અને સુવર્ણ મહોત્સવના નિમિત્તે તે દહ કરવાને મને જે અવસર મળ્યો છે તેને માટે મને આનન્દ થાય છે

હિન્દુસ્તાનમાં સહકારી ચળવળ શરૂ થયા પહેલાં જ આ સંસ્થાનો જન્મ થયો આ વર્ષે તેણે એકાવનમાં વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો છે એ વાત જેવી સતોષની છે તેવી અભિમાનની પણ છે. સુવર્ણ મહોત્સવ ઉજવવાનું ભાગ્ય ધણી થોડી સંસ્થાઓને ભાગે છે આપની સંસ્થાને તે મળ્યું તેથી છેલ્લા પચાસ વર્ષોમાં તેણે જે કાર્ય કર્યું છે તેને માટે જેટલા વખાણ કરીએ તેટલા ઓછા જ છે

પચાસ વર્ષ પૂરા થયા પછી દરેક વ્યક્તિને પોતાની પ્રકૃતિની વિશેષ કાળજી રાખવી પડે છે એ આપણે રાજ જોડે જોડે રાજના વ્યવહારમાં દરેક વ્યક્તિને લાગુ પડતો આ કાર્યો સાર્વજનિક સંસ્થાને પણ લાગુ પડે છે જ આપની સંસ્થાએ હવે પચાસની વયોમૃદ્ધા ઓળંગી છે એટલે હવે મછો આપે આપણ કાર્ય વધારે વિચાર કરીને કરવું જોઈએ એ વાત આપ કશુંક કરશો જ આવી સંસ્થાનો ઇતિહાસ જોતો એવું જણાય છે કે તેને સ્થિતિ અને સુદૃઢતા પ્રાપ્ત થાય એટલા માટે કાર્યવાહી મહાશયી સરસ્વતીમાં બહુ સાવધ રહે છે, પણ આગળ સંસ્થાને મહત્તર પ્રાપ્ત થયા પછી સર્વત્ર તેની સમૃદ્ધિ થાય એટલે કારભારી મહાશયી સ્વાભાવિક રીતે સિધ્ધિતા આવે છે, અને તેની પાછળ અહિતકારક તરફનો વળગાવ થઈ જાય તે સંસ્થાને ધાતક બને છે. આપની સંસ્થાની બાબતમાં આ પ્રકારે મહિં થાય, તેમ જ વ્યવ-

સ્થાપક મંડળ તેના 'દિ' માટે સદૈવ જાગૃત રહેશે, તેને કે. રા. કાવેકર, કે. શ્રી સરદાર બાંજાસાહેબ ધોરપડે, કે. મેજર માધવરાવ જાધવ, રા. શૈવ અને રા. તોળે જેવા સેવાભાવી કાર્યકર્તાઓ મળશે અને તે વડોદરામાં જ્યેષ્ઠ સંસ્થા છે એવી હાલ જે કાર્તિક છે તેમાં વધારો કરશે એવી મને આશા છે.

રા. તાબેએ પ્રોતાના બાપજીમાં અમારા રાજ્યમાં વિવિધ સહકારી જગવળનો ઉદ્દેશ્ય જ્યો છે. આપની સંસ્થાના ઇનશિયતા સમારંભ વખતે એ આપના આગળ આ વિષેના માત્ર વિચાર સંક્ષેપમાં રજુ કર્યા હતા. તેથી આજે હું તેની પુનરુક્તિ કરતો નથી. રા. તાબેએ આ સાધનાનું જે વર્ણિત્ય કર્યું તે વિશે હું બે શબ્દ બોલીશ.

લોકોને મિતબ્ધ્ય કરવાની ટેવ પાડવી, કરકસરથી રહેવાનું શીખવવું, જીવનમાત્રામાં ઉન્નતાના ચોમાસા માટે સંગ્રહ કરવાને માટે પ્રવૃત્ત રહેવું આ ઉદ્દેશથી આ મંડળીની સ્થાપના થઈ. મંડળીનો પહેલો દરાવ જોતાં તે કાઢવાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ દ્રવ્યસંચય કરવાનો છે, કરજ કરવાનો નથી. આ ઉદ્દેશ ફટલો સિદ્ધ થએલો છે એની આપે તપાસ કરવી જાણ્યો, અને તે પૂર્ણોં સિદ્ધ ન થયો હોય તો તેના દારણો ગાંધીને તેના ઉપાયો ચોજવા જોઈએ.

કરનિયાત માસિક લયત એ જે આ મંડળીનું વર્ણિત્ય છે તે કાયમ રાખવું જોઈએ. જયત વિગેના નિયમોની સિયિસતાનો નહિ પણ કડક રીતે તેનો અમલ કરવા માટે જાત રાખવી.

'મધ્યમ' વેગને પર જાધરા માટે અનુકૂળ બ્યાગે રકમ આપવાની આપે કરેલી યોજના સ્પષ્ટણીય છે.

મનુષ્ય પોતાની સંપૂર્ણ આવકના પ્રમાણમાં પુષ્કળ કરજ કરીને તે આપી દે તેના કરતાં મનુષ્ય દેવાદાર ન થાય એ જ મુખ્યત્વે જોવું એ સહકારી ચળવળનું એક મુખ્ય તત્ત્વ છે. તે દૃષ્ટિએ જોતાં આપની સંસ્થામાં રચાવર ઉપર, દાગીના ઉપર, આસિક બચતના પોણાભાગ ઉપર, જામીન ઉપર વગેરે સમાસદોની અનેકવિધ પ્રાપ્તિ ઉપર અને આવક ઉપર રકમ આપવાની જે પદ્ધતિ છે તે કેટલી પાયામુદ છે તેનો યોગ્ય રીતે વિચાર કરવાની જરૂર છે. પદ્ધતિને લીધે દેવાદાર બનવાની અહમહમિક્ષા શરૂ થઈને દિવસે દિવસે સમાસદ કંગાલ સ્થિતિએ પહોંચે છે, એટલું જ નહિ પણ તેનું અનિષ્ટ પરિણામ સંસ્થાને જ બોગવવું પડે છે. તેથી આ સ્થિતિ સુધારવા માટે અમે ઇશારો કરીએ છીએ.

લોકોને રકમ લેવી સારી લાગે છે. પણ તે પાછી આપવાનું તેમના જીવ ઉપર આવે છે, તેથી તેમની પાસેથી નિયમિતપણે લેણાનો રકમ પાછો આવી શકતી નથી. હમ્મે યુક્યો એટલે શિક્ષારસ, બલામણુ વગેરે કારણોથી વખતોવખત નિયમનો કડક અમલ થતો નથી, અને તેથી કરજનો બોલો વધે છે. ગામડાં-જોમાંથી આવા પ્રકારનું એકદું થયેલું લેણું વસુલ કરવા માટે સરકારને ખાસ વસુલી અમલદાર નીમવો પડે છે. રકમ આપતી વખતે મંડળોએ યોગ્ય સાવધાનતા રાખે અને હમ્મે પડતાં નિયમોનો વખતોવખત અમલ કરે તો આ સ્થિતિમાં પુષ્કળ સુધારો થઈ શકે.

આ બાબતમાં સરકારે અને સહકારી ખાતાએ સહકારી સંસ્થાઓને જે સૂચના કરી છે તે તરફ હું આપનું ધ્યાન ખેંચવા

ક્રમ્મું છું. તેના વિચાર કરીને આપ તેને સત્વર અમલમાં આણુશો એવી મને આશા છે.

આપની મંડળીની પ્રવૃત્તિ હવે વધેલી છે. તેના પ્રમાણમાં આપનું રિઝર્વેન્ડ અને સંચયિતકર્તાનિવારણનિધિ બહુ જ અલ્પ છે. સાધારણ રીતે આ બન્ને નિધિ મળીને સાડા ત્રણ ચાર લાખ સુધીની રકમ હોવી જોઈએ. આ બાબત તરફ સર્ટિફિકેટ ઓડિટરોએ અને સહકારી ખાતાએ આપનું લક્ષ્ય ખેંચ્યું જ છે. તેથી જેમ બને તેમ વહેલું આ નિધિમાં આપ વધારો કરશો એવી મને આશા છે.

છેવટે આપની મંડળીની ઉત્તરોત્તર સમૃદ્ધિ થાય અને તેના હિરક મહોત્સવ કરવાનું બાબત મળે એવી આશા પ્રદર્શિત કરીને, અને મારું ગૌરવ થયું માટે આપનો પુનઃ આભાર માનીને હું મારું લાપથ પૂર્ણ કરું છું.

પછી મંડળીની સમગ્ર સભાના પ્રમુખ રા. અમૃત સીતારામ પ્રધાને એક દૂંકું બાપણુ કર્યું. તેમાં થ મંત્ર મહારાજ સાહેબને પોતાની પ્રજા માટે પ્રેમ, કર્તવ્યપરાયણતા, સહકાર અળવળમાં રસ, અને ખાસ કરીને અન્યોન્ય સાહાય્યકારી મંડળી તરફ સદ્ભાવ વગેરે ગુણોને માટે તેમણે શ્રીમંતની સુકાકપુરે પ્રચરિત કરી, શ્રીમંતને દીર્ઘ અને સુખી જીવન કમ્પ્યું, અને જણાવ્યું કે શ્રીમંતનો રાજ્યારોહણ મહોત્સવ એ વડોદરા રાજ્ય અને તેની પ્રજાને માટે એક 'હિરકયુગ' નું ગણેયરયાપન છે. પછી શ્રીમંતનો આભાર માનીને શ્રીમંતને હારકલગી, પાનસોપારી આપવામાં આવી. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે ફરીથી મંડળીનો અન્તઃકરણપૂર્વક આભાર માન્યો અને સર્વની વિદાય લીધી.

૧૪) ધારાસભાએ શ્રીમંતને આપેલું માનપત્ર

ધારાસભા તરફથી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને માનપત્ર
અર્પણ કરવાનો સમારંભ ને જરૂર પાડે રાજ-
ધારાસભાના માન મહેલના આગમાં સાંજના ૫:૩૦ વાગે
પત્રનો સમારંભ રાખવામાં આવ્યો હતો. તેમાં ધારાસભાના
પ્રમુખ તરીકે ને. ના. દીવાન સાહેબ,
મંત્રીમંડળના ના. સભાસદો, ખાતાના અધિકારીઓ, ધારાસભાના
જુના અને નાણુ સભ્યો, અને કેટલાંક સન્નારીઓ અને સદ્ગૃહસ્થો
હાજર હતા. શ્રીમંતની સ્વારી પ્રધારતા ને. ના. દીવાન સાહેબે
અને ધારાસભાના કેટલાક અગ્રમુખ સભાસદોએ, શ્રીમંતનું સ્વાગત
કયું અને શ્રીમંતનામાં યોગ્ય સ્થળે બેસાડ્યા.

આરંભમાં ગુજરાતી કન્યાઓએ 'સુદર ગરબાપદ્ધતિ'એ
સ્વાગતગીત ગાયું; ગુજરાત કાઠીઆવાડમાં
શ્રીમંત પ્રશસ્તિ મુખસિદ્ધ થએલા ચારણ મેરુભા ગઢવીએ
પોતે, રચેલી શ્રીમંતની પ્રશસ્તિ છુલંદ
અવાજે ગાઈ; અને ધારાસભાના જૂતપૂર્વ સભ્ય રા. મહાસુખ-
ભાઈએ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને દીર્ઘ અને સમૃદ્ધ શાસન
છત્તયું અને સર્વેએ હર્ષથી તેને અનમોદન આપ્યું.

પછી રા. રા. ગિરધરલાલ ડોસાભાઈ પરીખે ધારાસભાના
સભ્યોનો શ્રીમંતને પરિચય કરાવ્યો, માન-
માનપત્ર વાંચ્યું અને સોનાચાંદીના કારકેટમાં
શ્રીમંતને અર્પણ કર્યું. (જુવેં પરિશિષ્ટ)

માનપત્રમાં, જણાવવામાં આવ્યું હતું કે શ્રીમંત સવાજીરા
મહારાજનો સર્વોત્તમ અને તેજસ્વી વારસો એક આદેશ, મુશાસિત

સમૃદ્ધ અને 'પ્રગતિશીલ' રાજ્ય જેવું. આખા ભારતવર્ષમાં અને વિશ્વમાં, સાફ કરતાં પણ વધારે 'વર્ષનાં' અને જેને યોગ્ય રીતે 'સયાશ્રયુગ' તરીકે જાળખાવી શકાય એવાં સ્તુત્યે શાસનને દીધે કીર્તિ મેળવેલી છે એ વારસો, શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પ્રતાપસિંહરાવને મળેલો છે. જ્યારે અગ્રેજ રાજ્યમાં અને દેશી રાજ્યોમાં જવાબદાર સ્વરાજ્ય મેળવવાના પ્રયત્નો થતા હતા ત્યારે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે સમિતિની બલામણી સ્વીકારીને પ્રજાનું ધ્યેય સિદ્ધ કરવાનો માર્ગ ખુલ્લો કર્યો, જે મારા સભાનો વિકસ કરીને શ્રીમંતની કીર્તિ દિન પ્રતિદિન વધે એવી આશા વ્યક્ત કરવામાં આવી હતી.

માનપત્ર અર્પણ થયા પછી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે ઉત્તર શ્રીમંતનો ઉત્તર આપતાં નીચે પ્રમાણે બાપણું કયું :—

“ ધારાસભાના સભ્યો,

આજે આપની સાથે રહેવામાં મને ખરેખરો આનન્દ થાય છે. આપે જે માનપત્ર મને અર્પણ કયું તેમા આપે દર્શાવેલી શુભ ઇચ્છાઓ માટે આપનો હું અન્ત દરજીપૂર્વક આભાર માનું છું.

મારા પરમપૂજ્ય પિતામહનો અને તેઓશ્રીએ પોતાના દીર્ઘ શાસનકાલમાં સિદ્ધ કરેલા સુરાજ્યનો આપે જે ઉલ્લેખ કર્યો છે તેની મારા ઉપર ઘણી ગંડી અસર થઈ છે. તેઓશ્રીએ શરૂ કરેલી પ્રજાસક્ષા આજુ રાખવા અને તેનો વિકાસ કરવા હું પ્રયત્ન કરીશ એ દહેવાની મારે જરૂર નથી.

માનપત્રમાં આપે મિદિષ્ટ કરેલાં વિષયોની વીગતો ઉપર, આજના જેવા પ્રસંગે, જોષવાનો મારો વિચાર નથી. હાલ તો હું આટલું જ કહીશ. રાજ્યની સાથે પ્રજાનો મોઢ સંબંધ કરવો એજ

-રાજ્યાભિષેક ગ્રંથ

-અમારી પ્રસિદ્ધ નીતિ છે; અને સુધારાસમિતિના કાર્ય અને
-૨૦-૨-૧૯૩૯ ના મારા સંદેશા વિષે આપેલો કહ્યું છે તે મેં
-૨૨૫૫૬૬ સાંભળ્યું છે.

બધા વર્ગોની એકતા, શુંબ' ભાવના અને સહકારથી વડોદરા
વ્યવસ્થિત પ્રગતિને માર્ગે એક સરખી રીતે આગળ ધપશે એવા
મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. "

પછી શ્રીમંતને હાર કલગી અને પાન સોપારી' કપી પછી
ઉપવનસમ્મેલનના કાર્યક્રમનો આરંભ થયેલ તેમાં શ્રીમંતે અને
અન્ય સભ્યોએ આનંદથી ભાગ લીધો અને કાર્ય સમાપ્ત થયું.

(૪) પોલો કલ્પ બોજન

રાત્રીએ ૮ વાગે સેકંડ લેસર્સમાં પોલો કલ્પ તરફથી શ્રીમંત
મહારાજ સાહેબને બોજન આપવાનો સમારંભ રાખવામાં આવ્યો.
હતો શ્રીમંતે નિમંત્રણનો સહર્ષ સ્વીકાર' કરીને આ બોજન સમા-
રંભમાં ભાગ લઈને પોલો કલ્પ તરફ પોતાનો સફાર પ્રદર્શિત
કર્યો હતો.

×

×

×

અગીઆરમો દિવસ . શુક્રવાર, તા. ૩-૫-૧૯૩૯

(૧) ઠાકોર મંડળ તરફથી શ્રીમંતને માનપત્ર

ઠાકોર મંડળે નરરખામ રાજમહેલના બાગમાં રાત્રીના ૯ વાગે
શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને " એટ હોમ "
અને માનપત્ર આપવાનો નિર્ણય કર્યો હતો.
શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે ઠાકોર મંડળનું
નિમંત્રણ આનંદપૂર્વક સ્વીકાર્યું હતું.

ઠાકોર મંડળનું
માનપત્ર

માનપત્રઅર્પણને માટે નજરબાગ રાજમહેલની પૂર્વ દિશાએ બાગમાં એક રામીઆનો હિસો કરવામાં આવ્યો હતો, અને ઉપવનસંમેલન માટે બેન્ડ સ્ટેન્ડ આગળ વ્યવસ્થા કરવામાં આવી હતી.

આ સમારંભની વ્યવસ્થા કરવામાં નોંચે જણાવેલા હાકોરાએ હાથકર્તાઓ મુખ્ય ભાગ લીધો હતો :-

- (૧) હાકોરશ્રી, મીયાનામ
- (૨) „ , લીબોદરા
- (૩) „ , બાકરોલ, (અને કુમાર કરણસિંહજી)
- (૪) „ , સિંધરોટ (અને તેમના ભાઈ કુમાર નટવરસિંહજી)~
- (૫) „ , સરેજ
- (૬) „ , પિદરાણા
- (૭) „ , ખાંધા
- (૮) „ , અલુવા
- (૯) હાકોરશ્રી, પસાવતા
- (૧૦) „ , શેરડી
- (૧૧) „ , ઘોખીકુવા
- (૧૨) „ , જસપુર

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના આગમન પછી શ્રીમંતને અને હાજર રહેલા બધા હાકોરોનો ફોટો લેવામાં માનપત્રઅર્પણ આવ્યો હતો. પછી સમીઆનામાં સર્વ પોત પોતાને રચાને બેઠા, અને લીબોદરાના હાકોરશ્રી જગતસિંહજીએ માનપત્ર વાંચ્યું. હાકોર મંડળે માનપત્રમાં શ્રીમંતને રાજ્યારોહણ નિમિત્તે હાર્દિક અભિનંદન આપ્યાં અને શ્રીમંતને અને રાજકુટુંબને દીર્ઘ અને સુખી જીવન ઇચ્છી આશા .

રાજ્યાભિષેક અન્ધા

વ્યક્ત કરી કે, વડોદરા રાજ્યના આશ્રય તળે પડેમ અને તેમ અમે જલસદી આવી જઈએ. મંડળે ખાત્રીપૂર્વક જણાવ્યું હતું કે વડોદરા રાજ્યના આશ્રયનીચે અમારા હોને કોઈ પણ નીતની હાનિ નહિ પહોંચે, અને ફેડરેશનની યોજના ન્યારે અમલમાં આવશે ત્યારે એ યોજનામાં સક્રિય ભાગ લેવામાં અમારું પેલાનું હિત રહેશે છે. વળી, મંડળે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને ઉચ્ચ પ્રકારનો રાજકીય અનુભવ અને અનેક પ્રશ્નોના નિરાકરણ માટે એ અનુભવના થતા ઉત્તમ ઉપયોગ માટે અભિનન્દન આપ્યું, અને ખંડણી ભરનારાં સંસ્થાનોનું હિત વડોદરા રાજ્ય સાથે ગાઢ અને અપૂર્યમાલે જોડાયેલું છે એમ જણાવીને તેમની વચ્ચેનો મૈત્રી ભરેલો અને રનેહાજ સંબંધ બવિધમાં હંમેશને માટે અખંડિત પ્રકારે ચાલે એવી પ્રાર્થના કરી પછી મીવાગામના હાકોર સાહેબે એક સુંદર કારકેટમાં તે માનપત્ર (જુઓ પરિચિત) શ્રીમંતને અર્પણ કર્યું અને હાર પહેરાવ્યો.

પછી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે માનપત્રના ઉત્તરમાં નીચે શ્રીમંતનો ઉત્તર પ્રમાણે ભાષણ કર્યું:—

“ સહચર્યો,

આપે આજે મને જે માનપત્ર આપ્યું છે તે માટે હું આપનો આભારી છું. માનપત્રમાં ગૌરવયુક્ત શબ્દોમાં મારો જે ઉલ્લેખ આપે કરેલો છે તે મારા પ્રત્યેનો આપનો પ્રેમ અને વફાદારી દર્શાવે છે.

ખીજ કેટલીક જાણતોનો આપે માનપત્રમાં ઉલ્લેખ કરેલો છે, તે વિષે વિસ્તારપૂર્વક બોલવાનું આ રચણ તેમજ પ્રસંગ નથી.

વડોદરા શહેર સુધરાઈનું શ્રીમંતને માનપત્ર

હું કેમાં હું એટલું જ કહેવા છું કે સમાજને અને રાજ્યને ધતર વર્ગોની માફક, આપની પણ જરૂર છે. કાલમાનને અનુસરીને ચાલવામાં જ સૌ કોઈનું હિત સુચાયેલું છે. આપ પણ કાલમાન પારખીને ચાલશે એમાં સંદેહ નથી. આપના હિતસંબંધ તરફ મારી સહાનુભૂતિ અને હયાત દષ્ટિ રહેશે.

આપે જતાવેલી લાગણી તથા અભિનંદન માટે ફરીથી એકવાર હું આપનો આભાર માનું છું. "

પછી મુજરાતના જૂના અને જાણીતા કવિ જોડાવાલ મજમુંદારે શ્રીમંતની પ્રશસ્તિનું કાવ્ય ગાયું. અઘ્પાદાર પછી શ્રીમંતની સ્વામી મોટરમાં બેસીને લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલમાં ગયું.

(૨) વડોદરા શહેર સુધરાઈનું શ્રીમંતને માનપત્ર

વડોદરા શહેર સુધરાઈના સમયેએ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને રાજ્યારોહણ નિમિત્તે માનપત્ર અર્પણું વડોદરા શહેર સુધ- કરવાનો કરાવ કર્યો, અને શ્રીમંતને વિનંતી રાખતું માનપત્ર કરી. શ્રીમંતે આનંદથી તે વિનંતી સ્વીકારી અને તા. ૩-૫-૩૯ ને દિવસે ખડેરાવ માર્કેટ આગળ સાંજના ૫-૩૦ વાગે માનપત્ર અર્પણું અને ઉપવન મેલનનો કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો. આ પ્રસંગે તે ના. દીવાન સાહેબ, મંત્રીમંડળના ના. સભાસદો, સરદારો, રાજ્યનાં કેટલાક આગાઓના આધિકારીઓ, શહેરનાં પ્રતિષ્ઠિત સન્નારીઓ અને સહૃદયો અને સુધરાઈના જૂના અને ચાલુ સમયે હાજર હતા. જન સંસ્થાના યોગ સાહેબે પણ હાજર રહીને શોભામાં અભિવૃદ્ધિ કરી હતી.

સાંજના બેરોબર ૫-૩૦ વાગે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ
ને ના. દીવાન સાહેબને લાગે મોટરમાં
ઓમ તની પધરામણી ખડેરાવ માર્કેટ આગળ પધાર્યા, અને
સુધરાઈના પ્રમુખ, ઉપપ્રમુખ, સુધરાઈ
કામદાર, અને સુધરાઈના બીજા મુખ્ય સભાસદોએ શ્રીમંતનું
આવપૂર્ણ સ્વાગત કર્યું. શ્રીમંતનો અને સુધરાઈના બધા સભ્યોને
ફોટો લેવામાં આવ્યો.

આ પ્રસંગને માટે કે. શ્રીમંત ખડેરાવ મહારાજના પૂતળા
આગળ ખાસ ઉભા કરેલા રમણીય
સ્વાગત ગીત શ્રીમંતના ગાદી પુરથી ઉપર શ્રીમંત
જિરાલ્લા, અને કાર્યકર્મનો આરંભ થયો.
મહારાણીદામસ્કુલની કન્યાઓએ રા. સુદ.લાલ મારને રચેલું સ્વાગત-
ગીત મધુરકંઠે ગાયું, અને ચારણ મેરુભા મઢવીએ શ્રીમંતની પ્રશસ્તિ
કરનારાં કાવ્યો શુભંક અવાજે ગાયાં. બધાંને ઘણું આનંદ પડ્યો.

સુધરાઈના પ્રમુખ રાજપ્રિય મેલીલાલ છોટાલાલ દેસાઈએ
અને ઉપપ્રમુખ રા. અમૃત સીતારામ
માનપત્રવાચન પ્રધાને સુધરાઈના બધા સભ્યોનો અને
અધિકારીઓનો એક પછી એક પરિચય
કરાવ્યો. પછી પ્રમુખે માનપત્ર વાંચ્યું અને સોનાચાંદીના કારકેટમાં
તે મૂકાને શ્રીમંતને અર્પણ કર્યું. (માનપત્ર માટે જુઓ પરિચય)
સુધરાઈએ માનપત્રમાં રાજ્યારોહણનિમિત્તે શ્રીમંત મહારાજ
સાહેબને અન્તઃકરણનાં અભિનન્દન આપી એક કરોડની ઉદાર
બક્ષીસ આપવા બદલ પ્રબળો આભાર વ્યક્ત કર્યો હતો.
પછી સુધરાઈની પ્રવૃત્તિઓનો ઇતિહાસ, સુધરાઈની સુરક્ષાઓ અને

નાણાંની તૈયારીનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો. સુધરાઈને પોતાના પ્રમુખ સુદામોનો અધિકાર આપવા માટે શ્રીમંતનો આજાર માની અતિ વિનંતી કરવામાં આવી હતી કે પ્રમુખને વધારાની સત્તા આપવી.

પછી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે, ત્રીજે પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો. શ્રીમંતનો ઉત્તર હતો:—

“પ્રમુખ, શહેર સુધરાઈના સભ્યો, સનારીઓ અને સદગૃહસ્થો આપને બધાને અહીં મળવાનો આ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થવાથી મને ખેલો આનંદ થાય છે. આપે મને જે માનપત્ર આપ્યું છે તેને માટે હું આપનો આજાર માનું છું. અને આપે જે રાજનિકા અને ભક્તિની ભાવનાઓ કરાવી છે તેની હું હદર કરું છું.

આપની સુધરાઈએ જે સારું કામ કર્યું છે તે સંબંધિત મને ખરેખર આનંદ થાય છે, અને લોકહિત તરફ શુદ્ધ દષ્ટિ રાખીને શહેરની પ્રજાની સેવા કરવાનું આપ આપ રાખશો એમાં મને શંકા નથી.

આપના માનપત્રમાં નિર્દેશ કરેલી વિસિષ્ટ બાબતો વિશે આ પ્રસંગે મારે કહેવું એવું આપ આશા રાખતા હશે એમ હું માનતો નથી. બધી પ્રગતિનું મૂલ નાણાંનો પ્રશ્ન છે, અને હું વિશ્વાસ રાખું છું કે આપ આ વિષયની બાબત પરિક્ષા કરશો અને આપની આવકના સાધનો પ્રમાણસર ફરી રીતે વધારી શકાય એનો વિચાર કરશો.

પ્રજાના આરોગ્ય અને કલ્યાણને માટે મદત્તરના કાર્યો કરવાનું કામ સુધરાઈની કાવૈન્સિલને માથે છે, અને હું આપને ખાતરી આપું છું કે એના કાર્યમાં હું હંમેશાં સહાનુભૂતિપૂર્વક રસ લઉં.”

પછી રાજરત્ન સેવકદાસ દલમુખભાઈ પરીખે શ્રીમંતને આશીર્વાદ આપનારું સ્વચ્છિત કાવ્ય ગાયું. પ્રમુખે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને અને જાટના ચીફ સાહેબને હારકલગી કરી, અને માઈટના અધ્યભામમાં કુવારા આગળ અપાહાર માટે તેમને લઈ ગયા. અંતે રૂવિ ભાંજુરકરે પ્રસંગોચિત કાવ્ય ગાયું અને શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના જય જયકાર સાથે સમારંભ સમાપ્ત થયેલ.

X

X

X

બારમા દિવસ : ગુરુવાર, તા ૪-૫-૩૬

(૧) મુસ્લીમ સંસ્થાઓનું શ્રીમંતને માનપત્ર

અંગુમાન ઇસ્લામે અને મુસ્લીમ ટ્રેન્ડર-સે રાજ્યાભિષેક

મુખ્ય સમિતિને વિનંતી કરી હતી કે અમારે

માનપત્રની યોજના શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને રાજ્યારોહણ

નિમિત્તે માનપત્ર અર્પણ કરવું છે, તે

તેને માટે દિવસ નક્કી કરી આપે. તદનુસાર તા. ૪-૫-૩૬ ને

દિવસે સવારના નવ વાગે નહરબાગ રાજમહેલમાં માનપત્ર અર્પણનો

કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો. આ સમારંભમાં ભાગ લેવા

રાજ્યના મુખ્ય મુસલમાન નેતાઓ અને અંગ્રેજી રાજ્યભાષી મુસ્લીમ

ટ્રેમના ડેટલાઈટ પ્રતિનિધિઓ આવ્યા હતા. ને. ના. દીવાન સાહેબ

મંત્રીમંડળના ના. સભાસદો, મુખ્ય અધિકારીઓ, વડોદરાના મુખ્ય

નામરિકો અને ડેટલીક સત્રારીઓ હાજર હતા.

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ વખતસર પધાયા અને અંગુમાન

ઇસ્લામ અને મુસ્લીમ ટ્રેન્ડર-સના નેતાઓએ

તેઓશ્રીનું સ્વાગત કર્યું અને શમીઆનામા

ગાદી-પુરણી ઉપર બેસાડ્યા. મૌલવી

શ્રીમંતની
પધરામણી

મુસ્લીમ સંસ્થાઓનું શ્રીમંતને માનપત્ર

અખીદ હુસેને ઉર્દુમાં કાવ્ય ગાયું; હકીમ વારસઅલી અને મુસ્તા
સાહેબે શ્રીમંતને આશીર્વાદ આપ્યા, અને નાદોલના મિ.
સતારશાહ નીઝામીએ મધુર કાવ્ય ગાયું અને શ્રીમંતને અગ્નિનન્દન
આપ્યાં.

પછી અંજુમાન તરફથી મિ. ફજલઅલી જમાદારે
માનપત્ર વાંચ્યું. તેમાં તેમણે જણાવ્યું
અંજુમાન તરફથી કે રાજ્યશાસન ક્ષેત્રમાં નિષ્ણાત
માનપત્ર એવા કે. શ્રીમંત સયાશુરાવ મહારાજની
સલાહ અને દેખરેખ નીચે શ્રીમંત મહારાજ
સાહેબ નાનપણમાં ઉછર્યા છે, ઉદાર કેળવણી મેળવી છે, રાજ્ય
શાસનની તાલીમ અને અનુભવ પ્રાપ્ત કર્યા છે, રમતગમતોમાં
અપૂર્વ સિદ્ધિ મેળવી છે, અને આ પ્રકારે રાજ્યની નોકા સહી-
સલામતીથી ચલાવવાની યોગ્યતા ધરાવે છે. શુદ્ધ જુદા વિભાગોમાં
રહેલા ધાર્મિક મતભેદો દૂર કરવા અંજુમાને બધો પ્રયત્ન કરેલો છે,
અને વકફ મિસ્કતલુ રક્ષણ કરવાના પ્રયત્નમાં તેણે શ્રીમંત સરકારની
મદદ માગી હતી. રાજ્યકારભારમાં પ્રજાને જોડવાની શ્રીમંત સર-
કારની યોજનામાં મુસ્લીમ કોમ - જેનો મોટો ભાગ ગરીબ છે - તેને
યોગ્ય લાભ આપવામાં આવશે એવો વિશ્વાસ અમે રાખીએ છીએ.
અંતમાં રાજકુટુંબ દીર્ઘ અને સુખી જીવન જોમવે એવી અમારી
અભિલાષા છે.

પછી સહેર કાઝીએ કારકેટમાં તે માનપત્ર અને સોનાની
જરીનો હાર શ્રીમંતને અર્પણ કર્યો સરદાર
માનપત્રઅર્પણ ન્તાળ સાહેબે અને સાહેબજાદા શમશદ
અહમદખાને શ્રીમંતને હાર પહેરાવ્યો
અને પાનસોપારી આપી.

“રાજ્યાધિપેકશિન્ધ”

“પછી મિ. રસુલમાન પહાણે મુસ્લીમ કોન્ફરન્સ તિરહતી માનપત્ર વાંચ્યું. તેમાં તેમણે પ્રથમ ઉદાર મુસ્લીમ કોન્ફરન્સ અને ખેડૂતોને આર્થિક રાહત માટે રસુલ માનપત્ર શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનો આભાર માન્યો અને શ્રીમંતને ખાત્રી આપી કે મુસ્લીમ કોન્ફરન્સ શ્રીમંતને વહાલુ છે. કેટલીક બાબતોમાં પછાત રહેલી મુસ્લીમ કોમને શ્રીમંત સરકાર મદદ કરશે, અને રાજ્યની ખેતીમાં, કૃષિક સ્વરાજ્ય સંસ્થાઓમાં અને ધારાસભામાં યોગ્ય પ્રતિનિધિત્વ આપશે એવી આશા વ્યક્ત કરી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને દીર્ઘ, સુખી અને સમૃદ્ધ જીવન કમ્પ્યુનું હતું. પછી મિ. પહાણે શ્રીમંતને કોન્ફરન્સમાં માનપત્ર અર્પણ કરી હારકલગી કર્યો. (માનપત્રો માટે જુઓ પશિષ્ટ)

બંને માનપત્રોનો ઉત્તર આપતાં શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે શ્રીમંતનો ઉત્તર નીચે પ્રમાણે બાંધ્યો હતો:—

“ સદ્ગૃહસ્થો.

આપે માનપત્ર આપીને મારું મોરવ, ક્યાં બદલ, હું આપનો હજો આભારી છું.

મારા બધા પ્રજાઓનો—પછી તે હિન્દુ હોય કે મુસલમાન હોય, પારસી હોય કે ખ્રિસ્તી હોય—મને એક સરખા જુદા છે. આત્મીયતા અને સમર્થિત રાખી આ બધાનું કલ્યાણ સાધવાનો મારો નિર્ધાર છે. આ કાર્ય, સાધવામાં કંઈ પણ પ્રકારના જોડાણને અવસર રહેશે નહિ તેની આપ ખાત્રી રાખશો.

વડોદરા રાજ્યમાં ૩૩ કે ૮ ટકા મુસલમાન પ્રજાઓની

વસ્તી છે. તેની ઉન્નતિપ્રોત્થય સરકારે આર્થિક મુદ્દા અને ઉપયોગ
મેળેલા છે. આજ ઉદરે ધોરણ આર્થિક પદ્ધતિ આજ રહેશે.

હિન્દુસ્થાનમાં અનેક ધર્મ અને પ્રાચીન હોવાથી આપણી પ્રગતિ
સ્થિતિ ન ચેતી ઉદ્ધટી કુપિત ચાલે છે એ ખેદની વાત છે. આપણીમાંથી
ધાર્મિક અને જાતીય સંકુચિત ભાવનાઓને છીધે આપણે બંધા
એકજ દેશ અને રાષ્ટ્રના વતની છીએ એ કલ્પનાને પ્રાધાન્ય
મળતું નથી. અને તેના ફેલાવા ચેતી નથી. તેથી સૌએ વ્યાપક
દષ્ટિ રાખી આપસઆપસમાં જુદાબાદ ઉપન ચાલે એવા પ્રયત્ન
કરવા જોઈએ.

આપે આપેલા માનપત્ર બદલ હું આપનો દરીયા આભાર
માનું છું."

પછી ઉપવન સંમેલનનો ઠાપકમ હતો. તેમાં બધાએ આનંદથી
ભાગ લીધો અને સમારંભ સમાપ્ત થયો.

(૨) 'વૃક્ષારોપણ નિધિ'

મહારાજા પ્રસંગેએ વૃક્ષો રોપવાનો રીવાજ અનાદિ કાળથી
આપ્યો છે. આ પદ્ધતિને અનુસરીને શ્રીમંત
'બકુલ' વૃક્ષનું મહારાજા સાહેબના રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે
આરોપણ, શ્રીમંતને હાથે જ વૃક્ષારોપણ કરાવવું એમ
નક્કી કરવામાં આવ્યું. કમિટિ બાગમાં
એ-ડ રેન્ડથી દક્ષિણે વૃક્ષ રોપવાની જગ્યા પસંદ કરવામાં આવી.
વૃક્ષોમાં બકુલવૃક્ષ હશે તો સુંદર પત્રો અને સુમધુર મુખ્યોવાળું
અને દીર્ઘાયુ છે, તેથી તેને જ રોપવું એવો નિર્ણય થયો. વૃક્ષો
રોપણ વિધિનો સમારંભ તા. ૪-૫-૨૬ ને રવિસે સાંજના ૫-૪૫
વાગે રોપણમાં આવ્યો. એન્ડ્રિયે-ફ્રીડ સામે શ્રીમંતનો હાથ

શાળ્યાભિષેક શ્રંષ્ઠ

કરવામાં આવ્યો હતો, અને તેને ખળપતાકા, પશુ અને શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના તાજ અને મુદ્રાલેખવાળા ઢાલોથી સુશોભિત કર્યો હતો, અને સમીઆના સુધીનો રસ્તો બંને બાજુએ વિવિધ પ્રકારે આકર્ષક બનાવ્યો હતો. આ પ્રસંગે લગભગ ૧૫૦ નિમંત્રિત મહેમાનો હતા.

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ વખતસર પધાર્યા. પ્રાથમિક શાળાઓની કન્યાઓએ પ્રાર્થના અને સ્વાગત-શ્રીમંતની પધરા- ગીત ગાયું, અને બાગખાતાના નિવૃત્ત મણી અને વૃક્ષારો- મુખ્ય કારકુન મિ. મુનશીએ પ્રસંગોચિત પશુ વિધિ કાવ્યો ગાયાં. પછીથી ચિદ્ર એન્જિનિઅર રા. અડાળજીએ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને

‘ બકુલ ’ વૃક્ષ રોપવાના વિનંતી કરી. શ્રીમંતે વિનંતીને માન આપીને ‘ બકુલ ’ વૃક્ષને રોપ્યું, ચાંદીના લેલાથી તેમાં ખાતર નાખ્યું અને ચાંદીની ઝારીથી પાણી રેડ્યું. શ્રીમંતને હારકલગી અને પાનસોપારી આપ્યા પછી સમારંભ સાંજના ૬-૧૦ વાગે સમાપ્ત થયો.

(૩) એલેમ્બિક કેમિકલ વર્ક્સ કં. લિ. તરફથી શ્રીમંતને માનપત્ર

જે વર્ષમાં (ઇ. સ. ૧૯૦૮) શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનો જન્મ થયો હતો તે જ વર્ષમાં એલેમ્બિક

શ્રીમંતના જન્મ- કેમિકલ વર્ક્સ કં. લિમિટેડની સ્થાપના થઇ વર્ષમાં -૧૯૦૮માં- હતી. દેવોએ આ પશુ એક સુખી અક- એલેમ્બિકની સ્થા- રમાત હતો. વિશ્વમાં વિખ્યાત થએલા પના : માનપત્ર રસાયનશાસ્ત્રી સ્વ. પ્રો. ગજજરે પોતાની સમારંભ અસાધારણ મેધના પ્રતાપે એલેમ્બિકનું

એલેમ્બિક--તરફથી શ્રીમંતેને માનપત્ર

સાહસ થર ક્યું હતું, અને કે. શ્રીમંત સમાજમાં મહારાજની પ્રેમાળ કાળજીથી તેનો વિકાસ અને સમૃદ્ધિ થયાં છે. તેથી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના રાજ્યાભિષેકના મંગલ પ્રસંગે એલેમ્બિકના વ્યવસ્થાપકોએ એલેમ્બિકમાં પધારવાની અને કંપનીની આમાર-ભાવના વ્યક્ત કરનાર માનપત્ર સ્વીકારવાની શ્રીમંત સ્વાભાવિક રીતે વિનંતી કરી. શ્રીમંતે સહર્ષે તે વિનંતીનો સ્વીકાર કર્યો; અને ગુરુવાર તા. ૪-૫-૩૬ને દિવસે સાંજના ૬ વાગે 'એલેમ્બિકના કમ્પાઉન્ડમાં તે સમારંભ કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું'.

કંપનીનું આખું મકાન અને બધું કમ્પાઉન્ડ ધ્વજપતાકાથી અને તોરણોથી શણગારવામાં આવેલું હતું, સમારંભની સુંદર અને જમીન ઉપર વીજળીના અને હોપ-વ્યવસ્થા રેતના દીવાઓની અનુપમ શોભા કરવામાં આવી હતી. મકાનના પ્રવેશદ્વાર આગળ

એક સુંદર કમાન ઊભી કરવામાં આવી હતી, અને તેના ઉપર શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ અને શ્રીમંત મહારાણી સાહેબના રંગીન ફોટાઓ ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. ફોટાઓ ઉપર વીજળીના નાના દીવાઓ મૂકવામાં આવેલા હોવાથી દરેક અતિ રમણીય થયું હતું. બે શમીઆનાઓ ઊભા કરવામાં આવ્યા હતા. એક શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને માટે અને બીજો શ્રીમંત મહારાણી સાહેબને માટે. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને માટે પહેલા શમીઆનામાં વાસપીક ઉપર એક ગાદી-પુરથી મૂકવામાં આવેલી હતી. સમારંભમાં ના. રેસિડેન્ટ કર્નલ ગિલ્ડન અને મિસિસ ગિલ્ડન, સર અને લેડી કૃષ્ણ-માયાજી, મંત્રીમંડળના ના. સભાસદો, ડેપુટી કમિશનરીઓ અને તેમની પત્નીઓ, વડોદરાના બેપારીઓ, કંપનીના જૂના અને

રાજ્યાભિષેક અન્ન

ચાલુ ડાયરેક્ટરો અને ચહેરની કટલીક સન્નારીઓ અને સદ્ગુણસ્યો હોજર હતા.

સાંજના ૬-૨૫ વાગે શ્રીમંત રાજદંપતી શ્રીમંત મુવરાજ

શ્રીમંત રાજદંપતી પધાર્યા અને રાજમિત્ર બાબલાલભાઈ અને મુવરાજની અમીને અને અ. સી. ચંચળબેન અમીને પધરામણી તેઓશ્રીનું આવપૂણું સ્વાગત કર્યું.

આરંભમાં શુભરાતી કન્વાઓએ સ્વાગત ગીત ગાયા બાદ

પરિચયવિધિ અને શ્રીયુત બાબલાલભાઈ દાણભાઈ અમીને માનપત્રઅર્પણ કર્યું. તેમાં તેમણે એલેક્ઝાન્ડર કંપનીના મેનેજિંગ ડાયરેક્ટર શ્રીયુત બાબલાલભાઈ અમીને કંપનીના ડાયરેક્ટરો અને જુદાં જુદાં ખાતાના અધિકારીઓનો શ્રીમંતને એક પછી એક પરિચય કરાવ્યો. પરિચય વિધિ થયા પછી શ્રીયુત બાબલાલભાઈ અમીને કંપનીના ડાયરેક્ટરો, અધિકારીઓ અને કામગારોના વતી માનપત્ર વાંચ્યું અને ચાદીની હારકેટમાં મૂકીને તે શ્રીમંતને અર્પણ કર્યું, અને તેઓશ્રીને હારકેટગી કરી. (માનપત્ર મટિ જુવો પરિશિષ્ટ)

પછી શ્રીયુત અમીને એક ટૂકડું બાવણું કર્યું. તેમાં તેમણે

શ્રીયુત અમીનનું સાવણું એલેક્ઝાન્ડર કંપનીનાં ઉત્પત્તિ અને વિકાસ, દર્શાવી વડોદરા સરકારના આગ્રય અને સહાનુમતિપૂર્વક નીતિથી કંપનીએ કેવી રીતે પ્રગતિ કરી છે જણાવ્યું, અને આશા વ્યક્ત કરી કે શ્રીમંત મદારાજ સાહેબ પ્રતાપસિંહરાજ જેમના ઓછાગિક વિકાસ વિષેના વિચારોના આગ્રહ પડતા છે તેની.

દોરવણી અને મદદથી હજુ સુધી નહિ વિચારાએલી એવી ઉચ્ચ શ્રમિકાએ કંપની પહોંચશે. આગળ ચાલતાં થીયુંત અમીને ઉદ્યોગના ઉત્તેજન માટે દેહલીક કીમતી-સૂચનાઓ કરી અને જથ્થાબધ કે ઉદ્યોગો રાખવા લોકોને કામગીરી આપે છે અને વધારે વિકાસ થતાં રાખવાની એવીવાંડીની પેદાશનો એક નવો માર્ગ ઉઘો કરે છે. અંતમાં તેમણે કહ્યું કે ડેરી અને ચામડાં ડેળવવાના ઉદ્યોગમાં ધણો વિકાસ-યષ્ટ શકે એમ છે.

બાપથુ પૂર્વકમાં પછી થીયુંત અમીને 'એલેગ્નિક' કંપનીના 'ઈતિહાસ' એ નામનું પુસ્તક જે કે. શ્રીમંત શ્રીમંતને 'પુસ્તકની' મહારાજ સયાજીરાવ ત્રીભુવને અર્પણ કરેલું છે તે આંદોની કાચેટમાં મૂકીને શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને બેટ તરીકે આપ્યું.

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે, માનપત્ર અને થીયુંત અમીનના બાપથુનો ઉત્તર આપતાં નીચે પ્રમાણે

શ્રીમંતને ઉત્તર બાપથુ ક્યું:—

"એલેગ્નિક કેમિકલ વર્ક્સ કં. લિમિટેડના ડાયરેક્ટરો, સન્નારીઓ અને સદસ્યો,

આપે મને જે માનપત્ર આપ્યું તેને માટે હું આપનો આભાર માનું છું, આ અસંગે આપ મારા વિખ્યાત પિતામહનું અને રાજપમાં ઔદ્યોગિક પ્રગતિને માટે તેઓશ્રીએ કરેલા કામનું સ્મરણ કરો છો એ સંદેશાગ્રામ્ય છે. કે. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ એક દૃઢ, હતાશ અને જોતાની પ્રગતિ સર્જક વધારી શકે એવાં કાર્યોને પોષણ આપવા સદા તૃપ્ત રહેતા હતા. તેઓશ્રીએ થયે કરેલી ઉદ્યોગીકરણ અને કાર્યોને આગળ વધારવા દોરવાની આપની

રહેરો; અને રાજ્યમાં ખેતી અને ઉદ્યોગોનો વિકાસ કરવા માટે ઉપાયો યોજવા એ મારો ધર્મ રહેશે.

આપની કંપનીએ છેલ્લાં એકત્રીસ વર્ષોમાં, મુશ્કેલીઓ હોવા છતાં ઘણી સારી સફળતા મેળવી છે. આ સફળતા મારી દૃષ્ટિએ બે કારણોથી થઈ છે: એક તો એ કે ઉત્તમ ડાટિના નિષ્ઠાત પુરુષોને યોજવાની જરૂર આપે હંમેશાં જાણી છે, અને બીજું એ કે આપની બનાવટો નિશ્ચિત ધારણ પ્રમાણે બનેલી છે એવી ખાત્રી આપવાનું આપ આવશ્યક માનેા છો. આપની પાસે આપની પ્રવૃત્તિઓનો વિકાસ કરવાની યોજનાઓ કે તેથી મને આનન્દ થાય છે; અને મારી અને મારી સરકારની સહાનુભૂતિની હું આપને ખાત્રી આપું છું.

કે. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને અર્પણ કરેલું એવેમ્બિક કેમિકલ વર્ક્સ કં. લિ. ની ઉત્પત્તિ અને વિકાસનો ઇતિહાસ એ નામનું પુસ્તક જે આપે કૃપા કરીને મને ભેટ આપ્યું છે તે હું આનન્દથી સ્વીકારું છું. ”

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનું જાણણું પૂર્ણ થવા પછી તેઓજીને મહારાણી સાહેબને, શ્રીમંત આભાર પ્રદર્શન યુવરાજને, ના. રેસિડેન્ટને અને ને. ના. ઉપવન સભેલન દીવાન સાહેબને હારકલ્પમાં અને પાનસોપારી આપવામાં આવી હતી. બીજા નિમંત્રિત મુદ્દસથોને કક્ષમાં આપી હતી. પછી કંપનીના કાયદાના સલાહકાર રા. મણિભાઈ વસનજી દેસાઈએ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનો આભાર માન્યો હતો, અને જણાવ્યું હતું કે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ અને ને. ના. દીવાન સાહેબે કંપનીને ‘વખતો વખત જે’

કીમતી મદદ આપી છે તેને માટે કંપની તેઓશ્રીની અતિ કૃણી-
છે. પછી ઉપવન સંગેલનનો મુંઢર કાર્યક્રમ શરૂ થયો, અને
સર્વેએ તેમાં જાનનંદથી ભાગ લીધો. અતે શ્રીમંત મહારાજ
સાહેબે શ્રીયુત અમીન અને સૌ. અમીનનો અને અન્ય વ્યવસ્થા-
પકેતો ઉત્તમ વ્યવસ્થા માટે આભાર માન્યો, અને કંપનીની
આબાદીમાં મારાં પૂર્ણ સહાનુભૂતિ અને રસ ■ એની ખાત્રી
આપી હતી.

(૪) લશ્કરી અમલદારો સાથે લોજન

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના રાજ્યાભિષેકનિમિત્તે લશ્કરી
ખાતાના અમલદારોએ શ્રીમંતને રાત્રીના
ગેસ્ટ હાઉસમાં ૮ વાગે ગેસ્ટ હાઉસમાં ભોજન આપ્યું
લોજન હતું.

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનું આરોગ્યપાન કરાવતાં કર્નલ
શ્રીમંતનું આશાસ્ત્ર- ભાઉસાહેબ વિઠ્ઠલરાવ ગાયકવાડે નીચે
પાન પ્રમાણે ભાવણ કર્યું:—

“ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ અને સદ્ગૃહસ્થો,

વડોદરાના સૈનિકરાજ — શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પ્રતાપ-
સિંહરાવઃગાયકવાડનું આરોગ્યપાન કરવાની ક્રિયામાં મને સહકાર
આપવા સદ્ગૃહસ્થો, આપને નિમંત્રણ આપવાનું એક વહાદાર
અને કર્તવ્યપરાયણ સૈનિક તરીકે મારું સરસ કર્તવ્ય અને બ્રેષ્ટ
અધિકાર છે.

જે પ્રસંગ આપણે ઉજવીએ છીએ તે વડોદરાના ઇતિહાસમાં
ખરેખર અપૂર્વ છે. રાજ્યાભિષેકની રોના અને બપોદો હિન્દુસ્થાનના

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

શ્રીમંત મહારાજ, સાહેબને એક સામટા ફેટલાક ક્ષાકા સુધી
સૈનિકનું અમાત્યક જીવન માળતા જીવે છે ત્યારે તેનું હૃદય તેઓની
પાસે દોડી જાય છે. જીન એ એમનું ઘર છે. દૈનિક તાલીમ અને
જીવનના બધા પ્રસંગોને પહોંચી વળવાની યોગ્યતા જોઈને બરોબર
ઉપયોગ કરવામાં ન આવે તો તે હમ્મેશને માટે જતાં રહે છે,
એમનું મહત્વ તેઓત્રી જાણે છે. સદૃશસ્થો, આ જ લક્ષ્યનું
કાર્ય છે, ખરી વખતે બરોબર તૈયાર થઈ જવાનું. આ જ છે વડો-
દરાના માયકવાડ રાજાઓના જીવનના સુવર્ણસૂત્રનું રહસ્ય : જીન
અને જીન તખ્ત. બીજી દૃષ્ટિએ આ સૂત્રનું રહસ્ય આ પ્રમાણે છે :
તૈયાર થાવ અને માફો તમારી જ છે. તમે જો તૈયાર હો તો તમે
વિજયી છો. તમારી તૈયારી પરિસ્થિતિને સફળતાથી પહોંચી વળશે,
અને આપણા વહાલા સુવાન શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પોતાના
શાસનના આરંભકાળે આ વાત જુલતા નથી.

માયકવાડનું લક્ષ્ય તથા જૂમિકાઓમાંથી પસાર થઈને પૂર્ણ
વિકાસ પામ્યું છે. જીના સ્વરૂપમાં તે પોતાના પહેરવેશમાં અનિય-
મિત હતા; પણ તે બીજી જૂમિકામાં દાખલ થયું અને તેણે પુરોપીય
પદ્ધતિએ તાલીમ લેવા માંડી; અને હમણાં છેલ્લામાં છેલ્લા શોધી
કાઢેલાં સાધનો પ્રાપ્ત કરીને અર્વાચીન પદ્ધતિએ તેણે વિકાસ
સાધવા માંડ્યો છે. પોતાના લક્ષ્યને સારી તાલીમવાળું અને
શીસ્તવાળું જોવાને માટે જે તત્પર છે એવા સૈનિક રાજા-પોતાના
સ્વામીના-ના હાથમાં પોતાનું અવિધ્ય સુરક્ષિત છે એવા પ્રકારના
નિશાળ હૃદયવાળું અને આશાભરેલું વડોદરાનું લક્ષ્ય છે. તેઓત્રી
અને તેઓત્રીના કુટુંબ પ્રતિ લક્ષ્ય પોતાની જિંડો અને હૃદયની
વધાદારી વ્યક્ત કરે છે.

સદૃશસ્થો, હવે આપણા સુવાન શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનું

આરોગ્યપાન કરવાને આપને હું વિનંતી કરું છું. હું પરમાત્માને પ્રાર્થના કરું છું, કે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ. અનેક અનેક વર્ષો સુધી રાજ્ય કરે અને પોતાની પ્રજાને નિર્ભય રવાને લઈ જાય. ”

પછી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે ઉત્તર આપતાં નીચે પ્રમાણે શ્રીમંતનો ઉત્તર બાળક ક્યું હતું:—

“ સદ્ગૃહસ્થો,

આજ રાત્રીએ આ લોજનસમારંભમાં મને નિમંત્રણ આપીને આપે ધણું આયાણપણું દર્શાવ્યું છે. આ રાજ્યમાં લક્ષ્મી અતિ મહત્વનું સ્થાન ભોગવતું આવ્યું છે, અને મને સંતોષ એ થાય છે કે સંયોગે બદલાય છતાં પણ તેણે પોતાનું ગૌરવ સાચવી રાખ્યું છે. મારા જીવનના આ સ્મરણીય પ્રસંગના મહોત્સવમાં અનેકવિધ કાર્યક્રમે આપની શક્તિ ઉપર અપૂર્વ ભાર મૂક્યો છે; અને આપે બધા પ્રસંગને અનુસરીને વત્તાં છો એટલું જ નહિ પણ મારા પ્રતિષ્ઠિત મહેમાનોને લક્ષ્મી ખેડોનો સર્વોત્તમ, પ્રયોગ બતાવવાનો સમય, પણ ઠાઠો ચૂક્યા છે. ત્યારે મારા મહેમાનોએ અને ખાત્રા આપી કે ખેડોથી ધણું આનંદ મળ્યો છે ત્યારે મને ધણું ગર્વ થયો હતો. કવાયતમાં અને પહેલાંના એવા કાર્યક્રમોમાં આપની સાથે શ્રમ વડ્યો છે તે સુખી પદ્ધતિ મને માલ છે.

કવાયતનો કાર્યક્રમ યોજવામાં અને તેને સફળતાથી પાર પાડવામાં જે ઉત્સાહ અને કાર્યશક્તિ દર્શાવ્યાં છે તેને માટે હું લેહ. મોહિતને આ પ્રસંગે અભિનંદન આપું છું. હું આશા રાખું છું કે બીજા અધિકારીઓ એમનું અનુકરણ કરશે.

આ પ્રસંગે લક્ષ્મી જે બધું ક્યું છે તેને માટે હું અન્ત:-

કરણપૂર્વક આભારદ્રમાનુ યુગ્મ્યો વફાદારીની અને ભાવનાઃ
વ્યક્ત કરી છે અને, જે મમતાથી આરુ આરોગ્યપાન કર્યું છે તેનો
માટે આપ સર્વનો હું આભારી છું

x x x

તેરમો દિવસ શુક્રવાર, તા ૫-૫-૩૬

(૧) શ્રેષ્ઠ રાજાલાલ હરિભક્તિને ત્યાં ભોજન

રાજમિત્ર નગરશેઠ રતનલાલ મગનભાઈ હરિભક્તિએ શ્રીમત
મહારાજ સાહેબને રાજ્યાધિકાર નિમિત્તે ઘડીઆળાપોળમા આવેલી
પોતાની હવેલીમા ખપોરનાં ૧૨ વાગે ભોજન આપ્યું હતું. ભોજન
સમારભ પૂર્ણ થયા પછી શ્રેષ્ઠ પોતાના કુટુંબનો અને પોતાના
પૂર્વજોએ વડોદરા રાજ્યના કરેલી સેવાઓનો ઇતિહાસ વાચી
સંભળાવ્યો અને શ્રીમત મહારાજ સાહેબને પોતાક અર્પણ કર્યો

(૨) સયાજી મરાઠા વસતિગૃહમાં ઉપવનસ મેલન

શ્રીમત મહારાજ સાહેબના રાજ્યાધિકારના માનમાં મરાઠા

સમાજે શ્રીસયાજી મરાઠા વસતિગૃહમાં
મરાઠા વસતિગૃહમાં સાજના ૫ ૩૦ વાગે ઉપવનસ મેલન યોજ્યું
ઉપવનસ મેલન હતું આ સમારભમા લગભગ ૨૫૦

નિમન્ત્રિત મહેમાનો હતા શ્રીમતની સ્વારી
પધારતા સમાજના પ્રમુખ જનરલ નાનાસાહેબ શીન્દેએ અને
રાજમિત્ર રામચંદ્રરાવ ચામરાવ માનેપાટીએ શ્રીમતનું ભાવભીનું
સ્વાગત કર્યું હતું સમારભ પૂર્ણ થયા બાજીએ એટલે જનરલ
નાનાસાહેબ શીન્દેએ અને રાજમિત્ર માનેપાટીએ શ્રીમત મહારાજ

સાહેબનો, મહારાજ સમાજમાં ધણો રસ લેવા બંધ, આમાર માનતા પ્રસંગોચિત જાણણો થયાં હતાં, અને રાજ્યારોહણનિમિત્તે શ્રીમંતને અભિનંદન આપીને તેઓશ્રીને દીર્ઘ અને સમૃદ્ધ શાસન ઇચ્છ્યું હતું.

(૩) સયાજીવિહાર કલ્પભંડો: લોજન

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના રાજ્યાભિષેક નિમિત્તે સયાજી વિહાર કલ્પે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને રાત્રોના ૮ વાગે કલ્પમાં લોજન આપ્યું હતું. કલ્પને તોરણ અને વીજળીની રોશનીથી સુસજ્જિત કરવામાં આવી હતી. ટેનિસ કોર્ટ ઉપર લોજનસમારંજ ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. ટેબલેને એવી રીતે ગોઠવવામાં આવ્યા હતાં કે વચમાં જિંમી ભૂમિકા ઉપર આવેલા ટેબલને-જેના મધ્યભાગમાં શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ બેઠા હતા તેને-સર્વ સારી રીતે જોઈ શકે. લોજન હિન્દી પદ્ધતિએ તાટનું રાખવામાં આવ્યું હતું.

લોજન પછા બધા પરોણાઓ ટેનિસ કોર્ટ પાસેના ચોકમાં ગયા, અને ત્યાં તેમને પાનસોપારી આપ-હીવાન સાહેબે વામા આવી. પછી કલ્પના પ્રમુખ તરીકે માનેલો શ્રીમંતનો ને. ના. હીવાન સાહેબ હિમા ચયા અને આસાર રાજ્યાભિષેકના ગણ પ્રસંગે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને કલ્પ તરફથી હૃદયનાં અભિનંદન આપ્યાં. તેમણે કહ્યું કે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ કલ્પના સભ્ય હતા, અને કલ્પ માથેનો તેઓશ્રીનો ગાઢ સંબંધ વિચારતાં રાજ્યાભિષેક મહોત્સવના અંતિમ કાર્યક્રમમાં કલ્પના

રાજ્યાભિષેક શ્રીમંત.

નવસારીપ્રાંતનાં ગ્રામોમાં દુરુ વુરે, હરીશ્વર, કરુવા માટે બે થીસ, અનુક્રમે રૂ. ૧૦૦૦ અને રૂ. ૫૦૦૦ કિંમતનાં, બેટાં આપ્યાં, અને તેમને (૧) મહારાજ પ્રનાપસિંહ ગ્રામોદ્ધાર થીસ, અને (૨) રતનજી દાણુ ગ્રામોદ્ધાર થીસ એ પ્રમાણે નામ આપવામાં આવ્યાં. મુબઈમાં જયમંદાલ રાજમહેલમાં કામ કરતા માણસોએ પેણું રાજ્યાભિષેક મહોત્સવ ઉજવ્યો હતો, અને 'કેસાસપતિ' વૃક્ષનું આરોપણ કરીને લગભગ ૨૦૦ માણસોને ઉપવનસંભેલમાં નિમંત્ર્યા હતા. આ પ્રમાણે આખા રાજ્યમાં થીમંત મહારાજ સાર્વજનિક વહેદાર પ્રજાએ રાજ્યાભિષેક મહોત્સવ ઉત્તમ રીતે ઉજવીને પોતાની રાજનિષા વ્યક્ત કરી હતી.

x

x

x

બાદશાહી સખાવતો

થીમંત મહારાજ સાહેબે પોતાના રાજ્યાભિષેકના મંગલ પ્રસંગે નીચે જણાવેલી બાદશાહી સખાવતો જાહેર કરી હતી:—

(૧) પ્રજાને બક્ષોસ :—

પ્રજાને રાહત

(અ) શ્રોમતે પોતાની ખાનગી રકમમાંથી એક કરોડ રૂપિયાની રકમ જૂદી કાઢી, અને પોતાની બહાલી પ્રજાના કબજાણુને માટે તેને નિશ્ચિત સ્વરૂપ આપ્યું.

(આ) બધા ખેડૂતોને, બહુ ઉદારતાથી થીમંતે, રાહત આપી

૧૬૬) ૧૬૬૬ની એપ્રિલની આખર તારીખે મુધામાં એકઠી થએલી ફરજિયાતે સિંહાણનાં દંડની રકમ ધોમતે માફ કરી.

(૨) સરદાર, આસામદાર, વતનદાર, સગાંઓ વગેરેને રાહત:—
ફરજિયાતે વગેરેને રાહત

(ઊ) વતનનિયમ પ્રમાણે, જેમને રૂ. ૫૦૦ થી વધારેનું વેતન મળતું હતું તેમને નોકરીના બદલામાં

વતનદારે દસ આની કપાત આપવી પડતી હતી, અને જેમને રૂ. ૪૦૦ થી ઓછું વતન મળતું હતું તેમને પૂરેપૂરી સોળ આની કપાત આપવી પડતી હતી. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે કૃપાનંત થઈને હુકમ કર્યો કે ફરજ વતનદારે નોકરીના બદલામાં ફક્ત આઠ આની જ કાપી આપવી, અને બાકીની આઠ આની સ્વતંત્ર રીતે ભોજવવી વળી જે વતનદાર રાજ્યની નોકરી કરે તો તેને ચોખ્ખતા પ્રમાણે પમાર આપવો. આ હુકમ હુકમથી વતનદારોને દર વર્ષે રૂ. ૨૯૮૦ જેટલો લાભ થયો.

(આ) ખીરખલી આસામદારને નોકરી કરવાની ફરજ ન હતી, એટલે ફેરફારી વખતે નોકરીના

ખીરખલી આસામદારે બદલામાં પૂરેપૂરા સોળ આના પ્રમાણે આસામી પાણી લઈ લેવામાં આવતી હતી.

આ પ્રકારે નિમણૂક ન થયતાં આસામદારના

કુટુંબની પરિચિતિ ધણી ખરાબ થતી હતી. તેથી શ્રીમંતે હુકમ કર્યો કે ફેરફારી વખતે નિમણૂકના ફક્ત આઠ આના જ નોકરીના બદલામાં કાપવા અને બાકીના આઠ આના સ્વતંત્ર આસામી

તરીકે નિમજ્જકદારને આપવા જે કાપ નિમજ્જકદાર રાજ્યપત્ની નોકરી
કરે તે તેને મોખ્યા પ્રમાણે પગાર આપવો

શ્રીમંત રા. રા. માધવરાવ નારાયણ મુનશી અને રા. રા.
સિદ્ધેશ્વર પ્રામન એકેલિકરની આસામીમાં નોકરીના બદલામાં આઠ
આનાથી વધારે કપાત થતી હતી. પણ શ્રીમંતના હુકમથી નોકરીના
બદલાની કપાત ફક્ત આઠ આના કરવામાં આવી, અને તેને પરિ-
ણામે આ જે આસામીદારોની આસામીમાં રૂ. ૮૦૪-૧-૦ નો
વધારો થયો.

(૬) ગાયકવાડ કુટુંબના માણસોની બાબતમાં નોકરીની
કપાત ચારથી આઠ આના સુધી કરવામાં
આવતી હતી, અને તેની અણગમી કુલ
નિમજ્જક-જેમાં અંમત નિમજ્જક, લવાજમ
અથવા સરદાર હતિમામનો સમાવેશ કરવામાં
આવતો હતો તેના ઉપર કરવામાં આવતી હતી. શ્રીમંતે હુકમ કર્યો
કે નોકરીને માટે અંમત નિમજ્જકમાંથી ફક્ત ચાર આના કાપવા
અને લવાજમ વગેરે બાબતો જેમ છે તેમ ચાલુ રાખવી. શ્રીમંતની
ઉદાર આગ્રાહી નીચે જણાવેલી ગાયકવાડ મંડળીને એમની
આસામીમાં સારો વધારો મળ્યો:—

			આસામીમાં મોખ્યો વધારો.
(૧)	શ્રીમંત રા. રા.	એલ. એ.	ગાયકવાડ રૂ. ૨૬૩૦-૮-૦
(૨)	" "	એસ. એસ.	" ૨,૩૩૮-૬-૦
(૩)	" "	એસ. વી.	" ૭૪૦-૮-૦
(૪)	" "	જી. વી.	" ૧,૫૪૨-૧૪-૦
(૫)	" "	કે. જી.	" ૭૪૦-૮-૦

રાજ્યાભિષેક અન્ય .

પોણેસો રૂપીઆની કરી આપી. આ પ્રકારના અરાદ સવારો છે, અને સેમને ઓમંતની ઉદાર આપાથી રૂ. ૪,૬૬૨ નેટલો લાભ થયો હતો.

(ઋ) જેમને રૂ. ૧૩૫ અથવા ઓછો ભરકરી આસામી ભગતી હતી તેમની આસામી ફેરફાર વખતે ભરકરી આસામી બંધ કરવામાં આવતી હતી. શ્રીમંતે આમાં બંધ કરવાની કરી કે સવાસો રૂપીઆની આ કમતા સંપત્તિ ઓછી કરી ઓછી કરીને પચાસ રૂપીઆની કરવી. આનાથી ધણાને સારી રાહત મળી.

(ઋ) આ સિવાય બીજી અનેક ઉદાર રાહતો ઓમંત મહારાજ સાહેબે આપી: દા. ત. નિમણૂકમાં બધારો, ધીરાણ કરેલી બાકીની રકમો માફી વાળવી, ધીરાણ કરેલી રકમો ઉપરના વ્યાજના દરમાં ઘટાડો, આસામીઓ ફરીથી સજ કરવી, નિયમ પ્રમાણે કરવામાં આવેલી કેટલીક કપાતો બંધ કરી ફરીથી તે રકમો ચાલુ કરવી, આસામીનો વિચાર કર્યા વિના પગાર આપવો ઘોડો રાખવાની બાબતમાં માફી આપવી વગેરે આ રાહતો નીચે જણાવેના સહચરથોને આપવામાં આવી હતી :-

ભરકરી આસામીદારો

- (૧) મીર ગુરદોન વંદે મીર મૈનુદોન દુસેનખાન નવાબ સાહેબ
- (૨) શ્રીમંત રા. રા. આનન્દરાવ વશવતરાવ રાજે પાટ્ટે
- (૩) " " બીમરાવ નરસિંમરાવ " "
- (૪) " " રામચન્દ્રરાવ લક્ષ્મણરાવ " "

- :(૧) શ્રીમંત રા. રા. અંબાજીરાવ અવાનશેવે રેળિ પાંદે
 (૨) " " જગદેવરાવ અમૃતરાવ " "
 (૩) " " માનસિંગરાવ કમલોજીરાવ અધર
 (૪) " " બ્યંટરાવ નરસિંગરાવ ઘોરપડે
 (૫) મીર ફેઝુલ્લીન વહે મીર મહમદ જમાંલુદ્દીન
 (૧૦) શ્રીમંત રા. રા. આંખેપાજીરાવ જ્યોત્પાજીરાવ શીદે ફાકડે
 (૧૧) મીર મુસામ હુસેન મોહીલુદ્દીને
 (૧૨) મીર મેહબુબખાન વહે મીર ઇન્તેજમઅલીખાન

બારબલી આસામદારો

- :(૧૩) શ્રીમંત રા. રા. સીતારામ સંપતરાવ ગાયકવાડ
 (૧૪) " " ચન્દ્રસિંહ દાદાસાહેબ "
 (૧૫) " " માનસિંગરાવ રામચન્દ્રરાવ નાઇક નિમ્માળકર
 (૧૬) રા. રા. જગદેવરાવ નારાયણરાવ શેવલે
 (૧૭) " ચન્દ્રરાવ માસોજીરાવ પવાર
 (૧૮) " બાલાસાહેબ ખંડેરાવ "
 (૧૯) કાઝી અહમદ હુસેન વહે મુઝ્ઝર હુસેનખાન
 (૨૦) વારસઅલી રમુઝખાન કોટે હકીમ સાહેબ. (એમના પુત્ર
 સજ્જઅલીને માસિક રૂ. ૧૦ માનકરી મુચાલીરા તરીકે
 આપવાનો હુકમ કરવામાં આવ્યો હતો.)

ઇનામદાર

- (૨૧) શ્રીમંત રા. રા. બંગવાનદાસ ઢાલ્લાભાઇ હરિબક્ષિત
 (૮) શ્રીમંત રા. રા. ધૈર્યશીવરાવ ગાયકવાડને રાન્ય
 તરફથી ધીરવામાં આવેલી રકમના ચક્રવર્તિ
 ધીરાજ રકમના વ્યાજમાં દર ૭૩ ટકા પ્રમાણે હતો.
 વ્યાજમાં કપાતે શ્રીમંતના હુકમથી તા. ૧-૫-૬૧૮થી તે

રાશિયામિશેદ્ધિપત્ર

બ્યાજનો દર એછો કરીને સાદા બ્યાજના ૪ ટકા પ્રમાણેનો રાખવામાં આવ્યો. આ ઉપરાંત બીજા પ્રારા નિમ્નલિખકદારોએ આ પ્રકારની રાહત આપવામાં આવી હતી.

(પ) નીચે જણાવેલા સરદારો, આસામદારો અને ઇનામદારોને ધીરેલી રકમ માંડી વાળી. શ્રીમતે ઉદારતાથી માંડી વાળી.

માંડી વાળેલી ચોખ્ખી રકમ
(૧) શ્રીમત રા. રા. લાલસિંહરાવ રા. ૧૭,૬૨૩-૧૨-૪
આનંદરાવ ગાયકવાડ

(૨) મીર તુરફાન વહે મીર મૈતુદીન રૂ. ૬૦૭-૬-૧૦
ફકેનખાન નવાબસાહેબ

(૩) શ્રીમત રા. રા. માનસિંહરાવ પ. ૮૩૭-૪-૪
રામચંદ્રરાવ નાઇક નિવાસકર

(૪) શ્રીમત રા. રા. કૃષ્ણાજીરાવ રૂ. ૫૦૨-૧૦-૧
રા. હરરાવ કાઠીઆવાડ દીવાનજી

કુલ રૂ. ૭૬,૫૭૧-૧-૭

(સે) જ. સ્વ. માતૃશ્રી શ્રીમત મહારાણી ચીમનાબાઈ સાહેબ ગાયકવાડ પાસે જીનું ખાનગી સ્થેષ્ટ રૂ. ૧,૦૬,૦૦૦ નું નીકળવું હતું. જીનું ખાનગી સ્થેષ્ટ માંડી વાળવું શ્રીમત મહારાણ સાહેબે ઉદાર આદા કરી કે આ જીનું સ્થેષ્ટ માંડી વાળવું.

(૩) રાજ્યની નોકરીમાંથી નિવૃત્ત થયા પછી કેટલાકને જે-વેતને આપવામાં આવતું હતું તેના વિશે નિવૃત્તિવેતનને અધિક હુકમો જાહેર હતા. શ્રીમંતે આ પુર્નાવિચાર હુકમોનો જરોબર વિચાર કરીને નીચે પ્રમાણે આદા કરી:—

(અ) મિ. આર. આર. શિરગાંવકરે નિવૃત્તિવેતન કે. શ્રીમંતે મહારાજા સાહેબે બંધ કર્યું હતું. આ રા. ૧૮૦ નું નિવૃત્તવેતન તા. ૧-૫-૧૯૩૬ થી શરૂ કરવું.

(આ) રાવળહાદર છ. એસ. સરદેસાઈના નિવૃત્તિવેતનમાં જે ૬૦% કપાત કરવામાં આવી હતી તે તા. ૧-૪-૧૯૩૬ થી બંધ કરવી, અને તેમને પૂરેપૂરું નિવૃત્તિવેતન આપવું.

(૪) નીચે જણાવેલાં ખાતાંઓના સર્વ અધિકારીઓને અને એક મહીનાના નોકરાને એક મહીનાનો પગાર ધનામ તરીકે પગારનું ધનામ આપવાનો શ્રીમંતે હુકમ કર્યો:—

- (અ) ખાનગી ખાતું
- (આ) હુકુમ કામદાર કચેરી
- (ઈ) ફરાસખાના કંપની
- (ઈ) બેન્ક કારખાના, અને
- (ઢ) ગાર્ડ કારખાના.

(૫) પરિશિષ્ટ ૧૪ માં જણાવ્યા પ્રમાણે અંગત અધિકારીઓને, સગાંઓને અને તેનાતી નોકરાને અંગત અધિકારી-બેટ તરીકે આબરણો વગેરે આપવામાં આપ્યાં હતાં.

(૬) શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે અનેક
સરદારોએ, અધિકારીઓએ અને અન્ય

પોશાક સહયોગસ્થોએ પોતાની વહીવારી અને
રાજનિબાના ગિફ્ટ પ્રારીકે શ્રીમંત મહારાજ

સાહેબને પોશાક અર્પણ કર્યો હતો. જે કે ' પરત પોશાક '

આપવાનો રીવાજ નથી છતાં પણ શ્રીમંતે ઉદારતાથી આગ્રહ કરી કે,

(અ) તા. ૨૬-૪-૧૯૩૬ ને દિવસે ગાંધીહોલમાં જેમણે
શ્રીમંતને પોશાક અર્પણ કર્યો છે, (જોવો પરિશિષ્ટ
૧૫૩) તેમને આવેલા પોશાકની કિંમતથી દોઢી
કિંમતનો ' પરત પોશાક ' આપવો.

(આ) ખીલઓને (જોવો પરિશિષ્ટ ૧૫૩) આવેલા પોશાકની
કિંમતથી સર્વાંધણી કિંમતનો ' પરત પોશાક ' આપવો.

પ્રકરણ છઠું

ઉપસૂત્ર

પાછલાં પ્રકરણોમાં આપણે જોયું તે, પ્રમાણે 'શ્રીમંત મહારાજના

સહેજના રાજ્યાભિષેકનો સમારંભ તેર

ચોસઠ વર્ષમાં એ દિવસ સુધી મન્ય રીતે, ઉજવવામાં આવ્યો.

રાજ્યાભિષેક સમારંભનો ખર્ચ લગભગ, દસ લાખ

રૂપિયા જેટલો થયો (જુઓ પરિચય

૧૭ મું). વડોદરા રાજ્યની પ્રજાનો આનંદ અવર્ણનીય હતો,

એટલું જ નહિ પણ બહારના લોકોનો હર્ષ પણ અસાધારણ હતો.

વર્તમાનપત્રોમાં રાજ્યાભિષેકની મુક્તકંઠે પ્રશસ્તિ થઈ, ના. રાણી

વિક્ટોરીયાનો રાજ્યાભિષેક ઇ. સ. ૧૮૩૭ માં થયો હતો અને

ચોસઠ વર્ષ પછી ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં ના. સાતમા એડવર્ડનો

રાજ્યાભિષેક થયો હતો. કે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજને

' હરજ દહ ખાસદ દોલતદ ઇન્દિયા 'નો ઈફ્કાળ મળેલો હતો;

અને આ સંબંધથી જાણે ન થયું હોય તેમ એટલા જ વર્ષને

ગણે વડોદરા રાજ્યમાં ખીજો રાજ્યાભિષેક થાય છે. કે. શ્રીમંત

મહારાજ સયાજીરાવનો રાજ્યાભિષેક ઇ. સ. ૧૮૭૫ માં થયો હતો.

અને શ્રીમંત પ્રતાપસિંહરાવ મહારાજનો રાજ્યાભિષેક બરોબર

ચોસઠ વર્ષે-ઇ. સ. ૧૯૩૬ માં-થાય છે. આ ઘટનામાં પણ કોઈ

ઈશ્વરી હેતુ રહ્યો હોય !

રાજ્યાભિષેક એ રાજ્યના ઇતિહાસમાં એક મહત્વનો પ્રસંગ

હોય છે રાજ્યની મહત્તા રાજ્યાભિષેક

પ્રજાનું અદ્વિત સમારંભથી વ્યક્ત થાય છે પ્રજાજનોનો

પોતાના રાજાના માટેનો નૈસર્ગિક પ્રેમ

આના પ્રસંગોએ શુદ્ધ સ્વરૂપમાં જોવામાં આવે છે. રાજ અને

-રાજ્યાભિષેક શ્રંષ્ઠ

પ્રજા એ તત્ત્વો બે છે જતાં, તેમજુ' અદૈત આવા સમારંભોમાં જણાઈ આવે છે. આજે અંખિલું વિશ્વમાં રાજ્યસંસ્થા ધીમે ધીમે તિરોહિત થતી જાય છે. પ્રજાશાસન, સામ્યવાદ, સમાજવાદ ઇત્યાદિ અનેક 'પ્રકારની' શાસનપદ્ધતિઓ પ્રચારમાં આવે છે. આવા યુગમાં વડોદરા જેવા એક મહાનગર, સરકારી અને પ્રગતિશીલ રાજ્યના શ્રીમંત મહારાજા સાહેબનો રાજ્યાભિષેક અનેક પ્રકારનો બોધ આપીને પ્રાચીન આર્થ રાજ્યોના ઉદ્ધત આદર્શનું રમરણ કરાવે છે. માણસને પોતાના જીવનમાં પોતાના રાજ્યનો રાજ્યાભિષેક જોવાનો પ્રસંગ મળે એ મહાભાગ્યની વાત છે. અંગ્રેજી રાજ્યના મોટા અધિકારીઓ જ્યારે દેશી રાજ્યમાં આવે છે ત્યારે પ્રજાને પોતાના રાજ્ય તરફનો ગાઢ પ્રેમ જોઈને આશ્ચર્યમુગ્ધ થાય છે.

ગાજ્યાભિષેક પ્રસંગે શ્રીમંત મહારાજા સાહેબે પોતાની વહાલી પ્રજાને જે સંદેશો આપ્યો હતો તે

પ્રજાની અભિ- સંદેશ પ્રમાણે આ છેલ્લા સાત વર્ષમાં
લાપાઓ શ્રીમંતે પ્રજાને રાહત આપી અપૂર્વ વિશ્વાસ
મેળવ્યો છે. પ્રજાની પ્રગતિ એ જ રાજાની

પ્રગતિ એ સનાતન સૂત્ર શ્રીમંતે સર્વદા ધ્યાનમાં રાખેલું છે. રાજ્યાભિષેક પછીનાં સાત વર્ષોમાં શિક્ષણ, રમતમનનો, બેપાર અને ખેતીને રાજ્ય તરફથી સારું ઉત્તેજન મળેલું છે. રાજ્યકારભારમાં પ્રજાનો સંપર્ક વધારવામાં આવ્યો છે. બીજા વિશ્વયુદ્ધનાં ટોચડીનાં વર્ષોમાં, અને યુદ્ધ બંધ થયા પછી પણ, પ્રજાને અનેક પ્રકારે સુખ આપીને શ્રીમંતે પ્રજાજનોનાં હૃદય હરી લીધાં છે. અનેક યુદ્ધોત્તર ચોળનાઓ શ્રીમંતની સ્વનાયી ધડવાયા આવેલી છે, અને ધીમે ધીમે તેનો અમલ ચલાવી સરખાત થઈ છે. રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે પ્રજાજનોએ પોતાના શ્રીમંત મહારાજા સાહેબ મારે જે આશાઓ હતી તે બધી પરિપૂર્ણ થતી જોઈને સર્વત્ર આનંદ થાય છે.

સ્વરાજ્ય, સુરાજ્ય, રામરાજ્ય એ બધા શબ્દો પૃથક્પૃથક્ બને એવી દેરેકને ઈચ્છા થાય છે. કે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજે વર્ષો પહેલાં 'સૂર્યવેણુ' સમવાયતંત્ર હિન્દુસ્તાનમાં બિવિધમાં અમલમાં આવશે, અને તે પ્રસંગે હિન્દીઓને દેશી રાજ્યોના રાજાઓની મદદની ધણી અપેક્ષા રહેશે. ભારતમાતાને સ્વાતંત્ર્ય પ્રાપ્ત કરાવવામાં દેશી રાજ્યો ઉપકારક બને એવી પ્રજાજનોને અભિલાષા થાય છે. માતૃ-ભાષાદ્વારા શિક્ષણ આપનાર વિશ્વાવિદ્યાલય વડોદરામાં સ્થપાય એવી ઈચ્છા થતી જાય છે. ઘણી જામતોમાં વડોદરા રાજ્ય અંગ્રેજી રાજ્ય કરતાં આગળ પડતું છે; અને બિવિધમાં બધી જામતોમાં તે પ્રમાણે જ રહેશે એમ કહેવામાં કોઈ પણ જાતની અતિશયોક્તિ નથી.

રાજ્યભિષેક પ્રસંગે વિશિષ્ટ પ્રકારનું સાહિત્ય અસ્તિત્વમાં આવ્યું. સયાજીવિજય, નવચુલરોત્, જનશ્રુતિ,

રાજ્યાભિષેક સાહિત્ય કપ્તાન ઇત્યાદિ વર્તમાન પત્રો અને માસિકોના 'રાજ્યાભિષેક અંગે' પ્રસિદ્ધ થયા.

તેમાં શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ અને રાજ્ય વિષે ઘણી મહત્ત્વની જામતો વર્ણવવામાં આવી હતી. મુંબઈ, પૂના અને કોલ્હાપુરનાં વર્તમાનપત્રોમાં પણ આ સમયે વિશિષ્ટ લેખો આવ્યા હતા. સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત સાહિત્યમાં જેમ જુદા જુદા રાજ્યોના રાજ્યાભિષેકોનું વર્ણન રાજાના આગ્રિત કવિઓએ કાવ્યાકારે કરેલું છે તેમ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના રાજ્યાભિષેકનું વર્ણન પણ કોઈ શક્તિસંપન્ન કવિ કાવ્યરૂપે લખે એવી ઈચ્છા થઈ. આ કાર્યને માટે ૨૧. કવિ ગુણુમદાર જેઠાભાઈ લાલાજી દેસાઈની પસંદગી કરવામાં આવી. 'કવિ જેઠમ' એ દલપતસેલીવાળા સમર્થ કવિ હતા. તેમણે 'રાજ્યાભિષેક કાવ્યાંજલિ' નામનો ગ્રન્થ લખ્યો. આ ગ્રન્થમાં શ્રીમંત મહારાજ સાહેબના રાજ્યાભિષેકનું મનોહર વર્ણન કરવામાં આવેલું છે. કવિ જેઠમની ગ્રન્થ કૃતિઓ પણ લોકપ્રિય થયેલી છે.

રાજ્યપ્રશિક્ષક ગ્રન્થ

વડોદરા રાજ્યનો ઇતિહાસ અપૂર્વ પ્રકારનો છે. મરાઠા

રાજ્યના સમયમાં રાંભાઓ, પેશ્વાઓ, હોશર-

ગાયકવાડ વંશની સિધિયા વગેરેએ હિન્દુસ્તાનના જુદા જુદા વિશિષ્ટતાઃ ઉપસંહાર દેશો યુદ્ધ કરીને મેળવ્યા છે, અને ત્યાં

પોતાની સત્તા ચલાવી છે. તેના એકજ

અપવાદ ગાયકવાડ કુટુંબનો છે. વડોદરા રાજ્યનો ઇતિહાસ (શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળા, પૃષ્ઠ ૧૦૯, પૃષ્ઠ ૨૯) કહે છે કે મુસલમાનો તરફથી પાદરાના દલાલ દેસાઈની દીકરીની અને વસોના દાજી પટેલની દીકરીની હેરાનગતી થવી હતી. આ અપમાન અને જુલમના પરિણામે એ પટેલો પોતાના રક્ષણ માટે ગાયકવાડને બોલાવી લાખા પિસાણરાવ ગાયકવાડ વડોદરા આવ્યા; તેમણે વડોદરા જીતી લીધું અને સર્વ પ્રજાજનોને બચાવ્યું કર્યું. આ પ્રમાણે ગાયકવાડ વંશને ગુજરાતમાં પ્રજાના રક્ષણને માટે બોલાવવામાં આવ્યો હતો. અને જે હેતુથી ગાયકવાડ વંશ વડોદરા આવ્યો તે હેતુને તેણે સિદ્ધ કર્યો છે એમ અત્યાર સુધીનો ઇતિહાસ સાક્ષી પૂર છે, અને તેથી ગુજરાત ગાયકવાડ વંશનું ઋણી છે. શ્રીમંત ગાયકવાડ મહારાજનાં આગે ગુજરાતની સંસ્કૃતિ ખીલવવામાં અવિરત મગ્ન લીધા છે. કે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજે વડોદરા રાજ્યને નવીન જ બનાવેલું છે, અને તે દ્વારા ગુજરાતની સંસ્કૃતિમાં ફાળો આપીને ભારતવર્ષને બોધપાઠ આપ્યો છે. શ્રીમંત પ્રતાપસિંહરાવ મહારાજ સાહેબ આ કલત્રતનું સર્વથા પાલન કરે છે, અને પ્રજાને સંપૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે શ્રીમંત અમારું સર્વ પ્રકારે કલ્યાણ કરશે. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ શ્રીમંત વરાજ કૃત્તેસિંહરાજેને હિતમ પ્રકારનું શિક્ષણ આપે છે. અને શ્રીમંત યુવરાજ પોતાની પ્રતિભાથી સર્વને મુગ્ધ કરે છે એ ધણા આનંદની વાત છે. પરમાત્મા શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને અને રાજકુટુંબને દીર્ઘ આયુષ્ય અર્પે અને પ્રજાકલ્યાણનાં અનેક કાર્યો તેઓશ્રીની પાસે કરાવે એવી પ્રજાજનોની પ્રાર્થના છે.

પરિશિષ્ટા

જાતુ. સંજ્ઞા

પરિશિષ્ટનો વિષય

- ૧ મહારાજાઓ, રાજાઓ, ચીફ અને જાગીરદારો, જેમને પોસ્ટ દ્વારા આમંત્રણ મોકલાયા હતા તેમનાં નામોની યાદી.
- ૨ મહારાજાઓ, રાજાઓ, કાકોરો વગેરેને આમંત્રણ મોકલ્યું તેનો નમુનો.
- ૩ ને. નામદાર દિવાન સાહેબની સહીથી મોકલેલા આમંત્રણનો નમુનો.
- ૪ પ્રખ્યાત માણસો જેઓને નામદાર દિવાન સાહેબ તરફથી આમંત્રણ મોકલ્યું હતું તેમની યાદી.
- ૫ રાજ્યાભિષેક મધ્યસ્થ સમિતિના પ્રમુખની સહીથી આમંત્રણ મોકલ્યાં હતાં તેનો નમુનો.
- ૬ રાજ્યાભિષેક મધ્યસ્થ સમિતિના અધ્યક્ષ તરફથી જેમને આમંત્રણ મોકલ્યું હતું તેવા માણસોની યાદી.
- ૭ મહેમાનોના આગમન, પ્રસ્થાન તથા રોકાણની હકીકત.
- ૮ વડોદરામાં જેમણે પોતાની જાતે રહેવાની તથા જમવાની વ્યવસ્થા કરી તેવા મહેમાનોની યાદી.
- ૯ જેમને રહેવાનો તથા જમવાનો ખર્ચ રોકડ આપવામાં આવ્યો હતો તેવા મહેમાનોની યાદી.

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

- ૧૦ રાજ્યોના પ્રતિનિધિ મંડળ તરફથી આવેલા પોશાકની વીગત-
વાર માહિતી.
- ૧૧ રાજ્યાભિષેક - રાજ્યારોહણ પ્રસંગે જે વિદ્વાનોનો સત્કાર
કરવામાં આવ્યો હતો એમની યાદી.
- ૧૨ જુદા જુદા રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓને 'પરત પોશાક' આપ્યો
તેની વીગત આપનારી યાદી.
- ૧૩ મુખ્ય માનપત્રોનો મહત્વનો ભાગ.
- ૧૪ રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે જેમને ભેટા વગેરે આપવામાં આવી હતી
એમની યાદી.
- ૧૫ દરબાર હોલ અથવા લક્ષ્મી વિલાસ રાજમહેલના ગાદી હોલમાં
૨૧-૪-૧૯૩૯ ને દિવસે શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને
જેમણે પોશાક ભેટ આપ્યો તેઓની યાદી.
- ૧૬ પરિશિષ્ટ ૧૫ માં જણાવ્યા સિવાયના બીજા જે માણસોએ
શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને પોશાક ભેટ આપ્યો હતો
એની યાદી.
- ૧૭ હીઝ હાઇનેસ શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજ સાહેબના
રાજ્યારોહણ ઉત્સવ પ્રસંગે થયેલા ખર્ચની વીગત.

પરિશિષ્ટ ૧૬

મહારાજાઓ, રાજાઓ, ચીફ અને જાગીરદારો જેઓને પાસે
દ્વારા આમંત્રણ મોકલાયાં હતાં તેઓનાં નામોની યાદી

- ૧ એચ. ઇ. એચ. નીઝામ સા. હૈદરાબાદ
- ૨ એચ. એચ. મહારાજા સા. જમ્મુ અને કાશ્મીર
- ૩ એચ. એચ. નવાબ સા. બોપાળ
- ૪ એચ. એચ. મહારાજા સા. ત્રાવણકોર
- ૫ એચ. એચ. મહારાજા સા. ઉદેપુર
- ૬ એચ. એચ. મહારાજા સા. ભરતપુર
- ૭ એચ. એચ. મહારાજા સા. કોચીન
- ૮ એચ. એચ. મહારાજા સા. કચ્છ
- ૯ એચ. એચ. મહારાજા સા. કોટા
- ૧૦ એચ. એચ. મહારાજા સા. જયપુર
- ૧૧ એચ. એચ. મહારાજા સા. પતીઆળા.
- ૧૨ એચ. એચ. મહારાજા સા. રેવા
- ૧૩ એચ. એચ. મહારાજા સા. જોધપુર
- ૧૪ એચ. એચ. મહારાજા સા. દાદીયા
- ૧૫ એચ. એચ. નવાબ સા. રામપુર
- ૧૬ એચ. એચ. મહારાજા સા. હિંડર
- ૧૭ એચ. એચ. મહારાજા રાણા સા. ત્રીલાખાદ
- ૧૮ એચ. એચ. મહારાજા રાજા મહેબ પ્રાંગદા
- ૧૯ એચ. એચ. મહારાજા સા. કપુરથલા
- ૨૦ એચ. એચ. રાજા સા. અલીરાજપુર
- ૨૧ એચ. એચ. નવાબ સા. ખંભાત

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

- ૨૨ એય. એય. નવાળ સા. રાધનપુર
- ૨૩ એય. એય. રાજ સા. સેધાના
- ૨૪ એય. એય. મહારાજ સા. સીરંધુર (નહાન)
- ૨૫ એય. એય. રાજ સા. સીતામણિ
- ૨૬ એય. એય. મહારાણા રાજ સાહેબ વાંકાનેર
- ૨૭ એય. એય. રાજ સા. બીધાસપુર (કાહધુર)
- ૨૮ એય. એય. મહારાજ સા. તેહરા-ગર્હવાસ.
- ૨૯ મહારાવળ શ્રી રાજ સાહેબ વાંસદા
- ૩૦ એય. એય. મહારાવળ રાજ સા. બારીઆ
- ૩૧ રાજ સા. બોર
- ૩૨ એય. એય. રાજ સા. ધરમપુર
- ૩૩ રાજ સાહેબ, જાવહર
- ૩૪ હાકોર સાહેબ લીમડી
- ૩૫ એય. એય. નવાળ સા. સચીન
- ૩૬ એય. એય. રાજ સા. સાંગલી
- ૩૭ હાકોર સાહેબ રાજકોટ
- ૩૮ રાજ સાહેબ સંત
- ૩૯ રાજ સાહેબ જમખંડી
- ૪૦ રાજ સાહેબ ખેરધર
- ૪૧ ખાન શ્રી માણુવદર (ખાંટવા)
- ૪૨ રાજ સાહેબ મીરજ (સીનીયર)
- ૪૩ વીર સા. મીરજ (જુનીયર)
- ૪૪ રાજ સાહેબ ઝોંધ
- ૪૫ જહાગીરદાર કાગળ (સીનીયર)
- ૪૬ જહાગીરદાર કાગળ (જુનીયર)

- ૪૭ જહાગીરદાર કપાશી
 ૪૮ જહાગીરદાર તોરગલ
 ૪૯ એચ. એચ. મહારાજ સા. બાવનગર
 ૫૦ એચ. એચ. નવાજ સા. પાલનપુર
 ૫૧ એચ. એચ. મહારાજ સા. રાજપીપળા
 ૫૨ એચ. એચ. મહારાજ રાણા સાહેબ પોરનદર
 ૫૩ એચ. એચ. નવાજ સા. જુનાગઢ
 ૫૪ એચ. એચ. મહારાજ જમ સા. નવાનગર
 ૫૫ નવાજ સા. બાધારીગેર
 ૫૬ એચ. એચ. મહારાજ સા. ગોંડળ
 ૫૭ એચ. એચ. મહારાજ સા. મોરબી
 ૫૮ ઠાકોર સાહેબ પ્રોળ
 ૫૯ મહારાણા શ્રી રાજ સાહેબ લુણાવાડા
 ૬૦ ઠાકોર સા. પાલીતાણા
 ૬૧ રાજ સા. છોટાઉદેપુર
 ૬૨ મહારાજ સા. દાંતા
 ૬૩ ચીફ સા. લાડી
 ૬૪ હરખારશી જસદણ
 ૬૫ શ્રી શાહ પ્રતાપસિંહ ઉર્ફે બાગાસાહેબ બોંસલે સા. સતારા
 ૬૬ શ્રી સરદાર આપ્પાસાહેબ સુસ્તાનરાવ ખડેરુ સર. લરકર
 બહાદુર સા. કોન્હાપુર
 મહારાજ સાહેબે જેઓને અંગત હાગળ લખ્યા
 અથવા તારે મોકલ્યા
 ૬૭ શ્રી રાજકુમાર શ્રી દિગ્વિજયસિંહજી સા. લીમડી
 ૬૮ શ્રી રાજકુમાર શ્રી કૃત્તેસિંહજી સા. નીમડી

રાજ્યાભિષેક શ્રન્ધ

- ૬૯ શ્રી રાજકુંવર પ્રતાપસિંહજી સા. લીમડી.
 ૭૦ શ્રી રાજકુમાર શ્રી ધનસ્વામસિંહજી સા. લીમડી.
 ૭૧ જોનરેખલ સર અને લેડી ગ્લેન્સી, ન્યુ દીલ્હી
 ૭૨ એચ. એચ. સુવરાજ સા. માયસોર
 ૭૩ એચ. એચ. પ્રીન્સ આઝમજહ, પ્રીન્સ સા. બેરાર, નાઈલ
 ૭૪ શ્રી એમ. કે. ઉદયસિંહરાવ એસ. ગાયકવાડ, કેમ્બ્રીજ
 ૭૫ શ્રી એમ. કે. ખડેરાવ એસ. ગાયકવાડ, કેમ્બ્રીજ
 ૭૬ શ્રી આણંદરાવ રાજે ભધવ સા. ધાર.
 ૭૭ શ્રી રા. રા. દિલીપસિંહ સી. ગાયકવાડ, દેહરાદુન

પરિશિષ્ટ રજુ

મહારાજાઓ, રાજાઓ, ઠાકોરો વગેરેને આમંત્રણ મોકલ્યું
 તેનો નમુનો

()

મારો રાજ્યાભિષેક શુક્રવાર તા. ૨૬ થી શુક્રવાર તા. ૨૮
 એપ્રિલ ૧૯૩૬ સુધી છે.

આ શુભ પ્રસંગે આપ નામદારને અને આપ નામદારનો
 કુટુંબને વડોદરા આત્મવાણ અંતઃકરણપૂર્વક આમંત્રણ આપું છું.
 લક્ષ્મીવિલાસ પેલેસ, હું છું,

વડોદરા. તા. ૮ એપ્રિલ, ૧૯૩૬ આપ (નામદારનો) વિદ્યાસુ મિત્ર,
 સહન મેન્યુઅલ
 મહારાજા વડોદરા.

પરિશિષ્ટ ૩જી

નામદાર દિવાન સાહેબની સહીથી મોકલેલા
આમત્રણનો નમુનો

વડોદરા
એપ્રિલ ૧૯૩૬

()

શ્રીમંત સરદાર પ્રતાપસિંહ ગાયકવાડના શુક્રવાર તા. ૨૧ થી
શુક્રવાર તા. ૨૮ એપ્રિલ ૧૯૩૬ એ ઉજવાનારા રાજ્યાભિષેક પ્રસંગે
નામદાર સરદાર વતી મને આપને આમત્રણ આપતાં ધણોજ
આનંદ થાય છે.

આપની ગોઠવણ કરવા માટે આપનો આવવાનો સમય અને
તારીખ તથા ક્યાં સુધી રોકાશે તે કૃપા કરી જણાવશે ?

આપનો વિશ્વાસુ,
(સહી) વી. ટી. કૃષ્ણામાચારી
દિવાન.

પરિશિષ્ટ ૪થું

મખ્યાત માણસો જેઓને નામદાર દિવાન સાહેબ તરફથી
આમત્રણ મોકલ્યું હતું તેમની યાદી.

- ૧ માનનીય સર એન. એન અને લેડી સરદાર, ન્યુ દોસ્દી
- ૨ માનનીય કુમાર સર અને લેડી જગદીશ પ્રસાદ, ન્યુ દોસ્દી

રાજ્યાલિષ્ટ અન્ય

- ૩ માનનીય સર મહામદ ઝફરહાખાના, કે. સી. એસ. આઇ; ન્યુ દિલ્હી
- ૪ માનનીય મી. ઇ. સી ગીબ્સન, સી. આઇ. ઇ. ઇ. પશ્ચિમ દિંદના રાજ્યોના રેસીડેન્ટ, રાજકોટ
- ૫ માનનીય મર કોટેને લેડીમર, કે. સી. આઇ. ઇ; સી. એસ. આઇ.
- ૬ મી. સી. જી. હરખટ, ન્યુ દિલ્હી
- ૭ મી. વી. નરહારિરાવ સી આઇ. ઇ. એમ. એ. દોલ્હી
- ૮ મી. ડબલ્યુ લે. બી. ઇગરટન, આઇ. સી. એસ., રેસીડેન્સી, ઉદેપુર, રાજપુતાના
- ૯ મી. જે. જી. વેધવેષ્ટ, સી. એસ. આઇ, સી. આઇ. ઇ; ન્યુ દોલ્હી
- ૧૦ સર ગિરમશંકર અને લેડી બાજપાઇ, ન્યુ દોલ્હી
- ૧૧ લે. ઇ. સી. જી. કુચડ, સી. આઇ. ઇ, ડી. એસ. એ; ન્યુ દોલ્હી
- ૧૨ રાજ સર વી. વાસુદેવ રાજ, નાઇટ સી. આઇ. ઇ. કલિનગઢ
- ૧૩ રાજા માધવ કલિનગઢના રાજા, પાનઘાટ (મલનર)
- ૧૪ શ્રી સરદાર માનસી ગરાવ હસુરકર ઘોરપડે, પંચગની
- ૧૫ લે. ઇ. કે. એ. જી. ઇવાન્સ ગોરડન, કોલ્હાપુર અને દક્ષિણના રાજ્યોના રેસીડેન્ટ, કોલ્હાપુર અને મીસીસ ઇવાન્સ ગોરડન
- ૧૬ માનનીય મી. એ. મી. લોધીખન, સી. એસ. આઇ; સી. આઇ. ■ રાજપુતાનાના રેસીડેન્ટ અને અજમેર મેવાડ માઉન્ટ આણના કમીશનર, અને મીસીસ લોધીખન
- ૧૭ લે. ઇ. જે. એવ. આર. વેધર, મી. આઇ. ઇ. મીસીસ વેધર અને હોકરીઓ, અને પોસ્ટ, આરતર, શ્રીનગર
- ૧૮ માનનીય સર જોન્ન-ફ્રાન્સ અને લેડી મીતર

- ૧૯ અતિમાનનીય સર અકબર અને લેડી હૈદરી, હૈદરાબાદ-દક્ષિણ
- ૨૦ સર મીરજા એમ. ધરમાઈ, દીવાન, માયસોર સ્ટેટ, બેંગ-લોર, અને લેડી ધરમાઈ
- ૨૧ સર કાલિદાસ નારાયણ હકસર, નાઈટ, સી. આઈ. ઇ; પ્રાર્થમ મીનીસ્ટર, બીકાનેર
- ૨૨ સર. મનુભાઈ એન. અને લેડી મહેતા, ગ્વાલોઅર
- ૨૩ સર. સી. પી. રામસ્વામી આયર, કે. સી. આઈ. ઇ., દીવાન, ત્રાવણકોર સ્ટેટ, ત્રીવેન્દ્રમ.
- ૨૪ દીવાન બહાદુર એન. ગોપાલસ્વામી આયર, સી. એસ. આઈ., સી. આઈ. ઇ., પ્રાર્થમ મીનીસ્ટર, જમ્મુ અને કાશ્મીર
- ૨૫ સરદાર કે. એમ. પાનીકર, ફોરેન મીનીસ્ટર, પતીઆલા
- ૨૬ અતિ માનનીય સર તેજબહાદુર સમ્રા, પી. સી. કે. સી. એસ., અલાહાબાદ
- ૨૭ સરદાર સી. એસ. ઝેંમોઆ, ફોરેન અને પોલીટીકલ મીનીસ્ટર, ગ્વાલોઅર
- ૨૮ મી. જે. આર. ટી. ટાટા, મુંબઈ
- ૨૯ સર યુનીલાલ વી મહેતા. કે. સા. એસ. આઈ., મુંબાઈ
- ૩૦ સર પરસોત્તમદાસ કુંભરદાસ, નાઈટ., સી. આઈ. ઇ., મુંબાઈ
- ૩૧ સર દીદાભાઈ પ્રેમચંદ, નાઈટ. મુંબાઈ
- ૩૨ અતિ માનનીય ડૉ. એમ. આર. જયકર, લંડન
- ૩૩ સર કાવસજી અને લેડી જહાંગીર, મુંબાઈ
- ૩૪ મર સા. વી. રામન, નાઈટ બેંગલોર
- ૩૫ સર પી. એસ શિવસ્વામી આયર, કે. સી. એસ. આઈ., સી. આઈ. ઇ, મદ્રાસ
- ૩૬ મી. વાલચંદ હીરાચંદ, મુંબાઈ

-સાન્યાસિવેદ ગ્રન્થ

- ૭૮ શેઠ મહમદઅલી હરારવાળા, સિદ્ધપુર
- ૭૯ અમીન ડાહ્યાભાઈ મોતીભાઈ ચનરવી, ગીલગીલ, (કન્યા
મોલોની) આફ્રિકા
- ૮૦ શેઠ છોટાલાલ કીલાચંદ, મુંબાઈ
- ૮૧ શેઠ શાપુરજી રતનજી ટાટા, બીલીમોરા
- ૮૨ શેઠ પેસ્તનજી રતનજી દાણુ, નવસારી
- ૮૩ મી. એલ. પી. મિશ્ર, બી. એસ સી; મેમ્બર, ફેડરલ પબ્લીક
સરવીસ કમીશન, ન્યુ દિલ્હી
- ૮૪ સર ગોવિંદરાવ બી. પ્રધાન, નાઇટ., યાલુ
- ૮૫ સર ગોવિંદરાવ ટી. મડર્ગાવકર, નાઇટ., આઇ. સી. એસ.,
(રીટાયર્ડ) પુના
- ૮૬ સર મોરોપંત વિશ્વનાથ જોશી, નાઇટ., કે. સી. આર. ઇ.,
અમરાવતી, પરાર
- ૮૭ રાવ બહાદુર આર આર શ્રીમંત્રવકર, કોલ્હાપુર સીટી
- ૮૮ ચીમનલાલ બી. મહેતા, મુંબાઈના શેરીફ

પરિશિષ્ટ પત્ર

રાજ્યાભિષેક મધ્યસ્થ સમિતિના પ્રમુખની સહીથી
આમંત્રણ મોકલ્યાં હતાં તેનો નમુનો

શ્રી

શ્રી મહાજસાહિત મસજ

શ્રી. રા. રા.

વિ. વિ. કુળસ્વામીની કૃપાથી શ્રીમંત સરકાર પ્રતાપસિંહ
મહારાજ ગાયકવાડ, સેના ખાસખેત્ર સમશેર જહાદુર એએનો
રાજ્યારોહણ સમારંભ મિતિ વૈશાખ સુદ ૭ ને શુક્રવાર તા. ૨૬
એપ્રિલ સન ૧૯૩૬ ના રોજ મશે.

શ્રીમંતની આજ્ઞાનુસાર લખવાનું કે આ પ્રસંગે આપના
પ્રધારવાળી શ્રીમંતને આનંદ મશે. તો આપ આવવાની કૃપા કરશે.
સમારંભ તા. ૨૬, ૨૭ અને ૨૮ એમ ત્રણ દિવસ માટે છે.

આપનો વડોદરા આવવાનો ચોક્કસ સમય સત્વરે જણાવવા
મહેરબાની કરશે એજ વિનંતિ.

વડોદરા

તા. ૧૪ માઁ એપ્રિલ સન ૧૯૩૬

શિવરાજસિંહ

અધ્યક્ષ,

રાજ્યાભિષેક સમિતિ.

પરિશિષ્ટ ૬૬

રાજ્યાભિષેક મધ્યસ્થ સમિતિના અધ્યક્ષ તરફથી જેમને
આમંત્રણ મોકલ્યું હતું તેવા માણસોની યાદી

- ૧ હાકોર શ્રી રણજીતસિંહજી રતનસિંહજી, પી-ડારા
- ૨ હાકોર શ્રી દોલતસિંહજી, રાજપુરા
- ૩ હાકોર સા. માણીકપુર
- ૪ હાકોર શુભામહુસેન બચા જમાદાર, કેડ
- ૫ હાકોર સા. સરદારપુર
- ૬ હાકોર સા. રામપુર
- ૭ હાકોર સા. ઇશ્વરીઆ
- ૮ હાકોર સા. આબાવાડા
- ૯ હાકોર શ્રી કેસરીસિંહજી રણમલસિંહજી, મિયાગામ
- ૧૦ હાકોર શ્રી બાલુમીયા પીરમિયા, લાલના માંડવા
- ૧૧ હાકોર સા. લાકોદરા
- ૧૨ હાકોર સા. રાણુશીપુર
- ૧૩ હાકોર સા. ધનપુરા
- ૧૪ હાકોર સા. ધરપતા
- ૧૫ હાકોર શ્રી કનકસિંહજી પ્રતાપસિંહજી, આગતોડ
- ૧૬ હાકોર શ્રી રામસિંહજી રામપુરા
- ૧૭ હાકોર શ્રી હિ મતસિંહજી, બાકરોલ
- ૧૮ હાકોર શ્રી ચંદ્રસિંહજી દોલતસિંહજી, શેરખી
- ૧૯ હાકોર શ્રી ચંદ્રસિંહજી જમવાનસિંહજી, જરપર
- ૨૦ હાકોર સા. રામનાથ
- ૨૧ હાકોર સા. શેરડી મોટી

૨૨. ઠાકોર શ્રી રણજીતસિંહજી, ખાંધા
૨૩. ઠાકોર શ્રી અરજુનસિંહજી આગુવા
૨૪. ઠાકોર સા. આગવોડ, આગવોડ
૨૫. ઠાકોર શ્રી મોહનમાવા, અકલગારા
૨૬. ઠાકોર સા. ખેરવારા, (ખેવાર)
૨૭. ઠાકોર શ્રી હરિસિંહજી, સિંધરોટ
૨૮. ઠાકોર શ્રી કુલસિંહજી, સરનેજ
૨૯. ઠાકોર શ્રી જગતસિંહજી માનસિંહજી, લીબોદા
૩૦. ઠાકોરશ્રી રામસિંહજી હરિસિંહજી, અકલમાગા,
૩૧. ઠાકોરશ્રી ભગવાનસિંહજી ઇર્નાસિંહજી, શેરખી
૩૨. ઠાકોરશ્રી દસપતસિંહજી મધ્વમાવા, સિંધરોટ
૩૩. ઠાકોરશ્રી ખુશાલમાવા નાયુમાવા, મુળપુર
૩૪. ઠાકોરશ્રી રાજસિંહજી તેજસિંહજી, વાનસા
૩૫. ઠાકોર સા. મોસમપુર
૩૬. ઠાકોર સા. મોનપુર
૩૭. રાવજીશ્રી સર્જનસિંહજી તખતસિંહજી રાવજી સા. માથુસા
૩૮. ઠાકોરશ્રી હારીટમિંહજી તખતસિંહજી, ઠાકોર સા. કટોસજી
૩૯. રાણાશ્રી ખુશાનસિંહજી સજ્જનસિંહજી, ઠાકોર સા. માડવા
૪૦. ઠાકોરશ્રી જોરાવરસિંહજી મુરજમવજી, ઠાકોર સા. વરસોડા
૪૧. ઠાકોરશ્રી નટવરસિંહજી, ઠાકોર સા. બાદરવા
૪૨. શ્રી સૌ. યશોદામાધ માનસિંગરાવ ધોરપટે. કોલ્ડાપુર
૪૩. શ્રી મામીસા ખાનવીનકર, ફલ્ટણ
૪૪. શ્રી રા. રા. અન્નાસાહેબ મુળજીરાવ નાનાવરે, ફલ્ટણ
૪૫. „ અમરસિંહજી પરમતરાવ નાયક નિબાળકર, ફલ્ટણ
૪૬. „ કેસવરાવ રઘુનાથરાવ હર્ષે આગાસાહેબ આગા-
સાહેબ નાયક નિબાળકર, ફલ્ટણ

- ૪૭ શ્રી રા. રા. દાદાસાહેબ ગુળજરાવ ખાનવીસકર, ફ્રંટજી
 ૪૮ „ પ્રતાપસિંહજી સાફજરાવ ભોંસલે, તાંજેર
 ૪૯ „ રઘુનાથરાવ જયસિંઘરાવ જાધવ, તાંજેર
 ૫૦ „ વિજયસિંહરાવ માર્તંડરાવ બાકે, ધાર
 ૫૧ „ નારાયણરાવ સાફજરાજે મહાડીક, ધાર
 ૫૨ „ બાજુરાવ બાળાસાહેબ માનકર ધાર
 ૫૩ „ ચંદ્રસિંઘ રાજે જાધવરાવ માલેગાંવકર. માલેગાંવ
 ૫૪ „ બીમરાવ નાગોજરાવ પાટજીકર, ડેલ્હાપુર
 ૫૫ „ પ્રિતિરાવ ઉદાજરાવ ચવાન દિગરાજકર, દિગરાજકાશા
 ૫૬ „ ચંદ્રોજરાવ સંબાજરાવ અમિ, ગ્વાલીયર
 ૫૭ „ લે. ક. એમ. એન. શીતોળે સા. ગ્વાલીઅર
 ૫૮ „ નાનાસાહેબ રોડોજરાવ ગાયકવાડ, કવલાજી
 ૫૯ „ બ્યંકટરાવ શ્રવણરાવ ગાયકવાડ, કવલાજી
 ૬૦ „ અરપાસાહેબ દત્તાજરાવ કાગળકર, કાગળ જીનીયર
 ૬૧ „ બાળાસાહેબ પારમેકર, કાગળ સીનીયર
 ૬૨ „ માધવરાવ નારાયણરાવ જગદાળે, ઇદાર
 ૬૩ „ જયસિંઘરાવ એ. રાજેશીરકે, ઇદાર
 ૬૪ „ રાજે તુલાજરાવ શીવાજરાવ ભોંસલે કુરસેકર અને
 તેમનાં પત્ની, કુરસા
 ૬૫ „ નારાયણરાવ પવાર, માનકરી, રતલામ
 ૬૬ „ આબાસાહેબ રાવસાહેબ નાયક નિંબાજકર, ફ્રંટજી
 ૬૭ „ રાજા ધનરાજગીરજી નરસીંગગીરજી, પુના
 ૬૮ „ રોસેસિંહજી, અલીરાજપુર
 ૬૯ „ બાળાસાહેબ ખરડેકર, જમખંડી
 રોક મહમદબાધ, પુના

- ૭૧ મી. રઘુનાથરાવ જાણુરાવ મોરે, મુંબાઈ
- ૭૨ ડૉ. નિંબાળકર, દેવલાલી
- ૭૩ કે. જગન્નાથરાવ બોંસલે, બેલગાંવ
- ૭૪ સ્વામી શ્રી વિદ્યાનંદજી, કરનાળી
- ૭૫ ડૉ. પંજાબરાવ દેશમુખ, નામપુર
- ૭૬ શેઠ હનુમાલ વિમળચંદ ગલીવારા, ઠકોર
- ૭૭ શેઠાણી જમુમતી ડોસાભાઈ પરીખ, વિસનગ.
- ૭૮ શેઠ જમશેદજી આર. ગ્યારા, નવસારી
- ૭૯ મી. સોમનાથ મહામુખરામ દવે, પાનસર (ઠસોલ)
- ૮૦ મી. સી. જી. ગાંધી, બી. એ. એલ એલ. બી., રાજકોટ
- ૮૧ પ્રિન્સીપાલ જી. સી. ભાટે, પુના
- ૮૨ મી. નંદકિશોર હિંમતલાલ મદ, મુંબાઈ
- ૮૩ શ્રી. આર. આર. જગદેવરાવ ગ્યાલંદરાવ રાજે પવાર, દેવાસ સીનીપર
- ૮૪ શ્રી પુળરી હરજીવન વીરજી. દારકા
- ૮૫ શ્રીમંત પરમપૂજ્ય બંડરી મહારાજ શ્રી રાધિકાજી મંદિર, બેટ (જોખા)
- ૮૬ શ્રીમંત પરમપૂજ્ય ધણચારી મહારાજ, શ્રી લક્ષ્મીજી મંદિર, બેટ (જોખા)
- ૮૭ શ્રીમંત પરમપૂજ્ય ધણચારી મહારાજ શ્રી સત્યભામાજી મંદિર, બેટ (જોખા)
- ૮૮ શ્રીમંત પરમપૂજ્ય ધણચારી મહારાજ, શ્રી બાંબુવન્તીજી મંદિર, બેટ (જોખા)
- ૮૯ શ્રી ધણચારી ચંખનાથજી મંદિર, બેટ (જોખા)
- ૯૦ ડૉ. હારચન્દ્રરાવ ગોવિંદરાવ શીરકે, (વજીરીયા)

રાસ્યાભિષેક ગ્રન્થ

- ૯૧ મી. દામોદર સાંવળારામ યદે, મુંબાઈ
- ૯૨ મીસીસ અંબાલાલ સારાભાઈ, અમદાવાદ
- ૯૩ શેઠ દીનશા રતનજી દાણુ, નવસારી
- ૯૪ મી. કે. જી. મજમુદાર, નવસારી
- ૯૫ " કરામરોઝ રતનજી દાણુ, નવસારી
- ૯૬ " લક્ષ્મીભાઈ કિશોરભાઈ પટેલ, કરજળ
- ૯૭ " રામચંદ્ર જમનાદાસ અમીન વિજયપુર
- ૯૮ ખાનખડાદુર શેઠ અબ્દુલભાઈ મહમદઅલી, કેરા સિદ્ધપુર
- ૯૯ મી. કાનજીભાઈ શિવાભાઈ પટેલ, મહેસાણા
- ૧૦૦ " દારકાનાથ રંજનાથ શેઠજી, નવસારી
- ૧૦૧ " બાપુભાઈ ઘેલાભાઈ દેસાઈ, વ્યારા
- ૧૦૨ " મોહનલાલ એાધવભાઈ પરીખ, અમરેલી
- ૧૦૩ " મોહનલાલ વીરજીભાઈ પટેલ, અમરેલી
- ૧૦૪ મે. રા. રા. ડૉ. આર. એસ. તીરોઝકર, એમ. ડી., મુંબાઈ
- ૧૦૫ " હીરોઝ સી. ભટ્ટા, એમ. ડી., મુંબાઈ
- ૧૦૬ મી. શેઠ નારાયણલાલ બસીલાલ પીતી, મુંબાઈ
- ૧૦૭ " વીરજી પ્રેમજી ઠક્કર, મઝગામ (મુંબાઈ)
- ૧૦૮ " કિન્નમસી પીતાંબરદાસ, પાટણ
- ૧૦૯ " બહેરામજી નસરવાનજી શેરવાઈ, નવસારી
- ૧૧૦ " ડૉ. રાવ, એમ. ડી., માદુંગા (મુંબાઈ)
- ૧૧૧ " ડૉ. વી. આર. ખાનોલકર, એમ. ડી., માદુંગા (મુંબાઈ)
- ૧૧૨ " ડૉ. કે. ટી. ગળ્ગર એમ. ડી. મુંબાઈ
- ૧૧૩ " શેઠ મનસુખભાઈ ચુનીલાલ, વિસનગર
- ૧૧૪ " વિઠ્ઠલદાસ ચતુરભાઈ, પાટણ
- ૧૧૫ " શેઠ અનલાલ પ્રજ્ઞદાસ, સિદ્ધપુર

- ૧૧૬ મી. રાવળહાફુર રોડ જુગલકિશોર નિર્લા, કલકત્તા
 ૧૧૭ " આચાર્ય શ્રી આનંદપ્રસાદજી શ્રીપતિપ્રસાદજી મહારાજ
 ૧૧૮ " ડાહ્યાભાઈ અમીન, મુંબાઈ
 ૧૧૯ મી. જહાંગીરજી બરજોરજી દેસાઈ, નવસારી
 ૧૨૦ " બરજોરજી નાનાભાઈ દેસાઈ, નવસારી
 ૧૨૧ મી. આર. આર. સરદાર બાંકટરાવ શુભર, નાગપુર
 ૧૨૨ મી. પ્રભુદાસ બાવસંગ, વિસનગર
 ૧૨૩ " રામજી હંસરાજ, અમરેલી
 ૧૨૪ " એસ. આર. ટીકેકર, મુંબાઈ
 ૧૨૫ તંત્રી, વિવિધવૃત્ત, મુંબાઈ
 ૧૨૬ " સકાળ, મુંબાઈ
 ૧૨૭ " લોકસક્રિત, પુના
 ૧૨૮ " મહારાષ્ટ્ર. નાગપુર
 ૧૨૯ " શાંતપ્રકાશ, પુના
 ૧૩૦ " ફેસરી, પુના,
 ૧૩૧ મી. હખીભાઈ અહમદ, અમરેલી
 ૧૩૨ " હાજી મુસા ધરમાઈલ, અમરેલી
 ૧૩૩ " હમીદભાઈ ધરમાઈલ, અમરેલી
 ૧૩૪ " બાવાભાઈ મુસાભાઈ, અમરેલી
 ૧૩૫ " સતારભાઈ હમીદ, અમરેલી
 ૧૩૬ " જોસળ ઇશ્વારીમ, અમરેલી
 ૧૩૭ " જમાલ હાજી મુસા, અમરેલી
 ૧૩૮ " ઉસ્તાદ ડાસમજી, અમરેલી
 ૧૩૯ " મુસાભાઈ શુવાભાઈ, અમરેલી
 ૧૪૦ " ધરમાઈલ હજીન, અમરેલી

શાંત્યાભિષેક ગ્રન્થ

- ૧૪૧ મી. અમીન મણિભાઈ દાજીભાઈ, વસો
૧૪૨. " મંગેરશા, બરબેરજી મેચુસી, મુંબાઈ
- ૧૪૩ " જમશેદજી દોરાબજી ખંડાલાવાળા, મુંબાઈ
- ૧૪૪ " દોરાબજી તેમુલજી પાવરી, મુંબાઈ
- ૧૪૫ ડૉ. ધનજીભાઈ હોરમસજી મહેતા, નવસારી
- ૧૪૬ મી. અધ્યાત્મી અરણુ કેશીમકર મુંબાઈ
- ૧૪૭ " નારાયણ કેશવ અસોની, વર્ધા
- ૧૪૮ " નદનાથ કેદારનાથ દીક્ષિત, સુરત
- ૧૪૯ " વિઠ્ઠલ દાદાજી સાતધરે, મુંબાઈ
- ૧૫૦ " અરદેશર ડોસાભાઈ કુપર, સુરત
- ૧૫૧ " હમનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી, સુરત
- ૧૫૨ " તેમુલજી રતનજી કેદારવાળા, અમદાવાદ
- ૧૫૩ સરદાર ખાન બહાદુર દસ્તુર જોશીરવાન કેદારવાદ, પુના
- ૧૫૪ મે રા. રા. જોશીરવાનજી અદરજી દેસાઈ, નવસારી
- ૧૫૫ મે રા. રા. અમરમી મ. ત્રીકમસી મ. બારોટ એન્ડ સન્સ, પાટણ
- ૧૫૬ " જી. એમ. ગુપ્તે, બી. એ. એલ. એલ. બી, મુંબાઈ
- ૧૫૭ " બાબાસાહેબ નિમ્બાળકર, કોલ્હાપુર
- ૧૫૮ શ્રી. સૌ. પ્રભાવતીગાર્હ સાહેબ ધાડગે, કામળકર, ચાંદુપુરી
કોલ્હાપુર
- ૧૫૯ શ્રી બાબાસાહેબ રોવડે, અમદાવાદ
- ૧૬૦ મી. ડી. જી. દેસાઈ, અમદાવાદ
- ૧૬૧ તર્કતીર્થ લક્ષ્મણ શાસ્ત્રી લેલે. વાઈ (સતારા)
- ૧૬૨ શ્રી. રા. રા. ચક્રવર્તીરાવ લેઈ અપ્પા, સાહેબ ધાડગે
- ૧૬૩ રાવબહાદુર ચક્રવર્તી સાહેબ ઇન્દુલકર, કોલ્હાપુર
- ૧૬૪ કમાર બિજમોહન સિંઘ, નહાન રોડ

- ૧૬૫ શ્રી. રા. રા. આણંદરાવ રાજે નર્મવ, ધાર
 ૧૬૬ „ „ સેતુરામ બાળા મહારાજ પતાર, ધાર
 ૧૬૭ રાવ બહાદુર પી. સી પાટીલ, કોલ્હાપુર
 ૧૬૮ શ્રી. રા. રા. ગેજર નરસ ડાકો, કોલ્હાપુર
 ૧૬૯ „ „ રાવસાહેબ હુસ્કર, સતારા
 ૧૭૦ „ „ રાવસાહેબ વામનરાવ દેસાઈ, બેળગાંવ
 ૧૭૧ શ્રી. પી. કે. શીન્દે, બેળગાંવ
 ૧૭૨ „ રામચંદ્ર જમનાદાસ અમીન, વીળપુર
 ૧૭૩ „ લક્ષ્મીભાઈ ઠીશોરભાઈ પટેલ, કરજથ
 ૧૭૪ „ સરદાર ગોપાલદાસ ખીહારીદાસ દેસાઈ, નડીઆદ
 ૧૭૫ „ અમીન વિઠ્ઠલદાસ મોતીલાલ વમોવાળા, વસો
 ૧૭૬ મે. રા. રા. ડૉ. બાલાભાઈ મગનલાલ નાણાવડી, ખાર
 ૧૭૭ શ્રી. રા. રા. રામચંદ્રરાવ હોર્ડે વિજયસિંહજી કથુસે, વિક્રમગઢ
 ૧૭૮ મે. રા. રા. અરમજી અરદેસર મંચરજી દેસાઈ, નવસારી
 ૧૭૯ „ વીરજી પેરાજી મસકાઈ, મુંબાઈ
 ૧૮૦ „ મહંત કલ્યાણજીભારતી ગુરુ ગંગાભારતી, ઈનામદાર,
 સિદ્ધપુર
 ૧૮૧ „ માતા ડોસા, ઈનામદાર, હજાઈ
 ૧૮૨ „ જીવા જેઠમલ ઈનામદાર, હજાઈ
 ૧૮૩ „ જાપરાજી હરસુદ, ઈનામદાર, પીપલગ
 ૧૮૪ „ દાદા લક્ષ્મજી ઇશમદાર, ઝાર
 ૧૮૫ „ હુન વીરમન, ઈનામદાર, મીડાપુર
 ૧૮૬ „ અજયસિંહજી ભોજરાજજી ઈનામદાર, પોશીત્રા
 ૧૮૭ મે. રા. રા. નાથુભાઈ મોતીભાઈ, ઈનામદાર, નળધારા
 ૧૮૮ „ મકનભાઈ કાળાભાઈ, ઈનામદાર, નળધારા

રાજ્યપિંચેક ગ્રન્થ

૧૮૯	મે. રા. રા. આણંદરાવ ખડેરાવ દેસાઈ, ઈનામદાર, ખારવાસા
૧૯૦	„ દેસાઈ રમેશ મનમોહનરાય, મથુદેવી
૧૯૧	„ દેસાઈ બૈયાસાહેબ ગોપાળરાય, વતનદાર, પાટણ
૧૯૨	„ બેહરામજી મંચરજી, ઈનામદાર, કોલાસથ
૧૯૩	„ કણ્ણાના તાણુકદાર, લક્ષ્મણરાય મણીરાય, ગોંડળ
૧૯૪	„ દીનકરરાય જરાવંતરાય મજમુદાર, જુનાગઢ
૧૯૫	„ વિનોદરાય જેમ્સજીરાય મજમુદાર, અમરેલી
૧૯૬	„ રાવ બહાદુર આર. એન તાવડે, શાન્તાકુળ
૧૯૭	„ બવરયાપક, શ્રી રણજીભાઈ મદિર, ડાકિર
પ્રસિદ્ધ માણ આપાત કરનારાઓ, એાખા	
૧૯૮	મેસર્સ સી. ડોકટર એન્ડ કો. રોશન રોડ અમદાવાદ
૧૯૯	„ સી. કે. વોરા એન્ડ કો., રેવડીબજાર, અમદાવાદ
૨૦૦	„ સી. પ્રભુદાસ એન્ડ કો. રેવડીબજાર, „
૨૦૧	„ સારાભાઈ કાશી પારેખ, રેલ્વે રોડ, „
૨૦૨	„ એ. વી. અતરવાલા એન્ડ સન્સ, પાનકોરનાકા „
૨૦૩	„ પી. કાર્ટીઆ એન્ડ કો. ગાંધી રોડ, „
૨૦૪	„ એચ. બેરીયા એન્ડ કો., ગાંધી રોડ „
૨૦૫	„ બોમ્બે સેનીટરી એન્જીનીયરીંગ વર્ક્સ પાનકોરનાકા „
૨૦૬	„ આર. પરીખ એન્ડ કો., નવા ફરવાળ, „
૨૦૭	„ પાચોનીયર ટ્રેડીંગ કં. કપાસીઆ બજાર „
૨૦૮	„ એસ. પી. બૉ. એન્ડ કો., ગાંધીરોડ „
૨૦૯	„ આર. જી. બૉ. એન્ડ કો., ગાંધીરોડ „
૨૧૦	„ યુજરાત ઇલેક્ટ્રીક કં., ગાંધીરોડ „
૨૧૧	„ રાજનગર ઇલેક્ટ્રીક કં., ગાંધીરોડ „
૨૧૨	„ ત્રિભોવનદાસ એમ. તક્તાવાળા, ગાંધીરોડ „

- ૨૧૩ મેસર્સ ચંદુલાલ ત્રેમચંદ, ત્રણ દરવાજા, અમદાવાદ
- ૨૧૪ „ સુનીલાલ મયાચંદ એન્ડ કો, ત્રણ દરવાજા „
- ૨૧૫ „ હમદુભાઈ સદરદીન, ગાંધીરોડ „
- ૨૧૬ „ આર. બી. શાહ એન્ડ સન્સ ગાંધીરોડ „
- ૨૧૭ „ શિવલાલ મનમુખલાલ, ત્રણ દરવાજા „
- ૨૧૮ „ હસનઅલી અલીભાઈ રાજકોટવાળા પાનકોરનાકા „
- ૨૧૯ મેસર્સ રજમઅલી નઝરઅલી એન્ડ સન્સ,
પાનકોર નાકા, અમદાવાદ
- ૨૨૦ „ અબ્દુલ્લાભાઈ અલીભાઈ, પાનકોર નાકા „
- ૨૨૧ „ મણીલાલ કે. પારેખ, રેહડ રોડ, „
- ૨૨૨ „ સી. દલાલ એન્ડ સન્સ „ „
- ૨૨૩ „ સામર્જીંગ સ્ટોર્સ સંમાન કે. કપાસીયા બજાર „
- ૨૨૪ „ કે બી. મોદી એન્ડ કે., ખાડીઆ, ચારરસ્તા „
- ૨૨૫ „ શુબરાત સાયકલ એન્ડ મોટર કં. „ „
- ૨૨૬ „ નેશનલ સાયકલ એન્ડ મોટર કં. „ „
- ૨૨૭ „ એમ. શરમા એન્ડ કો; ગાંધી રોડ „
- ૨૨૮ „ શુબરાત મરકંટાઈલ કં. કરનાન્ડીઝ પુલ સામે,
ગાંધી રોડ „
- ૨૨૯ મી. હાજી યુસુફ હજી હસન મકાનામ, ઓખા
- ૨૩૦ „ તુલસીદાસ રામજી
- ૨૩૧ મેસર્સ હરિશ્ચન્દ્ર એન્ડ બ્રધર્સ, સદર બજાર, દીલ્હી
- ૨૩૨ „ હિમાલય ટ્રેડીંગ કં. રત્તેહપુરી, દીલ્હી
- ૨૩૩ „ મહાવીરપ્રસાદ એન્ડ સન્સ; ચાવરી બજાર, દીલ્હી
- ૨૩૪ „ એસ. એમ પ્રસાદ એન્ડ સન્સ; સદર, દીલ્હી
- ૨૩૫ „ એ. વોરા એન્ડ કં; ચાવરી બજાર, દીલ્હી

જાન્યારીથી ઇ.સ. ૧૯૨૫

- ૨૩૬ „ બી. પ્રસાદ, બનારસી મેન્શન, ચંદની ચોક, દીલ્હી
 ૨૩૭ „ ચીમનલાલ દેસાઈ એન્ડ કં. હોમજી સ્ટ્રીટ, સર
 હીરોજીલાલ મેહતા રોડ, મુંબાઈ
 ૨૩૮ „ આર. દેસાઈ એન્ડ કં. ફોર્સ્ટ સ્ટ્રીટ; મુંબાઈ
 ૨૩૯ „ ચીમનલાલ પી. શાહ એન્ડ કં. બોમ્બે મ્યુનિસિપલ
 બીલ્ડીંગ, હોર્નબીરોડ, ફોર્ટ, મુંબાઈ
 ૨૪૦ „ એન. એમ. કાદરજી એન્ડ કં. ૨૪૫, અબ્દુલ
 રહેમાન સ્ટ્રીટ, મુંબાઈ
 ૨૪૧ „ જીતેન્દ્ર એન્ડ કં., સેન્ટ્રલ બેંક બીલ્ડીંગ, મુંબાઈ
 ૨૪૨ „ રાજપુતાના મોટર કં. અમરેલી
 ૨૪૩ „ ગોકળદાસ એન્ડ મન્સ; અમદાવાદ
 ૨૪૪ „ નારણ લાલા કનસારા, નવસારી
 ૨૪૫ „ ચંદુલાલ એચ. શાહ, અમદાવાદ
 ૨૪૬ „ સુખમન લખમલ, અમૃતસર
 ૨૪૭ મી. બીચનદાસ કે/ઓ ધી રટેન્ડર્ડ ઇલેક્ટ્રીક કં. સીતલ
 બીલ્ડીંગ, લાહોર

પ્રાંત પંચાયતો

- ૨૪૮ ધી પ્રેસીડેન્ટ એન્ડ વાઇસ-પ્રેસીડેન્ટ, વડોદરા પ્રાંત પંચાયત
 ૨૪૯ „ „ „ મહેસાણા પ્રાંત પંચાયત
 ૨૫૦ ધી પ્રેસીડેન્ટ, વાઇસ-પ્રેસીડેન્ટ એન્ડ જોઇન્ટ વાઇસ-પ્રેસીડેન્ટ,
 નવસારી પ્રાંત પંચાયત
 ૨૫૧ ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઇસ-પ્રેસીડેન્ટ, અમરેલી પ્રાંત પંચાયત
 ૨૫૨ ધી પ્રેસીડેન્ટ, વાઇસ પ્રેસીડેન્ટ એન્ડ જોઇન્ટ વાઇસ-પ્રેસીડેન્ટ,
 જોખામંડળ પ્રાંત પંચાયત

અ વર્ગ સુધરાધઓ

૨૫૩	ધી	પ્રેસીડેન્ટ, વાઇસ-પ્રેસીડેન્ટ એન્ડ કમીશનર, વડોદરા શહેર સુધરાધ
૨૫૪	ધી	પ્રેસીડેન્ટ, વાઇસ-પ્રેસીડેન્ટ એન્ડ ચેરમેન, પેટલાદ સુધરાધ
૨૫૫	ધી	પ્રેસીડેન્ટ, વાઇસ-પ્રેસીડેન્ટ, ડબોણ સુધરાધ
૨૫૬	ધી	પ્રેસીડેન્ટ, વાઇસ-પ્રેસીડેન્ટ એન્ડ ચેરમેન, કલોલ સુધરાધ
૨૫૭	"	" " " " " પાટણ સુધરાધ
૨૫૮	"	" " " " " વિસનગર સુધરાધ
૨૫૯	"	" " " " " મહેસાણા સુધરાધ
૨૬૦	"	" " " " " સિદ્ધપુર સુધરાધ
૨૬૧	"	" " " " " નવસારી સુધરાધ
૨૬૨	"	" " " " " ગણદેવી સુધરાધ
૨૬૩	"	" " " " " ખીલીમોરા સુધરાધ
૨૬૪	"	" " " " " અમરેલી સુધરાધ

બ વર્ગ સુધરાધઓ

૨૬૫	ધી	પ્રેસીડેન્ટ, વાઇસ-પ્રેસીડેન્ટ એન્ડ ચેરમેન, મહરપુરા સુધરાધ
૨૬૬	"	" " " " " કરજણ સુધરાધ
૨૬૭	"	" " " " " પાદરા સુધરાધ
૨૬૮	"	" " " " " સીનેર સુધરાધ
૨૬૯	"	" " " " " બહાદરપુર સુધરાધ
૨૭૦	"	" " " " " સ ખેડા સુધરાધ
૨૭૧	"	" " " " " વાધેડીઆ સુધરાધ
૨૭૨	"	" " " " " સાવલી સુધરાધ
૨૭૩	"	" " " " " ધર્મજી સુધરાધ

શાસ્ત્રાભિષેક ગ્રન્થ

૨૭૪	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, વસો મુધરાઈ
૨૭૫	ધી પ્રેસીડેન્ટ, વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ એન્ડ ચેરમેન, સોજીયા મુધરાઈ
૨૭૬	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, બાદરથ મુધરાઈ
૨૭૭	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, ઉંઝા મુધરાઈ
૨૭૮	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, ચાણુરમા મુધરાઈ
૨૭૯	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, કડી મુધરાઈ
૨૮૦	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, આતરમુ બા મુધરાઈ
૨૮૧	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, દહેમામ મુધરાઈ
૨૮૨	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, વિળપુર મુધરાઈ
૨૮૩	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, વડનગર મુધરાઈ
૨૮૪	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, એરાળુ મુધરાઈ
૨૮૫	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, ધીણોજ મુધરાઈ
૨૮૬	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, કોર મુધરાઈ
૨૮૭	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, વરીઆવ મુધરાઈ
૨૮૮	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, વ્યારા મુધરાઈ
૨૮૯	ધી પ્રેસીડેન્ટ, એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, સોનગઢ મુધરાઈ
૨૯૦	ધી પ્રેસીડેન્ટ એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, દામનગર મુધરાઈ
૨૯૧	ધી પ્રેસીડેન્ટ એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, ધારી મુધરાઈ
૨૯૨	ધી પ્રેસીડેન્ટ એન્ડ વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ, કોડીનાર મુધરાઈ
૨૯૩	ધી પ્રેસીડેન્ટ, વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ એન્ડ ચેરમેન, દારકા મુધરાઈ
૨૯૪	ધી પ્રેસીડેન્ટ, વાઈસ-પ્રેસીડેન્ટ એન્ડ ચેરમેન, બેટ (આખા) મુધરાઈ

મહેમાનોના આગમન, પ્રસ્થાન તથા રોડાણની હકીકત

અનુ અંક	ક્રમ્ય મહેમાનનું નામ	મહેમાન સાથે આવેલા માણસો	આગમનની તારીખ	પ્રસ્થાનની તારીખ
------------	----------------------	----------------------------	-----------------	---------------------

સમગ્રી વિલાસ પેલેસ

૧	એસ. એચ. મહારાણી સા. સાર્વતવાડી રામકુંવરીબા ૩	૧ બાળ શિક્ષક ઓ ૧ અંગ રક્ષક ૧ ડોક્ટર ૧૨ નોકરો	૨૫-૪-૩૯	૪-૫-૩૯
૨	એચ. એચ. મહારાજ સા. ધાર	૧ અંગરક્ષક નોકરો	૨૫-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૩	એચ. એચ. મહારાજ સા. દેવાસ (સીનીયર)	૧ અંગરક્ષક નોકરો	૨૫-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૪	એચ. એચ. મહારાજ સા કુચ બીહાર	૧ ખાસ મંત્રી ૪ અધિકારીઓ નોકરો	૨૬-૪ ૩૯	૨૮-૪-૩૯
૫	વીકે સા. શામળ (સીનીયર)	૧ અંગરક્ષક નોકરો	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૬	વીકે સા. શામળ (જુનીયર)	૧ શરટ્રેન નોકરો	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯

ક્ર. સં.	શુદ્ધ મહેમાનનું નામ	મહેમાન સાથે અવિલા માલુસો	આમમનની તારીખ	મહેમાનની તારીખ
૭	રાગ સા. સાંદર	૨ અંગરક્ષો	૨૮-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૮	ચીફ સા. જાડ	૧ કારકુન	૩-૪-૩૬	૪-૪-૩૬
૯	ચીફ સા. કામળ (જુનીયર) નું કુટુંબ ૨ રાજકુમારો	૧ અંગરક્ષક મી. શોરે ૨ નોકરો	૨૬-૪-૩૬	૧-૫-૩૬
૧૦	શ્રી સો. મામી સાહેબ હમુરકર ધોર- પડે અને બાળકો	...	૨૩-૪-૩૬	૪-૫-૩૬

મકરપુરા ઇલેસ

ક્ર. સં.	ખંભાત	ખંભાત	ખાસ મંત્રી	ખાસ મંત્રી
૧૧	જે. એચ. નવામ સા. ખંભાત	૧ ખાસ મંત્રી	૨૭-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
	ફાટન, સરદાર હુસીકાર અલીખાન ફીઝીયારા, મહારાજ સા. ના સાળા	૧ કારકુન ૮ નોકરો		

૧૨	લે. કર્ત્તવ્ય જોય. જોય. મહારાવળ ૧ સરદાર શ્રી. સર રક્ષુભસિંહજી કે. સી. ૧ રાજખર્ચ જોસ. આપ. અમલદાર મહારાજપ્રમાર હીરાસિંહજી ૧ ખાસ મંત્રી લે. કર્ત્તવ્ય મહારાજ નહારસિંહજી સી. ૧ અંબરક આપ. ય. ૫ કારકુનો દિ. બ. જોમ. એલ. પારખ ૧૭ તોકરો	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯
૧૩	સે. ગુલામસિંહજી, ઓફિસર કમાન્ડેન્ટ, રેટ ડેન્સીઝ રોમન્ટર સીતામાલિ	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯
૧૪	યુવરાજ સા. શ્રી. રઘુવીરસિંહજી ગોરબી	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯
૧૫	મહારાજ પ્રમાર, ગોરબી ગોરબી	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯

ક્ર. અંક યુગ્ય મહેમાનનું નામ મહેમાન સાથે આવેલા માણસો આમમનની તારીખ પ્રથાનની તારીખ

ચીમનવાગ બંગલો

૨૩ એચ. એચ. છત્રપતિ મહારાજ સાહેબ, ૧ પાલક ૨૫-૪-૩૬ ૨૭-૪-૩૬
શાસ્ત્રપુર ૨ અંગરક્ષક

૪ અમલદારો, અંગે

નોકરો

એચ. એચ. છત્રપતિ મહારાણી સાહેબ, ૧ અંગરક્ષક ૭-૨-૩૬ ૫-૫-૩૬
શાસ્ત્રપુર ૧ સ્ત્રી મિત્ર

૩ માનકરી બીઓ

૨૨ નોકરો

પ્રિન્સીઅલ રહેલ

માધસોર

૨૪ પ્રિન્સ જય યામરાજ વડિયાર ૧ ફુલર કામદાર ૨૫-૪-૩૬ ૨૬-૪-૪૬
શ્રી રાજકુમાર દેસરાજ ઉર્સ. ૧ મેનેજર
મી. ડી. એચ. એલીન ઓ. બી. ૧ એસો. મેનેજર
પ્ર. વ્યાર્થ. સી. એસ. (રાજકુમારના મિત્ર) ૮ નોકરો

અનુ-
અંકે સુખ્ય મહેમાનનું નામ

- ૩૨ મી. અને મીસીસ પીટીટ
 III મી. લે
 III મી. સુલતાન ખતી
 ૩૫ રાજ સર વાસુદેવ કલિંગના રાજ
 ૧ પુત્રી
 ૧ પુત્રભાયા
 ૨ ભાતા

૩૬ શ્રી પ્રાણસાલ દેવદરજી નામજી

૩૭ ડૉ. પથી

૩૮ સંતરામપુર પ્રાંતનિધિ મંડળ—
 હાથર દુર્વાસંકલ્પ, મોલોરા

૩૯ એચ. એચ. જનપતિ મહારાજ,
 શાસ્ત્રાપુરના ૩ પાલવટા

મહેમાન સાથે
 આવેલા આવસેા

- ૧ તોફર
 ૧ તોફર
 ૧ મિત્ર
 ૧ શરફુલ
 ૩ તોફરો

૧ મી. પટવરધન
 ૩ તોફરો

...

૨ અમલદારો
 ૧ શરફુલ
 ૪ તોફરો

...

જાગમમની
 તારીખ

- ૨૫-૪-૩૯
 ૨૫-૪-૩૯
 ૨૫-૪-૩૯
 ૨૫-૪-૩૯

૨૫-૪-૩૯

(૧) ૨૫-૪-૩૯

સાંજે

(૨) ૧-૫-૩૯

૩૦-૪-૩૯

૨૫-૪-૩૯

૨૭-૪-૩૯

રાજ્યાભિષેક સૂચ

૪૦	નવાખ સેવક અમીનુદીન આર્થ. મો. એસ. ડીરેક્ટર ઓફ લેન્ડ રેકડર્સ.	૧ નોકર	૨૫-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૪૧	પુતી સર ગોવિંદરાવ પ્રધાન	૧ નોકર	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૪૨	દિ. બા. કે. જી, નાકર, દિવાન ધાર ટેલ	૧ કારકુન ૨ નોકરો	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૪૩	હાકીર સાહેબ, હિન્દાણી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૪૪	કે. હારવે જ્યેન્સ	૧ નોકર	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૪૫	મી. તેલંગ. ફીલ્મ રીપ્રેઝન્ટેટીવઃ ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા	૧ મદદનીશ	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૪૬	સુવરાજ અને સુવરામી, સંતરામપુર રોડ ૪ સંબંધીઓ	૧ નર્સ ૧ કારકુન ૨૧ નોકરો	૨૬-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૪૭	જમપુર પ્રતિનિધિ મંડળ મેન્બર-જનરલ હાકીર અમરસિંઘજી હાકીર, હરનાથ- સિંઘજી બહાદુર	૧ મંત્રી ૬ નોકરો	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૪૮	મી. ફુસેન એ. કરીમખાન	૧ નોકર	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૪૯	દિવાન સાહેબ, રામનપુર	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯

પરિશિષ્ટ

અનુ ક્ર. નં.	પ્રમુખ મહેમાનનું નામ	મહેમાન સાથે આવેલા માર્ગદર્શક	આમમનની તારીખ	મહેમાનની તારીખ
૫૦	સર ચીનખાન માધવલાલ બેરોનેટ	૧ નોકર	૨૬-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૫૧	મહેર સાહેબ, ચેમ્પાયર	...	૨૬-૪-૩૬	૨-૫-૬
૫૨	મી અનનરામ પી. પટ્ટણી, દિવાન, ભાવનગર સ્ટેટ	૧ મંત્રી ૧ પાયલટ ૧ નોકર	૨૬-૪-૩૬	૨૭-૪-૩૬
૫૩	મી. નવરોજી કુમરીઆ રેસિડેન્સીયલ, દાખરસ ઓફ પીડીઆ	૧ નોકર	૨૬-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૫૪	મી. ફજલસાદ પોસ્ટ માર્ટર જનરલ, મુંબાઈ, અને તેમના પત્ની	૩ નોકરો	૨૫-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૫૫	રાજા ખનરાજ ગીરજી	૨ મંત્રીઓ અમરક્ષક ૩ અમલદારો ૬ નોકરો	૨૬-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૦
૫૬	મી. અને મીસીસ એમ. સી. પટેલ ૧ પુત્રો	૨ નોકરો	૨૬-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૫૭	એનરેબલ સર હોમસજી એમ. મહેતા; મુંબાઈ	૧ નોકર	૨૬-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬

૫૮	મો. ડેવ્યર, તંત્રી " પ્રિન્સ ", સાકોર	...	૨૬-૪-૩૬	૪-૫-૩૬
૫૯	મો. વ્યાથંગર, તંત્રી " ધી યુનાઇટેડ ઇટીઆ એન્ડ ઇન્ડિઅન રેટલ્સ, "	...	૨૬-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૬૦	ન્યુ દોલ્હી	...	૧-૫-૩૬	૩-૫-૩૬
૬૧	મો. વૉરસન	૧ મહેમાન	૨૬-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૬૨	સર એન્ડ લેડી મલબાઇ મ્હેતા	૨ તોફરો	૨૬-૪-૩૬	૨૫-૪-૩૬
૬૩	૨ બાળકો	...	૨૮-૪-૩૬	૪-૫-૩૬
૬૪	મો. રૂપામલાલ, તંત્રી " હેરલ્ડ "	૧ ચિત્ર	૨૬-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૬૫	લેડી હાકરસી	૧ કારકુન	૨૬-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૬૬	મો. એન્ડ મીસીસ જગતાપ	૧ તોફર	૨૬-૪-૩૬	૩૬-૪-૩૬
૬૭	મો. જાદવદ, રેગિઝ્ટ્રેટીવ પટેલ ફીલ્મ કં.	...	૧-૫-૩૬	૩-૫-૩૬
૬૮	મી. જાની, જાંમી	...	૧-૫-૩૬	૩-૫-૩૬
૬૯	મો. ડી. એસ. ચંદે	૧ પુત્ર	૧-૫-૩૬	૫-૫-૩૬
૭૦	મેસર્સ નરોત્તમ બાઉ એન્ડ કો;	૧ મિત્ર	૧-૫-૩૬	૨-૫-૩૬
૭૧	મુંબાઇ બુલેલર્સ રીગિઝ્ટ્રેટીવ મો. ભગત	૨ બાઇઓ	૧-૫-૩૬	૨-૫-૩૬

પરિશિષ્ટો

અનુ
સંકે

મુખ્ય મહેમાનનું નામ

મહેમાન સાથે
આવેલા માણસોઆમમદની
તારીખઅરધાનની
તારીખ

રોક્યાબિયેક કુટુંબ

૫૬. મી. રાજબોજ, તત્તો "દલિતમધુ,"

પુત્ર

૭૦ મી. બદ, રસાહિદ ભારતર, કાગધા

૭૧ પાલીતાણા પ્રતિનિધિમંડળ મી. મોસ્તો

૧ કારકુન

૧ નોંદર

૧ કારકુન

૭૨ જુનાગઢ પ્રતિનિધિમંડળ મામાસાહેબ

મી. પુરાણિક

મંડીઅન ગેરસ કેમ્પ

૭૩ ભોંપાળ પ્રતિનિધિ મંડળ

૨ કારકુનો

૬ નોંદરો

૭૪ બોનરેમલ ઉપીહ ઉલમુદક મીર સાહેબ

૭૫ સરદાર મુજબામ મહમદખાન કેપ્ટન

વઝીરઅલી

૭૬ હંદોર પ્રતિનિધિ મંડળ

૧ કારકુન

૬ નોંદરો

સરદાર આર. કે. અનોને

રાણા બોઝનજ

૨૫-૪-૩૬ ૨૬-૪-૩૬

૨૫-૪-૩૬ ૨૬-૪-૩૬

૧-૫-૩૬ ૨-૬-૩૬

૨-૬-૩૬ ૩-૭-૩૬

૪-૫-૩૬ ૫-૬-૩૬

૭૫	નાવલુધેર પ્રતિનિધિ મંડળ મી. પી. જી. નારાયણ, મત્રી, નાવલુધેર સરકાર	૧ કારકુન ૨ નોકરો	૨૫ ૪-૩૯ ૨૯-૪-૩૯
૭૬	બાવનગર પ્રતિનિધિ મંડળ મી. બી. પી. મહેતા, રાણાથી ધનદયામસિ સહ	૧ કારકુન ૩ નોકરો	૨૫-૪ ૩૯ ૨૯-૪-૩૯
૭૭	રાજકોટ પ્રતિનિધિ મંડળ કેમરથી ભોજવાળા કેમરથી નાહેરાળા થી મહારસિ હજી	૧ કારકુન ૫ નોકરો	૨૫-૪-૩૯ ૨૯-૪-૩૯
૭૮	મા. ડા. તિ નવિ મંડળ કેમર જસવતસિ હ મી. ડી. બી. પટોલી મી. ડી. સી. મીકન	૨ નોકરો	૨૫-૪-૩૯ ૩૦ ૪-૩૯
૭૯	દેવાસ (સીનીયર) પ્રતિનિધિ મંડળ સરદાર આર. જે, દેશમુખ સરદાર-ડી. કે. પચાર	૧ કારકુન ૩ નોકરો	૨૪ ૪-૩૯ ૩૦-૪-૩૯
૮૦	દેવાસ (જુનીયર) પ્રતિનિધિ મંડળ સરદાર વશવંતરાવ પચાર મી. વિનાયકરાવ પિશાળ	૨ નોકરો	૨૫-૪-૩૯ ૨૯-૪-૩૯

- ૯૧ સચીન પ્રતિનિધિ મંડળ
મેન્ડર વી. પી. પાન્ડે
- ૯૨ ધરમપુર પ્રતિનિધિ મંડળ
શ્રી ડી વી સરેયા
શ્રી. એમ બી પાઠક
- ૯૩ માંડયા પ્રતિનિધિ મંડળ
કુમાર ચંદ્રસિંહજી
શ્રી. એસ આર જડીયા
- ૯૪ કચ્છ પ્રતિનિધિ મંડળ
સરદાર જાડેજી
શ્રી. વાવ. એમ. મહેતા
- ૯૫ જવહર પ્રતિનિધિ મંડળ
સરદાર રાવસાહેબ અર્નતરાવ નાંદકર
- ૯૬ અક્ષયગઢ પ્રતિનિધિ મંડળ
સરદાર પીણીનકર
સરદાર આર. બી. ધાડજે

મહેમાન સાથે
આવેલા માળસે
૪ નોકરો

૧ કારકુન
૧ નોકર

૨ કારકુનો
૧ નોકરો

૧ કારકુન
૧ નોકર

૧ નોકર

૧ કારકુન
૨ નોકરો

આમમનની
તારીખ
૨૫-૪-૩૯ ૩૦-૪-૩૯

૨૫-૪-૩૯ ૩૦-૪-૩૯

૨૫-૪-૩૯ ૩૦-૪-૩૯

૨૫-૪-૩૯ ૩૦-૪-૩૦

૨૫-૪-૩૯ ૩૦-૪-૩૯

૨૫-૪-૩૯ ૨૬-૪-૩૯

૬૪	માણાવાદર પ્રતિનિધિ મંડળ શ્રી. એમ. જી. ધાહિસી	મહેમાન સાથે આવેલા ભાળસો	આમમનની તારીખ	પ્રસ્થાનની તારીખ
૬૫	સાક્ષિાંવ પ્રતિનિધિ મંડળ રાજે ધનસિંઝ સશુસિંઝ માલેખાવકર	૧ નોકર	૨૧-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૬૬	દોશર શ્રી સરદારપુર ૧ કમાર	૧ નોકર	૨૬-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૬૭	દોશર શ્રી. આંબાવાડા ૧ નાતો બાપ	૧ નોકર	૨૫-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૬૮	દોશર શ્રી વેડા / , અમરસિંહજી એવરસિંહજી ચલુજીતસિંહજી એવરસિંહજી	૧ નોકર	૨૫-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૬૯	દોશર શ્રી મોનપુર , હરિસિંહજી-જસવંતસિંહજી	૧ કારકુન ૨ નોકરો	૨૫-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૧૦૦	દોશરશ્રી રાંપરડા	૧ નોકર	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૧૦૧	દોશરશ્રી. રાજપુરા ,	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૧૦૨	દોશરશ્રી પાંચવાડા ,	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯

૧૦૩	દાદે રાધી લીંબડા	...	૨૬-૪-૩૯	૨૮-૪-૨૯
૧૦૪	દાદે રાધી કાંચ	૧ તોફર	૨૬-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૧૦૫	દાદે રાધી રતનપુર	...	૨૬-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૧૦૬	શ્રી જયસિંહરાવ અમરસિંગ	...	૨૫-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
	રાજે શીરકે દરોર,			
૧૦૭	મી ડી. સી અમીન, મુબાઈ	...	૨૫-૪-૨૯	૩૦-૪-૩૯
૧૦૮	ડો. પંજાબરાવ દેસમુખ	...	૨૫-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
	અમરાવતી (બીરાર)			
૧૦૯	મી. હુસેનબાઈ ઝો કરીમબાઈ મુંબાઈ	૧ તોફર	૨૫-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૧૧૦	મી આર આર દાદાવાળા, રાજપીપળા	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૧૧૧	મી. એસ. કે મોરે, સતારા	...	૨૫-૪-૨૯	૨૯-૪-૩૯
૧૧૨	મી. વી ડી સાતધરે, મુબાઈ	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૧૧૩	ચીફ મહમદઅલી જવાબાઈ, મુબાઈ	...	૨૫-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૧૧૪	રાવસાહેબ જી ડી મહેતા, મુબાઈ	...	૨૫-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૧૧૫	રાવસાહેબ દાદાસાહેબ મુળજીરાવ	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
	ખાતવીનકર, ફટલુ,			
૧૧૬	મી અન્નાસાહેબ મુળજીરાવ નાનાવટે,	...	૧૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
	ફટલુ			

ક્રમ સં.	ગ્રંથ અથવા અન્ય નામ	અભિયાન સાથે આવેલા માણસો	આગમ ની તારીખ	અભિયાનની તારીખ
૧૧૭	શ્રી. માધવરાવ જગદાણે, પુના	...	૨૫-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૧૧૮	શ્રી. પી. આર. દળવી, મુંબાઈ	...	૨૫-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૧૧૯	શ્રી. પી. કે. શાંદે, બેલગાંવ	૧ નોકર	૨૫-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૧૨૦	ડૉ. મુંજે, નાસિક	૧ નોકર	૨૮-૪-૩૬	૨૦-૪-૩૬
૧૨૧	શ્રી ડી. એસ. ગાંધી, રાજકોટ	...	૨૫-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૧૨૨	ઈ. ભોંસલે અમરાવતી	...	૨૫-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૧૨૩	શ્રી સાંતિલાલ મંજળદાસ, અમદાવાદ	૧ નોકર	૨૫-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૧૨૪	ડા.લાભાઈ ગોપાળદાસ દેસાઈ, પાટણ	૧ નોકર	૨૬-૪-૩૬	૨૭-૪-૩૬
૧૨૫	ડૉ. હીરાલાલ જો, પરીખ, નવસારી	...	૨૬-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૧૨૬	શ્રી વાડોલાલ યુનીલાલ, મુંબાઈ	૨ નોકરો	૨૬-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૧૨૭	શ્રી વાડોલાલ જળદેવ, મુંબાઈ	...	૨૫-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૧૨૮	શ્રી મણિલાલ દાહ્યાભાઈ અમીન, વસો	...	૨૫-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૧૨૯	રાવ બહાદુર ગોવિંદ સખારામ સર દેસાઈ, પુના	...	૨૫-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૧૩૦	શ્રી ગીરધરલાલ નીરજભાઈ ઝવેરી, અમરેલી	૧ નોકર	૨૬-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬

૧૩૧	મી. ગોરધનભાઈ ને. પટેલ, મુંબાઈ	...	૨૬-૪-૩૯	૨૭-૪-૩૯
૧૩૨	મી. અંબાલાલ ને. પટેલ, મુંબાઈ	૪ નોકરો	૨૬-૪-૩૯	૨૭-૪-૩૯
૧૩૩	મી. ડાભાલાલ ભગત, મુંબાઈ	૧ નોકર	૨૬-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૧૩૪	શેઠ પોપટલાલ ઝવેરી, મુંબાઈ	...	૨૬-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૧૩૫	શ્રી ભાડિયાહેન હરમરકર, મુંબાઈ	...	૨૬-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૧૩૬	શેઠ ગોરધનલાલ ભગત, મુંબાઈ	...	૨૬-૪-૩૯	૩૦- -૩૯
૧૩૭	મી. ગૌરીશંકર ભોતીરામ બદે, ભાદરવા	૧ નોકર	૨૬-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૧૩૮	શેઠ હાલ્લાભાઈ હોટાલાલ, કાલોલ	...	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯
૧૩૯	મી. પ્રાણલાલ હરિશંકર રાવળ, કાલોલ	...	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯
૧૪૦	શેઠ મહનભાઈ ઠાળાભાઈ નલધરા,	૧ નોકર	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯
	તાલુકા મહુવા, ડોરદીહટ નવસારી			
૧૪૧	મી. હોટાલાલ હવેરચંદ શાહ, નલધરા	...	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯
૧૪૨	મી. ચંપકલાલ જમીયતરામ, નલધરા	...	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯
૧૪૩	મી. હરિસહજ મકનભાઈ નલધરા	...	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯
૧૪૪	મી. ગોવિંદભાઈ મકનભાઈ, નલધરા	...	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯
૧૪૫	પ્રે. જી. સી. બાટે સાગલી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯
૧૪૬	વાસુદેવ સાસ્ત્રી કેનકર, વાઈ	...	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯
૧૪૭	મી. નાથાનાન હરગોવિંદ રતનપુર	...	૨૬-૪-૩૯	૨૬-૪-૩૯

અનુ. અંક	સુષ્પ મહેમાનનું નામ	મહેમાન સાથે આવેલા માણસો	આમનનો તારીખ	મહેમાનનો તારીખ
૧૪૮	મી. નંદકિશોર એચ. બદ. મુંબાઈ	૬ કુટુંબના માણસો	૧૬-૪-૩૬	૧૮-૪-૩૬
૧૪૯	મી. દામોદર સાંળારામ વટે મુંબાઈ	૧ સંબંધી	૨૧-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૧૫૦	શ્રી રમણનાથ ઠેકવલાલ, પેટલાદ	૧૩ સંબંધીઓ અને નોકરો	૨૧-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૧૫૧	શ્રી ચંદ્રલાલ ઠેકવલાલ, પેટલાદ	૧૩ સંબંધીઓ અને નોકરો	૨૧-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૧૫૨	મી. એન. કે. અલોની, પુના	૧ સંબંધી	૨૧-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૧૫૩	મી. બહાદુરસિંહજી એફ. કવિ, મુંબાઈ	...	૨૪-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૧૫૪	શ્રી મહમદઅલી હરાત્વાળા સિધપુર	૧ નોકર	૨૪-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૧૫૫	શ્રી અબ્દુલબાઈ એમ. ઠેરા, સિધપુર	...	૨૪-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૧૫૬	ડા. બનજીશાહ એમ. મહેતા, નવસારી	...	૨૪-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૧૫૭	શ્રી બરોડાવાળા, નવસારી	૧ નોકર	૨૪-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૧૫૮	પીર મોટામીમા. માંબરોળ	"	૨૪-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૧૫૯	શ્રી ગોર્ધદાસ ગોહનલાલ, અમરેલી	...	૨૪-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૧૬૦	મી. સોમાભાઈ નરસીભાઈ પટેલ, અમરેલી	...	૨૪-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬

૧૬૧	મી. મુખમદાર, અમરેલી	...	૨૫-૪-૩૯	૩૦-૪-૨૯
૧૬૨	મી. રામપ્રસાદ હીરાવાલ, મહેસાણા	...	૨૫-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૯
૧૬૩	તંત્રી, ફરબાર નીલ્લી, અજમેર	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૬
૧૬૪	મી. એ. એન. ગાસ્તર	૧ સંબંધી	૨૭-૪-૩૯	૩૦-૫-૩૯
૧૬૫	મી. મેહતા, તંત્રી, ઇન્ડિયન વર્ક,	...	૨૬-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૬
	મુંબાઈ			
૧૬૬	મી. પી. વી. પંખી, મુબાઈ	૨ સંબંધીઓ	૨૬-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૬
૧૬૭	મી. આર. બી. ધોરાડ, ઉદોછરાવ	...	૨૭-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૬
	વસતિગૃહ, નાસિક			
૧૬૮	મી. ધોલીરામ નીમ્સે, કેઠન એન્સુટેયનમ	...	૨૭-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૬
	સોસાયટી			
૧૬૯	મી. વી. જી. જગતાપ, પુના	...	૨૭-૪-૨૯	૩૦-૪-૩૬
૧૭૦	મી. વી. જી. ટીડો, નાસિક	...	૨૭-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૬
૧૭૧	મી. એમ. બી. પાટીલ, નાસિક	...	૨૭-૪-૩૬	૩૦-૪-૩૬
૧૭૨	મી. ને. આર. મ્હસકે, પુના	...	૨૭-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૬
૧૭૩	મી. કે. આર. હીરે, નાસિક	...	૨૭-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૬
૧૭૪	મી. એમ. પુ. દેવરે, નાસિક	...	૨૭-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૬
૧૭૫	મી. એમ. બી. પવાર, નાસિક	...	૨૭-૪-૩૯	૩૦-૪-૩૬

રાજ્યાભિષેક કાન્ડ

ક્ર. સં.	પ્રજા મહેમાનનું નામ	મહેમાન સાથે આવેલા માણસો	આમમની તારીખ	પરમાનની તારીખ
૧૬૨	શ્રી. પ્રભાકર ખીરાજ, ચેરચેન પ્રદેશવાળા મુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૧૬૩	શ્રી. લામચંદર રતિચંદર દવે, પ્રસીડેન્ડ સિમ્પુર મુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૧૬૪	શ્રી. વાસુદેવ લક્ષ્મીરામ દવે, ચેરચેન સિમ્પુર મુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૧૬૫	શ્રી. નાનુભાઈ નિરમરામ પ્રસીડેન્ડ મજુરેલી મુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૧૬૬	શ્રી. ચૈતનલાલ જોષિપાણી, પ્રસીડેન્ડ, અમરેલી મુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૧૬૭	શ્રી. જીતેન્દ્રાસ પ્રમાનંદાસ, વામ્સ પ્રસીડેન્ડ, અમરેલી મુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૧૬૮	શ્રી. પ્રદ્યાસ દરીલલ પરીખ, ચેરચેન, અમરેલી મુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૧૬૯	શ્રી. નાનાલાલ હરિભવાણ, વામ્સ પ્રસીડેન્ડ, રાજપુર મુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯

૨૦૦	મી. સોશાભાઈ નરસીભાઈ, ચેરમેન કરંબજી મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૦૧	મી. સનાભાઈ ગોલીભાઈ, વાઈસ પ્રેસીડેન્ટ, પાદરા મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૦૨	રામચંદ્ર તળેજભાઈ નાચાભાઈ, ચેરમેન પાદરા મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૦૩	મો. દેવેન્દ્ર બાલાભાઈ મળમુદાર, ચેરમેન સીતોર મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૦૪	મી. આશાભાઈ ગોરખનભાઈ, વાઈસ પ્રેસીડેન્ટ, બહાદુરપુર મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૭-૪-૩૯	૨૭-૪-૩૯
૨૦૫	મી. અંબાલાલ હરિસિંહ સોલંકી, વો. પ્રેસીડેન્ટ, વાણેદીઆ મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૩-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૦૬	મી. સુનીભાઈ ઉમેદભાઈ પટેલ, વાઈસ પ્રેસીડેન્ટ, ધર્મજી મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૦૭	મી. મુળચંદ હરીલાલ, વાઈસ પ્રેસી- ડેન્ટ, સોલત્રા મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૦૮	મી. ભંપંચંદર જીવીલાલ, વાઈસ પ્રેસીડેન્ટ, લકા મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯

અનુ. ક્રમ	કુળ્ય મહેમાનનું નામ	મહેમાન સાથે આવેલા માણસો	આમમનની તારીખ	પરચાનની તારીખ
૨૦૬	મી. મિશ્રદાસ પ્રાણદાસ પટેલ, ચેરમન હિંદા મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૨૧૦	મી. શીવોભાઈ ફલચંદ, વાપસ પ્રેસી ડેન્ટ, ચાણુરમા મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૨૧૧	મી. મોતીભાઈ ડોલાભાઈ પટેલ, ચેરમન, ચાણુરમા મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૨૧૨	મી. ડી. જી. જોશી, વાપસ પ્રેસીડેન્ટ, કદો મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૨૧૩	મી. સાંકળચંદ વનમણીદાસ, ચેરમન, કદો મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૨૧૪	મી. સમ્ભુભાઈ મથુરદાસ, વાપસ પ્રેસીડેન્ટ, આતરમંબા મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૨૧૫	મી. મણીભાઈ ચંપુરભાઈ જાળીન, વાપસ પ્રેસીડેન્ટ, દેહેમામ મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૫-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬
૨૧૬	મી. વિનાયકરાવ જી. ગડકરી, વાપસ પ્રેસીડેન્ટ, વિળપુર મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૭-૪-૩૬	૨૬-૪-૩૬

૨૧૭	મી. અમલપાલાલ દયાળજી પટેલ, વાપસ પ્રેસીડેન્ડ, વડનગર મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૧૮	મી. ગોરધનદાસ સી. દેસાઈ, વાપસ પ્રેસીડેન્ડ, જેરાળુ મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૧૯	મી. રામરાય નારાયણરાવ, વાપસ પ્રેસીડેન્ડ બારા મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૨૦	મી. વાલોલાલ લક્ષ્મણ પટેલ, ચેરમેન ધીલોજી મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૨૧	મી. જગનલાલ સાલજી રોઠ, વાપસ પ્રેસીડેન્ડ બારા મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૨૨	મી. ચીમનલાલ હેમાભાઈ યાદ, ચેરમેન, બારા મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૨૩	મી. જટાકાંદર વી. જોશી, વાપસ પ્રેસીડેન્ડ, સેનગઢ મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૨૪	મી. પ્રામજી હનીચંદ યાદ, વાપસ પ્રેસીડેન્ડ, અમરેલી મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૨૫	મી. ઝોધિયજી કુલજીભાઈ, વાપસ પ્રેસીડેન્ડ, કોડોનાર મ્યુનીસીપાલિટી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯

અનુ- ક્રમ	શુભકાર મહેમાનનું નામ	મહેમાન સાથે આવેલા માર્ગસીમા	આમમની તારીખ	મરયાનની તારીખ
૨૨૬	મી. રામચંદ્ર ગોરીશંકર, વાઈસ પ્રેસીડેન્ટ-મહેમાન, અનીસીપાલોડી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૨૭	મી. સદાશીવ શેરણે શેર, વાઈસ પ્રેસીડેન્ટ-શેર, અનીસીપાલોડી	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૨૮	મી. જોરામજી પરસોતમદાસ, પ્રેસીડેન્ટ મહેમાન, માન, પંચામલ	...	૨૬-૪-૩૯	૨૯-૪-૩૯
૨૨૯	મી. અનિલદાસ અંબજીવાન વાઈસ પ્રેસીડેન્ટ-પટલ અનીસીપાલોડી	...	૨૭-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૨૩૦	મી. રામચંદ્ર પરસોતમદાસ, ગેરસેન પ્રેસીડેન્ટ-મહેમાન, અનીસીપાલોડી	...	૨૭-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૨૩૧	મી. રામચંદ્ર અંબજી શેર, અંબજી પ્રેસીડેન્ટ-મહેમાન, અનીસીપાલોડી	...	૨૭-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૨૩૨	મી. રામચંદ્ર અંબજી શેર, અંબજી પ્રેસીડેન્ટ-મહેમાન, અનીસીપાલોડી	...	૨૭-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૨૩૩	મી. રામચંદ્ર અંબજી શેર, અંબજી પ્રેસીડેન્ટ-મહેમાન, અનીસીપાલોડી	...	૨૭-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૨૩૪	મી. રામચંદ્ર અંબજી શેર, અંબજી પ્રેસીડેન્ટ-મહેમાન, અનીસીપાલોડી	...	૨૭-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯

ક્ર.સં.	શ્રુત્ય મહેશ્વરનું નામ	મહેશ્વર સાથે આવેલા માણસો	આગમનની તારીખ	પ્રસ્થાનની તારીખ
૨૪૫	સિંધુદાસ દોશર સાહેબના બાપ (નાના ભાઈ)	૧ કારભારી	૨૫ ૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૨૪૬	દોશર સાહેબ, સરણેજ	૧ તોફાર	૨૫-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૨૪૭	દોશર સાહેબ, જોશબાસ (ભિલા ભાઈ)	૧ તોફાર	૨૫-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૨૪૮	જોશબાસ દોશર સાહેબના બાપ (નાના ભાઈ)	૨ તોફારો	૨૫-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૨૪૯	દોશર સાહેબ, ઘેરદી (નાન ભાઈ)	૧ તોફાર	૨૫-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૨૫૦	૧ બાપ			
૨૫૧	દોશર સાહેબ, આશુવા	૧ તોફાર	૨૫-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૨૫૨	દોશર સાહેબ પીન્ડરા	૨ તોફારો	૨૫-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૨૫૩	૧ બાપ			
૨૫૪	દોશર સાહેબ, મણિકપુર	૩ તોફારો	૨૫-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૨૫૫	દોશર સાહેબ, આગળોડ, નવાનાસ	૧ તોફાર	૨૫-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૨૫૬	દોશર સાહેબ, ધરયાતા	૪ તોફારો	૨૫-૪-૩૬	૨૮-૪-૩૬
૨૫૭	૧ બાપ			

૨૫૫	નવસુર હાથેર સાઈનના બાજ	૨ તોકરો	૨૫-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૨૫૬	હાથેર સાઈન, વાનસા	૧ કારભારી	૨૫-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૨૫૭	હાથેર સાઈન, રાજપુર	...	૨૫-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૨૫૮	હાથેર સાઈન, ઘોળી કુવા	૧ તોકર	૨૫-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૨૫૯	હાથેર સાઈન, ત્રોટી રોડી	૧ તોકર	૨૫-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
	તણુ ભાઈઓ			
૨૬૦	મંત્રો કારભારી મંડળ	૧ તોકર	૨૫-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
	ધરજન્દસ એન્ડ હર્ષોરદસ દોશી	લુના સરકારવાડા		
૨૬૧	બી. પ્રસાદ	૧ તોકર	૨૫-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૨૬૨	એમ. એમ. કાદરજી કંપની; અન્તર		૨૫-૪-૩૦	૨૮-૪-૩૯
૨૬૩	ગોવિંદાસ એન્ડ સન્સ નવસારી		૨૬-૪-૩૯	૨૭-૪-૩૯
૨૬૪	મેસર્સ નારણ ભાવા કનસારા		૨૫-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૨૬૫	ચંદુલાલ એચ. શાહ, અમદાવાદ		૨૬-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૨૬૬	એ. પુ. અતરવાળા		૨૬-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
૨૬૭	એચ. પેરીનાની કં.		૨૫-૪-૩૯	૨૦-૪-૩૯
૨૬૮	બોએ સેતીદરી		૨૬-૪-૩૯	૨૮-૪-૩૯
	એન્જનીયરીંગ વર્ક્સ			

અનુ
ક્રમિક
ક્રમ નંબર
ક્રમિક
ક્રમ નંબર

૩૨૬૯ ગુણોનીયકે દ્રુતીક કં.
૩૨૭૦ ગુણોનાં પદો બાકી એન્ડ કા
૩૨૭૧ ગુણોનીયકે અલીબાદી રાજદ્રવણા
૩૨૭૨ ગુણોનીયકે નંદરઅલો એન્ડ સન્સ
૩૨૭૩ ગુણોનીયકે અલીબાદી મલોપાર
૩૨૭૪ ગુણોનીયકે ગુણોનીયકે કં.
૩૨૭૫ ગુણોનીયકે એન્ડ સન્સ

૩૨૭૬

૩૨૭૬ ગુણોનીયકે ગુણોનીયકે કં.
૩૨૭૭ ગુણોનીયકે એન્ડ સન્સ
૩૨૭૮ ગુણોનીયકે એન્ડ સન્સ

૩૨૭૯ ગુણોનીયકે એન્ડ સન્સ

૩૨૮૦ ગુણોનીયકે એન્ડ સન્સ

૩૨૮૧ ગુણોનીયકે એન્ડ સન્સ

૩૨૮૨ ગુણોનીયકે એન્ડ સન્સ

૩૨૮૩ ગુણોનીયકે એન્ડ સન્સ

૩૨૮૪ ગુણોનીયકે એન્ડ સન્સ

૩૨૮૫ ગુણોનીયકે એન્ડ સન્સ

મહેમાન સાથે
આવેલા મળેલા

આમમનની
તારીખ

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

૨૧-૪-૩૯

રાજ્યાભિષેક ક્રમિક

श्री विष्णुभट्टिर

२८६	श्री हारशानाथना पुणरी करणवत्	२ तोकर	३०-४-१८	३०-४-२५
२८७	अने थीम जे		"	"
२८८	श्री ज्ञानवतीअदिर, जेटना प्रतिनिधि करमीशुकर जपतराम	१ तोकर	"	"
२८९	श्री सायभाभर्म भट्टिरना प्रतिनिधि विरसदास इयारासे	१ तोकर	"	"
२९०	श्री सोपिका भट्टिरना प्रतिनिधि	१ तोकर	"	"
२९१	संथोसाव सीसाधर	१ तोकर	"	"
२९२	श्री संस्मोळभट्टिरना प्रतिनिधि	१ तोकर	"	"
२९३	श्री मोहननास करणवत्	१ तोकर	"	"
२९४	श्री श्री जे. नारायण भट्टिरना प्रतिनिधि	१ तोकर	"	"
२९५	श्री जे. नारायण भट्टिरना प्रतिनिधि	१ तोकर	"	"
२९६	श्री जे. नारायण भट्टिरना प्रतिनिधि	१ तोकर	"	"
२९७	श्री जे. नारायण भट्टिरना प्रतिनिधि	१ तोकर	"	"
२९८	श्री जे. नारायण भट्टिरना प्रतिनिधि	१ तोकर	"	"
२९९	श्री जे. नारायण भट्टिरना प्रतिनिधि	१ तोकर	"	"
३००	श्री जे. नारायण भट्टिरना प्रतिनिधि	१ तोकर	"	"

પરિશિષ્ટ ૮મું

વગેરેમાં જેમણે પોતાની જાતે રહેવાની તથા જમવાની
વ્યવસ્થા કરી તેવા મહેમાની યાદી

- ૧ ડૉ. જી. એસ. મહાજની.
- ૨ શેઠ પેસ્તનજી રતનજી દાણુ.
- ૩ મી. જી. હાપીદાસ નારણદાસ પરીખ.
- ૪ મી. દીનુભાઈ જી. દેસાઈ.
- ૫ મી. બાળાસાહેબ શેવડે.
- ૬ શેઠ શાપુરજી રતનજી ટાટા.
- ૭ મી. બાલાભાઈ ગિરધરલાલ.
- ૮ શેઠ ગોવિંદદાસ માણેકલાલ, પત્ની તથા બાળકો સાથે.
- ૯ મી. જમશેદજી રતનજી.
- ૧૦ મી. મનચેરશા શાપુરજી ટાટા, ચેરમેન જીલ્લોમોરા મ્યુનીસીપાલિટી
- ૧૧ શેઠ દેવીદાસ માધવજી ઠાકરસી
- ૧૨ શેઠ ગિરધરલાલ હરિલાલ.
- ૧૩ શેઠ મગનલાલ પ્રભુદાસ.
- ૧૪ મી. સંકરભાઈ જે. અમીન, સોલ્ડીસીટર.
- ૧૫ મી. વિઠ્ઠલદાસ મોતીલાલભાઈ, અમીન, પેટલાદ ઇનામદાર.
- ૧૬ મી. આપાભાઈ પરસોતમદાસ.
- ૧૭ રાવજીદાદુર બા. આર. શીરમોવઠ્ઠ.
- ૧૮ મી. જમસિંહરાવ એ. ત્રાજે શીરકે
- ૧૯ શેઠ હીરાલાલ મોતીલાલ પરીખ. વાઇસ-પ્રેસીડેન્ટ, પેટલાદ
મ્યુનીસીપાલિટી.

- ૨૦ મી. ધનજીશા બરજોરજી એન્જનીઅર, પ્રેસીડેન્ટ, શ્રીલીમોર
મ્યુનીસીપાલિટી.
- ૨૧ શેઠ કામજી આર. દાણુ, પત્ની તથા બાળકો સાથે.
- ૨૨ મહંત શ્રી કૃષ્ણાણુભારતી ગુરુ ગંગાભારતી, ઇનામદાર સિંધપુર
- ૨૩ મી. દ્વારકાનાથ આર. શેઠજી.
- ૨૪ મી. અરદેસર મંચેરજી એરચજી દેસાઈ.
- ૨૫ શેઠ હીનથા આર. એફ. દાણુ.
- ૨૬ શેઠ ગોવિંદદાસ મોહનલાલ.
- ૨૭ મી. જમશેદજી રતનશા ધેવરા.
- ૨૮ મી. રમેશ મનમોહન દેસાઈ.
- ૨૯ મી. મહેરવાનજી આફરજી દેસાઈ.
- ૩૦ મી. જહાંગીરજી બરજોરજી દેસાઈ, ઇનામદાર અને આસામદાર.
- ૩૧ મી. બરજોરજી નાનાભાઈ દેસાઈ, ઇનામદાર અને આસામદાર.
- ૩૨ હાતાર શેઠ વીરજીભાઈ ચેરાજી.
- ૩૩ હાતાર શેઠાણી હીરાસદમો પી. કાટવાળાના પ્રતિનિધિ.
- ૩૪ મી. જી. એમ. સુખે.
- ૩૫ મી. લક્ષ્મીપ્રસાદ શ્રી. જોશી.
- ૩૬ મી. એ. ટી. બારોટ.
- ૩૭ રાવ બહાદુર આર. એન. તાવડે.
- ૩૮ શ્રીમંત વિજયસિંહજી ખાસગીવાસે, વિક્રમચંદ.
- ૩૯ શેઠ દુલસીદાસ કીલાચંદ.
- ૪૦ શેઠ હેટાલાલ કીલાચંદ.
- ૪૧ શેઠ નંદલાલ કીલાચંદ.
- ૪૨ મી. દોષતચંદજી અમીચંદજી પનાલાલ બાણુ (મુબાઈ)
- ૪૩ મી. દલોચંદ વીરચંદ ઓફ (સુરત)

રાજ્યાભિષેક ગ્રંથ

રાજ્યાભિષેક સમારંભ સમાપ્ત થયા પછી આવેલા પોશાકની યાદી

અનુક્રમ સંખ્યા	રાજ્યનું નામ	કઈ તારીખે પોશાક ખાંચે	પોશાકની લીમત રૂપીયા
૧	દલદણ	૨૬-૪-૧૯૩૯	૩૫૧ રોઝડા
૨	સાવંતવાડી	૨૭-૪-૩૯	૫૯૮ પોશાક
૩	જુનાગઢ	"	૫૭૦ "
૪	પેયાપુરમ્	"	૩૦૦ "
૫	કામળ સિનિઅર	"	૨૪૪ "
૬	કામળ જુનિઅર	"	૨૫૩ "
૭	પાલીતાણા	"	૨૨૨ "
૮	સાંદ્વર	"	૧૯૩૬ "
૯	ભટ	"	૧૫૪ "
૧૦	પ્રોલ	૬-૫-૩૯	૨૫૧ રોઝડા
૧૧	લુધાવાડા	૨૬-૭-૩૯	૪૫૫ "
૧૨	ગાલીઅર	૪-૮-૩૯	૨૦૦૦ હાથી માટે ૧૦૦૦ ઘોડા માટે ૩૫૦ પોશાક માટે ૩૧૫ મોતીની માળા ૨૫૭૩ કલગી <u>૩૯૨૨-૮-૦</u>
૧૩	જોધપુર	૧૯-૮-૩૯	૫૦૦૦ રોઝડા

પરિશિષ્ટ ૧૧મું

રાજ્યાભિષેક-રાજ્યાશોભણ પ્રસંગે જે વિદ્વાનોના સહાર કરવામાં આવ્યો હતો એમની યાદી.

- ૧ મણિનાથ બટ્ટરીનાથ શાસ્ત્રી
- ૨ દત્તાત્રય રામચંદ્ર પાંચેમાંવકર
- ૩ એમકારેશ્વર વિદ્યારામ ચર્મા
- ૪ મહાદેવ પ્રભાચંદર જોશી
- ૫ લક્ષ્મીનાથ બટ્ટરીનાથ શાસ્ત્રી
- ૬ નારાયણ જોષાળ જોશી
- ૭ શ્રીધર લક્ષ્મણશાસ્ત્રી પટે
- ૮ વિઠ્ઠલરામ લક્ષ્મણરામ શાસ્ત્રી
- ૯ સાકરલાલ યજ્ઞેશ્વર શાસ્ત્રી
- ૧૦ બાળ શાસ્ત્રી તૈલંગ
- ૧૧ નાનાણુવા મુખેકર
- ૧૨ નરહરિ મહારાજ અક્ષોબકર
- ૧૩ રામરવામી શાસ્ત્રી
- ૧૪ કુંઢીરાજ મણેશ બાપટ દીક્ષિત
- ૧૫ ચિંતામણ શાસ્ત્રી દાતાર
- ૧૬ દિગંબર શાસ્ત્રી નેને
- ૧૭ નર્મદાચંદર મનાસુખરામ શાસ્ત્રી
- ૧૮ જોશલાલ જોશી
- ૧૯ મોહનલાલ શાસ્ત્રી
- ૨૦ દત્તાત્રય વેલણકર
- ૨૧ મહાચંદર દિગંબરરામ શાસ્ત્રી

શાસ્ત્રાભિષેક ગ્રંથ

- ૨૨ જયશંકર છોટાલાલ શાસ્ત્રી
- ૨૩ જગન્નાથ સામવેદી
- ૨૪ ગૌરીશંકર છોટાલાલ શાસ્ત્રી
- ૨૫ જગન્નાથ નારાયણ જોશી
- ૨૬ દિનમણિશંકર શાસ્ત્રી, જ્યોતિષી (ગણદેવી)
- ૨૭ નરહરિ વિષ્ણુ પેંડસે, શાસ્ત્રી
- ૨૮ ગજનન શંકરરાવ પુરાણીક
- ૨૯ કેશવદત્ત લક્ષ્મીદત્ત
- ૩૦ નાગેશ્વર જગમોહન
- ૩૧ નારાયણજીવા માધવજીવા
- ૩૨ ગણપતિજીવા વિદ્યલજીવા
- ૩૩ જાનકીપ્રસાદ મુગધીજીવા
- ૩૪ રાવજી ગોપાળ કકુસકર
- ૩૫ ગોવિંદ રામચંદ્ર તળેગાંવકર
- ૩૬ શીધર ખડેરાવ વૈલ
- ૩૭ હિરાલાલ મિરજાશંકર બદ્દ
- ૩૮ ગોવિંદભદ્ર ગુડબદ્દ
- ૩૯ કુબેર લક્ષ્મણ જોશી
- ૪૦ ચંડિકાપ્રસાદ જગમોહન
- ૪૧ મણિશંકર હરજીવન
- ૪૨ કેશવ પ્રેમાનંદ
- ૪૩ જગન્નાથ રણછોડ
- ૪૪ પારેશ્વર ગિરિધર
- ૪૫ હરિકૃષ્ણ નરસિંહરામ શાસ્ત્રી
- ૪૬ શંકરજીવા વિષ્ણુજીવા પિંજળે

- ૪૭ દિ'કોરકર મહારાજ
- ૪૮ ગજનન છુતા સિદ્ધનાથ ગણપતિ મંદિર
- ૪૯ શંકરજીવા કાવડીજી
- ૫૦ વૃકારામ મહારાજ દાંકાકુઈવાલે
- ૫૧ પરસનલાલ પ્રભાશંકર શુક્લ
- ૫૨ શિવશંકર મગનલાલ સાઓ
- ૫૩ જદુગમ જીવજીરામ સાઓ
- ૫૪ હરિભાઈ પાઠક
- ૫૫ વામન સાઓ પ્રકાશકર
- ૫૬ આપ્પા મુલ્હેરકર
- ૫૭ બંકુ પુર્ણાજી
- ૫૮ અણ્ણા અંતાપુરકર
- ૫૯ ત્રિંબક જોશી અબોણકર
- ૬૦ ગજનન સાઓ ધારકર
- ૬૧ બાપુ શીચે
- ૬૨ જનાર્દન રામચંદ્ર જોશી
- ૬૩ ગોવિંદ ભટ્ટ ચંદ્રાચે
- ૬૪ ગોવિંદ મીધર વેલ (રોકડનાથ)
- ૬૫ ગોવિંદ ભટ્ટ જોગસેકર
- ૬૬ નારાયણ ભટ્ટ હાતાચે
- ૬૭ બાળ ભટ્ટ રાખે
- ૬૮ ચણવંત જોશી
- ૬૯ કાકભટ્ટ તાટકે
- ૭૦ તાખે સાઓ
- ૭૧ મહાદેવ ભટ્ટ કેળકર

શીલ્પાવિષેક ગ્રન્થ

- ૭૨ કેશવ ભટ્ટ કેળકર
- ૭૩ મોર ભટ્ટ કાળે
- ૭૪ ગોવિંદ ભટ્ટ સામક
- ૭૫ મહાદેવ ભટ્ટ કુટે
- ૭૬ મણેશ ભટ્ટ ધાટે
- ૭૭ અણ્ણા શાસ્ત્રી ડોંગરે
- ૭૮ કૃષ્ણ ભટ્ટ સોમણ
- ૭૯ રાજરામ ભટ્ટ વાલવડકર
- ૮૦ રામચંદ્ર ભટ્ટ નારાયણ જોશી
- ૮૧ વ્યંકટેશ શાસ્ત્રી મરાઠે
- ૮૨ કેશવ ભટ્ટ ડોંગરે
- ૮૩ નારાયણ ભટ્ટ સાઠે
- ૮૪ વામન શાસ્ત્રી સાઠે
- ૮૫ ભિડે શાસ્ત્રી
- ૮૬ ગોપીનાથ ગુલન જોળે મથુરા
- ૮૭ મણિચંદ્ર વસંતરામ ઉપાધ્યાય
- ૮૮ દામોદર કૃષ્ણ જોશી નવસારી
- ૮૯ મણિચંદ્ર શાસ્ત્રી પેટલાદ (સરકારી સંસ્કૃત પાઠશાળા)
- ૯૦ મંગાધર ભીકાચાર્ય ઐનાપુરે, પેટલાદ
- ૯૧ મૂળચંદ્ર શાસ્ત્રી, અમરેલી, વૈષ્ણવ મંદિર
- ૯૨ દુર્ગતીરામ કીર્તનકાર ઉપદેશકે, અમરેલી
- ૯૩ સુકેન્દ શાસ્ત્રી લેલે
- ૯૪ વાસુદેવ શાસ્ત્રી કોનકર
- ૯૫ પંડરીનાથ બાળકૃષ્ણ જોશી
- ૯૬ દત્તાત્રય બાળકૃષ્ણ નીચુળકર

- ૬૭ પ્રભાકર વિષ્ણુ ઉપાસની
૬૮ રામચંદ્ર રાવજી પુરાણિક
૬૯ નારાયણજીવા ધોન્ડુજીવા ભોળે
૧૦૦ લક્ષ્મણ ચાલ્સી આચાર્ય
૧૦૧ રાજેશ્વર ભટ્ટ તૈલંગ
૧૦૨ ગોવિંદજીવા પૈલજીકર
૧૦૩ શંકર ઉમાકાંત ભોશી
૧૦૪ નર્મદાશંકર હર્ષિયર ભોશી
૧૦૫ શંકર ભટ્ટ ચૌચે
૧૦૬ શંભુપ્રસાદ લક્ષ્મીશંકર
૧૦૭ અચર્યજીવેદી

પરિશિષ્ટ ૧૨મું

જુદાં જુદાં રાજ્યોના પ્રતિનિધિઓને ‘પરત યોશાક’
આપ્યો તેની વીગત આપનારી યાદી

અનુ. ક્રમ	રાજ્યનું નામ	આપવામાં આવેલો ‘પરત યોશાક’			‘પરત યોશાક’ આપવાના ધારાધોરણનો અપવાદ કસ- વાઈ ઠીકણો
		વલો કિમ્મત	રોકડ	કુલ રૂપીયા	
૧	મહેસુર	૭૨૪-૦-૦	૮૦	૮૦૨-૦-૦	પ્રતિનિધિ મંડ- ળના નેતા સુવ- રાજ હતા.
૨	કનૈર	૬૬૩-૦-૦	૬૮	૭૩૧-૦-૦	
૩	ભોપાળ	૫૬૪-૮-૦	૬૮	૬૬૨-૮-૦	

રાજ્યપ્રતિષ્ઠા અન્ય

અનુ. સંખ્યા	રાજ્યપુત્ર નામ	આપવાનાં આવેલો ‘પરત પોશાક’			‘પરત પોશાક’ આપવાના ધારાધારકનો આપવાદ કર- વાનાં કારણો
		વસ્ત્રો કિમત	રોકડ	કુલ રૂપીઆ	
૪	જયપુર	૩૪૭-૦-૦	૫૬	૪-૩-૦-૦	પ્રતિનિધિ મંડળ- ના નેતા તાજીબી સરદાર હતા.
૫	ખીકાનેર	ખીખા રાજ્યોની સાથે અગ્રસ- પરસ સમજુતી કરીને પોશાક લેવાની પદ્ધતિ રાજ્યે બંધ કરી છે.
૬	હરો	૨૪૩-૮-૦	૬૦	૩૦૩-૮-૦	
૭	દેવાસ	૨૦૦-૮-૦	૧૬	૨૧૬-૮-૦	
	ધુનિઅર				
૮	જામનગર	૧૭૮-૦-૦	૫૦	૨૨૮-૦-૦	
૯	બારનગર	૧૭૫-૦-૦	૪૪	૨૧૯-૦-૦	
૧૦	રાજપીપળા	૧૫૫-૦-૦	૬૦	૨૧૫-૦-૦	
૧૧	ધાંત્રા	૩૦૨-૮-૦	૧૬	૩૧૮-૦-૦	પ્રતિનિધિ મંડળ- ના નેતા તાજીબી સરદાર હતા, અને તેમની સાથે બે અધિકારીઓ હતા.

અનુ સંખ્યા	રામપત્રું નામ	આપવામાં આવેલો 'પરત પોશાક' વસ્ત્રો કિંમત રૂપીઆ	ફેલ્ડ / કુલ રૂપીઆ રૂપીઆ	'પરત પોશાક' આપવાના ધારાધોરણને અપવાદ વાનાં કારણો
૧૨	પોરબંદર	૧૬૫-૮-૦	૮ ૨૦૩-૮-૦	
૧૩	મોરબી	૪૫૦-૮-૦	૪૪ ૪૬૪-૮-૦	પ્રતિનિધિ મંડ- ળના નેતા યુવ- રાજ હતા.
૧૪	ખંભાત	૭૮૧-૮-૦	૭ ૮૫૭-૦-૦	
૧૫	રાધનપુર	૩૧૩-૦-૦	૪૪ ૩૫૭-૦-૦	
૧૬	અલીરાજ- પુર	૪૬૮-૮-૦ ૪૩૦૧-૦-૦	૫૬ ૮૨૪-૮-૦	આશ્રયણો
૧૭	સીતામઢ	૧૬૬-૦-૦	૨૪ ૨૨૦-૦-૦	
૧૮	ધરમપુર	૮૧-૦-૦	૧૫ ૬૬-૦-૦	
૧૯	રાજકોટ	૩૧૬-૦-૦	૧૦ ૩૭૬-૦-૦	
૨૦	છોટાઉદેપુર	...	૫૦૧ ૫૦૧-૦-૦	
૨૧	દેવગઢ	૧૧૮૫-૦-૦	૨૦૪ ૧૩૮૬-૦-૦	ભારીઆ
૨૨	લીમડી	૧૮૬-૦-૦	૧૦૦ ૧૮૬-૦-૦	
૨૩	ભોર	૭૫-૦-૦	૧૬ ૬૧-૦-૦	
૨૪	સંત	૨૮૨-૦-૦	૩૨ ૩૧૪-૦-૦	
૨૫	જાંઘાર	૫૨-૦-૦	૮ ૬૦-૦-૦	
૨૬	સચીન	૬૮-૦-૦	૩૨ ૧૩૦-૦-૦	
૨૭	મુધોળ	૬૪-૦-૦	૮ ૭૨-૮-૦	
૨૮	કાંતા	૨૮૬-૦-૦	૩૨ ૩૧૮-૦-૦	
૨૯	અલ્લકોટ	૨૦૦-૦-૦	૬૮૭ ૮૮૭-૦-૦	

રાજ્યાભિષેક અન્ન

અનુ. સંખ્યા	રાજ્યનું નામ	આપવામાં આવેલો: 'પરત પોશાક'			'પરત પોશાક' આપવાના ધારાધારણને અપવાદ કર- વાના કારણો
		જથ્થો કિલોગ્રામ રૂપીયા	રોકડ	કુલ રૂપીયા રૂપીયા	
૩૦	બાદરવા	...	૧૦૧	૧૦૧-૦-૦	
૩૧	માંડવા	...	૧૦૧	૧૦૧-૦-૦	
૩૨	વઝીરીઆ	...	૧૦૧	૧૦૧-૦-૦	
૩૩	માણાવદર	...	૧૦૧	૧૦૧-૦-૦	
૩૪	લાલ માંડવા	...	૧૮૬	૧૮૬-૦-૦	
૩૫	ત્રાવણકોર રૂપ-૮-૦	૩૬	૨૬૧-૮-૦		

જે પ્રતિનિધિઓ દરબારમાં હાજર ન હતા અથવા તે
રાજ્યાભિષેક સમારંભ પછી આવ્યા હતા તેમને નીચે જણાવ્યા
પ્રમાણે પોશાક આપવામાં આવ્યો હતો :-

અનુ. સંખ્યા	રાજ્યનું નામ	તારીખ	'પરત પોશાક'ની ધીમત
૧	ગદ	૨૮-૪-૧૯૩૬	૬૦ + ૮ રોકડા = ૬૮
૨	સાતવાડા	"	૨૬૬ રોકડા
૩	સાંદર	"	૧૬૮ + ૮૦ રોકડા = ૨૪૮
૪	દક્ષિણ	"	૭૧૬-૮-૦ પોશાક અને આભૂષણો
૫	કામળ (સિનિયર)	"	૨૧૩ + ૧૦ રોકડા = ૨૨૩
૬	કામળ (જુનિયર)	"	૧૪૮ + ૪૨ રોકડા = ૧૯૦
૭	પીઠાપુરમ	"	૧૦૬ + ૫૫ રોકડા = ૧૬૧
૮	પાલીતાણા	"	૭૫ + ૨૮ રોકડા = ૧૦૩
૯	જુનાગઢ	૦	૨૨૨-૮-૦ + ૪૪ રોકડા = ૨૬૬-૮-૦
૧૦	દોલ	૨૬-૭-૩૬	૩૧૨
૧૧	હુણાવડા	"	૧૩૧
૧૨	આલીયર	૪-૮-૩૬	૨૬૬
૧૩	જોધપુર	૧૬-૮-૩૬	૮૦૦

પરિશિષ્ટ ૧૩મું

મુખ્ય માનપત્રોનો મહત્ત્વનો ભાગ

(બધો પાનપત્રોમાં જે ઔપચારિક ભાગ છે તે લગભગ સરખો જ છે. તેમાં શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનાં નામ, ઇલાખ વગેરે લખીને જુદાં જુદાં કાર્યોનો હિસેબ કરીને, રાજ્યાભિષેક, નિમિત્તે અભિનન્દન આપવામાં આવેલાં છે અને અતે માનપત્ર આપનારાઓનાં નામો હોય છે. આ ઔપચારિક ભાગ અતુલતાની ખાતર પરિશિષ્ટમાં લીધો નથી; પણ દરેક માનપત્રનાં વિશિષ્ટ તત્ત્વો લેવામાં આવેલાં છે. આ પદ્ધતિ સ્વીકારવાથી અન્યુ' દળ અતિશય વધારા વિના વધારે માનપત્રોનો સંગ્રહ થઈ શક્યો છે.)

પરિશિષ્ટમાં આવેલાં માનપત્રોની યાદી

અનુ.
સંખ્યા

માનપત્ર આપનાર સંસ્થાનું નામ

- ૧ વડોદરા રાજ્ય પ્રજામંડળ
- ૨ વડોદરા રાજ્ય ધારાસભા
- ૩ વડોદરા સહેર મુખરાઈ
- ૪ વડોદરા મહાજન તથા પ્રજાજન.
- ૫ વડોદરા પ્રાંત પંચાયત
- ૬ વડોદરા રાજ્ય ઔસરયાઓ
- ૭ વડોદરા સાહિત્ય સભા
- ૮ સહવિચારણી સભા ૧૪
- ૯ કોરો તરફથી
- ૧૦ ધી અનુમાને ઇસ્લામ

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

- ૧૧ વડોદરા રાજ્ય મુસ્લિમ કોન્ફરન્સ
- ૧૨ વડોદરા રાજ્યની પારસી અંગ્રુમન
- ૧૩ વડોદરા રાજ્ય અત્યજ સમાજ
- ૧૪ વડોદરાની રોમન કેથોલિક પ્રજા
- ૧૫ વડોદરાના મેથોડીસ્ટ ખ્રીસ્તીઓ
- ૧૬ આયકુમાર મહાસબા વડોદરા અને તેની સંસ્થાઓ
- ૧૭ અન્યોન્ય સહાયકારી મંડળી લિમિટેડ
- ૧૮ એલેમ્પ્લિક કેમિકલ વર્ક્સ કંપની લિમિટેડ
- ૧૯ શ્રીસયાજીસહકાર સંઘ
- ૨૦ ધી ફેડરેશન ઓફ જરોડા સ્ટેટ મિલ્સ ઓંડ ઇન્ડસ્ટ્રીઝ
- ૨૧ હિંદ વિજય જીમખાના
- ૨૨ મહેસાણા સુધરાઈ તરફથી
- ૨૩ મહેસાણા પ્રાંત પંચાયત
- ૨૪ નવસારી સુધરાઈ
- ૨૫ નવસારી પ્રાંત પંચાયત
- ૨૬ અમરેલી સુધરાઈ
- ૨૭ અમરેલી પ્રાંત પંચાયત
- ૨૮ એાખા મંડળ પ્રાંત પંચાયત
- ૨૯ શ્રીમતી નાથીબાઈ દામોદર ઠાકરસી ઇન્ડિયન વિમેન્સ યુનિવર્સિટી મુંબઈ.
- ૩૦ ડેક્કન એન્ડુકેશન સોસાયટી, પૂના.
- ૩૧ ડેક્કન જીમખાના પૂના.
- ૩૨ મંચસંપાદક ને મંચપ્રકાશક મંડળી, મુંબઈ
- ૩૩ મહારાષ્ટ્ર સાહિત્ય પરિષદ
- ૩૪ ભારતીય મરાઠી શિક્ષણ પરિષદ

વડોદરા રાજ્ય પ્રજા મંડળ તરફથી

ત્રીમંત સરકાર ગાયકવાડ સેનાખાસખેલ સમશેર બહાદુર
મહારાજ સાહેબ પ્રતાપસિંહરાવ, એમની સેવામાં,
પ્રજાવત્સલ રાજેન્દ્ર,

આપશ્રીના રાજ્યારોહણના મંગલિક પ્રસંગે ‘ વડોદરા રાજ્ય
પ્રજામંડળ ’ તરફથી પ્રેમપૂર્વક અંતરનાં અભિનન્દન આપતાં અમને
ધણી આનન્દ થાય છે.

અપાર ઐશ્વર્ય સાથે આપશ્રીને આપના વડીલો તરફથી
ઉત્તમ પ્રગતિમાન અને જ્વલંત કીર્તિનો વારસો મળ્યો છે. કેટલાં
એ વારસોના સતત પ્રયાસોથી વડોદરા રાજ્યમાં પ્રતિબાતી જમાવટ
થઈ છે. રાજા અને પ્રજાના સુમેળથી, આજ સુધી વડોદરા હિંદના
દેશી રાજ્યોમાં પ્રથમ પદની ખ્યાતિ પામ્યું છે.

આ ખ્યાતિમાં ઉમેરો કરવાની ઇચ્છાએ અને પ્રજાઉત્કર્ષ
ધ્યાનમાં રાખી, રાજ્યાધિકાર હાથમાં લેતાંજ આપશ્રીએ રાજ્યની
એકુત પ્રજાના હિતાર્થે રાહતો કરમાવી છે. અને પંચાયતોનાં કામ
સરળ અને તે માટે દેણગીઓનો પુનઃ વિચાર કર્યો છે. અને
કેટલીક પંચાયતોનું સુકાન પ્રજાજનોના હાથમાં સોંપ્યું છે. આ
માટે ‘ વડોદરા રાજ્ય પ્રજામંડળ ’ અને સમસ્ત પ્રજા આપશ્રીનો
અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માને છે.

પ્રગતિશીલ રાજ્યના આપશ્રી ઉદય પામતા રાજા છે. પ્રજાનો
અવાજ મંજુર થાય અને, અને પ્રજા રાજ્યકારોનારમાં નિકટ
સંબંધમાં આવે અને ધરાઈ આપશ્રીએ હાથમાં ધારાસભાનો વિસ્તાર
કરી એક સચિવ અને એ ‘ સદસ્ય ’ મંત્રીઓની નીમણૂક કરી.

કેટલાક રાજ્યકારોનારમાં તેમને જાણીતા અને મેળા કરવા આપશ્રીએ પ્રજા જોગો સદેશો પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. દેશ અને પ્રજાના વાતાવરણથી આપ પૂર્ણ વાકેફ છો. પ્રજાની અંતરિચ્છા આપશ્રીની છત્રછાયા નીચે- 'જવાબદાર રાજતંત્ર' મેળવવાની છે. આપશ્રીને એ રોશન છે જ. પ્રજા પ્રત્યેનો પ્રેમ પણ આપશ્રીને હૈયે પૂર્ણ વસેલો છે. પ્રજાની અંતરની રાજકીય અભિલાષાઓ બધીએ પૂર્ણ કરી, હિંદનાં દેશી રાજ્યોમાં વડોદરાની અમમ પંક્તિ સાચવી રાખવા આપશ્રીના હૃદયના મનોરથો પણ છે.

આપશ્રીના હૃદયના આ મનોરથો પ્રજા દુરતમાં પુરા કરે, અને આપશ્રીને અને રાજકુટુંબને પરમાત્મા સદાનુ આરોગ્ય અને દીર્ઘાયુ બક્ષે, અને વડોદરા રાજ્યની હાલની કીર્તિમાં, આપશ્રીના જવલંત રાજ્યકારોનાર અને ઉદાર પ્રજાપરિપાલનથી હજારો મણો વધારો થાય એવી શુભેચ્છા રાખે અને વિરમીએ છીએ.

અમે છીએ

આપશ્રીના નમ્રસેવકો,

પ્રમુખ, વડોદરા રાજ્ય પ્રજામંડળ, અને સભ્યો

* * *

વડોદરા રાજ્ય ધારાસભા તરફથી

.....

.....

આપશ્રીનો ભાષ્યોદય અસાધારણ અને અનેરા પ્રકારનો છે. આપશ્રીને પ્રાતઃસ્મરણીય કે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજ સાહેબને! ૫મ વારસો મળ્યો છે. તેઓશ્રીની ૬૦ વર્ષની "સયાજી

સુઝની " જવલંત કારકીદો પ્રજાને, રાજ્યને, હિંદને અને સમગ્ર વિશ્વને જાણીતી છે. સમગ્ર હિંદુસ્થાનનાં રાજ્યો પૈકી એક સારામાં સારું, નમુનેદાર અને પ્રગતિમાન રાજ્ય આપત્રીના હાથમાં તેઓથી સોંપતા ગયા છે અને તેથી આપત્રીની બાવિધ્યની જવાબદારીઓ પણ વધી છે.

આખા હિંદ બરમાં પ્રજામાં જે જાગૃત આવી છે તેના પરિણામે સિદ્ધીરા હિંદની જેમ દેશી રાજ્યોમાં જવાબદાર રાજ્ય તંત્ર મળવા માટે ચળવળો ચાલુ થઈ ગઈ છે. આથી પ્રજાનું અંતિમ ધ્યેય ધ્યાનમાં રાખી આપત્રીએ દુરદેશીપણાથી સુધારા સમિતિની બલામણો મંજૂર રાખી પ્રજાની મહત્વાકાંક્ષાઓ સંતોષવાના શુભ પ્રયાસો શરૂ કરી દીધા છે, તે માટે આપત્રીને ધન્યવાદ ધટે છે.

પ્રજાનું સુખ એ રાજ્યનું અંતિમ ધ્યેય છે. પ્રજાના અવાજનું હર હંમેશા પ્રતિબિંબ રાજ્યવહિવટમાં રહે તો પ્રજાસુખ નિકટ રીતે સુધાય છે. પ્રજા માટે, પ્રજા તરફથી અને પ્રજા મારફતે રાજ્ય વહિવટ ચાલવો જોઈએ. આ સૂત્ર છે. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે પોતાનાં બાપણોમાં મહત્ત્વ કરેલું હતું. આપત્રીના હાથમાં રાજ્યની ધુરા આવતાં વારજ આપત્રીના પ્રજા તરફના પ્રથમ ' સંદેશમાં ' આપત્રીએ ' રાજ્યના પ્રથમ સેવક ' તરીકે આપને ગણાવ્યા તે વાત ઉપલા સૂત્રની પાઠપૂર્તિ છે. ધારાસભા એ રાજ્યવહિવટમાં પ્રજા અવાજ પહોંચાડવાનું મુખ્ય સાધન છે અને તે કારણે જ્યાં જળવાન ધારાસભા ત્યાં ઉત્તમ પંક્તિતો રાજ્યવહિવટ એ સૂત્ર સ્વરાજ્ય (Democracy) ના અંતિમ સીમાચિહ્ન તરીકે આજ સુધી સ્વીકારાયેલું છે.

આ સંસ્થા રૂપ વરસની ઉમરની છે. રાજ્યની કાષ્ટ પશુ જાણવા જોગ પ્રગતિ વગરની સંસ્થા હોય તો તે આજ છે. આ સંસ્થામાં પ્રાણ પૂરવાના પ્રયત્નોનું પ્રથમ પગથીયું આપત્રીના હસ્તે આપત્રીએ ધારાસભા હક્ક વિસ્તારસમિતિ ની બલામણે સ્વીકારવાનું આપત્રીના સંદેશમાં જણાવ્યું ત્યારથી મડાયું છે કાષ્ટ પશુ વસ્તુનું અતિમ લક્ષ્યજિંદુ હોય છે. ધારાસભાનું અતિમ ધ્યેય જવાબદાર રાજ્ય કારોબાર છે, એમ રાજનીતિ (Politics) અને રાજનીતિનું પુરુષો કહે છે. આપત્રીના વડપણ અને છત્ર હેઠળ સાર્વભૌમ સત્તાની ખોળાધરીઓને આડે આવે નહિ એવી રીતે આ ધારાસભાને રાજ્યકારોબાર જવાબદાર થાય અને તે માટે સત્વર પગલા લેવાય એમ આ ધારાસભા આપત્રીને વિનંતિ કરે છે.

* * *

વહોદરા શહેર મુધરાઈ તરફથી

રાજ્યની લગભગ હાથ લિપર ધરતા પ્રથમ દિનેજ આપ શ્રીમંત તરફથી બહાર પડેલા વાતસંસ્થાઓ સંદેશાથી તથા એક કરોડ રૂપિયાની ઉદાર દેણગીર્યા પ્રજા તરફની આપ શ્રીમંતની ઉઠી લાગણીની પ્રતીતિ અમોને આ અગાઉ અચૂક ઘણ ચૂકી છે. તે ઉપરથી આપ શ્રીમંતને રાજ્યવેહીવટ લોક કલ્યાણકારી અવસ્થાની વગેરે એ માટે કાને રચાત નથી.

પરદેશપર્વટન તેમજ પ્રલેક ખીતાની પ્રત્યક્ષ અનુભવના પ્રતાપે જાહેર આરોગ્ય તથા જનસુખાકારી પ્રતિ આપ શ્રીમંતનું

લક્ષ સ્વાભાવિકપણે વિશેષ રહે છે, એ જોધ જાણીને અમોને ખારે હપ્ત થાય છે.

પાટનગરની આપ શ્રીમંતની આ સુધરાઈએ એસ્કાઈટની સડકો, વિજ્ઞાનિક રોશની, જળગાળવાહિની, પાણીનો પુરવઠો, બાગબગીચા, ઝાડ ઉછેર, શીત જવર લડત અને રમત ગમતનાં કેન્દ્રો વગેરે અનેક પ્રગલ્હિતની પ્રવૃત્તિઓ હાથ ધરીને લગભગ પૂર્ણ કરી છે. છતાં હજી ઘણું કરવાનું બાકી રહે છે, તેનું અમોને સંપૂર્ણ માન છે.

પ્રજાની મજદૂરના પ્રમાણમાં કરભારણ નખાઈ ચૂક્યું છે, તેથી તેમજ શ્રીમંત સરકારની સહાનુભૂતિ વડે આ સુધરાઈ સુંદર પ્રગતિ અને પ્રવૃત્તિ સાધી શકી છે, પરંતુ વેપાર ઉદ્યોગ તેમજ શરાદીના અભાવે વધુ વેગવાન પ્રગતિ કરવાનું મુશ્કેલ છે. છતાં પણ પાટનગરની આબાદી અર્થે શક્ય તેટલું સર્વ આ સુધરાઈ કરે છે અને કરશે તેની અમો આપ શ્રીમંતને આ માંગલિક પ્રસંગે સંપૂર્ણ ખાત્રી આપીએ છીએ.

આપ શ્રીમંતની પાટનગરની આ સુધરાઈને ચુંટણીના પ્રયુખનો હક્ક હજી હાલમાં જ પ્રાપ્ત થયો છે. તેની સાથે જરૂરી અધિકારની ભેટ સાથે આ સુધરાઈનો કારોબાર નિઃશંકપણે વધુ સંગીન જતી રહેશે. આપ શ્રીમંતની મીઠી નજર, સહાનુભૂતિ અને દોરવણીની અમો અવશ્ય અપેક્ષા રાખીએ છીએ.

ઉચ્ચ કેળવણી, આયુર્વેદ, વ્યવહારકુશળતા, ઉદાર રાજ્યનીતિ, પ્રગલ્હ્યાણુચિંતન વગેરે ઉત્તમ ગુણો વડે આપ શ્રીમંતનો રાજ્ય કારોબાર યશસ્વી અને આદર્શ અવશ્ય નિવડશે એવી અમારી સંપૂર્ણ ખાત્રી છે.

વડોદરા મહાજન તથા પ્રજાજન તરફથી

આપ શ્રીમંતે રાજ્યધુરા ધારણ કરતાંજ આપની ઉદારતા અને પ્રજા કલ્યાણની ભાવનાની પ્રતીતિ કરનારા ઉદારો સંભળાવ્યા તેથી અમને ધણો જ આનંદ થાય છે. અને તે આપની ભાવના પૂર્ણ થાય એવી ઉત્કંઠા રાખીએ છીએ.

આપ શ્રીમંતે આપના રાજ્યશાસનમાં પ્રજા કલ્યાણના અનેક કાર્યો કરી એક મહાન આદર્શ રાજવી તરીકે પ્રજાપ્રીતિ સંપાદન કરી પ્રજાની કાયમની આપની ઝલ્લુ બનાવશે એવો અમોને ભરોસો છે.

આપ શ્રીમંતની છત્રછાયા નીચે અમો અમારી સામાજિક નૈતિક, ધાર્મિક, આર્થિક અને રાજકીય ઉન્નતિ સાધવા માગ્યછાળી થઈએ એવી અમારી અભિલાષા છે.

રાજ્યમાં વ્યાપાર ઉદ્યોગની ખીલવણીમાં નડતી નાના પ્રકારની અનેક અડચણો આપના શીતળ કૃપા છત્ર નીચે દૂર થઈ વેપાર ધંધાની દિવસે દિવસે અભિવૃદ્ધિ થાય અને વેપારી વર્ગને ભેદરહિત અનુકૂળતા અને સવલતો તથા પ્રોત્સાહન હંમેશાં મળતાં રહેશે એવો અમારો રૂઢ વિશ્વાસ છે.

આપ શ્રીમંતનો વ્યાયામનો અને રમતમસતનો શોખ પ્રશંસનીય છે, પ્રજાને સચકત બેવા આપ ઉત્સુક છો, તેથી શારીરિક શિક્ષણને વધુને વધુ ઉત્તેજન ખાત્રીથી મળશે એવી અમે છેલ્લે ઉમેદ છે.

વડોદરા પ્રાંત પંચાયત તરફથી

અત્યાર મુખી રાજ્યની પ્રજાને રથાનિક સ્વરાજ્યની તાલીમ મળે તે અર્થે મહામ મહારાજ સાહેબે જે પ્રશ્નાલિકા પ્રચલિત કરી પ્રજાને આગળ લાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે તેવાજ બદલે તેથીએ વિશેષ પ્રયત્ન આપ શ્રીમંતની કારકીર્દી દરમ્યાન થશે, અને પ્રજાને પડતી મુસીબતો રથાનિક પંચાયતો દ્વારા દૂર કરવામાં આપથી પૂરતી સહાનુભૂતિ રાખશોજ એવી અદા છે.

આપશ્રીના રાજ અમલ દરમ્યાન પણ પ્રજાકલ્યાણનાં અનેક કામો માટે આપ શ્રીમંતે અધ્યાગ પરિશ્રમ વેદીને તે પાર પાડવા પ્રયત્નો કરવા માંડ્યા છે, અને હજુ પણ મહામ મહારાજ સાહેબની માફક પ્રજાનાં દુઃખે દુઃખી થઈને દૂર કરવા તૈયાર રહેશે એવી આશા સેવીએ છીએ.

આપશ્રીના રાજ્ય કારકીર્દીના અમલ દરમ્યાન આ પંચાયતની હજુએ વધારે ખીલવણી થાઓ, અને પ્રજા હાલના કરતાં વધારે રાજકારોબારમાં લાગ લેતી થાય એમ ઇચ્છી, આ શુભ પ્રસંગે આપ શ્રીમંતને અભિનંદન અર્પતા, આપ શ્રીમંત તથા અખિલ રાજકુટુંબને પરમકૃપાળુ પરમાત્મા દીર્ઘાયુ અર્થે એવી અમો સર્વની અંતઃકરણપૂર્વક પ્રાર્થના છે.

વડોદરા રાજ્યની શ્રીસંસ્થાઓ તરફથી

૧

૨. વડોદરા રાજ્યની અનેક શુભ પ્રવૃત્તિઓમાં શ્રીઓની ઉન્નતિ વિષેની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ સર્વથી મોખરે મુકી રહ્યાં એમ છે. હિંદુસ્થાનને અનેક પ્રકારના માર્ગદર્શન કરાવનાર વડોદરા, શ્રીઉપયોગી કાયદાઓ, શ્રીકેળવણી અને શ્રીના હક સંબંધમાં પણ માર્ગદર્શક છે એ કોઈથી વિસરાય એમ નથી.

૩. આપ શ્રીમંતનો છેલ્લા દસ વર્ષનો રાજ્યકારોબારનો અનુભવ ખાતરી કરી આપે છે કે આપને હૃદયે 'ઓળટિનું' હિત વસેલું છે અને તેની ઉન્નતિના પ્રયત્નો પ્રબળ વેગથી ચાલુ રહેવાના છે. ગાદીએ બિરાજી બહુજી કુંકા સમયમાં આપ શ્રીમંતે ખેડુતવર્મને ઝડપથી આપેલી કાયમની રાહતો, રાજ્યધારણના મુદ્દારા વિષે આપ શ્રીમંતે માગેલી પ્રબળતાની સૂચનાઓ અને રાજ્યમાં બેકારી ટાળવા આપે લેવા ખાડેલાં પગલાં એટલાં સૂચક, અદ્વાપેરક અને પ્રગતિમાન છે કે આપ શ્રીમંતની શીળી છત્ર છાયા નીચે વસતી સમગ્ર પ્રજા પોતાને બાબચાણી માને છે.

૪. આપ શ્રીમંતની વિખ્યાત અને આદર્શ ખેલદિલી (sportsmanship), જલ્દીથી વ્યાપારપ્રિયતા, અને સદ્ગત મહાન વડીલ પ્રત્યેનો આકર્ષક પૂજ્યભાવ આપ શ્રીમંતને સન્માર્જેન દોરી રહ્યાં છે, અને આપ શ્રીમંતના સુકાનીપણા નીચે વડોદરા રાજ્યની પ્રજાનું બાવી ઉજ્જવળ એવી ખાત્રી આપી રહ્યાં છે.

૫. આપ આદર્શ ગૃહિણી અને માતા છો, ‘આપનું’ નેતૃત્વ અમને મળ્યાજી દરેકો એવી અમે અમને બાળ્યશાળી માનીએ છીએ. આપશ્રીના ઉત્તેજનથી ઓસમાજ અને ઓછવન વધારે અને વધારે ઉપયોગી, ઉદ્યોગી અને રાષ્ટ્રધક્તરમાં અગ્રણી બનશે એવી અમારી ખાતો છે. આપની કલાપ્રિયતા, રમત મમતમાં રસ સેવાની વૃત્તિ, ગૃહઉદ્યોગો તરફની રુચિ, આખા વડોદરાની ઓ જગતને, ઉદ્યોગ, કલા અને આરોગ્ય સંપાદન તરફ સતત અભિ-મુખ રાખ્યાજી દરેકો એમ અમે ખુશીએ છીએ.

૬. ઓસમાન, ઓસમાનતા અને ઓહિતની ચાલી આવેલી વડોદરા રાજ્યની પ્રજાધિકા આપ શ્રોમંતની દોરવણી નીચે વધારે અને વધારે સંગીન અને યશસ્વી બનશે એવી થકા ઉત્પન્ન કરનાર આપ રાજવંષીને અમે વડોદરા રાજ્યની સમસ્ત ઓએ રાજ્યાધિપતેના બબ પ્રસંગે અભિનંદન આપવાની રજા લઇએ છીએ.

.....

* * *

વડોદરા સાહિત્ય સભા તરફથી

.....

.....

શ્રોમંત મહારાજ સાહેબ,

આપશ્રીને! રાજવંશ વિદ્યાપ્રેમી છે, અને વિદ્યાખ્યાસંમ એ આપના રાજકુળની જવંશત પ્રજાધિકા છે.

આપના રાજ્યમાં પ્રાચીન મુર્તર સાહિત્યના બંડારો છે,

‘સાહિત્ય’ના વિષેક અન્ય

ગુજરાત સાહિત્ય સંવાદોર્થનાં ‘ધામ છે, ‘અને આપના યશસ્વી પિતામહે સાહિત્યની અને ‘આસ કરીને ગુજરાત સાહિત્યનો ઈરેલી જવલંત ઉપાસનાના આપ શ્રીમંત સાક્ષો છો એજ જવલંત પ્રજાલિકાના આલક તરીકે ‘આપ શ્રીમંતને નિહાળતાં ‘સદુને અત્યંત હર્ષ અને આનંદ થાય છે.

સાહિત્ય એ ‘માત્ર શાખની વસ્તુ ‘નથી સાહિત્ય જીવનનું પ્રતિબિંબ છે. પ્રજાનો એ અક્ષર દેહે છે.

આપ શ્રીમંત દ્વારા વડોદરાની સાહિત્ય પ્રવૃત્તિ વધારે અને વધારે કુલશે, કળશે એવી સદુની આશા સાર્થક માથ એવી આપે પ્રતીતિ કરાવી આપી છે.

સાહિત્યની પ્રવૃત્તિ, આપની મીઠી, દૃષ્ટિ નીચે રવજી, સામર્થ્યવાન અને ઓજસ્વી જનવાની છે એવી સંપૂર્ણ આશા સેવતી વડોદરા સાહિત્ય સભા, આજના અનુપમ પ્રસંગે આપ શ્રીમંતને દીર્ઘ, યશસ્વી અને ‘સાહિત્યઉપયોગી જીવન કૃષ્ણી આપને અભિનંદન આપવાની નમ્ર રજા ક્ષે છે.

.....

* * *

.. ..

સહનિવારણી સભા તરફથી

પ્રજા તરફ વાત્સલ્ય, કલાવિષ્ણુની ગુણવૃદ્ધિ, સાહિત્ય તરફ એવિશ્યા એમ ગુણિજન પ્રવૃત્તિ ઉદારતા આદિ વડોદરાની સિદ્ધા સને આજ સુધી મોટી કૃતિઓ મળ્યા છે. ઉદારતા આદિ વડોદરાની રાજ્યશાસકો દ્વારા આપને પ્રત્યક્ષ અનુભવ

લીધો છે ને પ્રજાની સાથે એકરસ થઈ લોકરિયતિ નિહાળી છે, આથી આપની કારકીર્દિ વધુ ઉજ્જવલ થાય એવી સહવિચારણી સમાની આશા છે.

સાહિત્ય ને કલાનું વડોદરા રાજ્ય સંગમસ્થાન થઈ રહ્યું છે. શ્રી સયાજી સાહિય માળા, બાલ જ્ઞાનમાળા, ને પ્રાચ્ય વિદ્યામાળા એ નામથી પ્રસિદ્ધ થતી જુદી જુદી માળામાં સાહિત્યમાં અભિમાન લેવા લાયક કેટલાય મૂલ્યવાન ગ્રંથો પ્રસિદ્ધ થાય છે. આ માળા સિવાય અન્યત્ર પ્રસિદ્ધ થનાર બીજાં પુસ્તકોને પણ શ્રીમંત સરકાર તરફથી ઉત્તેજન મળે છે. સાહિત્યનો ને તેમાંથી ખાસ કરીને ગુજરાતી ને મરાઠી સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ સારૂ શ્રીમંત સરકારે આપેલ ઉત્તેજન બદલ અહાંવિચારિણી સભાને અભિમાન થાય છે. સહવિચારિણી સભાને આજસુધી મળેલ સહાય બદલ અમે આપના સદૈવ ઋણી છીએ.

આપના ઊજવણ રાજમાં આ કલાનો અધિકને અધિક
ઉત્કર્ષ થાવ ને આ કલાના પોષક ને મદદકર્તા આપને ઓમ ત
સો. મહારાણી સાહેબને પરમેશ્વર દીર્ઘાયુષ્ય ને આરોગ્ય આપી
ત્રેભવ સંપન્ન કરો. એવી સહવિચારણી સમાની પરમેશ્વરને
પ્રાર્થના. છે.

કાકેરો વરદથી. ૫૫

આપણો મોત, શીખડુડું અને શીખડું-પ્રત્યે, અમારા વડીલો.
 રાંભાસને પુણીથી વડાદારી. અને મિત્રોના સંબંધ. ધરવતા
 અને મિત્રો. શેષુસ. પ્રમદિના નિર્માણ પ્રજ્ઞાથી અને વડાદારી.
 કાકેરો શીખડું. ૫૫

આપ શ્રીમંતના રાજ્ય પ્રત્યેની અમારી શુભનિષ્ઠા અને સેવા પ્રત્યેક સિંહાસનાધીશ્વર સાથે પ્રેમપૂર્વક દરેક સમયે બતાવેલી છે અને તે ચાલુ જ છે.

આપ શ્રીમંતના રાજર્ષિ પિતામહે અમારામાં અને પ્રજામાં મૂર્તિમંત જીવન લાવવા અને રૂઢિબદ્ધ જીવનમાં ફેરફાર : કરી નવીન જમાનાને બંધબેસતું જીવન જીવવા અને વ્યક્તિત્વવાતંત્ર્ય ખીલવવા જે ભાવના પ્રકટાવી તેવી જ ચાલુ રહેશે એવી અમેને આશા છે.

મુશુકગિરી બંદોબસ્ત વખતે અમારી સાથેના ઠાકોરા એજન્સી કુદમત તળે ગયેલા. તેઓ નજીકના અસ્થ સમયમાં પુનઃ આપ શ્રીમંતની હાજરછાયા તળે આવશે તે વખતે અમારો હરજમે તેઓની હરોળમાં અબાધિત હતો તેવા જ રહેલો છે જ એવી અમારી સંપૂર્ણ ખાત્રી થઈ છે.

રાજકારણોને આપ શ્રીમંતનો ઊંડો અભ્યાસ અમારામાં ઉત્તરોત્તર જગૃતિ લાવશે અને રાજ્યકારોનાર દિવસોતર પ્રજાને સામેલ કરવાના ખ્યેવના હેતુ પાર પાડવા માટે જે સંગીન 'પ્રવૃત્તિ' થશે તે વખતે અને સમવાયતંત્ર વખતે પણ અમે રાજકારોનારમાં સંપૂર્ણ અને સક્રિય બાગીદાર બનતાં અમારા અને અમારા સંસ્થાના હક્ક હિતનું સુરક્ષિતપણું છે, એવી અમારી ખાત્રી છે.

આપ શ્રીમંતે ઉચ્ચ કેળવણી અને તાલીમ લીધેલી છે. આપ શ્રીમંત મુવરાજપદે હતા ત્યારે નાનામાં નાના અમલદારથી કર્મસચિવ સુધીના ઠામોનો અનુભવ મેળવેલો છે, તેમજ કે. પુણ્ય સ્લોક શ્રીમંતના સદ્ગુણો આપનામાં શણે શણે પ્રતીત થાય છે. એવા પ્રતાપી મહારાજ અમે મેળાવવા બાંચસાલી થયા છીએ.

પ્રથમ આપ શ્રીમંતને તમા અન્ય કુટુંબને સુખી દીધાંયુ બધે,

આપના સુખારક હરતે લોકોપકારક કૃત્યો યાવ અને આપ શ્રીમં-
તની કીર્તિ દિગંતમા ફેલાય અને અગો સરેશાનિક ઠાકેરો સાથે
મિત્રતા અને પ્રેમ જળવાય એવી જગન્નિર્પતા પ્રતિ નમ્ર પ્રાર્થના
સાથે વિરમીએ છીએ.

* * *

ધી અંબુમાને ઈસ્લામ તરફથી

હિંદુસ્તાનના રાજ્યોમાં અજોડ એવા એક આદર્શ રાજવી
હાથે આપનું બાળપણ ઘડાયું છે. આપ શ્રીમંતની બાળપણથી લઈ
અત્યાર સુધીની અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ અમે રસપૂર્વક જોતા
આવ્યા છીએ. મદોની અને મેદાની રમતોમાં આપશ્રી આમળ
પડતો ભાગ લઈ ખ્યાતિ પામ્યા છો. રાજ્યના દરેક ખાતાઓમાં
કામ કરી એક આદર્શ રાજવીને જોઈતી સર્વ લાયકાત આપે
મેળવી છે. અમેને ખાતરી છે કે મમે તેવા સંયોગોમાં વધુ આપશ્રી
રાજ્યની લગામ બાંહેધીપૂર્વક સંભાળવા એથી. સક્ષિતેશાન બન્ય છે.

હુજુરથી, અમારી આ સરેશા શહેરના ઈસ્લામીઓમાં
ખાઈબારો ફેળવી ધાર્મિક મતભેદોને હજવા કરવાના પ્રયત્નો વધોથી
કરી રહી છે. તેમજ શહેરની સુસ્લીમ વકફ મિલકતો ઉપર નજર
રાખી તેમના રક્ષણનું કામ કરે છે. તેના આ કાર્યમાં શ્રીમંત
સરકારની પુરી સહાયતા મળશે એવી અમારી તમજા છે.

વડોદરા શહેરના ઈસ્લામીઓનો મોટો લાભ મરીનવર્ગનો છે.
તેમની પ્રશ્નિ અર્થે ઉદાર મદદ તથા રાજ વહિવટમાં યોગ્ય રચાન
આપશ્રીની જનહાયા નીચે અજોડ એવા અચને દદ વિશ્વાસ છે.

• 'વડોદરા સભ્ય સુસ્થિત ડૉન્ડરેન્સ તરફથી

અમે મુસ્લીમો ગાયકવાડ સરકાર સાથે શરૂઆતથી જ વફાદારીભર્યો ગાઢો સંબંધ ધરાવતા આખ્યા છીએ. એ સંબંધ કાયમ અને કાયમ રહે એવી અમે ખુદાવંત કરીમ પાસે પ્રાર્થના કરી અમારી આપ શીમંત પ્રત્યેની વફાદારીની લાગણીઓ આ તકે જાહેર કરીએ છીએ.

શ્રીમતની જનજાયા નીચે અમે રાજ્યના, મુસ્લિમો પોતાની તવરકી કરવા તથા લંબુમતી તરીકે રક્ષણ મેળવવા મુસ્લિમ કોન્ફરન્સ મારફતે સંઘઠિત થઈ પ્રયત્નશીલ છીએ. મુસ્લિમ પ્રજા આજે સર્વ જાગૃતોમાં પછાત પડી ગઈ છે, એથી તેને આગળ લાવવા આપ શ્રીમતની ઉદાર મદદ મળશે તથા સરકાર નોકરીઓ તથા રથાનિક સ્વરાજ્યની દરેક સંસ્થાઓ તથા ધારાસભા વગેરેમાં તેમને પુરતું પ્રતિનિધિત્વ આપવામાં આવશે, એવો અમેને દૃઢ વિશ્વાસ છે.

वदोदर राज्यनी, पारसी, अंगुमत तरेथी

॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥
 श्री १०८ गणेश स्तोत्रम् ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥
 ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥

માન અને જોખમ-જરેલા-જોડાંઓ ઉપર પણ નીમતાં. એ ધોરણ ચાલુ રાખી આપ શ્રીમંત પણ એવી જ મહેરબાની આપની પારખી પ્રજા પ્રત્યે બતાવતા રહી અમને ઉપકૃત કરશે એવી અમારી ખાત્રી છે.

વડોદરા રાજ્ય અંત્યજ સમાજ તરફથી

न्यायभूतिं नरेन्द्र !

આપશ્રોતા ધર્મધુરંધર, વિશ્વવિખ્યાત કે. પિતામહ શ્રોત ત
મહારાજ સાહેબ સર સુયાજીરાવ જાયકવાડ એએઆઈએ હિંદુ
સંમાજના એએ. અંગની મલીનતા દૂર કરવા અને એએને સંપૂર્ણ
માનવ બનાવવા અશ્રમિત પ્રયાસ આદર્યા હતા. તેવો જ પરિશ્રમ
એએ ગરીબ પ્રજા માટે આદરી સંપૂર્ણ માનવ હકકો બક્ષી કે.
પિતામહની મહત્ત્વાકાંક્ષા પરિપૂર્ણ કરશે એવી હિમેદ રાખીએ છીએ
પ્રજાપિય પ્રતિપાલ ।

આપ શ્રીમંતને રાજ્યધુરા પ્રાપ્ત થતાં જ એક કરોડ રૂપિયાની
મુજબતનાથી બાંહેધાર સંખ્યાવત, રૂપિયા એકવીસ લાખથી
મહાવધુ મહેસુલનાં કાયમી રાહત, ધારાસભા વિસ્તૃત-કરી અને
અવાજ રજુ કરવા આપેલી સમગ્ર વિગેરે કાર્યો આપકીની હિદાય
આવનાતાં પ્રતીક છે. મુજબતનાનાં આવાજ હિદાય પગલાં વધી
પ્રમાણ અંતરનાદને શાન્ત કરશે. એમ પ્રજાપ્રેમી હંમેશ પ્રાર્થે છે.
અને આવી હિદાયતીની દાખલમાંથી રાજ્યની અસ્થિતિ-અવિરલ નિયત
નહીં રહે. એમ આપનાં માર્ગ કલ્પના રીતે છે. ૨૦. ૧૧. ૧૯૫૪
૧. ૧૨. ૧૯૫૪. ૨૨. ૨૩. ૨૪. ૨૫. ૨૬. ૨૭. ૨૮. ૨૯. ૩૦. ૩૧. ૩૨. ૩૩. ૩૪. ૩૫. ૩૬. ૩૭. ૩૮. ૩૯. ૪૦. ૪૧. ૪૨. ૪૩. ૪૪. ૪૫. ૪૬. ૪૭. ૪૮. ૪૯. ૫૦. ૫૧. ૫૨. ૫૩. ૫૪. ૫૫. ૫૬. ૫૭. ૫૮. ૫૯. ૬૦. ૬૧. ૬૨. ૬૩. ૬૪. ૬૫. ૬૬. ૬૭. ૬૮. ૬૯. ૭૦. ૭૧. ૭૨. ૭૩. ૭૪. ૭૫. ૭૬. ૭૭. ૭૮. ૭૯. ૮૦. ૮૧. ૮૨. ૮૩. ૮૪. ૮૫. ૮૬. ૮૭. ૮૮. ૮૯. ૯૦. ૯૧. ૯૨. ૯૩. ૯૪. ૯૫. ૯૬. ૯૭. ૯૮. ૯૯. ૧૦૦. ૧૦૧. ૧૦૨. ૧૦૩. ૧૦૪. ૧૦૫. ૧૦૬. ૧૦૭. ૧૦૮. ૧૦૯. ૧૧૦. ૧૧૧. ૧૧૨. ૧૧૩. ૧૧૪. ૧૧૫. ૧૧૬. ૧૧૭. ૧૧૮. ૧૧૯. ૧૨૦. ૧૨૧. ૧૨૨. ૧૨૩. ૧૨૪. ૧૨૫. ૧૨૬. ૧૨૭. ૧૨૮. ૧૨૯. ૧૩૦. ૧૩૧. ૧૩૨. ૧૩૩. ૧૩૪. ૧૩૫. ૧૩૬. ૧૩૭. ૧૩૮. ૧૩૯. ૧૪૦. ૧૪૧. ૧૪૨. ૧૪૩. ૧૪૪. ૧૪૫. ૧૪૬. ૧૪૭. ૧૪૮. ૧૪૯. ૧૫૦. ૧૫૧. ૧૫૨. ૧૫૩. ૧૫૪. ૧૫૫. ૧૫૬. ૧૫૭. ૧૫૮. ૧૫૯. ૧૬૦. ૧૬૧. ૧૬૨. ૧૬૩. ૧૬૪. ૧૬૫. ૧૬૬. ૧૬૭. ૧૬૮. ૧૬૯. ૧૭૦. ૧૭૧. ૧૭૨. ૧૭૩. ૧૭૪. ૧૭૫. ૧૭૬. ૧૭૭. ૧૭૮. ૧૭૯. ૧૮૦. ૧૮૧. ૧૮૨. ૧૮૩. ૧૮૪. ૧૮૫. ૧૮૬. ૧૮૭. ૧૮૮. ૧૮૯. ૧૯૦. ૧૯૧. ૧૯૨. ૧૯૩. ૧૯૪. ૧૯૫. ૧૯૬. ૧૯૭. ૧૯૮. ૧૯૯. ૨૦૦. ૨૦૧. ૨૦૨. ૨૦૩. ૨૦૪. ૨૦૫. ૨૦૬. ૨૦૭. ૨૦૮. ૨૦૯. ૨૧૦. ૨૧૧. ૨૧૨. ૨૧૩. ૨૧૪. ૨૧૫. ૨૧૬. ૨૧૭. ૨૧૮. ૨૧૯. ૨૨૦. ૨૨૧. ૨૨૨. ૨૨૩. ૨૨૪. ૨૨૫. ૨૨૬. ૨૨૭. ૨૨૮. ૨૨૯. ૨૩૦. ૨૩૧. ૨૩૨. ૨૩૩. ૨૩૪. ૨૩૫. ૨૩૬. ૨૩૭. ૨૩૮. ૨૩૯. ૨૪૦. ૨૪૧. ૨૪૨. ૨૪૩. ૨૪૪. ૨૪૫. ૨૪૬. ૨૪૭. ૨૪૮. ૨૪૯. ૨૫૦. ૨૫૧. ૨૫૨. ૨૫૩. ૨૫૪. ૨૫૫. ૨૫૬. ૨૫૭. ૨૫૮. ૨૫૯. ૨૬૦. ૨૬૧. ૨૬૨. ૨૬૩. ૨૬૪. ૨૬૫. ૨૬૬. ૨૬૭. ૨૬૮. ૨૬૯. ૨૭૦. ૨૭૧. ૨૭૨. ૨૭૩. ૨૭૪. ૨૭૫. ૨૭૬. ૨૭૭. ૨૭૮. ૨૭૯. ૨૮૦. ૨૮૧. ૨૮૨. ૨૮૩. ૨૮૪. ૨૮૫. ૨૮૬. ૨૮૭. ૨૮૮. ૨૮૯. ૨૯૦. ૨૯૧. ૨૯૨. ૨૯૩. ૨૯૪. ૨૯૫. ૨૯૬. ૨૯૭. ૨૯૮. ૨૯૯. ૩૦૦. ૩૦૧. ૩૦૨. ૩૦૩. ૩૦૪. ૩૦૫. ૩૦૬. ૩૦૭. ૩૦૮. ૩૦૯. ૩૧૦. ૩૧૧. ૩૧૨. ૩૧૩. ૩૧૪. ૩૧૫. ૩૧૬. ૩૧૭. ૩૧૮. ૩૧૯. ૩૨૦. ૩૨૧. ૩૨૨. ૩૨૩. ૩૨૪. ૩૨૫. ૩૨૬. ૩૨૭. ૩૨૮. ૩૨૯. ૩૩૦. ૩૩૧. ૩૩૨. ૩૩૩. ૩૩૪. ૩૩૫. ૩૩૬. ૩૩૭. ૩૩૮. ૩૩૯. ૩૪૦. ૩૪૧. ૩૪૨. ૩૪૩. ૩૪૪. ૩૪૫. ૩૪૬. ૩૪૭. ૩૪૮. ૩૪૯. ૩૫૦. ૩૫૧. ૩૫૨. ૩૫૩. ૩૫૪. ૩૫૫. ૩૫૬. ૩૫૭. ૩૫૮. ૩૫૯. ૩૬૦. ૩૬૧. ૩૬૨. ૩૬૩. ૩૬૪. ૩૬૫. ૩૬૬. ૩૬૭. ૩૬૮. ૩૬૯. ૩૭૦. ૩૭૧. ૩૭૨. ૩૭૩. ૩૭૪. ૩૭૫. ૩૭૬. ૩૭૭. ૩૭૮. ૩૭૯. ૩૮૦. ૩૮૧. ૩૮૨. ૩૮૩. ૩૮૪. ૩૮૫. ૩૮૬. ૩૮૭. ૩૮૮. ૩૮૯. ૩૯૦. ૩૯૧. ૩૯૨. ૩૯૩. ૩૯૪. ૩૯૫. ૩૯૬. ૩૯૭. ૩૯૮. ૩૯૯. ૪૦૦. ૪૦૧. ૪૦૨. ૪૦૩. ૪૦૪. ૪૦૫. ૪૦૬. ૪૦૭. ૪૦૮. ૪૦૯. ૪૧૦. ૪૧૧. ૪૧૨. ૪૧૩. ૪૧૪. ૪૧૫. ૪૧૬. ૪૧૭. ૪૧૮. ૪૧૯. ૪૨૦. ૪૨૧. ૪૨૨. ૪૨૩. ૪૨૪. ૪૨૫. ૪૨૬. ૪૨૭. ૪૨૮. ૪૨૯. ૪૩૦. ૪૩૧. ૪૩૨. ૪૩૩. ૪૩૪. ૪૩૫. ૪૩૬. ૪૩૭. ૪૩૮. ૪૩૯. ૪૪૦. ૪૪૧. ૪૪૨. ૪૪૩. ૪૪૪. ૪૪૫. ૪૪૬. ૪૪૭. ૪૪૮. ૪૪૯. ૪૫૦. ૪૫૧. ૪૫૨. ૪૫૩. ૪૫૪. ૪૫૫. ૪૫૬. ૪૫૭. ૪૫૮. ૪૫૯. ૪૬૦. ૪૬૧. ૪૬૨. ૪૬૩. ૪૬૪. ૪૬૫. ૪૬૬. ૪૬૭. ૪૬૮. ૪૬૯. ૪૭૦. ૪૭૧. ૪૭૨. ૪૭૩. ૪૭૪. ૪૭૫. ૪૭૬. ૪૭૭. ૪૭૮. ૪૭૯. ૪૮૦. ૪૮૧. ૪૮૨. ૪૮૩. ૪૮૪. ૪૮૫. ૪૮૬. ૪૮૭. ૪૮૮. ૪૮૯. ૪૯૦. ૪૯૧. ૪૯૨. ૪૯૩. ૪૯૪. ૪૯૫. ૪૯૬. ૪૯૭. ૪૯૮. ૪૯૯. ૫૦૦. ૫૦૧. ૫૦૨. ૫૦૩. ૫૦૪. ૫૦૫. ૫૦૬. ૫૦૭. ૫૦૮. ૫૦૯. ૫૧૦.

વડોદરાની રોમન કેથોલિક પ્રજા તરફથી

જો કે અમારી સુખ્યા બતિ અદ્ય છે, છતાં પણ અમે શ્રીમંતને ખાત્રી આપીએ છીએ કે શ્રીમંતની રાજ્યગાદી અને શ્રીમંત પ્રતિ અગાધ અને અબ્યભિચારી વફાદારી, અને રાજ્ય અને તેની પ્રજાની પ્રગતિ માટેનો સાચો પ્રયત્ન: આ બાબતમાં, આપ શ્રીમંતને વફાદારી દર્શાવતી બીજી અનેક મહત્વની કોમે કરતાં, અમે જરા પણ ઉતરતા નથી.

મહારાજ સાહેબ ! આવા મહાન્ અગ્રમણ્ય રાજ્યનું બાવી ધડવાનું આપ શ્રીમંતને માથે આવ્યું છે, અને તે પણ એવે સમયે કે જ્યારે બધાં દેશી રાજ્યોની પ્રજાની મહત્વવાળી બાબતોને અસર કરે એવા દુરમાખી રાજકીય ફેરફારો ચલાના છે, તે વખતે આપશ્રીના મનમાં આ ભારે જવાબદારીની જેવી ભાવના હશે તે અમે સારી રીતે સમજી સકીએ છીએ. આ જવાબદારી વધારે ભારે બને છે, કારણ કે અર્વાચીન ભારતના ઉત્તમોત્તમ અને પ્રસિદ્ધ રાજ-ઓમાંના એક, જેમનું સાહચર્ય વધારે વર્ષવાળું રાજ્યશાસન એવા પ્રકારનું હવે કે ભવિષ્યના ઇતિહાસમાં આ વડોદરા રાજ્યના 'સુવર્ણયુગ' તરીકે પ્રસિદ્ધ થવાને માટે તે સર્વથા યોગ્ય છે, તેમને મારે આપ શ્રીમંતને જવાબુ છે અને તેમની ઉત્તમ પ્રજા-સિદ્ધાઓને અનુસરવાનું છે.

પણ, મહારાજ સાહેબ, જે પરમાત્માએ આ ઉચ્ચ અધિકાર માટે આપશ્રીને પસંદ કર્યા છે અને નાની વયમાં આપશ્રીના ઉપર ભારે જવાબદારીઓ મુકી છે તે જ પરમાત્માએ આ બધાં

કર્તવ્યોત્તુ' સારી રીતે ખાલન કરવાને માટે આપશ્રીને ભુદ્ધિના અને હૃદયના વિરલ ગુણો આપ્યા છે. આપનાં અતિસૌજન્ય અને આહવાદક સમ્મતા જેનાથી આપ આપની પ્રજાના બહાલા બનેલા છે અને 'સૌ કોઈ આપને મળી શકે છે; મહાની રમતગમતો માટેનો આપનો ખુબ શોખ જેનાથી આપની જેવા પ્રકારની સારીરિક સંપત્તિ બનેલી છે કે આ મહાન્ રાજ્ય સલાવવામાં જે પુષ્કળ શ્રમ પડે છે તે આપ સારી રીતે સહન કરી શકશો; રાજ્યના મુખ્ય ભાગરૂપ અને આત્મા જેવા મરીળ ખેડૂતોની કુઝી સ્થિતિ સુધારવાને માટે આપના શાસનના આરંભકાળમાંજ આપે તેમને હાથમેસની મોટી રાહત આપીને આપે એમને માટે જે જાંડી સહાનુભૂતિ અને કાળજી દર્શાવી છે તે; અનુભવી સલાહકારોના હાથ તળે દસ વર્ષો સુધી અનુભવ લાઈને રાજ્યના દરેક ખાતા વિષે આપે મેળવેલું સક્ષમ, સંપૂર્ણ અને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન; અને છેવટે, આપે આપનાં પ્રજાને આપેલા છેલ્લા સંદેશમાં જણાવ્યા પ્રમાણે પોતાની પ્રજાનો સેવા અને સુખને માટે જીવન સંપૂર્ણ રીતે અર્પણ કરવાનો આપનો શ્રેષ્ઠ અને ઉદાત્ત આદર્શ, અને આ આદર્શને સારી રીતે અપનાવી લેનારાં આપનાં સુવાન્ અને પ્રજાળ ભુદ્ધિ અને હૃદય;— આ જર્વ ગુણો, મહારાજા સાહેબ, અમને, આપની પ્રજાને, સારી ખાત્રી આપે છે કે આપનું રાજ્યશાસન ખરેખર એક મોટું અને પ્રસિદ્ધ યશ, અને આપના પરમપૂજન અને પ્રસિદ્ધ પિતામહ, જેમનું પ્રિય રમરણુ અમારા મનમાંથી કોઈ દિવસ જતું રહેશે નહિ, એમની ઉત્તમ પ્રજ્ઞાલિકા આપ સારી રીતે પાળશો અને એમને માર્ગે આપ યોગ્ય રીતે જશે.

વડોદરાના મેથોડીસ્ટ ખ્રીસ્તીઓ તરફથી

x

x

x

અમારી ધર્મસંસ્થા આપ ઓમંતના રાજ્યમાં અનેકવિધ પ્રવૃત્તિઓ કરે છે. વડોદરામાં જ ખ્રિસ્તી અને ખતર વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ આપનારી અને વડોદરા સરકાર તરફથી ગ્રાન્ટની મદદ આભારપૂર્વક લેનારી એક મેથોડીસ્ટ યોગ્ય હાઇસ્કૂલ નામની અમારી સંસ્થા શહેરમાં છે; અને નિઝામપુરામાં વેબ મેમોરિઅલ ગર્લ્સ હાઇસ્કૂલ અને હોસ્ટેલ એ બીજી સંસ્થા છે; અને ઓઓને માટે બટલર મેમોરિઅલ હોસ્પિટલ નામની જે સંસ્થા છે તે આજુ બાજુનાં ગામોમાં રહેતી ખ્રિસ્તી અને 'બિનખ્રિસ્તી પ્રજાની સેવા કરે છે. આ ઉપરાંત વડોદરા રાજ્યનાં ધણાં ગામોમાં અમારી શિક્ષણની અને ધર્મની પ્રવૃત્તિઓ ચાલે છે. આપ ઓમંતની ઉદાર સરકારના માપાણું આશ્રય નીચે તેમનો વિકાસ થાય છે. આ પ્રેસંગ આપણા કે. વહાલા અને પુણ્યશ્લોક ઓમંત મહારાજ સાહેબનું અમને સ્મરણ કરાવે છે; એઓશ્રીના શાસનકાલમાં અમારી ધર્મસંસ્થાને એની પોતાની બધી ધર્મવિષયક, શિક્ષણવિષયક અને સમાજવિષયક અભિલાષાઓમાં સહાય અને પ્રોત્સાહન તરત જ મળેલાં છે. અને એક ઉદાર, અતિસંસ્કારી, યશસ્વી અને વિશ્વવિખ્યાત રાજના ઉદાર વંશજ તરીકે આપ ઓમંતની પાસેથી અમે એજ સહાનુભૂતિ અને સહભાવનાની વિશ્વાસપૂર્વક આશા રાખીએ છીએ.

x

x

x

વડોદરા રાજ્યમાં અમારી વસ્તી લગભગ આઠ હજાર આશુસોની છે; અને અમે તેમના વતી થોડા અભિમાનથી અહીં

જણાવીએ છીએ કે જોકે અમે લોકો સામાજિક દષ્ટિએ, જ્ઞાનની દષ્ટિએ અને આર્થિક દષ્ટિએ પછાત છીએ છતાં પણ જે બીજી બધી અગ્રગણ્ય અને સમૃદ્ધ કેમે આપ શ્રીમંત તરફ વફાદારી દર્શાવે છે તેમના કરતાં અમે જરા પણ આપના અને આપની ગાદી તરફ વફાદારી દર્શાવવામાં પાછળ નથી. આ પ્રસંગે અમે સાથે સાથે કહેવાનું સાહસ કરીએ છીએ કે આટલાં વર્ષો સુધી જે સ્વપ્ન આશાથી અમે એવી રજા છીએ તેની સિદ્ધિના દિવસની અમે રાહ જોઈએ છીએ. અર્થાત્ રાજ્યની ધારાસભામાં અમારી કેમને પ્રતિનિધિત્વ મળે એનો અમે વિચાર કરીએ છીએ. અગત્યે શ્રદ્ધા છે કે આપ શ્રીમંતના રાજ્યારોહણની સાથે જ એક મુગ જેમાં અમારી લાવના સત્વર સિદ્ધ થશે એની અમે આશા રાખીએ છીએ તે મુગનો આરંભ થયો છે.

* * *

આચાર્યકુમાર મહાસભા વડોદરા અને તેની સંસ્થાઓ તરફથી

.....

આચાર્ય સંસ્કૃતિ અને આચાર્ય સંસ્કારો આજે જગતમાં પુરાણમાં પુરાણ છે. શ્રીમંત એ જગતકલ્યાણની સંસ્કૃતિ અને સંસ્કારના વારસદાર હતા. પ્રાતઃસ્મરણીય શિવાજી મહારાજના આદર્શોના શ્રીમંત આદર્શ હતા.

પુણ્યસ્થાન મહર્ષિ દવાનંદ સરસ્વતીની વારસદાર પરાંપકારિણી સમાના સ્વર્ગસ્થ શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજ અંત સુધી

પ્રમુખ રહ્યા હતા. સ્વા. શ્રી. નિત્યાનંદજીના સંસર્ગથી તેઓશ્રી આર્યસમાજ તથા આર્યસમાજની સંસ્થાઓને યુગધર્મ અનુકૂલ દેશ, ધર્મ અને જાતિની કષ્ટાણુ કરનારા માનતા. તેથી આર્ય સમાજને તેમનું સંરક્ષણ હંમેશાં પ્રાપ્ત રહ્યું હતું. તેમને સ્થાને આજે તેમના સુયોગ્ય વારસદાર તરીકે સમસ્ત આર્ય જગતની દષ્ટિ આપના પર કેન્દ્રિત થયેલી છે.

આર્યકુમાર મહાસભા, વડોદરા, એ આદર્શોને જગતમાં પ્રસારીને પ્રજાઓની વિવિધ ઉન્નતિઓને ઓપ આપવા છેલ્લાં ૧૮ વરસથી મથી રહી છે, અને તેની પૂર્તિ અર્થે આર્યકન્યા મહાવિદ્યાલય અને યુરુકુલ મહાવિદ્યાલય સોનમઢ જેવી દસ સંસ્થાઓ રૂપીયા બે લાખનો વાર્ષિક ખર્ચ કરી ચલાવે છે.

સ્વ. શ્રીમંતની મીઠી નજર એ કાર્ય પર રહી છે. એજ પ્રમાણે આપશ્રીની પ્રેમ ભાવના અને વરદહસ્તની છત્રછાયા એના પર વરસતી રહેશે એવી આશા છે.

* * *

અન્યોન્ય સહકારી મંડળી લિમિટેડ તરફથી

સંસ્થાન ને પ્રજાના આર્થિક તેમજ ઔદ્યોગિક વિકાસ તરફ શ્રીમંતનું પહેલેથીજ ધ્યાન હોઈ તે જાગતમાં યોગ્ય પ્રયત્ન ને શક્ય મદદ કરવાની ક્ષમ્તા શ્રીમંતે વખતો વખત દર્શાવી હતી. હવે શ્રીમંતને તે દષ્ટિને વધિક ચક્રસ્વી કાર્ય કરવાનો સુયોગ પ્રાપ્ત થયો છે ને સંસ્થાનને આર્થિક તેમજ ઔદ્યોગિક વિકાસમાં પ્રથમ દરજ્જે મળશે એવી અમારી આશંકા છે.

આ સંસ્થાની સ્થાપના ચતુષ્પદી પચાસ વર્ષે આ સંસ્થાની
 ઇમારત થઈ. તે ઇમારતની કોનસિલા ઓમંતના શુભ હરતે
 બેસાડવામાં આવી ને તેજ પર જીવ્ય ઇમારત બાંધવામાં આવી ને
 તેને ઓમંતનું શુભ નામ આપવામાં આવ્યું. નવીન ઇમારતમાં
 મંડળીની દિવસે દિવસે અભિવૃદ્ધિ ચાલે છે. આ 'પ્રતાપ' ઓમંતના
 પ્રતાપથી હોમ મંડળીની ઉત્તરોત્તર આવી વૃદ્ધિ થાય એવો શુભ
 આશીર્વાદ હમ મંડળી ઉપર નિરંતર કૃપાદષ્ટિ રાખશે એવી
 પ્રાર્થના છે.

* * *

એલેક્ઝિઝક ડેમિકલ વર્કસ કં. લીમીટેડ તરફથી

x

x

x

આપના વિખ્યાત પિતામહ, કે. ઓમંત મહારાજ સાહેબ
 સમાજરાવ ત્રીજા, એમણે અનેક વખત અહીં પધારીને અમારું
 ગૌરવ વધાર્યું હતું અને વડોદરા રાજ્યમાં શાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ
 કામ કરનારા આ પ્રથમ ઔદ્યોગિક સાહસમાં ખુબ રસ લીધો
 હતો. સુપ્રસિદ્ધ રસાયનશાસ્ત્રી સ્વ. પ્રો. જાળરની અસાધારણ
 મેધાએ આ સાહસનો આરંભ કર્યો હતો; અને ઓમંત સમાજરાવ
 મહારાજની પ્રેમાળ કાળજીથી આ સાહસ આગળ વધ્યું અને
 સમૃદ્ધ બન્યું. આપના પિતામહને પગલે જવાનું અને એમણે
 રચાપેલી ઉદ્ધાપણબરેલી પ્રણાલિકાઓને અનુસરવાનું આપે પસંદ
 થયું છે તેથી અમારા હૃદયમાં ઘણો આનંદ થાય છે.

આપ ઓમંતનો જે વર્ષમાં જન્મ થયો તે જ વર્ષમાં આ
 એલેક્ઝિઝક ડેમિકલ વર્કસ કંપનીનો પાયો વડોદરામાં તખાવો
 છે. આથી કદાચ વિરોધાતઃ આપ ઓમંત એના તરફ વિશિષ્ટ પ્રેમ

અને માયાળુપણું દર્શાવશે એવી અમે આશા રાખીએ ? અમે માનીએ છીએ કે આપની પ્રેરણાથી, આપનામાં જેવો અસાધારણ સુવાન ઉત્સાહ અને પ્રગતિશીલ જુરસો છે એવો જ ઉત્સાહ અને જુરસો આ કંપની બતાવશે.

આ પ્રસંગે કંપનીના રજતમહોત્સવ સુધીનો ઇતિહાસ આપનારો આ ગ્રન્થ આપ શ્રીમંતને અર્પણ કરવાની અમે રજા લઇએ છીએ. એમાં કંપનીના ભરતીઓટનું, અને કે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજે આપેલા ઉદાર આશ્રયનું વર્ણન છે. જ્યારે આ કંપનીનો સુવર્ણ મહોત્સવ ઉજવવાનો પ્રસંગ આવશે-અને આ આપ શ્રીમંતના આશ્રય નીચે જ આવશે-ત્યારે અમે માનીએ છીએ કે કંપનીના ઇતિહાસનો બીજો ગ્રંથ તૈયાર થશે, અને તેમાં આ પ્રથમ ગ્રન્થ કરતાં ઓછા બનાવો નહિ હોય, અને ભૂત કાલના કરતાં વધારે વિશાળ અને વધારે મહત્ત્વવાળાં કાર્યોનું વર્ણન હશે. આ બાબતમાં આપ શ્રીમંતનું શાસન વડોદરા રાજ્યના ઇતિહાસમાં એક સીમાચિહ્ન થશે એમ માન્યા વિના ચાલે એમ નથી.

* * *

શ્રી સયાજી સહકાર સંઘ તરફથી

અખિલ જનસમાજના આર્થિક, નૈતિક તેમજ સામાજિક ઉન્નતિના એક અમોઘ સાધન તરીકે સહકારને સર્વત્ર સ્વીકારવામાં આવે છે. આર્થિક વૈભવ અને સચાના પ્રબળ પ્રવાહોમાં ખેંચાઈ જતા સમાજને નૈતિકગતની ધણી અપેક્ષા રહે છે. આર્થિક ઉદાર નૈતિક સમુન્નતિથી સુસંગત ન હોય તો તે કેવળ વિનાશ અને અવનતિમાં પરિણમે છે. સહકારમાં અર્થ અને નીતિનો સુરમ્ય

સંયોગ થયેલો હોવાથી સહકારને જનતાના અભીષ્ટ હિતારના સખળ સાધન તરીકે ગણવામાં આવે છે.

સહકારી ખાતું, સહકારી બેંકો અને સહકારી સંઘ એ રીતે સહકારનો પ્રગતિના મુખ્ય ત્રણ અંગો પૈકી સંઘ એ એક ઘણી આવશ્યક સંસ્થા છે. જેવી રીતે સરકારની સહાય વિના સંઘ પોતાનું કાર્ય સરળતાપૂર્વક કરી શકે નહીં તેવી રીતે સહકાર પણ પોતાનું કાર્ય સંઘની સહાય વિના સરળતાપૂર્વક કરી શકે નહિ. અખિલ સહકારી સંસ્થાઓના મહામંડળ તરીકે સરકાર અને સહકારી સંસ્થાઓ વચ્ચેની એક સખળ સાંકળ તરીકે તેમજ સહકાર સંબંધી અનેક પ્રશ્નો વિષે બિનઅમલદારી અભિપ્રાય ફેળવી, તેને હંદ્રિત કરી શ્રીમંત સરકાર પાસે તેને સાદર કરવાના આવશ્ય સાધન તરીકે આ સંઘના અસ્તિત્વની ખાસ અપેક્ષા રહે છે. સહકારી શિક્ષણવર્ગોની વ્યવસ્થા કરી, સહકારી પરિપક્વ બરી, “ પ્રામશ્ચયન, સહકાર્ય અને ખેતી ” એ નામનું માસિક ચલાવી તથા સહકારના પ્રચાર અને શિક્ષણની અન્ય વિધિવિધ યોજનાઓ દ્વારા સહકારની પ્રગતિ સાધવામાં સંઘ અમૂલ્ય સેવાઓ બજાવે છે.

હજીરશ્રીએ રાજ્યકારભારનાં સૂત્રો મહારાજાસાહેબ તરીકે હાલમાં સ્વદસ્તક લીધાં છે, તે પછી હોલ્લા દસ વર્ષથી સહકારી ખાતાના કાર્યપ્રદેશની મહત્વની સૂચનાઓ તથા હુકમો શ્રીમંત સરકાર તરફથી આપશ્રીએ આપી શ્રીમંત સહકારી પ્રવૃત્તિને યોગ્ય દિશામાં પ્રેરણા અને વેગ અપીને તેને પ્રગતિમાન કરી છે, એટલુંજ નહીં પણ સહકાર હિલચાલના અનેક કાર્યોમાં પોતે અંગત રસ લીધો છે એ વાત સુવિદિત છે. વળી હાલમાંજ ધારાસભાની વિસ્તારની યોજનામાં પણ ધારાસભામાં સહકારી મંડળોના બે સભ્યોને

રાજ્યાભિવ્રેક્ષ અન્ય

ચુન્ટણીયા લેવાની હજૂરશ્રીએ જે આજ્ઞા કરી છે તેથી અખિલ સહકારી આલમને એક અપૂર્વ ઝોરવ અને અપ્રતિમ મહત્તા પ્રાપ્ત થયાં છે. હજૂરશ્રીની સહકાર પ્રતિ આવી શુભ લાગણીઓ અને સંગીન સહાનુભૂતિથી સહકારી જનતા હજૂરશ્રીનો ઘણી ખાણી છે.

* * *

ધી ફેક્ટરેશન ઓફ ઝરોહા સ્ટેટ મિલ્સ એન્ડ
ઇન્ડસ્ટ્રીઝ વડોદરા તરફથી

.....

પ્રગતિની દરેક દિશામાં વડોદરા રાજ્ય મોખરે છે, અને વ્યાપાર તથા ઉદ્યોગની ખીલવણીમાં રાજ્ય આપ શ્રીમંતનું અગ્રણી છે.

ફના છન, ગ્રેસ, કાપડ સુતરની મીલો, રંગસાળાઓ, રાસાયણિક કારખાના, દવાસળી, ખાંડ, સીમેન્ટ, નળીયાં, બોલ્ટ, નટ, ફાઉન્ડરી જેવાં વિવિધ કારખાનાઓનું અસ્તિત્વ આપ શ્રીમંતના રાજ્ય કારોબારની વ્યપાર ઉદ્યોગ પ્રત્યેની ભારે કાળજી સૂચવે છે.

વિસ્તૃત ધારાસભામાં વ્યાપાર ઉદ્યોગનું પ્રતિનિધાન આપ શ્રીમંતે જાહેર કયું છે, એથી શ્રીમંતની અમારા પ્રત્યેની સહાનુભૂતિની અમને ખાતરી થઈ છે.

રાજ્યકારોબારમાં છેલ્લાં દુએક વર્ષથી આપ શ્રીમંત સક્રિય ભાગ લઈ રહેલા છો, અને તેમા વ્યાપાર ઉદ્યોગની ખીલવણી માટે આપશ્રી ભારે લાગણી ધરાવો છો, એની અમને ક્યારની એ તરી થઈ ચૂકી છે.

બાપાર ઉદ્યોગની ખીલવણી પ્રગતિ સર્વ ભાગને લાભપ્રદ થઈ પડે છે. કારીગરો, મુડીધારીઓ અને કૃષિ કારોના હિત પરંપરે સંકળાયેલા છે અને એકનો આબાદી ઉપર બીજાની આબાદીનો આધાર રહેલો છે.

આપ શ્રીમંતને મળેલા યશસ્વી વારસામાં બાપાર ઉદ્યોગની વૃદ્ધિની ભાવના પણ આપને મળી છે, એનો ખાતરી થવાથી અમે રાજ્યારોહણમાં બહુ આનંદ પામીએ છીએ. અને બાપાર ઉદ્યોગ દ્વારા રાજ્ય તથા પ્રગતિ ખૂબ સેવા આપીને દોરવણી નીચે કરવાની આશા સેવીએ છીએ.

* * *

હિંદુ વિજય જીમખાના તરફથી

.....

.....

વિશ્વ વિખ્યાત પરમ પૂજ્ય પિતામહ સદ્ગત શ્રીમંત સ્વામીશ્રી મહારાજ સાહેબની છત્રચાયા નીચે સને ૧૯૧૮માં સ્થાપન થયેલી આ સંસ્થા આંખા બારતવર્ષમાં પ્રસિદ્ધિ પામી ચૂકી છે, અને તેને વખતો વખત આપશ્રી તરફથી પણ પ્રોત્સાહન મળ્યું છે. શ્રીમંત સરકારના આશ્રય નીચે સતત અઢાર વર્ષ સુધી ધર્મ અને ધામના બેદભાવ શિવાયનાં સંમેલનો યોજી વડોદરા રાજ્ય, ગુજરાત તેમજ હિંદુસ્થાનમાં બાબામ અને રમત ગમતનો શોખ અને સાહીબી જ્ઞાન પ્રચાર કરવાનું સદ્ભાગ્ય આ સંસ્થા પ્રાપ્ત કરી ચકી છે. અને આવા સતત કાર્યનું બીજું દૃષ્ટાન્ત

રાન્યાસિષેઠ અન્ય

હિંદુભરમાં જાણવામાં નથી એ જાણાવતાં પ્રજાસેવાની મળેલી તક માટે અમે નમ્રતાપૂર્વક ગર્વ લઈ ચકીએ છીએ.

સંસ્થા તરફથી ચતુર ઉપયોગી કાર્ય તેને માટે સ્થાયી નિવાસ માગે છે. અને તેને માટે ચતા પ્રયત્નો આપ શ્રીમંતની મીઠી નજર તમે સફળ થશે જ, એવી અમને સંપૂર્ણ આશા રહે છે.

આપ શ્રીમંત વ્યાયામના પૂજક અને ચોષક છો, વ્યાયામ-હિતેજક અનેક પ્રસંગો આપશ્રીના નેતૃત્વ નીચે સફળ થયેલા છે, અને વડોદરાએ ન જોયેલા વ્યાયામ પ્રસંગો આપશ્રીએ સર્વ પ્રજાજનોને બતાવવા કૃપા કરેલી છે. આપશ્રીના રાન્યતંત્રમાં પ્રજાની વ્યાયામપ્રિયતા ઘણી વધે, પ્રજાનાં આરોગ્ય અને ઠેક સામર્થ્ય દાખલ થાય અને આપશ્રીની હિતચાપા નીચે સૌ કોઈ ખંડુભાવ પૂર્વક આપની કારકીર્દીનું મુખ અનુભવે એવું શરીર સ્વાસ્થ્ય પ્રાપ્ત કરે એવી અમને ખાતરી થાય છે.

.....

* * *

મેહેસાણા સુધરાઈ તરફથી

.....

આપ શ્રીમંતે રાન્ય ગાદી પર આવતાંજ આપના પુણ્યલોક પિતામહ પરમ કૃપાળુ કેલાસવાસી સયાજી-આપેલ હક્ક માટે રાવ મહારાજના પવિત્ર પત્રલે ચાલી પ્રાંત આસાર પંચાયત તથા સુધરાઈઓને લોકઈ પ્રમુખ આપી, ધારાસભાને વિસ્તૃત કરી, આપની

પ્રજાને રાજ્યવહીવટમાં રસ લેવી કરવાની જે ઉદાર અને દીર્ઘ-દષ્ટિભરી રાજનીતિ બહાર કરી છે, તે માટે અમે આપ શ્રીમંતનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

આપ શ્રીમંતે આદીનશીન ચતાં જ એક દરોડ રૂપીયાની જે ઉદાર સખાવત કરી રાજ્યની તમામ સખાવત પ્રજા પ્રત્યેના મમતામયો રહેલ વ્યક્ત કર્યો છે, તે માટે અમે આપશ્રીના ઘણા બધા છીએ.

ઉપરા ઉપરી ખરાબ વર્ગો આવવાના પરિણામે ખેડૂતોની સ્થિતિ લોકમાં લઘુ, તેમના પ્રત્યેની આપ-શ્રીની વાતસલ્પભરી લાગણી બમણા કરી જમીન મહેસૂલમાં જે કાચમનો ઘટાડો થયો છે તથા ચાણુ સાથે પણ જે રાહત આપી છે તે માટે અમે આપ શ્રીમંતનો હાર્દિક આભાર પ્રદર્શિત કરીએ છીએ.

પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા આપ શ્રીમંતને તથા સમસ્ત રાજ-કુટુંબને આરોગ્ય, પૂર્ણ દીર્ઘાયુષ્ય આપે પ્રાર્થના અને આપ શ્રીમંતની ઉત્કલ્પલ કીર્તિના ફિરજોને દિગંતમાં વિસ્તરે, તેમજ અમે પ્રજાજન આપ શ્રીમંતની અમીદષ્ટિ અને શીતલ છત્રછાયા નીચે ચિરકાળ રહી અમારુ જીવન કૃતાર્થ કરીએ એવી જગન્નિયંતા પરમેશ્વર પ્રત્યે અમારી અંતઃકરણપૂર્વક પ્રાર્થના છે.

મેહેસાણા પ્રાંત પંચાયત તરફથી

.....

.....

આપશ્રીએ કેલાસવાસી મહાન રાજપિના નિકટ સહવાસમાં
રહી રાજકાગેબરમાં સીધા ભાગ લઈ
સેવાભાષ માટે તેમનું જીવન પોતાના માટે આદર્શ તરીકે
અભિનંદન આમળ ધરીને આપ શ્રીમંતે, સંદેશમાં
“ હું પોતે રાજ્યનો સૌથી પહેલો સેવક
હું. ” એવી જે ભાવના વ્યક્ત કરી છે તે માટે અમે આપશ્રીને
સહર્ષ અભિનંદન આપીએ છીએ.

મામ પંચાયતો તથા પ્રાંત પંચાયતો જેવી સ્થાનિક સ્વરાજ્યની
સંસ્થાઓ દ્વારા પ્રજા સ્વાશ્રયી અને
સતોષપ્રદર્શન રાજ્યહિતમાં વિશેષ ભાગ લેતી થાય તેવી
દૃઢ આપ શ્રીમંતની છે. તે સત્વરે ફળી-
ભૂત થાય તેવી અમે આશા રાખીએ છીએ. “ રાજ્ય પ્રજા વચ્ચેના
હિતની અને પ્રજાના તમામ વર્ગો વચ્ચેના હિતની સંપૂર્ણ અભિ-
નતા ” જળવાઈ રહેશે એવી આપશ્રીની ઉમેદ વ્યક્ત થયાથી
અમે ધણી ખુશી થયા છીએ.

પાણીના પુરવઠાના તથા રસ્તાનાં કામો તેમજ પંચાયતનાં
મીળ સાર્વજનિક કામો માટે શ્રીમંત
મદદમાં તથા અધિ- સરકાર તરફથી હાલ જે ઉદારતાભરી
દારમાં વધારો થશે મદદે અપાતી આવી છે, તેમજ પંચાયતોને
એવી આશા. જે જે અધિકાર આપવામાં આવ્યા છે, તેમાં
ઉત્તરોત્તર આપ શ્રીમાન સંઝીન વધારો
શે. એવી અમે અંતઃકરણની ઉમેદ રાખીએ છીએ.

નવસારી સુધરાઈ તરફથી

.....

૨. પ્રજાપ્રિય જગદિષ્યાત શ્રીમંત કૈલાસવાસી મહારાજ સાહેબ સમાજરાવ ગાયકવાડની અમીદશિથી અને ખંતથી રાજ્ય-સૂત્ર ચલાવવા માટે પૂર્ણ માહિતી અને દોરવણી આપ શ્રીમંતે મેળવી છે. આપ શ્રીમંતની રાજવતંત્ર ચલાવવાની કારકીર્દી લોક-હિતાર્થે અત્યંત ઉજ્જવળ મશે એ માટે વડોદરા રાજ્યની પ્રજા આશાવંત છે.

૩. સુરાજ્યનું સૂત્ર સુધરાઈ પંચાયત દ્વારા પ્રજાને ડેળવવામાં આબ્ધુ છે, એ આગળ ધખાવવામાં અને સુધરાઈ પંચાયતને સંપૂર્ણ સત્તા પોતાની સરકાર ચલાવવા માટે મળે એ આવકાર-દાયક મશે, એવી આશા આપ શ્રીમંતને મરણે ધરીએ છીએ.

૪. વડોદરા રાજ્ય એક આદર્શ રાજ્ય છે. વડોદરા રાજ્યની પ્રજાને હરેક દિશામાં ઉત્તતિ થાય અને પોતાની પ્રજા હરેક રીતે સુખી અને આબાદ રહે અને— 'હું પોતે રાજ્યનો સૌથી પહેલો સેવક છું' એ શ્રીમંત કૈલાસવાસી મહારાજ સાહેબ સમાજ-રાવનો હૈમાલેખ હતો અને આજે તેજ ભાવના આપ શ્રીમંત હરહંમેશ હૈયે પારણુ કરી તે માટે પૂર્ણ ધનસ રાખશે અને આપ શ્રીમંત ઉપર આવેલી બારે જવાળામુની પહોળી વળવાનો આપનો મહીર નિશ્ચય છે, એ સેવાનું તરત આપ શ્રીમંતે આપની પ્રિય પ્રજાને આપેલા પ્રથમ સદેશમાં જાહેર કર્યું છે, તેથી પ્રજા હર્ષધેલી થઈ છે.

૫. આપ શ્રીમંતના વિશ્વવિખ્યાત જિતામહ સ્વમંદિર શ્રીમંત

રાજ્યાભિષેક અન્ય

સરકાર મહારાજ સાહેબ સમાજરાવ ગાયકવાડ એએઓના પગલે ચાલી આપનો પ્રિય પ્રજાનું કલ્યાણ સાધવાના કામમાં આપનું જીવન અપર્યાપ્ત કરવાના આપના નિશ્ચયના પ્રથમ પગલા તરીકે આપના પ્રથમ સંદેશમાં આપના પુરોગામી મહારાજ સાહેબે મહેસુલના આકારમાં ઘટાડાની જે જાહેરાત કરેલી તે ઘટાડેલા આકારને આજુ આકાર તરીકે ગણવા જાહેર કરી, રાજ્યની ખેડૂત પ્રજાને જે અત્યંત રાહત અને લાભ આપ્યા છે, તે માટે પ્રજા આપ શ્રીમંતનો ઋણી છે.

૬. રાજ્ય બંધારણીય પ્રગતિ માટે વિસ્તૃત પ્રાદેશિક મતાધિકારવાળા, બિન બિન હિતનાં પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી, ચૂંટાયેલા સભ્યોનો બહુમતીવાળા અને બીજા હક્કોથી ભરપૂર વિસ્તૃત ધારાસભાની રચના કરવા આપ શ્રીમંતે જાહેર કરવાથી રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચેના હિતની સંપૂર્ણ અભિજ્ઞતા ઉપર એકવાર ફરીથી આ નવું બંધારણ વિશેષ ભાર મૂકશે અને આપ શ્રીમંતની આખી પ્રજાની ઐહિક અને નૈતિક રિયલિટીમાં પ્રગતિ થશે એવી અમારી ચોક્કસ માન્યતા છે.

* * *

નવસારી ખાન્ત પંચાયત તરફથી

.....

.....

રાજનૃ ! આતર રાષ્ટ્રીય અને રાષ્ટ્રીય જીવનના નવા ધડતર અને રાષ્ટ્રોના નવીન યજ્ઞોત્તરની સંક્રાન્તિની પગે વડોદરા જેવા

પ્રગતિશીલ લેખાતા રાજ્ય કારભારી ધુરાં આપને સુપ્રત યથ છે, તે વખતે આપની પ્રજામાં હંમેશાં આચારી નજરે સેવાયેલા આપના સદ્ગત પિતા સુવિખ્યાત પિતામહ અને હમારા સ્વર્ગસ્થ રાજ્યપિતા શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજની પ્રજા પ્રત્યેની ભક્તી નિષ્ઠા, ઉદાર નીતિ, અને પ્રજાને પ્રગતિમાન તથા સુલેહસંપન્ન સમૃદ્ધ થતી જોવા માટેની ળાવના અને કાંચી આપના રાજ્ય અમલને પ્રેરણાદાયક યથ પડશે એવા સુખદ વિચારે અમે આશાભર્યા છીએ, વડોદરાને રાજ્યદરબારે પ્રજા ધડતરના અનુક્રાંતોનો સારો ફાલ છે. સ્વર્ગસ્થ શ્રીમંત જીરાવ મહારાજથી આજ સુધીનું રાજ્યદત્તર તેની સાખ પૂરે છે.

અમારા પ્રિય રાજવી ! વડોદરા સરકારે સ્થાનિક સ્વરાજ્યની સુધારા અને પંચાયત જેવી સંસ્થાઓમાં પ્રજાકીય પ્રમુખ સુદેવના હક્કની નવાજેશ કરી, અમારી આશાઓને પોષી છે, એ માટે અમે આપના ઋણી છીએ. અને અમે પણ આપે કરેલી નવાજેશને શોભા બનવા હંમેશ તહેદારી રાખીશું.

આશાભર્યા ગુર્જર નરેશ ! જગત અને જગતની પ્રજાઓ આપે જોઈ છે, તેની કૃત્ય પ્રકરે આપે આપના જૂન દરના પ્રવાસમાં નિહાળીએ એ સમજું અમે પ્રજાજનો માટે, પ્રજા-કલ્યાણ અને પ્રજાની અભિલાષાઓના પોષણ માટે પ્રેરક નીવડશે એવી અમારી ખાતરી છે.

આપણા દેશના સમાજમહોદધિમાં દેશી રાજ્યો કે બ્રિટીશ હિંદના વિશાળ વિસ્તારમાં વડોદરાએ કાયકાઓ તથા દીવાદાંડી ધરી અને પ્રજાને સાવધ કરી છે. એ જીનાનો ઉદ્દેશ ત્યાં સિવાય રહી શકતા નથી.

અમરેલી સુધરાધ તરફથી

અમરેલી પ્રાંત એ વડોદરા રાજ્યનો અનેરી ભાત પાડનારો સુલક છે. તેમજ તે ઐતિહાસિક અને ભૌગોલિક દૃષ્ટિએ પણ અતિમહત્વનો પ્રદેશ છે. સૌરાષ્ટ્રમાં સુપ્રસિદ્ધ એવું અમરેલી શહેર, આખા અને વેળણુ એ બે બંદરો અને ધારી ખાંભાના રમ્ય ગિરવાળા પ્રદેશ તથા હામનમર, રતનપુર વિગેરે પ્રદેશના આંગણે ઢુંકે સમયમાં આપ શ્રીમંતના સત્કાર તથા દર્શનની અમો અત્યંત અભિલાષા સેવીએ છીએ

આપ શ્રીમંતે રાજ્યધુરા સ્વહસ્તક લીધા અબલથી, આપ શ્રીમંતનો પ્રજા કલ્યાણની પ્રવૃત્તિઓ માટેની શુભ મુરોટો સુવિદિત છે. આપ શ્રીમંતે જે શુભ સંદેશ દ્વારા અમલ્યની અને પ્રાસાદક ગહેરાતો કરી પ્રજાને રાજ્ય કારોબારમાં નિકટમાં લાવવા માટેની રાજનનીતિની શુભ શરૂઆત કરી છે તે માટે અમો આપ શ્રીમંતના સહૃદય આભાર માનવાની રજા લઇએ છીએ

અમરેલી સુધરાધને આપ શ્રીમંતે કાયમના માટે લોકલ પ્રમુખ આપવા જે આદા કરેલ છે તે માટે અમો આ પ્રસંગે અમારી માનદર્ષિત પ્રદર્શિત કરીએ છીએ.

હિંદુસ્થાનમાં પ્રથમ પંક્તિના ગણાતા વડોદરા રાજ્યના આપ શ્રીમંત રાજવીએ પાઠવેલ સંદેશદ્વારા ત્રિપ પ્રજાના પ્રથમ સેવક હોવાનું જાહેર કરી, હિંદના રાજ્યોના રાજવીઓમાં અલોક અને ગૌરવવંદુ કાર્ય અર્વાચીન પ્રજાતંત્રવાદના યુગમાં આપ

શ્રીમંતે કરેલ છે અને તેવા અખંડ પ્રગટિતચિત્તક, પ્રગતિસેવાભિલાષી રાજ્યનો આ રાજ્યારોહણના શુભ અવસરે અમારા હૃદયનાં અભિનંદન અર્પી, અમારી ભૂમિ પ્રદર્શિત કરવાનો રત્ન લાંઘએ છીએ.

કૃષાસવાસી શ્રીમંત સર સયાજીરાવ મહારાજના પુનિત પગલે ચાલે, એઓ શ્રીમંતના અતિમ જીવન અને મહેન્ટાઓના પ્રેરણાના ઝરાઓથી આપશ્રીમંતની રાજ્યકારકીદી ઉજળવલ અને વિરલ બનાવી, પ્રજાનો સહભાવ સંપાદન કરી, પ્રગતિકલ્યાણના વિશેષ સુધારાઓ લાખલ કરી, પ્રજાના હૃદયસંપર્કમાં આવવા આપ શ્રીમંતને પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા વિશેષ તક અને પ્રેરણા આપે એવી અમારી શુભેચ્છાઓ છે.

અમરેલી પ્રાંત પંચાયત તરફથી

પ્રજાધુમને પારખી, લોકોને રાજકાર્યમાં રસ લેવાનો ઉત્સાહ વધારતાં, લોકકલ્યાણના દષ્ટિબિંદુને સમજી, પ્રાન્તપંચાયતોને લોકપ્રિય પ્રમુખ આપેલ છે, તે બદલ શ્રીમંતને અમે અભિનંદીએ છીએ.

પંચાયતોની આર્થિક સ્થિતિ સુધારવા પંચાયતો કાંઈ પણ જાતનું કર ભારણ નાંખી શકે તેમ નયીનું એમ જણાતાં નાણાં-વિષયક સ્થિતિ સમજીને હાલ તુર્ત પાંચ વર્ષ માટે પ્રાથમિક સિસ્ટમ

અને પશુ દવાખાનાના ખર્ચનો વરાડ પંચાયત પાસેથી લેવાનું બંધ કરી, સાર્વજનિક કામો કરવા માટે પંચાયતને સમવડતા કરી આપી છે, જેને માટે અમો શ્રીમંત સરકારના ઋણી છીએ.

પ્રજના સંસર્ગમાં આવી પ્રજાનું માનસ સમજવા અને પ્રજના જીવનમાં ખાસ રસ લેવા પુરોગામી મહારાજ આપ શ્રીમંતના પિતામહ...કૈલાસવાસી સર સયાજીરાવ ત્રોળ એમણે અન્ય નરેન્દ્રને દુઃપ્રાપ્ય યાન આપ શ્રીમંતને આપ્યું હોય, તેઓ નામદારના પ્રજા ઉન્નતિના કાર્યયંત્રમાં, રથાનિક સંસ્થાઓમાં પ્રજાકીય તત્ત્વ પુરા પ્રમાણમાં દાખલ કરી સંસ્થાઓ અને પ્રજાની આર્થિક સ્થિતિ કાયમ માટે સુધરે તે પ્રમાણેનો યોગ્ય પ્રયત્ન કરી પ્રજના જીવન સાથે ઓત પ્રોત બનો એવી ખાસ પ્રાર્થના છે.

.....

* * *

ઓખા મંડળ પ્રાંત પંચાયત તરફથી

.....

.....

આધીવર્તના એક ખુલામાં આવેલા, એક સમયે અગાનતા અને અધાધુ ધીના ગાઢ અધકારથી છવાયેલા, વિદ્યા, વેપાર ઉદ્યોગ કે કુત્તર કળા વિહીન એક નાના અરણ્ય સમા પ્રદેશમાં આજે જ્ઞાનની ઉપાનાં ફિરવો પ્રકટી રહ્યાં છે. એ ફિરવોના નવલા પ્રકાશમાં વિદ્યા, વેપાર, ઉદ્યોગ અને કુત્તર કળાના નવ પલ્લવિત પુષ્પો વિકસી રહ્યાં છે. શ્રીમંત મહારાજ ગાયકવાડ સરકારની શીતળ યા હેઠળ સંસ્કૃત ઉપામંડળનું નંદનવન દિન પ્રતિદિન વધુને

વધુ વિકસિત જની તેની મધુરી સુવાસ સમસ્ત ભારતવર્ષમાં પ્રસરાવશે એની ઓખામંડળજનતાને અભિલાષા છે.

શ્રીમંત રાજ્યપિતા, આપની પુત્રવત્ પ્રજાના ઉત્કર્ષ અને કલ્યાણાર્થે આપ શ્રીમંતે રાજ્ય અમલની દારડીઈના પ્રારંભમાંજ એક કરોડ રૂપિયાની બક્ષીસ કરી રાજવીના ગૌરવને વધાર્યું છે. એવા ઉદાર નીતિનું નૃપતિની પ્રજા હોવામાં ઓખામંડળની પ્રજા પોતાનું પણ ગૌરવ માને છે.

પ્રાતઃઅમરણીય કેલાસવાસી શ્રીમંત મહારાજ સર સયાશ્રાય, એમણે ઓખામંડળની પ્રજાને પ્રગતિને પંથે ચઢાવવા ઓખામંડળને જીદો પ્રાન્ત ગણી પ્રાન્તપંચાયત એનાયત કરી, ઉપરાંત લોકનું અધ્યાક્ષની નવાજેશ પણ કરવામાં આવી. તદનુસાર આ પ્રાન્તને રાજ્યના બીજા પ્રાન્તોથી બહુજ દૂર હોવાને કારણે જીદોજ પ્રાન્ત ગણી ધારાસભામાં વધુ વિસ્તારમાં આ પ્રાન્ત માટે સ્વતંત્ર બેઠકો આપવામાં આવશે એવો અમેને ભરોસો છે.

.....

* * *

**શ્રીમતી નાથીબાઈ દામોદર ઠાકરસી ઇન્ડિઅન
(વિએન્સ યુનિવર્સિટી, મુંબઈ, તરફથી**

x x x

આપ શ્રીમંતના યશસ્વી પિતામહ શ્રીમંત સયાશ્રાય આપકવાડ પોતાની પાછળ એવી પ્રજાલિકા અને દષ્ટાન્ત મૂકી ગયા છે કે ખરેખર તેનું અનુકરણ કરવું કલ્પિત છે. તેમની ઉદાર

રાનિર્ધારિણિષેક ગ્રંથ

દષ્ટિએ અને પોતાની 'પ્રજ્ઞ' માટેની જિંદગી ચિન્તાએ એમના પ્રયત્નો અને વિષયોને વ્યાપક બનાવેલા હતા. અને છતાં પણ અમને કહેવું દો' કે સ્ત્રીઓનાં શિક્ષણ, મુક્તિ અને ઉદ્ધાર—જેને તેઓ યોગ્ય રીતે રાષ્ટ્રીય પ્રગતિની 'ચાવી' કહેતા હતા—એમાં તેઓ જોડેલા આગળ પડેલા રસ લેતા હતા તેટલો રસ બીજા એક પણ બાબતમાં લેતા ન હતા. સ્ત્રીઓની પ્રગતિને માટે વડોદરાએ ખરેખર કાવદાની બાબતમાં એક સારો દાખલો બેસાડ્યો છે. બાલકળ, છૂટાછેડા, વિધવાપુનર્લગ્ન, આન્તર-જાતીય વિવાહ, સ્ત્રીઓના વારસાદ હક, પ્રસૂતિમુદ્રો અને દવાખાનાંઓ બધા પ્રશ્નોને સફળતાથી હાથમાં લીધા છે, અને સ્ત્રીજનવણીની સંતોષકારક પ્રગતિ કરી છે.

મહારાજના સુપ્રસિદ્ધ જનવણીકાર પ્રો. ધોડો કેશવ કવે'એ સ્થાપેલી અને અને રવ. સર વિદ્યલદાસ ઠાકરસીના દાનથી પોષાએલા આ શ્રીમતી નાથીબાઈ દામોદર ઠાકરસી ઇન્ડિઅન વિમેન્સ યુનિવર્સિટી સ્ત્રીઓના ઉચ્ચ શિક્ષણના વિષયમાં ખાસ રસ લે છે, અને શ્રીમંત મહારાજ સવાળરાવ બાયકવાડે એક સરખી રીતે આપેલા ઉત્તેજન અને સહાનુભૂતિ માટે અમે હમ્મેશને માટે આભારી છીએ.

આપ શ્રીમતનાં શિક્ષણ અને જનવણીએ આપની આગળ આવેલા મહાન કાર્યને માટે આપને સંપૂર્ણ રીતે યોગ્ય બનાવ્યા છે. અને અમે કોઈ પણ પ્રકારના સંદેહ વિના કહીશું કે આપના ઉદાત્ત શાસનકાલમાં વડોદરાની ઉદાર પ્રજાસિક્ષકોએનું વધારે સારી રીતે પાલન કરવામાં આવશે, અને હિન્દી સ્ત્રીઓની જનવણીની બાબતમાં આપના તરફથી દરેક પ્રકારની સહાનુભૂતિ અને પ્રોત્સાહન મળશે; કારણ કે જે હાથ પારણ હલાવે છે તે જ અંતે પ્રગ્નઓનું બાવી ધડે છે.

* * *

ડેક્કન એન્જ્યુકેશન સોસાયટી, પૂના તરફથી

x

x

x

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ, મહારાષ્ટ્રના લોકો વડોદરા રાજ્ય અને તેના રાજ્યો માટે પ્રેમ અભિમાનની લાગણીઓ ધરાવે છે. આપના વિખ્યાત પિતામહ, ડ. શ્રીમંત મહારાજ સર સયાજીરાવ ખાયકવાડની બધી સિદ્ધિઓની આખા મહારાષ્ટ્રમાં બધે પ્રશંસા થતી હતી, અને તેમને મરાઠા રાજ્યનીતિ અને રાષ્ટ્રીય મેધાના અવિભીવ તરીકે મજબૂતામાં આવતી હતી. ડેક્કન એન્જ્યુકેશન સોસાયટીને પોતાના આરંભકાળથી જ શ્રીમંત મહારાજ સયાજીરાવનો સહાનુભૂતિવાળો ભાવ પ્રાપ્ત કરવાનું માન મળેલું છે. ઇ. સ. ૧૮૮૫ની સાલ જોટલા દૂરના જૂતકાળમાં કે. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે ફર્ગ્યુસન કૉલેજ અને ન્યુ ઇંગ્લિશ સ્કૂલની મુલાકાત લીધી હતી, અને આ સંસ્થાઓ સ્થાપનારાઓના પ્રયત્નો રાષ્ટ્રીય કેળવણીના લાભમાં છે એમ કહીને તેમને સારું પ્રોત્સાહન આપ્યું હતું. અમે ઉત્સાહથી આશા રાખીએ છીએ કે આપ શ્રીમંત પણ કૃપા કરીને ડેક્કન એન્જ્યુકેશન સોસાયટીની પ્રગતિમાં અને સમૃદ્ધિમાં એ જ પ્રકારનો રસ લેતા રહેશો. છેલ્લા પચાસ વર્ષોમાં કેળવણી માટે જ્ઞાતિ અને ધર્મના બેદ વિના સંપૂર્ણ વિશ્વગ્રન્થુત્વની ભાવનાથી પશ્ચિમ હિન્દુસ્તાનના લોકોનો કરેલી સ્વાર્થત્યાગી સેવાના આધારે જ સોસાયટી આપ શ્રીમંતની દયા ઉપર હક કરે.

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ, હિન્દુસ્તાન આજે રાષ્ટ્રીય વિકાસના સંભવવાળા કટોકટીના સમયમાંથી પસાર થઈ રહેલું છે. આ મહત્વના સમયે વડોદરા રાજ્યના સાસનનું કામ આપને માથે આવી પડેલું છે. અમે જ્યાં જ્યાં પૂર્વક આશા રાખીએ છીએ કે

કે. શ્રીમંત મહારાજ સર સયાજીરાવની પોષક કાળજીથી રાજકીય અને રાજ્યવંદીવટની બાબતોમાં આપે જે કિમતી તાલીમ મેળવેલી છે તેનાથી આપ ગમે તે મુશ્કેલીભરેલા પ્રશ્નોના ઉદ્ધાપણ અને રાજ્યનીતિથી નીકાલ કરી શકશો અને જે સર્વગામી એકસરખી પ્રગતિના માર્ગ ઉપર વડોદરા રાજ્યની આ પ્રકારે મજબુત સ્થાપના કરવામાં આવેલી છે તે માર્ગે વડોદરા રાજ્યને આપ આગળ લઈ જશો. વડોદરા રાજ્યની અંધારણીય પ્રગતિ વિષે આપે જાહેર કરેલો માયાળું દંઢેરો અને વડોદરા રાજ્યની પ્રજાના લાભ માટે આપે કરેલી એક કરોડ રૂપીઆની બાંદરોઈ સખાવત એ આપ શ્રીમંતના શાસનની પ્રગતિ અને દયાનાં શુભ ચક્રનો છે.

* * *

ડેક્કન જીમખાના, પુના, તરફથી

x

x

x

આપ શ્રીમંતના વચસી પિતામહે, જેમનું નામ ભવિષ્યમાં, સંસ્કારી અને પ્રગતિશીલ મહારાજ તરીકે જ નહિ પણ રમતોના અને તેમાં રહેલી લાવનાના એક અસાધારણ ઉપાસક તરીકે સામાન્ય રીતે અમર રહેશે એમણે, આ ગાદી ઉપર અડધા સૈકાથી પણ વધારે સમય સુધી બેસીને તેને શોભાવી છે. આજ ગાદી આજે આપને વારસામાં મળે છે. કે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજ સાહેબ ઇ.સ. ૧૯૧૦થી અમારા જીમખાનાના આજીવન સભ્ય હતા; અને તેમની ઉદાર સખાવતથી અને વખતો વખત તેમણે ઉદારતાથી આપેલી અમૂલ્ય સલાહથી ડેક્કન જીમખાનાના કુસ્તી અને રમતોના વાર્ષિક સમારંભો શક્ય બન્યા છે. અમે છમછીએ છીએ અને આઠા રાખીએ છીએ કે આપ શ્રીમંત આપના પિતામહેને

સ્વાભાવિક રીતે અનુસરશે, જેથી આપ શ્રીમંતનું રાજ્ય અને અમલ પ્રાચીન ઉદાત્ત પરંપરાનું પોષક ગણાશે.

ડેક્કન જીમખાના પૂનામાં આવેલું છે, અને તેના સભ્યો મુખ્યત્વે અંગ્રેજી રાજ્યના છે. તેથી આપ નામદારની પ્રજાની સાથે આપ શ્રીમંત તત્ત્વ રાજકીય દૃષ્ટિએ એક મહારાજ તરીકે રાજનિષ્ઠા દરખાસોનો અધિકાર અમારી સંસ્થાને મળતો નથી. પણ વિશેષતઃ તેજ કારણથી, આપ શ્રીમંત આ સંસ્થાનાં પ્રમુખ હોવાથી સંસ્થાને ખરેખર અભિમાન થાય છે. અને રમતોના રાજ તરીકે આપ શ્રીમંતના તરફ વફાદારી દર્શાવવાનો પ્રસંગ મળતાં સંસ્થાને ઘણો આનન્દ થાય છે.

વડોદરાનો સુવરાજને પ્રમુખ તરીકે મેળવવાનું માન જીમખાનાને મળેલું છે. હવે વડોદરાના મહારાજ પ્રમુખનું સ્થળ ઘણું વધે સુધી ભોગવે એવો અધિકાર મેળવવાની ઇચ્છા અમે ન રાખીએ ?

આપ શ્રીમંતના રાજ્યની બહાર આવેલી આ સંસ્થાને આપ શ્રીમંતે કૃપા કરીને જે આશ્રય આપેલો છે તેનું કારણ સહેમાઈથી સમજી શકાય છે. ડેક્કન જીમખાના જોડે શરૂઆતમાં સ્થાનિક મહત્તા ભોગવતું હતું છતાં પણ પોતાની વિશાળ પ્રવૃત્તિઓને લીધે તેણે રમતોના ક્ષેત્રમાં અખિલ ભારતવર્ષમાં પ્રતિષ્ઠા મેળવી છે. ઈ-૮૨-નેશનલ ઓલિમ્પિક કમિટિ હિન્દુસ્તાનનો સ્વીકાર કરે એટલા માટે જીમખાનાએ ઘણો મહત્વનો ભાગ લીધો છે; અને ઈ.સ. ૧૯૨૦ની ઓલિમ્પિક રમતોમાં હરીફાઈ કરવાને માટે ડેક્કન જીમખાનાના આશ્રય નીચે હિન્દુસ્તાનના તાલીમજાળોની પહેલી ટુકડી એ-ટવર્ષ (એન્જીઅમ) મોકલવામાં આવી હતી. ડેક્કન જીમખાનાનું કાર્ય સ્થાનિક અને પરદેશી રમતોનો વિકાસ કરવાનું છે, અને પોતાના

રાજ્યાભિષેક ગ્રન્થ

સમ્યોતે માટે એક બાગમગીયાવાળું નગર ઉત્તું કરવાનું છે. આજ કાર્પમાં સ્વાભાવિક રીતે દેશ અને જાતિના ભેદનો વિચાર કરવાનો હોતો નથી, અને તેથી આ સંસ્થા સર્વની સહાનુભૂતિ અને મદદને પાત્ર છે.

આપ શ્રીમંતે ઈ.સ. ૧૯૩૮ના ઑગસ્ટ માસમાં ડેક્કન જીમખાનાને મુલાકાતનું માન આપ્યું હતું. હવે વડોદરાના મહારાજાને સંસ્થાના વિખ્યાત પ્રમુખ તરીકે સંસ્થામાં જ સ્વાગત કરવાનો પ્રસંગ જલદી મળે એવી જીમખાનાની તીવ્ર આશા છે.

* * *

ગ્રંથસંપાદક ને ગ્રંથપ્રકાશક મંડળી, મુંબઈ, તરફથી

અમારી ગ્રંથસંપાદક ને ગ્રંથપ્રકાશક મંડળી શ્રી. મહારાજાએ સને ૧૮૯૧ માં જે જ્ઞાનવૃક્ષ વાળ્યું હતું, તે જ્ઞાનવૃક્ષની એક શાખા છે. વૃક્ષ પ્રમાણેજ આપના પિતામહે આ શાખાની કાળજી લીધી તેવીજ આપ પણ બિવિધમાં લેશો અને કે. સયાજીરાવ મહારાજાના આશ્રય નીચે ઉછરેલ આ જ્ઞાનવૃક્ષનાં શીર્ષાં ફળ આપની કારકીર્દિમાં આવે, એવી અમારી ઇચ્છા છે.

સને ૧૯૦૧ ની સાલમાં આ મંડળીનો વાર્ષિક સમારંભ વડોદરામાં કે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજાના પ્રમુખપદે લક્ષ્મી વિલાસ રાજમહેલમાં થયો હતો. તે વખતે આપના પૂજ્ય પિતા કે. રતેસિંહરાવ ગાયકવાડ વિશેષ અભ્યાસ માટે વિલાપત જવાના હોવાથી તેમના નામથી ૧૨૦૦ રૂપિયાની ફેલુગી આ મંડળીને કરવામાં આવી હતી. આ ઉપરથી આ મંડળીને સંબંધ આપના

પિતામહ પ્રમાણેજ આપના પૂજ્ય વડિલની ફેટલો નિકટ હતો, તે આપ શ્રીમંતને જણાઈ આવશે.

સને ૧૯૩૦ માં આ મંડળીનો જયુનિલિસમારંભ મુખ્ય મુકામે સર કાવસજી જહાંગીર હોલમાં કરવામાં આવ્યો હતો, તે પ્રસંગે તેમજ ત્યારબાદ વડોદરામાં લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલમાં આ મંડળીના ઉત્પાદક શ્રીયુત દામોદર સાવળારામ યદેનો સત્કાર કે. શ્રી સયાજીરાવ મહારાજાએ કર્યો. તે પ્રસંગે, આપ પણ હાજર હતા. ઉપરના સમારંભથી શ્રીમંત મહારાજાનો મંડળીના કાર્ય સાથે ફેટલો નિકટને પ્રેમભર્યો સંબંધ હતો, તે શ્રીમંત મહારાજાના ધ્યાનમાં આવશે, ને આવોજ પ્રેમભર્યો નિકટ સંબંધ ભવિષ્યમાં પણ આપ ચાલુ રાખશે એવી આ મંડળીની અભિલાષા છે.

આપના પરમપૂજ્ય પિતામહ કે. શ્રી સયાજીરાવ મહારાજાના માર્ગે અનુસરીને રાજ્યશકર હાંકવાની આપે કરેલી ધોપણા ને કે. શ્રી. મહારાજાની સંકલ્પિત યોજનાની સિદ્ધિ અર્થે આપે આપેલ એક કરોડ રૂપિયાની દેણગી, આપના ઔદાર્યની ને ભાવિ સુચિત્વની સૂચક છે. આ આપની ઉદાર દેણગી બદલ સર્વ પ્રજા પ્રમાણે અમે પણ પ્રેમ અને આદરપૂર્વક આપને અભિનંદન આપીએ છીએ.

* * *

મહારાજા સાહિત્ય પરિષદ તરફથી

અમે ત્રીજે સહી કરનારા ત્રિવર્ગી શિષ્ટમંડળના સભાસદ મહારાજા સાહિત્ય પરિષદની સંરચા તરફથી આ માનપત્ર દ્વારા આપના રાજ્યપારોહણના શુભ પ્રસંગે આપને અભિનંદન આપીએ છીએ. આપ ને માત્રી પર ગિરાજમાન યમા છે તે માત્રી ૫૦ પહેલાં અધિવેશ એવા આપના પરમ પૂજ્ય પિતામહ પચાસ વર્ષથી વધુ

રાન્યાસિયેક ગ્રન્થ

કાલ પર્વત આરુઢ થઈને રાન્યકર્તા તરીકે તેમણે એટલો બધો
યશ પ્રાપ્ત કર્યો છે કે કોઈને પણ એ જૂવણુપ લાગે. કે. સયાજી-
રાવ મહારાજનું નામ મહારાષ્ટ્રમાં આખાવટુંદ સર્વને પરિચિત
હોઈને પ્રગતિપ્રિય ને ન્યાયપ્રિય રાન્યકર્તા એવો અર્થજ્ઞ આ નામ
ઉપરથી નીકળે છે, અને અમારી એવી ખાત્રી છે કે આવું ઉત્તમ-
વલ અને આદરણીય ઉદાહરણુ આપની નજર સમક્ષ હોવાથી
પ્રજ્ઞના સુખનો અભિવૃદ્ધિ, અને તેનો સંતોષસંપાદન અને
રાન્યની સંપૂર્ણ સુધારણા વગેરે આપ આપના પિતામહની માફક
આચરણુમાં મુકવા પ્રયત્ન કરશે.

કે. સયાજીરાવ મહારાજ ધણાજ બહુશ્રુત હોઈ અને તે
વિદ્વાના ઉદાર આશ્રયદાતા હતા એવી તેમની કીર્તિ સર્વ પ્રસિદ્ધ
છે. તેમણે આ આશ્રયકાર્ય સતત ચાલુ રહે એ માટે કરેલી યોજના
એટલી યશસ્વી નીવડી છે કે સાહિત્યના નવાજૂતા કાર્યને ભોંધને
સહાનુભૂતપૂર્ણ દૃષ્ટિથી જોઈ યોગ્ય સહાય તે કરવાનાજ. આપ
પણ આજ દૃષ્ટિ રાખી કાસિદાસે કહ્યા પ્રમાણે

बलमार्तमयेऽपशान्तये विदुषां सत्कृतये बहुश्रुतम् ।

बलुतस्य विभोर्न केवल गुणवत्तावि परप्रयोजना ॥

આપ પણ એ વચન સાર્થ કરશે.

શ્રીમંત મહારાજ સાહેબને માફ હશે કે તેમના સાહિત્ય-
ગ્રંથને લીધે વડોદરામાં કે. સયાજીરાવ મહારાજને એ સાહિત્ય
સંમેલનો ભરાવ્યા અને વિદ્વાનો સાથે ચર્ચા કરી, એટલુંજ નહિ
પણ સન ૧૯૩૨ માં કાલ્હાપુરમાં સાહિત્યસંમેલનનું અધ્યક્ષસ્થાન
તેમણે સ્વોકાધુ હજી અમારી આ સાહિત્યપરિષદ આડી મહારાષ્ટ્ર
સાહિત્યસંમેલનની વાર્ષિક યોજના કરી રહી છે, પરંતુ તે સિવાય
બીજા અનેક પ્રકારના સાહિત્યજીવી સાહિત્યને ઉપકારક એવી સરવા

ને વ્યક્તિ વગેરેની સંઘટના કરવી એજ એનું મુખ્ય કાર્ય છે, તેનું કાર્યાલય પુના હોય તેની શાખા ને ઉપશાખા મહારાષ્ટ્ર ભરમાં પ્રસરી છે. મહારાજ સાહેબને અગ્રાની એટલીજ વિનંતી છે કે આપના રાજ્યના પ્રગળનના સાહિત્યનો અભિવૃદ્ધિ માટે પૂર્વના મહારાજ સાહેબે જે લક્ષ બીજી ભાષા પ્રમાણે મરાઠી ભાષા તરફ આપ્યું હતું, તે પ્રકારની પરંપરા આપ પણ ચાલુ રાખી આપ જ્યારે પુના હવે પછી પધારો ત્યારે આ સંસ્થાની સુલાકાત લેશે ને પરિપક્વ સંમેલનના વિવિધ કાર્ય પ્રત્યે આપ સહાનુભૂતિપૂર્વક લક્ષ આપશો.

* * *

ભારતીય મરાઠી શિક્ષણ પરિપદ તરફથી

મુધરેલા સંસ્થાનોમાં આજે વડોદરા રાજ્યની મુખ્ય ગણના થાય છે. આપણે ધણાજ પાછળ છીએ એમ જાણી કે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજએ પ્રગતે સુક્ષિત ને કાર્યક્ષમ બનાવવા માટે અસાધારણ પ્રયત્નો કર્યા હતા. પશ્ચિમના દેશો આગળ કેમ અને આપણેજ પાછળ ચામાટે એ જાતેજ સમજાવીને પોતાના રાજ્યના અધિકારીઓને તે શિક્ષણ મેળવવા સાથે વિશાળત મોકલી મહારાજ સાહેબે બધા ખાતાં મુધાર્યા, અસ્પૃશ્યતા ને નિરક્ષરતાનું નિવારણ કરવા પ્રાથમિક શિક્ષણ આપવાનું મંત્ર કયું ને ચાલવૃદ્ધિ માટે ઠેકઠેકાણે વાચનાલયો ને પુસ્તકાલયોના સ્થાપના કરી. શ્રીઓને ત્રાસદાયક ચનારા કાયદા જદલી કાઢીને કેટલીક બાજતોમાં પ્રગતિમાં પ્રિટિય હિંદુસ્તાન કરતાં પણ આગળ ગયા. પછાત ને નિકૃષ્ટ વર્ગ સિક્ષિત થઈ જ્યાં સુધી વિચાર કરતો થઈ ન શકે ત્યાં સુધી સાચી લોકશાહી જામી શકે નહિ એ તત્ત્વ કે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારા-

રાન્યાભિષેક ગ્રંથ

રાજ સારી રીતે સમજી શક્યા હતા. તેમજ મારા બધા પ્રેમીઓમાં ફં શું કરી રહ્યો છું તે સમજી સર્વનું હિત સાધવામાં તેમણે બાગસેવો બોધ્યે એવી તેમની અંતરિચ્છા હતી.

શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજને પવિત્ર કરેલ આ મોટા સિંહાસન પર મહારાજ ! આપ આરુઢ થાવ છો, એ પણ આપનું મોટું ભાગ્ય છે. રાજ્યની લગભગ હાથમાં આવતાંજ આપના પૂજ્ય પિતામહના સ્મારકાર્થે આપે જનહિત માટે એક કરોડ રૂપિયાની જે મોટી દેણગી આપી છે એ ઉપરથી કે, શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજની કીર્તિ આપ અખંડ ઉજળવલ રાખશો, એમાં અમને મરાઠાઓને જરા પણ શંકા નથી. આપના રાજ્ય નો યશ દિવસે દિવસે વધારી આપની જવાબદારી પૂર્ણપણે પાર પાડશો, એવી અમને ખાતો છે.

મરાઠાસમાજ આ વિદ્યામાં પછાત સમાજ છે. આ સમાજમાં વિદ્યાપ્રચાર કરવા સારૂ ૧૯૦૭ માં ધારવાડ મુકામે અખિલ ભારતીય મરાઠા શિક્ષણ પરિષદની સ્થાપના થઈ. તે ધ્યેય અનુસાર તેણે અનેક લાયક ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને દેશી તેમજ પરદેશી શિક્ષણ સારૂ દ્રવ્યની સહાય કરી છે. આજ સુધી પરિષદનાં ૨૪ અધિવેશન થયાં. ઠેકઠેકાણે શાળા ને વસતિમૃહોની સ્થાપના કરી શિક્ષણકાર્યને વેગ આપનારી તરુણ મંડળી આમળ આવી. આજ મહારાષ્ટ્રમાં ને મહારાષ્ટ્રની બહાર ૬૦, ૭૦ શિક્ષણ સંસ્થા કાર્ય કરી રહી છે. કે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજને પશ્ચિદના બાળપણમાં કરેલી સહાયનુજ આ ફળ છે, એ કૃતજ્ઞતાપૂર્વક જાહેર કરવાનું અમે અમારું કર્તવ્ય સમજી છીએ. સંસ્થા પર આવીજ આપ કૃપાદર્શિ આગળ ઉપર રાખશો, એવી અમને દૃઢ આશા છે.

પરિશિષ્ટ ૧૪મું

પરિશિષ્ટ

રાન્યાભિવે, પ્રસન્ન લેખાને ભેટા વગરે આપરામાં આવી હતી તેમની યાદી

અનુ. સાંકે	નામ	ઘરેલું કિંમત રૂ.	ભેટા કપડા કિંમત રૂ.	ચાકડ રૂ.	કુલ રૂ.	શરે
૧	જે. એચ. છત્રપતિ મહા- રાણી ગાંધીપુર	૧૧,૮૦૦	૧૧,૮૦૦	
૨	જે. એચ. રીનેન્ડ રાણી સાહેબ, સાવંતવાડી	૧૧,૮૦૦	૧૧,૮૦૦	
૩	રાજકુમારી તિલોત્તમા, સાવંતવાડી	૩,૦૦૦	૩,૦૦૦	
૪	રાજકુમારી સાયદેવી સાવંતવાડી	૧,૨૫૦	૧,૨૫૦	
૫	રાજકુમારી સુનીતિદેવી, સાવંતવાડી	૧,૧૦૦	૧,૧૦૦	
૬	શ્રીમંત રામસાહેબ, સતારા	૪૨૫	૪૨૫	
૭	રાજકુમારી ચાલી રાજે, ગાંધીપુર	૫૮૦	૫૮૦	

૮	એચ. ઇ. શ્રી. દિવાન માહેબ સર. વી. ડી કોશામાચારી	૪,૭૫૦	૨૭૧-૧૨-૬	...	૫,૦૨૧-૧૨-૦	
૯	શ્રી સરદાર ડબલ્યુ. એન. ધોરપટે	૨,૧૦૦	૨,૧૦૦	
૧૦	ઈર્નસ્ટ એ. જી. સડેકર પવાર	૧,૨૫૦	૧૪૨-૮-૦	...	૧,૩૯૨-૮-૦	
૧૧	કુપ્પન કે. જી. ગાયકવાડ	૧,૨૫૦	૧૪૨-૮-૦	...	૧,૩૯૨-૮-૦	
૧૨	કુપ્પન એમ એચ રાણે	૧,૨૫૦	૧૦૧-૬-૦	...	૧,૮૫૧-૬-૦	
૧૩	કુપ્પન આર. બી નિંખાળકર	૧૨૫	૫૮૭-૬-૦	...	૧,૮૪૭-૬-૦	
૧૪	કુપ્પન એલ એસ ઇન્ડુલકર	૧,૨૫૦	૫૬૬-૨-૦	...	૧,૮૧૬-૨-૦	
૧૫	કુપ્પન એ. જી. ગુપ્તે	૧,૨૫૦	૫૮૫-૨-૦	...	૧,૮૩૫-૨-૦	
૧૬	ડૉ. વાય વી મોહક	૧,૬૫૦	૧,૨૫૦-૦-૦	
૧૭	મી. એલ. ડી. ઠાકરે	૨,૧૫૦	૨,૧૫૦	
૧૮	મીમીસ કમળાઆર જમદાજી	૭૭૫	૭૭૫	
૧૯	મીસ. એલ. વાલિમન	૧,૨૦૦	૧,૨૦૦	
૨૦	મી. એ. ડી. કલેકર	૨૦૦	૨૦૫

૨૧	ઓ. ગોવિંદરાવ ગારતિરાવ માને	...	૯૫-૮-૦	...	૯૫-૮-૦
૨૨	શ્રી ગીરનેશ્વરાવ રામચંદ્ર દુર્ગદે	...	૮૯	...	૮૯
૨૩	શ્રી. સાહેબરાવ પાંડુરંજરાવ માને	...	૮૫	...	૮૫
૨૪	શ્રી. નીલકંઠરાવ પાંડુરંજરાવ માને	...	૮૯	...	૮૯
૨૫	મહેશ્વરાવ ગીર દેવુદીન ગીર મહમદ જમાલુદીન	...	૮૪	...	૮૪
૨૬	જ્યેષ્ઠ. આર. આમ્બાલાલ ભોતિયાલાલ ચિંટ દાકડે	...	૮૫	...	૮૬
૨૭	મે. શ. રા. ગણપતરાવ કુંવરજી શીરકે	...	૮૧	...	૮૦
૨૮	મે. રા. રા. કૃષ્ણરાવ સદા- શીવરાવ કાલે	...	૮૨	...	૮૨
૨૯	મે. રા. રા. રઘુનાથરાવ ને. જબનાથ	...	૭૯	...	૭૯

૩૦	મે. રા. જમાદાર હાથાલીમ	...	૮૦	...	૮૦
૩૧	મે. રા. રા. જમાદાર રતનભીયા	...	૮૦	...	૮૦
૩૨	મે. રા. રા. જમાદાર હમીદ- ભીયા મહમદઅલી	...	૮૦	...	૮૦
૩૩	મે. રા. રા. જમાદાર મીર મહમદ શહેંભીયા	...	૭૩	...	૭૩
૩૪	મે. રા. રા. જમાદાર નાગડે પાંચેદાર વિઠ્ઠલરાવ અમૃત	...	૭૫	...	૭૫
૩૫	મે. રા. રા. જમાદાર તરણ પોલ પાંચેદાર	...	૮૨	...	૮૨
૩૬	મે. રા. રા. જમાદાર હુસેનખાન મુઝર- હુસેનખાન યહેર કાઝી	...	૮૪	...	૮૪
૩૭	મે. રા. રા. જમાદાર નસી- ખીન અબ્દુલ્લા	...	૮૪	...	૮૪

૩૭ મી. નાગર, દિવાન, ખાર
 ૩૮ રૂપન દારવે ગેન્સ, ખાર
 ૩૯ કવસાણના ૧૬ વતનીઓ

૨૮૦ ... ૩૮૦
 ૨૨૫ ... ૨૨૫
 ... ૧૨૮ ૨૫૦

એક પામડી
 તથા રૂ. ૭
 રોકડા
 કરેલો

૪૮,૬૦૫૪,૬૬૩-૪-૦ ૮૧૨ ૫૪,૩૮૦-૪-૦

પરિશિલ ૧૫મું

રાજપાલિકાએ અને

દરબાર હોલ અથવા લક્ષ્મીવિલાસ રાજમહેલના ગાદી હોલમાં ૨૧-૪-૧૯૩૯ને
દિવસે મહારાજ સાહેબને જેમણે પોસાખ લેટ આપ્યા તેઓની યાદી

અ.ક્ર. ક્ર.સં.	નામ	રાકડ રૂ.	રકમ રૂ.	પોસાખની રકમ રૂ.	પોસાખ કિંમત રૂ.	રોકા રૂ.
૧	શ્રીમંત મહારાજાઓ જે. એચ. ઇન્ડ. છત્રપતિ મહારાજ સા. ડોલ્હાપુર	...	૪૫૦	૧૦,૦૦૦	...	*અમલદારો અને તોફરોને
૨	જે. એચ. મહારાજ સા. દેવાસ, સીનીયર	૧,૦૦૧	...	૧૧,૮૫૩	...	
૩	જે. એચ. મહારાજ સા. કુચ બીહાર	૬,૦૦૦	..	૧,૫૦૧	...	*અમલદારો અને તોફરોને
				૪,૦૦૦	...	
				૪૭૫૦		

૪	જેય એચ. મહારાજ સા. ધાર	૫૦૧	૬૩૦	૧,૫૦૧	...
શ્રીમંત ખાસા					
૫	શ્રીમંત રાજકુમારી સુન્તયા રાજે સાહેબ	...	૫૮૧	૬૧૧	૨૬૦
૬	શ્રી. રાજકુમારી કમલાદેવીનાઈ સાહેબ	૫૦૧	...	૭૫૧	...
૭	શ્રી. રાજકુમાર દેવેશીસરાય સાહેબ	...	૫૨૮	...	૭૮૨
શંભુધીઓ					
૮	શ્રી રાજ્યલક્ષ્મી સાયસિંહરાય સાયકનાડ	...	૨૦૦	...	૩૦૦
૯	શ્રી. રા. રા. ગીતારામ સંપતરાય સાયકનાડ	૨૭	૧૩૨	...	૨૪૮
૧૦	શ્રી રા. રા. મુરસિંહ વિઠ્ઠલસિંહ સાયકનાડ	૩૬૦	...	૬૦	૪૮૦
૧૧	શ્રી રાજકુમાર અખતરાય વિઠ્ઠલ રા. સાયકનાડ	...	૧૨૫	...	૧૮૭

અનુ. અંક	નામ	પોશાખની મળેલી રકમ	પોશાખ રોકડ ફિ'મલ રૂ.	વળતરમાં આવેલી પોશાખની રકમ	પોશાખ રોકડ ફિ'મલ રૂ.	શરે
૧૨	શ્રી રા. રા. ચંદ્રસિંહરાવ દાદા સાહેબ આયકવાડ	૧૦૧	...	૧૫૧	...	
૧૩	શ્રી રા. રા. કૃષ્ણરાવ અંબાજીરાવ આયકવાડ	...	૭૫	૧૧૨	...	
૧૪	શ્રી રા. રા. વસંતરાવ મણીપતરાવ આયકવાડ	...	૧૨૮	...	૧૮૭	
૧૫	મે. રા. રા. ભદ્રસિંહરાવ આયુર્દ- રાવ આયકવાડ	...	૧૫૦	૨૨૫	...	
૧૬	મે. રા. રા. વસંતરાવ સામરાવ આયકવાડ	૫૧	...	૭૫	...	
૧૭	મે. રા. રા. કર્નલ ભાઈ સાહેબ વિઠ્ઠલરાવ આયકવાડ	૧૦૦	...	૧૫૦	...	
૧૮	મે. રા. રા. પિતાજીરાવ વિઠ્ઠલરાવ આયકવાડ	...	૧૨૦	...	૧૮૭	

२०

१६	मे. रा. रा. दामाष्टान विहृष्टान	...	१००	१५०	...
	नामधनाड				
२०	मे. रा. रा. दृष्ट्याव मधुपतरान	३८	...	५७	...
	नामधनाड				
२१	मे. रा. रा. दौधतरान अंजाष्टान	...	४६	६६	...
	आवधनाड				

२१

२२	मे. रा. रा. दामान अंजाष्टान	...	३८	५७	...
	नामधनाड				
२३	मे. रा. रा. व्यापुसारेण नाना- साधेण आवधनाड	३५	...	५२	...
२४	मे. रा. रा. गजपतराम सभाराम भंत्री आवधनाड	३५	...	५२	...

सरदारो, आसाभदो,
इरभदो वनेरे

२५	मी. राजस्थान आयुंदरान मधुपतरान राने पांदरे	१५१	...	१०१	१२४
२६	मी. मधुपतरान नरसिंहरान गोरपडे	१५१	२३५

અનુ.
અંક

નામ

શ્રેણી

ચોસાખની મળેલી જાણતરખાં આપેલી
રકમ

રેકડ પોસાખ
રે. રકમ રે. રકમ
રે. રકમ રે. રકમ

- ૨૭ એ. રા. રા. ભીમરાવ નરસિંહરાવ
રાળે પાંદરે
- ૨૮ એ. રા. રા. રામચંદ્ર લક્ષ્મણરાવ
રાળે પાંદરે
- ૨૯ એ. રા. રા. અંબાજીરાવ ભવાનરાવ
રાળે પાંદરે
- ૩૦ એ. રા. રા. જાહેવરાવ અમૃતરાવ
રાળે પાંદરે
- ૩૧ એ. રા. રા. નારાયણરાવ રામચંદ્ર
આંભિઆવર.
- ૩૨ એ. રા. રા. વલ્લભશીર નુરહીન ।
ફુસેનખાન મેનુહીન ફુસેનખાન
- ૩૩ એ. મીર કેપામુહીન મીર મહમદ
નીમણુહીન

૧૫૧ ... ૧૨૧ ૧૦૩

૧૫૧ ... ૨૨૫ ...

૧૫૧ ... ૧૦૧ ૧૨૪

૧૫૧ ... ૧૦૧ ૧૨૪

૧૫૧ ... ૨૨૫

૧૫૧ ... ૨૨૫ ...

૧૫૧ ... ૧૦૧ ૧૨૩

રાજ્યસિલેક કુલ

૩૪ મે. રાજ્યસ્થળ ખીર પ્રત્યેજન,
અધીખાન ખીર પ્રતિયામ અધીખાન

૨૪૩ અગાઉ
સ્વીકારવામાં
આવી હતી
પરંતુ રાજ્યા-
ભિષેક પહેલાં
અવસાન
મવાથી ૨૪૩
પરત કરવામાં
આવી હતી.

...

૧૫૧
૧૬૨

...

૧૫૧

૩૫ મે. રા. રા. આપાજીરાવ ભોળાજી-
રાવ શીંદે શિકડે
૩૬ મે. રા. રા. માનસીંગરાવ સુબ-
રાવ હમીરકર ધોરપડે.
૩૭ મે. રા. રા. માનસીંગરાવ રામ-
ચંદ્રરાવ નાયક નિંબાજર
૩૮ મે. રા. રા. ચરદયાંદ્ર હદમણરાવ
કદમ ગીરવીકર
૩૯ મે. રા. રા. ગોવિંદરાવ મારુતિરાવ
માને

...

૧૧

૪૧

...

...

૨૨૬

૧૫૩

...

...

૧૧૨

...

૭૫

.

૭૫

...

૫૨

૧૨૭

૬૫

...

અર્થ	નામ	ચોસાખની મળેલી રકમ	ચોસાખની વળતરમાં આવેલી રકમ	ચોસાખની રકમ	પોસાખ રકમ	રોડ
૪૦	મે. રા. રા. સાહેબરાવ પોપ્પુરંજન-રાવ માને	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫
૪૧	મે. રા. રા. નીલકંઠ પોપ્પુરંજન-રાવ માને	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫
૪૨	મે. રા. રા. વીરોચરાવ નારાયણ-રાવ માને	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫
૪૩	શ્રી. રા. રા. ચંદ્રાન્ત માધવરાવ માયનર	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫
૪૪	શ્રી. રા. રા. વસંતરાવ આર્જુન-રાવ માયનર	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫
૪૫	શ્રી. રા. રા. અનુભવરાવ વાધી-રાવ માયનર	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫
૪૬	શ્રી. રા. રા. જ્ઞાન રાજે સીરકે	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫	૭૫

૪૬	મે. રા. રા. કૃષ્ણરાવ સદાશિવરાવ	૫૧	...	૭૫	...
	કોળે				
૪૭	શ્રી. રા. રા. ગીરબ્જેરાવ રામચંદ્ર	૫૧	...	૭૫	...
	હમ્બેરે				
૪૮	મે. રા. રા. ગણપતરાવ ખાસેરાવ	૭૫	...	૧૧૨	...
	શીરદે				
૪૯	મે. રા. રા. હનુમંતરાવ નારાયણ- રાવ શીરદે	૭૫	...	૧૧૨	...
૫૦	મે. રા. રા. રઘુનાથરાવ જાહેરાવ	૭૮	...	૧૭	...
	જમતાપ				
૫૧	મે. રા. રા. શિવરાવ કૃષ્ણરાવ	૫૧	...	૭૫	...
	ખાર નગરદેવલેકર				
૫૨	મે. રા. રા. આપાણરાવ	૭૫	...	૧૧૨	...
	મથવંતરાવ મોરે				
૫૩	મે. રા. રા. વલ્લવંતરાવ દરીયાળ-	૧૧	...	૫૨	...
	રાવ જમતાપ				
૫૪	મેડેરબાન જમાદાર હમીદમીયા	૧૮	...	૧૭	...
	મહમદઅલી				

૧૨	મેહેરબાન	ચર્પતપનહા	અહમદ	૩૮	...	૫૭	...
૧૩	શ્રી રા. રા.	રામચંદ્ર	વિઠ્ઠલ	૫૧	...	૭૫	...
			ખાસગીવાલે				
૧૪	શ્રી રા. રા.	બાલચંદ્ર	સંકરરાવ	૫૧	...	૭૫	...
			શાસ્ત્રી પટવરધન				
૧૫	શ્રી રા. રા.	કૃષ્ણરાવ	સંકરરાવ	૫૧	...	૭૫	...
			કાઠીયાવાડ દિવાનજી				
૧૬	શ્રી રા. રા.	મન્હારાવ	રામરાવ	૫૧	...	૭૫	...
			મેરાળ				
૧૭	શ્રી. રા. રા.	દત્તાત્રય	ત્રિતામજી	૫૧	...	૭૫	...
			મુજુમદાર				
૧૮	શ્રી. રા. રા.	રામચંદ્ર	મધિવરાવ	૫૧	...	૭૫	...
			ફડનીસ				
૧૯	શ્રી. રા. રા.	માધવરાવ	નારાયણરાવ	૫૧	...	૭૫	...
			મુનશી				
૨૦	શ્રી. રા. રા.	ગોવિંદરાવ	જળવંતરાવ	૫૧	...	૭૫	...
			શાસ્ત્રી પટવરધન				

અનુ. સં.	નામ	પોશાખની મળેલી ૧૬મ રોકડ રૂ.	પોશાખ કિમત રૂ.	વળતરમાં આપેલી પોશાખની રકમ રોકડ રૂ.	પોશાખ કિમત રૂ.	રોકડ રૂ.
૭૧	મે. રા. રા. રામચંદ્ર બળવંત બોટીયા	૩૫	...	૫૨
૭૨	મે. રા. રા. બાબુરાવ ડેશવરક	૩૫	...	૫૨
૭૩	મે. રા. રા. શંકરરાવ મુરારરાવ રાનડે બક્ષી	૩૫	...	૫૨
૭૪	મે. રા. રા. નાનાસાહેબ દેડાણ બેસે	૩૫	...	૫૨
૭૫	વેદયાબસ'પત્ર મધિનાથ બદરીનાથ લામુરે	૩૬	...	૫૭
૭૬	મે. રા. રા. ગબનન શંકરરાવ સાબી	૩૬	...	૫૭
૭૭	મે. રા. રા. પુરુષોત્તમરાય મોતીરાય પુરાણિક	૫૨	...	૭૫
૭૮	મે. રા. રા. હાથેરલાલ રજુભાડ- દેસાઈ	૩૮	...	૫૭

શ્રેષ્ઠ શાહુકાર વગેરે

૭૯	શ્રેષ્ઠ	અગ્રવાનદાસ	ડાહ્યાભાઈ	૫૨	...	૭૫	...
૮૦	શ્રેષ્ઠ	રતનદાસ	અગ્રનભાઈ	૫૧	...	૬૧	...
૮૧	શ્રેષ્ઠ	ધિરસાસ	ત્રીમનદાસ	૩૫	...	૫૨	...
૮૨	શ્રેષ્ઠ	ત્રિકમદાસ	ગિરધરદાસ	૩૫	...	૫૨	...
૮૩	શ્રેષ્ઠ	ટાડરમસ	ત્રીમનદાસ	૫૧	...	૭૫	...
૮૪	શ્રેષ્ઠ	આશુદાસ	હીરાદાસ	૩૫	...	૫૨	...
૮૫	શ્રેષ્ઠ	ત્રિકમદાસ	ત્રિભોવનદાસ	૩૫	...	૫૨	...
૮૬	શ્રેષ્ઠ	વળંગે	હનદાસ	૩૫	...	૩૫	...

૨૪મ સ્વીકાર-
વામાં આવી
કેતી પરંતુ
શાકને લીધે
કોળર નહિ
રહેવાથી પર-
ત કરવામાં
આવી કેતી.

દેવિસિદ્ધિ

૬૫ મે. રા. રા. રૂણોડલાલ રામલાલ
દસાંધ

૬૬ અમલદારો અને બીજાઓ

૬૭ મે. રા. રા. ર્નલકુમાર શિવરાજ

૬૮ મે. રા. રા. વિષ્ણુ કૃષ્ણ કુરધર
સિંઠ

૬૯ મે. રા. રા. કૃષ્ણરાવ વિઠ્ઠલાલ

૭૦ મે. રા. રા. સત્યવ્રત સુરજી

૭૧ મે. રા. રા. વામન નારાયણ પાટકર

૭૨ મે. રા. રા. સખારામ અમૃત
સુધાસકર

૭૩ મે. રા. રા. મણિલાલ મોહનલાલ

૭૪ મે. રા. રા. ગીણભાઈ ઝવેરભાઈ
જાલા

૭૫ મે. રા. રા. રાવળહાદુર રામકિસન
પટેલ

૭૬

૭૭

૭૮

૭૯

૮૦

અનુ.
અંક

નામ

- ૧૦૫ રાવ બહાદુર બાજીરાવ આપાસાહેબ
ધારો
- ૧૦૬ શ્રી રા. રા. ડૉ. રમુનાથ બાળ-
દેવુ ચંદ્રચૂડ
- ૧૦૭ શ્રી રા. રા. માણેશચંદ તારાચંદ
આશિળ
- ૧૦૮ શ્રી રા. રા. રામચંદ્રરાવ, રામરાવ
પાટીલ અને
- ૧૦૯ શ્રી રા. રા. બારકર કાશીનાથ ભાટે
- ૧૧૦ શ્રી રા. રા. ડૉ. શંકરરાવ માધવ-
રાવ પઞ્ચાર
- ૧૧૧ શ્રી રા. રા. 'કર્નલ. અર્નતરાવ
મણપતરાવ સહેકર પંચાર
- ૧૧૨ શ્રી રા. રા. રામચંદ્ર દેસન રણદીવે

ગોસાખન્દી મળેલી રકમ	વળતરમાં આપેલી ગોસાખની રકમ	રોકડ પોસાખ રોકડ પોસાખ રૂ. રૂ.	રોકડ રૂ.
૩૮ ...	૫૭		
૩૮ ...	૫૭		
૫૧ ...	૭૫		
૩૮ ...	૫૭		
૫૦ ...	૭૫		
૩૮ ...	૫૭		
૩૮ ...	૫૭		
૩૮ ...	૫૭		

રોકડ

રામચંદ્રભાઈ અંક

૧૧૩	મે. રા. રા. ડૉ. યશવંત વાળન ગોડક	૫૦	...	૭૫	...
૧૧૪	મે. રા. રા. લક્ષ્મણ દાસદાસ કોરડે	૩૫	...	૫૨	...
૧૧૫	મે. રા. રા. કેપ્ટન જ્ઞાનંદરાવ અળનન ગ્રુપે	૩૫	...	૫૨	...
૧૧૬	મે. રા. રા. યશવંતરાવ વિશ્વાસરાવ ધાડમે	૫૧	...	૭૫	...
૧૧૭	મે. રા. રા. સરદાર મહાડીક, ખાર	...	૬૩	૧૩૬	...
૧૧૮	મે. રા. રા. કેપ્ટન મોરેશ્વર હેબલ- રાવ રાણી	૩૫	...	૫૨	...

પરિશિષ્ટ ૧૬મું.

પરિશિષ્ટ ૧૫માં જણાવ્યા સિવાયના બીજા માણસો જેમણે મહારાજ સાહેબને
પોશાખ ભેટ આપ્યો તેમની યાદી.

ક્રમ સં.	નામ	પોશાખની મળેલી રકમ				જનતરમાં આપેલી પોશાખની રકમ				કુલ
		રૂ.	પોશાખ	રૂ.	પોશાખ	રૂ.	પોશાખ	રૂ.	પોશાખ	
			રૂ.		રૂ.		રૂ.		રૂ.	
૧	મોરારામી હાલની	૫૦૧	...	૬૨૫
૨	મોરારામી મોનપુર	૪૦૨	...	૩૭૬
૩	મોરારામી વાઘાસીતોર	...	૨૨૪	...	૨૬૪-૮૦
૪	મોરારામી ખાંધા	૨૦૧	...	૨૫૬
૫	મોરારામી મીયાબામ	...	૨૦૦	૨૫૧
૬	મોરારામી બેગા	૧૦૧	...	૧૨૬
૭	મોરારામી વરસોડા	૧૦૨	...	૧૨૬
૮	મોરારામી સરદારપુર	૫૦	...	૬૨
૯	મોરારામી દરબારમી પંચીચા,	૨૦	...	૨૫

રતનપુર

૧૦	એચ. ઇ. લોડી કુલુમાચારી :	...	૨૫૫	૬૩	૨૫૫
૧૧	શ્રી. સો. વસોદાનાજી ઘોરપડે	૧૦૧	...	૧૨૬	...
૧૨	શ્રી. સપ્તમાજી ભોંસલે	૧૨૫	...	૧૫૬	...
૧૩	મયુરાનાજી, જયવંતરાવ દેવકુખની	૫૧	...	૬૩	...
૧૪	દાતાર શેઠ વીરજી ચેરાજ	૧૨૫	...	૧૫૬	...
૧૫	શ્રીમતી લીરાલક્ષ્મી શેઠવાળા પાટલુ	૧૨૫	...	૧૫૬	...
૧૬	આચાર્યશ્રી ભાગવતાચાર્ય ઉર્ફે બૃંહદાચાર્ય નારાયણાચાર્ય ચરિત્ર	૧૦૧	...	૧૨૬	...
૧૭	શ્રીમંત જગદેવરાવ આણુંદરાવ રાણે પવાર દેવાસ જુનીયર	૫૧	...	૬૩	...
૧૮	મેઘેરબાન દાતાર શેઠ રમણલાલ દેવલાલ પેટલાદ	૧૦૧	...	૧૨૬	...
૧૯	મેઘેરબાન દાતાર શેઠ ચક્રુલાલ દેવલાલ પેટલાદ	૧૦૧	...	૧૨૬	...
૨૦	ત્રે. રા. રા. જયસિંગરાવ એ. રાણે ચિરંજીવ દાતાર	૫૧	...	૬૩	...
૨૧	ત્રે. રા. રા. પ્રાણલાલ દેવકરજી નાનજી	૧૨૫	...	૧૫૬	...

અનુ. અંક	નામ	ચોસાખની મળેલી રકમ	ચોસાખની વળતરમાં આપેલી ચોસાખની રકમ	ચોસાખ રકમ	કિમત રૂ.	કિમત રૂ.	રોડ
૨૨	આચાર્ય આનંદપ્રસાદજી મહારાજ	૩૫૧	...	૪૩૬	
૨૩	મે. રા. રા. રાજા ધનરાજી શીરજી વડતાલ	૧,૦૦૧	...	૧૪૭	૧,૧૪૪	...	
૨૪	શ્રી. સરદાર બાંદરાવ કૃષ્ણરાવ મુંબાઈ	૧૦૧	...	૧૨૬	
૨૫	ડૉ. પંજાબરાવ દેવમુખ અમરાવતી	૫૦	...	૬૨	
૨૬	મેહરવાન રાજે શંભુસિંહ બાધવરાવ	૫૧	...	૬૧	
	માસેઆવ						
૨૭	મી. ડી. સી. અમીન મુંબાઈ	૧૦૧	...	૧૨૬	
૨૮	કૃષ્ણ ને. કે. ભોંસલે બેળગાંવ	૧૦૧	...	૧૨૬	
૨૯	મી. વૃણજીવરાવ ભોંસલે	૫૦	...	૬૨	
૩૦	મે. રા. રા. દાદાસાહેબ ગુળજીરાવ	૩૫	...	૪૩	
	ખાનવીશ્વર						

૩૧	મે. રા. રા. અનાસાહેબ ગુણાજી- રાવ રણદિવે	૨૫	...	૩૧	...
૩૨	શ્રી. રાધાબાઈ અનાસાહેબ બંધવ	૩૫	...	૪૩	...
૩૩	શ્રી. મળરામાઈ જગદેવરાવ નાયક	૩૫	...	૪૩	...
૩૪	શ્રી. વાહીલાલ યુનીલાલ પિત્રવાઈ	૫૧	...	૬૩	...
૩૫	શ્રી. નરોત્તમ જેઠાલાલ પરીખ	૫૨	...	૬૧	...
૩૬	શ્રી. દુધસીભાઈ બહેરબાઈ અમીન	૫૧	...	૬૩	...
૩૭	સરદાર શિવરાવ બવાનરાવ થોરાડ	૧૨૧	...	૧૩૯	...
૩૮	શ્રી. જનાર્દન અખારામ કદદીકર	૧૦૧	...	૧૧૮-૧૦-૦	...
	પુત્રા			એમ ચાંદી- ની ફોટોગ્રેમ	
૩૯	શ્રી. બાણસાહેબ દૌલતચંદ્ર અમી	૧૦૧	...	૧૨૬	૩૧૬
	નચંદ્રજી, મુ. નાઈ				
૪૦	શ્રી. સ્વામીનારાયણ મંદિર, અમ- દાવાદ	૧૦૧	૧૫૧
૪૧	શ્રી સરદાર વિજયસિંહ રાવ માર્તંડરાવ બાડે, ધાર રોડ	૧૦૧	...	૧૨૬	...

અનુ.
અંક

નામ

રોડ

- ૪૨ શ્રી. સરદાર બાલિરાવ બાળાસાહેબ
માનકર, ધાર રોડ
- ૪૩ હાતાર શેઠ સુલાબીદાસ નારાયણદાસ
પેટલાદિ
- ૪૪ રાજરત્ન શેઠ મંગનભાઈ પરશુદાસ
- ૪૫ મી. અબ્બાસ મહાદેવ ગુપ્તે એન્ડેલો
કેડ વાંદરા.
- ૪૬ શ્રી. રાજ સાહેબ લક્ષ્મણ ગોડ
દેસાઈ વાંટમુર્તી બેળમાંવ.
- ૪૭ એ. રા. રા. અમરસીંગ ત્રિકમસિંઝ
ભારોટ પાટણ.

પોશાખની મળેલી રકમ	વળતરમાં આવેલી પોશાખની રકમ	રોડ
શાકડ પોશાખ રૂ. કિંમત રૂ.	શાકડ પોશાખ રૂ. કિંમત રૂ.	
૮૧ ...	૧૦૧
૧૦૦ ...	૧૨૫
૧૦૦ ...	૧૨૫
૧૧ ...	૧૩
૩૦૬ ...	૩૭૫
... ૧૩૨ અને રૂ. ૧૨૭ની કિમતના દાગીના	૩૧૫

૪૮	ગે. રા. રા. ગાંધીરાવ નારાયણરાવ જન્મદાણે	...	૭૦	૮૭	...
૪૯	ગે. રા. રા. નાડકર, દિવાન ખાર રોડ	...	૬૨	૮૨	...
૫૦	મી. ચિમનલાલ માનચંદ, સુબાઈ	...	૬, ૨૦૦ ની કિંમત	...	૨૫૦
			તના		
			દાગીના		
૫૧	મી. એમ. સી. પટેલ, સુબાઈ	...	૨. ૪૫૦)	૪૨૭	...
			ની કિંમત		
			તના		
			દાગીના		
૫૨	મી. કાતાત્રા ગોપાલ જડે.	...	૨. ૧૫૦)	૧૮૭	...
			ની કિંમત		
			તના		
			દાગીના		
૫૩	મી. મકમલમલી જાગાજા, પુના	...	૨. ૫૫)	૬૯	...
			ની કિંમત		
			તના		
			દાગીના		

૧૧	શ્રી ભેયરાજ મંદિર, વડોદરા,	...	૧૩૯	પ્રસાદ સાથે પોશાખ આવેલો.	...
૧૨	શ્રી વિદુષ મંદિર, વડોદરા.	...	૮૦
૧૩	શ્રી નરસિંહજી મંદિર, વડોદરા.	...	૨૫
૧૪	શ્રી દારકા મંદિર, દારકા.	...	૫૦
૧૫	શ્રી પંડાજી સદગીદાસ ભાઈજીભાઈ, દારકા	...	૦-૮-૦
૧૬	શ્રી સદગીજી મંદિર, ભેટ (ઓખા)	...	૪૨
૧૭	શ્રી સત્યભામા મંદિર, ભેટ (ઓખા)	...	૨૪
૧૮	શ્રી રાધિકાજી મંદિર, ભેટ (ઓખા)	...	૨૨
૧૯	શ્રી ગોર સંસ્થાન.	...	૨૮
૨૦	દામોર પરસોતમ જીજી, દારકા ધર્મચાળા	...	૧
૨૧	બાળાચંદર મહાલંકર, પાવાગઢ	...	૫

હીઝ હાઇનેસ પ્રતાપસિંહ મહારાજન સાહેબના

॥ ११-४-१९३८ ॥
 कु. कु. आ-वये
 अ-वये २८५

१. रोजन सुभिति

(૧) અર્ચનાર્ચા રમતોનાં છાત્રો વગેરે	૬,૫૦૦-૦-૦
(૨) રાજદરબાર અને ગઠેર જનતા માટે રંજનાર્ચા ખાસ આમંત્રિવા સંમીતકારો વગેરે	૧૭,૨૫૦-૦-૦
(૩) ચાર હાથીધરો, ચાર નાટકગૃહો અને એક સરકસ ચાર રાત રોકવા માટે	૨૪,૬૦૦-૦-૦
(૪) ખીજા રંજનાર્ચાકર્તાઓ, ગઠેર મેળામાં	૧૦,૫૦૦-૦-૦
(૫) પરચુરણ	૧,૦૦૦-૦-૦
	<hr/>
	૫૯,૮૫૦-૦-૦

૨ જાહેર વાંધામ

(૧) ચાર રાત માટે રોડની,	૮૮,૭૦૦-૦-૦
(૨) સહુનાર	૩૮,૬૫૦-૦-૦
(૩) દરબારમંડપનું બાંધકામ.	૧૪,૦૦૦-૦-૦
(૪) આકરિમક ખર્ચ	૧,૮૫૦-૦-૦
	<hr/>
	૧,૪૩,૧૦૦-૦-૦

૧૭ મું

રાજ્યાર્થોર્થ ઉત્સવ પ્રસંગે થયેલા ખર્ચની વિગત.

હા. હા. ખા. મ. જી.
થયેલો
વધારો થતાં

ઉપર મ. જી.
થયેલી રકમ

ખર્ચખર્ચ
થયેલી રકમ

...	૬,૫૦૦-૦-૦	૬,૧૬૬-૬-૮
૬૦૦-૦-૦	૧૩,૮૫૦-૦-૦	૧૧,૨૭૫-૦-૦

...	૨૪,૬૦૦-૦-૦	૨૩,૧૦૦-૦-૦
-----	------------	------------

...	૧૦,૫૦૦-૦-૦	૮,૫૮૮-૨-૦
૧૧૧-૦-૦	૧,૧૧૧-૧૪-૦	૮૧૨-૦-૦

૭૧૧-૧૪-૦	૫૬,૫૬૧-૧૪-૦	૪૯,૬૭૪-૧૧-૮
----------	-------------	-------------

૩,૩૦૦-૦-૦	૮૫,૪૦૦-૦-૦	૭૯,૬૬૮-૭-૧૧
-----------	------------	-------------

...	૩૮,૬૫૦-૦-૦	૩૫,૭૪૫-૧૨-૨
-----	------------	-------------

૫,૦૦૦-૦-૦	૧૯,૦૦૦-૦-૦	૧૯,૧૧૭-૧૨-૨
-----------	------------	-------------

...	૧,૮૫૦-૦-૦	૭૬૪-૧૫-૫
-----	-----------	----------

૧,૭૦૦-૦-૦	૧,૪૪,૬૦૦-૦-૦	૧,૩૫,૩૨૭-૦-૫
-----------	--------------	--------------

રાજ્યશિક્ષક અન્ય

અનુ. સંક	ખાખત	તા. ૨૧-૪-૧૯૩૯ ના હુ. હુ. અનુવે મંજૂર થયેલ રકમ
૩	વડોદરા મુખરાઈ	
(૧)	રોશની	૧૪,૦૦૦-૦-૦
(૨)	પરચુરણ	૨,૫૨૫-૦-૦
૪	કેળવણી ખાતુ	
(૧)	વડોદરા શહેરનાં બાળકોને શીક્ષણની - વહેંચણી	૨,૫૦૦-૦-૦
(૨)	સ્કાલિટ સંમેલન.	૬,૨૦૦-૦-૦
(૩)	બાળસંમેલન પ્રસંગે છનામો.	૫૦૦-૦-૦
(૪)	પરચુરણ.	૪૦૦-૦-૦
(૫)	વડોદરા રેકરમેટરીના બાળ ગુને- મારોને ખવડાવવા બદલ	...
(૬)	બાળસંમેલન, અમરેલી.	...
		<hr/> ૬,૬૦૦-૦-૦
૫	લરકર ખાતુ.	
(૧)	લરકરી રમતો.	૩,૭૩૧-૦-૦
(૨)	લરકરી રમતો માટે રોશની.	૧,૫૦૦-૦-૦
(૩)	શીક્ષણ.	૧,૦૦૦-૦-૦
(૪)	લરકરનાં માણસોને ખવડાવવાનો ખર્ચ	...
(૫)	પરચુરણ	...
		<hr/> ૬,૨૩૧-૦-૦

હા. હા. બાદ મંજૂર
થયેલી
વધારા 'મટાડો

જેવલ મંજૂર
થયેલી રકમ

ખરેખર ખર્ચ
થયેલી રકમ

...	૧૪,૦૦૦-૦-૦	૧૪,૬૮૨-૧-૧
૫૭૫-૦-૦	૩,૧૦૦-૦-૦	૧,૪૨૨-૧૪-૧૧
...	૨,૫૦૦-૦-૦	૧,૭૬૦-૭-૩
...	૬,૨૦૦-૦-૦	૬,૧૬૦-૧૪-૬
...	૫૦૦-૦-૦	૪૨૮-૨-૦
...	૪૦૦-૦-૦	૭૭-૮-૭
૧૫-૦-૦	૧૫-૦-૦	૧૧-૫-૫
૧૫૦-૦-૦	૧૫૦-૦-૦	૧૩૧-૧૦-૬
૧૬૫-૦-૦	૬,૭૬૫-૦-૦	૬,૩૦૦-૦-૬
...	૩,૭૩૧-૦-૦	૩,૭૨૭-૧૧-૬
...	૧,૫૦૦-૦-૦	૧,૪૬૬-૧૩-૬
...	૧,૦૦૦-૦-૦	૬૩૬-૫-૩
૫,૨૫૦-૦-૦	૫,૨૫૦-૦-૦	૫,૦૬૦-૪-૨
૬૬૨-૧૫-૦	૬૬૨-૧૫-૦	૧,૧૧૭-૪-૦
૧,૨૪૨-૧૫-૦	૧૨,૪૭૮-૧૫-૦	૧૨,૩૪૪-૭-૫

અનુ
અંક

ખાર્જત

તા. ૨૧-૪-૧૯૭૬ ના
જુલું અ.વ.એ
મંજુર થયેલ ૨૬મ

૬ પોલીસ ખાતુ

(૧) પ્રાતોભાષી આવતા ૫૯૪ માણસોનું રેલ્વે ભાડુ તથા ભથ્થુ.	૮,૨૦૦-૦-૦
(૨) પોડાઓનું રેલ્વે વૂર.	૨,૮૦૦-૦-૦
(૩) રાજ્યના તમામ પોલીસના માણ- સોને ખવડાવવાનો ખર્ચ	૩,૬૦૦-૦-૦
(૪) પરચુરણ	૨,૬૦૦-૦-૦
	<hr/>
	૧૭,૫૦૦-૦-૦

૭ મહેસુલ ખાતુ

(૧) પટેલો અને મતાદારોના રહેવા જમવાનો.	૫૦,૦૦૦-૦-૦
(૨) પટેલો અને મતાદારો માટે પાણી આરોગ્યતા, એક જગ્યાએથી બીજી જગ્યાએ લઈ જવા તથા બીજી ગોઠવણ	૧૬,૨૦૦-૦-૦
(૩) રાજ્યમા જમી ૪૪ રાજગાદીઓ ફરીથી કરાવી	૧૧,૦૦૦-૦-૦
(૪) પ્રાતોમા ઉત્સવનો ખર્ચ	૧૬,૭૪૮-૦-૦
(મ)-દારક અને કારના પુનરીઓ	...
નો. રહેવા તથા જમવા ખર્ચ	...

હું. હું. બાંઈ મં. બુંદ
અથવા
ધંધાઈ ઘટાઈ

ઉત્તર મં. બુંદ
અથવા રકમ

અરેબી અથ
અથવા રકમ

... ૮,૨૦૦-૦-૦ ૩૩-૬૨-૧૧

... ૨,૮૦૦-૦-૦ ૬૧૮-૬-૦

... ૩,૬૦૦-૦-૦ ૨,૬૬૬-૧૩-૧૦

... ૨,૬૦૦-૦-૦ ૨,૬૧૨-૧-૨

... ૧૭,૫૦૦-૦-૦ ૧૪,૧૬૭-૦-૦

... ૫૦,૦૦૦-૦-૦ ૨૭,૦૪૮-૫-૦

... ૧૬,૨૦૦-૦-૦

... ૧૧,૦૦૦-૦-૦ ૧૧,૦૦૦-૦-૦

૨૩,૬૬૨-૦-૦ ૪૨,૪૩૦-૦-૦ ૩૬,૬૬૨-૧૦-૦

૨૬૦-૧-૬ ૨૬૦-૧-૬ ૨૬૦-૧-૬

રાજ્યાભિષેક અન્ન

૧૧

અનુ. અંક	વર્ણના	તા. ૧૧-૪-૧૯૩૬ના હુ. હુ. અન્ન અનુપ્ર. ધર્મેશ્વર રૂકમ
(૨)	ખાણના મેળાવડા વખતે રાણની	૨,૬૨૫-૦-૦
(૩)	રાજમહેલથી માંડવી સુધી પ્રકા- શિત કમાનો પુરી પાડી	૫,૩૬૭-૦-૦
(૪)	લક્ષ્મીવંશાસ રાજમહેલનો મુખ્ય દરવાજો પ્રકાશિત કર્યો.	૨,૮૨૬-૦-૦
(૫)	શહેરમાં રોડનાઈ.	૮,૬૮૨-૦-૦
(૬)	બી. બી. એન્ડ સી. આઈ. વડોદરા રેલ્વે સ્ટેશનની રોડનાઈ	૧,૦૦૦-૦-૦
(૭)	દરબારમાંડપમાં સામ્રાટ અને પંખા પુરા પાડયા	...
(૮)	પરચુરણ	૫૦૦-૦-૦
		<hr/>
		૫૦,૦૪૦-૮-૦

૧૧ પેલેસ એકઝીક્યુટીવ એન્જનીઅર

મહેમાનોના ઉતારે કામ ચલાવે મુલાઓ, કુંપડીઓ, મુતરડીઓ, મટર વગેરેની વ્યવસ્થા કરી.	૨,૬૦૦-૦-૦
--	-----------

૨,૬૦૦-૦-૦

૧૨ ખીલખાના

(૧) ખાણના મેળાવડા પછી આત- મખાણ	૩,૦૦૦-૦-૦
-----------------------------------	-----------

જી. જી. બાઈ મંજુર શયેલી વધારો પદ્ધતિ	ઉવદ મંજુર શયેલી રકમ	ખરેખર ખર્ચ શયેલી રકમ
...	૨,૬૨૫-૦-૦	૨,૫૪૮-૦-૩
...	૫,૩૬૭-૦-૦	૫,૧૬૬-૬-૩
...	૨,૮૨૬-૦-૦	૨,૭૪૮-૬-૬
...	૮,૬૮૨-૦-૦	૧૦,૨૨૮-૪-૬
...	૧,૦૦૦-૦-૦	૭૪૪-૪-૦
૧,૦૦૦-૦-૦	૧,૦૦૦-૦-૦	૮૧૨-૧૨-૬
...	૫૦૦-૦-૦	૨૮૩-૨-૦
૧,૨૧૦-૦-૦	૫૧,૨૫૦-૮-૦	૫૪,૭૬૮-૧-૪
૧,૨૦૦-૦-૦	૪,૧૦૦-૦-૦	૬,૦૨૧-૫-૩
૧,૨૦૦-૦-૦	૪,૧૦૦-૦-૦	૬,૦૨૧-૫-૩
...	૩,૦૦૦-૦-૦	૨,૮૫૭-૧૪-૮

સાંસ્થાભિષેક ગ્રન્થ

અ.ક્ર.	વર્ણન	તા. ૨૧-૪-૧૯૩૯ ના હુ. હુ. અ.વધે મં.શુર ધધેક રકમ
(૨)	સુરસાગર તળાવ પાસે આતસખાજી	૩,૫૦૦-૦-૦
(૩)	સવારી દરમિયાન આતસખાજી	૧,૦૦૦-૦-૦
(૪)	ગાઈન પાર્ટીમાં આતસખાજી	૧,૦૦૦-૦-૦
(૫)	પરચુરણ	૩૪૧-૦-૦
		<hr/> ૮,૮૪૧-૦-૦

૧૩ બગીચાના

વધારાના બોધઓ રાક્ષ્યા બદલ.	૧૦૦-૦-૦
રટાફના માણસોને દરજ્જા પર	
હાજર રહેવા બદલ પોટગી વગેરે.	
	<hr/> ૧૦૦-૦-૦

૧૪ ગેરેજ

(૧) ૧૨૫ મોટરો બાંહે લાવવા બદલ	૬૦,૦૦૦-૦-૦
(૨) કમિટીના મુખ્યાલ્લ જવાનો ગાડી	૧,૨૦૦-૦-૦
બાકીનો, દિવાળીનો તથા પર- ચુરણ સામાનનો ખર્ચ વગેરે.	-
(૩) કામ ચલાવે ખાતુ અને પોટગી.	૮૬૦-૦-૦
(૪) ૧૨૦ બાંહે કરેલી મોટરોના ઓપરા	૧,૫૦૦-૦-૦
	<hr/> ૬૩,૫૬૦-૦-૦

હ. હ. ખાદ મંજુર થયેલો વધારો પ્રદાનો	છેવટ મંજુર થયેલી રકમ	ખરેખર ખર્ચ થયેલી રકમ
...	૩,૫૦૦-૦-૦	૩,૨૧૭-૪-૬
...	૧,૦૦૦-૦-૦	૬૧૮-૧૪-૧
...	૧,૦૦૦-૦-૦	૬૦૨-૧-૭
...	૩૪૧-૦-૦	૩૬૪-૪-૫
...	૮,૮૪૧-૦-૦	૮,૨૬૦-૭-૩
...	૧૦૦-૦-૦	૬૮-૦-૦
...	૧૦૦-૦-૦	૬૮-૦-૦
...	૬૦,૦૦૦-૦-૦	૫૬,૮૪૪-૦-૪
...	૧,૨૦૦-૦-૦	૭૫૮-૧૧-૧૦
૪૦-૦-૦	૬૩૦-૦-૦	૮૮૬-૪-૦
...	૧,૫૦૦-૦-૦	...
૪૦-૦-૦	૬૩,૬૩૦-૦-૦	૬૧,૪૬૨-૦-૦

રાજ્યાસિધેક અન્ય

અનુ. અંક	ખાખત	તા. ૧૧-૪-૧૯૪૬ ના હુ. હુ. અ.વધે અનુર. થયેલ રકમ
૧૫	ફરાસખાના	
(૧)	ફરનીચર, કોકરી, કટકરી, આદરો વગેરે નવાં ખરીદા બદલ.	૧૭,૪૪૮-૨-૬
(૨)	ફરનીચર, કોકરી, કટકરી વગેરે ભાડે આપ્યા બદલ.	૨,૮૬૮-૭-૦
(૩)	રંગવાનો, પાંધીય કરવાનો, ઓપ આપવાનો. ધોવાનો વગેરે	૨,૧૦૩-૧૫-૪
(૪)	વાહન અને માલ લાવવા લઈ જવા માટે	૨,૭૧૩-૧૦-૧૧
(૫)	ફરાસખાના કંપની અને ખીજ રટાફના માણસો માટે પોટગી.	૧,૬૭૨-૬-૦
(૬)	મળુર બાઠેથી	૧,૧૪૨-૨-૨
(૭)	તંબુઓ વગેરે માટે જમીન સાફ કરતી તેની મળુરી	૧,૩૦૦-૦-૦
(૮)	અમ્મડમાં ખીજાયત માટે	૨૫૦-૦-૦
(૯)	પરચુરણ	૧,૦૫૪-૬-૧૧
		<hr/>
		૪૧,૩૬૩-૨-૬

૧૬ અંગલો કારખાના

(૧)	નવી રાજગાદી અને ગાદી અને પુરણીઓ નવી કરાવ્યા બદલ	૪,૭૪૦-૧૨-૬
-----	--	------------

કુ. કુ. બાદ મંજુર
થયેલી
વધારા પદારો

કેવલ મંજુર
થયેલી રકમ

અરેબર અર્થ
થયેલી રકમ

...

૧૭,૪૪૮-૨-૬

૧૬,૨૦૬-૬-૦

૨,૪૦૦-૦-૦

૫,૨૬૮-૭-૦

૬,૨૬૫-૨-૩

...

૨,૬૦૩-૧૫-૩

૨,૬૩૦-૬-૧

...

૨,૭૧૩-૧૦-૧૧

૧,૪૫૮-૧-૬

૨૫૭-૦-૦

૨,૨૪૬-૬-૦

૨,૧૮૩-૬-૩

...

૧,૧૪૨-૨-૨

૧,૬૬૩-૫-૫

...

૧,૩૦૦-૦-૦

૬૨૨-૭-૧૧

...

૨૫૦-૦-૦

૨૩૨-૬-૬

...

૧,૦૫૪-૬-૨૧

૧,૦૫૫-૮-૬

૨,૬૭૭-૦-૦

૨૪,૦૭૮-૨-૬

૩૩,૦૩૧-૮-૮

...

૪,૭૩૦-૧૨-૬

૩,૫૬૬-૬-૭

રાજ્યાભિષેક અન્ન

અનુ
અંક

જાખત

તા. ૨૧-૪-૧૯૩૯ ના
હુ. દુ. અ. થયે
મંજુર થયેલ રકમ

(૨) રાજ્યગાર	૨,૦૦૦-૦-૦
(૩) પધારીની આદરો, વગેરે લોવા બદલ	૭૦૦-૦-૦
(૪) પોટમી	૫૭૫-૦-૦
(૫) પરચુરણ	૧,૩૫૦-૮-૦
	<hr/>
	૬,૭૫૬-૪-૬

૧૭

સ્વારી કારખાના

(૧) વડોદરા સ્ટેશનના સ્ટાફને બક્ષિસ	૭૫૦-૦-૦
(૨) બ્લોક્સ સ્ટાફના માણસોને મહેન- તાણું	૬૫-૦-૦
	<hr/>
	૮૧૫-૦-૦

૧૮

નેમિત્તિક કારખાના

(૧) સીનેમા ફીલ્મો	૩૦,૦૦૦-૦-૦
(૨) ફોટોગ્રાફો	૬,૨૫૦-૦-૦
(૩) સ્ટેશનરી, જાપકામ વગેરે	૧,૫૦૦-૦-૦
(૪) મહેમાનોને સામાન લઈ જવા લાવવાની મજૂરી	૨,૫૦૦-૦-૦
(૫) મહેમાનોના ન્યુસપેપર્સ અને ફેરડેસીંગ	૪૦૦-૦-૦

હ. હ. ખાદ મંજુર થયેલો વધારો ઘટાડો	છેવટ મંજુર થયેલી રકમ	ખરેખર ખર્ચ થયેલી રકમ
...	૨,૦૦૦-૦-૦	૨,૦૦૭-૧૦-૯
...	૭૦૦-૪-૦	૨૪૨-૧૦-૧૧
...	૫૭૫-૦-૦	૫૧૨-૧૦-૭
...	૧,૩૫૦-૦-૦	૧,૩૬૩-૦-૭
...	૯,૩૫૬-૪-૬	૭,૭૨૫-૯-૧૦
૭૫૦-૦-૦
...	૬૫-૮-૦	૬૫-૦-૦
૭૫૦-૦-૦	૬૫-૮-૦	૬૫-૦-૦
...	૩૦,૦૦૦-૦-૦	૬૫,૮૮૪-૮-૦
...	૬,૨૫૦-૦-૦	૭,૯૪૬-૧૩-૦
...	૧,૫૦૦-૦-૦	૯૮૩-૬-૬
...	૨,૫૦૦-૦-૦	૪૧૬-૨-૦
...	૪૦૦-૮-૦	૩૯૨-૧૦-૦

અનુ બંધ	ખાખત	તા. ૨૧-૪-૧૯૩૬ ના હુ. હુ. અ.વ.યે મં.લુ.ર વ.યે.ત રકમ
(૬) વાહન		૪૫૩-૧૪-૯
(૭) મહેમાનોનાં કપડાં ધોવાનો ખર્ચ		૫૦૦-૦-૦
(૮) પરચુરણ		૭૦૫-૦-૦
(૯) ઠાંઠાપુર અને સાવંતવાડીના મહેમાનોનો ખર્ચ		...
(૧૦) ખી. ખી. એન્ડ સી. આઈ. રેલ્વે વડોદરા સ્ટેશનના સ્ટાફ અને પોસ્ટ ઓફીસ અને ટેલીગ્રાફ સ્ટાફને બક્ષિસ		...
(૧૧) કવિતા રચવા તથા ગાવા બદલ મહેનતાણ		...
		<hr/>
		૪૨,૩૦૮-૧૪-૬

૧૯ એકગસ્તે કારખાના

(૧) પ્રતિનિધિઓને પરત પોસ્ટાખ	૨૫,૦૦૦-૦-૦
(૨) ખરિદા સાથે પ્રતિનિધિઓના	૪,૩૦૦-૦-૦
મુસાફરી ખર્ચ	
(૩) ખરીતાનો ખર્ચ	૬૬૮-૪-૦
(૪) હારકલગીઓ, પાનસોપારી અત્તર,	૧,૮૧૬-૪-૦
મુસાખ વગેરે	
(૫) આમંત્રણપત્રિકાની છપાઈ	૭૨૦-૦-૦
(૬) પરચુરણ	૪૬૦-૦-૦

ઉ. હ. બાઈમંજીર
થયેલી
વખાણે ઘટાડો

હોવદ મંજીર
થયેલી રકમ

ખરેખર ખર્ચ
થયેલી રકમ

...

૪૫૩-૧૪-૯

૩૪૧-૫-૯

...

૫૦૦-૦-૦

૫૬૫-૧૨-૫

...

૭૦૫-૦-૦

૧,૬૬૯-૫-૫

૫,૪૩૧-૦-૦

૫,૪૩૧-૦-૦

૪,૩૪૫-૧-૮

૬૦૦-૦-૦

૬૦૦-૦-૦

૧,૧૪૭-૬-૦

૬૬૧-૬-૦

૬૬૧-૬-૦

૮૫૮-૦-૦

૭,૦૨૨-૬-૦

૪૬,૩૩૧-૪-૯

૮૪,૫૫૦-૧૦-૦

...

૨૫,૦૦૦-૦-૦

૧૧,૬૨૫-૨-૦

...

૪,૩૦૦-૦-૦

૩,૭૬૬-૫-૭

...

૬૬૮-૪-૦

૬૨૬-૧૩-૯

...

૧,૮૧૯-૪-૦

૧,૮૨૧-૧૫-૬

...

૭૨૦-૦-૦

૭૧૦-૧૪-૭

૧૫૨-૮-૦

૬૧૨-૮-૦

૫૬૦-૫-૦

રાજ્યાભિષેક અંથ

અ.પુ.
અંક

ખાખત

તા. ૨૧-૪-૧૯૪૬ ના
હુ. હુ. અ.વ.પે
મંજુર થયેલ રકમ

(૭) દ્વારકાના શ્રીશંકરાચાર્યને વિદ્યાવ-
ગીરી ચેટ્ટે આપેલી રકમ તથા
ખીન્ને ખર્ચ .

...

૩૨,૬૦૭-૮-૦

૨૦

ચેટ્ટે હાઉસ

મહેમાનો અને તેમના નોકરોને પાંચ
દિવસ સુધી રહેવાની તથા જમવા
વગેરેની વ્યવસ્થા

૧૧,૮૧૭-૧૪-૬

૨૧

નૈમિત્તિક ખાનપાન

(૧) હિંદી મહેમાનો અને તેમના
નોકરો માટે

૧૬,૦૦૦-૦-૦

(૨) ૧૨૦ માણસો માટે ખાણનો
મેળાવડો

૪,૨૦૦-૦-૦

(૩) ૧૦૦૦ માણસો માટે માડનપાટી

૧,૮૮૦-૦-૦

(૪) રાજવંશી મહેમાનોના અમલદારો
અને નોકરોનું ખાનપાન

૨,૭૮૬-૧૪-૦

(૫) ૧૦૦૦ માણસો માટે -સાઝીદેવિયા
ખાણ

૧,૧૦૦-૦-૦

કે. કે. બાહ મંજુર થયેલ વધારે થતાં	કેવટ મંજુર થયેલી રકમ	ખરેખર ખર્ચ થયેલી રકમ
૧,૧૮૪-૬-૮	૧,૧૮૪-૬-૮	૧,૧૮૪-૬-૮
૧,૩૩૭-૧-૮	૩૪,૩૩૪-૬-૮	૨૦,૬૨૬-૨-૧
૧,૭૪૮-૦-૦	૧૩,૫૬૫-૧૪-૬	૧૫,૫૫૬-૧૩-૫
...	૧૧,૦૦૦-૦-૦	૧૧,૬૧૭-૧૨-૧
...	૪,૨૦૦-૦-૦	૪,૩૭૫-૧૩-૬
...	૧,૮૮૦-૦-૦	૩,૦૦૩-૧૪-૮
...	૨,૭૫૬-૧૩-૦	૨૩,૬૬૬-૬-૮
...	૧,૧૦૦-૦-૦	૬૬૬-૦-૬

રાજ્યાલિધેક અન્ય

અનુ
અંક

બાબત

તા. ૧૧-૪-૧૯૬૬ ના
હુ. હુ. અ. થયે
મંજુર થયેલ રકમ

(૬) અમડના ખેલો, લશ્કરી ખેલો,
બાળ સંમેલન, હિંદી ઢબનું ખાણું
વગેરે માટે ખોરાક પૂરો પાડ્યો
અને પરચુરણ ખર્ચ

૨,૪૧૩-૩-૦

૨૮,૭૮૦-૦-૦

૨૨

ખાનગી હેઠ ઓફિસ

(૧) વધારાના કામ માટે નોકરોને
મહેનતાણું

૬૦-૦-૦

(૨) સાયકલીસ્ટોનું કામચલાઉ રોકાણ

...

૬૦-૦-૦

૨૩

હોલિવૂડ કારખાના

બાળસંમેલનો અને ગાડીના પાર્ટીમાં
મનોરંજન

૧,૨૧૦-૦-૦

૨૪

શાગીર્ધિયા કારખાના

નાયકો, ચોપદારો વગેરેને મહેમાનોની
સેવામાં હાજર વહેવા - જોડવા
માટે વાહન

૧૦૦-૦-૦

હું. હું ખાદ મંલુર
થયેલી :
જધારો ઘટાંઠો

છેવટ મંલુર
થયેલી રકમ

ખરેખર ખર્ચ
થયેલી રકમ

...

૨,૪૧૦-૪-૦

૪,૧૫૧-૧-૪

...

૨૮,૩૮૦-૦-૦

૪૮,૪૧૪-૧-૦

...

૬૦-૦-૦

૫૫-૧૫-૧

૧૨-૮-૦

૬૨-૮-૦

૪૫-૦-૦

૧૨-૮-૦

૧૨૨-૮-૦

૧૦૦-૧૫-૧

...

૧,૨૧૦-૦-૦

૧,૦૮૮-૧૪-૧૧

...

૧૦૦-૦-૦

૧૪-૪-૦

અનુ.
અંક

ખાખત

તા. ૨૧-૪-૧૯૩૬ના
હિ. હિ. અન્વયે
મંજુર થયેલ રકમ

૨૫ દાપડી જમદારખાના

(૧) પટેલો અને મતદારોને પોશાખ	૮૪,૦૦૦-૦-૦
(૨) એચ. ઇ. દીવાન સા. ને પોશાખ	૫,૦૦૦-૦-૦
(૩) માનકરીઓ, સર્ગાસંબંધીઓ વગેરેને પોશાખ	૭૫,૦૦૦-૦-૦
(૪) અંગત નોકરોને ભેટ	૨૦,૧૭૩-૧૪-૦
(૫) મહારાજ સાહેબ મઠે નવો પહેર- વેશ (રાન્યાલિષેક પ્રસંગે પહેરેલો)	૫,૦૦૦-૦-૦
(૬) ધાર્મિક પ્રસંગોએ સાધુ સતોને આહવાને વગેરેને પોશાખ અને બીજો પરચુરણ ખર્ચ	૮,૩૮૮-૦-૦

૧,૬૭,૫૬૧-૧૪-૦

૨૬ દેવધર દારખાના

ધાર્મિક પ્રસંગોએ આહવાને દક્ષિણા, આહમોજન, દીનમોજન વગેરેનો ખર્ચ	૧૪,૭૫૩-૪-૬
---	------------

ઉ. હ. બાદ મંજુર થયેલો વધારો ચઠાડો	છેવટ મંજુર થયેલી રકમ	ખરેખર ખર્ચ થયેલી રકમ
...	૮૪,૦૦૦-૦-૦	૬૯,૪૬૫-૦-૦
૨૧-૧૨-૦	૫,૦૨૧-૧૨-૦	૫,૦૨૧-૧૨-૦
૪,૫૬૭-૪-૦	૭૬,૫૬૭-૦-૦	૭૮,૧૦૬-૨-૩
૭૧૧-૬-૦	૨૦,૮૮૫-૪-૪	૨૦,૮૮૪-૪-૪
...	૫,૦૦૦-૦-૦	૩,૦૬૨-૧-૫
૭૬-૬-૦	૮,૪૬૭-૬-૦	૬,૨૮૬-૫-૬
<hr/>		
૫,૪૭૬-૮-૪	૨,૦૨,૬૪૧-૬-૪	૧,૮૨,૮૨૫-૬-૬
૪૫૦-૦-૦	૧૫,૨૦-૪-૬	૧૨,૭૨૪-૮-૪

શાળ્યાભિષેક ગ્રન્થ

અનુ.
અંક

ખાખત

તા. ૨૧-૪-૧૯૪૬ ના
હુ. હુ. અન્વયે
મંજુર થયેલ રકમ

૨૭ ઝવેરખાના કારખાના

જુદા જુદા ધાર્મિક પ્રસંગોએ જોઈતા
સોના અને ચાંદીના દાગીના,
રતાફના માથુસોને પોટગી અને
ખીલો પરચુરણ ખર્ચ ૧૭,૮૫૦-૦-૦

૨૮ સ્વાગત સમિતિ

રતાફ, હપાઈ, રોચનરી, પોટગી વગેરે. ૭૧૪-૧-૦૦

૨૯ મધ્યસ્થ સમિતિ

(૧) એચ. એચ. મહારાજ સા. ની
હખીવાળાં ચિક્કો નિયાળનાં
ખાળકોના વહેંચ્યાં ૭,૫૦૦-૦-૦

(૨) હપાઈ ૮,૦૦૦-૦-૦

(૩) વડોદરા બહારથી આવતા સમા-
સદોનું મુસાફરી ખર્ચ ૬૦૦-૦-૦

(૪) કામચલાઉ ખાતુ ૨,૧૮૧-૦-૦

(૫) કંટીન્જન્સી ૫૦૦-૦-૦

(૬) કારકુનો માટે વાહન વગેરે ૨૦૦-૦-૦

હું હું. બાદ મ'બુર
થયેલો
વધારો' ઘટાડો

ઉવદ મ'બુર
થયેલી રકમ

ખરેખર ખર્ચ
થયેલી રકમ

૯૭-૮-૦

૧૭,૬૪૭-૮-૦

૧૭,૪૦૦-૧૪-૦

૪૦-૦-૦

૭૫૪-૦-૦

૩૦૭-૦૧૦

...

૭,૫૦૦-૦-૦

૬,૬૩૩-૭-૦

...

૩,૦૦૦-૦-૦

૯૩૨-૬-૬

...

૬૦૦-૦-૦

૩૪૪-૬-૬

...

૨૧૮૧-૦-૦

૨,૦૮૧-૧૧૫

...

૫૦૦-૦-૦

૪૬૦-૭-૨

...

૨૦૦-૦-૦

૧૦૬-૧૦-૦

અનુ
અંક

બાબત

તા. ૨૧-૪-૧૯૩૬ ના
હુ. હુ. અનવયે
મંજુર થયેલ રકમ

૩૪ હુજુર પોલીટીકલ ઓફીસ

વડોદરા રાજ્યના હાકોરો તથા નામાકિત
વેપારીઓ જેઓની રહેવાની તથા
જમરાની ગોદમણ કરી હતી
તેનો ખર્ચ

...

૨૫

સામાન્ય

એક માસનો પગાર ખાનગી, હુજુર
ઓફીસ બોડીગાર્ડઝ, ફરાસખાના
કપની, બેન્ડ ફારખાના વગેરેના
રકાફતે આપ્યો

...

૩૬ વધારાની આંદ, સેન્ટ્રલ કમીટીની ૫૦,૦૦૦-૦-૦

૦૭ હુજુર વધારાની આંદ ૩૦,૦૦૦-૦-૦

કુલ સરવાળો રૂ. ૯,૬૨,૭૫૫-૭-૦

તા. ૬ — આ ઉપરાંત રીપોર્ટની છપાઈ, આશ્વમેષ અને
હજી પતાવવાનો બાકી રહે છે

* ખર્ચના જુદા જુદા મુખ્ય

હું. હું. બાદ મંજુર
થયેલો
વધારો ઘટાડો

છેવટ મંજુર
થયેલી રકમ

ખરેખર ખર્ચ
થયેલી રકમ

...

...

૪,૫૦૦-૧૪-૬

...

...

...

૪૧,૫૧૩-૪-૩

* -૪૯,૮૫૨-૧૦-૯

૧૪૭-૫-૩

...

* -૬,૨૦૫-૬-૪

૨૩,૭૯૪-૧૩-૮

...

+૫,૪૩૧-.-૦

૯,૬૮,૧૮૬-૭-૦

૯,૬૦,૬૦૩-૧૩-૦

ફોટોગ્રાફો વગેરેની ખરીદી અંગેનો આશરો રૂ. ૧૮૦૦૦ નો ખર્ચ

ખાતામાં બદલી.